

ЗДОРОВ'Я ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Збірник наукових статей

HEALTH AND SOCIETY IN TIMES OF WAR

Scientific Journal

WYŻSZA SZKOŁA
KSZTAŁCENIA
ZAWODOWEGO

WSZECHNICA POLSKA
AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH W WARSZAWIE

UNS
UCZELNIA NAUK SPOŁECZNYCH

Випуск 1 (4)

Volume 1 (4)

2024

Кропивницький
Kropyvnytskyi

Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна"
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu
Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim
Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова
Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i
Bezpieczeństwa
Інклюзивно-ресурсний центр №1" Кропивницької міської ради
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя
Сухомлинського
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України
Wszelchnica Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie
Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi,
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum
w Szczecinie
Кропивницький міський центр комплексної реабілітації та надання соціальних послуг для
осіб з інвалідністю Кропивницької міської ради
Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня Кіровоградської обласної ради

Здоров'я та суспільство в умовах війни
Збірник наукових статей

Випуск 1 (4)

м. Кропивницький
2024 р.

УДК 614:355.1(477)(063)

Затверджено до друку Вченою радою Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого університету розвитку людини «Україна»
Протокол №6 від 7 травня 2024 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валентина ПУПИШЕВА, директор Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» (Україна);

Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» (Україна);

Ольга СУХАЧОВА кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» (Україна);

Костянтин ЧУРПІЙ, кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» (Україна);

Ірена МАЛІНОВСЬКА, доктор наук, професор, декан факультету соціальних наук Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Польща);

Ольга КАТАРАГА, доктор юридичних наук, професор, директор Національного Центру судових експертиз Міністерства юстиції Республіки Молдова (Молдова);

Ірина ТКАЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини Університету «Україна» (Україна);

Генрик ФЕДЕВИЧ, доктор наук, професор, ректор Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Польща);

Дон Артуро КАТОЛО, доктор наук, професор Pontificia Facolta Teologica dell' Italia Meridionale - ISSR R Ende (Ренде) (Італія);

Ельжбета ЖИВУЦЬКА-КОЗЛОВСЬКА, доктор наук, професор Вищої школи професійної освіти у Вроцлаві (Польща);

Рената ВЛОДАРЧИК, доктор наук, професор Академії прикладних наук Collegium Balticum у Щецині (Польща);

Ольга ПУГАЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету (Україна)

Здоров'я та суспільство в умовах війни. Випуск 1(4). Вип. 4. Кропивницький : Вид-во ЦІРОЛ, 2024. 419 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях реабілітації, медицини, юриспруденції, економіки, управління, соціально-психологічних, педагогічних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, здобувачів вищої освіти, а також на всіх, хто цікавиться питаннями здоров'я та функціонування суспільства в сучасних умовах.

© Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету "Україна", 2024

© Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Polska, 2024

© Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim, Polska, 2024

© Національний Центр Судових Експертиз Міністерства Юстиції Республіки Молдова, 2024

© Akademia Nauk Stosowanych im. prof. Edwarda Lipińskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Bezpieczeństwa, Polska, 2024

© Інклюзивно-ресурсний центр №1" Кропивницької міської ради, 2024

© Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, 2024

© Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2024

© Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України

© Wszelchna Polska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, Polska, 2024

© Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi, Polska, 2024

© Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2024

© Akademia Nauk Stosowanych Collegium Balticum

w Szczecinie, Polska, 2024

© Кропивницький міський центр комплексної реабілітації та надання соціальних послуг для осіб з інвалідністю Кропивницької міської ради, 2024

© Знаменська обласна бальнеологічна лікарня Кіровоградської обласної ради, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Валентина ПУПИШЕВА	
ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ.....	10
Ana-Maria CISLEANU	
THE IMPACT OF WAR ON THE ENVIRONMENT AND HUMAN PEOPLE...	19
Ганна ДЕФОРЖ	
НАЙКРИТИЧНІШІ ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ.....	24
Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA	
DOCTORS AND WAR.....	30
Henryk Julian FILIPIAK	
ZDROWIE PUBLICZNE W XXI WIEKU.....	45
Наталія ПУСКАЙ	
ВІДКРИТІЙ ПРОСТІР ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ТИПУ.....	52
Iryna LISETSKA	
SMOKING PREVALENCE AMONG TEENAGERS AND YOUNG ADULTS AS AN URGENT HEALTH PROBLEM.....	56
Gabriela KOZLOVSKY	
HOSPITALS IN TIME OF WAR.....	61
Abhimanyu VIJAYAN	
HEALTH CARE IN INDIA.....	68
Оксана БАБИЧ	
ЗНАЧЕННЯ SOFT SKILLS У РОБОТІ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛОЛОГА.....	74
Надія КРАВЧЕНКО	
ПОРУШЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ РОБОЧОЇ ПАМ'ЯТІ ПІСЛЯ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЇ ТРАВМИ.....	80
Аркадій БЄЛИХ	
РОЛЬ ЛФК У РЕАБІЛІТАЦІЇ ХВОРИХ НА ІШЕМІЧНУ ХВОРОБУ СЕРЦЯ	86
Анастасія МОКАНУ	
УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ТРАВМАХ КОЛІННИХ СУГЛОБІВ.....	91

Інеса РУКОДІЙ	99
ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ У КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ТРАВМ КОЛІННОГО СУГЛОБА.....	
Віолета ЧАБАНОВА	
ІНВАЛІДНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	104
Віолета ЧАБАНОВА	
ЗАСТОСУВАННЯ ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ХВОРИХ НА ЖОВЧОКАМ'ЯНУ ХВОРОБУ.....	110
Каріна ШВЕЦЬ	
ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ПЛОСКОСТОПОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	116
Анна ШЕВЧЕНКО	
ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНСУЛЬТОМ.....	125
Артур ФЮРЕР	
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ, КРИТЕРІЇВ ТА ФАКТОРІВ ОЖИРІННЯ....	132
РОЗДІЛ 2.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	
Bartosz BŁASZCZAK	
SAFETY EDUCATION (EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA).....	139
Rossana BRONIECKA	
PTSD CZY SYNDROM WOJNY (?).....	147
Ірина КУЗЬМІНА, Ольга КУЗЬМІНА	
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	152
Антоніна КЕНДЮХОВА	
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	160
Наталія СЕДОВА	
ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ.....	170
Олена СОМЕНКО, Дмитро СОМЕНКО	
ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ ПРИ ВИВЧЕННІ АЛГЕБРИ І ПОЧАТКІВ МАТЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	177
Олександр ЧЕРНЕНКО	
МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	186
Аліна БЕНЗЕЛЮК	
ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ.....	198

Наталія МАТЯВІНА	
ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	203
Інна КРИВОРУЧКО, Олена СОМЕНКО	
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	208
РОЗДІЛ 3.	
УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД У ВИРІШЕННІ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВА ТА РОЗБУДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
Paweł ŁABUZ, Irena MALINOWSKA	
CRIMINAL INTELLIGENCE IN COMBATING CRIME.....	214
Olga CATARAGA, Piotr PETCOVICI, Victoria PRISACARU	
PROBLEMS IN THE TRAINING OF JUDICIAL EXPERTS IN THE MODERN WORLD.....	218
Bartosz BŁASZCZAK, Aleksandra SIEWERT	
MULTICULTURAL SOCIETY IN POLAND - SECURITY THREATS FROM INDIVIDUAL AND COLLECTIVE PERSPECTIVES (SPOŁECZEŃSTWO WIELOKULTUROWE W POLSCE - ZAGROŻENIA BEZPIECZEŃSTWA Z PERSPEKTYWY JEDNOSTKI I ZBIOROWOŚCI LUDZKICH).....	223
Renata WŁODARCZYK	
PRAWO MIĘDZYNARODOWE WOBEC HISTORYCZNEGO UJĘCIA ZBRODNI WOJENNYCH.....	231
Роман КІПІН	
СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТА.....	246
Людмила КІПІНА	
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ЗДОРОВ'Я ТА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ.....	254
Тарас ВАЙДА	
ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯМИ РОТОГЛОТКОВОГО (ОРОФАРИНГІАЛЬНОГО) ПОВІТРОВОДУ ПРИ ПОРУШЕННІ ДИХАННЯ У ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ.....	261
Гуренко М.М.	
РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ІЗ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	271
Mariusz MICHALSKI	
THE USE OF FIREARMS IN THE CONTEXT OF LEGAL CONSIDERATIONS AND JUDICIAL DECISIONS.....	276
Гуренко Є.В., Губарьков С.С.	

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕТЕКТИВІВ.....	281
Іван КРИЦАК	
ДНК ВИСОКИХ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ СТАНІВ/СМИСЛІВ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ КРИМІНОТЕОЛОГІЧНУ МІЖДИСЦИПЛІНАРНУ ПАРАДИГМУ/МАТРИЦЮ.....	286
Любов МОШНЯГА	
БЕЗПЕКА ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	298
Владислав НЕГРЕБЕЦЬКИЙ	
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІННОВАЦІЇ.....	304
Сергій РОЗУМНИЙ, Дар'я МИЛОСТИВА, Анна БАБЧЕНКО	
ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	309
Василь ОЛІЙНИК	
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ВУЗАХ КАЗАХСТАНУ.....	311
Світлана ПОЛЯРУШ	
ДО ІСТОРІЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	319
Тищенко В.І., Мезенцев М.О.	
ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТРОФЕЙНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	328
Ірина ТКАЧЕНКО	
МЕДИЧНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ.....	332
Інна ХРИСТИЧ	
ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВОДІЇВ.....	337
Костянтин ХРИСТОФОРІДС	
ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВ'ЯЗАННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	345
Петро ТИМКОВИЧ	
ВИРІШЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА НАСЛІДКАМИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	348

Софія ДРОТЕНКО	
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ.....	354
Ольга ДРИГУЛА	
СИЛА ДУХУ: ЖІНОЧІ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО СПРОТИВУ.....	360
Олександр БАРБАРУК	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ...	366
Вікторія ПАРИЦЬКА	
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	374
Меланія ІВАСЮК	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ НОРМАТИВНО ПРАВОВОГО АКТУ.....	381
Вероніка КУРЯЧА	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	386
Інна КРИВОРУЧКО	
ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ.....	391
Вікторія КУКУЛЕНКО	
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ПРАВА.....	395
Юлія ЛЮБЕЛЬСЬКА	
ПРАВОТВОРЧІСТЬ: СУБ'ЄКТИ, ВИДИ ТА СТАДІЇ.....	399
Ярослава ТИКУЛ, Ірина ТКАЧЕНКО	
ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОСНОВНА ФОРМА ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ.....	405
Наталія ЦИБ, Ірина ТКАЧЕНКО	
ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ І ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	409
Дарія ШЕВЧЕНКО, Ірина ТКАЧЕНКО	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УМИСНЕ ВБИВСТВО (СТ. 115 ККУ).....	414
Тетяна КОРЧЕМНА, Ірина ТКАЧЕНКО	
ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	419
Валерія РУКОДІЙ, Ірина ТКАЧЕНКО	
ЮРИДИЧНІ ФАКТОРИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ЗНАЧЕННЯ.....	425

РОЗДІЛ 4.

ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ВІЙНИ Elżbieta WAŻNA, Irena MALINOWSKA	
THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE TAX SYSTEM IN THE OPERATION OF BUSINESSES.....	429
Наталія РАДІОНОВА	
АУДИТ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСНОВНІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	442
Наталія ЗАРУДНА, Віталій ШЕРЕМЕТА	
СУТНІСТЬ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ ДЛЯ ЦЛЕЙ ОБЛІКУ.....	449
Elżbieta WAŻNA, Irena MALINOWSKA	
ROLA I ZNACZENIE UNII EUROPEJSKIEJ W ROZWOJU DLA MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W POLSCE.....	458
Aleksandra KOPACZ	
ANALYSIS OF THE ECONOMY IN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT THE TRENDS AND CHALLENGES OF THE WAR.....	471
Вячеслав БИКОВЕЦЬ	
МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	477
Юлія БОНДАР, Діна ШВИДАНЕНКО	
ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ.....	480
Алла ТАРАСЮК, Катерина ПРИЄМЕЦЬ	
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	485
Роман ЯКОВЕНКО, Дмитро ЯКОВЕНКО	
КОМПЛЕКС МАРКЕТИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	489
Олена ОСТАПЕНКО	
ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	494
Вікторія ШАПРАН, Яніна КОВАЛЦЬКА	
ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЛОГІСТИЧНА СИСТЕМА» В ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	499
Джаміла Рафік кизи БІКТЕЄВА	
СУТНІСТЬ МАРКЕТИНГОВОЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	505
Фрід АХУНДОВ	
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АВІАТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ЄРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....	509

Роман ЯКОВЕНКО, Богдан ТКАЧЕНКО	
ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЇ GENIE SP.....	514
Аліна БЕЗУЩЕНКО, Євген ПЕРЕВЕРЗЄВ	
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	519
Анастасія ІЛЬЧЕНКО, Олена ОСТАПЕНКО	
БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....	525
Наргіза КАДИРОВА	
СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	529
Ірина КАЗАНЦЕВА, Ольга СУХАЧОВА,	
МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	534
Світлана КУШНЄРОВА, Вікторія ЗЕЛЕНСЬКА	
ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ЩАСТЯ» З ЕКОНОМІЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ.....	540
Софія МЕДВЕДЄВА, Ольга СУХАЧОВА	
ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	547
Василь ПУГАЧ, Олена ОСТАПЕНКО	
ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ КАДРОВОЇ СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	552
Лілія СЕМИРОГ, Олена ОСТАПЕНКО,	
ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	557
Роман ЯКОВЕНКО, Олена ТІТОВА	
УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ.....	562
Андрій ВЕРЕТА, Роман ЯКОВЕНКО	
НАСЛІДКИ ВІДСУТНОСТІ КОНКУРЕНЦІЇ ДЛЯ КОМАНДНО- АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	568
Катерина ШЕВЧЕНКО	
ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	572
Ангеліна ПАК, Олена ОСТАПЕНКО	
ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОБОТИ З НОРМАТИВНИМИ ДОКУМЕНТАМИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	578
Віталій ШЕВЧЕНКО	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	584

**РОЗДІЛ 5.
ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ,
МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ТА МЕДІАБЕЗПЕКА**

Світлана ЄФІМЕНКО	
ІНФОРМАЦІЙНІ ІНТЕРНЕТ-ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ....	589
Наталя МИЛЬНІЧЕНКО	
МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИМОГА ЧАСУ ЧИ МОДНИЙ ТРЕНД?.....	599
Вікторія ІСУПОВА, Олена КРАВЧЕНКО	
ГАЗЕТНА ЖУРНАЛІСТИКА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗМІ НА ПРАВОЗАХИСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ.....	605
Софія ПАРХОМЕНКО, Олена КРАВЧЕНКО	
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ В ГАЗЕТНИХ ВИДАННЯХ.....	610
Крістіна ШУРУБІН, Олена КРАВЧЕНКО	
ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ ГАЗЕТНІ ЖАНРИ: АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТА СТРУКТУРИ.....	615
Карина СТАДНІКОВА, Олена КРАВЧЕНКО	
СТРАТЕГІЯ ПОБУДОВИ КОМУНІКАЦІЇ З ПАРТНЕРАМИ.....	620
Руслана ЧЕРНІКА, Олена КРАВЧЕНКО	
ЗАХИСТ ВІД ФЕЙКІВ: АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ ПЕРЕВІРКИ ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ОНЛАЙН ЗМІ ТА ГАЗЕТАХ.....	624
Юлія ЩИРОВА	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-РОЗПОРЯДЧІ ДОКУМЕНТИ: ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ.....	630

РОЗДІЛ 1.

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 616.89:355.011.8(075.8)

ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВІЙНИ

Валентина ПУПИШЕВА,

директор Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

Ментальне або психічне здоров'я є важливою частиною щасливого, повноцінного суспільного та продуктивного життя людини. Це поняття дуже широке і поєднує в собі різні аспекти: ознаки здорового стану та проблеми психіки, а також вміння дбати про свій ментальний стан. Особливо важливо в умовах війни зберегти та не нашкодити власному здоров'ю, а його збереження вимагає знань та умінь кожного володіти необхідними навичками не нашкодити людському організму.

***Ключові слова:** війна, ментальне здоров'я, збереження, психічні розлади, реабілітація, рекомендації.*

Mental or psychological health is an essential part of a happy, fulfilling, and productive human life. This concept is very broad and encompasses various aspects: signs of well-being and mental health issues, as well as the ability to take care of one's mental state. It is particularly important in times of war to preserve and not harm one's own health, and its preservation requires everyone to have the knowledge and skills necessary to avoid harming the human body.

***Keywords:** war, mental health, preservation, psychological disorders, rehabilitation, recommendations.*

Повномасштабна війна Росії проти України створила нові виклики для сфери охорони психічного здоров'я українського населення. З початком агресії багаторазово збільшилася кількість тих, хто пережив травматичні події (причому в найекстремальнішій формі) і перебуває під загрозою виникнення психічних розладів. З плином війни їхня кількість зростатиме. Поширення психічних розладів унаслідок війни становитиме для держави та суспільства проблему й після її закінчення. Для психологічної реабілітації населення знадобиться досить тривалий час. Як показали дослідження, в 11 країнах і Україні, зокрема, ментальне

здоров'я викликає таку ж стурбованість як бідність, глобальне потепління, зростання цін. Ще наступні 5, а то і 20 років ментальне здоров'я залишатиметься одним із найбільших викликів людству [4]. Важливо зазначити, що ментальне здоров'я в період війни, постійних тривог стає ще більш значущим, а метою статті є розвиток вміння потурбуватися про себе і допомогти своєму оточенню - це ті важливі навички, які потрібно опанувати вже змалечку. Саме тому так важливо знати про правила збереження ментального здоров'я і турботи про нього. Адже психологічно здорова людина - це перш за все людина фізично здорова і творча, життєрадісна і весела, відкрита і така, що пізнає себе і навколишній світ не лише розумом, але і відчуттями, інтуїцією. Вона повністю приймає саму себе і при цьому визнає цінність і унікальність людей, що оточують її. Вона знаходиться в постійному розвитку і, звичайно, сприяє розвитку інших людей.

На думку деяких науковців, зокрема П. Горностая, О. Чабана, О. Хаустової, існує феномен колективної травми. Це психічна травма, яку отримала група людей будь-якого обсягу - аж до цілого суспільства, унаслідок соціальної, техногенної чи екологічної катастрофи або злочинних дій політичних, інших соціальних суб'єктів. Причини колективних травм: війни; геноцид у різних виявах; катастрофи (техногенні та гуманітарні); стихійні лиха (екологічні катастрофи); соціальні революції і перевороти (державні та військові) та інше [7].

Однак, на думку психолога й психотерапевта М. Франко, «колективна травма - не клінічний аналіз. Це радше опис соціальних явищ, які спостерігаються в суспільствах після подій, що були загрозливими одночасно для великої групи людей» [12]. Наприклад, досвід війни не може бути однаковий у військовослужбовців, що безпосередньо беруть участь у бойових діях, цивільних осіб, які пережили знищення своїх осель і втрату рідних, та жителів регіонів, віддалених від зони бойових дій, що практично не зазнавали атак ракетами та БПЛА. І навіть ті, хто пережив такі самі або схожі травматичні події, можуть реагувати на них по-різному, з різними наслідками для власної психіки.

Сьогодні, як ніколи раніше, українці живуть у складному світі, в умовах війни. Постійні тривоги, ракетні обстріли, вибухи, загибель військових та цивільних накладає відбиток на людське самопочуття, на стан психіки. Психіка ж людини функціонує у взаємозв'язку з фізіологією людини, душевним станом, а також з навколишнім світом, з оточуючим середовищем.

Проблема захисту ментального здоров'я надзвичайно загострилася після початку повномасштабної війни Росії проти України. Такі чинники, як участь у бойових діях або перебування у прифронтовій зоні з постійними ракетними та артилерійськими обстрілами, бомбовими ударами, перебування в окупації, значно підвищують уразливість наших співгромадян до психосоціального стресу, сприяють поширенню психічних розладів, як-от депресія, тривога, постстресові

розлади тощо. День психічного здоров'я або ментального здоров'я у світі та в Україні відзначається щороку 10 жовтня.

У Міністерстві охорони здоров'я прогнозують, що через війну психологічної підтримки потребуватимуть понад 15 млн українців. При цьому близько 3–4 млн людей треба буде призначати медикаментозне лікування. Після війни щонайменше кожна п'ята людина буде мати негативні наслідки для психічного здоров'я. За даними МОЗ, у 20–30 % осіб, які пережили травматичні події, може розвинутихся ПТСР (посттравматичний стресовий розлад). Крім того, через 5–7 років очікують зростання кількості осіб з наркотичною, алкогольною та іншими залежностями. Через психоемоційне напруження, спричинене війною, українці постаріють на 10–15 років, тобто хвороби, притаманні для зрілого та літнього віку, будуть траплятися на 10–15 років раніше, ніж це було до війни [6].

ВООЗ прогнозує, що до 2025 р. кожен другий українець може зіткнутися з проблемами у сфері ментального здоров'я [8]. На думку деяких фахівців, для психологічної реабілітації українців після війни знадобиться до 20 років. За оцінками експертів, 40–50 % населення після війни потребуватимуть психологічної допомоги [11]. У певних групах населення кількість таких людей буде становити: 3-поміж військових та ветеранів – 1,8 млн; серед людей старшого віку – 7 млн; близько 4 млн – дітей та підлітків. Прогнозована потреба в допомозі з питань психічного здоров'я на первинній ланці медицини – 27 млн звернень [7]. Водночас близько 3–4 млн українців матимуть певний розлад психічного здоров'я – помірної або тяжкої форми. Стосовно збереження ментального здоров'я, стану щастя та добробуту, в якому людина реалізує свої творчі здібності, може протистояти життєвим стресам, продуктивно працювати та робити внесок у суспільне життя. Це означає, що ментальне здоров'я об'єднує здоровий дух та психіку людини із соціальним складником. Ментальне здоров'я – це не лише відсутність розладів, це можливість повноцінного життя, праці, творчості. Це внутрішні ресурси для того, аби активно жити, працювати, реалізувати свої здібності, піклуватися про інших, пам'ятаючи й про себе. До ознак психологічного благополуччя особи можна віднести адекватне сприймання дійсності, здатність засвоювати знання, логічно мислити, здатність аналізувати проблеми й приймати зважені рішення, характерна цілеспрямованість, активність, незалежність, здатність дотримуватися соціальних норм і правил. Психологічне здоров'я, благополуччя неможливе без оптимізму, без здатності співчувати, проявляти доброзичливість. Це означає, що ментальне здоров'я об'єднує здоровий дух та психіку людини із соціальним складником. Воно є важливим для втілення бажань, реалізації цілей, доброго фізичного самопочуття особливо в час війни, бо від цього залежить наша стресостійкість. Це коли наш стан, наші думки емоції є керовані, усвідомлені, а ми відчуваємо сенс і реалізацію,

вміємо втілити свій потенціал, вміємо призвичаїтись до нової реальності. Серед ознак порушення психологічної рівноваги можна визначити викривлене сприймання дійсності, погіршення пам'яті, уваги, розумових здібностей, нерішучість, залежність від чужих думок, хаотичність, категоричність мислення, порушення сну, тривожність, зневіра, схильність до порушення правил і норм поведінки, агресивність, ворожість.

За даними соціологічних досліджень, близько 90% українців мали симптоми тривожних розладів, а 57% перебувають у зоні ризику психічних порушень [9]. Українці не мають звички звертатися до фахівця, адже 31% громадян не вважають свої проблеми за прояви хвороби. І це є перешкодою на шляху звернення до фахівців. Якщо помітити проблеми із психічним самопочуттям на ранньому етапі, то з ними легше буде боротися, можна швидше отримати покращення стану і нормалізацію повсякденного життя та стосунків. На думку фахівців, необхідно зазначити, що допомогти подбати про ментальне здоров'я може: фізична активність, що сприяє переключенню фокусу уваги із хвилювання на життя, яке триває, поки ми хвилюємось. Особливо важливо займатися систематично, адже це ще й допомагає поновити контроль над своїм життям, а отже відчувати власний вплив на психічний стан. Чітке планування свого розпорядку дня, що допоможе уникнути додаткової тривоги про те, щоб все встигнути, та почувати себе комфортно. Важливу роль також відіграє здорове, збалансоване харчування, зокрема вживання овочів та фруктів. Адже порушення роботи шлунково-кишкового тракту може призводити до тривожних розладів. Хибною є думка, що куріння, вживання алкоголю та наркотиків - такі речовини дають змогу розслабитися. Вони навпаки погіршують психологічний стан, тому що наслідками сп'яніння є посилення тривоги й стресу. Якщо є відчуття, що потрібна допомога, варто про це говорити. Водночас важливо пам'ятати, що, крім підтримки близьких, може знадобитися й втручання фахівця. Відтак можна звернутися до сімейного лікаря, психолога, психіатра чи психотерапевта. До психолога ж варто звернутись, якщо відчуваєте порушення психологічного добробуту, виникає потреба у самовизначенні, виникають труднощі у спілкуванні з людьми та кризи у стосунках, що заважають вести звичне життя [1, с. 153].

Психолог допоможе зрозуміти причини симптомів, знайти джерела проблем і знайти шлях до їх усунення. якщо помітили за собою ряд симптомів психічних розладів, проживаєте кризовий період, що пригнічує психоемоційне самопочуття, маєте діагностований психічний розлад і хочете покращити якість життя необхідно звернутися до психотерапевта. Якщо маєте складні переживання та високий рівень тривоги, що тривають понад 2 тижні важливо звернутися до психіатра, який може встановити діагноз та призначити медикаментозну терапію.

Психічне здоров'я є важливою складовою загального здоров'я людини. Так, психічні захворювання підвищують ризик виникнення багатьох видів фізичних проблем зі здоров'ям: інсульту, діабету, захворювань серця. Звичайно, можна самостійно підтримувати власне ментальне здоров'я. Якщо дбати про режим сну; уникати стресових ситуацій та навчитись адекватно на них реагувати; збалансувати харчування, додати фізичної активності, активізувати свої внутрішні ресурси, досягти балансу із зовнішнім світом, то можна виправити ситуацію.

Існують тренінги, які допомагають зберегти ментальне здоров'я [2, с. 99]. Піклування про ментальне здоров'я має стати звичною відповідальністю кожного. Існують техніки самодопомоги – це техніки, які допоможуть повернути себе в норму. Це прості вправи, які можна зробити будь-де і будь-коли. Гарний ефект для заспокоєння дають дихальні вправи.

Зняти напругу у тілі допоможе звичайний самомасаж. Його варто використовувати для розслаблення затиснутих м'язів. «Техніка заземлення» допоможе м'яко полегшити стан, впорядкувати думки під час стресу чи депресії, зняти паніку чи тривогу. Самопідтримку може забезпечити уява. Фізична активність – це одна із складових здорового способу життя яка допомагає справитись із напругою. Прийти у себе можна і за допомогою простеньких фізичних вправ (присідання, махи руками, напруження та розслаблення м'язів) [2, с.153].

«Якщо навіть ззовні ми спокійні або навіть усміхнені, а всередині щось бентежить, це означає, що вже є проблеми. Це означає, що ми тримаємося, але потребуємо підтримки. Часто – фахової. І головний пріоритет для держави – таку підтримку забезпечити» [13]. Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки у червні 2022 року ініціювала дружина Президента України О. Зеленська. Програма має на меті допомогти дітям, літнім людям, особам, які втратили близьких, домівки, а також військовим, які повертаються з війни та часто мають посттравматичний розлад.

На початку квітня 2023 р. в Києві відкрився перший в Україні Центр стресостійкості. Крім допомоги демобілізованим військовим та їхнім сім'ям, фахівці Центру забезпечуватимуть психологічну підтримку працівників соціальної, комунальної, медичної та освітньої сфер, а також тих, хто надає публічні та адміністративні послуги, проводитиме сімейні та індивідуальні консультації. Схожі центри відкриваються і в інших містах, зокрема на початку червня 2023 р. Центр психологічної підтримки «RAZOM з тобою» почав діяти в Бучі. Усією країною працюють центри психологічної реабілітації.

Таку ініціативу реалізують за підтримки ВООЗ. Мета програми досить амбіційна для країни, що перебуває в стані масштабної війни: «Створити власну,

українську модель системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка втілить найкращі світові й вітчизняні практики. Серед завдань – побудувати ефективну систему якісних і доступних послуг із психічного здоров'я, щоб ними міг скористатися кожен, хто їх потребує» [4]. Підтримка психічного здоров'я людини стала одним з пріоритетних завдань державної політики. Від його розв'язання залежить боєздатність Збройних Сил і резистентність країни загалом при величезних загрозах, у тому числі й самому її існуванню [4].

Значний внесок у підтримання психічного здоров'я громадян роблять профільні неурядові організації. Зокрема, Національна психологічна асоціація (НПА) на початку червня 2022 р. запустила безоплатну гарячу лінію в Україні, яка працює у форматі аудіо- та відеодзвінків. На лініях працюють фахові психологи, які мають відповідний досвід та пройшли підготовку надання допомоги в ситуаціях кризи. Це важливо, оскільки не у всіх країнах українські біженці можуть отримати не лише фінансову й медичну, але й психологічну підтримку. Крім того, завдяки таким гарячим лініям українці за кордоном підтримують ментальний зв'язок з Батьківщиною. Є й інші платформи з безоплатної психологічної допомоги. Це, зокрема, цілодобова психологічна підтримка «Запорука», «Хаб стійкості»; Група психологічної підтримки «Разом»; Центр психологічної підтримки «ОбійМи»; Центр психологічного консультування «Open Doors», онлайн-платформа «Розкажи мені»; телеграм-канали «Психологічна підтримка», «Перемога» (останній – для осіб з 8 до 22 років); онлайн-програма «Бути батьками ангела»; Національна професійна лінія з питань профілактики самогубств та підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine»; Реабілітаційний центр із надання безоплатної психологічної допомоги «Крок назустріч» та ін.

Навіть під час війни люди можуть почуватися по-різному у різний час. Інколи вони доволі спокійні, а інколи їх накриває паніка, сильний страх або відчай. У такі критичні моменти психологи рекомендують певні техніки як фізіологічного так і психологічного характеру. Вони ефективно зміщують фокус уваги, дають можливість заспокоїтись та налаштуватись на позитивний лад. Ментальне здоров'я дозволяє людям справлятися зі стресами і реалізувати свої здібності. Його рівень впливає на те, як саме ми думаємо у конкретний момент, які емоції відчуваємо. Серед ключових ознак психічно здорової людини – чітка самоідентифікація, критична оцінка своїх можливостей та здатність керувати поведінкою. Досягнути ідеального рівня психічного здоров'я практично неможливо – кожна людина певною мірою піддається стресу та іншим негативним факторам. Універсального методу підтримки ментальної рівноваги не існує. Водночас є базові способи покращити свій стан, наприклад, здорове харчування, сон та розслабляючі вправи. «Турбота про себе виглядає по-

різному для кожного. Важливо знайти те, що вам потрібно і що вам подобається. Можливо, знадобляться спроби й помилки, щоб визначити, що найкраще підходить. Ці методи не є ліками від психічних захворювань, але розуміння того, що викликає або провокує ваші легкі симптоми та які методи подолання у вас працюють, допоможе керувати своїм станом та покращить його», – вважають у Національному інституті психічного здоров'я США.

Науковці виділяють прості способи збереження ментального здоров'я: чіткий та сталий розпорядок дня із впорядкованою, системною повсякденною активністю, що посилює відчуття психологічної безпеки та захищеності [2, с.168]. Навіть філіжанка запашної кави вранці створює ефект стабільності, контрольованості ситуації. Фізична активність така, як заняття спортом, прогулянки на свіжому повітрі в парку, домашні справи, садівництво, городництво теж є фізичною активністю, допомагає відволіктися від неприємних спогадів та реалій, змінює фізичні процеси у мозку, концентрує на позитиві. Повноцінне харчування зменшує тривожність, не шкодить організму, дозволяє зберегти традицію сніданків, обідів, вечерь, покращує фізичний і емоційний стан людини. Допоможе відчутти підтримку, психологічну єдність спільне заняття з друзями, рідними під час волонтерської діяльності, під час прогулянок, переглядів фільмів, спільних приготувань обідів. Знімають психологічну напругу і тактильні контакти. В цьому допомагають обійми, цілунки, рукостискання, які дарують відчуття безпеки. Можливість виговоритися, не закриватися у своєму вузькому світі бажано у сімейному або дружньому колі. Негатив не накопичується, якщо є можливість обговорювати все, що турбує у вузькому колі однодумців. Адже невисловлені почуття, думки, емоції спричиняють деструктивні зміни у психіці. Головна запорука збереження ментального здоров'я – оточити себе приємними речами, рідними близькими людьми, створити комфортним і безпечним дім, а побут якомога простішим.

Отже, ментальне здоров'я – це здоровий дух та психіка людини, це стан щастя та добробуту, в якому ми можемо реалізувати свої творчі здібності, протистояти життєвим стресам, продуктивно працювати та робити внесок у життя країни. Особливо це важливо під час війни після перенесених ракетних атак та обстрілів, втрат рідних та близьких людей. А психічне здоров'я кожного індивіда важливе для всього суспільства, для подальшої розбудови і відновлення країни. Психологічно здорова особистість - це перш за все людина, яка виявляє спонтанність і творчість, має радісну життєву настанову і часто демонструє веселість, є відкритою до вивчення себе і світу не тільки розумом, але і власними почуттями та інтуїцією. Важливим чинником у збереженні та підтриманні психічного здоров'я є дотримання принципів здорового способу життя. Особливу роль в цьому відіграє психогігієна, що охоплює комплекс заходів, спрямованих на

збереження культури міжособистих відносин, вміння контролювати власні емоції, збалансовано розподіляти час між роботою і відпочинком, створювати сприятливу психологічну атмосферу у колективі та сім'ї. Це також включає систематичну фізичну активність, раціональне харчування, режим сну та позитивне мислення, бажання бути оптимістичним і доброзичливим. Психічне здоров'я значною мірою залежить від власних зусиль кожної особи й від стосунків з її близькими. Головна мета для сучасної людини - дбати про свою психічну рівновагу, бути готовою до управління стресовими ситуаціями у випадку військових дій та, у разі необхідності, шукати професійну допомогу, а не ігнорувати симптоми перенапруження, депресії чи емоційної нестабільності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Озерна Д. Бути окей. Що важливо знати про психічне здоров'я: Київ: Yakaboo, 2020. 256 с.
2. Пророк Н. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1.: Київ: Книголав, 2018. 208с.
3. Трентон Н. Зберігайте спокій. 23 техніки життя без стресу: Харків: КСД, 2022. 192 с.
4. Всеукраїнська програма ментального здоров'я. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-p...> (дата звернення: 10.03.2024)
5. Посттравматичний стресовий розлад. URL: <https://kpt-center.com.ua/poslugi/posttravmatichnij-stresovij-rozlad/> (дата звернення: 10.03.2024)
6. «Атовський синдром», або як відновити психіку після війни. URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=26086> (дата звернення: 10.03.2024)
7. Чабан О.С., Хаустова О.О. Медико-психологічні наслідки дистресу війни в Україні: що ми очікуємо та що потрібно враховувати при наданні медичної допомоги? URL: <http://surl.li/ihprof> (дата звернення: 10.03.2024)
8. ПТСР та загострення хронічних хвороб: як війна вплине на здоров'я українців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-ta-zah...> (дата звернення: 10.03.2024)
9. Результати дослідження психологічного стану населення. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-prezentovali-rezultati-doslid...> (дата звернення: 11.03.2024)
10. Малолеткова О. Культура ставлення до ментального здоров'я. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/potribna-nova-kultura-stavlennya-do...> (дата звернення: 11.03.2024)

11. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни. URL: https://gradus.app/documents/307/Gradus_Research_Mental_Health_Report...(дата звернення: 11.03.2024)

12. Посттравматичний синдром: прихована загроза. URL: <https://tyzhden.ua/posttravmatychnyj-syndrom-prykhovana-zahroza/>(дата звернення: 12.03.2024)

13. Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки URL: <https://www.umj.com.ua/article/237177/pidsumki-natsionalnoyi-programi-p>. (дата звернення: 10.03.2024)

UDC: 504:355.01:502.7

THE IMPACT OF WAR ON THE ENVIRONMENT AND HUMAN PEOPLE

Ana-Maria CISLEANU,

National Center of Judicial Expertise of the
Ministry of Justice of the Republic of
Moldova, Judicial expert

Armed conflicts occurring in biodiversity-rich regions present a significant danger to conservation initiatives. Current research and policies have predominantly examined the final impacts of conflict on wildlife, neglecting the underlying ecological, social, and economic factors that contribute to these outcomes. However, the militarization linked with armed conflict, along with resulting shifts in governance, economies, and human habitation patterns, exert varied effects on wildlife populations and their habitats.

Keywords: war, impacts, effects, environment, people

The deteriorating state of the environment due to warfare is becoming increasingly concerning, especially as we recognize how much we rely on healthy ecosystems. Despite existing environmental laws aimed at preventing or lessening environmental damage during conflicts, they are often limited in their effectiveness. This limitation may explain why these laws are seldom used to hold responsible parties accountable for environmental harm during warfare. Additionally, enforcing such legal measures requires accurately quantifying the environmental destruction, which is particularly challenging in the chaos of war. Simply focusing on the physical loss of environmental resources, habitats, or ecosystems doesn't capture the full extent of the damage. The true cost lies in the loss of ecosystem services that these resources provide, both now and in the future, upon which regional and global human societies heavily rely.

War and Environment

Warfare has diverse impacts on the environment, affecting land use, water resources, air quality, biodiversity, and ecosystem services. The military's influence on natural assets is widespread, continual, and enduring. This impact can arise from the direct destruction of landscapes, the release of pollutants during or in anticipation of combat, or the societal upheaval leading to refugee crises, resource depletion, and subsistence living. Additionally, warfare often leads to the breakdown of infrastructure, compromising transportation, healthcare, water and sewage systems, electricity, and communication networks. Essential personnel, including those

involved in environmental protection, may have been lost during the conflict. Traditional farming and conservation methods are frequently disrupted, and environmental protection systems may be deactivated, with resources redirected towards military needs [1].

During wartime, military operations can significantly disturb the natural landscape. Auxiliary actions like erecting temporary defenses, constructing roads, and managing waste generated by armed forces often occur without regard for environmental impact. Vehicles used in warfare, particularly tanks and personnel carriers, cause destruction to vegetation, disrupt and compact soil layers, leading to decreased fertility. Additionally, landmines pose a threat to agricultural viability by creating large craters and immediate peril.

Modern warfare employs explosives and machinery to conquer adversaries and territories. The extent of environmental harm caused by wars has closely mirrored the technological progress in warfare. The utilization of increasingly sophisticated weapons and ammunition leads to heightened environmental damage [1].

Crops and Vegetation

Mines destroy flora and damage the soil structure, reducing soil productivity. Mines cause irreversible damage to ecosystems, including prolonged direct damage to soil through shattering and displacement, destruction of soil structure, and increased vulnerability of soil to water and wind erosion.

Furthermore, the destruction of vegetation cover and topsoil by mines and UXO, coupled with deforestation, resulting from the use of defoliants such as "Agent Orange", has a cumulative effect. Reduced water retention in mountainous regions results in flooding and topsoil erosion on the coastal plains. The disruption to the soil structure further exacerbates the erosion problem, which leads to an increased sediment load in the drainage system. Increased sedimentation in coastal waters can adversely affect fish and prawn habitats. The extensive use of landmines accelerates deforestation. In areas where agricultural and grazing land has been mined, forests often become the only source of fuel and livelihood. Valuable forests and fruit trees are speedily striped and felled for firewood and building material [2].

Land Mines and Munitions

Modern warfare employs a variety of weapons like explosives, firearms, and others, which can cause immediate and long-lasting harm to humans, livestock, and wildlife. The presence of landmines and leftover munitions such as bombs and artillery shells in active and former conflict zones is a significant and growing problem. This proliferation and persistence of explosive remnants hinder the potential use of these areas as sanctuaries for endangered large mammal species. Landmines are commonly deployed in military zones and combat areas across many nations, yet

the precise locations and extents of minefields in these regions, particularly in developing countries, are often poorly documented.

The majority of the > 100,000,000 land mines deployed in countries around the globe are not triggered by combatants and can remain in place and ready to explode for decades. Although the presence of landmines may limit human intrusions to some degree, mine triggers do not differentiate between humans and non-target species of sufficient mass to activate them ($\geq 10\text{kg}$) [2].

Displaced people

War causes civilians to leave their homes in search of safety. Recent data estimates that there are currently 70 million people who have lost their homes due to conflict. These displaced populations are at greater risk of disease and illness. In particular, refugees are at an elevated risk of contracting infectious diseases. Recent research has reported the prevalence of various infectious diseases in refugee and asylum seeker populations: latent tuberculosis (9–45%), active tuberculosis (up to 11%), and hepatitis B (up to 12%).

The increased prevalence of infectious disease in refugee populations revealed itself during the conflict in Syria, where the collapse of health systems led to a spike in infectious diseases such as leishmaniasis, rabies, and tuberculosis in refugees [3].

People who are displaced from their homes during times of conflict are subject to numerous factors that contribute to putting them at a greater risk of disease and illness. These factors include increased levels of poverty, overcrowded living conditions, and increased likelihood of taking on work in cramped conditions.

Displacement can double a person's risk of contracting an infectious disease, with recent studies in OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) countries finding that the risk of infection for immigrants is twice as high as that for the native-born population [3].

Access to water, food, and sanitation

War inevitably reduces access to clean water, food, and sanitation. This further increases the risk of contracting communicable diseases. It elevates the risk of malnutrition and diseases linked with malnutrition. Lack of access to clean water can also enhance the prevalence of cholera and other water-borne illnesses.

Cholera can spread relatively quickly through a population living closely. This is particularly concerning, given that, if left untreated, cholera can kill in a matter of hours. People forced to live in the kind of conditions where illnesses like cholera can prevail, such as those that are often linked with living in an area actively involved in war, have higher mortality rates than those living in peaceful countries [4].

Women's health

The impacts of war on health are strongly gendered. While men are traditionally more likely to die or become injured in battle, women are more likely to

be left to face the lasting consequences of conflict on health. Access to family planning serving and obstetric care become challenging. Limited access to such services is thought to significantly impact the safety of giving birth.

Women also face an increased risk of rape during violent conflict. Rape and sexual violence are often used as a tool of war. These war crimes result in both physical and psychological injury to the women at the hands of the violent assaulters [4].

Children's health

Children's health is strongly linked with maternal health. As discussed above, war can have a significantly detrimental impact on a woman's health, which can impact the health of their children, particularly children born during conflict.

Children born during conflict are at a higher risk of having a low birth weight, which is associated with an increased risk of infant mortality, poorer health in later life, and childhood developmental problems. Additionally, vaccination programs are limited during times of armed conflict. This can significantly increase a child's chances of contracting what are now largely preventable diseases [4].

Overall, children born into conflict and those who are children at the time conflict breaks out are at a greater risk of a multitude of health issues due to the impact of war on maternal health, the lack of access to healthcare, and the harsh living conditions they face.

Mental health

Finally, many studies have shown that war has a negative impact on the mental health of both those involved in the conflict and civilians. People who live through war face psychologically challenging situations, often being uprooted from their homes, facing food insecurity, and constant fear of death and injury, to name a few. This inevitably causes damage to a person's psychological well-being and can exacerbate existing problems [4].

Conclusions

The environmental and social impacts of war and political violence pose a significant threat to conservation and economic development efforts in various parts of the world. Wars and civil unrest typically have harmful effects on wildlife and their habitats, with evidence suggesting that most conflict zones lead to declines in wildlife populations rather than serving as safe havens. By examining the connections between armed conflict and wildlife trends, we can better understand the complexities of their interactions.

However, there are numerous challenges in comprehending and addressing these connections, including logistical and ethical obstacles in conducting conservation work in conflict-affected areas. The unfortunate reality of conflicts occurring in areas rich in biodiversity underscores the need for a deeper

understanding of the intricate relationships among people, wildlife, and ecosystems in such regions.

REFERENCES

1. Westing, A. H., Explosive remnants of war in the human environment. *Environmental Conservation*, 1996.
2. Eiset, A. and Wejse, C., Review of infectious diseases in refugees and asylum seekers – current status and going forward. *Public Health Reviews*, 2017.
3. Razum, O., Barros, H., Buckingham, R., Codd, M., Czabanowska, K., Künzli, N., Lyubomirova, K., Otok, R., Signorelli, C. and Middleton, J., Is war a man-made public health problem? *The Lancet*, 2019.
4. Sidel, V. and Levy, B., The health impact of war. *International Journal of Injury Control and Safety Promotion*, 2008.

УДК 614(477)(045)

НАЙКРИТИЧНІШІ ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Ганна ДЕФОРЖ

доктор історичних наук, професор
кафедри природничих наук і методик
їхнього навчання, професор,
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира
Винниченка

В статті розглядаються основні проблеми в системі охорони здоров'я України. Акцентується увага на такі з них: демографічна криза, попередження передчасної смертності, ментальне здоров'я, медичні кадри, хронічні хвороби, соціально небезпечні захворювання, інвалідність, смертність та ін. Також наведено шляхи подолання цих проблем на державному рівні.

Ключові слова: здоров'я людини, охорона здоров'я, МОЗ, ВООЗ, захворювання.

The article examines the main issues in the healthcare system of Ukraine, focusing on demographic crisis, prevention of premature mortality, mental health, medical personnel, chronic diseases, socially dangerous diseases, disability, mortality, etc. Ways to overcome these problems at the state level are also outlined.

Keywords: human health, healthcare, Ministry of Health, WHO, diseases.

Постановка проблеми. Збереження, охорона та зміцнення здоров'я та добробуту громадян – один із ключових обов'язків та пріоритетів Уряду України. Здоров'я населення дуже важливе для того, щоб люди могли прожити життя якісно та повністю реалізувати свій потенціал. Розв'язання проблем здоров'я населення не є обов'язком лише сектора охорони здоров'я, а потребує консолідації зусиль суспільства та лідерства уряду на національному, обласному та місцевому рівні. За останні 5 років у системі охорони здоров'я України відбувся процес трансформації, який розпочався з прийняттям Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», запровадженням Програми медичних гарантій (ПМГ) та створенням основних національних агенцій охорони здоров'я – Національної служби здоров'я України, Центру громадського здоров'я МОЗ та ДП «Медичні закупівлі України», та іншими істотними змінами, що включають реорганізацію МОЗ та підпорядкованих йому установ та автономізацію закладів охорони здоров'я [1].

Уряд країни та Міністерство охорони здоров'я проводять постійний моніторинг, аналіз даних та впроваджують шляхи розв'язання проблем у системі охорони здоров'я.

Мета статті. Показати широке коло проблем у галузі охорони здоров'я та розкрити шляхи їх вирішення.

Сучасні дослідження та публікації. Проблемами у сфері охорони здоров'я займалися такі дослідники: Устінов О. у своїй роботі «Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті»; Слабкий Г.О., Лехан В.М., Шевченко М.В., Крячкова Л.В., Гінсбург В.Г. в роботах «Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір» та «Охорона здоров'я України: проблеми та напрямки розвитку» [2-4].

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 2023 року у Міністерстві охорони здоров'я (МОЗ) відбулася стратегічна сесія з Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) для визначення пріоритетів спільної роботи на наступні 2 роки. Спільні зусилля здійснюватимуться в рамках Дворічної угоди про співробітництво на 2024-2025 рр. та Стратегії співпраці ВООЗ з Україною на 2024-2030 рр. Обидва документи наразі знаходяться на стадії завершення та мали бути затвердженими до кінця 2023 року.

«Ми вдячні глобальній мережі Всесвітньої організації охорони здоров'я, європейському та українському офісу за ту допомогу, яку ви надаєте нашій системі охорони здоров'я. Особливо за підтримку з моменту повномасштабного вторгнення. Це в чергове показало нам як можна об'єднатися та втримати медичну систему в цих непростих умовах. Ми чітко усвідомлюємо, що без міжнародного медичного партнерства, без підтримки наших партнерів впоратися з цими викликами було б неможливо», – зазначив Міністр охорони здоров'я України Віктор Ляшко.

Ярно Хабіхт, голова регіонального офісу ВООЗ в Україні, презентував спільні напрацювання, що базуються на попередніх дискусіях, які відбулися на початку цього року та зосереджується на нинішніх пріоритетних сферах співпраці між ВООЗ та Міністерством охорони здоров'я. Так, дворічна угода включатиме не лише спільні зусилля щодо реагування на надзвичайні ситуації, але й програми з відновлення української системи охорони здоров'я.

Нині МОЗ завершує роботу над стратегією охорони здоров'я до 2030 року, тому дуже важливо, щоб пріоритети як Дворічної угоди з ВООЗ, так і довготривала стратегія співробітництва логічно лягали у канву урядових планів. Як зазначив Міністр, нині вже зрозумілими є найкритичніші виклики на яких мають бути сконцентровані максимальні зусилля системи охорони здоров'я.

Демографічна криза. Цей виклик був очевидним ще до початку повномасштабної війни, натомість військові дії лише поглибили проблему. Мова

йде не лише про значне зниження народжуваності через економічну та політичну нестабільність, великою проблемою є вплив війни на можливість пар мати дітей. Нині фіксується надзвичайно велика кількість передчасних пологів. Саме тому одним із пріоритетів охорони здоров'я на наступні 7-8 років є розвиток репродуктивних технологій. Так, у 2024 році в Програмі медичних гарантій вперше з'явиться пакет допоміжних репродуктивних технологій, на який передбачено понад 1,5 млрд грн. Це сприятиме розв'язанню проблеми безпліддя, випадки якого значно збільшилися з моменту повномасштабного вторгнення. Крім того, МОЗ планує посилити заходи для попередження смертності серед породіль та новонароджених.

Попередження передчасної смертності від серцево-судинних захворювань, діабету та онкологічних хвороб. Ця проблема є не новою, натомість на тлі війни фіксується високе зростання цих захворювань та смертності від них. Отже, зусилля щодо збереження працездатності населення через попередження, ранню діагностику, а також розвиток доступності своєчасного та якісного лікування цих захворювань мають бути посилені.

Ментальне здоров'я. Цей пріоритет є сталим, продовжуватиметься робота над розвитком психологічної реабілітації, покращенням доступу до послуг з психологічної допомоги та імплементацією Всеукраїнської програми ментального здоров'я, що реалізується за ініціативою першої леді Олени Зеленської.

Медичні кадри. За прогнозом ВООЗ, у 2035 році весь світ має зіткнутися з кадровою кризою в системі охорони здоров'я. В Україні цей прогноз погіршується через міграційні процеси, спричиненні війною та перевантаженням медичної галузі, яке було спровоковано спочатку пандемією COVID-19, а вже надалі, у лютому 2024 році, посилилося новими викликами повномасштабних військових дій. Через це нині є потреба в переоцінці кадрової потреби за фаховими спеціалізаціями, з урахуванням нових викликів та потреб охорони здоров'я, а також з моделюванням того, які професії будуть втрачені через розвиток штучного інтелекту та телемедицини протягом наступних років. На основі цього МОЗ перегляне систему набору студентів на медичні напрями.

Як відмітив, Гундо Вейлер, директор відділу підтримки країн та надзвичайних ситуацій ВООЗ, Україна перестала бути лише країною-бенефіціаром допомоги. Нині вона стала плацдармом для пілотування нових підходів у реагуванні на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я та має унікальний досвід, як попри війну, країна може продовжувати медичну реформу. Крім цього, український досвід діджиталізації теж є прикладом для наслідування та майбутніх Twinning-програм.

Свою чергою, Віктор Ляшко висловив сподівання, що глобальна мережа ВООЗ підтримає Україну у розвитку програми міжнародного медичного

партнерства, що передбачає партнерську взаємодію безпосередньо між медичними закладами. На його чітке переконання, саме ця модель допоможе посилити міжнародну спроможність оперативної та ефективно реагувати на виклики [5].

В Україні вистачало проблем зі здоров'ям населення і до війни. На сучасному етапі стан здоров'я населення України характеризується значною поширеністю хронічних хвороб та соціально небезпечних захворювань. Високими залишаються рівні інвалідності та смертності при короткій середній тривалості життя. На здоров'я і відтворення населення негативно впливають якісні показники життя, забруднення довкілля, незадовільні умови праці, поширення інфекційних і паразитарних захворювань, криза галузі медичного обслуговування, недостатній контроль за якістю та вживанням лікарських засобів і біологічно активних домішок, тютюнокуріння [6].

До погіршення стану здоров'я населення, збільшення нещасних випадків у побуті та на виробництві, руйнування сімей, духовної, моральної і фізичної деградації суспільства призводить надмірне вживання алкогольних напоїв, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, що згубно позначається й на демографічній ситуації.

Не сприяє розв'язанню проблем у сфері охорони здоров'я й відсутність належного моніторингу за станом генофонду, рівнем популяційного імунітету населення, циркуляцією збудників інфекційних хвороб. Сучасна система охорони здоров'я в Україні спрямована більше на лікування, ніж на профілактику захворювань і пропаганду здорового способу життя. Як наслідок, кількість захворювань і смертність постійно зростає.

Ключовими проблемами охорони здоров'я населення є:

- незадовільний стан здоров'я населення;
- нераціональна організація системи надання медичної допомоги;
- брак сучасних медичних технологій, недостатнє володіння ними;
- низький рівень інформованості про сучасні медичні технології, засоби збереження здоров'я та активного дозвілля;
- недостатність фінансових і насамперед бюджетних, ресурсів для забезпечення ефективної діяльності системи охорони здоров'я;
- практична відсутність ринку медичних послуг;
- недосконалість нормативно-правових актів, які впливають на створення умов для поліпшення стану здоров'я населення та підвищення ефективності використання в системі охорони здоров'я людських, матеріально-технічних та фінансових ресурсів в умовах ринкової економіки.

З метою розв'язання цих проблем, державна політика у сфері охорони здоров'я має спрямовуватися на підвищення рівня здоров'я, поліпшення якості життя і збереження генофонду Українського народу.

Реалізація цієї політики потребує здійснення комплексу державних і галузевих заходів. Державні заходи мають передбачати:

- поетапне збільшення державних асигнувань у сферу охорони здоров'я, їх ефективного використання;

- забезпечення санітарного та епідемічного добробуту населення, переорієнтацію охорони здоров'я на суттєве посилення заходів із запобігання захворюванням, запобігання інфекційним захворюванням, зниження ризиків для здоров'я людини, що пов'язані з забрудненням та шкідливим впливом факторів довкілля;

- розв'язання проблем гігієни та безпеки праці, профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань;

- створення умов для формування та стимулювання здорового способу життя, вдосконалення гігієнічного виховання і навчання населення, особливо дітей та молоді; посилення боротьби зі шкідливими звичками; розвиток фізичної культури та спорту; забезпечення раціонального збалансованого харчування населення;

- здійснення активної демографічної політики, спрямованої на стимулювання народжуваності та зниження смертності, збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я населення, а також соціальної політики підтримки молоді та захисту інвалідів і людей похилого віку;

- забезпечення всебічного гармонійного фізичного та психічного розвитку дитини, починаючи з народження, її раціонального харчування, оптимальних умов побуту, виховання і навчання;

- запровадження ефективної системи багатоканального фінансування сфери охорони здоров'я;

- удосконалення системи соціального та правового захисту медичних і фармацевтичних працівників та пацієнтів;

- визначення критеріїв щодо диференціації розміру оплати праці медичних та фармацевтичних працівників залежно від рівня їх кваліфікації, обсягів, якості, складності, ефективності та умов виконуваної роботи;

- інтенсивний розвиток медичної та фармацевтичної промисловості, в тому числі медичного приладобудування, виробництва лікарських засобів та виробів медичного призначення, здешевлення їх вартості [7].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наявні проблеми, державна політика у сфері охорони здоров'я повинна спрямовуватися на зміцнення здоров'я всіх верств населення, збільшення тривалості активного життя,

поліпшення демографічної ситуації, підвищення якості та ефективності медико-санітарної допомоги, удосконалення фінансування та управління галуззю. Погіршення стану здоров'я зумовлене насамперед комплексом не тільки медичних, а соціально-економічних та екологічних чинників, недосконалим способом життя населення. Тому поліпшення здоров'я є інтегральним показником успішності функціонування держави, всіх її інституцій, і в основу реформування цієї сфери має бути покладений міжгалузевий комплексний підхід.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. Міністерство охорони здоров'я, 2022. [Електронне видання]. URL : <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%202024.2022.pdf>
2. Устінов О. Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті. *Український медичний часопис*. Київ: 2013, №3 С. 28-31. [Електронне видання]. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-59340-aktualni-problemi-zdorov-ya-ta-oxoroni-zdorov-ya-u-iii-tisyacholitti>
3. Лехан, В.М., Слабкий Г.О., Шевченко М.В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. *Україна. Здоров'я нації*. Київ, 2010. №1.С. 5-23.
4. Слабкий Г.О., Лехан В.М., Шевченко М.В., Крячкова Л В., Гінсбург В.Г. Охорона здоров'я України: проблеми та напрямки розвитку. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. Київ-Тернопіль : «Укрмедкнига», 2011. С. 2-5. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28929/1/VSH_4_2011.pdf
5. МОЗ назвало найкритичніші проблеми системи охорони здоров'я. Агенція інформації та аналітики, 2023. [Електронне видання]. URL : https://galinfo.com.ua/news/moz_nazvalo_naykrytychnishi_problemy_system_y_ohorony_zdorovya_406878.html
6. Анчев А.С., Дефорж Г.В. Оперчук Н.І., Присяжна С.І. Мікрюкова Н.Г., Габорець О.А. Моніторингові дослідження об'єктів навколишнього середовища та динаміка інфекційної захворюваності населення. *Вісник морської медицини*. № 1 (98). Одеса: ДП УкрНДІ медицини транспорту, 2023. С. 46-58. URL : <https://www.herald.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/01-23.pdf>
7. Ключові проблеми у сфері охорони здоров'я та їх вирішення. Букліб, 2024. [Електронне видання]. URL :<https://buklib.net/books/35864/>

UDC 355.2:614.8(100)

DOCTORS AND WAR

Elżbieta ŻYWUCKA-KOZŁOWSKA,
dr hab., Wyższa Szkoła Kształcenia
Zawodowego we Wrocławiu, Polska
ORCID 0000-0002-6039-5580

In tribute to the fallen Ukrainian medics in the war against the Russian invader

This article sheds light on the dire circumstances of Ukraine's prolonged conflict, initiated by the Russian Federation, which has inflicted devastation and casualties on civilians and soldiers alike. Amidst the chaos, Ivano-Frankivsk National Medical University (IFNMU) stands as a beacon of hope, providing essential medical aid to the war-torn populace. Despite the challenges posed by the conflict, IFNMU remains steadfast in its commitment to delivering compassionate care and training future generations of medical professionals.

Keywords: *Ukraine, conflict, medical assistance, Ivano-Frankivsk National Medical University, humanitarian aid, healthcare crisis*

A war has been going on in Ukraine for over two years, started by the Russian Federation. Every day you can hear air alarms, ambulance sirens, sounds of flying rockets and falling bombs. Civilians and soldiers, defenders of Ukraine, are dying every day. The aggressors destroy everything in their path, murder defenseless people, children and the elderly, and shell hospitals and kindergartens. The victims of this cruel war require medical assistance. Doctors spare no effort to help, they do not count the hours spent in the hospital, sharing their lives with patients, families and future medical practitioners.

At the turn of February and March 2024, at the invitation of the authorities of the Ivano-Frankivsk National Medical University (IFNMU), I had not so much the opportunity as the honor to see something that cannot be seen anywhere else in Europe, because that is where, in Ukraine, a bloody war is going on, sparing no one.

The Ivano-Frankivsk National Medical University was established in 1945. The rector's office and deans' offices of individual faculties are located in the central building, at 2 Halicka Street. Like other medical universities, the university is subordinated to the Ministry of Health of Ukraine. In the light of available data, the State Accreditation Commission of Ukraine granted the highest level of accreditation (IV) in accordance with Protocol No. 10 of April 24, 1994.

Central building of the Ivano-Frankivsk Medical University

The hospital base includes over 2,600 beds. There are 12 hospitals and clinics associated with the university. The staff includes nearly 450 specialists in the field of medicine (professors, associate professors, doctors). IFNMU is a university well known outside Ukraine. It educates not only Ukrainian citizens, but also foreigners from over 40 countries around the world. As I managed to determine, since the beginning of the university's existence, over 20,000 people have graduated from various fields (especially medicine, dentistry, pharmacy). The international format of the university means that doctors educated here work on all continents of the world. Ivano-Frankivsk National Medical University is listed in the World Directory of Medical Schools authored by the World Health Organization (WHO) as well as in the Geneva International Directory of Medical Education (IMED). [The Ivano-Frankivsk National Medical University (ifnmu.com)].

The university cooperates scientifically with institutes around the world, scientific and educational partners, including: Abuali Ibn Tajik State Medical University (Dushanbe, Tajikistan), FDA National Center for Toxicological Research (USA), Canadian Center for Dental Technology (Toronto, Canada), National University of Medicine and Pharmacy Nikolai Testemitsanu (Chisinau, Moldova), University degli Studi di Genova (Italy), Himli Dental Corporation (Lokport, Canada), Hartinhton Farmasyutikal (Barcelona, Spain), British Medical Association (London), University of Oradea (Oradea, Romania), Ksinton Technology College (Toronto, Canada), St. Thomas (London, Great Britain), University of Rzeszów (Rzeszów, Poland), Medical University (Sofia, Bulgaria). Students and staff regularly participate in international meetings and symposia to stay up to date with the latest scientific developments.

An academic tradition is lectures given by guests from different countries of the world, representing various specialties in the field of medicine, but also other sciences. The war did not stop this tradition, because from its beginning, many outstanding

people of science from abroad came to the IFNMU to share their experiences and knowledge with the staff and students. The Ivano-Frankivsk Medical University is not only a university, it is also an extraordinary support center for Ukrainian soldiers fighting against the Russian invader. At the end of January 2024, together with the Precarpathian Regional Blood Donation Center, a blood donation day was organized, during which a total of 63 employees and students of universities and colleges volunteered, including the acting rector, Professor Ruslan Kozovyi. "Our colleagues at the Blood Center are helping our military personnel in need of blood transfusions. That is why such initiatives are extremely important and relevant," says Ruslan Kozovyi. Many students supported this initiative, and many of them became donors for the first time. "These events have become a tradition at the university. As doctors, we understand that blood saves lives. Blood loss is one of the main causes of death on the battlefield, therefore, in the absence of contraindications, we are obliged to become donors. Moreover, such initiatives help instill a sense of responsibility in the young generation. Doctors should set an example for society by being active blood donors," says Professor Roman Yatsyshyn, Dean of the Faculty of Medicine.

IFNMU staff and students support the soldiers of the Armed Forces of Ukraine. In January 2024, a charity concert was held, during which 11 thousand hryvnia were collected. The money was donated to the support fund of the Mountain Assault Brigade "Edelweiss"

[Charity Event Dedicated to Unity Day and Remembrance Day of Kruty Heroes - Івано-Франківський національний медичний університет (ifnmu.edu.ua)]

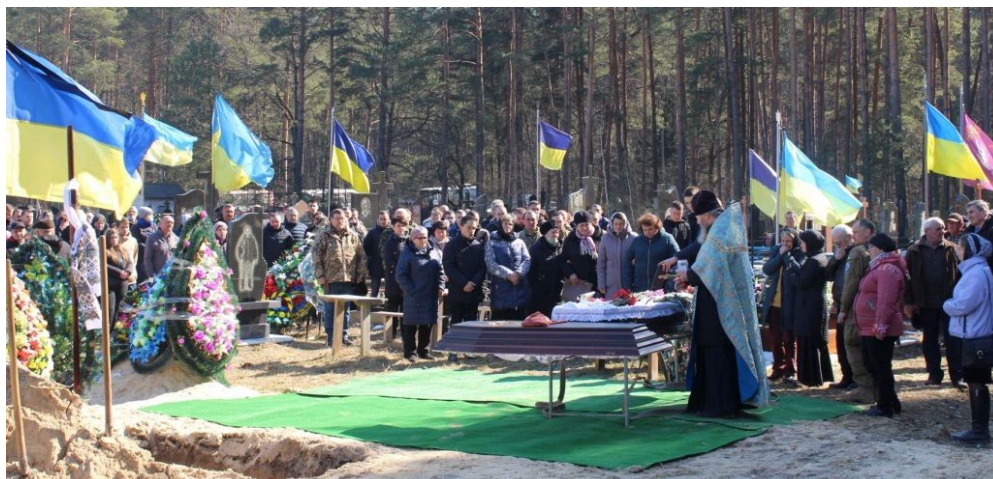
There are many more such initiatives. Doctors from the Medical University help to recover defenders of Ukraine not only in hospitals. They look after them at home when there is no longer any need for hospital treatment.

Photography due to courtesy of prof. Ruslan Kozovyi

They are supported by different people, from Ukraine and other countries, who send what they need most. On more than one occasion I have seen short footage of places where the wounded were operated on under field conditions, where the only lighting was flashlights. For these doctors, there are no imperfect conditions, because human life is the most important.

My stay in Ukraine in February 2024 was not the first time since the outbreak of the war. I was there twice in the first year of the war. I remember the day the war broke out and the information provided by war correspondents from Ukraine. The first Russian missile landed on the airport in Ivano Frankivsk. I remember Ukraine before the war, the one that is going on now. Beautiful country, peaceful people. Today, there is probably no city, no village, where there are no graves of those who died for the homeland. Funerals of the fallen often take place many weeks and months after death. The invaders shell areas of the battlefield where the bodies of soldiers lie. When the fallen can be collected, post-mortem examinations are necessary. Genetic tests are performed for identification purposes, because only on this basis can the identity be established and the body returned to the family. These are very difficult situations.

Pogrzeb ukraińskich żołnierzy na ukrainie 2024 - Obrazy (bing.com)

The Ivano-Frankivsk National Medical University, like every university, school, office or hospital, lost its lecturers during the war. At the beginning of the war, in 2022, a lecturer of Latin, Yurii Chopyk, gave his life for a free, independent Ukraine. His photograph, like many of those who died in this war from this city, is located on a long street that everyone here calls "the hundred-meter street". There are fresh flowers and candles burning next to each photo. Here, no one forgets those who died. This memory is and will be eternal.

Starszy porucznik Yurii Chopyk zginął trzeciego dnia wojny na pełną skalę (victims.memorial)

Senior Lieutenant Yurii Chopyk died on February 26, 2022. He was only 38 years old. Posthumously awarded the Order of Bohdan Khmelnytsky, 3rd degree. A plaque commemorating the lecturer-soldier was built into the main wall of the central building of the University.

After a day of travel, I reached Ivano-Frankivsk. Not much has changed since my last stay. A quiet, beautiful city where you can hear the bells of churches and Orthodox churches in the morning. The next day I met with the University authorities and Ukrainian students at a lecture on medical law. We were lucky that there was no air alert during the classes. The fourth-year students of the Faculty of Medicine listened to the theses with interest. There were some questions, because Polish regulations in the field of medical law are slightly different than in Ukraine.

IFNMU is one of the few medical universities in Ukraine, in which education has a two-track dimension. Not only citizens of Ukraine, but also foreigners from many countries of the world study here. They acquire knowledge in exceptional conditions, difficult and dangerous, because really nowhere is safe. Classes are traditional (Ukrainian students) and mixed (foreign students). Teaching languages are: Ukrainian and English. Some foreign students, due to the impossibility of returning to Ukraine, as a result of the suspension of the operation of civil airports, gain knowledge in online classes (lectures). Exercises are carried out in their countries of origin on the basis of a letter from the Rector, which allows (on the basis of personalised information) internships in health care institutions. Passing the exercises is a detailed test of knowledge in the so-called three-dimensional: test, oral answer and discussion of a randomly selected case (from diagnosis to therapy).

Prof. Roman Yatsyshyn, His Majesty Rector of IFNMU, author, prof. Ruslan Kozovy

Many foreign students returned to their *alma mater*, as they say, their university, and the road was not easy. Some of them flew to the United Arab Emirates to take the next flight to Moldova and then take the bus to Ukraine. Others flew to Warsaw, having no choice of means of transport other than a few bus connections from the airport to Lviv. Still others visited Armenia and Azerbaijan to cover hundreds of kilometers with small buses. For these young people it was (and still is) important to acquire knowledge at the highest level. Despite the ongoing war, the level of university education is very high. War determines everything, including education. Here, students learn medicine in unique conditions. Air alarms, curfew. They find time to help others, to learn and sometimes to rest. Diplomas from this University are valued all over the world, although their nostrification is required in EU countries. At this point, I cannot resist saying, or rather writing, that among the graduates of IFNMU there are doctors of many specialties, practicing from Namibia to Canada, the United States, India, Poland, Great Britain, Maldives, Pakistan, Algeria, and the United Arab Emirates. The Netherlands and many other countries around the world.

Ukrainian students (all fields of education) learn as if this war did not exist, which unfortunately is not true. During air alarms, classes are interrupted. Everyone needs to get down to the shelters. There are no exceptions. Sometimes, the alarm goes on for a long time, and from what I've heard from the students, even in the shelters they are learning. All students emphasize that they want to be doctors, and the time in which they have to explore the secrets of medicine determines their effort. Every day, especially the older ones (fifth and sixth course students) see the victims of war in hospitals, they also see the bodies of the dead. After all, death is the last side of medicine, full of secrets that must be learned.

First-year students of the Faculty of Medicine during classes on anatomy

Clinical classes in nephrology (4th year of medical studies); Ivano-Frankivsk Regional Hospital [foreign students]

Clinical classes in nephrology (4th year of medical studies); Ivano-Frankivsk Regional Hospital [foreign students]

Medical students (both Ukrainian and foreigners) have classes every day – according to the educational program in several hospitals in the city. However, the shape or form of these classes is slightly different, because in the background there is always a threat from the aggressor. Each alarm is a necessity to evacuate patients to shelters, with which students also help.

It is impossible not to emphasize here that hospitals are very well-kept and well-equipped. Medical staff sometimes show visible signs of fatigue, but are always ready to help others. Unfortunately, war spares no one. Over the past two years, many medics have lost their lives. No one counts sleepless nights, no one says they have no strength or are tired.

On the way to class (5th year students of the Faculty of Medicine) [foreign students]

Clinical classes in vascular surgery (5th year of medical studies); Ivano-Frankivsk Regional Hospital [foreign students]

Foreign students left the hospital in no hurry after class. They talked to patients as much as possible, after all, for many of them Ukrainian is not easy. When I asked them why they didn't move to other medical schools after the outbreak of the war, they answered briefly: ***"Here is our university, here is our place. You don't leave people when it's bad."*** For many foreign students, Ukraine has become a second home, because they have been studying and living here for several years. They miss their loved ones, which is natural. Some have not seen their relatives for several years, after all, travel is now very difficult, and from Ukraine there are no flights to India, Pakistan, just as there are no such flights to Poland. The war changed everything, except for those young people who, they said, found themselves in a place and a time they had never imagined – in a

country where war was going on. For them, it is a school of life, the best school of the medicine, because it is the only way and only here you can learn everything. I know they will be the best doctors, brave, kind, and perfectly prepared for the mission of saving lives.

After clinical classes in vascular surgery (5th year of medical studies); Ivano-Frankivsk Regional Hospital [foreign students]

The war did not break what is important for students - expanding their knowledge not only in the class time. There are two student organizations at IFNMU (apart from scientific clubs): Ukrainian and international, which bring together students of this University. I had the pleasure of participating in a meeting with Ukrainian students, during which, together with lecturers from the Department of Forensic Medicine, Medical Law and Pharmaceutical Law, issues regarding medical errors under Ukrainian law, forensic expertise and Polish law were presented.

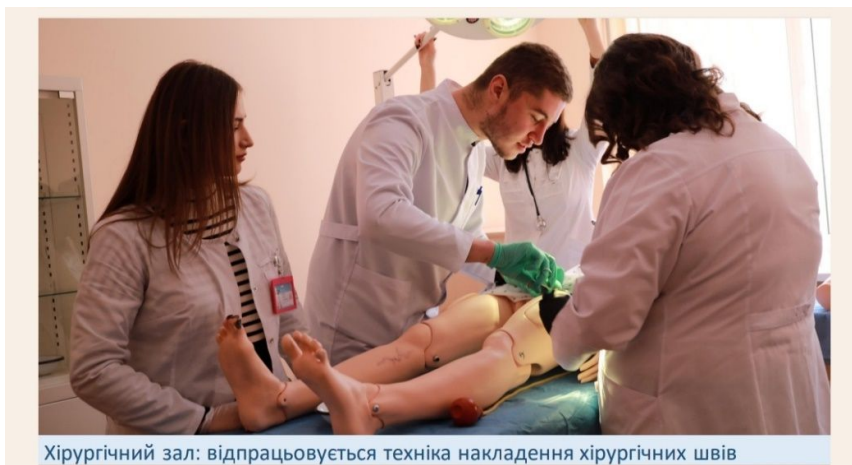
Soldiers who come here from the front are treated and rehabilitated in Ivano-Frankivsk hospitals. In the "Halitsky Correspondent", Dmytro Tkach described the fate of a soldier who lost both lower limbs while performing combat tasks. Currently, "Roman Fushtei from the Ivano-Frankivsk Oblast is learning to live without the legs he lost at Avdiivka." The soldier is being rehabilitated in the Regional Hospital, which I had the opportunity to visit. It is in this hospital that IFNMU students take practical

classes. This is not the only such patient. There are also others who, under the supervision of rehabilitators and doctors, regain health and the meaning of life.

Stracił dwie nogi i przeszedł 22 operacje: historia karpackiego bojownika przechodzącego rehabilitację - Halicki Korespondent (gk-press.if.ua) [6 march 2024]

The IFNMU also has a medical simulation center, which has great importance for teaching.

Source: Międzywydziałowe Centrum Symulacji Szkoleń Edukacyjnych OBWE – Narodowy Uniwersytet Medyczny w Iwano-Frankowsku (ifnmu.edu.ua) [access 5th april 2024]

The last page of the great book of medicine is thanatology and forensic medicine. And I was there too, maybe because in the past, autopsy rooms were places where I had to be because of my official duties. They are no different from those I know.

Division of Forensic Medical Autopsy (morgue)

Thanks to the courtesy of the Head of the Department of Forensic Medicine, Medical and Pharmaceutical Law, I was able to look at everyday work both with and without students. One thing caught my attention: the autopsies were performed by a

very young but experienced doctor. Tiny, inconspicuous and professional. Dr. Myroslava. The staff of this Department consists of:

Prof. Nataliia Kozan, MD, PhD (Head of the Department of Forensic Medicine, Medical and Pharmaceutical Law).

PhD Volodymyr Voloshynovych, MD

PhD Yuliia Kotsiubynska, MD

Valeriia Chadiuk, MD

PhD of administrative sciences Oksana Soroka

I also had the opportunity to look at the work of experts from the Ivano-Frankivsk Regional Bureau of Forensic Medicine (affiliated with the Association of Forensic Physicians of Ukraine). It is here that forensic examinations are carried out, as well as investigations of victims of crimes. The material is protected in the same way as in Poland. The testing methods are the same, the equipment is a bit older, but efficient, and that is the most important thing.

A lot could be written about this university, its doctors, lecturers and students, but that is not the most important thing. For me, it is extremely important that during the war, scientific and university life is even more intense and fruitful. Maybe because everyone who participates in it, who creates the history of this university, knows that being a doctor is a mission, not a profession, and human life is worth every effort, every sacrifice.

I know that I will return to Ivano-Frankivsk, that I will return there as often as possible. I've met people I admire for what they do. *These are the heroes of the 21st century, doctors with boundless dedication to patients and students.* I know that doctors trained at this university will be the pride of their teachers and the pride of the university. They'll be good doctors.

UDK: 614.2:005.8(100)

ZDROWIE PUBLICZNE W XXI WIEKU

mgr Henryk Julian FILIPIAK

Kancelaria Prawna Warszawa

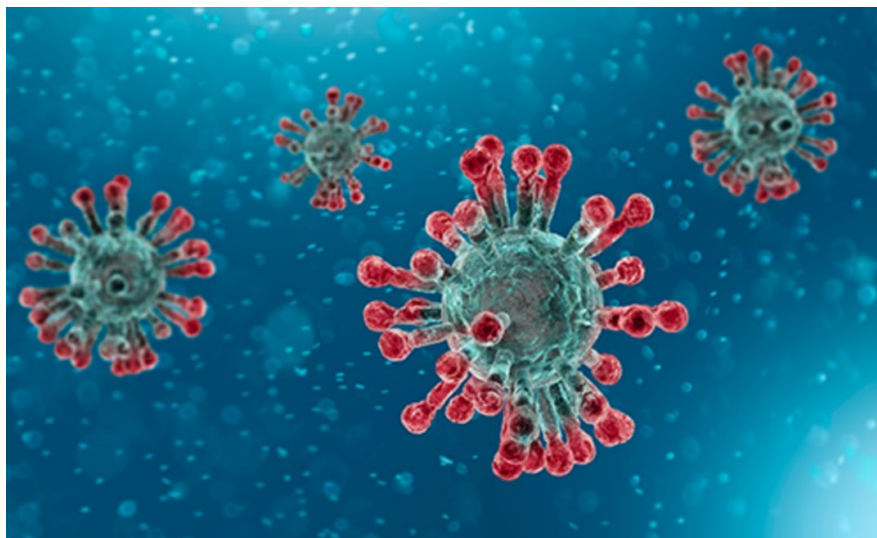
ORCID: 0009-0007-0543-2602

The article discusses public health in the 21st century, emphasizing its global nature in the era of globalization. It highlights the mechanisms established by the European Commission and the WHO Regional Office for Europe in response to recent epidemics. The emergence of the SARS-CoV-2 virus, causing COVID-19 respiratory disease, has led to a global infection of approximately 450 million people within two years, resulting in over 6.8 million deaths worldwide as of the WHO Director-General's announcement in 2023. To address the COVID-19 epidemic and the crisis resulting from mass infections and individual countries' responses in public health protection, the European Commission and the WHO Regional Office for Europe have developed the "Healthcare System Response Monitor (HSMR)." Collaborating with the WHO Regional Office for Europe, the European Commission, and the European Observatory on Health Systems and Policies, policy recommendations and guidelines have been formulated to strengthen healthcare system responses and the European Union's response to the coronavirus in the field of public health. Some of the recommendations and guidelines developed by the WHO are highlighted below among the sixteen provided in the article.

Keywords: public health, COVID-19, European Commission, WHO, pandemic, policy recommendations, Healthcare System Response Monitor.

Zdrowie publiczne w XXI w., nie stanowi w realich globalizacji problemu jednostkowego poszczególnych krajów. W przypadku epidemii z którą spotkaliśmy się w ostatnim czasie uruchomione zostały mechanizmy wypracowane przez Komisję Europejską oraz Biuro Regionalne WHO w Europie.

Pojawienie się wirusa SARS-CoV-2, w roku 2019 wywołującego chorobę układu oddechowego COVID – 19, w ciągu dwóch lat doprowadziło do globalnego zakażenia około 450 mln. ludzi [1] z czego do ogłoszenia w 2023 r., przez dyrektora generalnego WHO o zakończeniu zagrożenia zdrowia publicznego pandemią na świecie zmarło ponad 6,8 mln. osób [2].

źródło: <https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19>

W celu reakcji na epidemie COVID -19, oraz kryzysu wywołanego na skutek masowych zachorowań i reakcji poszczególnych krajów w ochronie zdrowia publicznego. Komisja Europejska oraz Biuro Regionalne WHO w Europie stworzyło „Monitor reagowania systemu opieki zdrowotnej HSMR” [3].

Przy współpracy Biura Regionalnego WHO dla Europy, Komisji Europejskiej i Europejskiego Obserwatorium Systemów i Polityki Opieki Zdrowotnej wypracowano zalecenia polityczne i wytyczne dotyczące sposobów wzmocnienia reakcji systemów opieki zdrowotnej, oraz reakcji Unii Europejskiej na koronawirusa w obszarze zdrowia publicznego[4].

Poniżej spośród szesnastu zaleceń i wytycznych opracowanych przez WHO[5], zasygnalizowane poniżej zostały jedynie niektóre z nich.

ZALECENIA	WYTYCZNE
Zwiększenie komunikacji	Tworzenie zespołów ds. komunikacji Ministerstwa Zdrowia, samorządów lokalnych odpowiedzialnych za koordynację
Wzmocnienie zdolności podstawowych służb publicznych celem reagowania kryzysowego	Uruchomienie planów reagowania w sytuacjach nadzwyczajnych
Opracowanie strategii kontaktu w przypadku podejrzenia zachorowania na Covid-19	Aktywacja platform internetowych chat botami, celem odciążenia personelu w centrach obsługi tel. i fizycznej
Ochrona punktów opieki zdrowotnej	Wprowadzenie procedur izolacji osób,

pierwszego kontaktu	zapobieganiu zakażeniu i ochrona personelu
Wyznaczenie szpitali przyjmujących pacjentów z Covid-19	Oszacowanie zdolności szpitalnych leczących pacjentów z ciężkimi lub krytycznymi objawami Covid-19. Zastosowanie kalkulatora przepięć, do oceny pojemności szpitali i OIOM-u, w tym HRH i tlenoterapii -na 3 miesiące
Organizowanie i rozszerzenie usług blisko domu, celem reagowania na Covid-19	Opracowanie protokołu zarządzania przypadkami dla opieki domowej- w łagodnych przypadkach, oraz szkolenie personelu POZ i/lub społeczności
Utrzymanie zdolności podstawowych usług	Zapewnienie ciągłości leczenia (np. opieki porodowej, leczenia chorób przewlekłych, dializ, pomocy w nagłych przypadkach itp.)
Szkolenie, zmiana i mobilizacja pracowników służby zdrowia zgodnie z priorytetem usług	-mobilizacja personelu innych specjalizacji, - zachęcenie emerytowanych pracowników do powrotu do pracy, - zatrudnienie studentów ostatniego roku medycyny i wolontariuszy.

Jednakże samo narzędzie stało się niewystarczające w równym stopniu dla poszczególnych krajów[6] w skutecznej walce zarówno z samym wirusem jak i z wywołaną przez niego chorobą. Wpływ na taki stan rzeczy miało wiele czynników.

Monitor Reagowania Systemu Opieki COVID-19 (HSMR), stanowi narzędzie, celem którego jest zarówno gromadzenie informacji jak i kompleksowo reagowanie na pandemię ogólnie przyjętego systemu opieki zdrowotnej.

Od pierwszych przypadków zakażenia wirusem SARS-CoV-2, zidentyfikowanych w chińskiej miejscowości Wuhan. Pojawiły się jego nowe warianty wykryte w Wielkiej Brytanii i Republice Południowej Afryki [7].Od tej chwili rozpoczął się swoisty wyścig z czasem . Świat stanął przed wyzwaniem jak zminimalizować zagrożenie i przerwać transmisję rozprzestrzeniającej się infekcji.

Poszczególne kraje wprowadzały bardziej lub mniej surowe restrykcje, aż do zamknięcia z początkiem 2020 r., szkół, zakładów pracy z jednoczesnym ograniczeniem ruchu granicznego, co w wielu przypadkach spotykało się z oporem społecznym [8].

W tym samym czasie firmy farmaceutyczne takie jak Pfizer we współpracy z niemiecką BioNTech i Fosun Pharma oraz AstraZeneca rozpoczęły pracę nad skuteczną

szczepionką[9], która do krajów Unii Europejskiej 21 grudnia 2020 r., wyprodukowana przez firmy Pfizer i BioNTech o nazwie Comirnaty jako szczepionka mRNA, chroniącą przed COVID -19 dopuszczona została do obrotu[10]. Z punktu widzenia medycznego z uwagi na tempo prac i ścieżkę dostępu było to osiągnięcie bezprecedensowe.

Posiadając już tak skuteczne narzędzia do walki z wirusem jak testy wykrywające jego obecność, skuteczna szczepionka oraz wytyczne opracowane przez agendy WHO w tym HSMR. Wydawałoby się iż nie stoi już nic na przeszkodzie aby zapanować nad pandemią nie naruszając norm zdrowia publicznego. Jednak jak zostanie to zaprezentowane w krótkiej analizie nie wszystkie kraje w sposób zadawalający poradziły sobie z problemami wywołanymi wirusem.

Niektóre kraje europejskie do których zalicza się między innymi Polska, Czechy, Słowacja czy Węgry z pandemią wywołaną koronawirusem zetknęły się z nadejściem marca 2020 r. Pierwszą reakcją we wszystkich wymienionych krajach było wprowadzenie całkowitej izolacji swoich obywateli, co początkowo przyniosło zadawalające efekty – niską śmiertelność.

Jednakże już jesienią tego roku na skutek między innymi luzowania obostrzeń liczba zachorowań i zgonów dwukrotnie wzrosła [11].

Działaniami pozytywnymi, mającymi wpływ na niską zachorowalność i śmiertelność w początkowej fazie pandemii było:

- wprowadzenie w Czechach, Słowacji i na Węgrzech stanu wyjątkowego;
- skoordynowanie działań premierów w poszczególnych krajach z Ministerstwami Zdrowia i sztabami zarządzania kryzysowego;
- reakcja na pandemię w oparciu o opinie i analizy naukowe jak w przypadku Węgier i Słowacji;
- wprowadzenie obowiązku noszenia maseczek i zachowania dystansu fizycznego;
- nałożenia obowiązku odbycia 14 dniowej kwarantanny dla osób z podejrzeniem kontaktu z wirusem;
- zwiększenie liczby łóżek szpitalnych z przeznaczeniem dla pacjentów z COVID-19;
- np. jak w przypadku Polski tworzenie oddziałów szpitalnych jak i szpitali wyłącznie na potrzeby pacjentów z COVID -19;
- zwiększenie zakupu środków ochrony osobistej i respiratorów;
- aktywacja wolontariuszy, studentów medycyny i pielęgniarstwa;
- np. w Czechach dopuszczenie lekarzy spoza Unii Europejskiej do wykonywania zawodu bez konieczności zdawania egzaminu na czas trwania stanu wyjątkowego.

Do działań negatywnych należało:

- nie wprowadzenie stanu wyjątkowego w Polsce, podyktowane prawdopodobnie partykularnymi interesami rządzących;
- również w przypadku Polski zbyt późne bo dopiero we wrześniu wprowadzenie strategii walki z pandemią COVID-19[12];
- doradztwo naukowe w Czechach i Polsce nie odgrywało wielkiej roli w decyzjach rządu, z uwagi na brak zaciągania opinii niezależnych od władzy ekspertów;
- w przypadku Węgier przedwczesne ogłoszenie przez rząd końca pandemii[13];
- w Polsce rząd wprowadził w błąd opinię publiczną iż wirus jest w odwrocie, przypuszczalnie celem było zmobilizowanie wyborców przed nadchodzącymi wyborami prezydenckimi[11];
- w przypadku Węgier i Polski rządzący nimi premierzy wykorzystywali panującą sytuację pandemiczną do wprowadzania ustaw mających cele polityczne partii a nie służącym dobru wspólnemu[14];
- zbyt wczesne we wszystkich wymienionych krajach luzowanie obostrzeń[15];
- korupcja w Polsce między innymi przy zakupie respiratorów[16], co doprowadziło do utraty zaufania społecznego do rządzących, przynajmniej w dużej części ludności[17];
- żaden z analizowanych krajów nie opracował systemu FTTIS (Find, Test,Trace, Isolate and Support), celem przygotowania się do wzrostu liczby zakażeń z kwietnia 2020 r., co doprowadziło w konsekwencji do nadmiernego obciążenia systemu opieki zdrowotnej i braku kontroli nad rozprzestrzenianiem się Sars-CoV-2.

Z powodu licznych negatywnych działań, często podyktowanych własnymi interesami rządzących, oraz często ich niekompetencją, liczba zgonów ludności w tych krajach była kilkakrotnie wyższa[18] niż w pozostałych krajach Unii Europejskiej.

Pandemia jaką wywołał COVID -19, pomimo iż zarówno w krajach Europy jak i poza nią istniały mechanizmy służące zapobieganiu i walki z zagrożeniami epidemiologicznymi. Spowodowała destabilizację w większym lub w mniejszym stopniu w poszczególnych krajach. Doprowadzając niektóre firmy pomimo wsparcia rządowego[19] do utraty płynności finansowej a w konsekwencji do bankructwa[20]. Jednak najbardziej dotkliwym dla ludzkiej populacji była wysoka śmiertelność, spowodowana nie tylko samym wirusem ale brakiem dostępu do opieki zdrowotnej, spowodowanym niewydolnością służby zdrowia.

Wyciągnięte jednak doświadczenia w dobie globalnej digitalizacji pozwoliły na zreformowanie systemów opieki zdrowotnej wielu krajów. Oczywiście stało się że dobrze funkcjonujący system opieki zdrowotnej zwiększa szansę obniżyć wskaźnik śmiertelności, oraz uniknąć zakłócenia w świadczeniu usług zdrowotnych. Wypracowany system HSRM, przetwarzający dane z 50 krajów głównie europejskich pozwolił na szybkie eliminowanie luk w systemach opieki zdrowotnej. System ten

okazał się na tyle skuteczny iż został zaimplementowany przez kraje Azji i Pacyfiku[21].

Wyciągnięte wnioski po pandemiczne pozwolą niewątpliwie na skuteczniejszą reakcję na przyszłe pandemie, które należy powiedzieć jasno że są nieuniknione.

BIBLIOGRAFIA:

1 Europejskie Centrum ds. Zapobiegania i Kontroli Chorób Agencji Unii Europejskiej <https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19>

2 <https://www.termedia.pl/koronawirus/WHO-W-2023-roku-bedziemy-mogli-oglosic-koniec-pandemii-COVID-19,50799.html>

3 źródło: European Commission <https://ec.europa.eu/health/>

4 źródło: <https://www.who.int/europe>

5 STRENGTHENING THE HEALTH SYSTEM RESPONSE TO COVID-19 IN THE WHO TRANSMISSION SCENARIOS Action points for the WHO European Region (1 April 2020), WHO-EURO-2020-807-40542-54467-eng.pdf

6 L. Villani, M. McKee, F. Cascini, W. Ricciardi, S. Boccia, Porównanie współczynników zgonów z powodu COVID-19 w Europie podczas pierwszej fali pandemii COVID-19 *Front Zdrowia Publicznego*, 8 (2020), artykuł 620416

7 V. Priesemann, R. Ballinga, S. Ciesek, T. Czypionka i in., Plan działania na rzecz ogólnoeuropejskiej obrony przed nowymi wariantami SARS-CoV-2, *Lancet*, Tom 397, opublikowane 21 stycznia 2021 r. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00150-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00150-1)

8 Lazarus JV, Ratzan S, Palayew A, Billari FC, Binagwaho A, Kimball S i in. (2020) COVID-SCORE: Globalne badanie mające na celu ocenę publicznego postrzegania reakcji rządów na Covid-19 (COVID-SCORE-10). *PLoS ONE* 15(10): e0240011. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0240011>

9 J. Benedyczak, Sz. Zaręba, Międzynarodowy wyścig po szczepionkę na COVID-19, *PISM*, Nr 201(2133), 1 października 2020 r.

10 <https://szczepienia.pzh.gov.pl/9796-2/>

11 A. Sagan, L. Bryndova, I. Kowalska-Bobko, M. Smatana i inni, Odwrócenie losu: porównanie reakcji systemów opieki zdrowotnej na COVID-19 w Grupie Wyszehradzkiej we wczesnych fazach pandemii, *Polityka zdrowotna*, Tom 126, Numer 5, maj 2022, s. 446-455. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2021.10.009>

12 Ministerstwo Zdrowia Rzeczypospolitej Polskiej Strategia walki z pandemią COVID-19. wersja 3.0. jesień 2020 [Strategia walki z pandemią COVID-19. Wersja 3.0. Jesień 2020 r.] (2020) <https://www.gov.pl/web/zdrowie/strategia-walki-z-pandemia-covid19>

13 M. German Sirotnikowa, E. Inotai, N. Watson, C. Ciobanu, Europa środkowa: od pandemicznego wzorca do pariasa, *BIRN*, 2020 r.

<https://balkaninsight.com/2020/10/15/central-europe-from-pandemic-exemplar-to-pariah>

14 B. Meyer, Populizm pandemiczny: analiza reakcji populistycznych przywódców na COVID -19, Tony Blair Institute for Global Change , <https://institute.global/policy/pandemic-populism-analysis-populist-leaders-responses-covid-19>, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

15 https://www.tvnoviny.sk/koronavirus/2007493_matovic-svadby-budu-do-100-ludi-ale-za-prisnych-podmienok-a-vysokych-pokut-za-ich-nedodrzanie, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

16 J. Hartman, Afery Szumowskiego, Za dużo tego, by zamieść pod dywan, Polityka, czerwiec 2020 r., <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1959028,1,afery-szumowskiego-za-duzo-tego-by-zamiesc-pod-dywan.read>, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

17 R. Imielski, OKO.press: Minister Szumowski i interesy z oszustem, Wyborcza.pl., <https://wyborcza.pl/7,75398,25959008,oko-press-minister-szumowski-i-interesy-z-oszustem.html?disableRedirects=true>, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

18 Europejskie Centrum ds. Zapobiegania i Kontroli Chorób, Dane dotyczące 14-dniowego wskazania powiadomień o nowych przypadkach COVID-19 i zgonach, Agencja Unii Europejskiej, listopad 2023, <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/data-national-14-day-notification-rate-covid-19>, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

19 <https://www.gov.pl/web/tarczaantykryzysowa>, dostęp 31 marca 2024r.

20 W pandemii firmy tną wydatki. Co druga mówi o pogorszeniu się stabilności finansowej, BUSINESS INSIDER, 3 listopad 2020 r., <https://businessinsider.com.pl/firmy/zarzadzanie/sytuacja-firm-w-czasie-pandemii-koronawirusa-covid-19-a-sytuacja-biznesu/xenqf9h>, dostęp 2 kwietnia 2024 r.

21 APO (2022). Obserwatorium Azji i Pacyfiku ds. Systemów i Polityki Zdrowotnej. <https://apo.who.int/> dostęp 2 kwietnia 2024 r.

УДК: 615.851.81:615.851.12(043.3)

ВІДКРИТИЙ ПРОСТІР ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДІВ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ТИПУ

Наталія ПУСКАЙ,

медичний директор Комунального підприємства «Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня» Кіровоградської обласної ради

Стаття аналізує роль та перспективи бальнеологічних лікарень у сучасній медичній практиці України. Дослідження підкреслює важливість природних лікувальних факторів у забезпеченні ефективної медичної допомоги та реабілітації населення. Розглядаються основні проблеми, з якими стикаються бальнеологічні лікарні, а також запропоновані шляхи їх подолання та подальшого розвитку. Аналіз відображає потребу у комплексних заходах з модернізації та підвищення якості медичної допомоги в Україні.

Ключові слова: бальнеологічні лікарні, природні лікувальні фактори, медична допомога, реабілітація.

The article analyzes the role and prospects of balneological hospitals in contemporary medical practice in Ukraine. The research underscores the importance of natural therapeutic factors in providing effective medical care and rehabilitation for the population. It examines the main challenges faced by balneological hospitals and proposes ways to overcome them and further develop. The analysis reflects the need for comprehensive measures to modernize and improve the quality of healthcare in Ukraine.

Keywords: balneological hospitals, natural therapeutic factors, medical care, rehabilitation

Постановка проблеми. В українській системі охорони здоров'я є проблема, яка полягає в потребі удосконалення та розвитку медичних установ для забезпечення населення якісною та доступною медичною допомогою. В контексті зростання захворювань та травм, а також підвищення потреби у реабілітації, важливо розширити можливості лікувальних закладів для забезпечення ефективного та комплексного лікування пацієнтів.

Однак на сьогоднішній день багато медичних установ, зокрема бальнеологічні лікарні, стикаються з рядом проблем, таких як нестача кваліфікованого медичного персоналу, недостатнє фінансування, застаріле обладнання та недостатня доступність до медичних послуг для всіх верств

населення. Для подолання цих проблем необхідно провести комплексні заходи з модернізації та підвищення якості медичної допомоги в усіх регіонах країни.

Мета статті – розглянути особливості впровадження ефективних методів реабілітації у закладах санаторно-курортного типу

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний досвід лікувального використання природних засобів має давню традицію, адже на просторах України є практично усі види курортів, лікувальна база яких представлена великими запасами різноманітних лікувальних факторів. Найбільш цінними серед них є бальнеологічні курорти.

Основним напрямком діяльності курортної галузі є зміцнення здоров'я населення всіх вікових груп, збільшення тривалості рецидиву хронічного захворювання, запобігання інвалідності.

Природні лікувальні фактори без шкоди для організму мобілізують резерви його можливостей і не викликають побічних проявів, сприяють розвитку функціональних можливостей основних систем організму, його захисно-приспосувальних реакцій.

У самому центрі України, на Кіровоградщині, місцевості, багатій не тільки родючими чорноземами та щедрими врожайми, а ще і цілющими надрами, уже 56 років функціонує Комунальне підприємство «Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня» Кіровоградської обласної ради, перша назва обласна фізіотерапевтична лікарня.

Основним лікувальним фактором є чудодійна мінеральна радонова вода, яка через шкіру впливає на всі внутрішні органи і системи людини. Польські науковці стверджують, і науково доведено, що курс радонових ванн дозволяє позбавитись больового синдрому на термін більше 9 місяців, а це дає можливість знизити кількість вживаємих лікарських засобів на термін більше одного року. Також доведено, що вчасне направлення пацієнтів на санаторно-курортне лікування, скорочує кількість днів непрацездатності у 3-4 рази, що має великий економічний ефект.

Поряд з цим, хочеться наголосити на тому, що наше підприємство стало засновником реабілітації у Кіровоградській області. Ще з 1982 року, після виходу монографії професорів А.Ф. Ліщинського та А.А. Кравченко про ранню реабілітацію травм кістково-суглобового апарату – у лікарні відкрито травматологічне відділення. Через рік відкриваються реабілітаційні ліжка для лікування гастроентерологічних хворих, погоджувалось питання з професором Г.А. Сербіною (Одеський інститут курортології).

Після аварії на ЧАЕС, у 1987р. відкрито відділення для лікування Чорнобильців, а у 2001р. запроваджено відновлююче лікування пацієнтів, які

перенесли інсульт, а також пацієнтів з цукровим діабетом. Тому питання реабілітації для нас не нове.

Лікарня почала свою роботу у 1968 р. а корпуси будувались з 1965 року, другий корпус збудовано у 1987 році. Звичайно, на сьогоднішній день, це застарілий проект, де не враховані потреби людей з інвалідністю. Відсутні пандуси, вузькі двері, наявні пороги, незручні туалетні кімнати, душові, обмежений доступ до лікувальних процедур – це ті проблеми, які потрібно було негайно вирішити. Виходом з даної ситуації посприяло рішення влади перевести Комунальний заклад «Обласна бальнеологічна лікарня» у комунальне підприємство. Почалося велике будівництво – ремонт приміщень, заміна дверей, установка пандусів, придбавалось нове обладнання – підйомники, крісла-коляски, ліжка з ортопедичними матрацами.

Оновлено зал лікувальної фізкультури, його перевели в зручне, доступне місце, придбавалось сучасне реабілітаційне обладнання, в тому числі канадські тренажери для розробки суглобів, велотренажери та інше.

Наступним етапом розвитку реабілітації у комунальному підприємстві «Знам'янська обласна бальнеологічна лікарня» КОП, стала підготовка до співпраці з НЦЗУ. Підготовлено декілька номерів для пацієнтів-колясочників із зручними ліжками, доступними туалетами та душовими кімнатами. Облаштовано ще один зал фізичної реабілітації, який наповнений різноманітним обладнанням – «Гравітон», крокуючий підвіс, стельовий вертикалізатор, просто вертикалізатор, установка РБК, бруси, сходи, обладнання для ерготерапії, облаштована кухня, ігрова кімната.

Найголовніше – навчений персонал: підготовлено три лікаря ФРМ, фізичний терапевт, асистенти фізичного терапевта, медичні сестри з реабілітації. У штат введено психолога, терапевта мови та мовлення. Працюємо в даному напрямку дуже активно.

На базі підприємства лікується значна кількість пацієнтів, які потребують реабілітації.

Таблиця 1.

Пацієнти Знам'янської бальнеологічної лікарні

	2022 рік	2023 рік
- післяінсультні хворі	40 чол.	71 чол.
- травмовані	32 чол.	79 чол.
- дорсопатії	793 чол.	1284 чол.
- артропатії	286 чол.	505 чол.

З 2023 року почалось оздоровлення ветеранів війни, тому можливості бальнеологічної лікарні використовуються в більшій мірі, адже основною метою функціонування лікарні є запобігання та зниження рівня захворюваності

населення, інвалідності від ускладнень захворювань, відновлення порушених функцій, покращення якості життя.

Щодо перспектив подальшого розвитку лікарні, важливо зазначити, що вона планує розширювати свої послуги та підвищувати якість наданих медичних послуг. Однією з ініціатив є розробка нових програм реабілітації для різних категорій пацієнтів, зокрема для людей із захворюваннями опорно-рухового апарату, нейрологічними захворюваннями та іншими патологіями.

Також планується модернізація інфраструктури лікарні з урахуванням потреб людей з обмеженими можливостями. Це передбачає будівництво пандусів, реконструкцію туалетних кімнат та інших приміщень, а також встановлення сучасного медичного обладнання для забезпечення найвищого рівня обслуговування пацієнтів. Такі кроки сприятимуть покращенню якості життя пацієнтів та забезпеченню їхнього швидкого і ефективного відновлення після захворювань та травм.

Висновки. Отже, загальна проблематика, висвітлена в статті, свідчить про необхідність системних змін у сфері медичної допомоги в Україні. Розвиток та модернізація медичних установ, зокрема бальнеологічних лікарень, є важливим завданням для забезпечення ефективної лікувальної та реабілітаційної допомоги населенню. Необхідно вдосконалювати кадровий потенціал, забезпечувати адекватне фінансування та модернізувати медичне обладнання для забезпечення якісної та доступної медичної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Влащенко Н. М. Управління курортами : навч. Посібник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 226 с.
2. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у табл. і схемах. За ред. Г. С. Одінцової. Харків : Вид-во ХарРІУАДУ, 2002. 492 с.
3. Ковач М. Й. Концептуальні основи інноваційного розвитку санаторно-курортного господарства регіону. *Економіка і регіон* : ПолтНТУ. 2011. №3 (30). С. 58–63.

УДК: 616-058.8+613.84+613.96

**SMOKING PREVALENCE AMONG TEENAGERS AND YOUNG ADULTS
AS AN URGENT HEALTH PROBLEM**

Iryna LISETSKA,

PhD, Associate Professor of the
Department of Pediatric Dentistry,
Ivano-Frankivsk National
Medical University

The harmful habit of smoking is an urgent problem of humanity, widespread among almost all segments of the population and different age groups. Smoking has a harmful effect on the entire human body, and it has been proven to be associated with more than 40 preventable diseases, disability and premature death. Ukraine ranks 17th in the world in terms of cigarette consumption. More than 500,000 young people take up this bad habit every year. In recent decades, in addition to traditional cigarettes, alternative types of smoking have become popular, especially among adolescents and young adults.

Key words: *smoking, harmful habit, teenagers, young adults, prevalence.*

Today, smoking is one of the most pressing social and medical problems of our time, a proven cause of many serious diseases (cancer, cardiovascular, respiratory, ophthalmological, reproductive, dental, etc.), disability and premature death, which humanity is able to prevent [2, p. 456-461;10, p.53-59]. Scientific research has shown that cigarettes are drugs that cause nicotine dependence and the development of the most common type of household drug addiction [7, p.48-52]. In addition, back in 2002, tobacco smoke was officially declared a carcinogen with no safe level of exposure. According to a report by the World Health Organization (WHO), more than 5 million people die from tobacco use every year; this number is expected to increase to 8 million deaths annually by 2030 [1, p.142-143, 9, p.27-33].

WHO experts assess the smoking situation in Ukraine as critical, as the number of smokers is 40% of the population, and this figure is growing rapidly every year. Ukraine ranks 17th in the world in terms of cigarette consumption. According to the Information Centre on Alcohol, Smoking and Drugs in Ukraine, 19 million people aged 15 and older smoke cigarettes (34 % of whom smoke daily, 6 % - from time to time), which is the highest rate among European countries [4, p.20-23, 8, p.14-17].

The fact that this harmful habit is very common among adolescents and young men is a cause for concern, as adolescence is crucial in terms of shaping worldviews, life values, and attitudes towards harmful habits, including tobacco use. It is known that the younger the age of smoking initiation, the more detrimental it is to health and the

more rapidly the epidemic develops. In addition, this group is very quickly addicted to nicotine: one in three adolescents aged 12-14 and one in two adolescents over 15 smoke cigarettes. About 80 % of people start smoking cigarettes before the age of 18 [3, p.28-30, 5, p.193-196].

A study by the Global Tobacco Surveillance System (GTSS) found that one in three children starts smoking before the age of 10; 3,7 % of young smokers have some signs of tobacco dependence (mostly boys); half of adolescent non-smokers are ready to light up next year (mostly girls - 61,4 %); more than 50 % of 15-17-year-olds in Ukraine smoked e-cigarettes; 7,5 % tried tobacco heating systems [6, p.1195-1202].

At the same time, in recent years, there has been a positive trend in our country towards a decrease in the prevalence of traditional cigarette smoking among adolescents and young people, but at the same time, there has been an increase in the popularity of alternative types of smoking, namely electronic cigarettes (e-cigarettes, vapes), tobacco heating devices (IQOS), and sometimes products with a reduced tobacco content (snuff, chewing tobacco, etc.). For example, the number of vapers is growing rapidly: in 2013, there were 2,8 million vapers, and in 2015, there were 5,1 million. The proportion of adolescents who smoked e-cigarettes was 18,4 % (boys - 22,6 %, girls - 14,0 %, $p < 0,05$), which is 2 times higher than the proportion of daily smokers of traditional cigarettes - 9,2 % of respondents (10,8 % of boys and 7,7 % of girls) [2, p.456-461, 9, p.27-33].

Thus, the issue of the prevalence of smoking habits, especially among adolescents and young adults, remains relevant, as the health of the younger generation is one of the important indicators that determines the health of the nation. Therefore, the aim of the study was to determine the prevalence of smoking habits among adolescents and young adults in order to develop and implement a programme of preventive measures in the future.

Materials and methods of the study. To achieve this goal, a survey was conducted using a specially designed questionnaire among 136 adolescents and young adults aged 15 to 24 years in a confidential setting. The questionnaire included 16 questions related to the identification of the fact of smoking habits; type, onset and duration of smoking; motivation to quit; awareness of the dangers of smoking to health, etc.

To determine smoking status, we used the ENSP project recommendations, according to which a daily smoker is a person who has smoked on a daily basis for at least three months, and a former smoker is a person who quit smoking at least six months ago. Explanations were provided before the survey.

For the statistical processing of the data, the study used computer programs based on Microsoft Excel, where the data were grouped by the study population (calculation of relative and average values, their errors, t-test). Some of the data

development tasks were performed using licensed statistical analysis packages Microsoft Excel and Statistica 12.0, including descriptive statistics, pairwise and multiple correlation and regression analysis, and graphical representation.

Research results and discussion. The results of the study showed that this harmful habit is common among both adolescents and young adults. Among all respondents, 32.4 ± 1.5 % admitted to being daily smokers. It was found that the prevalence of smoking increases with the age of the respondents. Thus, the prevalence of smoking among adolescents was 26.3 ± 1.8 %, while among young people this figure increased and was 38.5 ± 2.4 %. In addition, the number of those who had tried to smoke at least once was 1.4 times higher, respectively 46.7 ± 2.1 %. It is noteworthy that 42.8 ± 2.6 % of respondents have daily smokers with a significant experience in their families, which in turn may increase the risk of passive smoking.

Among the surveyed respondents, the majority of smokers indicated that they smoked traditional cigarettes (49.7 ± 1.9 %), 41.9 ± 2.2 % reported using modern (alternative) types of smoking, and 8.4 ± 0.6 % smoked hookah. The analysis of responses showed that in adolescence, respondents preferred modern smoking (58.4 ± 2.1 %), which is 1.4 times more than traditional cigarettes (41.6 %, respectively) ($p < 0.01$). In adolescence, respondents prefer traditional cigarettes (62.2 ± 2.4 %), which is 1.6 times more than modern smoking (37.8 ± 1.7 %) ($p < 0.05$). This trend can be explained by the fact that adolescents are more likely to use new technologies, thus developing dependence on alternative types of smoking faster, more easily subject to advertising manipulations by manufacturers who claim that this type of smoking is harmless, and the fashion for new gadgets [13]. In addition, 8.4 ± 0.8 % indicated that they had changed their smoking type: among them, 75.3 ± 2.5 % switched from traditional cigarettes to alternative smoking types and vice versa - 24.7 ± 1.3 % switched from alternative smoking types to traditional cigarettes.

The average age of smoking initiation was 13.2 ± 0.5 years, which is a negative factor influencing the health of this contingent, as well as the rapid onset of addiction, the formation of persistent nicotine dependence and an increase in the frequency of smoking among working-age people in the future [14; 19]. In addition, the age of initiation of smoking is in the middle school years, when adolescents are not yet fully able to assess the risk associated with smoking. Analysis of the responses showed that 13.4 ± 0.9 % started smoking before the age of 12, 56.7 ± 3.1 % - between the ages of 12 and 15, 25.1 ± 1.2 % - between the ages of 15 and 18, and 4.8 ± 0.4 % - over the age of 18. The results of the survey indicate the need for regular preventive measures to be taken with secondary school students.

It was found that on average, respondents smoke 7.8 cigarettes per day. In adolescence, 75.7 ± 2.8 % of respondents smoke up to 5 cigarettes per day, and in adolescence, 63.8 ± 2.2 % of respondents smoke 10 to 15 cigarettes per day. It should be

noted that none of the respondents reported smoking 20 or more cigarettes per day. In addition, a significant number of respondents indicated that the number of cigarettes smoked per day increases over time - $65.9 \pm 2.5\%$. The fact that the majority of smokers are addicted to cigarettes is of concern - $87.6 \pm 3.4\%$.

The reasons for starting to smoke included the following answers: a sense of novelty - $24.5 \pm 1.2\%$, stressful situations - $28.8 \pm 1.4\%$, family examples - $26.7 \pm 1.3\%$, company influence - $16.3 \pm 0.8\%$, other - $3.7 \pm 0.2\%$. Moreover, in adolescence, the dominant reasons are the feeling of novelty and family examples, and in adolescence - stressful situations and company influence. In addition, regardless of the reason for starting smoking, $61.3 \pm 2.4\%$ of respondents say that they continue to smoke because they are used to it.

Almost all respondents indicated that they were aware of the negative effects of smoking on the body - $98.7 \pm 2.9\%$. There is a desire to get rid of the harmful habit of smoking in $76.9 \pm 2.8\%$ of respondents. However, not all of them expressed a desire to quit in the near future: $17.3 \pm 0.9\%$ plan to quit smoking later, and $5.8 \pm 0.3\%$ of respondents do not know or have a desire to quit. As a rule, unsuccessful attempts or unwillingness to quit were recorded among young people and are associated with the presence of established tobacco dependence. In addition, during a lecture on the dangers of smoking, most respondents who smoke noted the need to use several different measures to combat tobacco use.

Conclusions. The prevalence of harmful habits among the respondents is $32.4 \pm 1.5\%$, which is an unfavourable prognostic sign in terms of the formation and preservation of the health of this contingent. There is a tendency to increase the use of modern (alternative) types of smoking, which occurs against the background of a decrease in the level of smoking traditional cigarettes among adolescents. The smoking environment is unfavourable for smoking prevention, with 42.8 ± 2.6 per cent of adolescents smoking. The fact that the majority of smoking respondents are addicted to cigarettes ($87.6 \pm 3.4\%$) and the number of cigarettes smoked per day increases over time is of concern. The results of the study indicate the need for regular motivational conversations about the dangers of smoking and the need to quit, as well as the simultaneous use of several different measures to combat tobacco use. In addition, smoking prevention activities should include measures to increase the motivation of adolescents and young people to adopt a healthy lifestyle and health values.

LIST OF REFERENCES:

1. Chaplyak AP, Romanov OP, Nagy B.Ya. (2018). Problems of tobacco prevention among adolescents. Economics and health law. 2(8):142-3.

2. Dobryanskaya OV. (2018). Smoking e-cigarettes as a risk factor for the health of modern adolescents. *Child health*. 5(13): 456–461.
3. Korolyova ND, Chorna VV, Humeniuk NI, Angelska VYU, Khlestova SS. (2019). Prevalence of smoking among medical students. *Environment and Health*. 3: 28–30.
4. Krivenko LS, Tishchenko OV, Lepilina KM. (2020). Influence of alternative smoking methods on the features of objective and subjective indicators of oral health. *Problems of continuing medical education and science*. 2(38): 20–23.
5. Latina GO, Zaikina GL, Zavadskaya MM (2014). The problem of smoking among modern adolescents. *Bulletin of problems of biology and medicine*. 3.1 (110): 193-6.
6. McMillen RC, Gottlieb MA, Shaefer RM. (2015). Trends in electronic cigarette use among U. S. Adults: Use is increasing in both smokers and nonsmokers. *Nicotine & Tobacco Research*. 10(17):1195–1202.
7. Picas OB. (2015). Cigarette smoking among the population and its role in the development of diseases. *Bulletin of problems of biology and medicine*. 1(126): 48–52.
8. Romanova YUG, Zolotukhina OL. (2018). Influence of exogenous factor - smoking and concomitant pathology of the stomach on the condition of periodontal tissues (literature review). *Experimental and clinical dentistry*. 1(2):14–17.
9. Shcherba VV, Lavrin OY. (2016). Smoking: prevalence and effects on organs and tissues of the oral cavity (literature review). *Clinical dentistry*. 2: 27–33.
10. Vankhanova TO. (2019). Passive smoking during pregnancy and its consequences for the newborn. The current state of the problem (literature review). *Modern pediatrics. Ukraine*. 4(100): 53–59.

УДК: 614.8:355.011.8(438+439)

HOSPITALS IN TIME OF WAR

Gabriela KOZLOVSKY

5th year student of medicine, Faculty of
Medicine,
Ivano-Frankivsk National Medical
University, Ivano-Frankivsk city, Ukraine
ORCID: 0009-0007-7593-5512

The article provides an overview of medical care in times of conflict, from ancient practices to World War II, focusing particularly on the experience in Ukraine and Poland. It discusses the evolution of medical practices, including the establishment of hospitals, medical education, and the role of medical professionals during wars. The text underscores the importance of medical care during times of conflict and emphasizes the resilience and dedication of medical professionals in providing aid to those in need.

Keywords: *medical care, conflict, war, hospitals, medical professionals, Nazi occupation, concentration camps, Poland, Ukraine.*

Since man had the ability to wield tools, he has made use of them. Not always good, because killing with spears, spears or other weapons is always wrong. The exception is defense against where the ability can be used to protect your own life and others. The literature on the subject points to Hippocrates as the first physician, although in fact ancient medicine has its roots in Mesopotamia. [1]. Not only gangrene was treated there, but also chronic rheumatoid arthritis, tuberculosis, gonorrhoea and mental illnesses [2].

In later times, especially in the Middle Ages, hospital prepositories were established. The bishops and prelates gathered around them in the Frankish State of the Carolingian period at the turn of the VIII and IX centuries played an important role in the organisation of care and hospitals in Europe. Charlemagne (768-814) gave a new impetus to the development of charity in the empire he was building, recommending to the bishops the construction of hospices and supervising their activities in this respect." [3]. The purpose of these mansions was to bring medical aid and care to those in need. Some of them were even hospices in the modern sense, others provided care for the poorest, being today's social welfare homes, where the sick were also treated. [4], [5].

At that time, there was no shortage of conflicts in which the soldiers of that time suffered injuries. On the battlefields they were covered by barber surgeons who also performed felchery treatments [6]. In those distant times there were already medical colleges where future doctors were educated, but practitioners of this art rarely appeared in the areas of war. They usually took care of the health of the rulers and their manor.

World War I brought the death of millions of people, including soldiers and civilians. It is worth recalling the theses of Xavier Pierson, who described military hospitals in France of that period. "Guidelines provided to the health service recommended removing the wounded from the battlefield as far as possible: 'they are useless and a nuisance. ' First medical supplies are provided in an ambulance, which is 80% staffed by emergency doctors.

Their role is limited to disinfecting the gunshot wound at the point of entry and exit of the bullet and to putting on a protective dressing. This operation is called 'evacuation packaging'. Surgeons stay in the back." [7]. This procedure was developed on the basis of the experience of previous armed conflicts [8]. The Battle of Verdun proved that evacuation alone is not enough, because doctors are needed at the front to provide immediate help to those who need it. Transport outside the front line has always carried the risk of injury and death. Quoted earlier, Xavier Pierson emphasizes that the evacuation entails "terrifying mortality from infections, infections, tetanus, gangrene" [7], which is hard to disagree with. In the field medical service there were therefore front doctors, back doctors, stretchers, paramedics and drivers. They were assisted by civilians organized in voluntary service outside the field of war. (mainly nurses). According to this, their number was impressive, because more than 100 thousand people [7].

The Second World War, which began on 1 September 1939 with the invasion of Poland by Nazi Germany, brought the death of millions of people. On the one hand the troops of fascist Germany attacked, on the other the Soviet troops. There were no rules, no exceptions. The armies of the aggressors murdered, plundered, raped and burned everything in their path. [9], [10].

Paweł Naleźniak points out that in Lviv just before the Second World War there were several specialized medical care facilities, namely:

- General State Hospital and its medical clinics of the Jan Kazimierz University – in the area of Głowiński, Piekarska, Saint Peter and Pijarska streets;
- District Hospital No. VI of the Social Insurance Institution at Kurkowa 31 street;
- Military District Hospital at Łyczakowska 26 street;
- Hospital of the Lviv Jewish religious community at Rappaport 8 street;
- National Health Clinic at Piotra Skargi 8 street;

- Hospital of the Sisters of Mercy of St. Vincent de Paul at Teatyńska 1 street
- Cadet Corps Hospital No. 1 Marshal Józef Piłsudski in the area of Kadecka and Stryjska streets.

Medical activities were also carried out in the Home for War Invalids at Kleparowska 27 street, in the Railway Hospital next to the station and the State Institute for the Mentally Ill in Kulparkowo"[11].After the outbreak of the war, they became war hospitals where wounded soldiers and civilians were treated. The author also states that medical personnel left no one behind, including wounded German soldiers. Every day brought more and more casualties, more and more injuries. P. Nalezniak, citing other sources, writes that "the command of the Lviv Defense Group decided to evacuate them from the city by six ambulance trains. However, this proved impossible due to the destruction of the tracks.

Only 600 people were transported to Stanyslaviv, but the depot, which had done so twice, was soon bombed by the German air force."[11]. It is not without reason that I write about this evacuation, because the former Stanyslaviv is today Ivano-Frankivsk, the city where in 1945 the Medical University was founded, of which I am a student. Unfortunately, there is no information in the available materials about the hospital or hospitals that received the wounded evacuated from Lviv.

During the Nazi occupation of Poland, Polish doctors were exterminated by the German authorities. Many of them lost their lives just because they were Poles. These war crimes also had another dimension: they deprived the wounded and sick of help. German aggression means terror on occupied lands. Zdzisław Jezierski writes about the extermination of Polish doctors, which was specified in German guidelines, the aim of which was the annihilation of the entire nation, primarily the intelligentsia, including doctors, pharmacists, teachers [12].

In occupied Poland, the German occupiers organized several death camps (concentration camps) in which war crimes were committed against civilians, mainly Poles, Jews, Roma and representatives of other nations. Maria Ciesielska reports that after the SS crew left the Auschwitz-Birkenau concentration camp, prisoners who were unable to march were sentenced to certain death. As the quoted author writes, "almost all prisoners required immediate help, including women in labor and newborns. Initially, the field hospital was located in three locations: at the home camp Auschwitz (Oświęcim), in Birkenau (Brzezinka), and in Monowitz (Monowice) (...)The proper field hospital began operations on 3 February 1945. Initially, two doctors and several nurses worked there. Local residents and nuns also provided help to the survivors"[13]. These hospitals were typical (if it can be said so) field facilities. They provided help primarily to former concentration camp prisoners.

Polish literature on the subject also describes women's participation in warfare. Polish women served in tactical unions and partisan units, where, among other things,

they helped the wounded. A special moment in the Polish history of World War II was the Warsaw Uprising, where practically only women were nurses. [14].

After the end of World War II, it would seem that no war would ever break out in Europe again. Unfortunately, an armed conflict occurred in the countries of former Yugoslavia, which claimed thousands of lives. The available literature on the subject extensively describes the siege of Sarajevo by Serbian troops. Snipers shot at everyone, children, the elderly, the disabled. I have not been able to find any description of Bosnian doctors, nurses and hospitals from those days [15], [16].

I had the opportunity to see traces of bullets on houses standing on snipers' alley in Sarajevo. They were left as a trace of war crimes against the inhabitants of Sarajevo. Those guilty of these crimes (unfortunately, not all of them) were brought before the International Criminal Court, tried and sentenced [17].

When I started medical studies, I did not think that I would continue them in a country at war. Today I see its effects. Destroyed cities and villages, burned houses, bodies lying in the streets. The victims include soldiers, but also children, women and the elderly.

Every day brings suffering and death. Soldiers wounded during hostilities are sent to the regional hospital in Ivano-Frankivsk. They are treated and rehabilitated here. Hospital at Fedkovycha street is not a typical war hospital, but in fact it is. This is where Ukraine's defenders are treated.

Małgorzata Krajewska writes: "Sergei Gorishak, chief physician of the hospital in Odessa, says that initially medical facilities had white flags with a red cross on the roofs, but they were removed because they were just bait. They expected that the flags would protect the facilities from missiles, but unfortunately this did not happen [18]. Many Ukrainian hospitals were deliberately bombed, including maternity and paediatric hospitals. Bearing in mind the fact that the Russian Federation (the state formerly called the Soviet Union), which before the dissolution of the USSR brought together republics (including Ukraine, Latvia, Estonia and others) as subordinate to the Soviet authorities, had, as far as I could determine, the location not only of military facilities, but also of medical facilities, schools, roads and production plants. The rocket fire, the bombing of hospitals is no accident.

Mariupol Maternity Hospital 2022 [Zniszczony szpital położniczy w Mariupolu - The BEARR Trust] available March 16, 2024

The World Health Organization's Director of Emergency Situations, Dr Michael Ryan, said that "the WHO has never seen so many attacks on health facilities as since the beginning of the war in Ukraine." [19] In 2022, on March 16, "Russian troops destroyed 117 Ukrainian hospitals, seven of them to the point that they can no longer be repaired" [19].

Patients from the hospital in Volnovach transferred to the cellar [Photo: Alexander Ermochenko/REUTERS]

“Over the past 30 years, according to the ICRC’s analysis, thousands of hospitals have been attacked in a wide range of wars and armed conflicts around the world. Not only in the former Yugoslavia, but also in Afghanistan, Yemen and, above all, Syria.” [20] . Under international law, attacks on hospitals and clinics are war crimes. Prosecuting war criminals is not easy. After World War II, high-ranking SS officers of Nazi Germany escaped criminal responsibility for genocide, extermination of nations and other war crimes. Soviet soldiers who, after the attack on Poland, committed rapes, murders, theft of property and other war crimes were not punished either. [21]. The tactics of Russian criminals against the Ukrainian nation have not changed after the aggression against this country. It continues to this day. Ukrainian medics do not refuse to help anyone, they are doctors who teach humanity and real medicine. They are full of empathy for patients. They are a great teachers, which I got to know during such a difficult time. A hospital is just a place, only a building, as is clear from the definition of this term. Not in this country. Today all over Ukraine there are war hospitals, because in each of them there are wounded soldiers and civilians.

REFERENCES:

1. A. Katolo, *Starożytna kultura zdrowotna wybranych ludów Mezopotamii, Hetytów, Hebrajczyków, Etrusków*, Wydawnictwo JUT, Lublin 2018.
2. R.D. Biggs, *Medicine, Surgery and Public Health in Ancient Mesopotamia*, *Journal of Assyrian Academic Studies* 2005, n.1. Vol. 19, s. 8.
3. M. Słoń, (1998). *Średniowieczne rachunki szpitali. Kwartalnik Historyczny*, 105(2), s.17
4. K. Dola, *Szpitalne średniowieczne Śląska. Rozwój historyczny*, *Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego*, 1, 1968, s. 252.
5. A. Kopiczko, *Szpitalnictwo na Warmii w XVI-XVIII wieku*, [w:] *Szpitalnictwo w dawnej Polsce*, red. M. Dąbrowska, J. Krupie, Warszawa 1998
6. *cyrulik – Słownik języka polskiego PWN* [dostęp 14 marca 2024]
7. X. Pierson, (2019). *Szpitalne wojskowe we Francji w okresie I wojny światowej. Opieka medyczna i duchowa*, *Premisilia Christiana*, t.18, s. 24 [przekład Józef Fil].
8. O.D. Macar, *Epidemic Diseases on the Thracian Front of the Ottoman Empire during the Balkan Wars*, [w:] *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications*, eds M.H. Yavuz, I. Blumi, Salt Lake City 2013, s. 272–297
9. W. Kulesza, (2004). *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce-wrzesień 1939. Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, (08-09), s. 19-30.
10. M.I., Midlarsky, *Ludobójstwo w XX wieku*, tłum. B. Wojciechowski, Warszawa 2010. *Rosja a Katyń*, red. A. Dzieńkiewicz, Warszawa 2010

11. P. Naleźniak, (2012). Lwowskie szpitale we wrześniu 1939 roku. *Prace Historyczne*, 139(1), s.181-219.
12. Z. Jezierski, (2008). Lekarze polscy na pomorzu w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945). *Ann. Acad. Med. Gedan*, 38, s. 9-24.
13. M. Ciesielska, Pomoc medyczna świadczona Żydom ocalałym z obozów koncentracyjnych tuż po zakończeniu działań wojennych, ze szczególnym uwzględnieniem leczenia choroby głodowej. *Medycyna Nowożytna*, 2023(2023) Supplement),s. 163-199.
14. B. Drapikowska, (2016). Kobiety w polskiej armii-ujęcie historyczne. *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych*, (1),s. 45-65.
15. S. L. Szczesio, (2021). Życie codzienne w oblężonym Sarajewie (1992-1995). In *Oblicza Wojny. Tom 4. Miasto i wojna*; Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
16. M. Skrzyszewska, (2014). " Kap moje krvi poteče i Bosna ne presuši": pamięć o oblężeniu Sarajewa. *Studenckie Zeszyty Naukowe Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ*, (2 (6)).
17. A.Szpak, (2012). Zbrodnie w Srebrenicy i Sarajewie przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. Zbrodni w b. Jugosławii. Casus Ratko Mladicia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 74(4), s79-91.
18. M. Krajewska, Medycy z Ukrainy: wiele akcji, do których wzywani są lekarze i ratownicy, to zasadzki [Medycy z Ukrainy: wiele akcji, do których wzywani są lekarze i ratownicy, to zasadzki (medonet.pl)] dostępne 16 marca 2024
19. WHO: system opieki zdrowotnej w Ukrainie stał się celem samym w sobie - Puls Medycyny - pulsmedycyny.pl [dostępne 16 marca 2024]
20. Ukraina. Ataki na szpitale a zbrodnie wojenne - DW - 07.04.2022 [dostępne 16 marca 2024]
21. M. Golon, (2022). Na zapleczu frontów Armii Czerwonej. Sowieckie zbrodnie, represje i grabieże na ziemiach polskich w 1945 r.(na przykładzie wybranych miast). *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie*, (17),s. 43-74.

UDK: 614.2(54)

HEALTH CARE IN INDIA

Abhimanyu VIJAYAN

5th year student of medicine, Faculty of
Medicine,

Ivano-Frankivsk National Medical
University, Ivano-Frankivsk city, Ukraine

ORCID 0009-0005-8444-7604

Abstract:

The healthcare landscape in India presents a myriad of challenges, marked by inequalities in access, standards, and cost-effectiveness. This scholarly inquiry delves deep into the contemporary status of healthcare in India, dissecting the hurdles encountered, advancements achieved, and recommendations for enhancement. Principal domains under scrutiny encompass healthcare infrastructure, public health endeavors, financial mechanisms, technological integration, and regulatory frameworks. Through a meticulous synthesis of scholarly discourse and empirical evidence, this endeavor endeavors to illuminate the intricate nuances of the Indian healthcare milieu and proffer empirically-grounded prescriptions for its amelioration.

Keywords: *healthcare landscape, India, inequalities, access, standards, cost-effectiveness, contemporary status, hurdles, advancements, recommendations, healthcare infrastructure, public health, financial mechanisms, technological integration, regulatory frameworks, empirical evidence, amelioration.*

Introduction:

India's healthcare system comprises a sprawling and complex web of public and private entities aimed at catering to a populace exceeding 1.3 billion individuals. This extensive diversity within the healthcare realm reflects the nation's demographic, socioeconomic, and geographic heterogeneity. Despite notable advancements in specific healthcare sectors, the broader panorama is still characterized by discrepancies in access, standards, and financial accessibility.

Healthcare Landscape in India:

The healthcare landscape in India is shaped by a dynamic interplay of demographic, socioeconomic, and geographic factors. With a population surpassing 1.3 billion, the nation confronts distinctive hurdles in ensuring equitable healthcare access. Discrepancies persist in healthcare infrastructure and accessibility, notably between urban and rural locales and across various regions. Despite endeavors to enhance healthcare delivery, disparities endure due to regional variances, constrained financial

resources, and a dearth of healthcare professionals. Financial impediments, such as out-of-pocket expenses and inadequate health insurance coverage, present formidable obstacles for numerous households. Tackling these challenges demands holistic approaches that prioritize equity, infrastructure augmentation, workforce deployment, and financial safeguarding mechanisms. By fortifying primary healthcare, broadening insurance inclusivity, harnessing technological advancements, and fostering collaborations between public and private sectors, India can aspire towards erecting a more inclusive and robust healthcare system tailored to the diverse needs of its populace.

Healthcare Infrastructure

In the Indian context, healthcare infrastructure comprises a broad spectrum of elements, encompassing hospitals, clinics, primary healthcare centers (PHCs), diagnostic facilities, medical technology, and proficient healthcare personnel.

1. Hospitals and Clinics:

These establishments serve as pivotal hubs for administering healthcare services, spanning routine medical consultations to specialized treatments and surgeries. They vary in size, specialization, and focus, addressing diverse medical disciplines like cardiology, oncology, orthopedics, and pediatrics.

2. Primary Healthcare Centers (PHCs):

PHCs assume a critical role in delivering fundamental healthcare services at the grassroots level, especially in rural and remote regions where access to specialized care is limited. They offer a gamut of primary care amenities, encompassing preventive care, maternal and child health services, immunizations, and rudimentary diagnostic examinations.

3. Diagnostic Facilities:

Essential for precise diagnosis and treatment planning, diagnostic facilities, including laboratories, imaging centers, and pathology units, facilitate a plethora of diagnostic tests like blood tests, X-rays, ultrasound scans, MRI scans, and other imaging modalities, aiding in the identification and management of various health conditions.

4. Medical Equipment and Technology:

The availability of modern medical equipment and technology is indispensable for dispensing top-notch healthcare services. This encompasses ventilators, dialysis machines, MRI machines, CT scanners, surgical instruments, alongside technological innovations such as electronic health records (EHRs) and telemedicine platforms, bolstering healthcare delivery and patient outcomes.

5. Trained Healthcare Professionals:

A proficient and adequately trained healthcare workforce forms the cornerstone of quality healthcare delivery. Comprising doctors, nurses, paramedics, pharmacists, laboratory technicians, and allied healthcare professionals, their recruitment, training,

and retention are pivotal for ensuring the efficacy and resilience of the healthcare system. Public

Health Initiatives

Public health initiatives encompass an array of endeavors and interventions tailored to address diverse health challenges and bolster health outcomes across varying demographics and geographical zones.

1. National Health Mission (NHM):

Initiated in 2005, NHM stands as a prominent public health venture in India, prioritizing maternal and child health, immunization, and the management of communicable and non-communicable diseases. It strives to strengthen healthcare delivery systems, particularly in rural and underserved regions, through initiatives like Janani Suraksha Yojana (JSY) for maternal welfare, Rashtriya Bal Swasthya Karyakram (RBSK) for pediatric health screening, and the National Vector Borne Disease Control Program (NVBDCP) for combating vector-borne illnesses.

2. Ayushman Bharat:

Introduced in 2018, Ayushman Bharat represents a significant stride towards achieving universal health coverage and augmenting healthcare accessibility for marginalized segments. Encompassing Health and Wellness Centers (HWCs) for comprehensive primary healthcare and the Pradhan Mantri Jan Arogya Yojana (PMJAY) for shielding against catastrophic healthcare expenses, it aims to benefit over 500 million individuals.

3. Swachh Bharat Abhiyan:

Launched in 2014, the Swachh Bharat Abhiyan constitutes a nationwide sanitation crusade geared towards fostering cleanliness, hygiene, and sanitation practices. With a core focus on eradicating open defecation, enhancing waste management, and ensuring sanitary facilities, its objective is to diminish waterborne ailments and uplift public health standards.

4. National Immunization Program:

India's National Immunization Program strives to curb vaccine-preventable diseases by extending complimentary immunization services to children and expectant mothers. Through the provision of vaccines against ailments such as polio, measles, rubella, and hepatitis B, it endeavors to attain elevated vaccination coverage rates and preclude disease outbreaks.

5. Tobacco Control Initiatives:

An assortment of initiatives has been deployed to combat tobacco usage and mitigate associated health burdens. Legislative measures such as the Cigarettes and Other Tobacco Products Act (COTPA) govern tobacco production, sale, and promotion. Additionally, awareness drives, cessation programs, and taxation policies are aimed at curbing tobacco consumption and safeguarding public health.

6. HIV/AIDS Control Program:

India's National AIDS Control Program (NACP) aspires to avert fresh HIV infections, furnish care to individuals living with HIV/AIDS, and diminish associated stigma. Through interventions like HIV testing and counseling, prevention of mother-to-child transmission (PMTCT) services, and dispensation of antiretroviral therapy (ART), it endeavors to mitigate the impact of HIV/AIDS on public health.

Healthcare Challenges

The healthcare landscape in India presents a multitude of challenges, stemming from a complex interplay of demographic shifts, socioeconomic variances, inadequate infrastructure, and inefficiencies within the healthcare system. Grasping and addressing these challenges are paramount for enhancing healthcare accessibility, quality, and outcomes nationwide. Among the pivotal healthcare hurdles in India are:

1. **Limited Healthcare Access:** A considerable portion of the population, particularly in rural and remote locales, encounters obstacles in accessing healthcare facilities due to geographical barriers and transportation inadequacies, resulting in delays in obtaining essential medical attention.

2. **Shortcomings in Healthcare Infrastructure:** India's healthcare infrastructure falls short of meeting the demands of its populace, marked by deficiencies in hospitals, clinics, medical apparatus, and proficient healthcare personnel, notably in rural settings.

3. **Healthcare Financing and Affordability:** Exorbitant out-of-pocket healthcare expenditures weigh heavily on individuals and families, particularly those with limited financial means, due to elevated healthcare expenses and insufficient health insurance coverage.

4. **Healthcare Quality and Standards:** Discrepancies persist in healthcare quality across disparate regions and facilities, influenced by variations in infrastructure, clinical methodologies, and patient care norms, posing challenges to ensuring uniform and superior healthcare delivery.

5. **Burden of Disease:** India grapples with a substantial burden of communicable and non-communicable ailments, encompassing infectious maladies like tuberculosis and malaria, alongside chronic conditions such as cardiovascular disorders and diabetes, intensifying the demand for healthcare services.

6. **Healthcare Workforce Predicaments:** Shortfalls in adequately trained healthcare professionals, uneven dispersion of the healthcare workforce, and workforce exhaustion present hurdles to delivering healthcare services efficiently, particularly in underserved areas.

7. **Health Inequities and Social Determinants:** Socioeconomic disparities, cultural influences, and other social determinants contribute to health disparities and uneven access to healthcare services, disproportionately impacting vulnerable groups and marginalized communities.

Future Directions and Recommendations

Future strategies and recommendations for healthcare in India entail a spectrum of approaches aimed at tackling existing challenges while capitalizing on opportunities for enhancement.

1. Reinforcing Primary Healthcare Infrastructure:

- Emphasis should be placed on augmenting accessibility and quality of fundamental healthcare services.

- This involves upgrading current facilities, broadening coverage to underserved regions, and implementing community-centric healthcare initiatives.

2. Enhancing Healthcare Financing Mechanisms:

- Efforts should be directed towards enhancing funding to ensure fair access and alleviate financial burdens on individuals.

- This includes augmenting governmental expenditure, exploring innovative financing models, and expanding health insurance coverage, particularly for marginalized demographics.

3. Improving Healthcare Quality and Patient Safety:

- Measures should be taken to standardize clinical protocols, bolster quality assurance practices, and advocate for patient-centered care.

- This necessitates investments in healthcare infrastructure, ongoing training for healthcare professionals, and endeavors to uphold patient safety standards.

4. Encouraging Research and Innovation in Healthcare:

- There should be a concerted effort to foster collaboration among academia, industry, and government to propel medical advancements and cultivate novel treatments.

- This entails providing financial backing, establishing conducive regulatory frameworks, and incentivizing technology transfer and entrepreneurship in the healthcare sector.

Conclusion

The healthcare terrain in India presents a mosaic of intricacies, challenges, and prospects. While advancements have been witnessed in certain domains, enduring gaps in access, quality, and affordability highlight the imperative for continuous investment, innovative strategies, and evidence-driven policy interventions.

By fostering synergy among governmental bodies, healthcare providers, non-governmental organizations, and the private sector, India can construct a healthcare framework that is comprehensive, accessible, and attuned to the diverse requisites of its populace. Through concerted endeavors, India can actualize its aspiration of ensuring health and well-being for all its inhabitants, irrespective of their socioeconomic standing or geographical vicinity.

REFERENCES

1. Gangolli, Leena V., Ravi Duggal, and Abhay Shukla. *Review of healthcare in India*. Mumbai: Centre for enquiry into health and allied themes, 2005.
2. Kasthuri, A., 2018. Challenges to healthcare in India-The five A's. *Indian Journal of Community Medicine*, 43(3), pp.141-143.
3. Iyengar, S. and Dholakia, R.H., 2012. Access of the rural poor to primary healthcare in India. *Review of Market Integration*, 4(1), pp.71-109.

УДК 615.851

ЗНАЧЕННЯ SOFT SKILLS У РОБОТІ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТОЛОГА

Оксана БАБИЧ,

кандидат географічних наук,
викладач біології і екології,
Кіровоградський медичний фаховий
коледж імені Є. Й. Мухіна

У статті розглянуто значення навичок soft skills у професійній діяльності фізичного реабілітолога. Охарактеризовано основні м'які навички, якими повинен володіти медичний працівник. Серед навичок soft skills виокремлено та розкрито значення таких: вміння комунікувати, критичне мислення, емоційний інтелект, командна робота, адаптивність, відповідальність, емоційна стійкість та лідерство.

Ключові слова: soft skills, фізична реабілітація, медична освіта, професійні компетенції

The article explores the importance of soft skills in the professional activities of a physical rehabilitation specialist. The main soft skills that a medical professional should possess are characterized. Among the identified soft skills, the significance of the following is highlighted and elucidated: communication skills, critical thinking, emotional intelligence, teamwork, adaptability, responsibility, emotional resilience, and leadership.

Keywords: soft skills, physical rehabilitation, medical education, professional competencies.

Постановка проблеми. Фахівець з фізичної реабілітації посідає одне з провідних місць у відновлювальному процесі лікування. Він розробляє методику застосування фізичних вправ, добирає засоби (лікувальна фізична культура, масаж, механотерапія, кінезіотерапія та інші) і форми реабілітації, окреслює та виконує програму подальшого функціонального відновлення і психофізичної дієздатності хворої людини.

У випадках інвалідності фахівець із фізичної реабілітації допомагає пацієнту індивідуально виробити нові рухи і компенсаторні навички, психологічно відновитися, адаптуватися до протезів та інших технічних пристроїв і апаратів, тренує пацієнта виконувати цілісні рухові акти, а також допомагає оволодіти новою професією і, таким чином, адаптує потерпілу людину до життя у змінених умовах існування.

Можна бути найкращим фахівцем у своїй справі, мати профільну освіту, релевантний досвід у спеціальності та необхідні професійні компетенції. Але, щоб досягти успіху, точно потрібно щось більше, і сьогодні актуальності набирає таке поняття, як *soft skills*.

Виклад основного матеріалу. Для будь-якої галузі чи професії є певний перелік необхідних навичок, які претендент мусить опанувати в процесі навчання й розвивати в професійній діяльності. Ці навички зазвичай поділяють на жорсткі навички – *hard skills* і м'які (гнучкі) навички – *soft skills*.

Навички *soft skills* – це особисті якості, поведінка та вміння міжособистісного спілкування, які допомагають нам взаємодіяти з іншими людьми. У роботі фізичного реабілітолога такі *soft* навички допомагають ефективно та гармонійно спілкуватися з колегами, пацієнтами тощо. Ці навички напряму залежать від особистості самої людини, її рівня психологічного розвитку, особистого досвіду, характеру, темперамента.

За *soft skills*, якими володіє фізичний реабілітолог, можна зробити висновки як він взаємодіятиме з командою, як може реагувати на неприємні моменти, як буде справлятися зі стресовими ситуаціями, вирішувати різні професійні завдання.

Гнучкі навички важливі для кожного співробітника, незалежно від рівня професіоналізму. Це принаймні саме те, що допомагає й надалі залишатися професіоналом, а також ефективно використовувати професійні компетенції та знання.

Згідно з даними звіту Всесвітнього економічного форуму за 2020 рік, до топ-10 ключових компетенцій, які будуть актуальні найближчі 5 років, входять:

- аналітичне мислення й інноваційні підходи;
- здатність до швидкого навчання;
- комплексне розв'язання проблем;
- критичне мислення й аналіз;
- ініціативність, креативність і творчі підходи;
- лідерство та соціальний вплив;
- використання технологій, моніторинг і контроль;
- технологічний дизайн і програмування;
- стресостійкість, адаптивність і гнучкість;
- логічне мислення та ідейність [2].

Результати дослідження показують, що лише 2 із 10 навичок – *hard skills*, а решта – гнучкі компетенції, які мають ключове значення для професійного успіху. І це підтверджує, що наявність та володіння *soft skills* є індикатором високого рівня професійної діяльності фізичного реабілітолога.

Основи для деяких універсальних компетенцій даються людині від народження. Але більшість soft skills можна та потрібно розвивати все життя шляхом постійного самоаналізу та перманентної роботи над собою.

Наведемо основні гнучкі навички, яких потребує у щоденній трудовій діяльності фізичний реабілітолог (Рис.1).

Навички комунікації Робота в команді	<ul style="list-style-type: none"> Здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, працювати над спільними цілями в групі людей, досягати компромісів і т.д
Лідерство	<ul style="list-style-type: none"> Здатність приймати рішення, висувати пропозиції та докладати зусиль для їх впровадження, координувати колег, вести за собою, мотивувати і брати на себе відповідальність за свої рішення
Саморозвиток, самоосвіта	<ul style="list-style-type: none"> Вміння аналізувати свої амбіції, сильні та слабкі сторони, докладати зусиль для підвищення своїх знань і компетенцій
Цілісність особистості	<ul style="list-style-type: none"> Підтримка стану власного фізичного, психічного і соціального благополуччя, прояв стійкості та витривалості в стресових ситуаціях
Управління діяльністю	<ul style="list-style-type: none"> Здатність організувати робочі процеси і свою діяльність загалом для досягнення максимальних результатів
Внутрішні і зовнішні комунікації	<ul style="list-style-type: none"> Здатність обмінюватися інформацією для самовдосконалення та досягнення цілей
Комплексний підхід	<ul style="list-style-type: none"> Враховувати всі аспекти життя пацієнтів при формуванні анамнезу хвороби, встановлювати взаємозв'язки між розрізненими елементами
Адаптивність	<ul style="list-style-type: none"> Вміння вчасно реагувати на нові виклики, вирішувати кризи, прогнозувати ситуації і швидко пристосовуватися до нововведень
Етика	<ul style="list-style-type: none"> Знання норм та стандартів етичної поведінки медичного працівника, демонстрація етичної поведінки у щоденній діяльності, повага до пацієнтів

Рисунок 1 – Навички soft skills у роботі фізичного реабілітолога

Вміння комунікувати. Спілкування є життєво важливою частиною успіху у всіх сферах життя. Одна справа знати, що робити, але зовсім інша – вміти чітко донести інформацію до людей. Розвиток сильних комунікативних навичок як усних, так і письмових, є важливим для будь-якого професіонала.

До комунікативних навичок входять такі компетентності: здатність до ефективної комунікації (всередині колективу, з пацієнтами, з постраждалими); зрозуміле формулювання думки, уміння взаємодіяти з різними типами людей, вміння переконувати, вирішувати конфліктні ситуації [3].

Комунікативні навички надзвичайно важливі для успішного медичного працівника, оскільки застосування їх стосується роботи з пацієнтами. Для гарного спеціаліста важливо вміння уважно слухати, доцільно ставити запитання, лаконічно висловлюватися, вислуховувати й брати до уваги всі точки зору колег, відповідати аргументовано, зрозуміло, вчасно і ввічливо.

Також уміння комунікувати допомагає фізичним реабілітологам вибудовувати довірливі відносини з пацієнтами: залучати пацієнтів до процесу

лікування, пояснювати діагноз та подальші кроки. Ввічливість, емпатія та доброзичливе спілкування – все це впливає на задоволеність та комфорт пацієнтів, а також покращує їхні клінічні результати.

Критичне мислення. Критичне мислення – це здатність розмірковувати та ефективно аналізувати інформацію. На робочому місці критичне мислення включає процес збору інформації або проблем і їх обробки найбільш логічним способом для пошуку й отримання рішень [1].

Критичне мислення є однією з необхідних навичок для ефективного управління інформацією в медичній галузі. Фізичному реабілітологу необхідно вміти аналізувати, синтезувати, оцінювати дані, приймати рішення. Критичне мислення включає уважне аналізування інформації, раціональне рішення при наявності обмежених даних, розуміння можливих наслідків та пошук альтернативних підходів. Також важливо враховувати етичні аспекти, здатність сприймати критику та намагатися постійно покращувати свої знання і навички.

Емоційний інтелект. Емоційний інтелект – це вміння керувати своїми емоціями, відчувати їх, розуміти, що з тобою відбувається, відстежувати свої реакції та адекватно реагувати в різних ситуаціях. Коли у людини низький емоційний інтелект, вона не може зберігати самовладання на робочому місці або починає під час обговорення якоїсь теми агресувати [3].

Також ознакою цієї навички є емпатія. Тому, щоб розвинути цю навичку необхідно намагатися прислухатися до своїх і чужих емоцій, стежити, як ці емоції впливають на поведінку і вчинки.

Це актуальна навичка для воєнного стану, адже в цей час дуже важливо навчитись прийняти нові реалії життя, вміти швидко відновлювати свої ресурси та покращувати свій емоційний стан. Окрім того, це здатність медиків розуміти психологічні потреби поранених та надавати їм підтримку під час тяжких обставин. Важливою м'якою навичкою реабілітолога є здатність реагувати на негативні ситуації з великою самовладністю та зберігати професійний підхід у будь-яких обставинах.

Командна робота. Здатність добре працювати з іншими у групі чи команді – це одна важлива навичка у роботі фізичного реабілітолога.

Командна робота – це співпраця між медичними фахівцями для надання якісної реабілітаційної допомоги. У цьому контексті робота виконується за координуваним планом для досягнення найкращих результатів для пацієнтів.

Адаптивність. Під адаптивністю розуміють здатність ефективно працювати в різних ситуаціях, швидко підлаштовуватися до нових умов, гнучкість у прийнятті рішень. Поведінковими індикаторами адаптивності є вміння: демонструвати стійкість перед труднощами; зберігати самоконтроль перед викликами та змінами; адаптувати свою роботу до ситуації; швидко

переключається між завданнями; змінювати власну поведінку відповідно до ситуації; з легкістю корегувати плани, якщо змінюються обставини; прислухатися до різних думок тощо.

Поміж м'яких навичок окремої уваги заслуговує **люб'язність**. Для медика це вміння пояснити пацієнту складні медичні поняття простою мовою, дотримуватися етичних стандартів, а також виявляти терпіння та спокій у невпевнених ситуаціях. Сюди ж відносять вміння встановлювати позитивне та підтримуюче оточення навколо пацієнта, зменшуючи страхи та тривожність, пов'язані з медичними процедурами чи хворобою. Ці навички допомагають побудувати довіру між медиком і пацієнтом, що є важливою основою ефективного лікування [3].

Відповідальність. Для реабілітолога це вміння вчасно вести та подавати звітну документацію, дотримуватися конфіденційності медичної інформації та відслідковувати точність і чіткість виконання етапів реабілітаційної програми.

Емоційна стійкість та лідерство. Розвиток емоційної стійкості допоможе фізичному реабілітологу ефективно впоратися зі стресовими ситуаціями, які можуть виникнути у медичній практиці, особливо під час війни. Важливо навчитися зберігати спокій та контролювати події, навіть у важких ситуаціях [4].

Ще одним важливим аспектом у якісній роботі фізичного реабілітолога є володіння та розвиток лідерських навичок, що може бути корисним для керівництва медичними проектами або координацією колективу.

Отже, розвиток м'яких навичок є важливим для медичних працівників, оскільки ці навички включають комунікацію, співпрацю, лідерство та емоційний інтелект тощо. Це допомагає встановлювати злагоджені стосунки з пацієнтами, колегами та командою, забезпечує ефективну передачу і засвоєння інформації, а також підвищує загальний рівень якості медичного обслуговування та медичної практики.

Висновки. Сучасні реалії ефективної праці потребують від фахівця оволодіння не тільки професійними знаннями, вміннями й навичками, які позначаються як *hard skills*, а й універсальними загальнолюдськими навичками, відомими в усьому світі як *soft skills*. Саме вони допомагають фахівцеві тривалий час залишатися ефективним у своїй сфері діяльності, швидко адаптуватися до умов середовища, розвиватися, вдосконалювати свою майстерність.

Як вбачається з вищенаведеного, м'які навички у роботі фізичного реабілітолога, також відомі як міжособистісні навички, дуже важливі. Вони включають в себе вміння спілкуватися з пацієнтами, виявляти емпатію, проявляти толерантність та розуміння. Також до них відносяться лідерські якості, вміння працювати в команді, вирішувати конфлікти та підтримувати позитивний підхід під час лікування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воронцова Т.В. Вчимося жити разом : посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ: Алатон, 2017. 123 с.
2. Михайло І. 12 soft skills 21 століття. Коуч-книжка для натхнення і розвитку. Харків : Моноліт Бізз, 2022. 208 с.
3. Міжособистісні стосунки. Медицина в Україні. : веб-сайт. URL:<http://medic.in.ua/mijosobistisnistosunki.html>
4. Способи саморегуляції емоційного стану. *Здоров'я.* : веб-сайт. URL: http://toplutsk.com/articles-article_151.html

УДК 616.831-004.5:159.942

ПОРУШЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ РОБОЧОЇ ПАМ'ЯТІ ПІСЛЯ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВОЇ ТРАВМИ

Надія КРАВЧЕНКО,

методист навчально-методичного відділу
Донецького національного медичного
університету;

Олена СЕВЕРИНОВСЬКА,

доктор біологічних наук, професор, декан
біолого-екологічного Дніпровського
національного університету ім.О.Гончара

Черепно-мозкова травма (ЧМТ) є серйозною проблемою здоров'я, що часто призводить до різних порушень когнітивних функцій, зокрема просторової робочої пам'яті (ПРП). Дослідження цього питання обмежені етичними міркуваннями, тому використання тваринних моделей, зокрема експериментів на гризунах, стає важливим інструментом для вивчення механізмів і розробки методів лікування. Метричні тести, які визначають здатність запам'ятовувати розміщення об'єктів у просторі, є ефективними інструментами для вивчення порушень ПРП після ЧМТ. Дана стаття присвячена обговоренню значення метричного тесту для оцінки порушень просторової робочої пам'яті після ЧМТ та показує його потенційну важливість.

Ключові слова: *черепно-мозкова травма, просторова робоча пам'ять, порушення когнітивних функцій, тваринні моделі, тест, порушення пам'яті після травми.*

Traumatic brain injury (TBI) is a serious health issue that often leads to various cognitive function impairments, including spatial working memory (SWM) deficits. Ethical considerations limit research on this matter, therefore, the use of animal models, particularly rodent experiments, becomes an important tool for studying mechanisms and developing treatment methods. Metric tests that assess the ability to remember the location of objects in space are effective tools for studying SWM deficits after TBI. This article discusses the significance of the metric test for assessing spatial working memory impairments after TBI and demonstrates its potential importance.

Keywords: *traumatic brain injury, spatial working memory, cognitive function impairments, animal models, test, memory impairment after injury.*

Після черепно-мозкової травми (ЧМТ) порушення просторової робочої пам'яті стають серйозною проблемою та можуть призводити до значних втрат у здатності запам'ятовувати та використовувати інформацію про просторове розташування об'єктів. Це може вплинути на різні аспекти життя людини, включаючи навчання, роботу та повсякденні справи. Порушення просторової робочої пам'яті після ЧМТ має зв'язок з актуальними та практичними завданнями у сфері медицини та науки. З'ясування причин цих порушень та розробка ефективних методів їх діагностики та лікування можуть значно поліпшити прогнози для пацієнтів з ЧМТ. Подальше дослідження цієї проблеми також може призвести до вдосконалення методів реабілітації та підвищення якості життя пацієнтів. Крім того, розуміння механізмів, що лежать в основі порушень просторової пам'яті, може мати важливе значення для розробки нових методів профілактики ЧМТ та заходів безпеки. [1, с. 1120].

Поширеність неврологічних дефіцитів, таких як увага, виконавчі функції та конкретні порушення пам'яті, виникають після помірної черепно-мозкової травми і становлять понад половину всіх випадків. ЧМТ може призвести до значних порушень у просторовій короткочасній, довгочасній та робочій пам'яті. Ці порушення пам'яті також спостерігаються і у моделях ЧМТ на гризунах. Використання тваринних моделей має велике значення в дослідженні механізмів та корекції порушень пам'яті після черепно-мозкової травми (ЧМТ). Це через те, що тваринні моделі можуть допомогти науковцям в розумінні фізіологічних, молекулярних та клітинних процесів, що відбуваються в мозку після травми.

Такі дослідження дозволяють вивчити вплив травми на різні аспекти пам'яті, включаючи увагу, концентрацію, збереження та відтворення інформації. Вони також допомагають з'ясувати, які частини мозку постраждали та як це впливає на пам'ять. Крім того, тваринні моделі дозволяють науковцям випробувати нові методи лікування або терапії для відновлення порушеної пам'яті після ЧМТ. Це може включати фармакологічні препарати, реабілітаційні програми або інші терапевтичні підходи. Експериментальні моделі гризунів дозволяють розробляти методики для тестування пам'яті, що сприяє проведенню більш глибоких досліджень впливу ЧМТ на обробку пам'яті в нейрональних системах. [2, с. 247].

Існують два методи, які спрямовані на обробку просторової інформації - топологічний та метричний. Ці методи допомагають визначити просторову робочу пам'ять (ПРП). Топологічний тест базується на зміні розміру оточення об'єкта або на зміні структури зв'язків навколо нього (пов'язаний з дослідженнями просторових навичок), тоді як метричний тест оцінює відстані та кути між об'єктами. [2, с. 251]. Топологічний тест робочої пам'яті - це метод оцінки пам'яті, який використовується для визначення здатності особи (людини) зберігати та

відтворювати просторову інформацію, зберігати та відтворювати просторову інформацію. Пам'ять та увага в цьому тесті спрямовані на збереження і відтворення просторової структури ряду об'єктів. Топологічні тести робочої пам'яті можуть бути проведені на щурах за допомогою спеціальних виробничих завдань, які відтворюють основні принципи тестів, призначених для людей. Наприклад, у дослідженнях з щурами можуть використовуватися лабіринти або морські фазани, які дозволяють вимірювати просторову пам'ять. У типовому експерименті з використанням морських фазанів щури навчаються розміщати об'єкти (зазвичай їжу або іграшки) у певному порядку в морському фазані. Потім щурів витреновують згадувати та відтворювати цей порядок розташування об'єктів. Вимірюються час та точність їхньої поведінки, що дозволяє оцінити їхню просторову робочу пам'ять. Такі дослідження можуть використовувати різні варіації тестів і методик, але загальна мета полягає в оцінці просторової пам'яті та навчання щурів розв'язувати завдання, пов'язані з просторовими навичками.

Встановлено, що існує зв'язок між ураженням конкретних частин мозку та порушенням метричної або топологічної пам'яті. Модель черепно-мозкової травми (ЧМТ), яка передбачає рідинний удар, є одним з методів експериментального моделювання травми головного мозку у тварин. У цій моделі рідинний удар спричинює механічне пошкодження мозку, яке може наслідувати травму, яку зазвичай спричиняють удари, аварії або падіння. В цій моделі тварині, зазвичай щури, піддаються удару, що спричиняє рідинний удар у голову. Це може бути викликано, наприклад, за допомогою пристрою для удару або падіння води на голову тварини. Це призводить до певних патологічних змін у мозку, які подібні до тих, що спостерігаються при реальних випадках ЧМТ у людей.

Модель рідинного удару ЧМТ є корисним інструментом для вивчення фізіопатології травматичних ушкоджень мозку та експериментального тестування нових методів лікування або профілактики. Вона дозволяє науковцям вивчати механізми травми та розвивати стратегії лікування, спрямовані на покращення результатів для людей, які постраждали від ЧМТ. Запропонована модель використовує метричне завдання для оцінки порушень просторової пам'яті у популяції щурів. Цей метод є зручною альтернативою для вивчення механізмів просторової робочої пам'яті після ушкодження мозку, оскільки він є легким у використанні, чутливим, відтворюваним, дозволяє динамічне спостереження та не накладає великого стресу на тварин.

Порівняно з іншими поведінковими завданнями, такими як лабіринт Барнса чи завдання навігації у воді Морріса, метричний тест є менш складним. Його легке впровадження дозволяє скоротити тривалість тренування і спрощує проведення експерименту, який займає лише 2 дні: один для звикання і один для

проведення тесту. Крім того, наш запропонований тест є легшим порівняно з іншими тестами, такими як завдання впізнавання нових об'єктів, і не потребує додаткового дня звикання. В цій роботі пропонується проста модель для оцінки просторової робочої пам'яті після ушкодження мозку, що може сприяти більш детальному дослідженню її патофізіології. Також проводиться оцінка Neurological Severity Score (NSS), що перекладається як "Оцінка важкості неврологічних порушень". Це шкала, яка використовується для оцінки важкості неврологічних дефіцитів у тварин після травматичного ушкодження головного мозку. Система NSS зазвичай включає ряд показників, таких як зміни у свідомості, рухах, рефлексах та інші неврологічні симптоми, які оцінюються на основі їх вираженості та інтенсивності. Ця шкала допомагає встановити рівень важкості травматичного ушкодження головного мозку та відслідковувати його динаміку в часі. [3, с. 34].

Багато досліджень вказують на різницю між статями після чеперно-мозкової травми (ЧМТ), багато з них базуються на відмінностях у рівнях репродуктивних гормонів. Естроген та прогестерон мають захисну функцію для нейронів після ЧМТ, що проявляється у зменшенні внутрішньочерепного тиску та покращенні неврологічної функції. За результатами мета-аналізу, чоловіки частіше отримують травми головного мозку, але у жінок прогнози щодо одужання гірші. Когнітивні порушення, які є найбільш поширеними ускладненнями після ЧМТ, можуть виявляти різницю між статями: жінки проявляють себе краще у завданнях з просторовим позиціонуванням, тоді як чоловіки демонструють кращі результати у вербальних завданнях. [4, с. 159].

Серед різних варіантів моделей ЧМТ, модель, що передбачає рідинний удар, добре досліджена та описана. Ця модель легко відтворюється і має меншу варіабельність, ніж інші моделі. Однак варто підкреслити, що метричний тест має широкий спектр можливого застосування і може бути ефективно використаний з іншими моделями ЧМТ. [5, с. 5].

Значення метричного тесту для оцінки порушень просторової робочої пам'яті у людей після черепно-мозкової травми (ЧМТ) полягає в тому, що він надає об'єктивну оцінку стану просторової пам'яті, яка може бути порушена внаслідок травми. Це дозволяє лікарям та дослідникам виявляти та моніторити порушення які є важливими для ефективного управління та реабілітації пацієнтів з ЧМТ.

Потенційна важливість метричного тесту у дослідженні полягає в його здатності виявляти навіть незначні порушення просторової робочої пам'яті, які можуть залишитися непоміченими іншими методами оцінки. Це дозволяє більш точно оцінювати вплив ЧМТ на когнітивні функції та розробляти більш ефективні стратегії реабілітації для пацієнтів з подібними ускладненнями. Таким

чином, метричний тест може стати цінним інструментом як для клінічної практики, так і для наукових досліджень у галузі неврології та нейропсихології.

Проведення модельних досліджень на тваринах, таких як щури, надає кілька важливих відомостей:

1. **Розуміння механізмів травми:** Дослідження на тваринах дозволяють вивчити механізми, що лежать в основі черепно-мозкової травми, і її наслідків для різних аспектів мозкової функції, включаючи просторову робочу пам'ять.
2. **Оцінка нових терапевтичних підходів:** Модельні дослідження дозволяють перевірити ефективність та безпечність нових методів лікування та реабілітації після ЧМТ. Наприклад, можна вивчити вплив різних лікарських препаратів або реабілітаційних програм на відновлення просторової робочої пам'яті.
3. **Переносимість результатів на людей:** Багато механізмів, які контролюють просторову робочу пам'ять, подібні у тварин і людей. Тому, результати модельних досліджень можуть дати важливі вказівки для розвитку та перевірки нових терапій у людей з черепно-мозковими ушкодженнями.
4. **Контрольовані умови дослідження:** Експерименти на тваринах дозволяють проводити дослідження в контрольованих умовах, що дозволяє вивчати конкретні аспекти травми та впливу лікування на них.

У цілому, модельні дослідження на тваринах можуть допомогти в розумінні механізмів черепно-мозкової травми та розробці нових методів лікування та реабілітації, що можуть бути корисні для пацієнтів з такими ускладненнями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Michael Galgano , Gention Tashkezi , Xuecheng Qiu, Thomas Russell , Lawrence Chin, and Li-Ru Zhao. Traumatic Brain Injury: Current Treatment Strategies and Future Endeavors. *Traumatic Brain Injury – Review. Cell Transplantation* 2017, Vol. 26(7) P. 1118-1130

2. Matthew Boyko, Alexander Zlotnik , Benjamin F. Gruenbaum, Shaun E. Gruenbaum, Sharon Ohayon, Tomer Goldsmith , Ruslan Kotz, Akiva Leibowitz, Eyal Sheiner, Yoram Shapira , Vivian I. Teichberg. An experimental model of focal ischemia using an internal carotid artery approach. *Journal of Neuroscience Methods*. № 193. 2010. P. 246-253

3. Alexander Zlotnik, Yael Klin, Benjamin Fredrick Gruenbaum, Shaun Evan Gruenbaum, Sharon Ohayon, Akiva Leibowitz, Ruslan Kotz, Michael Dubilet, Matthew Boyko, Yoram Shapira, Vivian I. Teichberg. b2 Adrenergic-mediated Reduction of

Blood Glutamate Levels and Improved Neurological Outcome After Traumatic Brain Injury in Rats. *Laboratory investigation*. №24. 2012. P. 30-38

4. Frank, D. et al. Induction of Diffuse Axonal Brain Injury in Rats Based on Rotational Acceleration. *Journal of Visualized Experiments:JoVE*. (159), e61198 (2020).

5. Frank, D., Gruenbaum, B.F., Melamed, I., Grinshpun, J., Benjamin, Y., Vzhetsen, I., Kravchenko, N., Dubilet, M., Boyko, M., Zlotnik, A. A Metric Test for Assessing Spatial Working Memory in Adult Rats following Traumatic Brain Injury. *J. Vis. Exp.* (171), e62291, doi:10.3791/62291 (2021).

УДК: 615.851.32:616.12-002.7

РОЛЬ ЛФК У РЕАБІЛІТАЦІЇ ХВОРИХ НА ІШЕМІЧНУ ХВОРОБУ СЕРЦЯ

Аркадій БЄЛИХ,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Наталія СЄДОВА,

кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри фізичної терапії,
ерготерапії Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

У статті розглянуто роль лікувальної фізичної культури (ЛФК) у лікуванні пацієнтів з ішемічною хворобою серця (ІХС). Зазначається, що ЛФК відіграє ключову роль у поліпшенні функціонального стану серця та загального фізичного самопочуття хворих, сприяючи їхньому поверненню до активного способу життя. Автори статті також розглядають вплив регулярних фізичних вправ, включених до програм ЛФК, на м'язи серця, кровообіг та ризик серцевих ускладненьнаголошується на важливості індивідуалізації програм ЛФК для кожного пацієнта з урахуванням їхнього фізичного стану та особливостей, що сприяє оптимізації результатів реабілітації та лікування ІХС.

Ключові слова: ЛФК, реабілітація, серце, хвороба, ішемія, хворі, застосування, фізичні вправи, програми, відновлення, здоров'я.

The article examines the role of therapeutic physical culture (TPC) in the treatment of patients with ischemic heart disease (IHD). It is noted that TPC plays a key role in improving the functional state of the heart and the overall physical well-being of patients, facilitating their return to an active lifestyle. The authors also discuss the impact of regular physical exercises included in TPC programs on the heart muscles, blood circulation, and the risk of cardiac complications. Emphasis is placed on the importance of individualizing TPC programs for each patient, taking into account their physical condition and characteristics, which contributes to optimizing the results of rehabilitation and treatment of IHD.

Keywords: TPC, rehabilitation, heart, disease, ischemia, patients, application, physical exercises, programs, recovery, health.

Постановка проблеми: Ішемічна хвороба серця – це захворювання серцевого м'яза, зумовлене порушенням рівноваги між коронарним кровообігом і метаболічними потребами міокарда. ІХС – це одне з найпоширеніших захворювань і одна з основних причин смертності та втрати працездатності населення у розвинутих країнах світу.

Причиною ішемічної хвороби серця є атеросклероз коронарних судин, порушення їх натягу та підвищення адгезивних і когезійних властивостей компонентів крові, що утворюються. До розвитку ІХС призводять гіперліпідемія, артеріальна гіпертензія, куріння, недостатня фізична активність, ожиріння, висококалорійне харчування, цукровий діабет, генетична схильність. Основною етіологією є атеросклеротичні ураження коронарних артерій. Накопичення ліпідів у стінках кровоносних судин порушує функцію ендотелію та викликає виразки та тріщини у фіброзному шарі бляшок. Це призводить до утворення тромбоцитарних агрегатів і мікротромбів. На цьому етапі процес або зупиняється, або запускає утворення тромбу або вазоспастична реакція з подальшою оклюзією просвіту коронарної артерії.

Також відомо, що суть лікувальної фізичної культури (ЛФК) полягає в застосуванні спеціально підібраних фізичних вправ та процедур з метою поліпшення функціонального стану організму, покращення рухових можливостей, відновлення рухової активності та загального здоров'я.

Основні принципи ЛФК включають:

1. Індивідуалізація програми. ЛФК враховує індивідуальні особливості пацієнта, його фізичний стан, можливості та обмеження.
2. Поступовість навантажень. Програма ЛФК має бути побудована поступово, з поступовим збільшенням навантажень, щоб уникнути травм та перенапруження.
3. Регулярність. Важливо, щоб вправи виконувалися регулярно, щоб досягти максимального ефекту.
4. Комплексність. Програма ЛФК включає різноманітні вправи для різних груп м'язів та систем організму.
5. Контроль за станом пацієнта. Під час занять ЛФК важливо контролювати пульс, артеріальний тиск та інші показники здоров'я пацієнта.

ЛФК використовується у лікуванні широкого спектру захворювань і станів, включаючи ішемічну хворобу серця, захворювання опорно-рухової системи, неврологічні розлади, захворювання дихальних шляхів та інші. Ця методика активно використовується в медичній практиці для покращення якості життя пацієнтів та прискорення процесу їхнього відновлення.

Ішемічна хвороба серця (ІХС) є серйозною медичною проблемою, оскільки вона може мати серйозні наслідки для здоров'я та життя пацієнтів. Однією з

ключових проблем у лікуванні ІХС є те, що вона часто виявляється на пізніх стадіях розвитку, коли вже сформувалися атеросклеротичні бляшки, що ускладнює її лікування та реабілітацію.

Нижче перераховано деякі основні проблеми, пов'язані з лікуванням ІХС:

Пізнє виявлення. Багато пацієнтів з ІХС дізнаються про своє захворювання лише тоді, коли воно вже досягло певної стадії розвитку. Це ускладнює лікування та реабілітацію, оскільки потрібно більше зусиль для зниження ризику ускладнень та покращення прогнозу.

Потреба в комплексному лікуванні. ІХС часто супроводжується іншими серцево-судинними захворюваннями та факторами ризику, такими як високий кров'яний тиск, дисліпідемія та цукровий діабет. Лікування потребує комплексного підходу, що може бути складним і вимагати багатокомпонентної терапії.

Відсутність ефективних методів лікування ускладнень. Ускладнення, такі як інфаркт міокарда та серцева недостатність, можуть виникнути внаслідок ІХС. Лікування цих ускладнень може бути складним та вимагати дорогі медичних втручань.

Необхідність постійного контролю та підтримувальної терапії. Лікування ІХС вимагає постійного моніторингу та контролю, включаючи прийом ліків, дотримання дієти та регулярну фізичну активність. Це може бути важко для багатьох пацієнтів, особливо при довготривалому лікуванні.

Загалом, лікування ішемічної хвороби серця є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та співпраці між пацієнтом та медичним персоналом. Важливо вчасно виявляти та лікувати ІХС, а також зосередитися на попередженні ускладнень шляхом здорового способу життя і регулярного медичного обстеження.

Під час застосування лікувальної фізичної культури (ЛФК) для хворих з ішемічною хворобою серця (ІХС), можуть виникати деякі проблеми або ускладнення, а саме: перенавантаження серця, загострення симптомів, потенційні травми, страх перед фізичною активністю, недостатня мотивація

Загалом, правильне планування та проведення ЛФК для пацієнтів з ІХС може допомогти уникнути більшості цих проблем та забезпечити безпечні та ефективні реабілітаційні заходи. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожного пацієнта та регулярно відстежувати його реакцію на фізичну активність.

Дослідження ефективності ЛФК у реабілітації хворих стосовно ішемічної хвороби серця (ІХС) проводилися з метою оцінки впливу фізичних вправ на функціональний стан серцево-судинної системи, фізичну витривалість, якість життя пацієнтів та інші клінічні показники.

Деякі з проведених досліджень вказують на такі позитивні ефекти ЛФК у лікуванні ІХС:

- дослідження показують, що регулярні фізичні вправи допомагають покращити функцію серця, знизити ризик серцевих ускладнень та покращити загальний кровообіг.

- ЛФК допомагає зменшити симптоми, такі як біль у грудях (ангіна), запаморочення та дихальна недостатність.

- фізична активність, включаючи ЛФК, сприяє збільшенню фізичної витривалості та загальної робочої здатності серцево-судинної системи.

- багато досліджень свідчать про позитивний вплив ЛФК на якість життя пацієнтів з ІХС, включаючи покращення психологічного благополуччя, настрою та загального самопочуття.

Хоча результати досліджень можуть варіюватися в залежності від методології та характеристик пацієнтів, загально прийнято, що ЛФК має значний потенціал у покращенні стану пацієнтів з ІХС. Важливою складовою успішного застосування ЛФК є індивідуалізація програми для кожного пацієнта, враховуючи його фізичний стан, вікові особливості та інші фактори.

Висновки: Отже лікувальна фізична культура відіграє невід'ємну та важливу роль у комплексному підході до лікування хворих на ішемічну хворобу серця (ІХС). ЛФК сприяє поліпшенню функціонального стану серця та підвищенню загального фізичного стану пацієнтів, допомагаючи їм повернутися до активного способу життя та покращити якість свого життя.

Регулярні фізичні вправи, включені до програм ЛФК, сприяють зміцненню м'язів серця, покращенню кровообігу та зниженню ризику серцевих ускладнень. ЛФК допомагає зменшити симптоми, такі як біль у грудях, запаморочення та дихальна недостатність, та забезпечує підвищення фізичної витривалості та стійкості до фізичного навантаження.

Важливою складовою успішного застосування ЛФК є індивідуалізація програми для кожного пацієнта, враховуючи його фізичний стан, вікові особливості та інші фактори. Цей підхід дозволяє максимально використовувати потенціал фізичної реабілітації та покращує результати лікування ІХС. Таким чином, ЛФК є необхідною складовою у відновленні та підтримці здоров'я хворих на ІХС, забезпечуючи їм можливість активного життя та покращення якості їхнього життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апанасенко Г. Л., Волков В. В., Науменко Р. Г. Лікувальна фізкультура при захворюваннях серцево-судинної системи. К.: Здоров'я, 2013. 120 с.

2. Епіфанов В.А. Лікувальна фізична культура і масаж. К.: Здоров'я, 2015. 554 с.
3. Дубровський В.І. Лікувальна фізична культура. К.: Здоров'я, 2014. 602 с.
4. Зайцев В. П. Фізична реабілітація хворих, які перенесли інфаркт міокарда. Харків: ХГІФК, 2012. 147 с.
6. Лікувальна фізкультура і лікарський контроль. Під ред. проф. В.А.Епіфанова та проф. Г.Л. Апанасенко. К.: Здоров'я , 2010.
7. Сорокіна Є. І. Фізичні методи лікування в кардіології. Х.: Медицина, 1989. 384 с.

УДК: 615.825:616.722.8-009.7

УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ТРАВМАХ КОЛІННИХ СУГЛОБІВ

Анастасія МОКАНУ,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія СЕДОВА,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри фізичної
терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена одній з основних проблем фізичної реабілітації спортсменів ігрових та складно координаційних видів спорту після травми колінного суглобу. Проведено аналіз існуючих програм реабілітації після реконструкції передньої схрещеної зв'язки. На їх основі розроблено поглиблений комплекс ЛФК для відновлення повноамплітудних рухів колінного суглобу. Наведені результати впливу авторського комплексу ЛФК на відновлення рухливості колінного суглобу після артроскопічної пластики передньої схрещеної зв'язки. Встановлено, що запропонована методика в порівнянні з існуючими дозволяє більш ефективно, та за короткий період реабілітації відновити рухливість колінного суглобу.

Ключові слова: опорно-руховий апарат, фіксована стопа, зв'язки колінного суглоба, морфо-функціональний комплекс, остеосинтез діафізів стегнової кістки.

The article addresses one of the main issues in the physical rehabilitation of athletes in team and complex coordination sports after knee joint injury. An analysis of existing rehabilitation programs after anterior cruciate ligament reconstruction is conducted. Based on this analysis, an advanced complex of therapeutic physical exercises (TPE) has been developed to restore full range of motion in the knee joint. The results of the impact of the author's TPE complex on the restoration of knee joint mobility after arthroscopic anterior cruciate ligament reconstruction are presented. It is established that compared to existing methods, the proposed

technique allows for a more effective and shorter rehabilitation period for restoring knee joint mobility.

Keywords: *musculoskeletal system, fixed foot, knee ligaments, morpho-functional complex, femoral diaphysis osteosynthesis.*

Вступ. Найвразливішою ланкою опорно-рухового апарату у спортсменів є колінний суглоб, на травми і захворювання якого припадає близько 50 % всієї патології [4]. Поєднані пошкодження колінного суглоба залишаються основною, провідною нозологічною одиницею спортивної травматології і супроводжують 55-85 % всіх випадків травми. Одним з найпоширеніших видів поєданого пошкодження колінного суглоба вважається «тріада Турнера», яка поєднує розрив передньої хрестоподібної, колатеральної великогомілкової зв'язок та медіального меніска [1]. Дана травма зустрічається найчастіше у спортсменів ігрових видів спорту, становлячи близько 33,11 % загальної патології опорно-рухового апарату, що обумовлено великою часткою навантаження, яке припадає на колінний суглоб, а також особливостями його анатомічної будови і функції [1, с. 3].

Рання діагностика поєданого пошкодження колінного суглоба у спортсменів ігрових видів спорту становить складну задачу. Незважаючи на досягнуті в останні роки значні успіхи в удосконаленні клініко-діагностичних методів, відсоток діагностичних помилок залишається досить високим і простежуються у 28-30 % випадках неточного або спізнитого діагностування, що викликано різноманіттям причин і форм прояву даної травми [1].

Проблемі діагностики поєданого пошкодження колінного суглоба, лікування та реабілітації спортсменів присвячена велика кількість наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних авторів [1]. Тому ми вважали за можливе докладно зупинитися тільки на тих аспектах даної проблеми, які недостатньо відображені в науково-методичній літературі й безпосередньо пов'язані з даним дослідженням.

Методом вибору при лікуванні нестабільності колінного суглоба, пов'язаного з поєднаним пошкодженням колінного суглоба в спортивній травматології, є артроскопічні операції з використанням аутоотрансплантатів і подальша післяопераційна фізична реабілітація спортсменів [5].

Травми опорно-рухового апарату зустрічаються досить часто, особливо у спортсменів. До 50-70% всіх травм опорно-рухового апарату складають травми колінного суглобу [3]. Найчастіше цей вид пошкоджень зустрічається у спортсменів ігровиків, представників складно-координаційних видів спорту та єдиноборств. Часті пошкодження колінного суглобу обумовлені тим, що суглоб

розміщується поверхнево; крім того, при фіксованій стопі і різкому повороті тулуба зв'язки колінного суглобу в результаті дуже великого навантаження розриваються [2].

Після оперативного втручання залишається проблема відновлення повної рухливості в суглобі та повернення сили атрофованим м'язам стегна та гомілки. Важливу роль в поверненні людини до активного способу життя має фізична реабілітація [4]. Своєчасне та індивідуалізоване призначення засобів фізичної реабілітації може сприяти компенсації порушених функцій ураженої системи й запобіганню дистрофічних ускладнень у гострому періоді захворювання [1]. У період одужання шляхом поступового (адекватного для організму хворого) збільшення інтенсивності і тривалості фізичної активності відновлюється функція та структура морфо-функціонального комплексу ураженої системи. Тобто актуальною є розробка комплексів фізичної реабілітації для відновлення повного функціонування пошкодженого колінного суглобу. Існуючі комплекси фізичної реабілітації в основному орієнтуються на тривалий термін повного відновлення [5].

Мета дослідження – аналіз та оцінка впливу дії розробленої програми фізичної реабілітації на пацієнтів, яким була проведена пластика передньої схрещеної зв'язки.

Викладення основного матеріалу. Покращення трофіки хворої кінцівки має особливе значення для сприятливого прогнозу, як після операції, так і для післяопераційного комплексного відновлювального лікування.

Відомо, що в місці перелому внаслідок травмуючого впливу кісткових уламків відбуваються порушення кровообігу і венозний стаз, які призводять до гіпоксії м'язів і тканин суглоба, а потім до контрактур, гіпотрофії або атрофії м'язів [4].

Враховуючи вищевикладене, патогенетичні механізми дії засобів лікувальної гімнастики були спрямовані на зменшення гіпоксії тканин за рахунок активації загального і місцевого кровообігу, покращення регуляції водно-сольового обміну і нормалізації метаболізму за рахунок зміцнення м'язової системи.

Особлива увага при складанні програми індивідуальної лікувальної гімнастики у хворих з переломами діафізів кісток нижніх кінцівок звертали увагу на збереження об'єму рухів у суглобах суміжних з місцем травми і функціональної здатності всіх м'язів.

Звертається особлива увага на включення вправ ізометричного характеру, які сприяють відновленню стереотипу ходьби і ортостатичної синергії з перших днів післяопераційного втручання. У подальшому, по мірі розширення рухового режиму, в комплекс включались динамічні вправи на конкретні групи м'язів.

Вправи доповнювались процедурами масажу (для кінцівок класичний масаж, для тулуба нетрадиційний східний зі спрямованістю на ліквідацію тригерних зон), а також дихальними вправами за системою йога.

Ранній післяопераційний період для хворих після стабільно-функціонального остеосинтезу діафізів стегнової кістки (клінічний етап реабілітації).

У ранні терміни після травми і операції, а також при неадекватних навантаженнях у пацієнтів виникають гострий біль в області колінного суглоба, який може перейти у хронічний, якщо своєчасно не буде купований. У ряді випадків відзначається порушення венозного і лімфовідтоку, що супроводжується набряком параартикулярних тканин гомілки, рідше стопи. При значному скупченні синовіальної рідини у порожнині суглоба розтягується капсульно-зв'язковий апарат, що веде до наростання проявів нестабільності. Всі зазначені вище ускладнення процесу відновлення колінного суглоба потребують першочергового вирішення. Інтенсивність впливу на паракапсулярні структури колінного суглоба відновних засобів не повинна перевищувати ступінь міцності пасивних стабілізаторів. Заходи фізичної реабілітації, при зазначених патологічних порушеннях, повинні бути послідовними, толерантними та спрямованими на відновлення активного скорочення паракапсулярних м'язів, профілактику їх гіпотрофії, а потім і виборче тренування.

Так, стандартний «Протокол реабілітації після реконструкції передньої хрестоподібної зв'язки колінно-го суглобу», який використовується в травматологічних відділеннях лікарень, розрахований на тривалий період реабілітації – 12 місяців. Для спортсменів 12 місяців є занадто великою перервою, після якої повернення у професійний спорт стає проблематичним. Спортсменам потрібна ефективна короткострокова програма відновлення спортивної працездатності.

Ми проаналізували розроблений у Запорізькому медичному університеті комплекс фізичної реабілітації спортсменів після травм колінних суглобів, розрахований на короткий термін реабілітації - 3 тижні, що є позитивним для спортсменів, але вправи цього комплексу виконуються під дією знеболюючого [6]. В зв'язку з цим ні сам пацієнт, ні спеціаліст з фізичної реабілітації не може проконтролювати рівень навантаження за суб'єктивними показниками, що може призвести до повторної травми.

Після аналізу існуючих комплексів фізичної реабілітації ми на базі стандартного «Протоколу реабілітації після реконструкції передньої хрестоподібної зв'язки колінного суглобу» проаналізували розроблений комплекс фізичної реабілітації для спортсменів після травм колінних суглобів.

Комплекс включає в себе ЛФК, масаж та фізіотерапію. В дослідженні приймали участь 30 осіб, яким була проведена артроскопічна пластика передньої схрещеної зв'язки. Контрольну групу (15 осіб) склали пацієнти, які відмовилися виконувати запропонований комплекс фізичної реабілітації. Експериментальна група сформована з пацієнтів, які з наступного дня після операції виконували фізичні вправи для повного відновлення рухливості у суглобах та запобігання атрофії м'язів. Під чітким наглядом лікарів проводились комплекси ЛФК, масажу та фізіотерапії кожний день протягом 8 тижнів 2 рази на день, а ще 2 рази на день пацієнти виконували вправи з запропонованого комплексу самостійно.

Враховуючи функціональний стан спортсмена, рівень його тренуваності, можна значно раніше, ніж за стандартною схемою, застосовувати дозоване фізичне навантаження. Якщо операція після травми проведена вчасно, то м'язи ще не встигли атрофуватися, а тому спортсменам доцільно раніше, ніж людям, що не займаються спортом, виконувати такі вправи як ходьба на місці, ходьба сходами, легкі стрибки, мініприсідання, розтягнення м'язів і зв'язок тощо.

У розробленому комплексі спортсмени раніше починали ходити без допомоги милиць і палички. Уже з 4 дня після операції пацієнти повільно ходили без ортопедичних милиць, а також навчались ходьбі сходами. З третього тижня після оперативного втручання додавались вправи на розтягнення зв'язок колінного суглобу. Вимірювання амплітуди рухів у суглобах проводилось методом гоніометрії, розробленим у 1974 році студентами Бостонського університету. Такі дані використовуються для визначення наявності дисфункції опорно-рухового апарату та вибору відповідних реабілітаційних методів [4].

В обстежуваних за допомогою кутоміра (гоніометра) визначалися такі показники:

- кут активних розгинань: пацієнт (без сторонньої допомоги) розгинає колінний суглоб до максимально можливого положення;
- кут пасивних розгинань: спеціаліст з реабілітації розгинає колінний суглоб до максимально можливого положення, до появи відчуття легкого болю;
- кут активних згинань: пацієнт згинає ногу в колінному суглобі до максимально можливого положення;
- кут пасивних згинань: спеціаліст з реабілітації згинає ногу в колінному суглобі до відчуття легкого болю.

В обох групах перші показники знімалися через тиждень після операції, а усі наступні в кінці кожного з 8 тижнів.

Результати дослідження. Результати обстеження показали, що і в контрольній, і в експериментальній групах рухливість в колінному суглобі поступово відновлювалась.

Так, якщо показники пасивних розгинань через тиждень після операції в експериментальній групі склали 8-13°, то у 3 пацієнтів експериментальної групи уже в кінці 4 тижня після операції відбулося повне відновлення рухливості колінного суглобу (0°). В кінці сьомого тижня в усіх учасників групи відбулося повне відновлення рухливості колінного суглобу. Слід відмітити, що в контрольній групі, як і у експериментальній, показники пасивних розгинань з часом покращуються. Але у жодної людини повне відновлення рухливості в суглобі за досліджуваний період не відбулося.

Показники покращилися з 10-15° до 2-5°. Показники активних розгинань мають чітку динаміку (рис. 2) до поступового зменшення (тобто покращення). Якщо через тиждень після операції в експериментальній групі вони коливалися в межах 29-35°, то через 7 тижнів у 5 травмованих відновилися до норми (0°). Через 8 тижнів після операції практично в усієї групи показник відновився до норми і тільки в однієї людини склав 1°. В контрольній групі спостерігалось поступове зменшення кута від 30-35° через тиждень після операції до 4-13° через 8 тижнів після операції.

Але у жодної людини знову ж таки повне відновлення рухливості в суглобі за досліджуваний період не відбулося. На відміну від розгинань, згинання вважається тим кращим, чим більша його величина. Порівняльна характеристика змін контрактури активних згинань в колінному суглобі з 1 до 8 тижня після операції в досліджуваних групах представлена на рис.3. Через тиждень після операції рухливість колінного суглобу в експериментальній групі була обмежена 58-63°. За досліджуваний період вона поступово відновилася до 125-135°. В контрольній групі через тиждень після операції величина активних згинань була майже такою ж, як і в експериментальній – 55-60°, поступово вона покращилася до 120-130°, що все-таки менше, ніж в експериментальній.

Порівняльна характеристика змін контрактури пасивних згинань в колінному суглобі в досліджуваних групах представлена на рис. 4. Амплітуда пасивних згинань за 8 тижнів після операції в експериментальній групі збільшилася з 67-74° до 133-135°. За літературними даними загальний обсяг згинання та розгинання у колінному суглобі складає 130-135° [4]. Тому можна вважати, що в експериментальній групі рухливість суглобу відновилась до норми. В контрольній групі за цей час спостерігалось поступове збільшення кута від 65-70° до 125-130°.

Як бачимо, рухливість колінного суглобу в контрольній групі за період реабілітації значно покращилась, але не досягла рівня експериментальної групи. Такі значення показника пасивних згинань в колінному суглобі через 8 тижнів (в експериментальній групі середнє значення показника 134,7°, в контрольній групі – 128,9°) доводять, що якщо не працювати над травмованим суглобом, то він сам

не відновиться повністю. Порівняння динаміки змін в обох групах свідчить про те, що позитивні зміни раніше відбулися у представників експериментальної групи. Так, значне покращення активних розгинань в експериментальній групі спостерігалось з самого початку реабілітації, тоді як у контрольній – тільки з 4-го тижня. Ще різкіші відмінності пасивних розгинань: в експериментальній групі відновлення відбувалося динамічно, починаючи з 1-го до 6-го тижня, коли показники прийшли у норму, тоді як у контрольній групі впродовж 1-го місяця зміни були повільними та незначними і лише з 5-го тижня темпи покращення рухливості дещо збільшились.

Динаміка згинань в обох групах більш подібна, ніж розгинань, але і при активних, і при пасивних згинаннях позитивні зміни раніше починаються і приводять до кращого результату в експериментальній групі, ніж у контрольній. Отже, використання розробленого реабілітаційного комплексу приводить до більш раннього відновлення рухливості колінного суглобу.

Висновки

1. Для відновлення рухливості та запобігання атрофії м'язів у травмованому колінному суглобі необхідно застосовувати спеціальну програму реабілітації, розроблену фахівцем з фізичної реабілітації адекватно до пошкоджень при конкретній травмі. Повне відновлення без застосування реабілітаційних заходів неможливе.

2. Запропонована схема проведення ЛФК з травмованими добре зарекомендувала себе в системі реабілітації спортсменів після артроскопії колінного суглобу і може бути рекомендована для широкого використання в спортивній медицині. Подальші дослідження передбачають розробку програм фізичної реабілітації для спортсменів при травмах нижніх кінцівок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бобенко О.О. Лікування нестабільності колінного суглоба. Тернопіль: Войста, 2019. 116 с.
2. Гришко С.Г. Колінний суглоб (пошкодження та больові синдроми). К.: УАМН, 2017. 352 с.
3. Готовцев П.І. Лікувальна фізична культура і масаж. К.: Медицина, 2017. 304 с.
4. Донченко В.І. Спортивна медицина. К.: Медицина і здоров'я, 2008. 445 с.
5. Джафар Тайсір Мохаммад Аль-Куран, Шаді Абделбасет Мохаммад Алхуб, Ніканоров О. Особливості відновлення спеціальної фізичної працездатності спортсменів ігрових видів спорту з пошкодженням нижніх

кінцівок. Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2017;25:94-8.

6. Кобелев С.Ю. Фізична реабілітація осіб з травмою грудного та поперекового відділів хребта і спинного мозку. Львів: Методичний посібник, 2005. 90 с.

УДК: 615.825.086.86:616.716.3-002.8

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ У КОМПЛЕКСНОМУ ЛІКУВАННІ ТРАВМ КОЛІННОГО СУГЛОБА

Інеса РУКОДІЙ

здобувачка вищої освіти другого
«магістерського» рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті йдеться про методи фізичної терапії у комплексному лікуванні травм колінного суглоба. Також у статті обговоренні та запропоновані ефективні методи фізичної реабілітації з удосконаленням методів ЛФК для пацієнтів з травмами зв'язкового апарату колінного суглоба.

Ключові слова: фізична терапія, колінний суглоб, контрактура, реабілітаційні періоди, меніски, надколінник.

The article is devoted to the study of physical therapy methods in the complex treatment of knee joint injuries. The article also discusses and proposes effective methods of physical rehabilitation with improvement of physical therapy methods for patients with injuries of the ligamentous apparatus of the knee joint.

Key words: physical therapy, knee joint, contracture, rehabilitation periods, menisci, patella.

Аналіз наукових джерел свідчить, що хворі з травмами колінного суглоба складають велику частину від загальної кількості осіб з порушенням функцій опорно-рухового апарату. Ускладнення травм збільшується зі збільшенням кількості переломів, пошкодженням зв'язкового апарату, забоїв, а також інших травмуючих факторів. Найчастіше травмування зростає під час занять спортом, іноді по особистій необережності під час ходьби.

Актуальність даної проблеми обумовлена погіршенням стану здоров'я від травм колінного суглоба, тривалим терміном лікування і довгостроковою втратою працездатності. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури вказує на велику значущість реабілітаційного та соціально-економічного аспектів проблеми травматизму опорно-рухового апарату.

Реабілітація хворих з травмами колінного суглоба є важким завданням, тому що зазвичай супроводжується стійкими розгинальними контрактурами, що обмежують можливості самостійно пересуватися на тривалий час.

Відновлення діяльності опорно-рухового апарату досягається за рахунок комплексного лікування на чолі з фізичною терапією.

Різні аспекти фізичної реабілітації та профілактики травм колінного суглоба знайшли відображення у наукових роботах В. І. Дубровського, А. В. Дубровської, В. А. Єпіфанова та інших. Особливий інтерес викликають роботи, присвячені питанням ЛФК та її впливу на позитивний результат реабілітації при травмах зв'язкового апарату колінного суглоба (Л. М. Мосійчук, О. Л. Гордон та ін.).

Основною метою фізичної реабілітації є повне відновлення функцій колінного суглоба, а також попередження повторних травм. Розроблення програм фізичної реабілітації для пацієнтів з травмами колінного суглоба, використання сучасних методів ЛФК є першочерговим завданням комплексного лікування.

Колінний суглоб – найскладніший суглоб людини. Складається з стегнової та гомілкової кісток, а також колінної чашечки. Відповідає за згинання і розгинання коліна та рухи ноги. Лікується консервативно або оперативно [4, с.15].

Основні травми колінного суглоба:

- травма менісків;
- ушкодження зв'язкового апарату;
- внутрішньосуглобові переломи;
- переломи надколінника;
- гемартроз.

Пошкодження колінного суглоба можуть бути комбінованими, наприклад: розрив передньої хрестоподібної зв'язки з розривом меніска.

Причинами травм є удар коліном, приземлення на прямі ноги при стрибках з висоти, розпрямлення ноги в колінному суглобі.

Пошкодження колінного суглоба супроводжується крововиливом в суглоб, набряком, припухлістю, болем, що посилюється при русі і навантаженні, порушенням функцій колінного суглоба, так званим розхитуванням надколінника, а при переломі – його роздвоєнням[8, с.112-113].

Надколінник – кісткова структура, яка знаходиться над колінним суглобом. Вона є частиною стегнової кістки і виконує важливу функцію у підтримці та захисту колінного суглобу.

Серед внутрішніх пошкоджень колінного суглоба перше місце займає розрив меніска. Меніски – це хрящові прошарки всередині колінного суглоба, що виконують амортизуючі і стабілізуючі функції. В колінному суглобі два меніски: внутрішній(медіальний) і зовнішній (латеральний).

Найбільше меніски травмуються у спортсменів, частіше у чоловіків. Це професійна хвороба футболістів[8, с.114].

Основним методом діагностики травм колінного суглоба є метод артроскопії колінного суглоба.

Артроскопія – це мініінвазивна хірургічна процедура, під час якої лікар використовує артроскоп (трубка діаметром 4-5 мм, зі збільшувальними лінзами, камерою та світловодом) для дослідження та лікування уражених суглобів[19, с.69]. Також для діагностики широко використовують Магнітно-резонансну томографію (МРТ) – це нетравматичний образний метод діагностики, який використовує сильні магнітні поля та радіочастотні хвилі для створення детальних зображень структур в колінному суглобі.

Всі ці обстеження дадуть лікарю можливість виставити правильно діагноз, призначити ефективне лікування, розробити програму реабілітації та відновити функції ушкодженого суглоба.

ЛФК як один з основних методів фізичної реабілітації при травмах колінного суглоба.

Специфіка ЛФК при травмах колінного суглоба полягає в тому, що вона використовує в якості основного лікарського засобу фізичні вправи.

Лікувальна дія фізичних вправ проявляється комплексно, багатьма механізмами одночасно і в залежності від травми [4, с. 55] .

Лікувальна дія фізичних вправ проявляється у вигляді чотирьох основних механізмів:

- тонізуючий вплив фізичних вправ;
- трофічна дія;
- механізми формування компенсації;
- механізми нормалізації функцій.

Починати ЛФК слід в положенні лежачи або сидючи. Вихідне положення лежачи може бути як на спині так і на животі. Спочатку розробляють гомілково-ступневий суглоб, так як це дозволить привести м'язи в тонус і підготувати їх до більш серйозних навантажень.

Масаж – це ще один невід'ємний засіб при проведенні фізичної реабілітації у людей з травмами колінного суглоба та наслідками цих травм. ЛФК і масаж проводять на всіх етапах відновлення.

Основне завдання масажу є стимуляція м'язів нижніх кінцівок, прискорення утворення кісткової мозолі (якщо мова йде про переломи в області колінного суглоба) [3, с. 94].

Основні завдання фізіотерапії при травмах і розгинальних контрактурах (стан, коли м'язи стають надмірно напруженими і скороченими через тривалу неправильну позу або рухи) колінного суглобу:

- надання знеболюючої дії;
- ліквідація набряку і оптимізація кровообігу;
- зняття м'язового перенапруження;
- прискорення утворення кісткової мозолі;
- здійснення профілактики розвитку м'язової атрофії;

- прискорення відновлення функції кінцівки в цілому [2, с. 57].

Отже фізична активність та фізичні вправи надають загальний тонізуючий вплив на організм хворого, сприяють кращому прояву трофічних процесів, відновленню функції ураженої системи.

При розробці програми фізичної реабілітації при травмах колінного суглоба приділяють увагу на поступове збільшення фізичних навантажень, загальному тренуванню, підвищенню функціональної здатності, загартуванню організму, виявленню його резервних можливостей та підготовці людини до трудової чи спортивної діяльності [3, с. 95].

При травматичному ушкодженні колінного суглобу розрізняють три періоди застосування ЛФК [1, с. 114]:

- I період – іммобілізаційний;
- II період – післяіммобілізаційний;
- III період – тренувальний.

Завдання ЛФК:

- зміцнення кісткової мозолі (при переломах);
- при оперативному втручанні – забезпечення рухливості рубця;
- завершення процесів регенерації ушкоджених тканин та відновлення

функцій колінного суглоба;

- подальша профілактика атрофії м'язів та контрактур суглоба;
- відновлення правильної ходи.

Завдання першого періода полягало в тому, щоб поліпшити загальний стан, активізувати кровообіг, трофіку пошкодженої кінцівки, пришвидшити консолідацію перелому або розриву зв'язки і запобіганню м'язової атрофії, порушенню функцій суглобів іммобілізованої кінцівки, профілактику утворення тугорухливості й контрактур.

Під час занять ЛФК широко використовуються загальнорозвивальні вправи, які відповідно добираються до віку, фізичного розвитку й загального стану пацієнта.

У другому періоді, коли клінічно відбувається кінцеве формування кісткової мозолі і відновлення функцій пошкодженої кінцівки враховують те, що кінцівка після іммобілізації атрофована, рухи в суглобі обмежені, а первинна мозоль характеризується недостатньою стійкістю і при неправильному лікуванні може бути пошкоджена.

Завдання другого періоду: нормалізація трофіки, поступове відновлення функції пошкодженої кінцівки.

У цьому періоді збільшується дозування загальнорозвиваючих вправ завдяки збільшенню кількості вправ та їх повторень. Також використовуються корегувальні вправи, вправи на координацію, вправи на розслаблення.

У третьому періоді ліквідуються можливі залишкові явища у вигляді обмеження амплітуди рухів у суглобі, зменшення сили й витривалості м'язів пошкодженої кінцівки.

Загалом у зміст реабілітаційної програми входять ЛФК, лікувальний масаж, лікувальна ходьба, адаптовані рухливі ігри.

Отже, фізична терапія після травм колінного суглоба не може обмежуватись використанням тільки одного методу. Дія на колінний суглоб має бути комплексною, із застосуванням різних методів та засобів фізичної реабілітації. Це і є необхідною складовою, яка допомагає пацієнтам швидше відновити функції суглоба і повернутися до повноцінного способу життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Федонюк Я. І., Білик Л. С., Микула Н. Х. Укрмедкнига 2011. 680 с.
2. Анкін Л. М. Реабілітація хворих з переломами: конспект лекцій. Київ: 2017. 23с.
3. Дубровський В. І. Спортивна медицина . Київ, 2009. 213 с.
4. Євсєєв С. П. Формування рухових дій за допомогою тренажерів. Київ, 2011. 290 с.
5. Єпіфанов Є. А. Лікувальна фізична фізкультура і спортивна медицина. Київ, 2009. 314 с.
6. Миронов С. П. Пошкодження зв'язок колінного суглоба. Клініка, діагностика, лікування. Київ, 2009. 208 с.
7. Мухін В. М. Фізична реабілітація . Київ, 2005. 470 с.
8. Складенко Є. Т. Травматологія і ортопедія. Київ, 2015. 384 с. .
9. Яковенко Н. П. Фізіотерапія. Київ, 2018. 112 с.

УДК 355.131.3

ІНВАЛІДНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Віолета ЧАБАНОВА,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Оксана БАБИЧ,

кандидат географічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Розглянуто питання отримання статусу інвалідності під час війни. Виокремлено надання основної соціальної допомоги, пільги інвалідам. Охарактеризовано нововведення оформлення статусу інвалідності під час воєнного стану для людей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: інвалідність, війна, пільги, соціальна допомога, статус інваліда, обмежені можливості, непрацездатність, поранення.

The article examines the issue of obtaining disability status during wartime. It highlights the provision of basic social assistance and benefits for disabled individuals. The innovations in obtaining disability status during a state of war for people with disabilities are characterized.

Keywords: disability, war, benefits, social assistance, disability status, disabilities, incapacity, injuries.

Постановка проблеми. Інвалідність – це втрата здоров'я, внаслідок захворювання, поранення, травми або вроджених аномалій. За статистикою ВООЗ майже 15 % населення у всьому світі має статус інвалідності. В Україні в довоєнні роки визнаних інвалідів налічувалось більше 2,5 млн., з них – 40% були працездатними.

Інвалідність за півтора року великої війни в Україні, зростає до 300 тисяч. Тобто, у 2023 році ця кількість збільшилась на 3 млн. людей [1]. Проте реальна кількість людей з інвалідністю набагато більша, тому що статус інваліда отримати під час війни складно і ця процедура потребує тривалого часу.

Під час війни люди з обмеженими можливостями є першими, які зазнають загрози для життя та здоров'я. Вони не усвідомлюють ризиків і часто не можуть їх

уникнути. Їх більше за інших людей лякають сирени та вибухи, у них порушуються адаптації у зв'язку з вимушеною зміною місця проживання та оточенням навкруги. Щоденні для більшої кількості людей незручності, які з'явилися в Україні через війну, стають для людей з інвалідністю великими проблемами. Люди з інвалідністю великою мірою залежні від сторонньої допомоги й потребують посиленої постійної підтримки.

Питання захисту прав людей з інвалідністю, її соціальної інтеграції є актуальним в Україні, оскільки збільшилась кількість людей з інвалідністю, внаслідок війни. Загалом українське суспільство позитивно сприймає військових, які мають інвалідність, а щодо цивільних з інвалідністю – скоріше нейтральне ставлення, що, на жаль, не тішить. Отже, наші громадяни не досягли ще того рівня досвіду та спілкування з людьми, які мають особливі потреби. Проте громадським обов'язком є максимально допомогти інвалідам пристосуватись до звичайного життя.

Міжнародним договором про права людини, захист її прав та гідності людей з обмеженими можливостями є Конвенція про права людини з інвалідністю. «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» є головним документом, що забезпечує концептуальний підхід до роботи з людьми, що мають психофізичні вади, який прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1993 року. В документі звертають увагу на жінок, дітей, людей похилого віку, малозабезпечених, людей з кількома видами інвалідності та біженців-інвалідів.

Україною було підписано Конвенцію про права осіб з інвалідністю і Факультативний протокол до неї 24 вересня 2008 року. А вже через рік 16 грудня 2009 року Верховною Радою України ці два акти було ратифіковано, 6 березня 2010 року Конвенція набрала чинності. З цього часу імплементація Конвенції є одним із пріоритетних завдань Уряду. Відповідно до взятих Україною зобов'язань на сьогодні однією із стратегічних цілей державної політики у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є створення суспільного середовища рівних можливостей для таких осіб та їх інтеграція у суспільне життя, переосмислення поточних соціальних послуг для створення системи підтримки, що забезпечить суспільну активність та незалежність людей з інвалідністю.

Враховуючи реалії сьогодення, а саме, військові дії країни-агресора на території України, обрана тема є актуальною і потребує детального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Війна за лічені хвилини зруйнувала збалансовані системи в житті більше 260 000 українців з інвалідністю. В один момент закрилися агенції денних послуг, скоротилися доступи до психіатричної та неврологічної допомоги, а також доступ до аптек тощо. Порушився регульований щоденний ритм, який наразі важко налагодити знов. У деяких осіб,

переважно у тих, хто проживав на прифронтових територіях, різко змінилось місце проживання та оточення. Також додалися нововведення оформлення статусу інвалідності внаслідок війни, пільги та соціальна допомога, які ми зараз будемо розглядати.

Спершу розглянемо процедуру отримання статусу інвалідності внаслідок війни. Відповідно до пунктів 11 – 13 частини другої стаття 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та Порядку для встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни або учасника бойових дій з частковою непрацездатністю у разі захворювання або поранення потрібно мати такий пакет документів, окрім загальноприйнятих:

- довідку про причини та обставини поранення чи захворювання від командира військової частини;
- довідку про хворобу, ВЛК, що видається лікарською установою, де пацієнт проходив лікування;
- довідку медико-соціальної експертної комісії;
- для військових – витяг про виключення зі списку особового складу частини із наказу командира військової частини;
- для строковиків – копія військового квитка.

Щоб отримати статус інвалідності внаслідок війни потрібно звернутись до органу соціального захисту населення за місцем проживання громадянина з переліченими вище документами (Рис.1) [3].

Але не забуваємо, що з 24 лютого 2022 року та протягом шести місяців після завершення воєнного стану в Україні:

- МСЕК може приймати рішення про встановлення інвалідності заочно;
- медико-соціальну експертизу можна пройти незалежно від місця проживання, для встановлення інвалідності. Для цього потрібно звернутися до МСЕК з направленням лікарсько-консультативної комісії [2].

ОЧНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ ПОВНОЛІТНІМ ОСОБАМ¹

У Вас є стійке порушення функцій організму, зумовлене захворюваннями, наслідками травми чи вродженим порушенням? > ВИ МАЄТЕ ПРАВО НА ВСТАНОВЛЕННЯ СТАТУСУ ОСОБИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Для встановлення інвалідності Вам потрібно:

- 1 Звернутися до сімейного лікаря чи лікуючого лікаря закладу охорони здоров'я за направленням на медичне обстеження
- 2 Пройти повне медичне обстеження, необхідні дослідження, оцінювання соціальних потреб, встановлення діагнозу, визначення професійного та трудового прогнозу, і отримати результати проходження зазначених заходів
- 3 Отримати в сімейного лікаря чи лікарсько-консультативній комісії закладу охорони здоров'я направлення на огляд МСЕК² (форма 088/о³)
- 4 Звернутися до МСЕК за місцем свого проживання чи лікування для проведення огляду комісією та встановлення інвалідності⁴
- 5 Надати такі документи:
  - ▶ направлення на МСЕК (форма 088/о³)
  - ▶ оригінал та копію паспорта або ID картки з витягом з ЄДДР щодо реєстрації місця проживання
  - ▶ військовий квиток (копію) або тимчасове посвідчення
  - ▶ медичну карту амбулаторного хворого (форма 025/о³)
  - ▶ трудову книжку або її копію, засвідчену спеціалістами відділу кадрів з останнього місця роботи або нотаріусом (за наявності)⁵
  - ▶ довідку про стан здоров'я від хірурга, невропатолога, терапевта та інших спеціалістів, лабораторні аналізи, виписку з історії хвороби (епікриз)
  - ▶ додаткові документи в разі необхідності підтвердження тієї чи іншої причини інвалідності
- 6 Отримати від фахівця МСЕК інформацію про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності
- 7 Пройти медико-соціальну експертизу
- 8 Отримати довідку МСЕК та індивідуальну програму реабілітації особи з інвалідністю

ПРИЧИНИ ВСТАНОВЛЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ:

- загальне захворювання
- інвалідність з дитинства
- нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я)
- професійне захворювання
- поранення, контузія, каліцтво, захворювання

Варіанти рішень МСЕК:

- ▶ встановлення інвалідності I, II чи III групи на певний строк
- ▶ встановлення інвалідності I, II чи III групи безстроково
- ▶ відмова у встановленні інвалідності

Строки прийняття рішення про наявність чи відсутність інвалідності – **5 робочих днів** із дня надходження направлення лікарсько-консультативної комісії на МСЕК.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 р. № 1317 «Питання медико-соціальної експертизи»; наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 вересня 2011 р. № 561 «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності»
² МСЕК – медико-соціальна експертна комісія
³ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 лютого 2012 р. № 110 «Про затвердження форми первинної облікової документації та Інструкції щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування»
⁴ На період дії воєнного стану МСЕК здійснює свої функції незалежно від місця реєстрації, проживання чи перебування особи, яка звертається для встановлення інвалідності
⁵ Не обов'язково

Інфографіку створено командою проекту «Підтримка людей з інвалідністю, осіб старшого віку та їхніх сімей, які потребують допомоги в Україні», який реалізується ГС ВГО «Национальна Асамблея людей з інвалідністю України» у співпраці з ГО «ПРО.УДІ» «Універсальний дизайн» та ВГО «Коаліція захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень» за сприяння ПРООН у межах Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки Європейського Союзу.

Рисунок 1 – Встановлення інвалідності вперше.

Далі розглянемо питання пільг для інвалідів внаслідок війни. Після отримання людиною статусу особи з інвалідністю внаслідок війни вона може користуватися всіма пільгами, як це проголошено в Законі № 3551. Наприклад, такі люди мають право на безплатне отримання ліків, щорічне медичне обстеження, позачергове зубопротезування, безплатне щорічне санаторно-курортне лікування, 100 % знижку плати за користування житлом і за користування комунальними послугами, 100 % знижку вартості палива для будинків без централізованого опалення, безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і квартир, позачергове обслуговування амбулаторно-поліклінічними закладами, право на щорічну диспансеризацію [5].

Документ, що гарантує основну соціальну допомогу та пільги є Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Він гарантує допомогу, захищеність своїх прав та рівність на рівні з іншими громадянами (Рис.2).

Пільга www.lawportal.com.ua	Категорія інвалідів	Додаткова інформація www.lawportal.com.ua
Безкоштовні ліки за рецептами лікарів	I, II групи	При амбулаторному лікуванні, якщо отримувана пенсія не перевищує мінімального розміру пенсії
Безкоштовне/пільгове соціально-побутове та мед. обслуговування	I, II групи	Засоби реабілітації, різні протези, медичні вироби
Забезпечення автомобілем	I, II групи	При наявності відповідного медичного висновку
50% оплата ліків (за рецептами)	I, II групи	При амбулаторному лікуванні
Безкоштовні санаторно-курортні путівки	I, II групи	При наявності медичних показань
Позачергове обслуговування в касах	I, II групи	Незалежно від форм власності і підпорядкування
Безкоштовний проїзд в міському транспорті	I, II групи, діти-інваліди, супроводжуючі інвалідів	Крім таксі
50% знижка на проїзд внутрішніми лініями: повітряного, річкового, ж/д і автотранспорту	I, II групи, діти-інваліди, супроводжуючі інвалідів	Пільгове перевезення в період з 1 жовтня по 15 травня здійснюють усі підприємства транспорту незалежно від форми власності і підпорядкування
Встановлення квартирних телефонів	I, II групи	Проводиться позачергово і на пільгових умовах
Радіотрансляційна точка	I, II групи по зору	Безкоштовне користування

Рисунок 2 – Таблиця пільг.

Наступною допомогою від держави є соціальна допомога. З 1 січня 2024 року пенсія зросла на 268 грн у порівнянні з 2023 роком (сума пенсії була 2093 грн). Тобто, на сьогодні максимальна сума, яку отримують люди з інвалідністю – 2361 грн [5].

Проте, варто зауважити, що сума пенсії залежить від групи інвалідності:

- 1 група інвалідності – 2361 грн;
- 2 група інвалідності – 1888,8 грн;
- 3 група інвалідності – 1416,6 грн;
- дітям, що не досягли 18 років і мають статус інвалідності – 1652,7 грн.

Також люди, що доглядають за інвалідами забезпечуються соціальною допомогою у вигляді грошової виплати, залежно від групи інвалідності:

- для дітей з інвалідністю 1 групи підгрупа А – 4722 грн;
- для дітей з інвалідністю 1 групи підгрупа В – 2361 грн;

– для 2 та 3 груп – 1770,75 грн.

Висновки. Отже, після повномасштабного вторгнення росії в Україну значно збільшилась кількість людей з інвалідністю. Згідно з Законом України №488/95-ВР до осіб з інвалідністю внаслідок війни відносять: військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які отримали статус інвалідності внаслідок поранення, каліцтва, контузії, хвороби, одержаних під час захисту Батьківщини.

У зв'язку з тим, що спостерігається збільшення кількості людей з обмеженими можливостями, давайте не забувати про допомогу, гуманне та толерантне ставлення один до одного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інвалідність за 10 місяців війни у 2022 році отримали понад 45 тис. українців. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/920086.html>
2. МОЗ нагадує: Як продовжити інвалідність під час дії воєнного стану? URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/moz-nahaduie-iaak-prodovzhyty-invalidnist-pid-chas-dii-voiennoho-stanu>
3. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/488/95-%D0%B2%D1%80>
4. Які пільги мають особи з інвалідністю 1,2 та 3 групи. URL: <https://naiu.org.ua/pilgi-invalidam/>
5. Якою буде пенсія по інвалідності 2024: Україна збільшила розмір соцвиплат. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/pensiya-po-invalidnosti-2024-nazvan-razmer-socvyplaty-12489993.html>

УДК: 615.89:616.36-007.68:796.01.37

ЗАСТОСУВАННЯ ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОЦЕСІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ХВОРИХ НА ЖОВЧОКАМ'ЯНУ ХВОРОБУ

Віолета ЧАБАНОВА,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Наталія СЕДОВА,

кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри фізичної терапії,
ерготерапії Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

Розглянуто питання, що характеризують ефективність та доцільність застосування лікувальної фізичної культури у реабілітації хворих на жовчокам'яну хворобу. Охарактеризовано основні рухові режими лікувальної фізичної культури для реабілітації хворих з жовчокам'яною хворобою.

***Ключові слова:** лікувальна фізична культура, жовчокам'яна хвороба, реабілітація, лікувальна гімнастика, жовчний міхур, дихальні вправи, руховий режим.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день постало питання здоров'я молоді, їхнього режиму дня та проблема здорового способу життя в цілому. Питання охорони здоров'я у воєнний час є надзвичайно актуальним, воно піднімається на різних рівнях.

Жовчокам'яна хвороба є однією з найпоширеніших хвороб нашого часу. За даними ряду авторів, захворювання збільшується вдвічі кожні 10 років, під час розтину у кожного десятого померлого, незалежно від причини смерті, знаходяться камені у жовчних шляхах. У 2001 р. рівень поширеності жовчокам'яної хвороби на 100 тис. дорослого населення України становив 452,3, а вже у 2010 р. – 602,8, що на 32,7% є вище. На даний час тенденція продовжує наростати. Захворювання вражає людей молодого та працездатного віку, переважно жінок, зі схильністю до рецидивів та перенесення у хронічну форму з тяжкими наслідками до постійної втрати працездатності. Це, в свою чергу, впливає на медичну, соціальну та економічну сферу життя [4].

Однією з причин ЖКХ є неправильне харчування, що зумовлює ожиріння. Харчування населення в наші дні викликає серйозне занепокоєння: збільшення

споживання продуктів фаст-фуду викликало зниження у раціоні людей овочів, фруктів, молочних і кисломолочних продуктів, м'яса, що негативно позначається на стані здоров'я. . Тому потрібно звертати увагу на своє харчування, спосіб життя, щоб зберегти своє здоров'я.

Найхарактернішим наразі для українців є стресова ситуація, яка провокує також ЖКХ. Стрес є пусковим елементом для більшості захворювань. Тому використовуючи фізичні методи реабілітації, потрібно обов'язково додати психотерапевта.

Лікувальна фізична культура є головним засобом реабілітації, який застосовують на всіх етапах. Під час її використання, потрібно обов'язково враховувати побажання пацієнта, дізнатись його інтереси щодо засобів та форм ЛФК. Врахування інтересів є важливим елементом, для покращення мотивації та результативності реабілітації.

Отже, проаналізувавши вище поданий матеріал, можна вважати, що обрана тема є актуальною на сьогоднішній день. Стаття спрямована на розкриття основних засобів реабілітації при ЖКХ, їхній вплив на організм людини.

Виклад основного матеріалу. Жовчнокам'яна хвороба - це патологія, що часто зустрічається, при якому порушується виведення жовчі з жовчного міхура, що призводить до формування і утворення каменів у жовчовивідних протоках або в самому жовчному міхурі (рис. 1). Основним симптомом є печінкова або жовчна колька (напад інтенсивного болю у правому підребер'ї), тривалість може бути різні від кількох хвилин до двох днів. Біль супроводжується абдомінальним синдромом (нудота, блювання тощо).

Жовчні камені формуються в результаті осадження частинок жовчі. Переважно жовчні камені складаються з холестерину, солей кальцію та білірубіну. Основними причинами даного захворювання є: неправильне харчування, стрес, гормональні порушення, спадковість, вроджені аномалії, супровідні захворювання ШКТ тощо. Окрім цього, гіподинамія також є поширеною причиною розвитку даного захворювання, тому застосування лікувальної фізичної культури є найбільш доцільним під час реабілітації [5].

Рисунок 1 – Процес закупорки жовчних шляхів жовчним каменем.

Лікувальна фізична культура відноситься до числа таких методів, дія яких спрямована на активізацію нервової регуляції. Дослідження доводять, що кора головного мозку у взаємодії з підкорковими утвореннями і нервовими центрами довгастого і спинного мозку здійснюють контроль за функціями жовчовивідної системи як натще, так і під час травлення.

У лікарняний період реабілітації завданнями ЛФК є: зменшення больових відчуттів, запального процесу, усунення порушень відтоку жовчі, зняття спазму, підвищення тону м'язів гладкої мускулатури жовчного міхура, покращення лімфообігу та кровообігу, виведення дрібних камінців, покращення трофічних процесів, нормалізація діяльності нервової системи та загальне зміцнення організму [3].

Підбираючи методику ЛФК враховують: анатоμο-топографічне розташування жовчного міхура та проток, печінки; стан серцево-судинної системи; стан нервової системи; форми дискінезії жовчовивідних шляхів та ін. ЛФК призначають тільки після загострення та стихання гострих проявів захворювання у постільному та напівпостільному режимі.

У постільному режимі застосовують індивідуальний та малогруповий методи. Використовують висхідні положення, які сприяють відтоку жовчі [2, с. 14]. Поширеними є положення на лівому боці та лежачи на животі. Включають загальнорозвиваючі вправи для верхніх та нижніх кінцівок, вправи на розслаблення та зі спеціальних вправ – діафрагмальне дихання. Заборонено виконувати статичні вправи для м'язів черевного пресу, рухи тулубом в сторони, піднімання кінцівок вгору. Також, ефективним є дихальні вправи зі сповільненням дихання на вдиху та видиху [1, с. 171].

Якщо у хворого поліпшився загальний стан його переводять у палатний руховий режим. Під час цього режиму використовують лікувальну гімнастику, ранкову гігієнічну гімнастику, лікувальну ходьбу та дихальні вправи. Додають

вихідні положення сидячи та стоячи, застосовуючи наступні вправи : поворот та нахили тулуба, вправи для м'язів черевного пресу, помірне підняття ніг (рис. 2).

Рисунок 2 – Вправи, що сприяють відтоку жовчі з жовчного міхура.

Приблизний комплекс вправ ЛГ при жовчокам'яній хворобі (режим палатний) :

- Підготовча частина

1. Вихідне положення — сидячи на стільці, ноги мають бути зігнуті в колінах, а долоні на колінах. Піднімаємо руки вгору, потягнулися — вдих, опустили руки через сторони — видих.

2. В. п. — таке саме. Піднімаємо руки вгору, прогнулися — вдих, нахилили тулуб уперед, руки до носків тягнемо — видих.

3. Діафрагмальне дихання; 4-6 разів.

- Основна частина

4. В. п. — стоїмо рівно, руки тримаємо на поясі. Ходьба на місці з високим підніманням колін. Тривалість 35-45 с.

5. В. п. — лежачи на спині, ноги прямі, руки уздовж тулуба. Розводимо руки в сторони — вдих, згинаємо обидві ноги, обхоплюємо руками коліна та підтягуємо до живота — видих.

6. Діафрагмальне дихання лежачи на спині, руки знаходяться на животі.

7. В. п. — лежачи на животі, долоні під підборіддям, лікті розведені в сторони. Згинаємо ногу і підтягуємо коліно до ліктя — видих, повертаємося у в. п.

8. В. п. — лежачи на животі, спираючись на передпліччя, ноги мають бути прямі. Поперемінне відведення прямої ноги назад. Робимо 5-6 разів кожною ногою.

9. В. п. — сидячи на стільці, ноги прямі разом, руки уздовж тулуба.

Піднімаємо руки вгору, прогнулися – вдих, нахилиємося вперед, намагаючись дістати руками стопи.

- Заключна частина

10. Спокійне повне дихання.

11. Підняття рук вгору – вдих, розслабивши м'язи, «упустити» руки між колін – видих.

12. Ходьба по колу в повільному темпі, потрушуючи ногами і руками.

Переходячи у вільний руховий режим застосовують самостійні заняття, прогулянки на свіжому повітрі, лікувальну ходьбу та дихальні вправи. Частіше починають виконувати вправи для м'язів живота, нахили та повороти тулубом, присідання тощо. Збільшується амплітуда рухів, кількість повторень та темп. Вправи починають доповнювати різноманітними додатковим оснащенням для спорту (палицями, гантелями, м'ячами, фітболами). Важливо стежити за коливаннями внутрішньочеревного тиску, ЧСС та АТ. Після лікувальної гімнастики має бути обов'язково відпочинок протягом 30 хвилин у ліжку.

У післялікарняному періоді рекомендують продовжити курс реабілітації у санаторіях. Найпоширеніший санаторій, де лікують захворювання жовчовивідних шляхів та жовчного міхура є Трускавець.

У зв'язку з тим, що спостерігається прогресування не здорового способу життя та гіподинамії, давайте не забувати про своє здоров'я та цінувати його.

Висновки. Отже, під час комплексного лікування хворих на жовчокам'яну хворобу у лікарняному та післялікарняному періоді має місце фізична реабілітація. В процесі реабілітації використовують такі форми ЛФК: ранкова гігієнічна гімнастика, лікувальна гімнастика, лікувальна ходьба, прогулянки, дихальні вправи, особливо діафрагмальне дихання. Фізичні вправи сприяють відтоку жовчі з жовчного міхура, зняття спазму у сфінктерах, викликають трофічну дію, секреторну дію, покращують кровообіг та лімфообіг у печінці. Звернути увагу потрібно на вихідні положення, що сприяють відтоку жовчі.

У зв'язку з тим, що спостерігається прогресування не здорового способу життя та гіподинамії, давайте не забувати про своє здоров'я та цінувати його.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бісмак О.В. Лікувальна фізична культура в етапній фізичній реабілітація хворих з патологією жовчовивідної системи: Метод. рекомендації. Харків, 2005. 66 с.
2. Гойда С. М. Тенденції поширеності жовчокам'яної хвороби серед населення України: медичний часопис. К, 2011. С. 112–113.

3. Дац Д. І., Канигіна С. М., Черепок О. О., Волох Н. Г. Фізична терапія при захворюваннях внутрішніх органів: навчальний посібник для студентів 4 курсу медичного факультету: ЗДМУ, 2023. 196 с.
4. Порада А. М, Солодовник А. М, Прокопчук Н. Є. Основи фізичної реабілітації. К. : Медицина, 2008. 248 с.
5. Фізична реабілітація при жовчокам'яній хворобі URL: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/52-dvadtsyat-druga-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/543-fizichna-reabilitatsiya-pri-zhovchnokam-yanij-khvorobi>

УДК: 616.722-007.622.812.25(043.2)

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ПЛОСКОСТОПОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Каріна ШВЕЦЬ

здобувачка першого (бакалаврського)
рівня Центральнуукраїнського
інституту розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія СЕДОВА, кандидат
психологічних наук, старший викладач
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральнуукраїнського інституту
розвитку людини

У статті досліджуються та аналізуються проблеми плоскостопості та її наслідки для здоров'я дітей дошкільного віку. Розглянуті особливості фізичної терапії у дітей дошкільного віку з плоскостопістю. Висвітлено методи та підходи до лікування цього захворювання, враховуючи фізіологічні особливості дітей. Обговорено ефективність різних методик та їх вплив на стан пацієнтів. Зазначено перспективи подальших досліджень у цій області.

Ключові слова: фізична терапія, плоскостопість, діти дошкільного віку, лікування, методики, ефективність, дослідження

The article investigates and analyzes the problems of flatfoot and its implications for the health of preschool children. It examines the peculiarities of physical therapy in preschool children with flatfoot. The methods and approaches to treating this condition are highlighted, taking into account the physiological characteristics of children. The effectiveness of various techniques and their impact on patients' condition is discussed. Prospects for further research in this area are outlined.

Keywords: physical therapy, flatfoot, preschool children, treatment, methodologies, effectiveness, research.

Постановка проблеми. Нормальний розвиток медіальної (внутрішньої) поздовжньої арки склепіння стопи може відбуватися протягом кількох років із широким спектром варіацій. Наявність *pes planus* (плоских стоп) у дітей старшого віку і дорослих лежить у межах допустимого діапазону нормального розвитку. У дітей плоскостопість можна емпірично розділити на гнучку й жорстку. Якщо

внутрішня поздовжня арка склепіння стопи наявна в положенні сидячи, але зникає при навантаженні на ногу, мова йде про **гнучку плоскостопість**. Вона є фізіологічною, трапляється у 95% випадків.

Терміном **жорстка плоскостопість** визначають значне обмеження рухливості підтаранного суглоба, яке не є фізіологічним і часто асоціюється з болем і серйознішою первинною патологією, такою як тарзальна коаліція або нервово-м'язовий відросток. У переважній більшості пацієнтів із нервово-м'язовою плоскостопістю розвивається жорстка плоскостопість. Ведення пацієнтів за наявності нервово-м'язової плоскостопості відрізняється від такого при ідіопатичній гнучкій плоскостопості, оскільки за першої слід щонайшвидше направляти пацієнтів до ортопеда.

Пацієнти із *pes cavus* (стопа з високим склепінням) також потребують обстеження нервово-м'язової системи й направлення до ортопеда. Проте інколи пацієнтів із безболісною ідіопатичною жорсткою плоскостопістю можна з упевненістю лікувати так само, як інших хворих без болю в ногах [1, с. 93-94].

Основну увагу в цій статті приділено діагностиці, лікуванню, а також сучасним тенденціям у веденні педіатричних пацієнтів із гнучкою плоскостопістю не нервово-м'язової природи.

Незважаючи на значну поширеність, проблему плоскостопості часто тлумачать неправильно. Брак доказів високого рівня для створення рекомендацій щодо лікування породжує нескінченну плутанину. Крім того, немає загальноприйнятої системи класифікації або визначення дитячої плоскостопості. У різних дослідженнях пропонували визначення, що базувалися на відбитках стопи, відношенні ширини п'яти й склепіння, суб'єктивній оцінці або даних рентгенографії [3, с. 53-55].

Метою статті є дослідження виправлення плоскостопості у дітей.

Плоскостопість зазвичай не спричинює болю, і більшість дітей приводять для обстеження занепокоєні батьки. Часто буває корисно довідатися про випадки болю в стопах або носіння спеціального взуття у сімейному анамнезі, оскільки результати деяких досліджень свідчать, що плоскостопість може мати сімейний характер.

Отримання анамнезу розвитку й історії хвороби може дати «ключ до розгадки» наявності синдромів із проявами з боку опорно-рухового апарату. Фізикальний огляд починається із загального обстеження опорно-рухової системи з обов'язковим визначенням профілю ротації нижніх кінцівок. Для цього найкраще вимірювати внутрішню й зовнішню ротацію стегон разом із кутом «стегно-стопа» в положенні лежачи на животі (рис. 1).

Рисунок 1. Профіль ротації стегон дитини назовні й усередину при положенні пацієнта лежачи на животі; гомілки можуть слугувати гоніометром по відношенню до вертикальної лінії.

А – оцінка обертання назовні; Б – оцінка обертання всередину; В – оцінка кута «стегно-стопа»

При виявленні гіпермобільності суглобів корисно також оцінити загальну рухливість, використовуючи 9-пунктову шкалу Бейтона. Бал ≥ 5 може вказувати на надмірну рухливість суглобів у дітей віком від 5 років. Наявність загальної слабкості зв'язок або торсії (скручування) великогомілкової кістки назовні, особливо в поєднанні з надмірною антеверсією (виворотом усередину) стегнової кістки (її іноді називають «miserable malalignment» – повна патологічна неспіввісність), потребує постійного спостереження через потенційний ризик розвитку симптоматичної плоскостопості.

Форма стопи є результатом взаємодії різних суглобів, м'язів, зв'язок і сухожилів. Відділи стопи – передній, середній і задній – взаємопов'язані і впливають на її загальне положення. У пацієнтів із плоскостопістю часто наявні вальгусне положення задньої частини стопи, тильне згинання і відведення середньої частини стопи, пронація (завалювання всередину) або ротація назовні передньої частини стопи (рис. 2).

Рисунок 2. Приклади характерних особливостей стопи, що часто спостерігаються у дітей.

А – дитяча плоскостопість призводить до вальгусної деформації заднього відділу стопи, що визначається за кутом, утвореним гомілкою і п'ятою; Б – абдукція (відведення) середньої і пронація передньої частини стопи спостерігаються при колапсі внутрішньої частини гомілковостопного суглоба, що призводить до ротації передньої частини стопи відносно центральної осі; В – при pes cavus (стопи з високим склепінням) формується висока медіальна арка поздовжнього склепіння стопи, що найкраще помітно в сагітальній площині; Г – нормальна стопа дитини з медіальною аркою поздовжнього склепіння стопи, яка зберігається в положенні стоячи

Збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління є одним із завдань нашої держави. Більшість хвороб закладається в дитячому віці, тому для збереження здоров'я необхідно приділяти увагу фізичному вихованню дітей і підлітків. Дуже важливо своєчасно виявляти дітей, що мають відхилення в стані здоров'я, які ще не мають незворотній характер, але знижують фізичну працездатність, затримують розвиток організму. Все більшого поширення набувають різні патології опорно-рухового апарату, серед яких одне з провідних місць займає плоскостопість.

В основі профілактики плоскостопості лежить, по-перше, зміцнення м'язів, збереження склепіння; по-друге, носіння раціонального взуття і, по-третє, обмеження надмірного навантаження на нижні кінцівки. Для виконання першого завдання особливе значення мають фізичні вправи. Програми в дитячих дошкільних закладах і загальноосвітніх школах достатньо насичені вправами, які зміцнюють опорно-руховий апарат нижніх кінцівок (ходьба, біг, стрибки,

присідання, плавання, рухові ігри та ін.), що, безумовно, сприяє підвищенню витривалості нижніх кінцівок [1, с. 96-98].

На сьогоднішній день вчені пропонують безліч різноманітних методик, що дозволяє оцінити висоту склепіння стопи та ступінь її деформації. Між існуючими методами діагностики патології стопи, виділяють наступні: опитування, огляд, візуальна оцінка стопи, вимірювальні методи (педометричний, плантографічний), рентгенографія, метод відеореєстрації та реєстрація реакції опори [5, с. 39-41].

Батькам треба пам'ятати, що лікування плоскостопості потрібно проводити до семи років. Опісля дуже важко виправити його консервативними методами, тож іноді не обійтися без хірургічного втручання. Щоб лікувальна фізкультура дала відчутні результати, займатися потрібно регулярно і потрібно вранці, оскільки в цей час м'язи ще не встигли втомитися. Важливо пам'ятати: перед початком виконання будь-гімнастики для здоров'я ступень, необхідно зробити масаж Лікування плоскостопості у дітей та підлітків масажем є частиною комплексної терапії. Процедура допомагає позбутися від болю, зміцнити розтягнуті м'язи і розслабити ділянки гіпертонусу. Масаж покращує кровопостачання стоп і сприяє нормальному росту кісток.

Дозвольте дитині побігати по спеціальному масажному килимку протягом п'яти хвилин. Цього буде достатньо, щоб приготувати ніжки до вправ. Фізкультура після підготовчого масажу принесе більше користі і допоможе швидше позбутися від плоскостопості в дитячому віці.

За даними медичної статистики до двох років у 24% дітей спостерігається плоскостопість, до чотирьох років – у 32%, до шести років – у 40%, а до дванадцяти років кожному другому підлітку ставлять діагноз плоскостопість.

Стопа є опорою, фундаментом тіла, тому природно, що порушення цього фундаменту обов'язково відбивається на формуванні організму. Зміна форми стопи не тільки викликає зниження її функціональних можливостей, але і, що особливо важливо, змінює положення тазу, хребта. Це негативно впливає на функції останнього і, отже, на поставу і загальний стан організму.

Стопа – складний орган тіла людини, що виконує при ходьбі опорну, ресорну і балансує функції. Людська нога від природи дуже добре сконструйована. Стопа людини в процесі еволюції набула форм, що дозволяє рівномірно розподіляти навантаження. За деякими даними, до 75% людей мають патологію стоп. До теперішнього часу виявлено понад 120 окремих нозологічних захворювань і деформацій стоп. З них найбільш часто на практиці зустрічається плоскостопість і різні її різновиди. За даними вчених, з усього населення земної кулі плоскостопістю страждають від 40 до 62,6% обстежених [3, с. 54].

Під плоскою стопою звичайно розуміють сплюснення поздовжнього склепіння стопи. Прояви плоскостопості різні й залежать від ступеня та характеру її розвитку (швидкий чи повільний), віку, професії тощо. Важкі форми плоскостопості потребують тривалого лікування. При такій деформації, стопи повністю втрачають свої ресорні і амортизуючі здібності.

Плоскостопість – захворювання, наслідком якого є швидке стомлення при ходьбі, болі в с стопах, колінах, стегнах і попереку. Болі починають проявлятися тоді, коли в організмі вже не вистачає сил забезпечувати нормальне і безпечне пересування. Саме через плоскостопість страждають гомілковостопний, колінний і тазостегновий суглоби, а також розвивається патологічна постава. Що в кінцевому підсумку, в результаті порушення опорної системи, може призвести до артрозу і сколіозу. Також з плоскостопістю пов'язаний розвиток варикозного розширення вен.

Приєднуючись до думки більшості дослідників, згідно з якою стопа людини побудована за принципом склепіння, потрібно зазначити, що склепіння «анатомічне» живої людини й склепіння «технічне» не можна ідентифікувати.

У стопі звичайно розрізняють два поздовжніх склепіння й одне поперечне. Поздовжні склепіння – зовнішнє (вантажне) і внутрішнє (ресорне). Відповідно стопа може збільшуватися як в довжину, так і в ширину. Поперечна плоскостопість становить 55% – 80%, зазвичай розвивається у людей середнього віку (35–50 років), частіше жінки. Цей вид плоскостопості характеризується зменшенням довжини стопи, віялоподібним розходженням кісток плесна, деформацією I пальця, яку в побуті зазвичай називають «кісточкою» і молоткоподібних II, рідше II-III пальців стопи.

Поздовжня плоскостопість становить від 20 до 29%, характеризується ущільненням поздовжнього склепіння, подовженням стопи. Опора практично стикається всією підошвою. Розвивається частіше у молодих (15-25 років). У процесі беруть участь кістки, м'язи, зв'язки стопи і гомілки [4, с. 78-79].

Найпоширенішою формою є – статична плоскостопість (80% всіх випадків), причинами якого можуть бути: надмірна вага; спадкова схильність до слабких м'язам і зв'язкам стопи; слабкі зв'язки і м'язи стопи і гомілки, як наслідок малої фізичної активності і відсутності фізичних тренувань, особливо у людей "сидячих" професій; незручна і вузька взуття; тривалі навантаження на ноги і стопи (високий каблук, вагітність, люди "стоячих" професій) [1, с. 120-123]

Численні анатомічні, рентгенологічні дослідження переконливо показують, що у новонароджених склепіння стопи добре виражено. З 2-го року життя, коли дитина починає ходити і вчиться бігати, спостерігається не велике справжнє зменшення поздовжнього склепіння стопи під впливом навантаження на ще незміцнілу стопу. З 3-го віку відбувається значний розвиток і зміцнення

зв'язок і м'язів, завдяки чому відзначається поступове збільшення висоти склепіння. Тим самим склепінна структура будови стопи все більше отримує свої зовнішні обриси. Чим старша дитина, тим краще при огляді у неї виражено склепіння стопи; природне його формування відбувається приблизно до 7-річного віку.

Плоска форма підшовної поверхні, що спостерігається у віці від 1 до 3-4 років, обумовлена тим, що підсклепінний простір заповнений підшкірною жировою клітковиною. Жирова подушка сприяє включенню в навантаження середнього відділу стопи, що знижує питоме навантаження, а також захищає незміцніле поздовжнє склепіння від потовщення зв'язкового-м'язового апарату від перерозтягування під впливом навантаження масою тіла. Таким чином, зовні плоска форма стопи у молодших дітей не може бути віднесена до істинного захворювання плоскостопістю, а є лише фазою нормального розвитку.

Форма й розміри склепіння стопи в людини можуть змінюватися навіть протягом одного дня під впливом різних чинників, які залежать від здатності її кісток зміщуватись одна відносно одної. Під час стояння внаслідок деякого розтягнення зв'язок стопа може дещо сплющуватися, про що свідчить її видовження (на кілька міліметрів) та розширення.[3, с. 36-38]

Склепінчастість стопи збільшується аж до настання статевої зрілості. Часто трапляється зменшення її склепіння, що пов'язано з перевантаженням нижніх кінцівок (тривале стояння, швидке збільшенням маси тіла, посилені заняття деякими видами спорту тощо). У разі значного послаблення зв'язкового апарату та хронічної перевтоми м'язів нижніх кінцівок іноді може виробитися стійке сплющення склепіння стопи – плоскостопість. При сплющеній стопі площина опори становить 50- 60 %, при плоскій – 60-100 %. Ця деформація нерідко виявляється больовими відчуттями, які негативно впливають на загальний стан організму й обмежують його фізіологічні можливості. Особливістю плоскостопості є неухильне її прогресування.

Розвитку плоскостопості у дітей сприяють несприятливі фактори, що ослаблюють, в першу чергу, м'язи і зв'язки стопи. Сюди можуть бути віднесені: вроджена слабкість зв'язкового апарату, зниження сили м'язів після тривалого перебування в ліжку в результаті хвороби, внаслідок перенесених інфекцій, при ожирінні, діатезі, нераціональному харчуванні; ослаблення зв'язкового-м'язового апарату в результаті перевантаження збільшеною вагою тіла в періоди посиленого зростання, при піднятті важких предметів (наприклад, носіння молодших братів і сестер). На розвиток плоскостопості впливає носіння неякісного взуття з надмірно жорсткою чи надмірно м'якою підшовою, без каблука, а також перегрів тканин стопи в теплу пору року в кедах і гумових

туфлях. Неприятливим фактором є і ходьба з надмірно розведеними носками або широко розставленими ногами.

Виправити плоскостопість можливо тільки в дитинстві, оскільки скелет ще не скостенів і порівняно гнучкий. Саме тому дуже важливо вміти розпізнати плоскостопість у дітей якомога раніше. Дитині не слід доношувати чуже взуття – розношене взуття буде неправильно розподіляти навантаження на стопи. При виборі взуття треба звернути увагу на такі фактори: у дитячих черевичках мають бути щільні задник і носок та невеликий каблук – це допомагає утримувати стопу в правильному положенні, не дає нозі «завалюватися», коли м'язи втомлюються, надаючи стопі того ж правильного положення. Для правильного формування стопи важливим є здорове харчування. Важливо забезпечувати правильний фосфорно-кальцієвий обмін, наявність вітаміну D. Формування склепіння стопи потребує постійного тренування, для цього добре підходять босоніж прогулянки.

Лікувальна зарядка для дітей і дорослих незалежно від віку повинна проводитися мінімум 2 рази на день, тривалістю 15-30 хвилин. Варто відзначити, що лікувальні вправи виконуються стоячи, сидячи та лежачи. Тому що для запобігання простудних захворювань, переохолодження організму рекомендується виконувати ЛФК на спеціалізованому килимку босоніж або в тоненьких трикотажних носочках (в зимовий час) [5, с.131-133].

Для маленьких дітей вправи від плоскостопості необхідно перетворювати в гру або робити їх разом з батьками, тоді для дитини виконувати щоденно одне й те ж саме завдання буде не складно. Перед початком ЛФК стопу треба підготувати. Для цього досить зробити декілька вправ сидячи: максимально розчепирити пальці на ногах, зробити стопою кругові рухи, добре потягнути стопу на себе і від себе. Буде краще, якщо хтось з дорослих показуватиме дитині, що треба саме треба робити. Бажано, щоб дитина хоча б іноді ходила по піску, траві, камінцях та іншим нерівностях.

Далі, коли дитина підросте, в підлітковому віці лікарі призначають комплексну терапію захворювання, в яку входять вправи ЛФК, масаж, різні процедури, спрямовані на зміцнення м'язів стоп і посилення кровопостачання в цій області. Також обов'язковою умовою є носіння спеціального взуття, яке частково зніме навантаження на хребет.

Висновки. Таким чином, лікувальна фізкультура найбільш ефективна в комплексному виконанні профілактики і лікування плоскостопості. Тому, якщо зарядка виконується регулярно, пацієнт носить ортопедичні приналежності, виконує спеціальний масаж ніг і спини, електростимуляції, то напевно, з великою ймовірністю, скоро будуть діагностуватися позитивні результати.

Комплексне лікування плоскостопості у дітей дошкільного віку може складатися з усіх або декількох нижче перерахованих процедур:

- носіння ортопедичного взуття, устілок, прокладок, супінаторів, фіксаторів;
- лікувальні вправи, гімнастика;
- водні процедури (плавання, контрастний душ, трав'яні ванночки);
- масаж;
- фармацевтичні препарати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Валецька Р. О. Педіатрія: підручник. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2017. 234 с.
2. Валецький Ю. Профілактика плоскостопості в дітей дошкільного та шкільного віку. К.: Медицина. 2015. 311 с.
3. Лук'янова О. М. Наукові основи профілактики та реабілітації порушень здоров'я у дітей. *Матеріали наук.-практ. конф. «Профілактика та реабілітація найбільш поширених захворювань у дітей та удосконалення їх диспансеризації (Київ, 24–27 жовтня 2018 р.)*. К.: ПАГ. 2018. № 1 (395). С. 53-58.
4. Петрик О. І. Основи загальної патології : посібник. Львів.: Світ, 2016. 286 с.
5. Середа Л.В. Діагностика, профілактика і корекція плоскостопості у дітей дошкільного віку засобами фізичної реабілітації. К.: РЕАБКЛАС, 2015. 290 с.

УДК: 615.851.1:616.81-005.1

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНСУЛЬТОМ

Анна ШЕВЧЕНКО,

здобувачка вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія СЄДОВА,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри фізичної

терапії, ерготерапії

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

Стаття розглядає проблему фізичної реабілітації пацієнтів після інсульту та її особливості. Висвітлено комплекс заходів, спрямованих на пом'якшення наслідків інсульту, попередження ускладнень і відновлення рухових функцій. Зазначено основні принципи реабілітаційного процесу, серед яких індивідуальний підхід, обширність ураження, давність захворювання, вік пацієнта, супутні захворювання та інші. Висвітлено основні методи фізичної реабілітації у постінсультному періоді, такі як пози, фізичні вправи, масаж, гідрокінезитерапія та інші. Дослідження спрямоване на вдосконалення підходів до фізичної реабілітації осіб з інсультом.

Ключові слова: фізична реабілітація, інсульт, ускладнення, рухові функції, методи.

The article explores the issue of physical rehabilitation for stroke survivors and its peculiarities. It highlights a complex of measures aimed at alleviating the consequences of stroke, preventing complications, and restoring motor functions. The main principles of the rehabilitation process are outlined, including individual approach, extent of brain damage, duration of illness, age, concomitant diseases, and patient's personality traits. The main methods of physical rehabilitation in the post-stroke period, such as positioning, physical exercises, massage, hydrotherapy, and others, are discussed. The research is aimed at improving approaches to physical rehabilitation for stroke survivors.

Keywords: physical rehabilitation, stroke, complications, motor functions, methods.

Постановка проблеми. Інсульт (у перекладі з латинського «удар») – одна з найтяжчих форм судинних уражень головного мозку. В економічно розвинених країнах інсульт займає друге або третє місце в структурі захворюваності й смертності. У результаті інвалідазації працездатного населення, витрат на тривале лікування й реабілітацію, інсульт наносить суспільству величезний економічний збиток.

В Україні склалася вкрай небезпечна ситуація, пов'язана з наслідками інсульту. На відміну від багатьох інших країн, де ця хвороба займає серед причин смертності третє місце, у нас він значно випередив злякисні новоутворення й упевнено займає друге місце. Смертність від інсульту серед чоловіків віком 47–74 років становить 606, а серед жінок – 408 осіб на 100 тис. населення. Це, відповідно, в 11,2 і 12,75 рази вище, порівняно зі Швейцарією, і в декілька разів, порівняно з іншими країнами Європи [1].

Мета дослідження – охарактеризувати різновиди інсультів, причини їх виникнення, розкрити сучасні підходи щодо реабілітації хворих після інсульту.

Інсульт – це гостре порушення мозкового кровообігу, що характеризується раптовою (протягом декількох хвилин, годин) появою осередкової й/або загальномозкової неврологічної симптоматики, що зберігається більше 24 год, або призводить до смерті хворого в більш короткий проміжок часу внаслідок цереброваскулярної патології [2].

Існує три основних види інсульту: ішемічний інсульт, внутрішньомозковий і субарахноїдальний крововилив. Внутрішньомозковий нетравматичний (не у всіх класифікаціях), підоболонковий крововилив належить до геморагічного інсульту. За даними міжнародних досліджень [3], співвідношення ішемічного й геморагічного інсультів складає в середньому 4:1–5:1 (80–85 %) і (15–20 %). Ішемічний інсульт, або інфаркт мозку, найчастіше виникає у хворих старше 60 років, які мають в анамнезі інфаркт міокарда, порушення серцевого ритму і провідності, ревматичні набуті вади серця, цукро вий діабет. Велику роль у розвитку ішемічного інсульту відіграють зміни реологічних властивостей крові, патологія магістральних артерій. Характерним є розвиток недуги в нічний час без втрати свідомості.

Внутрішньомозковий крововилив – найрозповсюдженіший тип геморагічного інсульту, найчастіше виникає в осіб віком 45–60 років. Як правило, інсульт розвивається раптово, у денний час, на фоні емоційного або фізичного перенапруження. Причиною крововиливу в мозок найчастіше є гіпертонічна недуга (80–95 % випадків). Рідше крововилив зумовлений атеросклерозом, захворюваннями крові, запальними змінами мозкових судин, інтоксикацією, авітамінозами та іншими причинами. Крововилив у мозок може настати шляхом діapedезу або в результаті розриву судин. В обох випадках в основі виходу крові за

межі судинного русла лежать функціонально-динамічні ангіодистонічні розлади загальної та особливо регіональної мозкової мікроциркуляції. Субарахноїдальний крововилив (крововилив у субарахноїдальний простір). Найчастіше цей тип крововиливу спостерігають в осіб віком 30–60 років.

Факторами ризику є куріння, хронічний алкоголізм і одноразове вживання алкоголю у великій кількості, ожиріння та гіпертензія. Цей крововилив може відбутися спонтанно, як правило, внаслідок розриву артеріальної аневризми або в результаті черепномозкової травми. Залежно від локалізації і розміру морфологічних змін мозку, отриманих при інсульті, клінічна картина і рухові розлади можуть суттєво варіювати. Поряд із типовими паралічами і парезами при ураженнях пірамідального шляху можна спостерігати також зміну чутливості, порушення мовлення, просторову перцепцію, відхилення психічного статусу (розгубленість, емоційна лабільність, депресія, підвищена дратівливість тощо), інконтиненція та інше [4].

У світовій практиці реабілітація після інсульту передбачає участь декількох спеціалістів: фізичного терапевта (фізичного реабілітолога), який забезпечує відновлення рухових функцій, ерготерапевта (забезпечує відновлення функції кисті), мовного терапевта (відновлення мови і ковтання) (логопеда), медичного психолога (стежить за психологічним станом пацієнта і не допускає депресії).

Психологічна реабілітація передбачає вплив на психологічну сферу хворого. Мета – переконати хворого в сприятливому завершенні лікування. Основні моменти, на які потрібно звернути увагу: ставлення хворих до реабілітаційних заходів; вивчення особливостей психологічного статусу хворих залежно від стадії й перебігу хвороби; особливості особистості хворого і його ставлення до хвороби; згода або відмова від реабілітаційних заходів; взаємини лікаря й хворого; вибір форм і методів немедикаментозного лікування.

Як правило, у хворих, які перенесли інсульт, значно погіршується фізичний стан. Часті паралічі кінцівок, зниження рухливості суглобів, парези, порушення коор динації. При тяжких формах, коли люди змушені дотримуватися тривалого постільного режиму, нерідко розвиваються трофічні виразки, застійна пневмонія, атрофуються м'язи.

Проти цих ускладнень вироблено безліч методів боротьби, але масаж займає особливе положення. За його допомогою можна домогтися:

- 1) зняття больового синдрому і спазмів м'язів;
- 2) нормалізації тону: усунення як ригідності, так і млявості;
- 3) поліпшення кровопостачання тканин;
- 4) нормалізація відтоку лімфи;
- 5) поліпшення рухливості суглобів;

б) профілактика застійної пневмонії, трофічних виразок, контрактур (скутості м'язів спазмом) [5].

Значна перевага масажу – це відсутність побічних ефектів. Його можна і бажано розпочинати проводити з перших днів після нападу. Це дозволяє значно знизити ймовірність появи віддалених і вторинних наслідків. Важливо розуміти, що масаж у цьому випадку – це важлива медична процедура, а не метод релаксації. Його повинен призначати і проводити лікар-реабітолог або кваліфікований масажист. Без певних знань і навичок масаж може бути, в кращому випадку, просто неефективним. Освіта і кваліфікація цих фахівців дозволяє визначити стан пацієнта і підібрати найоптимальнішу схему проведення масажу.

Масаж – це не тільки лікувальна процедура, але й діагностична. На кожному сеансі лікар відзначає зміну стану, тенденції, що накреслилися, реакцію хворого на масаж. Особливу увагу він звертає на тонус м'язів, зв'язаність рухів, рухливість, наявність гіпертонусу окремих м'язів, ознаки атрофії, болючість. Відповідно до цих даних лікар змінює час та інтенсивність проведення масажу, починаючи з коротких і щадних процедур. Але роль масажу в реабілітації після інсульту не зводиться до фізичного впливу. Він може поліпшити психологічний стан пацієнта, який переніс інсульт. Емоційне спілкування за допомогою дотиків – важлива частина реабілітації після нападу [6].

Медичний масаж, спрямований на відновлення рухливості суглобів і поліпшення стану м'язів, можна робити і в домашніх умовах. Але для цього потрібно виконувати декілька рекомендацій:

- 1) масаж не можна проводити протягом 2 год після їжі;
- 2) нігті на руках людини, яка проводить масаж, повинні бути коротко підстриженими, щоб не подряпати;
- 3) для проведення масажу бажано, щоб м'язи людини були розслаблені та розігріті. Тому його добре робити після прийняття душу або ванни;
- 4) для пом'якшення тертя можна використовувати легкий крем;
- 5) масажні рухи повинні бути м'якими, неінтенсивними і повільними;
- 6) найкраще підходять погладжування, слабкі натискання, розминка м'язів, вібрація;
- 7) правильно проведений масаж не повинен заподіювати неприємних відчуттів. Поява болю під час або після нього – це ознака занадто інтенсивного масажу;
- 8) після проведення масажу слід як мінімум півгодини полежати і відпочити;
- 9) тривалість та інтенсивність сеансом потрібно збільшувати поступово: від 15–20 хв до години;

10) всі рухи рук повинні співпадати з напрямом струму лімфи – від кінцівок до пупка. Спину потрібно масажувати від плечей до попереку, від боків до хребта;

11) під час сеансу масажу необхідно обробляти м'язи в такому порядку: передня поверхня стегна, гомілки, стопи, м'язи грудей, плече, передпліччя, кисть, задня поверхня стегна, гомілки, стопи, м'язи спини.

У перші місяці після інсульту допускається лише місцевий масаж із залученням паралізованих або паретичних кінцівок, спини з поперековою ділянкою, груди (на стороні ураження). Загальний масаж дозволяється тільки в пізній реабілітаційний період, тому що тривалий вплив може викликати перевтому хворого, що неприпустимо. Так званий «точковий» масаж є одним із різновидів рефлексотерапії. Сутністю розглянутого методу є вплив у точки акупунктури тиском (пресація) і рухами, що масажують. При поєднанні «точкового» масажу з лікувальною фізкультурою необхідно враховувати, що кожен активний рух викликає підвищення м'язового тону. Тому, крім «точкового» масажу, до лікувальної фізкультури оптимальним варіантом є додаткове проведення «точкового» масажу під час ЛФК.

У комплексі лікувальних вправ застосовується лікування положенням, або постуральні вправи. Вони полягають у спеціальному розташуванні тіла або кінцівок із використанням усіляких пристосувань. Одним із видів лікування положенням є ортостатична гімнастика. Вона ефективна в ранній постінсультний період й при тривалому постільному режимі. Суть її полягає у тому, що хворий поступово приймає нормальне вертикальне положення за допомогою спеціального поворотного стола, на якому його фіксують прив'язними ременями. Стіл має точне градування нахилу повороту. Виконання гімнастики можливо навіть при глибоких парезах ніг і м'язів тулуба. Ортостатична гімнастика дозволяє перебувати хворому в напіввертикальному й вертикальному положеннях, що має велике значення для поліпшення функції сечового міхура, у якому виникають нормальні позиви до сечовипускання саме у вертикальному положенні; тренувати функції вестибулярного апарату, серцево-судинної системи, особливо судин ніг, що попереджує тромбофлебіти й іншу патологію вен.

Тренується весь опорно-руховий апарат – кістки, зв'язки, суглоби, м'язи. При цьому виникає й відволікаючий ефект: зменшується біль, запаморочення, нудота, відчуття серцебиття, відбувається зниження артеріального тиску, якщо він був підвищений. Важливу роль відіграє психологічний стан хворого, що має змогу перебувати у вертикальному положенні з можливістю бачити навколишній світ у кімнаті й за вікном зі звичного положення. Ортостатична гімнастика є ефективним методом плавного переходу від постільного режиму до стояння й ходьби. Вона може проводитися 2–3 рази на день.

Серед вправ лікувальної фізкультури також виділяють групи, спрямовані на усунення атонічних і спастичних парезів і паралічів. Прийнято виділяти чотири етапи в проведенні лікувальної фізкультури при спастичних паралічах і парезах.

Перший етап – ранній, з 2 до 10–12 дні після інсульту; другий – пізній, 12–20 дні; третій – відновний, починається з 20 дня й завершується 40; і, нарешті, залишковий, або резидуальний, після 40 дня. Кожен етап має свої завдання. Завдання першого етапу складається в створенні тієї функціональної основи, що необхідна для усунення рухових порушень надалі.

На другому етапі відновлюються основні рухові навички – сидіння, вставання, ходьба за допомогою спеціальних пристосувань, у брусах або манежі.

На третьому етапі проводять загальнозміцнювальні вправи, спрямовані на поліпшення функціонального стану дихальної й серцево-судинної систем; вправи покликані усунути порушення координації, зміцнити м'язову силу, розвинути основні способи пересування й навички, необхідні для самообслуговування.

Четвертий етап проводять в домашніх умовах. Програму на нього складають наприкінці третього етапу, виходячи зі стану пацієнта. На кожному етапі певний час приділяють виконанню різних за видом вправ. Так, на першому етапі основний час затрачають на дихальну гімнастику – до 70%. Загальнозміцнювальна гімнастика становить 20 % від часу, спеціальна – 10 %.

На другому етапі близько 45 % часу приділяють спеціальній гімнастиці, загальнозміцнювальній – 30 %, дихальній – 15 %. На цьому етапі вводять застосування прикладних навичок – 10 %.

До третього етапу дихальна гімнастика може становити 5 % часу, загальнозміцнювальна – 10 %, прикладні навички застосовують 20 % від загального часу, а на спеціальні вправи приділяють 65 % часу.

Четвертий етап може проходити без виконання дихальної гімнастики, якщо до цього немає показань. Найбільшу увагу приділяють розвитку прикладних навичок – 45 % від загального часу, 30 % часу займають загальнозміцнювальні вправи, 25 % – спеціальні. При лікуванні спастичних парезів і паралічів основні методичні прийоми лікувальної гімнастики спрямовані на зниження патологічно підвищеного м'язового тону, збільшення сили м'язів (що означає зменшення ступеня парезу), попередження й усунення патологічних співдружних рухів, відновлення побутових і професійних навичок.

Висновки. Реабілітація після інсульту – це комплекс заходів (медикаментозних, психо-, фізіо- і кінезитерапевтичних), спрямованих на пом'якшення його наслідків, попередження ускладнень, тренування кардіореспіраторної системи й відновлення рухових функцій. Основними принципами реабілітаційного процесу є індивідуальний підхід, обширність

вогнища ураження, давність захворювання, вік, супутні захворювання, характеріологічні особливості пацієнта, систематичність і тривалість відновлювальних заходів. Основними засобами фізичної реабілітації в постінсультний період є пози, пасивні й активні фізичні вправи, дихальна гімнастика, масаж, гідрокінезитерапія, імпульсні струми, відновлювальний масаж.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белова А. С. Реабілітація хворих з порушенням рухових дій. Львів: ТОДОС, 2018. С. 30–33.
2. Біла Н. О. Керівництво з лікувального масажу. Львів : Медицина, 2013. 125 с.
3. Веремеєнко М. В. Інсульт: принципи діагностики, лікування і профілактики. К.: 2010, 302 с.
4. Копчак О. О. Особливості постінсультних когнітивних порушень у пацієнтів з метаболічним синдромом. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2019. № 3 (49). С. 88–95.
5. Медична реабілітація: в 3 т. К. : Медицина, 2009. Т. 1. 684 с.
6. Ревенько І. Л. Епідеміологія інсульту в Україні. *Запорізький медичний журнал*. 2010. Т. 12, № 3. С. 42–47.

УДК 616-053.2-008.64-057.875

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ, КРИТЕРІЇВ ТА ФАКТОРІВ ОЖИРІННЯ

Артур ФЮРЕР,

здобувач вищої освіти другого

(магістерського) рівня

спеціальності 227 Терапія та реабілітація

Відкритого міжнародного університету

розвитку людини «Україна»

У статті розглянуто підходи до визначення, критеріїв та факторів ожиріння. Висвітлено, що ожиріння є складною мультифакторною проблемою громадського здоров'я, яка є результатом взаємодії генетичних, поведінкових, соціокультурних та екологічних чинників. Основні причини розвитку ожиріння включають висококалорійний дієтологічний раціон, біологічні та генетичні фактори, недостатню фізичну активність та низький рівень здоров'я. Ожиріння пов'язане зі значним ризиком розвитку серцево-судинних захворювань, діабету другого типу, артеріальної гіпертензії та інших хронічних захворювань.

Ключові слова: ожиріння, громадське здоров'я, генетичні фактори, фізична активність, хронічні захворювання.

The article explores approaches to defining, criteria for, and factors of obesity. It is highlighted that obesity is a complex multifactorial public health problem, resulting from the interaction of genetic, behavioral, socio-cultural, and environmental factors. The main causes of obesity include a high-calorie dietary regimen, biological and genetic factors, inadequate physical activity, and low health status. Obesity is associated with a significant risk of developing cardiovascular diseases, type 2 diabetes, arterial hypertension, and other chronic diseases.

Keywords: obesity, public health, genetic factors, physical activity, chronic diseases.

Постановка проблеми. На сьогодні ожиріння – найбільш поширене та дуже небезпечне захворювання як в Україні, так і у світі. В Україні розповсюдженість ожиріння серед жінок другого зрілого віку (36-57 років) складає 40–42 % . Згідно з прогнозами експертів ВООЗ, до 2030 року кількість хворих на ожиріння у світі серед жінок становитиме 50%. У зв'язку з цим ожиріння називають новою неінфекційною епідемією нашого часу.

Соціальна важливість цієї патології пояснюється швидким прогресом захворювання, яке проявляється численними клінічними симптомами і значними метаболічними порушеннями. Ці порушення спричиняють серйозні

функціональні та структурні зміни в різних органах і системах організму. У тілі кожної людини є певна кількість жирової тканини, причому у жінок її значно більше, ніж у чоловіків.

Мета статті – розглянути підходи вчених до визначення, критеріїв та факторів ожиріння.

Виклад основного матеріалу. Швидкість поширення ожиріння, яка досягла масштабів епідемії за відносно короткий період часу, свідчить про те, що головну роль у його поширенні відіграють зміни в характері харчування (споживання висококалорійних продуктів, збільшення порцій, часті перекуси, вживання великої кількості солодких напоїв, їжа поза домом), в поєднанні з малорухливим способом життя.

Високі рівні розвитку ожиріння серед жінок, насамперед, пов'язані з високими темпами суспільно-політичного життя, наявністю соціально-економічних та екологічних проблем у країні, посиленням світової кризи. З одного боку, це пов'язано з віковими змінами в організмі жінок зрілого віку, обмеженням рухової активності, нераціональним харчуванням, шкідливими звичками та розвитком клімактеричного синдрому. З іншого боку, це створює значне фізичне та психологічне навантаження на організм і психіку жінок, що призводить до різкого погіршення їхнього здоров'я, швидкого втомлення та передчасного старіння.

Як зазначає О.М. Біловол, «зайва вага – це скупчення жиру на поверхні тіла» [1, с.52]. При цьому на початкових стадіях жир відкладається на животі, шії, стегнах, а потім проникає дедалі глибше, захоплює і внутрішні органи, серце, печінку, нирки. У людей, які страждають на зайву вагу, гірше працює шлунок, у черевній порожнині, в ногах нерідко утворюються застої крові. Такі люди менш енергійно чинять супротив інфекції, частіше хворіють. Вони вдвічі частіше, ніж люди з нормальною вагою, гинуть від інфаркту, втричі частіше від інсульту. Зайва вага спричиняє млявість, сонливість, швидко стомлюваність, головний біль, отже, негативно позначається на працездатності, настрої. У людей, які страждають на ожиріння, частіше відзначаються захворювання органів кровообігу, злякисні новоутворення, діабет та інші хвороби.

За сучасними біометричними уявленнями, «у худій людини жир становить 10,0% (чоловіки) або 12,0% (жінки) маси тіла. Якщо жирова маса становить більше 20,0% (у чоловіків) та більше 30,0% (у жінок) – це ознака зайвої ваги, а якщо більше 30,0 та 40,0% відповідно, – ознака ожиріння» [12, С.54]. Норма для жінок завжди вища, ніж для чоловіків, оскільки жирова тканина відіграє важливу роль у синтезі та зберіганні жіночих статевих гормонів.

Н.І. Корільчук описує надмірну масу тіла як «найбільш помітну ознаку порушення гомеостазу, розлади динамічної рівноваги між надходженням

енергетичних речовин та раціональним їх використанням» [8, с. 43]. Надмірна маса тіла – це стан, при якому присутнє надмірне накопичення жирової тканини в організмі, і маса тіла людини більша за нормальну масу тіла для цього віку та статі. З надмірною вагою пов'язане поняття ожиріння. Зокрема, Дж. Депрес під ожирінням розуміє відкладення жиру, збільшення маси тіла за рахунок жирової тканини. Жирова тканина може відкладатися як у місцях фізіологічних відкладень, і у сфері молочних залоз, стегон, живота» [16, с. 882].

В даний час ожиріння розглядається як «хронічне обмінне захворювання, що виникає в будь-якому віці, що виявляється надмірним збільшенням маси тіла переважно за рахунок надмірного накопичення жирової тканини, що супроводжується збільшенням випадків загальної захворюваності та смертності населення» [7]. За словами М.В. Власенко, «ожиріння – це хронічне захворювання, що розвивається унаслідок порушення обміну речовин і харчової поведінки, має рецидивний характер і характеризується накопиченням жирової тканини в організмі» [3]. О.О. Коритко зауважує: «Ожиріння характеризується надмірним вмістом в організмі жирової тканини» [9].

Незважаючи на широке поширення та визначену роль ожиріння у патогенезі серйозних супутніх захворювань, до цього часу не було розроблено єдиної патогенетичної класифікації цього захворювання. Існують різні варіанти класифікації ожиріння, серед яких найбільш поширеною є класифікація за індексом маси тіла (ІМТ), рекомендована ВООЗ, а також робоча етіопатогенетична класифікація ожиріння.

Етіопатогенетична класифікація ожиріння є одним з варіантів класифікації цього захворювання [13]. Вона базується на врахуванні основних механізмів розвитку ожиріння та його етіологічних факторів.

Згідно з етіопатогенетичною класифікацією, «ожиріння поділяється на:

1. Екзогенне (передозоване) ожиріння:

– первинне ожиріння (причина – порушення балансу між витратою та надходженням енергії);

– вторинне ожиріння (виникає на фоні різних захворювань, прийому деяких лікарських засобів, порушень гормонального фону тощо).

2. Ендогенне (гормональне) ожиріння:

– гіпоталамічне ожиріння;

– гормональне ожиріння (гіпотиреоз, гіперкортицизм, гіперплазія наднирників, ацеркомегалія, гіпогонадізм, інсулінорезистентність тощо).

3. Комбіноване порушення ендогенного та екзогенного генезу» [13].

Ця класифікація дозволяє врахувати різноманітні етіологічні фактори та механізми розвитку ожиріння, що допомагає в плануванні лікування та виборі оптимальних методів корекції в залежності від причини його виникнення.

Найбільш розповсюдженим, у тому числі, серед жінок, є первинне ожиріння. На думку О.Е. Івановської, «основою первинного ожиріння є аліментарний або екзогенний фактор, який зумовлює надмірно високий за енергетичною насиченістю харчовий раціон з одночасно низькими витратами енергії, на тлі чого починає накопичуватися надмірна маса» [6, с.40]. Розвиток цього типу ожиріння обумовлюється значною кількістю вуглеводів і тваринних жирів у харчовому раціоні. Крім того, факторами, які сприяють його розвитку, є порушення складу і режиму харчування (нерегулярне харчування, споживання великої кількості їжі ввечері) та генетична схильність.

За критерієм головних зон зосередження жирових відкладень виділяють такі типи ожиріння:

1. Абдомінальний тип ожиріння, також відомий як андроїдний або верхній тип ожиріння, який характеризується накопиченням жирової тканини в основних областях верхньої частини тулуба і в області живота, утворюючи форму, аналогічну яблуку. Чоловіки більше схильні до цього типу ожиріння, цьому типу властиві високі ризики для загального здоров'я, оскільки таке ожиріння часто супроводжується виникненням цукрового діабету, артеріальної гіпертензії, інфаркту та інсульту.

2. Сіднично-стегновий тип ожиріння, відомий також як нижній тип ожиріння, характеризується накопиченням жирових відкладень в областях сідниць і стегон, утворюючи форму, схожу на грушу. Цей тип ожиріння переважно діагностується у жінок і часто супроводжується венозною недостатністю, захворюваннями хребта та суглобів.

3. Змішаний тип ожиріння, або проміжний тип, характеризується рівномірним розподілом жирових відкладень по всьому тілу.

У залежності від причинного фактора розвитку та індивідуальних особливостей організму, ожиріння може класифікуватися як первинне (просте, екзогенно-конституційне, аліментарне) і вторинне (симптоматичне або гіпоталамічне), а також як ендокринне ожиріння.

Існує кілька форм ожиріння, класифікація яких залежить від участі різних ланок регуляторної системи у патогенезі захворювання. Однією з таких форм є дiencephalic (мозкове, гіпоталамічне) ожиріння. Цей варіант ожиріння розвивається після перенесених енцефалітів, незалежно від їх етіології.

Іншою формою є гіпогенітальне ожиріння, яке спостерігається у жінок під час клімаксу та періоду лактації. До цієї категорії входить і гіпооваріальне ожиріння.

Третім типом є гіпофізарне ожиріння, яке характеризується ураженням гіпофіза. Відкладення жиру спостерігається в області живота, грудей, стегон та лонної зони.

Гіпотиреоїдне ожиріння, четверта форма, супроводжується недостатністю функціонування щитоподібної залози. Характерними ознаками цього типу ожиріння є місяцеподібне обличчя та велика шия.

Ожиріння пов'язане з порушеннями, що стосуються опорно-рухової системи (артрози), шлунково-кишкового тракту (панкреатит, холецистит, жовчнокам'яна хвороба), серце (ішемічна хвороба серця, гіпертонічна хвороба), судини (варикозна хвороба), статеву систему (безпліддя). «Зайва вага прискорює старіння організму, погіршує якість життя. З іншого боку, ожиріння становить основу емоційної незадоволеності, заниженої самооцінки» [4, с.81].

Надмірному збільшенню маси тіла сприяє взаємодія низки факторів. Порушення біохімічного процесу – ліполізу (вилучення жиру із запасників для поповнення енергії організму) – обумовлює появу «зайвої ваги». Ліполіз – дуже складний та комплексний процес. Він регулюється не тільки підшлунковою залозою та наднирковими залозами, а й гіпофізом, щитовидною залозою, статевими залозами. Будь-яке порушення у функціонуванні одного або кількох цих органів може виразитися в порушенні ліполізу. Більше того, будь-яка гормональна терапія, тобто введення гормонів, щоб дати вимушений відпочинок тій чи іншій залозі або замінити її у виділенні природного гормону, впливає тією чи іншою мірою на ліполіз.

За думкою Л.В. Ваколюк, «ліполіз регулюється двома гормонами, головний з яких – адреналін – виробляється наднирниками. Альфа-рецептори підтримують запас жиру, бета-рецептори розблокують витрачання жиру. У нормі у людини є рівновага між кількістю альфа- та бета-рецепторів. Але в деяких частинах тіла може спостерігатися втрата або нестача жиророзділяючих бета-рецепторів, і тоді саме в цих місцях рівновага порушується і виникають зайві запаси жиру» [2, с.70]. Другий гормон – глюкагон. Він виробляється підшлунковою залозою, і на функціонування його безпосередньо впливає інсулін. Коли інсуліновий механізм порушено, неминуче порушено і глюкагоновий процес.

Незважаючи на щорічно проведені тисячі досліджень з пошуку причин надлишкової маси тіла, незаперечним патогенетичним механізмом розвитку ожиріння є порушення балансу між енергією, що надходить і витрачається. Найчастіший вид ожиріння, пов'язаний із надмірним надходженням калорій в умовах гіподинамії та спадкової схильності, – просте (конституційно-екзогенне, ідіопатичне) ожиріння, на частку якого припадає до 98-99% всіх випадків [7, с. 38].

У сучасній концепції накопичення надмірної ваги можна виділити три групи причин, що призводять до ожиріння:

1. Фізіологія організму, або біологічні причини: малорухливий спосіб життя, спадкова схильність, стан енергетичного обміну.

2. Психологічні чинники, які характеризуються двома моментами. По-перше, це психологічна залежність від їжі, коли їжа використовується для корекції настрою, подібно до алкоголю або нікотину. По-друге, це так звана гіперфагічна реакція на стрес, коли їжа використовується під час або після стресу. У цьому випадку переїдання – це прагнення заступитись від реальності.

3. Третя група причин надмірної ваги – це соціум (використання їжі і, внаслідок цього, переїдання для покращення спілкування з близькими, друзями, колегами).

Висновки. Отже, ожиріння є складною мультифакторною проблемою громадського здоров'я, результатом взаємодії генетичних, поведінкових, соціокультурних та екологічних чинників. Основні причини розвитку ожиріння включають висококалорійний дієтологічний раціон, біологічні та генетичні фактори, недостатню фізичну активність та низьку рівень здоров'я. Ожиріння пов'язане зі значним ризиком розвитку серцево-судинних захворювань, діабету другого типу, артеріальної гіпертензії та інших хронічних захворювань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біловол О.М., Ковальова О.М., Попова С.С. Ожиріння в практиці кардіолога та ендокринолога. Тернопіль : Укрмедкнига, 2009. 620 с.
2. Ваколюк Л.М., Дударенко О.Б. Гігієнічні аспекти проблеми ожиріння (огляд літератури). *Молодий вчений*. 2016. №11(38). С. 68-73.
3. Власенко М. В., Семенюк І.В., Слободянюк Г.Г. Цукровий діабет і ожиріння – епідемія ХХІ століття: сучасний підхід до проблеми. *Український терапевтичний журнал*. 2011. №2. С. 50–55.
4. Давиденко Н. В., Смирнова І.П., Горбась І.М. Проблема ожиріння в Україні. *Журнал практичного лікаря*. 2002. № 1. С. 81-85.
5. Дуб М. Сучасні підходи до фізичної реабілітації осіб з надлишковою масою тіла та ожирінням в умовах навчання у ВНЗ. *Молода спортивна наука в Україні*. 2012. № 3. С.87 – 94.
6. Івановська О.Е. Програма фізичної реабілітації жінок другого зрілого віку з екзогенно-онституціональним ожирінням з використанням методів гідрокінезотерапії. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання та спорту. 24.00.03 – фізична реабілітація. К., 2018. 208 с.
7. Князькова І.І. Ожиріння у жінок в період менопаузи. *Здоров'я України. Тематичний номер «Гінекологія, Акушерство, Репродуктологія»*. 2017. №4 (28).

- С.37-39.
8. Корильчук Н. І. Вивчення типологічних порушень харчової поведінки у пацієнтів з ознаками надмірної маси та ожиріння. *Вісник наукових досліджень*. 2009. №4 (57). С. 42-44.
  9. Коритко О. О. Вплив надмірної маси тіла та ожиріння на фертильність і виношування вагітності. *Міжнародний ендокринологічний журнал*. 2016. №7. С. 22-26.
  10. Надбродна О.Ю. Клініко-морфологічні зміни людського організму при захворюванні на метаболічний синдром. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2014. №2. С. 122-125.
  11. Нестерова, С. Ю., Бекас, О. О., Надобних, Г. Г. Особливості оцінки функціонального стану організму жінок першого зрілого віку з ожирінням. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2019. №5. С. 411-415.
  12. Передерій В.Г, Ткач С.М. Основи внутрішньої медицини: підручник. Вінниця: Нова книга. 2010. У 3 т. Т.2. 409 с.
  13. Проблема ожиріння в Європейському регіоні та стратегії її вирішення. Всесвітня організація охорони здоров'я. Переклад з англ. К., 2007.77 с.
  14. Хіміч С.Д. Визначення нормальної та надмірної маси тіла і ступенів ожиріння. *Медичний часопис*. 1996. №2(3). С.34-36.
  15. Despres J.-P. Abdominal obesity and metabolic syndrome. *Nature*. 2006. Vol. 444. P. 881-887.

РОЗДІЛ 2.
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ І
ВИКЛИКИ У КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

UDC: 371.322

SAFETY EDUCATION

(EDUKACJA DLA BEZPIECZEŃSTWA)

Bartosz BŁASZCZAK, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław

Poland

ORCID-0009-0002-0457-4434

Marta PIETRZYKOWSKA, M. A.

University of Vocational Training
in Wrocław

Poland

ORCID-0009-0000-7758-7354

***Summary:** The aim of this article is for the authors to present issues related to safety education. Safety education relates to society as a whole, so the process includes children, young people and adults. Adult education is the most difficult, as it can only be provided in an organised form through voluntary courses and training. Therefore, in many countries around the world, the use of children's interaction with parents is used in adult education (mainly community education). Such cooperation between different social or professional groups also contributes to the integration of the local environment. Integration, shaping a sense of belonging to a community, creating environmental and intergenerational bonds increases the sense of responsibility for the state of the local environment and, in crisis situations, the sense of security of the inhabitants. The creation of community education programmes involves the need to introduce certain elements of philosophy, such as values or behavioural norms. Ensuring the public's need for security is linked to an awareness of the dangers in the modern world. People's*

awareness of the dangers around them is linked to the expectation of ensuring their safety. One of the most important skills learned at school is first aid. Health and life-safety issues should be introduced at an early stage of education: assessing the safety of the scene, recognising potential life-threatening situations based on simple symptoms, making an effective call for help, taking initial life-saving measures.

Keywords: education, safety, society, risks.

Wstęp

Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce obejmuje szereg działań mających na celu przygotowanie obywateli do rozpoznawania zagrożeń oraz odpowiedzialne reagowanie na sytuacje kryzysowe. Obejmuje to zarówno edukację formalną w szkołach i uczelniach, jak i działania informacyjne, szkolenia oraz kampanie społeczne. Kluczowe elementy edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce obejmują edukację w systemie szkolnym, kształtowanie świadomości ryzyka: szkolenia dla służb ratowniczych i bezpieczeństwa oraz kampanie społeczne. W ramach szkolnictwa podstawowego i średniego prowadzone są zajęcia z zakresu bezpieczeństwa, które mają na celu edukację uczniów na temat zagrożeń, procedur postępowania w sytuacjach kryzysowych oraz podstawowych umiejętności udzielania pierwszej pomocy. Edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce koncentruje się również na kształtowaniu świadomości ryzyka i umiejętności rozpoznawania potencjalnych zagrożeń, takich jak zagrożenia terrorystyczne, wypadki drogowe, zagrożenia ze strony przestępczości czy cyberprzestępczości. W Polsce prowadzone są szkolenia dla służb ratowniczych, takich jak straż pożarna, policja, pogotowie ratunkowe oraz inne organy odpowiedzialne za bezpieczeństwo publiczne. Szkolenia te mają na celu podnoszenie kwalifikacji oraz efektywności działań w sytuacjach kryzysowych. Kampanie społeczne: Organizowane są kampanie społeczne mające na celu promowanie bezpiecznych zachowań oraz edukację społeczeństwa na temat różnorodnych zagrożeń, np. kampanie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, kampanie bezpieczeństwa drogowego czy kampanie antyterrorystyczne. Ponadto do pozostałych elementów edukacji dla bezpieczeństwa zaliczamy nie tylko programy edukacyjne dla dzieci i młodzieży, ale też współpracę z instytucjami i organizacjami pozarządowymi. Istnieją programy edukacyjne skierowane do dzieci i młodzieży, które mają na celu uczenie podstawowych zasad bezpieczeństwa, jak również rozwijanie umiejętności interpersonalnych, radzenia sobie w sytuacjach trudnych oraz budowania odporności psychicznej. Polskie władze współpracują z różnymi instytucjami i organizacjami pozarządowymi, które prowadzą działania edukacyjne w zakresie bezpieczeństwa, takie jak stowarzyszenia ratownicze, organizacje monitorujące przemoc domową czy fundacje edukacyjne.

Poprzez te działania, edukacja dla bezpieczeństwa w Polsce stara się nie tylko przygotować obywateli do reagowania w sytuacjach kryzysowych, ale również promować kulturę bezpieczeństwa i zapobieganie zagrożeniom.

Bezpieczeństwo i edukacja dotyczą każdego obywatela, pośrednio i bezpośrednio niemal wszystkich jego sfer życia oraz typów jego aktywności od urodzenia, aż do późnej starości. Pełnego bezpieczeństwa nie jest w stanie zagwarantować żadne państwo oraz służby funkcjonujące w jego ramach. O bezpieczeństwo musimy zatroszczyć się sami. Jednym ze sposobów jego zapewnienia jest poszerzanie wiedzy i podążanie za zmianami. Powszechna samoobrona jako część obrony cywilnej polega na obowiązkowym udziale ludności w zajęciach podstawowych lub ćwiczeniach praktycznych. W czasie ćwiczeń wykonywane są przedsięwzięcia, dające możliwość nabycia umiejętności ochrony własnego zdrowia i życia, gospodarstwa domowego i udzielania pomocy poszkodowanym. Powszechne przeszkolenie i dobre przygotowanie obywateli niewątpliwie stanowi wzmocnienie zdolności obronnych państwa. Celem edukacji dla bezpieczeństwa jest m.in. wyposażenie obywateli w wiedzę związaną z bezpieczeństwem państwa, kształtowanie umiejętności niezbędnych do skutecznego działania w sytuacji zagrożenia oraz działań zapobiegawczych i gotowości do niesienia pomocy. Jednakże zajęcia praktyczne w ramach przedmiotu, które pozwalają utrwalić prawidłowe reakcje występują w ograniczonym zakresie. Celem tej części jest opisanie działań państwa podczas przygotowania do samoobrony, w których znaczącą rolę, w ramach obrony cywilnej, pełni edukacja dla bezpieczeństwa. Odporność należy rozumieć jako przygotowanie się społeczeństwa narażonego na zagrożenia, poprzez edukację i ćwiczenia praktyczne w celu adaptacji w nowej sytuacji. Natomiast kształtowanie odporności na zagrożenia ma na celu wzbudzić zaangażowanie do działań ograniczających ryzyko wystąpienia zagrożenia. W nowoczesnej edukacji dla bezpieczeństwa szczególnie istotne jest to, by dorośli, młodzież i dzieci mogli bardziej rozwijać swoją osobowość i przygotowywać się do dorosłego i obywatelskiego życia. Nieprzypadkowo też współczesne problemy edukacji dla bezpieczeństwa pozostają w ścisłym związku z refleksją badawczą nad człowiekiem i jego funkcjonowaniem w społeczeństwie. Traktując bezpieczeństwo jako istotną wartość edukacyjną i badawczą, w niniejszym rozdziale zostały przedstawione m. in. istota pojęcia edukacja dla bezpieczeństwa, jej przedmiot oraz zadania. Ważne miejsce zajmuje kwestia podstawowych kategorii w edukacji dla bezpieczeństwa. Zakres tej problematyki scharakteryzowano także w dokumentach i raportach Unii Europejskiej, Klubu Rzymskiego czy też Komitetu PAN. Edukacja to proces zdobywania wiedzy, na który składa się zarówno wychowanie, jak i kształcenie, które powiększa stan wiedzy danej osoby oraz rozwija określone cechy i umiejętności. Należy również zwrócić uwagę, że edukacja to ogół procesów, których celem jest zmienianie ludzi, stosownie

do panujących w danym społeczeństwie ideałów i celów wychowawczych. Edukacja dla bezpieczeństwa jest nierozdzielnie związana z systemem bezpieczeństwa narodowego. Najważniejszą funkcją każdego państwa demokratycznego jest zapewnienie bezpieczeństwa narodowego państwu jako instytucji, a zwłaszcza bezpieczeństwa obywateli. Pojęcie edukacja dla bezpieczeństwa jest naturalną konsekwencją stale poszerzającego się zakresu treściowego takich terminów, jak przysposobienie wojskowe, edukacja obronna i wychowanie obronne. W przeszłości przygotowanie wojskowe i obronne wiązano głównie z zapewnieniem możliwości przeciwstawienia się zagrożeniom zewnętrznym. Współcześnie natomiast chodzi przede wszystkim o kształtowanie zdolności państw i społeczeństw do radzenia sobie także z wieloma innymi zagrożeniami, wywierającymi wpływ na poziom (stan, jakość) bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego³. W literaturze pedagogicznej edukację obronną definiowano jako przygotowanie społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem systemu kształcenia młodzieży szkolnej i akademickiej, do wypełniania zadań humanitarnych w celu minimalizowania następstw i likwidacji skutków awarii, katastrof, klęsk żywiołowych w czasie pokoju, a także czynników rażenia podczas działań wojennych². Pojęcie edukacja dla bezpieczeństwa pojawiło się w procesie badań nad systemem bezpieczeństwa RP, prowadzonych w Akademii Obrony Narodowej w latach 1993–1995, chociaż – rzecz jasna – nie jest to pojęcie określające nieznane dotąd zakresy edukacyjnej działalności szkoły, bowiem kształcenie obronne młodzieży zawsze uznawano za jeden z priorytetowych celów państwa. W tych latach nastąpiły istotne zmiany w interpretowaniu tradycyjnie ujmowanej edukacji obronnej społeczeństwa, co sprawiło, że możliwe stało się zastąpienie jej terminem edukacja dla bezpieczeństwa. Określenie to posiada bardzo rozległy zakres treściowy, bowiem wiąże się z wychowaniem patriotycznym, obywatelskim, moralnym i obronnym.

Bezpieczeństwo jako wartość edukacyjna i badawcza w ogóle ma ukierunkowywać i scalać te wysiłki edukacyjne, które sprzyjają kształtowaniu postaw patriotyczno-obronnych. Edukacja dla bezpieczeństwa powiązana jest szczególnie z: polityką, systemem oświaty, państwem, władzą i całym systemem jej sprawowania, a jej zagadnienia ważne są zarówno dla całego społeczeństwa, jak i dla poszczególnych jednostek. Edukacja dla bezpieczeństwa – w tym intencjonalnym oddziaływaniu i przechodzeniu, które kształtuje osobowość człowieka kulturalnego – podkreśla wagę troski o trwanie, przetrwanie i doskonalenie życia, odpowiedzialność za jego realizację i prolongowanie. Jest także jednym z komponentów wychowania oraz przygotowania do pracy i życia we współczesnych warunkach. W konsekwencji Ministerstwo Edukacji

---

¹ R. Jakubczak, J. Flis, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006, s. 428.

² T. Siuda, K. Zaczek-Zaczyński, *Edukacja obronna*, [w:] R. Stępień (red), *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 98–99.

Narodowej przyjęło formułę edukacji dla bezpieczeństwa jako obowiązkowego w systemie oświaty obszaru nauczania. Zgodnie z przepisami prawa oświatowego dyrektor szkoły, tworząc szkolny zestaw programów nauczania i program wychowawczy, jest zobowiązany do realizowania zadań z dziedziny edukacji dla bezpieczeństwa, stosownie do obowiązujących podstaw programowych kształcenia ogólnego, a także odpowiednio do danego środowiska, w jakim uczeń się wychowuje, z uwzględnieniem lokalnych zagrożeń dla bezpieczeństwa. Obszar znaczeniowy edukacji dla bezpieczeństwa odwołuje się do wartości ogólnoludzkich, uniwersalnych, humanistycznych. Zalicza się do nich m.in.: wolność, odpowiedzialność, godność, podmiotowość, humanizm, pluralizm, rozwój, szczerść, uczciwość, sprawiedliwość, autonomię, samostanowienie, odpowiedzialność każdego za siebie i innych oraz upominanie się o nią. W wychowaniu i kształceniu istotne są też takie wartości, jak: tolerancja, poszanowanie odmiennych opinii, miłość bliźniego, przeciwstawianie się egoizmowi i konsumpcyjnemu stosunkowi do życia, niezależność działania¹. Według definicji zaproponowanej przez B. Rudnickiego przez edukację dla bezpieczeństwa można rozumieć: ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojętą oświatę, zmierzających do przygotowania młodzieży i dorosłych do działania w sytuacjach zagrażających egzystencji ludzi i narodu oraz funkcjonowaniu państwa. Koncentrując się na ostatecznym zdefiniowaniu pojęcia edukacja dla bezpieczeństwa, można – za R. Stępnem – stwierdzić, że jest to: określony system dydaktyczno wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń, zakładów pracy oraz instytucji państwowych i samorządowych, ukierunkowanej na kształtowanie systemu wartości, upowszechnianie wiadomości i kształtowanie umiejętności ważnych dla zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Rozumienie edukacji dla bezpieczeństwa ma wymiar wielopłaszczyznowy, wielowątkowy i interdyscyplinarny.

W ujęciu podmiotowym dotyczy w zasadzie trzech zasadniczych aspektów²:

- bezpieczeństwa człowieka (jednostki), wyposażonego w charakterystyczny dla niego system wartości i norm społecznych, które dotyczą także jego imperatywów, związanych z bezpieczeństwem indywidualnym,
- bezpieczeństwa grupy ludzi, która chce czuć się bezpieczna w różnych sytuacjach społecznych (interpersonalnych),
- bezpieczeństwa sformalizowanych pod względem prawnym struktur państwowych i międzynarodowych, takich jak: gmina, powiat, województwo, państwo

---

¹ W. Puślecki, *Kształcenie upodmiotowiające ucznia*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne” 1997, nr 11, s. 72.

² Szerzej: W. Kitler, *Istota bezpieczeństwa narodowego*, [w:] B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), *Edukacja obronna społeczeństwa*, Białystok 2006, s. 16.

czy grupa państw, które ze względu na swój zasięg terytorialny stanowią odpowiednio o bezpieczeństwie lokalnym, narodowym i międzynarodowym.

Edukacja dla bezpieczeństwa jest więc częścią edukacji narodowej, a w jej zakresie szczegółowym można wyróżnić edukację: obywatelską, ekonomiczną, prawną, obronną, prospołeczną, zdrowotną, ekologiczną. Według B. Rudnickiego poszczególnym rodzajom zagrożeń można przyporządkować odpowiednie dziedziny edukacji dla bezpieczeństwa: politycznego, militarne, gospodarczego, psychospołecznego i ekonomicznego¹. Przez edukację dla bezpieczeństwa politycznego będziemy rozumieli ogół oddziaływań oświatowo-wychowawczych, zmierzających do kształtowania kultury politycznej społeczeństwa oraz postaw wobec zagrożeń politycznych. Edukacją dla bezpieczeństwa militarne nazwiemy ogół oddziaływań obejmujących kształcenie i wychowanie obronne społeczeństwa, zmierzających do zachowania niepodległości narodu i państwa oraz ochrony życia i ludzi w stanach zagrożenia wojennego i wojny. Przez edukację dla bezpieczeństwa gospodarczego będziemy rozumieli ogół oddziaływań oświatowo-wychowawczych, zmierzających do kształtowania świadomości ekonomicznej społeczeństwa i postaw wobec zagrożeń gospodarczych. Edukacją dla bezpieczeństwa publicznego nazwiemy ogół oddziaływań oświatowo-wychowawczych, zmierzających do kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa oraz postaw i zachowań w sytuacjach zagrażających obywatelom i porządkowi publicznemu. Edukacją dla bezpieczeństwa psychospołecznego nazywać będziemy ogół oddziaływań oświatowo-wychowawczych, zmierzających do kształtowania Bezpieczeństwo jako wartość edukacyjna i badawcza moralności społeczeństwa oraz postaw wobec zagrożeń psychospołecznych. Edukacją dla bezpieczeństwa ekologicznego nazwiemy ogół oddziaływań oświatowo-wychowawczych, zmierzających do harmonijnego współżycia ludzi z przyrodą oraz postaw i zachowań w sytuacjach zagrożeń ekologicznych. Wymienione wyżej dziedziny edukacji dla bezpieczeństwa przenikają się i są ze sobą wzajemnie powiązane. Można przyjąć, że teoretyczne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa tkwią przede wszystkim w tych koncepcjach filozoficznych, psychologiczno-pedagogicznych i socjologicznych, które rozpoznają naturę człowieka i odpowiadają na pytanie, kim jest człowiek, a szczególnie wskazują na bezpieczeństwo jako potrzebę naturalną w życiu człowieka. Równocześnie edukacja dla bezpieczeństwa czerpie wiedzę z teorii filozoficznych, aksjologiczno-etycznych i pedagogicznych traktujących bezpieczeństwo jako wartość szczególnie cenną i ukierunkowującą działalność wychowawczą, w toku której następuje internalizacja różnych jego komponentów. Można zatem mówić z jednej strony o teoretycznym filarze edukacji dla bezpieczeństwa, wynikającym z założeń psychologii bezpieczeństwa, a określającym materiał naturalny, jakim jest podmiot edukacji, a z drugiej – o aksjologii

---

¹ Ibidem.

bezpieczeństwa ukazującej cele oraz efekty edukacji. W obszarze psychologii bezpieczeństwa szczególnie ważna dla rozwoju edukacji dla bezpieczeństwa jest teoria potrzeb. W procesie wyjaśniania istoty edukacji bardzo duże znaczenie mają motywy ludzkich zachowań. Zachowania ludzi określane jako instynktowne w większości stanowią rezultat uczenia się. Wynika stąd wiele przesłanek powodzenia oddziaływań edukacyjnych w szkole i w innych instytucjach wychowawczych¹.

Edukacja dla bezpieczeństwa służy przygotowaniu obywateli do właściwego zachowania oraz odpowiednich reakcji w sytuacjach stwarzających zagrożenie dla zdrowia i życia. Przedmiot obejmuje różnorodne treści kształcenia z zakresu bezpieczeństwa państwa, treści dotyczące organizacji działań ratowniczych, edukacji zdrowotnej i pierwszej pomocy. Jedną z konsekwencji reorientacji w pojmowaniu kategorii bezpieczeństwa są zmiany w zakresie konstruowania procesu edukacyjnego, które znamionuje przejście od edukacji stricte obronnej do edukacji na rzecz szeroko rozumianego bezpieczeństwa (Zadorożna, 2018, s. 94). W państwach demokratycznych świadome, wyedukowane społeczeństwo powinno stać się gwarantem podejmowania właściwych decyzji politycznych, zwłaszcza decyzji o długodystansowym, strategicznym charakterze. W tym kontekście popularyzowanie w społeczeństwie czy wśród instytucji wiedzy o bezpieczeństwie, w tym także świadomości dotyczącej zagrożeń, stanowi ważny element realnego wzmocnienia bezpieczeństwa państwa (Edukacja, 30.11.2021). O potencjale edukacji na rzecz bezpieczeństwa świadczy także szereg działań podejmowanych w celu zwiększenia liczebności Wojska Polskiego, które istotnie odzwierciedlają wzrost zainteresowania młodzieży sprawami obronności, obnażając tym samym jej proobronny zapał. Przykładem jest kampania *Zostań Żołnierzem RP*, z jaką – według badań przeprowadzonych w połowie 2019 r. przez Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej – zetknęła się co szósta osoba cywilna w Polsce. Pozytywny odbiór społeczny stworzył podwaliny pod sformowanie w styczniu 2020 r. Biura do spraw Programu *Zostań Żołnierzem Rzeczypospolitej*, którego działalność miała skoncentrować się na optymalizacji procesu rekrutacji w Siłach Zbrojnych RP, koordynowaniu programu promującego służbę w Wojsku Polskim oraz szkoleniu kandydatów-ochotników z organizacji proobronnych i klas wojskowych czy Legii Akademickiej (Kurzejewski, 2021, s. 10). Założono, że zapoznanie młodych ludzi z atrakcyjną perspektywą rozwoju zawodowego i osobistego w Wojsku Polskim będzie sprzyjało zwiększeniu jego liczebności – liczebności we wszystkich rodzajach sił zbrojnych, w służbie zawodowej, rezerwie oraz wszystkich korpusach osobowych. Edukacja i popularyzacja wiedzy o bezpieczeństwie czy działających na jego rzecz formacjach staje się w tym kontekście metodą wzmocnienia bezpieczeństwa narodowego.

---

¹https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66148/PDF/31_Andrzej_Pieczywok.pdf,
2.04.2024].

[dostęp:

W konsekwencji proces dydaktyczno-wychowawczy podlega ewolucji determinowanej charakterem bieżących wyzwań i zagrożeń¹. Bezpieczeństwo państwa pojmowane jest jako obszar wiedzy, który wyjaśnia mechanizmy zapewnienia ładu, porządku, stabilności społeczności ludzkich, a także towarzyszących temu koncepcji, metod i form postępowania. Kształcenie, w ramach przygotowania do działania w stanach nadzwyczajnych, ma charakter interdyscyplinarny, nastawiony na skuteczne działanie i radzenie sobie poszczególnych jednostek w sytuacjach określonych zagrożeń.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Jakubczak R., Flis J., *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku*, Warszawa 2006.
- [2.] Kitler W., *Istota bezpieczeństwa narodowego*, [w:] B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), *Edukacja obronna społeczeństwa*, Białystok 2006.
- [3.] Puślecki W., *Kształcenie upodmiotowiające ucznia*, „Toruńskie Studia Dydaktyczne” 1997, nr 11.
- [4.] Siuda T., Zaczek-Zaczyński K., *Edukacja obronna*, [w:] R. Stępień (red), *Współczesne zagadnienia edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999.

NETOGRAFIA

- [5.] Urych, I., Zadorożna, M., *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa w szkołach ponadpodstawowych w roku 1989 i 2021: analiza porównawcza* „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2021 R. 11, Nr 21 | 65–79 <http://sbn.wat.edu.pl/Numer-3-2021,10590>, [dostęp: 2.04.2024].
- [6.] https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/66148/PDF/31Andrzej_Pieczywok.pdf, [dostęp: 2.04.2024].

---

¹ Urych, I., Zadorożna, M., *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa w szkołach ponadpodstawowych w roku 1989 i 2021: analiza porównawcza* „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” 2021 R. 11, Nr 21 | 65–79 <http://sbn.wat.edu.pl/Numer-3-2021,10590>, [dostęp: 2.04.2024].

UDC 159.947.5:616.852.1-008.441

PTSD CZY SYNDROM WOJNY (?)

Dr Rossana BRONIECKA,

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w
Olsztynie

Katedra Postępowania Karnego i Prawa
Karnego Wykonawczego

ORCID 0000-0001-7967-0143

Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD), also known as the War Syndrome, is a psychological condition that manifests in individuals who have experienced or witnessed traumatic events, particularly in the context of armed conflict. This article explores the complexities of PTSD and its prevalence among veterans, shedding light on the psychological ramifications of war.

Keywords: PTSD, war syndrome, psychological trauma, veterans, armed conflict, mental health, trauma recovery.

Ponad dwa lata temu rozpoczęła się napastnicza wojna Federacji Rosyjskiej i Ukrainy. Agresywne, neoimperialne zachowania władz FR doprowadziły do otwartego konfliktu zbrojnego, barbarzyństwa i zbrodni wojennych. Tak było również podczas II wojny światowej, gdzie na terenie Polski mordowano ludność cywilną, a sprawcami tych zbrodni byli żołnierze niemieccy i sowieccy [1]. Masowo zabijano także polskich jeńców wojennych, a sprawcami byli także Rosjanie [2]. Każda wojna przynosi śmierć, cierpienie, okrucieństwo i co do tego nikt nie ma wątpliwości. Tak było, tak jest i niestety tak będzie, bo wojen mimo postępu ludzkości, wyeliminować się niestety nie da. Zawsze znajdzie się ktoś, kto ma wizję panowania nad innymi.

Zespół stresu pourazowego na stałe wpisał się w rzeczywistość. Dziś najczęściej diagnozowany jest u weteranów wojennych, ale też u ofiar przestępstw. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że przyczyny PTSD są zróżnicowane, a w badaniach zdrowia publicznego WHO opisano jako „łącznie 29 rodzajów urazów (...)traumy podzielono na siedem kategorii: siedem związanych z wojną (np. kombatant, cywil w strefie działań wojennych, pracownik pomocy humanitarnej, uchodźca); cztery związane z przemocą fizyczną (np. znęcanie się fizyczne przez opiekuna w dzieciństwie, napad); cztery związane z przemocą ze strony partnera lub przemocą seksualną (gwałt, napaść seksualna, prześladowanie, fizyczne znęcanie się ze strony partnera); siedem związanych z wypadkami (wyciek toksycznych chemikaliów, inna katastrofa spowodowana przez człowieka, klęska żywiołowa, kolizja drogowa zagrażająca życiu, inny wypadek, w którym powstały poważne obrażenia innej osoby, inny wypadek

zagrożający życiu, choroba zagrażająca życiu); nieoczekiwana lub traumatyczna śmierć bliskiej osoby; cztery dotyczyły traum, które przydarzyły się innym ludziom (dziecko cierpiało na chorobę zagrażającą życiu, inne traumy, które przydarzyły się bliskim, jako dziecko było świadkiem walk fizycznych w domu, było świadkiem jakiegokolwiek innej traumy); oraz szcążkową kategorię "innych" traum." [3]. Z zestawienia tego wynika wprost , że pierwsze miejsce wśród przyczyn wywołujących zespół stresu pourazowego jest wojna, co w perspektywie tego doniesienia ma istotne znaczenie. W tym miejscu należy podkreślić, że po II wojnie światowej u ocalałych z zagłady więźniów obozów koncentracyjnych , diagnozowano KL syndrom (Konzentration Lager syndrom). W literaturze przedmiotu opisywany jest jako KZ syndrom bądź „ zespołem obozu koncentracyjnego”, „astenią postępującą” lub „poobozową” czy „syndromem poobozowym”[4].

Zdaniem Antoniego Kępińskiego „...charakterystycznym następstwem pobytu w obozie jest zespół poobozowy [...] charakteryzują go lęki, drażliwość, niepokój, objawy [lękowe], paniczne reakcje na zwykłe bodźce, jak dzwonek telefonu lub pukanie do drzwi; objawy lękowe nasilają się w nocy; towarzyszą im zwykle zmory nocne i bezsenność; natarczywe zmory i myśli są powtórzeniem przeżyć obozowych. Choroby i dolegliwości psychosomatyczne obejmują prawie wszystkie narządy ciała. Najczęstszymi objawami fizycznymi są zmęczenie, osłabienie, zaburzenia przewodu pokarmowego. Bardzo charakterystycznym objawem są natrętne rozważania na temat przeżyć obozowych i wyidealizowanego życia przed obozem. [...] wrażenie, że ich życie zatrzymało się w obozie. [...] Depresja wywołana czasem poczuciem winy, że się przeżyło”[5].

Nie sposób nie wskazać, że zespół stresu pourazowego nie jest czymś nowym, bowiem , jak wynika z opracowań naukowych, znany był już w starożytności, co podkreślają Marta Makara-Studzińska, Iwona Partyka i Piotr Ziemecki [6]. Zdaniem przywołanych autorów „najstarszy opis wpływu wydarzeń traumatycznych na psychikę ludzką pochodzi z czasów panowania III dynastii Ur - ostatniego okresu niezależności Sumerów [7].

Był to czas wojen między rokiem 2027 p.n.e. a 2003 p.n.e. Opisywano poczucie lęku bezradności i zaburzenia snu, które wystąpiły u mieszkańców [8]”. Można zatem domniemać, że obserwowane wówczas symptomy , spowodowane były wojnami, a jeśli tak, to istnieje podstawa, by właśnie te objawy nazywać syndromem wojny. Współcześnie uogólniono przeżycia traumatyczne w jedno pojęcie , a mianowicie PTSD, obejmujące wymienione na początku jako 29 urazów, zgodnie z badaniami Światowej Organizacji Zdrowia. Trudno polemizować z ustaleniami na gruncie medycyny, wszak to odrębna dziedzina wiedzy, nauki, o szerokim zakresie. Przyjmując perspektywę nauk prawnych , osoby z PTSD to także ofiary przestępstw (w szczególności znęcania , pobicia, zgwałcenia, bezprawnego pozbawienia wolności,

zniewolone). Osobną kategorią są cywilne ofiary wojny, nie uczestniczące aktywnie w konflikcie zbrojnym. To, co dziś wiemy o zbrodniach wojennych w Ukrainie dowodzi tej tezy, bo nikt nie ma wątpliwości, że zastany obraz zamordowanych cywili w Buczy, Borodiance, Irpieniu i innych miejscach jest niczym innym jak ludobójstwem. Ludzie, którzy jako pierwsi zobaczyli te obrazy z dużym prawdopodobieństwem będą cierpieli na PTSD.

To nie jedyne osoby narażone na ten syndrom. To także ci, którzy ocalili w tych miejscach, to także inne osoby, choćby korespondenci wojenni czy wolontariusze. Żołnierze to kategoria odrębna. Pourazowy stres bojowy czy wcześniej rozpoznawane nerwice wojenne to typowe skutki udziału w działaniach wojennych [9]. W literaturze przedmiotu nie brakuje interesujących opisów symptomów pourazowych u żołnierzy [10], [11], [12].

O ile PTSD jest zbiorczym terminem, jaki obejmuje także traumę wojenną, o tyle zasadnym wydaje się, że objawy, jakie występują u ofiar wojny są wyjątkowo jaskrawe i pozostające w pamięci pod końca życia jako postpamięć [13]. Katarzyna Górowska podkreśla znaczenie terminu „trauma powojenna” w kontekście pamięci o zdarzeniach z czasu wojny. Nie byłoby ich przecież w pamięci, gdyby nie zdarzenie, określane mianem wojny. Autorka podkreśla, że trauma wojenna jest przenoszona z pokolenia na pokolenie, przybierając postać postraumy i postpamięci [14]. Tak rozciągnięte w czasie doświadczenia stają się czymś wyjątkowym, zostają w pamięci niedoświadczonych jako trauma doświadczona.

To skomplikowane zagadnienie nie tylko dla lekarzy i psychologów, ale także dla prawników. Dla tych ostatnich przede wszystkim w perspektywie oceny zachowania sprawcy, u którego diagnozowane są niepsychotyczne zaburzenia osobowości, będące skutkiem postamięci i postraumy. W polskiej literaturze przedmiotu nie odnaleziono opisu takich przypadków. Można z pewnym prawdopodobieństwem przyjmować, że trauma wojenna przekazana, a zatem niedoświadczona może być podłożem rozwoju negatywnych zachowań wobec tych, którzy w ocenie jednostki są winni traumatycznych doświadczeń jej przodków.

Po agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w 2022 roku tysiące obywateli Ukrainy uciekło przed barbarzyństwem rosyjskich żołnierzy. Schronienie znaleźli w wielu państwach Europy i Ameryki Północnej. Piotr Długosz zwrócił uwagę na traumę wojenną ukraińskich uchodźców przebywających w Polsce [15]. Doświadczenia wojny na zawsze wpisują się w pamięć człowieka. Czas, jaki mija nie sprawia zapomnianiu. Wspomnienia bledną, ale pozostaje pamięć tego co było złe, okrutne. Przeżycia wojenne są na tyle trwałe, że towarzyszą człowiekowi do końca jego życia. Stąd tego typu trauma zasługuje na szczególne zainteresowanie i wyodrębnienie. Ostatnie doświadczenia wojenne w Europie uzasadniają tezę, że to czego doświadczili Bośniacy w czasie konfliktu zbrojnego, oblężenia Sarajewa [16], Ukraińcy po napaści Rosji na

ich kraj, jest niczym innym jak traumą wojenną i winno być wyróżnione na gruncie nauki.

BIBLIOGRAFIA

1. Kulesza, W. (2004). Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce-wrzesień 1939. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, (08-09), 19-30.
2. Kalbarczyk, S. (2010). Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii. *Zbrodnia katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*.
3. Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Benjet, C., Bromet, E. J., Cardoso, G., ... & Koenen, K. C. (2017). Trauma i PTSD w światowych badaniach zdrowia psychicznego WHO. *Europejski Dziennik Psychotraumatologii*, 8(sup5), 1353383.
4. Gardias, M. (2023). Czy z obozu da się wyjść? Kz-syndrom, trauma oraz problem postpamięci na przykładzie powojennych relacji KL Auschwitz. *Studia slavica*, 27(2).
5. Kępiński A., 2005, Refleksje oświęcimskie, red. Z.J. Ryn, Kraków
6. Makara-Studzińska, M., Partyka, I., & Ziemecki, P. (2012). Zespół stresu pourazowego: Rys historyczny, terminologia, metody pomiaru. *Current Problems of Psychiatriy*, 13(2).
7. Stępień M. Ensi w czasach III dynastii z Ur: aspekty ekonomiczne i administracyjne pozycji namiestnika w świetle archiwum z Ummy. Warszawa; UWaL: 2006.
8. Ben-Ezra M. Trauma 4000 Years Ago?. *Am J Psychiatriy*, 2002; 159: 1437-1437.
9. K. Rutkowski, E. Dembińska, Badania i leczenie nerwic wojennych w Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie przed II wojną światową na tle psychiatrii europejskiej, „Psychiatria” 2014, Nr 48(12), s. 385.
10. Ogińska-Bulik N., Negatywne i pozytywne skutki doświadczanych zdarzeń traumatycznych u żołnierzy uczestniczących w misjach wojskowych – rola zasobów osobistych, „Psychiatria” 2016, Nr 13(3).
11. Walczewska J., Słowik P., Czy czas zawsze leczy rany? Objawy, konsekwencje i odległe następstwa zespołu stresu pourazowego, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, Z. 4
12. Piotrowski, A. (2012). Psychospołeczne konsekwencje stresu operacyjno-bojowego. *Zeszyty Naukowe/Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych im. gen. T. Kościuszki*, (2), 129-143.
13. Chmielewska Katarzyna (2021), Pamięć wielokierunkowa i agoniczna a polityka pamięci, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” nr 17, s. 420–434.

14. Górowska, K. (2022). Wojna nie umiera nigdy. Trauma, postpamięć i sztuka. *Rzeszowskie Studia Socjologiczne*, 15, 68-93.
15. Długosz, P. (2022). Trauma wojenna ukraińskich uchodźców przebywających w Polsce. *Studia Polityczne*, 50(4), 15-44.
16. Paliński, R. (2023). Bośnia z dziedzictwem wojny. *Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne*, (16), 143-151.

УДК: : 37.018.43: :371.21:004

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНИМ ПРОЦЕСОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ірина КУЗЬМІНА,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри загальної та клінічної
патофізіології ім. Д.О. Альперна
Харківського національного медичного
університету;

Ольга КУЗЬМІНА,

кандидат медичних наук, доцент, доцент
кафедри акушерства та гінекології №1
Харківського національного медичного
університету

Висвітлюється проблема управління освітньою діяльністю в умовах воєнного стану в Україні. Описується комплекс вимог до управління освітнім закладом, узагальнюється та надається оцінка управлінській діяльності Уряду з організації функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану.

Ключові слова: управління освітньої системою, умови воєнного стану країни, освітні потреби, професійна діяльність викладача.

The problem of managing educational activities in conditions of martial law in Ukraine is highlighted. The complex requirements for managing an educational institution are described, and an assessment of the government's management activities in organizing the functioning of the education system during martial law is provided.

Keywords: education system management, country's martial law conditions, educational needs, teacher professional activity.

Постановка проблеми. Організація ефективного функціонування освітньої системи в умовах воєнного стану в Україні – справа актуальна, оскільки ускладнюється непередбачуваними обставинами. У таких умовах на перше місце висувається завдання спасіння життя людей. Але українці – освічена нація і в будь-яких умовах, піклуються про збереження та удосконалення освітньої системою. Зміни, що відбуваються на державному та регіональному рівнях

управління потребують осмислення з метою коригування похибок у управлінській діяльності [1].

Освіта, як і всі сфери життя суспільства, зазнала сильних змін в умовах воєнного стану. Українська система освіти – одна з цінностей, яку ми маємо захищати, бо від неї залежить майбутнє нашої держави. За допомогою суспільства людина передає знання, вміння та цінності від одного покоління до іншого. В ширшому розумінні освіта включає будь-яку дію чи досвід, які мають вплив на спосіб мислення, характер чи фізичну спроможність людини. Вона має вплив на можливості і потенціали як окремих осіб, так і громад, щодо забезпечення розвитку, а також соціально-економічних успіхів. Освіта – це один із ключових факторів розвитку, а також розширення можливостей людей, що надає знання та інформацію, а також сприяє зміцненню почуття самоповаги і впевненості у собі, реалізації власного потенціалу [2].

Формулювання цілей викладеного матеріалу полягає в особливостях підходу суспільства до освітньої системи України закладів вищої освіти в умовах воєнного стану.

Посилання на сучасні дослідження та публікації.

В Україні достатньо повно розроблено засади освітнього процесу. Вимоги законодавчої бази у сфері освіти висвітлено у працях Г. В. Єльнікової, Л. М. Калініної, О. І. Касьянової, О. І. Мармази, Т. І. Сущенко. Особливості управління закладами освіти знайшли своє відображення у дослідженнях Н. М. Бібік, В. І. Маслової, Н. Г. Протасової, А. І. Прокопенко. Вчені зауважують, що сучасний освітній технологій постійно оновлюється, розширюється функціональний склад керівника, запроваджуються нові управлінські технології. Оскільки управління закладами вищої освіти здійснюється в умовах воєнного стану, необхідно виділити дослідження, які пов'язані з антикризовим та ситуаційним процесом. Проблеми антикризового управління знайшли своє відображення як вітчизняних так і зарубіжних вчених (І. Ансофф, Л. Г. Бляхман О. П. Кавтиш О. А. Карпенко, І. І. Коляденко, Т. М. Сорочан, І. А. Усік). Досліджуючи суть і завдання антикризового управління вчені дійшли висновку, що таке управління повинно мати свою специфіку і відрізнятися прийомами і методами [3].

Аналіз наукових джерел дає змогу виділити основні принципи управління в умовах воєнного стану:

- діагностика кризових явищ за рівнем їхньої небезпеки;
- оперативність реагування на небезпеку;
- своєчасність прийняття управлінських рішень, їхня законність;
- постійний контроль за виконанням управлінських заходів.

Це впливає на можливості швидко реагувати на зміни та приймати правильні управлінські рішення [4].

Виклад основного матеріалу дослідження.

Якість освітнього процесу – це один із основних показників, якими оцінюють суспільно-економічну значимість системи освіти. Визначення якості включає, разом із економічними аспектами, також соціальні, культурні, пізнавальні сфери освіти, які сприймаються як комплексна, інтегральна характеристика всієї освітньої діяльності, її показників та результатів.

Освіта в Україні, як і всі сфери життя суспільства, зазнала значних змін в умовах воєнного стану. Не всі заклади вищої освіти мають змогу повноцінно відновити освітній процес, оскільки перебувають у зоні активних бойових дій і зазнали ракетних при обстрілів значні пошкодження [5].

Незважаючи на введення в країні воєнного стану, ракетні обстріли території та ведення активних бойових дій в окремих її областях, провадження освітньої діяльності у закладах вищої освіти (ЗВО) не припиняються. Проте організація освітнього процесу в ЗВО України зазнала суттєвих змін, які не мають вплинути на якість підготовки фахівців. Адже зазначені заклади здійснюють підготовку фахівців для всіх галузей національної економіки та суспільства, які потрібні країні в умовах воєнного стану.

Частина учасників освітнього процесу внаслідок загрози життю, бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій вимушено перемістилася в межах України або за кордон. Багато викладачів та здобувачів освіти все ще залишаються на тимчасово окупованих територіях та потребують особливої підтримки держави. Деякі заклади освіти були фізично зруйновані. Отже, виникають певні проблеми, що потребують негайного вирішення. Така ситуація змусила Кабінет Міністрів України, освітніх управлінців, громадянське суспільство шукати оперативні рішення, як організувати освітній процес студентам у місцях їх постійного проживання та місцях евакуації, коли завершувати навчальний рік .

Всупереч найскладнішому часу в Україні у вищих навчальних закладах освітній процес здійснюється у дистанційному або змішаному форматі, в залежності від того як дозволяє безпекова ситуація. Для української освітньої системи це випробовування стало ще й своєрідним стимулом, який відкрив нові можливості, ставши учасником сучасних змін в освіті [6].

Певна кількість здобувачів вищої освіти не мають можливості навчатися дистанційно, у зв'язку з їх службою в збройних силах України, перебуванням у підрозділах територіальної оборони.

Політичні та соціальні пріоритети суспільства вносять серйозні корективи у зміст, форми і методи навчальної та навчально-методичної роботи вищої школи. У своєму розвитку освітня система України обрала сучасну систему освіти. Даний вибір пояснювався не лише географічним розташуванням країни, а й, насамперед, тим, що країна обрала курс на демократизацію та побудову у своїх

межах суспільства європейського стандарту. Намагання відповідати найкращим освітнім зразкам країн-учасниць ЄС дозволило швидко вивести організацію навчального процесу вищих навчальних закладів (ВНЗ) України на інший, більш високий рівень [7].

Основною методичною установкою, яка конкретизує зміст навчального процесу, став акцент на самостійне вивчення студентами навчального матеріалу, збільшення часу їх самостійної роботи. Частина учасників освітнього процесу внаслідок загрози життю, бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій вимушено перемістилася в межах України або за кордон, потребуючи державної й міжнародної підтримки для забезпечення можливості продовжувати навчання на всіх рівнях. Багато педагогів та здобувачів освіти все ще залишаються на тимчасово окупованих територіях та потребують особливої підтримки держави. Деякі заклади освіти – безжалісно зруйновані. Готовність ВНЗ до підтримки прийнятних умов навчання під час воєнного стану означає їх сукупну готовність до науково-дослідної роботи, економічної, управлінської діяльності, включаючи систему оцінки якості освітнього процесу.

Під час воєнного стану ВНЗ України виявилися найбільш готовими до труднощів, викликаних війною. Можливості ВНЗ були розширені шляхом наділення їх повною свободою у проведенні освітнього процесу. Студенти можуть навчатися у дистанційному та навіть змішаному форматі. Та чи інша форма навчання вибирається керівництвом виходячи із ситуації, яка складається навколо безпеки суб'єктів освітнього процесу. Навіть за умов воєнного часу освітній процес має забезпечувати:

- високий рівень здобуття особою професійних знань;
- розвиток особистості студента, який є патріотом України;
- формування в студента правильного уявлення про «картину світу»;
- духовно-моральний, культурний розвиток особистості студента на основі демократичних, європейських та загальнолюдських цінностей [8].

Особливий акцент необхідно зробити на отримання високого рівня професійних знань у напрямку дисциплін, що потребують більш ретельного вивчення. Активні бойові дії, що розпочалися на території України, показали, що країні необхідне відродження закритих та зміцнення вже існуючих науково-дослідних, випробувальних організацій та виробничих підприємств, що виконують розробку та виробництво озброєння, військової та спеціальної техніки, боєприпасів тощо.

Виклики, які постали перед освітнім процесом та продовженням наукової діяльності стосуються як викладачів, так і студентів. Інформаційні технології можуть використовуватись для підтримання освітнього процесу та наукової

діяльності. Кожен має змогу допомогти державі та наблизити перемогу на своєму «фронті», роблячи свою роботу якісно.

Задача викладача в тому, щоб добре викладати свій предмет та готувати хороших спеціалістів, індивідуалізовано підходити до перевірки знань, враховувати умови кожного студента.

Задача науковця та вченого аналізувати ситуацію, яка склалася з точки зору науки, пропонувати шляхи вирішення цієї ситуації, висвітлювати проблеми світу, активно приймати участь у наукових заходах. Деякі з цих викликів лише загострилися у зв'язку з війною, але існували раніше. Зокрема питання наукової діяльності потребує системного вирішення [9].

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти представило проект Національного плану дій зовнішнього забезпечення якості вищої освіти України на період 2022–2023 рр. Беручи до уваги всі негативні чинники, що виникли внаслідок збройної агресії, реальну загрозу життю і здоров'ю учасників освітнього процесу, Урядом нашої держави, Міністерством освіти і науки України та іншими державними органами вживається всіх можливих заходів для того, щоб і в цей нелегкий час громадяни України змогли реалізувати право на освіту, гарантоване вищим законом держави – Конституцією України.

Сьогодні, на превеликий жаль, не всі науково-педагогічні працівники вміють застосовувати інноваційні методи навчання, що відображається на якості підготовки здобувачів вищої освіти. Внаслідок цього необхідно проводити заняття, майстер-класи, з метою навчання науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів (ВНЗ), застосовувати інноваційні методи навчання під час дистанційного освітнього процесу.

Вагомою причиною втрат є криза дистанційного навчання через перебої в електропостачанні, відсутність стабільного доступу до мережі Інтернет, відсутність опалення та невисокий рівень адаптації викладачів до дистанційного навчання [10].

Таким чином, незважаючи на певні проблемні питання щодо дистанційного навчання, воно робить освіту більш доступною, але ми не повинні обирати між доступністю і якістю. Вища освіта має бути доступною для всіх на основі здібностей кожного. Вона має зміцнювати у здобувачів вищої освіти навички та здібності, необхідні для їхнього життя і порозуміння з іншими людьми.

Функціонування закладів освіти значно ускладнилось через воєнний стан: знизилось фінансування, втрачена значна частина інфраструктури, унеможливились очних контактів зі студентами тощо. Однак необхідно

адаптуються до умов викладання під час воєнного стану: удосконалювати інформаційну компетентність, вибудувати нові методики навчання.

Для активної участі у житті суспільства необхідно оволодіти методами пізнання: основними засобами навчання та усного мовлення, грамотності, постановці і вирішенню задач з отримання знань. [11].

Крім того, освіта дозволяє студентам здобути професійні навички та в соціальній та психологічній сферах, які дозволять їм приймати обґрунтовані рішення в різних життєвих ситуаціях, працювати у сфері соціальних і трудових відносин, брати участь у місцевих і глобальних ринках праці, застосовувати технічні інструменти для задоволення основних потреб, а також сприяють поліпшенню якості свого життя та життя інших людей.

Освіта має сприяти розвитку особистості і щоб люди могли діяти з більшою самостійністю, тверезим судженням, з критичним мисленням та особистою відповідальністю [12]/

Навчання має бути спрямоване на розвиток всіх аспектів людського потенціалу. До них належать духовні цінності, фізичні можливості, навички спілкування, здоровий спосіб життя, включаючи заняття спортом, правильний відпочинок, шанування власної культури, володіння етичними та моральними нормами, тощо.

В умовах воєнного стану чинники ґрунтуються на довірі та партнерстві між усіма учасниками освітнього процесу. Важливими при цьому є вивчення і обговорення проблемних питань щодо організації освітнього процесу [13].

Кадрова політика є важливим стратегічним напрямом, оскільки від створення оптимальних умов для педагогічної діяльності, підтримки викладача, мотивації і стимулювання його професійного зростання залежить якість освіти в цілому і кожного закладу освіти зокрема. Тому здатність управління закладами освіти в умовах воєнного стану потребує ретельного вивчення.

В умовах воєнного часу можуть змінюватись форми і методи освітньої системи, але стратегічні цілі залишаються без змін. Кінцевим результатом має стати створення сучасної ефективної системи вищої освіти, яка задовольняє потреби громадян, економіки та суспільства, має гідну репутацію та є конкурентоспроможною на внутрішньому та світовому ринку освітніх послуг. Дослідники стану системи вищої освіти у воєнний час зазначають, що вона зазнала серйозних втрат, які пов'язані з руйнуванням ворогом інфраструктури [15].

Висновки. Таким чином, воєнний стан суттєво впливає на рівень забезпечення стабільності та безперервності навчального процесу залежно від місця територіального перебування суб'єктів освітнього процесу вищої освіти. Він впливає на саму організацію освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Управління закладами вищої освіти в умовах воєнного стану потребує від керівників компетентної орієнтації в надзвичайних ситуаціях, ефективної

кадрової та інформаційної політики, якісної організації освітнього процесу, сприятливих умов для дистанційної роботи, умінь налагоджувати партнерство з усіма соціальними партнерами [15].

Освітня система у цілому функціонує, але руйнівний вплив на вищу освіту російського вторгнення продовжується і паралельно формується новий досвід надання якісної освіти в умовах війни. У вивченні його та донесенні до широкої педагогічної спільноти полягають перспективи дослідження.

Перспективи подальших досліджень також полягають у проблах роботи з викладачами вищих освітніх закладів в умовах воєнного стану, адаптації здобувачів освіти до нових принципів навчання, їх професійне зростання в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баженов, Є. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» як центр експериментальної педагогіки. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність. 2022, Київ - Чернівці «Букрек», С. 8 - 12.
2. Ніколаєв, Є., Рій, Г., Шемелинець, І. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. С. 13 – 21.
3. Поєдинок, О. Вища освіта в умовах воєнного стану, якість процесу, ефективність та конкурентоспроможність результату. Онлайн - освіта в умовах воєнного стану. 2022. С. 23-31. Режим доступу: <https://www.hsa.org.ua/>
4. Рогова, В. Б. (2022). Інноваційна експериментальна діяльність у системі Освіти України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність. Київ - Чернівці: «Букрек», С. 7 - 8.
5. Бобровський М.В. Заклади освіти в умовах воєнного стану. Х.: Вид. група «Основа», 2022. 173 с. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/rekomendacii-zakladam-osviti/zakladi-osvitiv-umovakh-voienno-go-stand> (дата звернення: 10.06.).
6. Коломьцева, О. Н., Стативка, А. М., Дин Шуцзинь, Стативка, В. И. Детерминированность информационного общества и образовательной системы: возможности повышения академических результатов в условиях дистанционного обучения. *Science for Education Today*, 2021,11, № 2, С.102 - 121.
7. Карпенко О. А. Основи антикризового управління: навч.-метод. посіб. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 208 с.

8. Богославець Г.І. Сучасні підходи до планування діяльності загальноосвітнього навчального закладу. Черкаси: Черкаський інститут післядипломної педагогічної освіти, 2015. 36 с.
9. Черниш А.П. Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навчальний посібник. К.: Вид-во «Університет» КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2020. 55 с. URL: www.pdfactory.com
10. Чепак В.В. Специфіка управління освітою в умовах реформування. URL: <http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.42.pdf> (дата звернення 20.03.2020)
11. Мартинець Л.А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навчальний посібник. Вінниця, 2018. 196 с.
12. Михайловська О.В. Публічне управління та сучасний менеджмент в інформаційному суспільстві: колективна монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 188 с.
13. Тесленко В.В. Формування творчої пізнавальної активності студентів вищих навчальних закладів. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. № 1(32). С. 5-11.
14. Смирнова М.Є. Практика управління загальноосвітнім навчальним закладом: від функціонування до розвитку. Х.: Вид. група «Основа», 2013. 192 с.
15. Медведенко Н.В., Медведенко С.В., Ковальова О.В. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : монографія. Одеса : Видавець Букаєв, 2019. 223 с.

УДК 37.09.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ
ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Антоніна КЕНДЮХОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології і
корекційної освіти,
Комунальний заклад "Кіровоградський
обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені Василя
Сухомлинського"

Розглядаючи освітні втрати школярів в умовах воєнного стану, зазвичай більше уваги звертають на втрати в сфері предметного навчання. Серед основних чинників, які зумовили освітні втрати в системі шкільної освіти України виокремлено: порушення принципу доступності шкільної освіти; послаблення/відсутність, психологічної, медичної, методичної та інформаційної підтримки всіх учасників освітнього процесу; відтік кадрів із закладів загальної середньої освіти; відсутність своєчасної підтримки розвитку дитини, відсутність наступності між ступенями освіти.

Ключові слова: *воєнний стан, втрати в освіті, освітні втрати, навчальні втрати, освітні розриви, навчальна прогалина, надолуження освітніх втрат.*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними та практичними завданнями. Беззаперечно, період пандемії кардинально змінив ритм шкільного життя, життя кожної родини, країни в цілому. Сучасній людині досить складно перебувати в ізоляції, і це стосується не лише обмеження пересування, соціальних контактів, роботи, відпочинку, хобі. На довгий час закрились дошкільні заклади освіти, заклади загальної середньої та позашкільної освіти, кафе, кіно/театри, концертні зали. Пандемія коронавірусу зупинила життя в багатьох куточках планети. Люди були розгублені, налякані, відчували тривогу, дехто впадав в стан депресії.

Усі сьогоднішні події – це те, чого раніше з нами не було, чого не існувало в нашому досвіді. Поряд із виконанням наказів, рекомендацій влади, медиків щодо гігієни, ізоляції, поведінки, суспільство звернуло увагу і на проблеми психолого-педагогічного характеру, зокрема, взаємодії і спілкування дорослих і дітей. Опинившись в суцільній ізоляції із зовнішнім середовищем, багато родин, батьків, дітей - отримало багато вільного часу. Здавалось, що ще потрібно, адже

завжди нам цього бракувало. Але виявилось, що те, чого нам завжди катастрофічно не вистачало, викликало ще більше проблем: різний розпорядок роботи дорослих і навчання дітей; цілодобове перебування членів родини (особливо покоління різних вікових груп) перетворилось на суцільний хаос і непорозуміння в побутових питаннях; графіках харчування, перегляду телебачення, інтернет ресурсів та інше. Виявляється кількість часу, проведеного часу з батьками, родиною, зовсім не означало що цей час проведено змістовно, цікаво, яскраво, емоційно, комфортно, безпечно. В українському суспільстві запанував доволі високий відсоток недовіри до вакцинування серед населення та доволі низький темп вакцинації.

В умовах пандемії і дистанційного навчання всі учасники освітнього процесу переживали проблеми, пов'язані з психічним здоров'ям: підвищення тривожності, депресію, стрес, страх.

Моніторингові дослідження якості освіти демонструють, що через закриття шкіл і перехід на дистанційне навчання діти та підлітки більше часу проводили в ізоляції, не бачилися з друзями, менше часу перебували на свіжому повітрі, що в свою чергу спричинило погіршення психологічного стану (стрес, тривожність, сум, почуття самотності). Через це у здобувачів освіти почали виникати проблеми з навчанням (складність зосередитися на навчанні, низька мотивація, концентрація уваги).

Психологічний стан педагогічних працівників погіршувався оскільки їм оперативно доводилось адаптовувати навчання під дистанційний формат, стрес, напруга, невдоволеність, вигорання -це результат понаднормової роботи через викладання в дистанційному форматі. В групі підвищеного ризику опинились педагоги, у яких були власні діти-школярі та педагоги літнього віку.

Збільшилося навантаження на батьків, через що вони також могли відчувати погіршення психологічного стану. Ситуація з переходом на дистанційне навчання, змусила багатьох працюючих батьків менше часу присвячувати своїй роботі, оскільки вони повинні були більше дбати про дітей, про їх здоров'я, про організацію робочого/навчального місця, повноцінного харчування тощо. З'явилися фінансові проблеми та проблеми безробіття, які стали поштовхом для нервових стресів та розладів, погіршенням стосунків з дітьми, прояву домашнього авторитаризму, руйнуванням сімей. Сфера здобуття знань, умінь, навичок, компетентностей предметного навчання перестала бути ведучою і актуальною для переважної частини українців. Пандемія та її наслідки змінили наше життя у багатьох аспектах. Але тоді ми ще не знали, що будуть випробовування набагато страшніші, на межі руйнування ідеалів і втрати рідних і знайомих, каліцтва, насилля тощо.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, запровадження воєнного стану поглибили виклики українській системі освіти, призвели до значних змін і трансформацій в організації освітнього процесу, його безпеки, обмежили доступ школярів до повноцінної освіти, порушили їхнє право навчатися і спокійно жити.

У науково-практичному обігу педагогічних працівників, з'явилися нові терміни й поняття, серед яких – «освітні втрати», «навчальні втрати», «освітні розриви», «переміщені заклади освіти», “прогалини у знаннях” тощо.

Найважливішим завданням психолого-педагогічних наук - є розкриття сутності термінів, які конкретизують зміст проблеми освітніх втрат та характеристики її складових, виявлення структурних компонентів з їх характеристиками і специфічними ознаками, проаналізувати причини і прогнозувати наслідки освітніх втрат/розривів для суспільно-економічного розвитку, розробка науково обґрунтованих практик діагностування тощо. Без цього неможливе виявлення та науково-теоретичне обґрунтування сукупності причин виникнення проблеми, пошуку об'єктивних інструментів діагностування та чіткого визначення фактичних втрат, з тим щоб ефективно побудувати процес компенсації, надолуження виявлених проблем освітніх втрат, усвідомити комплекс психолого-педагогічних умов їх подолання та відповідно побудувати цілісну модель процесу надолуження, взявши за основу досвід інших країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У моніторинговому дослідженні якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023, яке проводилось Державною службою якості освіти України використовується комплекс термінів, що є складовими освітніх втрат, зокрема: втрата в освітньому процесі, яка пов'язується зі зміною форми здобуття освіти, переведення закладів освіти з очного на дистанційне та змішане навчання, не стабільними умовами організації освітнього процесу (повітряні тривоги, відключення електроенергії, перебої з інтернетом); втрата у навчальному часі: коли заклад освіти не має змоги проводити освітній процес, а учні/учениці – долучатися до нього, що призводить до пропусків навчальних занять. Окрім того, йдеться про самотійну роботу школярів та рівень їх включення; навчальні втрати, які пов'язуються з результатами навчання учнів [2].

Як пояснив експерт Програми U-LEAD, фахівець з управління освітою Сергій Дятленко, освітніми втратами можна умовно назвати не досягнення освітніх результатів учнями через відсутність чи обмеженість можливостей для навчання.

За його словами, дослідження Державної служби якості освіти України свідчить, що лише 40% опитаних батьків зазначили про постійне навчання своїх дітей упродовж останнього навчального року. Навчання перешкождали

повітряні тривоги, брак електрики, інтернету, укриття, бойові дії на території громад, зруйновані приміщення закладів освіти чи використання їх для прихистку ВПО тощо [5].

Також за останній рік помітно погіршився психологічний стан здобувачів освіти. Майже вдвічі в порівнянні з початком лютого 2022 року збільшилася кількість учнів, які почуваються тривожно, напружено, у півтора рази – втомлено, виснажено.

Аналіз напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців змісту дефініції “освітні втрати” дає підстави стверджувати, що нам імпонує думка дослідників (Т. Локшина, Г. Бичко, В. Терещенко інші.), які зазначають, що втрати в освіті не варто ототожнювати лише з втратами в знаннях, оскільки сутність філософії освіти в Україні розуміють як єдність навчання, виховання, розвитку й соціалізації особистості.

У широкому сенсі освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів – інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо». Тому, у межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділяють три взаємопов'язані компоненти: *навчальні втрати* (у розумінні втрати знань, умінь, навичок, ставлень, досвіду тощо); *виховні втрати* (зміна/відсутність/викривлення моральних цінностей, норми і правила поведінки у суспільстві та оточуючому середовищі; *зниження темпу розвитку особистості* (психологічний, розумовий, фізичний, загальний) [2].

Навчальні втрати можна виміряти і «зазвичай цим мірилом є вимоги освітніх програм, стандартів для певного етапу здобуття освіти», виникає питання як виміряти й відстежити зниження темпу розвитку особистості, наприклад, у найбільш чутливих періодах її життя, у періодах, які вчені називають “вікнами” можливостей? [1].

На сучасному етапі бракує відповідних досліджень, які б достатньою мірою висвітлювали проблему освітніх втрат, аналіз причин їх появи, інструментів їх виявлення і шляхів компенсації.

Метою нашого дослідження є визначення психолого-педагогічних умов подолання освітніх втрат на основі аналізу родового поняття “освітні втрати”, аналізу причин їх появи, змістових характеристик освітніх втрат в українському науково-педагогічному просторі та побудова ефективної моделі їх подолання: об'єктивних можливостей середовища, змісту, форм, методів, психолого-педагогічних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність проблеми, що розглядається, пов'язана з нагальною потребою побудови національної моделі процесу подолання/надолуження освітніх втрат, яка потребуватиме навчання працюючих та майбутніх фахівців в галузі освіти, модернізацію системи

підвищення кваліфікації/перекваліфікації освіти задля успішної інтеграції в реалії сьогодення, яка підвищує вимоги до професійної підготовки, оцінюючи не здобуті знання, а здатність виконувати певні професійні функції, швидко реагувати на нестандартні ситуації, брати відповідальність за прийняті рішення на себе тощо. Розв'язання цієї проблеми в процесі підвищення рівня професійної кваліфікації, пов'язано з розробкою і впровадженням ідей компетентісно-орієнтованого підходу до змісту професійної освіти і визначенням психолого-педагогічних умов, що сприяють формуванню психолого-педагогічної компетентності педагогічних працівників з питань подолання освітніх втрат та усвідомлення наслідків відсторонення/замовчування проблем для майбутнього.

Одним із важливих напрямів роботи із подолання освітніх втрат є правильне розуміння і сприйняття важливості проблеми та відповідно побудови системи професійної підготовки педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу.

Експерти в галузі освіти наголошують на таких негативних наслідках освітніх втрат та розривів: освітні страти негативно впливають на розвиток кожної особистості, тут мова йде про втрату можливостей для розкриття здібностей, нахилів, задатків, таланту; поглиблення нерівності в освіті через збільшення вже існуючих розривів, зокрема між рівнем успішності учнів із міської і сільської місцевості; зниження рівня економічного розвитку країни у майбутньому, наприклад у зниженні внутрішнього валового продукту.

Освітні втрати мають накопичувальний характер та тенденцію до їх поглиблення, в разі відсутності ефективної системи заходів їх виявлення та подолання. Сьогодні в Україні не відпрацьовані процедури виявлення освітніх втрат, а механізми їх подолання доволі не чіткі й розмиті. Тому закладам освіти важко прийняти конкретні рішення побудови моделі компенсації освітніх втрат і подолання розривів.

Перш за все необхідно вивчити і проаналізувати низку проблем, що можуть позначитися на результатах навчання українського учнівства в умовах війни, серед яких: чи знаходиться заклад освіти, учасники освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях. Наразі неможливо дізнатися, як саме відбувається освітній процес, однак, беззаперечним є те, що через бойові дії та окупацію повноцінного навчання на цих територіях немає; проживання в зоні активних бойових дій. Для учнівства, яке проживає на територіях, що розташовані в зонах активних бойових дій, навчання можливе лише в дистанційному форматі, що, має багато недоліків. Окрім цього, суттєвою проблемою є психологічний стан дітей і вчителів. Регулярні обстріли, ракетні атаки, що призводять до жертв і численних руйнувань, можуть спричинити серйозні проблеми з психологічним благополуччям і дітей, і дорослих;

приналежність до категорії внутрішньо (чи закордоном) переміщених закладів освіти та учнівства, рівень втрати звичного кола спілкування, зв'язок зі своїм закладом освіти, однокласниками.

Адаптація до нових умов потребує часу та може призвести до серйозного стресу, особливо діти, які виїхали за кордон. Найчастіше вони мають подвійне навантаження, оскільки повинні відвідувати школу в країні проживання, і одночасно під'єднуватися до онлайн-уроку, організованого закладами освіти України, щоб не втратити можливість продовжити здобуття української освіти.

Незалежно від території постійне переривання освітнього процесу оголошенням повітряної тривоги означає, що заняття перериваються/припиняються й учні мають перейти в укриття (навіть якщо навчання відбувається дистанційно), освітній процес може перериватися на години, іноді по декілька разів на день. Інша проблема – це наявність та облаштованість укриття; планове/позапланове відключення електроенергії.

Поки що неможливо визначити, як кожен із цих чинників впливає на якість освіти та до яких навчальних втрат він призведе.

Заклади загальної середньої освітньої, в умовах адаптації до умов довготривалої війни, намагається організувати освітній процес і побудувати свою систему роботи з надолуження втрат, виходячи з власного бачення, розуміння і наявних ресурсів. Це свідчить про відсутність цілісного і системного підходу для ефективного вирішення багатьох проблем організації процесу подолання освітніх втрат на місцях.

Щоб не допустити загального зниження уявлень про “норму” в системі освіти, необхідно визнати існування проблеми і провести національний моніторинг і за його результатами виробити стратегію подолання втрат/розривів. Проведення моніторингу освітніх втрат на місцях спричинить появу не об'єктивних даних і результатів. Причиною цього є низька культура оцінювальної діяльності педагогічних працівників, яка передбачає замовчування, завищення чи прикрашання результатів, яке відбувається як правило, через використання нестандартизованих інструментів вимірювання.

Об'єктивний моніторинг дасть змогу розробити/скоригувати навчальні програми, переглянувши їх зміст на предмет інформаційно-репродуктивного переобтяження матеріалом або у часі. Моніторинг – це не тільки статистика, за ним стоїть величезний обсяг інформації, який надасть можливість визнати серйозність ситуації, зрозуміти багатоплановість і багатоаспектність вирішення проблеми освітніх втрат. Наприклад, значна частина першокласників, практично не мають досвіду перебування в дошкільних закладах освіти. В свою чергу це є ще однією причиною втрат у навчанні (рівень словникового запасу, навички спілкування, базові навички рахунку та інше).

Необхідно свідомо підійти до планування роботи під час канікул. Максимально використати позашкільні і його ресурси. Це може бути одним із найоптимальніших варіантів для надолуження втрат. Потрібно врахувати що серед стратегій може бути і повторний рік навчання (другорічництво). Модель такого гатунку не повинна лякати а ні учнівство, а ні батьків. Це повинна бути модель довготривалої взаємодії і підтримки всіх учасників освітнього процесу.

Особливе місце в розбудові стратегій належить підготовці педагогічних кадрів, зокрема системі підвищення кваліфікації; підготовки тьюторів, тренерів, освітніх волонтерів, репетиторів та інше. Це далеко не повний перелік умов які необхідно врахувати для побудови цілісного і системного процесу подолання освітніх втрат в освіті України, окремого регіону, конкретного закладу освіти.

Для повноцінного розуміння глибини проблеми, розглянемо сутність поняття “психолого-педагогічні умови” та необхідність їх логічного обґрунтування.

У процесі теоретичного аналізу наукових досліджень встановлено, що не існує єдиного тлумачення сутності понять: “умови”, “педагогічні умови”, “психолого-педагогічні умови”.

Так наприклад, поняття «педагогічні умови» науковці трактують неоднозначно. Одні розуміють під цим обставини та можливості, від яких залежить успішність функціонування та розвитку певної педагогічної системи, інші – фактори і правила успішності педагогічної діяльності, треті розуміють це як вимоги, які мають виконувати педагоги з метою забезпечення ефективності педагогічного процесу. У психології досліджуване поняття, зазвичай, представлено в контексті психічного розвитку людини і розкривається через сукупність внутрішніх і зовнішніх причин, що визначають її психологічний розвиток, прискорюють або сповільнюють його, впливають на цей процес, його динаміку і кінцеві результати. У психології «умову» також розуміють як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища, до того ж це явище опосередковується активністю особистості або групи людей. Таким чином, результати теоретичного аналізу дають змогу зробити висновок, що поняття «умова» є загальнонауковим поняттям, а його суть в педагогічному аспекті може бути охарактеризована кількома положеннями, а саме: 1) умова є сукупність причин, обставин, яких небудь об'єктів тощо; 2) позначена сукупність впливає на розвиток, виховання і навчання людини; 3) вплив умов може прискорювати або уповільнювати процеси розвитку, виховання і навчання, а також впливати на їх динаміку і кінцеві результати.

Аналіз наукової літератури свідчать про аналогічну позицію педагогів щодо розуміння сутності поняття «умови», розглядаючи його як сукупність

змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання і навчання, формування особистості. Варто зазначити, що у сучасних педагогічних дослідженнях поняття «умова» використовується досить широко при характеристиці педагогічної системи.

Поняття «педагогічні умови» розглядається як результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичної мети [6]. Ми погоджуємось з думкою науковців, які вважають, що психолого-педагогічні умови - категорія що визначається як система взаємопов'язаних норм, певних організаційних форм, матеріальних умов реальних ситуацій, що об'єктивно склались чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної мети.

Конкретизуючи поняття “психолого-педагогічні умови” в площині подолання освітніх втрат, ми можемо визначити їх в межах: модернізації змісту та цілей освітнього процесу; діагностики/психодіагностики та корекції підготовки здобувачів освіти в межах вимог до якості освіти; формування та розвиток мотивації навчання; активізації пізнавальної діяльності школярів; використання ефективних психолого-педагогічних технологій навчання, виховання і розвитку особистості; створення безпечного і комфортного освітньо-розвивального середовища; підготовка і використання кадрового потенціалу; матеріальні ресурси.

Розпочинаючи процес модернізації освітнього процесу, важливо з'ясувати сутність понять та їх взаємозв'язок: освітні/навчальні втрати та освітні/навчальні розриви. оскільки ці поняття не є законодавчо нормативними, необхідно повноцінно і усвідомлено використовувати термінологію для ведення фахових дискусій та побудови ефективної моделі кожного закладу освіти, освіти України в цілому. Крім того є сукупність дотичних базових понять. Наприклад, наскрізні навички, первинна і вторинна діагностика, тестові завдання, сучасні інструменти оцінювання тощо, без яких не може відбутись повноцінний діалог педагогів, батьків і здобувачів освіти. Крім того, суттєвим є усвідомлення того факту, що освітні втрати не можна ототожнювати з поняттями труднощі в навчанні, невстигання, важко навчуваності школярів тощо.

Очевидно, процес надолуження освітніх втрат довготривалий процес, який передбачає розробку стратегії вимірювання та їх компенсації. Перш ніж упроваджувати той чи той захід, обов'язково потрібно здійснити якісну діагностику рівня розвитку та успішності учнівства, адже неможливо вирішити проблему, не розуміючи її глибини й складності.

Надолуження освітніх втрат є справою не тільки працівників освіти - це стосується процесу взаємодії між державними установами, освітніми закладами і

суспільством. Активними учасниками розробки стратегії надолуження освітніх втрат мають стати батьки, щоб зрозуміти їх позицію, визначити моменти нерозуміння окремих процесів чи інструментів та організувати якісний освітній процес.

Висновки. Після аналізу причин освітніх втрат в Україні є очевидним, що подолання наслідків пандемії і війни на освіту учнівства - складне завдання з довготривалим і поетапним вирішенням сукупності цілей. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що в проаналізованих нами наукових працях педагогічні умови розглядаються як певні обставини процесу навчання; результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичної мети; чинники, що впливають на процес досягнення мети. Однак, важливо звернути увагу на те, що визначення суті досліджуваного поняття пов'язано з контекстом – організація навчального процесу з метою подолання освітніх втрат. Оскільки в нашому дослідженні йдеться про визначення психолого-педагогічних умов з метою цілісного розуміння сутності проблеми освітніх втрат, особливе місце посідає професійна підготовка (підвищення кваліфікації) педагогічних працівників, актуалізується необхідність вивчення базових термінів і термінології, сучасних теорій і концепцій навчання і розвитку особистості школяра, володіння інструментами діагностики/психодіагностики, педагогічних технологій і методики викладання, створення та функціонування безпечного для життя і здоров'я освітнього середовища. Крім цього, мають бути досліджені якісні характеристики електронних ресурсів та методики їх використання при викладанні навчальних дисциплін, проведенні первинної і вторинної діагностики навчальних втрат; навчання та впровадження основних інструментів для подолання освітніх втрат: педагогічного спостереження, карти опорних знань, педагогічних кейсів, діагностувальних робіт тощо. Отже, необхідно провести низку додаткових досліджень для більш повної характеристики досліджуваних понять і процесів, що не може вміщувати за своїм обсягом ця стаття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бичко, Г., Терещенко В., Вакуленко, Т. (ред.). (2023). Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання : посібник. Київ : Український центр оцінювання якості освіти, 2023. 31 с. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf (дата звернення: 04.04. 2024).

2. Локшина О., Джурило А., Максименко О., Шпарик О. До питання про навчальні втрати: термінологічний концепт у сучасному науково-

педагогічному дискурсі. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 2. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/655> (дата звернення: 04.04.2024).

3. Гавриленкова М. Війна впливає на освіту: що таке освітні та психологічні втрати? : веб-сайт : URL: <https://u-lead.org.ua/news/205> (дата звернення: 04.04.2024).

4. Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів: методичні рекомендації; за загальною редакцією О.М. Топузова ; укл. О. В. Онопрієнко - Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2023. 146 с. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Diahnostyka-ta-mekhanizmu-podolannia-vtrat-u-navchanni-3.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).

5. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році: Державна служба якості України, Київ : ДСЯОУ, 2023, 64 с. URL: <https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/yakist-osvity-v-umovah-viyny-web-3.pdf>

6. Гермак О.Л. Комплексний підхід до визначення суті поняття “педагогічні умови використання електронних ресурсів у професійній підготовці майбутніх електромонтерів : зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. / Ін-т професійно-технічної освіти НАПН України. Павлоград: ІМА-прес, 2016. 182 с. URL: https://nmc-pto.dp.ua/doc/2016/2016_09_02_11_08_05.pdf

УДК: 376.3:159.922.73-053.2:159.944.4-053.2

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Наталія СЄДОВА,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри фізичної
терапії та ерготерапії

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглянуто питання підготовки майбутніх фахівців до роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру. Зазначено, що інклюзивне середовище для цих дітей передбачає створення безбар'єрного простору, врахування їхніх потреб та можливостей. Автор акцентує увагу на складностях, з якими стикаються педагоги в процесі навчання дітей з РАС та визначають основні обмеження у їх функціонуванні. Окреслено особливості застосування методу поведінкової терапії (АВА) у роботі з цією категорією дітей.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, діти з розладами аутистичного спектру, підготовка фахівців, поведінкова терапія, метод АВА, освітні послуги, інклюзивне середовище, педагогічні технології, навчання, соціальна адаптація.*

The article discusses the issue of preparing future professionals to work with children with autism spectrum disorders (ASD). It is noted that an inclusive environment for these children involves creating a barrier-free space, taking into account their needs and abilities. The author emphasizes the difficulties that educators face in the process of teaching children with ASD and identifies the main limitations in their functioning. The features of applying the Applied Behavior Analysis (ABA) method in working with this category of children are outlined.

Keywords: *inclusive education, children with autism spectrum disorders, professional training, behavioral therapy, ABA method, educational services, inclusive environment, pedagogical technologies, teaching, social adaptation.*

Тенденції сучасного світового освітнього простору спрямовані на забезпечення доступності якісної освіти для осіб з особливими освітніми потребами та усунення будь-якої дискримінації у цьому процесі. Система освітніх послуг з інклюзивного навчання в Україні базується саме на принципах подолання проявів дискримінації, урахуванні багатоманітності людини,

ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Інклюзивне середовище передбачає створення для дітей з особливими освітніми потребами, зокрема й для дітей з розладами аутистичного спектра (далі – РАС), безбар'єрного простору, його облаштування відповідно до потреб та можливостей кожної дитини. Так, найрелевантнішою формою освіти дітей с аутизмом – є саме інклюзивне навчання.

При цьому, на думку Н. Базими, К. Островської, Л. Рибченко, Т. Скрипник, В. Тарасун, М. Федоренко, Д. Шульженко та ін., діти з розладами аутистичного спектра є однією з найбільш складних категорій дітей для педагогів інклюзивних класів. Суттєві обмеження у функціонуванні дітей з РАС такі, як соціальні обмеження (труднощі у соціальній взаємодії з дорослими та однолітками; ініціюванні комунікації; обміні думками; розумінні та дотриманні соціальних правил та ін.), обмеження організаційного плану (труднощі із самоорганізацією; плануванням та координацією цілеспрямованими діями та ін.), обмеження в освітній діяльності (нерівномірний розвиток пізнавальних процесів; труднощі із формуванням поведінки «учня» та підтриманням довільної уваги на протязі конкретного часового відрізка; мотивацією до навчання; сприйняттям навчального матеріалу, як у вербальній, так і у письмовій формі й т.п.) становлять значні бар'єри для успішного процесу адаптації дитини до умов інклюзивного середовища.

Окреслимо особливості використання методу поведінкової терапії (АВА) у роботі із дітьми із розладами аутичного спектра. Загальновідомо, що дитячий аутизм проявляється до трьох років, рідше до п'яти, характеризується низкою ознак, основними з яких є недостатність спілкування та соціальних контактів, наявність шаблонів у всіх видах діяльності. Вчені [3] наголошують на тому, що цей вид порушень системно охоплює психіку дитини, впливаючи не тільки на перебування в соціумі та адаптацію, а й когнітивну сферу, увагу, поведінку, емоційновольову сферу.

Діти з аутизмом є варіативною групою з широким спектром порушень, дозволяє говорити про ефективне застосування комплексної терапії, що охоплює всі сфери психіки дитини. Проаналізувавши зарубіжні та вітчизняні джерела, присвячені названій проблемі, для написання цієї статті ми дійшли висновку про те, що нині час ранній дитячий аутизм та розлади аутистичного спектра розглядаються дослідниками як особлива форма емоційного розвитку дитини, що розвивається на кшталт асинхронного спотвореного розвитку.

Дослідники [1, 4] у своїх дослідженнях позначають атиповість розвитку мозку у аутистів. Зважаючи на вікову специфіку розвитку дитини-аутиста і те, що у віці 2-4 років мозок таких дітей значно збільшується в обсязі в порівнянні з дітьми, що нормально розвиваються, потім деякі структури мозку різко

уповільнюють свій розвиток, а інші ж зовсім припиняють розвиватися. Оскільки мозок є регулятором всієї психічної та соматичної діяльності, у дітей з аутистичними розладами досить рано починають проявлятися негативні симптоми у всіх сферах [1, с. 91].

З появою цієї проблеми у різноманітних наукових напрямках (медицині психології, корекційній педагогіці та ін.) відбувалися пошуки способів надання ефективної допомоги таким дітям у розвитку і особливо у контексті їхньої соціалізації. Наразі пропонується кілька підходів у роботі з такими дітьми. У західних країнах широко використовується психоаналітичний підхід, суть якого полягає у поведінковій терапії (АВА-терапія). Психоаналітичний метод включає в себе спеціальну організацію зовнішніх умов, які вимагають від дитини необхідної поведінки у різних ситуаціях (спілкування, соціально-побутове орієнтування, продуктивну діяльність) [2, с. 81].

Дослідження показують, що такий підхід є досить ефективним. Дані літератури свідчать, що понад 50 % дітей отримують можливість опанувати програму масової школи й надалі стають здатними працювати задля забезпечення свого існування. На думку Н. Манеліса, за цих умов діти залишаються ригідними, адже навички дітей-аутистів важко переносяться в інші ситуації [5, с. 18].

Аналіз літератури демонструє, що потенціал використання засобів АВА-терапії у роботі із дітьми із аутичним спектром є досить цінним (із огляду на вітчизняну, так і зарубіжну практику). В основі цього методу лежить лікувальний та соціальнопсихологічний супровід, що включає корекційну роботу з корекції сприйняття, уваги, загальної та дрібної моторики, мислення та мови на фоні позитивних емоційних реакцій дитини.

Дослідники В. Reichow, К. Hume, Е. Barton, В. Boyd підкреслюють ефективність прикладного аналізу поведінки (АВА), який включає велику кількість комплексних цілеспрямованих поведінкових практик, методів й стратегій навчання, кожен з яких спрямовані на корекцію розладів спектру Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: аутизму на всіх рівнях функціонування, враховуючи когнітивні, мовленнєві, соціально-побутові навички та проблемну поведінку.

Зокрема, М. Sundberg розглядає прикладний аналіз поведінки як наукову дисципліну, яка вивчає поведінку та використовує ряд базових принципів для зміни поведінки на краще у соціально прийнятний бік. У США Національний центр професійного розвитку в області розладів аутистичного спектра опублікував звіт про практики для дітей і молодих людей з аутизмом, ефективність яких була підтверджена науковими дослідженнями (Evidence-Based

Practices), де з виділених практик корекції аутизму провідне перше місце посіла саме АВА-терапія.

АВА-терапія, або прикладний аналіз поведінки (Applied Behavioral Analysis) – один із провідних методів для корекції дефіциту розвитку, пов'язаного з аутизмом. АВА-терапія – терапія, побудована на принципах біхевіоризму (поведінкового напрямку в психології). В її основі – позитивне підкріплення «правильної» поведінки. Правильна поведінка – це така поведінка, яка допомагає дитині адекватно реагувати на стимули навколишнього світу, зокрема спілкуватися з іншими людьми.

Така терапія здатна поліпшити якість життя дитини й допомогти їй розкрити свій потенціал. Методика фокусується на поведінці дитини: вона фіксує бажані поведінкові реакції, а небажані – мінімізує.

Найчастіше АВА-терапія застосовується в роботі з дітьми з розладами аутистичного спектру, але підійде й дітям без діагнозу, але з проблемами в поведінці. Зараз сучасні лікарі терапевти використовують переважно ерготерапію (окупаційну терапію) на базі методик АВА. Окупаційна терапія передбачає комплекс заходів, які спрямовані на налагодження виконання людиною повсякденних функцій для того, щоб люди з аутизмом були більш самостійними та брали участь у житті соціуму. Окупаційна терапія навчає людину самостійно одягатися, виконувати базові дії по догляду за собою, користуватися звичайними побутовими предметами ножицями, блискавками тощо.

Чому можна навчити дитину за допомогою АВА-терапії + ерготерапії?

Принципи та методи АВА-терапії допомагають дитині освоїти практично будь-які навички від чищення зубів до мотивації дитини говорити повними реченнями, замість поодиноких слів та структурно вчитись. Навчання розбите на маленькі кроки, які виконуються в певній послідовності. Дитина засвоює по одному кроку за раз.

Також АВА-терапія допомагає зменшити або повністю усунути небажані поведінкові реакції. Наприклад, коли дитина влаштовує істерики, щипає, кусається, падає на підлогу. Програма терапії враховує індивідуальні потреби дитини і включає в себе освоєння й розвиток мовних, когнітивних, повсякденних і соціальних навичок, а також навичок самоорганізації.

АВА-терапія має такі складові:

- діагностика рівня функціонування (сформованості навичок) дитини VB-MAPP;
- вибір цілей та методів формування нових навичок;
- побудова плану поведінкової корекції;
- навчання батьків засобам та прийомам щоденної корекції;

- формування навичок для заміщення проблемної поведінки, розвиток альтернативної поведінки;
- розвиток узагальнення і перенесення поведінки з одних ситуацій / середовищ в інші;
- розвиток прийнятної поведінки, соціальних та навчальних навичок дитини, навичок самообслуговування і самодопомоги;
- розвиток когнітивних навичок, мотивації до навчання, здатності зосереджуватися.

За науковими дослідженнями при обсязі занять від 40 годин на тиждень під керівництвом спеціально навчених педагогів та батьків рівень приблизно 50% дітей з розладом аутистичного спектру (РАС) за 2 роки підвищується до рівня здорових однолітків з навичок спілкування, самообслуговування, самодисципліни. При обсязі навчання 10 годин на тиждень такі результати показують лише 2 дитини з 100.

Перш ніж терапевт почне працювати над конкретними цілями, він має переконатися в тому, що дитині комфортно в нових умовах. Тому перші кілька днів присвячені грі. Як тільки відносини між терапевтом і дитиною встановлено, починається терапевтичний процес з розвинення навичок. Зазвичай це гра на двох, коли лікар терапевт вчить дитину виконувати завдання, а потім поступово ускладнює його.

АВА передбачає використання двох основних методик: навчання окремими блоками (DTT) і навчання в природному середовищі (NET).

Метод DTT більше схожий на стандартні шкільні уроки. Дитина працює над конкретним завданням сам на сам із лікарем-терапевтом. DTT спрямований на розвиток таких навичок, як зіставлення зображень, вказування на об'єкти, імітація, підтримання зорового контакту, вимова слів тощо.

Метод NET – це підхід, який ґрунтується на грі, що дозволяє дитині застосовувати навички, отримані під час DTT, у різних умовах.

Упровадження в інклюзивний простір саме АВА-терапії дозволяє застосовувати доказові поведінкові методи при адаптації освітнього процесу для дітей з РАС відповідно до освітніх потреб кожної дитини та з урахуванням особливостей її індивідуальних специфічних проявів спектру аутистичних порушень (Kırcaali-İftar & Tekin-İftar, 2012; Kurt, 2012; Kurt & Subaşı-Yurtçu, 2017; NAC, 2015; Richardson-Gibbs & Klein, 2014; Sucuoğlu & Bakkaloğlu, 2018). Практичний досвід впровадження АВА-терапії у роботі з дітьми з РАС у інклюзивному просторі включає стратегії і методи, які впливають на розширення поведінкового репертуару дитини і підвищує ефективність процесу включення дітей з аутизмом до загальної системи освіти.

У наукових доробках Brian Fennell, Karola Dillenburger (2016) наголошується на очевидній потребі в тому, щоб педагоги освітніх закладів з інклюзивною формою навчання мали досвід роботи з дітьми з РАС на основі науково обґрунтованих освітніх втручань, а саме прикладного аналізу поведінки (Alexander et al., 2015; Alexander, Ayres, & Smith, 2015; Koegel, Matos-Freden, Lang, & Koegel, 2012; Morrier, Hess, & Heflin, 2011).

Науковці наголошують на необхідності наявності у педагогів знань з АВА і навичок впровадження поведінкових технологій у процесі навчання дітей з аутизмом, зокрема в інклюзивному середовищі. У 2020 році Міністерство охорони здоров'я України затвердило настанову щодо діагностики та лікування дітей з аутизмом, у якій було зазначено важливість АВА-терапії та її ефективність у розвитку соціальних та навчальних навичок у дітей з аутизмом. Однак, на сьогоднішній день фінансування терапії для дітей з аутизмом у багатьох регіонах України є обмеженим, що ускладнює доступність АВА-терапії.

В Україні АВА-терапія ще не є широко поширеною на державному рівні і не є доступною для більшості родин з дітьми з аутизмом, що пов'язано, у першу чергу, з відсутністю кваліфікованих фахівців та можливістю їхньої фахової підготовки. Тому, наразі перед системою вищої педагогічної та психологічної освіти України стоїть виклик щодо поширення прикладного аналізу поведінки як науки в нашій країні, запровадження європейського досвіду навчання здобувачів вищої освіти та підготовки.

У нашій країні у корекційній роботі з дітьми з аутистичними розладами широко використовується нейропсихологічний підхід. Даний метод будується на припущенні, що основні відхилення в нейропсихологічному статусі аутичних дітей стосуються сфери емоційного забезпечення діяльності, тобто мотиваційної сфери (сфери фізичної активності), а порушення довільності та програмування діяльності носять вторинний характер. На думку О. Доздіної, на початкових етапах корекційної роботи необхідно прагнути до встановлення емоційного контакту, мотивації та довільності, що надалі дозволить долати труднощі у програмуванні та контролі діяльності дитини, яка має порушення у розвитку [3, с. 45].

Однак, на нашу думку, використання АВА-терапії як єдиного методу корекції поведінки дітей з аутизмом є не досить доцільним. Далеко не кожній дитині підходить метод АВА, вибір саме цієї методики виправданий, якщо дитина не реагує на прохання та заборони, не виконує інструкції, не завжди відгукується на ім'я, не прагне комунікації, мова розвинена слабо (дитина не може висловити свої думки та бажання). Також варто додати, що розробки конкретних навичок (самообслуговування, соціальних, навчальних) ми не використовуємо метод АВА-терапії загалом, а застосовуємо лише окремі прийоми.

Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: висококваліфікованих фахівців для реалізації якісної спеціальної та інклюзивної освіти, здатних розв'язувати складні завдання дослідницького та інноваційного характеру, зокрема психолого-педагогічного супроводу дітей з розладами аутистичного спектра із застосуванням сучасних поведінкових технологій.

Зазначимо, що актуальність підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних реалізовувати ефективні та сучасні науково обґрунтовані стратегії розвитку та навчання дітей з розладами аутистичного спектра, набуває чималого значення. Спрямованість педагогічних вищих навчальних закладів України на забезпечення якісними знаннями та формування практичних навичок з прикладного аналізу поведінки у майбутніх фахівців педагогічного та психологічного профілю постає стратегічним викликом на шляху забезпечення ефективної освіти дітей з розладами аутистичного спектра в умовах інклюзивного середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виготський Л. С. До психології і педагогіки дитячої дефективності. Основи дефектології. Д., Видавництво «Лань», 2018. 120с.
2. Гапон Н. П. Соціальна психологія: Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 366 с.
3. Додзіна О.Б. Психологічні характеристики мовного розвитку дітей з аутизмом. *Дефектологія*. 2014. №6. С.44-52.
4. Засенко В. В. До проблеми особистісного підходу у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Дидактичні та соціальнопсихологічні аспекти корекційної роботи*: Наук.- метод. зб.: Вип. 8. Київ : Наук. світ, 2016. С. 85-88.
5. Манеліс Н.Г. Ранній дитячий аутизм. Психологічні и нейропсихологічні механізми. *Школа здоров'я*. 2019. №2. С.6-21.
6. Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху: монографія. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. 208 с.
7. Шрам Р. Дитячий аутизм і АВА: терапія, що ґрунтується на методах прикладного аналізу поведінки. К.: Центр учбової літератури. 2021. 140 с.

УДК 517.2

**ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ ПРИ
ВИВЧЕННІ АЛГЕБРИ І ПОЧАТКІВ МАТЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ**

Олена СОМЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Дмитро СОМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри
математики та цифрових технологій
Центральноукраїнського
державного університету
ім. В. Винниченка

У статті розглядаються переваги та можливості використання хмарних обчислювальних середовищ у навчальному процесі, зосереджуючись на їхньому застосуванні в алгебрі та початках математичного аналізу. Аналізуються конкретні інструменти та ресурси, які допомагають оптимізувати викладання та навчання, сприяючи ефективному вивченню складних математичних концепцій. Також досліджується вплив цих технологій на розвиток критичного мислення та аналітичних навичок учнів.

Ключові слова: математика, алгебра, математичний аналіз, хмарні технології, обчислювальні платформи, CoCalc.

The article discusses the advantages and opportunities of using cloud computing environments in the educational process, focusing on their application in algebra and the basics of mathematical analysis. It analyzes specific tools and resources that help optimize teaching and learning, facilitating the effective study of complex mathematical concepts. The impact of these technologies on the development of critical thinking and analytical skills in students is also explored.

Keywords: mathematics, algebra, mathematical analysis, cloud technologies, computing platforms, CoCalc.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому середовищі та науковій спільноті зростає популярність використання хмарних обчислювальних

середовищ для полегшення та підвищення ефективності процесу вивчення алгебри та початків математичного аналізу. Завдяки стрімкому розвитку технологій інформаційно-комунікаційного сектору, використання хмарних ресурсів стає не тільки більш доступним, але й надає вчителям та студентам нові можливості для поглибленого вивчення математичних концепцій та вдосконалення навичок.

Метою статті є розгляд можливостей використання хмарних обчислювальних середовищ у контексті вивчення алгебри та початків математичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі існує багато хмарних обчислювальних платформ, які надають різноманітні можливості для використання в освіті, науці та інших галузях. Серед найбільш популярних можна виділити такі:

- Google Colab, заснована на платформі Jupyter, дозволяє створювати та виконувати робочі аркуші з кодом Python у хмарному середовищі. Вона безкоштовна та забезпечує можливість використання ресурсів GPU для обчислень.

- Microsoft Azure Notebooks від Microsoft надає середовище для розробки та виконання коду у форматі Jupyter notebooks. Воно інтегроване з хмарною платформою Azure, що дозволяє використовувати різні обчислювальні ресурси.

- Watson Studio від IBM є повноцінною платформою для роботи з даними та штучним інтелектом. Вона включає в себе інструменти для аналізу, візуалізації та роботи з моделями машинного навчання.

- AWS Cloud9, надана Amazon Web Services, дозволяє створювати та редагувати код у веб-браузері, забезпечуючи доступ до хмарних обчислювальних ресурсів.

- Kaggle, відома платформа для змагань та спільного вирішення завдань у сфері машинного навчання, також має вбудовану функціональність для створення та запуску обчислювальних робочих аркушів.

- Databricks надає інтегровану робочу платформу для аналізу даних, засновану на Apache Spark. Вона спрощує взаємодію з великими обсягами даних та використання розподілених обчислювальних ресурсів.

Кожна з цих платформ має свої особливості та переваги, і вибір залежить від конкретних потреб користувача та характеру завдань, які він прагне вирішити. Ми ж далі розглянемо у своїй статті популярну хмарну обчислювальну платформу CoCalc (Collaborative Calculation and Data Science).

Ця платформа представляє собою хмарне обчислювальне середовище, що надає дуже зручні умови для вивчення алгебри та математичного аналізу. Заснований на принципах спільної роботи, цей інструмент дозволяє студентам та

викладачам спільно працювати над математичними завданнями в реальному часі, створюючи ефективне середовище для обміну ідеями та взаємодії [4, 6].

Його особливістю є можливість створення інтерактивних робочих аркушів, де текст, графіки та формули можна легко поєднувати з обчисленнями. Це робить процес вивчення математики більш доступним та зрозумілим, забезпечуючи більш глибоке розуміння математичних концепцій [3].

Крім того, CoCalc підтримує різні мови програмування, що дозволяє поєднувати вивчення математики із програмуванням. Серед його переваг – можливість виконання обчислень в режимі реального часу та візуалізація результатів за допомогою різноманітних графічних засобів [1].

CoCalc також інтегрується з різними математичними пакетами та бібліотеками, роблячи його універсальним інструментом для вивчення та дослідження математики [2]. Його використання сприяє розвитку критичного мислення та аналітичних навичок студентів, відкриваючи нові перспективи у вивченні алгебри та математичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо приклади використання середовища CoCalc для розв'язування деяких задач із курсу алгебри та початків аналізу.

1) Знаходження границі послідовності. Щоб знайти границю послідовності чи функції, необхідно скористатися командою `limit()`, де як параметри слід вказати вираз від змінної та значення, до якого вона прямує.

Наприклад, знайдемо границю $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{x^2 + 6x - 4}{8x^2 - 5x + 10}$:

`limit((x^2+6*x-4)/(8*x^2-5*x+10), x=0)`

-2/5

Для позначення символу нескінченності ∞ у CoCalc використовують запис `oo`, тобто дві малі літери «о» поруч. Таке позначення обрано через те, що візуально ці літери нагадують знак нескінченності. Відповідно, `+oo` – це $+\infty$, `-oo` – це $-\infty$.

`limit((x^2+6*x-4)/(8*x^2-5*x+10), x=oo)`

1/8

Для знаходження границі у деякій точці зліва чи справа використовують для команди `limit()` додатковий параметр `dir`, який набуває значення `dir='left'`, якщо шукаємо границю зліва, або `dir='right'` – якщо шукаємо її справа. Рівносильний спосіб задати лівобічну границю – це задати `dir='minus'` або `dir='-'`, і, відповідно, для правобічної границі `dir='plus'` або `dir='+'`.

`limit(1/x, x=0, dir='left')`

-Infinity

`limit(1/x, x=0, dir='right')`

+Infinity

2) *Диференціювання.* Команди для відшукування похідних та інтегралів у CoCalc представлені у двох еквівалентних варіантах. Для диференціювання це команди `diff()` або `derivative()`, для інтегрування – `integral()` або `integrate()`. Щоб знайти похідну чи інтеграл деякої функції $f(x)$ по змінній x , треба задати саму функцію як параметри команди, або її назву, якщо вона була визначена раніше, та змінну, по якій відбуватиметься диференціювання чи інтегрування.

Наприклад:

`diff(x^5-x^3, x)`

або:

`derivative(x^5-x^3, x)`

Як результат, маємо:

`5*x^4 - 3*x^2`

Якщо функція $f(x)$ попередньо задана:

`f(x)= x^5-x^3`

тоді можливі наступні варіанти задання команди для відшукування її похідної:

`diff(f, x)`

`derivative(f, x)`

`diff(f(x), x)`

`derivative(f(x), x)`

`f.diff(x)`

`f.derivative(x)`

`f(x).diff(x)`

`f(x).derivative(x)`

Звичайно, ми можемо визначити деяку функцію через похідну іншої функції. Наприклад: `g(x)= diff(f(x), x)`.

При цьому варто пам'ятати, що для назв функцій не можна використовувати знак похідної $'$, адже цей знак має у мові Python, і відповідно у системі CoCalc, вже наперед задане фіксоване значення.

Для відшукування похідних вищих порядків достатньо після параметра, який вказує змінну, по якій відбувається диференціювання, вказати число – порядок шуканої похідної.

Наприклад: `f(x).derivative(x, 4)`

`120*x`

Розглянемо задачу відшукування частинних похідних:

`var('x y')`

`h(x, y)=5*x^6-14*x*y^2+10*x*y+1`

`print 'Перша похідна по x:'`

`h.diff(x)`

`print 'Перша похідна по y:'`

`h.diff(y)`

`print 'Друга похідна по x:'`

`h.diff(x, 2)`

```
print 'Друга похідна по y:'
h.diff(y, 2)
print 'Мішана похідна по x та y:'
diff(h.diff(x), y)
```

```
(x, y)
Перша похідна по x:
(x, y) |--> 30*x^5 - 14*y^2 + 10*y
Перша похідна по y:
(x, y) |--> -28*x*y + 10*x
Друга похідна по x:
(x, y) |--> 150*x^4
Друга похідна по y:
(x, y) |--> -28*x
Мішана похідна по x та y:
(x, y) |--> -28*y + 10
```

Розглянемо приклади використання зазначених команд у математичних методах фізики та в теоретичній фізиці.

Зокрема, застосовуючи команду `diff()`, за потреби можна легко знайти оператор Лапласа, який представляється як сума других похідних по кожній змінній функції:

```
L(x, y)=h.diff(x, 2)+h.diff(y, 2)
print 'L(x, y)=', L(x, y)
```

```
L(x, y)= 150*x^4 - 28*x
```

Побудувати матрицю Гессе функції $h(x, y)$ можна таким чином:

```
diff(h, 2)
```

```
[(x, y) |--> 150*x^4   (x, y) |--> -28*y + 10]
[(x, y) |--> -28*y + 10   (x, y) |--> -28*x]
```

Матрицю Якобі для вектор-функції також легко знайти за допомогою команди `diff()`.

Нехай маємо вектор-функцію $\vec{r}(x, y, z) = 2x^4\vec{i} + \sqrt{y}\vec{j} - xyz^2\vec{k}$. Задамо цю функцію у CoCalc:

```
var('x y z')
r(x, y, z)=[2*x^4, sqrt(y), -x*y*z^2]
r.diff()
```

```
[(x, y, z) |--> 8*x^3   (x, y, z) |--> 0]
(x, y, z) |--> 0]
[(x, y, z) |--> 0   (x, y, z) |--> 1/2/sqrt(y)]
(x, y, z) |--> 0]
```

```
[(x, y, z) |--> -y*z^2 (x, y, z) |--> -x*z^2
(x, y, z) |--> -2*x*y*z]
```

Якобіан матриці знайдемо так:

```
det(r.diff())
```

```
(x, y, z) |--> -8*x^4*sqrt(y)*z
```

Для відшукування градієнта функції слід задати `h.derivative()` або `diff(h)`:

```
h.derivative()
```

```
(x, y) |--> (30*x^5 - 14*y^2 + 10*y, -28*x*y + 10*x)
```

Знайдемо дивергенцію $\vec{r}(x, y, z)$, попередньо ввівши допоміжні функції:

```
r1(x, y, z)=2*x^4
```

```
r2(x, y, z)=sqrt(y)
```

```
r3(x, y, z)=-x*y*z^2
```

```
div(x, y, z)=diff(r1, x)+diff(r2, y)+diff(r3, z)
```

```
print 'div r=', div(x, y, z)
```

```
div r= 8*x^3 - 2*x*y*z + 1/2/sqrt(y)
```

Аналогічно знайдемо ротор функції $\vec{r}(x, y, z)$:

```
rot(x, y, z)=(diff(r3, y)-diff(r2, z), diff(r1, z)-diff(r3, x), diff(r2, x)-diff(r1, y))
```

```
print 'rot r=', rot(x, y, z)
```

```
rot r= (-x*z^2, y*z^2, 0)
```

3) Інтегрування. Середовище CoCalc дозволяє знаходити невизначені, визначені інтеграли, а також здійснювати чисельне інтегрування. Щоб знайти невизначений інтеграл, достатньо задати команду `integral()` або `integrate()` і в дужках вказати функцію та змінну інтегрування:

```
integral(x^5-x^3, x)
```

```
1/6*x^6 - 1/4*x^4
```

Варто зауважити, що CoCalc не дописує у відповіді `+C` для невизначених інтегралів, тому при отриманні відповідей це треба враховувати. Таке представлення результатів невизначеного інтегрування впливає із особливостей функціонування системи CoCalc і мови програмування Python. Оскільки неможливо однозначно визначити, яке ж саме значення стоїть за сталою `C`, для Python зручніше за замовчуванням приймати `C=0`.

Для знаходження визначених інтегралів достатньо після змінної інтегрування послідовно вказати нижню та верхню межі інтегрування.

Наприклад, щоб знайти інтеграл $\int_0^2 x^5 - x^3 dx$, запишемо:

`integral(x^5-x^3, x, 0, 2)`

20/3

Команда `numerical_integral()` повертає наближене значення визначеного інтеграла, знайдене за допомогою методів чисельного інтегрування. До чисельного інтегрування звертаються у випадках, коли не можна знайти інтеграл у замкненій формі, або вона дуже складна. Порівняємо результати, отримані внаслідок числового наближення значення наведеного вище інтеграла, та результати, отримані внаслідок його чисельного інтегрування.

`n(integral(x^5-x^3, x, 0, 2))`

6.66666666666667

`numerical_integral(x^5-x^3, 0, 2)`

(6.666666666666666, 7.585543670197026e-14)

Як результат виконання чисельного інтегрування, система повертає нам два числа. Перше число є наближеним значенням інтеграла, а друге – похибкою наближення. Як бачимо, у даному випадку похибка становить $7,59 \cdot 10^{-14}$, що свідчить про високу точність результатів.

Незважаючи на те, що середовище CoCalc може відразу здійснювати інтегрування дробово-раціональних функцій, якщо виникає потреба розкласти функцію на елементарні дроби, слід скористатися командою `partial_fraction()`.

Наприклад, розкладемо функцію $f(x) = \frac{x^3 + 3x^2 - 6}{x^2 - 11x + 30}$:

`f(x)=(x^3+3*x^2-6)/(x^2-11*x+30)`

`f.partial_fraction()`

`x |--> x - 194/(x - 5) + 318/(x - 6) + 14`

CoCalc також передбачає можливості для інтегрування невласних інтегралів. У випадку роботи із невласними інтегралами, якщо встановлено їх розбіжність, система видає відповідне повідомлення. Наприклад, якщо ми спробуємо обчислити:

`integral(1/x, x, -1, 1)`

Отримаємо повідомлення про помилку, де вказано:

ValueError: Integral is divergent.

Слід звернути увагу, що у повідомленнях про помилку сутність помилки розкривається в останньому рядку.

Відшукування подвійних чи потрійних інтегралів у CoCalc реалізовується аналогічно до звичайного інтегрування. Наприклад, знайдемо інтеграл $\iint_D (1+x-y) dx dy$, якщо область D обмежена лініями $y = x$, $y = 2 - x^2$. Точки

перетину цих ліній $(1; 1)$, $(-2; -2)$. Тоді маємо інтеграл $\int_{-2}^1 dx \int_x^{2-x^2} (1+x-y) dy$. Обчислимо його:

`integral(integral(1+x-y, y, x, 2-x^2), x, -2, 1)`

9/20

Таким чином, як бачимо, CoCalc є потужним інструментом для вивчення алгебри та початків аналізу в хмарному середовищі та забезпечує унікальні можливості для розвитку критичного та аналітичного мислення студентів.

Висновки. CoCalc відкриває нові перспективи для вивчення математики, забезпечуючи ефективне спільне вирішення завдань, створення інтерактивних робочих аркушів та інтеграцію з різними мовами програмування. Його важливість полягає в сприянні розвитку критичного та аналітичного мислення студентів, привертаючи їх до творчого вивчення математичних концепцій.

Застосування хмарних обчислювальних середовищ у вивченні математики не лише розширює доступ до ресурсів, але й вдосконалює якість навчання, роблячи процес більш інтерактивним та доступним. Такі інструменти сприяють розвитку навичок, які є важливими в сучасному інформаційному суспільстві, і готують студентів до викликів, які стоять перед ними в науці та технологіях. Загалом, використання хмарних обчислювальних середовищ в навчальному процесі відкриває нові горизонти для розвитку математичної освіти, сприяючи інноваціям та вдосконаленню навчальних практик.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anastassiou G.A., Mezei R.A. Numerical Analysis Using Sage. New York: Springer, 2015. 314 p.
2. Bard G.V. Sage for Undergraduates. Providence: American Mathematical Society, 2014. 343 p.
3. Somenko O. O. Creation of Ukrainian localization of computer mathematics system Sage / Olena O. Somenko // Computer Science & Software Engineering : Proceedings of the 1st Student Workshop (CS&SE@SW 2018), Kryvyi Rih, Ukraine,

November 30, 2018 / Edited by : Arnold E. Kiv, Serhiy O. Semerikov, Vladimir N. Soloviev, Andrii M. Striuk. P. 132-142. (CEUR Workshop Proceedings (CEUR-WS.org), Vol. 2292). Access mode : <http://ceur-ws.org/Vol-2292/paper15.pdf>.

4. Величко С.П., Соменко Д.В. Підготовка майбутніх вчителів фізики в умовах глобальної інформатизації навчального процесу // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. 2011. Ч. 3. С. 38-45.

5. CoCalc (Collaborative Calculation and Data Science). URL: <https://cocalc.com/> .

6. Соменко О.О. Інтернет-обчислювальне середовище CoCalc у навчальному процесі з природничо-математичних дисциплін: посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів. Кропивницький: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2018. 156 с.

УДК 378.014(477+4)

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Олександр ЧЕРНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті порівнюється український та європейський досвід щодо методів та критеріїв оцінювання якості освіти у вищій школі. Виділено зовнішні та внутрішні фактори впливу на якість вищої освіти в Україні. Охарактеризовано процедуру акредитації освітніх програм з боку НАЗЯВО. Наведено авторське визначення категорії «якість вищої освіти» та перспективи щодо адаптації зарубіжного досвіду для покращення якості освіти.

Ключові слова: *якість освіти, НАЗЯВО, вища школа, педагогіка, методи оцінювання.*

The article compares Ukrainian and European experiences regarding methods and criteria for assessing the quality of higher education. External and internal factors influencing the quality of higher education in Ukraine are identified. The accreditation procedure for educational programs by the NAQA is characterized. An author's definition of the category "quality of higher education" is provided, along with prospects for adapting foreign experience to improve the quality of education.

Keywords: *education quality, NAQA, higher education, pedagogy, assessment methods.*

Актуальність дослідження. В умовах ринкової економіки, забезпечення якості освіти є ключовим пріоритетом для підвищення конкурентоспроможності випускників та престижу закладів вищої освіти на вітчизняному ринку праці. Саме якісна освіта, з одного боку, сприяє розвитку української нації, її духовному потенціалу та високої культури, а з іншого, забезпечує різноманітні галузі промисловості та сфери послуг висококваліфікованими фахівцями, здатних вирішувати нестандартні творчі задачі, приймати управлінські рішення, ефективно працювати в сучасних складних умовах.

В умовах війни, що зумовили динамічні зміни на ринку праці та зміни технологічного розвитку, виникає гостра потреба в оновленні методів оцінювання якості вищої освіти. Зокрема, традиційні підходи до оцінювання якості освіти є

застарілими та не здатні повною мірою враховувати сучасні виклики та вимоги роботодавців.

У процесі інтеграції України до Європейського простору, перед галуззю вищої освіти постає необхідність гармонізації вітчизняної системи забезпечення якості освіти з європейськими стандартами та кращими практиками оцінювання компетентності молодих бакалаврів та магістрів.

Тому, цікавим є дослідження європейського досвіду, що дозволить виявити ефективні практики та інноваційні методи оцінювання якості освіти (знань, умінь, навичок, компетенцій), які можуть бути впроваджені в українських ВНЗ для підвищення якості підготовки фахівців з різних спеціальностей, що дозволить українським вищим навчальним закладам бути конкурентоспроможними на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, які вивчали проблему забезпечення та методів контролю якості вищої освіти варто виділити праці: В.П. Андрущенко, А.І. Бойко, І.О. Вакарчук, Р.С. Гуревич, М.Б. Євтух, М.З. Згуровський, С.А. Калашнікова, В.Г. Кремень, В.І. Луговий, В.М. Огаренко, В.П. Панасюк, С.О. Сисоєва, В.В. Ткаченко, М.М. Фіцула та інші. Незважаючи на достатню кількість опублікованих наукових праць, вченими все ще залишаються недостатньо вивченими методи оцінювання якості освіти у вищій школі та їх співставлення з вітчизняними та європейськими практиками.

Мета статті – визначення суті та порівняння методів оцінювання якості вищої освіти з урахуванням українського та європейського досвіду

Під час проведення дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження**. Зокрема, метод аналізу використовувався для вивчення стану, динаміки розвитку у сфері оцінювання якості вищої освіти. Метод порівняння допоміг співставити і визначити наявні проблеми вітчизняної освітньої галузі та розробити практичні рекомендації для виправлення існуючої ситуації. Графо-аналітичний метод застосовувався для ілюстративної інтерпретації та побудови таблиць, що характеризують проміжні результати проведеного дослідження.

Отримані результати дослідження можуть стати основою для розробки національної стратегії та удосконалення існуючої нормативно-правової бази України щодо забезпечення якості вищої освіти, гармонізації освітніх стандартів з європейськими вимогами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах інтеграції України до Європейського простору вищої освіти постає необхідність ретельного вивчення та імплементації кращих європейських практик оцінювання якості освітніх програм, діяльності закладів вищої освіти та рівня навчальних досягнень студентів. Аналіз різноманітних методів, критеріїв та процедур оцінювання, що застосовуються у

провідних європейських країнах, дозволить виявити ефективні підходи та розробити рекомендації щодо вдосконалення національної системи забезпечення якості з урахуванням українських реалій. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної вищої освіти, покращенню якості підготовки фахівців відповідно до вимог роботодавців та потреб суспільства.

У будь-якому навчальному процесі важливим є педагогічний контроль засвоєних знань здобувачами. На думку М. М. Фіцули, «педагогічний контроль – це дидактичний засіб управління навчанням, спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь, навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти» [11].

Якість освіти – визначений рівень засвоєння змісту освіти (знань, засобів діяльності, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних відношень) фізичного, психологічного, морального та громадянського розвитку, якого він досягає на різноманітних етапах освітнього процесу відповідно до індивідуальних можливостей, прагнень і цілей виховання та навчання [6].

На основі викладеного вище, сформулюємо авторське розширене визначення наукової категорії «якість вищої освіти».

Якість вищої освіти – це багатовимірна концепція, що відображає відповідність освітніх послуг, наданих вищим навчальним закладом, встановленим стандартам та очікуванням всіх зацікавлених сторін з урахуванням контексту, місії та цілей конкретного закладу.

Забезпечення якості – це спосіб мислення та метод діяльності, спрямований на забезпечення потреб замовників, охоплення всіх структурних елементів організації, залучення всього особового складу організації, дослідження всіх аспектів якості, розробку таких продуктів діяльності, якість яких не ставилася би під сумнів, розробку систем і підходів, що даватимуть змогу не лише підтримувати якість, але й постійно вдосконалювати освітні процеси [9, с. 195].

Для оцінювання навчальних досягнень студентів в дидактиці використовують спеціальний набір наукових методів. Методи оцінювання якості освіти можна класифікувати за різними критеріями:

1. За суб'єктами оцінювання: внутрішні (самооцінювання закладів освіти); зовнішні (оцінювання незалежними експертами, агентствами).
2. За об'єктами оцінювання: освітніх програм; діяльності закладів освіти; роботи викладачів; навчальних досягнень студентів.
3. За формою: кількісні (статистичні показники, рейтинги); якісні (експертні візити, опитування, фокус-групи).
4. За періодичністю: поточні (семестрові, річні); періодичні (циклічні акредитації, атестації)

5. За методами збору даних: тестування, екзамени, опитування, анкетування, спостереження, аналіз документації, бенчмаркінг.

У вищій школі викладачі та керівники надають перевагу таким методам оцінювання якості освіти:

Самооцінювання – аналіз закладом власної діяльності за встановленими критеріями.

Акредитація – зовнішнє оцінювання експертами відповідності програм/закладів стандартам.

Студентське опитування – збір відгуків здобувачів щодо якості викладання, програм, ресурсів.

Атестація викладачів - оцінка професійної кваліфікації та роботи.

Рейтинги університетів – ранжування за певними показниками: публікаційна активність, працевлаштування випускників тощо.

Тести – стандартизоване оцінювання результатів навчання студентів.

Варто зазначити, що показник «якості» є набором деяких важливих характеристик, які роблять освітню послугу корисною, здатною задовольнити потреби здобувача освіти. Виділимо і охарактеризуємо основні внутрішні змістовні компоненти (характеристики) якості вищої освіти:

1. Багатовимірність – поєднання багатьох взаємопов'язаних аспектів, таких як якість викладання, навчальних програм, сучасність наукової діяльності, матеріально-технічної бази тощо.

2. Відповідність установленим стандартам – дотримання встановлених державою або вищим навчальним закладом вимог, положень та нормативів щодо освітніх програм, освітньо-кваліфікаційних характеристик, кваліфікацій викладачів, наявної науково-освітньої інфраструктури та інших критеріїв.

3. Очікування та вимоги зацікавлених сторін – врахування мотивації та потреб студентів, роботодавців, уряду, громадськості та інших стейкхолдерів.

4. Портфоліо закладу – унікальні особливості, пов'язані з його місцезнаходженням, специфікою спеціальностей, історією, традиціями, досягненнями і можливостями тощо.

5. Місія та цілі закладу – узгодженість освітньої діяльності із стратегічними намірами та завданнями конкретного ВНЗ.

6. Освітні послуги – увесь асортимент освітніх, науково-дослідницьких, виховних, мистецьких, культурних та інших послуг, що надаються ВНЗ.

Таким чином, якість вищої освіти не є статичним поняттям, вона динамічно змінюється залежно від низки внутрішніх та зовнішніх чинників, що передбачає постійний моніторинг і вдосконалення для задоволення актуальних вимог здобувачів освіти.

Варто навести деякі загальні тенденції та висновки, зроблені міжнародними експертами щодо якості освіти за 2014-2023 роки в Україні:

1. За оцінками CEDOS, в 2010-2019 рр. спостерігалось зниження якості вищої освіти в Україні, про що свідчили погані результати українських студентів у міжнародних тестуваннях. Дослідження CEDOS показало, що майже кожен п'ятий український студент не володіє базовими компетенціями з математики, читання та природничих наук.

2. Проект ARAUNIVERSITETSKA у 2021 році відзначав брак практичних навичок у випускників, недостатню інтеграцію досліджень та викладання у вищих закладах освіти. Аналітики критикували застарілі методики викладання, недостатнє фінансування та невідповідність освітніх програм ринку праці.

3. Водночас, спостерігалися окремі позитивні тенденції – зростання автономії університетів, інтернаціоналізація, розвиток систем внутрішнього забезпечення та контролю якості освітніх послуг.

Отже, експертні оцінки вказують на наявність деяких проблем з якістю вищої освіти у вищих навчальних закладах України, хоча були і позитивні зрушення.

Провівши аналіз даних опублікованих у відкритих джерелах НАЗЯВО, із сумом мусимо констатувати той факт, що якість вищої освіти в Україні за 2014-2023 роки, дещо погіршилася. Слід зазначити, що така ситуація була зумовлена факторами як зовнішнього так і внутрішнього характеру, а саме:

1) низька частка випускників 9-11 класів вітчизняних загальноосвітніх шкіл, у наслідок демографічної кризи кінця 90-х років;

2) застаріла інфраструктура навчальних закладів, подекуди відсутність профільних науково-дослідницьких лабораторій та центрів, застарілі засоби навчання та неповна комплектація комп'ютерного обладнання, низьке поповнення навчально-методичного матеріалу у бібліотеках;

3) зростання трудової та освітньої міграції талановитої молоді та науковців до країн Євросоюзу, через низьку оплату праці та незадовільні умови життя;

4) карантинними та обмежувальними заходами під час пандемії КОВІДУ-19, внаслідок чого заклади освіти сильно скоротили кількість аудиторних занять студентів і зросло навантаження самостійного навчання;

5) військовою агресією Російської Федерації проти України, у наслідок чого більшість навчальних закладів були змушені перейти на дистанційне навчання, або ж зазнали руйнувань освітньо-наукової інфраструктури чи переміститися в інші більш спокійні регіони;

6) слабка зовнішня мотивація студентів до навчання, низька оплати праці викладачів та науковців, скорочення доплат і надбавок;

7) обмеженість державного фінансування закладів освіти і науки, досліджень та конструкторських розробок, а також слабка підтримка з боку приватного капіталу та міжнародних грантів;

8) неефективна державна освітня політика, зумовлена некомпетентним управлінням з боку вищого керівництва МОН та його структурними підрозділами в регіонах, в наслідок чого відбулося не доведення деякої кількості освітніх реформ до їх логічного і повного завершення, а також занадто повільна реалізація Болонського процесу.

Суб'єктами оцінювання якості середньої, професійно-технічної, фахової передвищої, вищої освіти є: Міністерство освіти і науки України; Національне агентство забезпечення якості освіти; Український центр оцінювання якості освіти та його регіональні центри; наукові організації, науково-методичні установи, інші установи, які належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України; керівники закладів освіти та їх засновники; місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; роботодавці; громадські організації та об'єднання; студентські об'єднання тощо.

Акредитація освітніх програм є добровільною і проводиться з ініціативи закладу вищої освіти на платній основі відповідно до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 977, яке регламентує основні засади та порядок проведення акредитаційної експертизи [10].

Оцінювання якості вищої освіти є важливим інструментом для розробки національної стратегії та удосконалення існуючої нормативно-правової бази України щодо забезпечення якості вищої освіти (див. табл. 1).

Таблиця 1

Використання результатів оцінювання якості вищої освіти

Користувачі	Цілі використання
Заклади вищої освіти	Самопідготовка, порівняння з іншими закладами, бенчмаркінг, визначення сильних і слабких сторін тощо
Державні/Урядові служби	Прийняття рішень щодо закладів вищої освіти та системи освіти в цілому
Вступники та їхні батьки	Порівняння та вибір закладу вищої освіти для здобуття освіти
Бізнес-середовище	Відбір випускників конкретного закладу, пошук інновацій та нових технологій, місць для підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, виконавців наукових досліджень тощо
Викладачі та науковці	Порівняння з іншими, пошук роботи та місць для досліджень, підвищення кваліфікації, пошук партнерів для

	спільних проєктів
Випускники/Доросле населення	Пошук закладу освіти для підвищення кваліфікації, здобуття другої освіти, навчання протягом життя тощо

Джерело: [7, с. 51]

Рішення Національного агентства щодо акредитації освітніх програм у розрізі галузей знань та рівнів вищої освіти за повною процедурою акредитації у 2022 р. за повною процедурою розглянуло 904 освітніх програми (за 2021 р. – 2040 ОП), із них 422 – за освітнім рівнем магістра, 306 – за освітнім рівнем бакалавра, 148 – за освітнім рівнем доктора філософії та доктора мистецтва, 28 – молодшого бакалавра [10, с. 16].

Якість вищої освіти розглядається в «Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG 2015) як багатовимірне поняття, що оцінюється крізь призму досягнення чотирьох головних цілей: а) підготовки студентів до активної громадянської позиції; б) розширення їхніх можливостей для ефективного працевлаштування; в) сприяння особистому розвитку студентів; г) створення умов для побудови широкої і розвиненої бази знань, стимулювання досліджень та інновацій [9, с. 201].

Були розроблені рекомендації Національним агентством для допомоги у практичному застосуванні Критеріїв оцінювання якості освітньої програми [8], що є додатком до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 р. № 977.

Оцінка якості освітньої програми за конкретною спеціальністю здійснюється за рядом критеріїв, охарактеризованих у таблиці 2.

Таблиця 2.

Критерії та показники оцінки якості освітньої програми ВНЗ

Критерій	Показники	Заходи реалізації
1	2	3
1. Проектування та цілі освітньої програми	Відповідність програмних компетентностей та програмних результатів навчання стандарту вищої освіти; Дотримання вимог студентоцентрованого підходу в формулюванні цілей та змісту програми; Відображення тенденцій розвитку спеціальності в програмних	ретельно проаналізувати вимоги стандартів, тренди ринку праці та залучити стейкхолдерів для формування актуальної програми.

	компетентностях та результатах.	
2. Структура та зміст освітньої програми	Відповідність обсягу освітньої програми стандарту; Наявність унікальної освітньої траєкторії для кожного здобувача; Практична спрямованість програми.	забезпечити гнучкість траєкторій навчання, оптимальний обсяг теорії і практики відповідно до кваліфікаційних вимог.
3. Доступ до освітньої програми та визнання результатів навчання	Наявність офіційних та відомих правил прийому на програму; Процедури визнання результатів навчання, отриманих у неформальній та інформальній освіті.	впровадити прозорі процедури вступу та механізми зарахування неформальної/інформальної освіти.
4. Навчання і викладання за освітньою програмою	Застосування різноманітних форм і методів навчання та викладання; Ефективність екзаменаційних процедур та критеріїв оцінювання; Забезпечення академічної доброчесності.	застосовувати студентоцентровані методики, новітні технології та різноманітні форми організації навчального процесу.
5. Контрольні заходи, оцінювання здобувачів вищої освіти та академічна доброчесність	Чіткість критеріїв оцінювання, їх зрозумілість здобувачам; Практика запобігання та виявлення академічного плагіату; Об'єктивність екзаменаторів	розробити чіткі й зрозумілі критерії оцінювання, впровадити ефективні антиплагіатні інструменти.
6. Людські ресурси	Відповідність кваліфікації академічного персоналу; Наукова активність викладачів та підвищення їхньої кваліфікації; Залучення професіоналів-практиків.	забезпечити високу кваліфікацію викладачів, їх постійний професійний розвиток та залучення практиків.
7. Освітнє середовище та матеріальні ресурси	Забезпеченість приміщеннями, комп'ютерними класами, обладнанням; Соціальна інфраструктура та вільний доступ до інформаційних ресурсів; Безпечність освітнього середовища.	створити сучасну матеріально-технічну базу, комфортні умови та безперешкодний доступ до інформації.

8. Внутрішнє забезпечення якості освітньої програми	Наявність ефективної системи забезпечення якості та прозорого її функціонування; Врахування позицій здобувачів, роботодавців та інших стейкхолдерів; Регулярний моніторинг освітньої програми та її періодичний перегляд.	розбудувати дієву систему моніторингу й періодичного перегляду програм із залученням стейкхолдерів.
9. Прозорість та публічність	Публічна інформація про стандарти, критерії та процедури оцінювання; Публікація актуальної, своєчасної та об'єктивної інформації про освітню програму.	оприлюднювати актуальну інформацію про освітні програми, критерії оцінювання та всі процеси.
10. Навчання через дослідження	Залучення здобувачів до наукових досліджень; Дослідницький компонент в освітній програмі та навчальному процесі.	інтегрувати наукові дослідження в освітні програми, залучати здобувачів до проектної діяльності.

Складено і доповнено автором на основі [8].

Критерії НАЗЯВО є чіткими орієнтирами для розбудови та вдосконалення систем внутрішнього забезпечення якості освіти в українських університетах відповідно до міжнародних стандартів. Дотримання цих критеріїв оцінювання якості освітньої програми вимагає від ЗВО системних зусиль щодо постійного вдосконалення змісту і методів навчання, управлінських процесів, розвитку персоналу та ресурсного забезпечення. Водночас їх виконання дозволяє закладам надавати якісні освітні послуги, підвищувати конкурентоспроможність випускників на ринку праці та ефективно інтегруватися у європейський освітній простір.

Коротко розглянемо досвід країн Євросоюзу щодо управління якістю освітнього процесу у вищих навчальних закладах на прикладі п'яти держав.

У демократичній Великобританії система забезпечення якості ґрунтується на роботі Агентства із забезпечення якості (QAA) та інституційній автономії університетів. Зокрема, QAA розробляє рамки кваліфікацій, критерії оцінювання та проводить періодичні незалежні аудити університетів. Заклади вищої освіти мають дотримуватися ключових принципів: студентоцентризм, громадська підзвітність, постійне вдосконалення діяльності університетів [2].

У Німеччині діє децентралізована система забезпечення якості на рівні федеральних земель та університетів. Акредитаційна рада та агентства акредитації оцінюють освітні програми відповідно до встановлених критеріїв. Акцент при контролю освіти робиться на внутрішніх системах управління якістю, що дозволяє університетам самостійно свої визначати пріоритети [4].

Франція має своє національне агентство HCERES, що здійснює оцінку освітніх програм, досліджень та адміністрування. Процедури оцінки включають самооцінку закладів, візити експертних груп та публікацію звітів. Основний фокус контролю освіти робиться на покращенні якості та міжнародній конкурентоспроможності як випускників так і закладу [5].

Нідерланди, як монархічна держава, має свої освітні традиції. Відповідальність за забезпечення якості покладена на університети за допомогою PDCA циклу. Проводиться зовнішня оцінка акредитаційними організаціями на основі самооцінки ВНЗ. Акредитація є обов'язковою для визнання освітніх програм та отримання державного фінансування [1].

В Іспанії досить ефективно діє національне агентство ANECA координує акредитацію програм та інституцій. Університети зобов'язані мати внутрішні системи управління якістю. Процедури контролю освіти включають самооцінку, зовнішню експертну оцінку та публічні звіти [3].

Отже, основі досвіду провідних європейських країн для вдосконалення системи оцінювання якості вищої освіти в Україні науковцям і педагогам варто змінити підходи до педагогічного контролю, зробивши його більш гнучким. Необхідно удосконалити роботу НАЗЯВО за прикладом Великобританії та Франції, що здійснюватиме періодичні комплексні інституційні аудити та оцінювання освітніх програм за участю експертів і стейкхолдерів. Водночас, слід розвивати інституційну автономію університетів в управлінні якістю на кшталт практик Німеччини та Нідерландів – впроваджувати дієві внутрішні системи із застосуванням циклічної моделі PDCA, обов'язкове самооцінювання та культуру постійного вдосконалення. Важливим є підсилення студентоцентрованого підходу, публічності та громадської підзвітності ЗВО. Доцільно запровадити акредитацію усіх освітніх програм незалежними агентствами за чіткими критеріями як обов'язкову вимогу для їх визнання та фінансування державою. Потрібно залучати міжнародних експертів для забезпечення оцінювання відповідно до європейських стандартів якості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, якість вищої освіти – являє собою не лише відповідність стандартам і якісне засвоєння знань, але й процес створення стимулюючого навчального середовища, яке сприяє розвитку критичного мислення, творчості та соціальної взаємодії студентів,

формування їхніх особистісних та професійних компетентностей, а також забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Критерії оцінювання освітніх програм НАЗЯВО передбачають студентоцентризований підхід, практичну спрямованість навчання, академічну добросовісність, залучення стейкхолдерів, безперервний розвиток викладацького складу, сучасне освітнє середовище, внутрішні системи забезпечення якості та орієнтацію на дослідницьку діяльність.

За аналізом досвіду провідних європейських країн, можна виділити декілька ключових напрямків удосконалення, таких як гнучкий підхід до педагогічного контролю, розвиток інституційної автономії університетів, активна роль студентів та громадської підзвітності закладів вищої освіти. Важливо також впровадження обов'язкової акредитації освітніх програм за чіткими критеріями та залучення міжнародних експертів для забезпечення відповідності європейським стандартам якості. Авторські пропозиції можуть сприяти підвищенню якості вищої освіти в Україні та покращенню конкурентоспроможності її випускників на міжнародному ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Dill D. D., Beerkens M. Public policy for academic quality: Analyses of innovative policy instruments. Springer, Dordrecht. 2010.
2. Harvey L. A history and critique of quality evaluation in the UK. *Quality Assurance in Education*. 2005. № 13(4). Pp. 263–276.
3. Rosa M. J., Amaral A. A self-assessment of higher education institutions from the perspective of the EFQM excellence model. *In Tertiary education and management*. 2007. Springer, Dordrecht. Pp. 181–207.
4. Serrano-Velarde K. Quality assurance in the European higher education area: The emergence of share values and practices. *Higher Education in Europe*. 2008. № 33(2-3). Pp. 309–319.
5. Themines J. F. A decade of EC-driven institutional change in French higher education. *International Journal of Linguistics*. 2014. № 6(2), Pp. 18–33
6. Методика оцінювання якості освіти. URL: https://estetika.at.ua/metodika_ocenivaniya_kachestva_obrazovaniya.pdf. (дата звернення: 20.03.2024).
7. Мінакова Т. П. Підходи до оцінювання якості вищої освіти. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 7–8. С. 50–52.
8. Рекомендації щодо застосування критерії оцінювання якості освітньої програми / Затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року. Київ: ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»». 2020. 66 с.

9. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік / За заг. ред. С. Квіта. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. 232 с.
10. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2022 рік / упоряд.: О. Осіюк, О. Хименко; за заг. ред. А. Бутенка, О. Єременко. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 111 с.
11. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ: Академвидав, 2014. 456 с.

УДК 355.018

ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Аліна БЕНЗЕЛЮК,

здобувачка вищої освіти факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Науковий керівник:

Лариса КОВАЛЕНКО,

доктор юридичних наук, професорка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого

Стаття досліджує різноманітні психологічні виклики, з якими стикаються учасники конфлікту, включаючи військовослужбовців, цивільних осіб, дітей та сім'ї загиблих. Стаття розглядає травми посттравматичного стресу, депресію, тривогу та втрату ідентичності, а також розглядає ефективні стратегії психологічної підтримки та подолання цих проблем.

***Ключові слова:** психологічна підтримка, психотравматизація особи, психологічне благополуччя, травма, стрес, депресія.*

Постановка проблеми. Війна, незалежно від своїх характеристик і тривалості, залишає невиліковні наслідки на психічному стані учасників та осіб, які опиняються в її зоні впливу. Посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривога, втрата ідентичності, страх і почуття ізоляції є серйозними викликами для психічного здоров'я. Ці проблеми впливають не лише на індивідуальний рівень функціонування, але також можуть мати негативний вплив на соціальну взаємодію та поведінку.

Зв'язок з сучасними теоретичними та практичними завданнями включає розробку та впровадження ефективних програм психологічної підтримки для учасників війни та їх родин з метою попередження та лікування психічних проблем; створення ресурсів та програм для реабілітації осіб, які пережили травматичні події війни, з метою поліпшення їх психічного стану та підвищення якості життя; підвищення рівня психологічної освіти та свідомості серед

населення щодо психічних наслідків війни та методів їх подолання для кращого розуміння та прийняття наданої допомоги; забезпечення доступності та належності психологічної підтримки для всіх, хто постраждав від психічних проблем, пов'язаних з війною, незалежно від їхнього статусу чи місця проживання.

Мета статті – проаналізувати психологічні наслідки війни та їх вплив на психічне здоров'я учасників конфлікту та сторонніх осіб.

Виклад основного матеріалу. Війна – це не лише руйнівні бої, втрати та збитки, це не лише політичний конфлікт, а й трагедія для людей, це глибока рана, що завдає шкоди не лише фізичному світу, а й психіці людей, які її переживають. Наслідки війни для психічного здоров'я можуть бути жахливими та довготривалими, впливаючи як на учасників конфлікту, так і на сторонніх осіб [1].

Встановлено, що найпоширенішими негативними психічними проявами є тривога, депресія, та психосоматичні проблеми (безсоння, різноманітні болі в області живота та спини) [2].

1. Бійці, які безпосередньо брали участь у бойових діях, часто страждають від ПТСР. Цей розлад може проявлятися у флешбеках, нічних жахах, тривожності, дратівливості, емоційній онімілості та інших симптомах. ПТСР може значно ускладнити життя людини, адже він заважає нормальній концентрації, сну, спілкуванню та веденню повсякденного життя.

2. Війна може стати причиною депресії та тривожних розладів як у військових, так і у цивільних. Втрата близьких, страх за життя, постійний стрес та невизначеність – все це може призвести до розвитку цих психологічних проблем. Депресія може проявлятися у відчутті безнадійності, втраті інтересу до життя, апатії та суїцидальних думках. Тривожність може супроводжуватися панічними атаками, пітливістю, тремором, запамороченнями та іншими фізичними симптомами.

3. Деякі люди, які пережили війну, шукають полегшення у алкоголі, наркотиках або інших психоактивних речовинах. Це може призвести до розвитку залежності, яка ще більше погіршує психічне здоров'я та руйнує життя людини.

4. Психологічні травми, отримані під час війни, можуть ускладнити людині адаптацію до мирного життя. Їм може бути важко знайти роботу, спілкуватися з людьми, брати участь у соціальному житті.

Як вже зазначалось, війна, як феномен, має значний вплив на психічне здоров'я та благополуччя осіб, які опиняються в її зоні впливу. Психологічні проблеми, викликані війною, можуть бути різноманітними та глибоко впливати на життя постраждалих.

Аналіз цих проблем вимагає розуміння широкого спектру факторів, що їх визначають.

1. Найочевиднішими факторами, що спричиняють психологічні проблеми внаслідок війни, є самі травматичні події, які можуть включати в себе втрату близьких, травми та насильство. Ці події створюють середовище постійного стресу, що може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних реакцій.

2. Рівень соціальної підтримки та взаємодії з оточуючими може впливати на те, як особа долає психологічні труднощі після війни. Наявність підтримки від родини, друзів та спільноти може сприяти адаптації та зціленню, тоді як відсутність соціальної підтримки може поглибити психологічні проблеми.

3. Війна може підірвати основні психологічні підґрунтя, які утримують особистість. Втрата стабільності, розрив соціальних зв'язків та переоцінка власної ідентичності можуть сприяти розвитку депресії та тривоги.

4. Брак доступу до психологічної підтримки та лікування може ускладнити ситуацію для осіб, що страждають від психологічних проблем внаслідок війни. Недостатня кількість психіатрів, психологів та ресурсів для підтримки може перешкоджати відновленню та зціленню.

5. Культурні та історичні особливості можуть впливати на те, як психологічні проблеми внаслідок війни виявляються та яким чином вони сприймаються у відповідних спільнотах.

Розуміння цих факторів дозволяє більш повно і систематично аналізувати психологічні проблеми, що виникають внаслідок війни, та розробляти більш ефективні стратегії їх подолання та підтримки.

Стратегії подолання психологічних проблем:

Важливо мати можливість виговоритися про свої переживання, отримати емоційну підтримку та розуміння. Це може бути допомога близьких людей, психологів, психотерапевтів;

Існує ряд методів терапії, які можуть допомогти людям, які пережили війну, впоратися з психологічними проблемами. До них належать: когнітивно-поведінкова терапія, яка допомагає людям змінити негативні думки та поведінку, пов'язані з травмою; експозиційна терапія - поступове й безпечне зіткнення з травматичними спогадами та переживаннями; психотерапія EMDR, яка використовує рухи очей, звуки або вібрації для стимуляції обробки травматичних спогадів;

Групова терапія може бути корисним доповненням до індивідуальної терапії. Вона дає можливість людям поділитися своїми переживаннями з іншими людьми, які розуміють їх, отримати підтримку та навчитися новим механізмам подолання труднощів; Медикаментозне лікування: у деяких випадках можуть

бути призначені антидепресанти, анксиолітики або інші препарати для полегшення симптомів тривоги, депресії або ПТСР [3].

Спільнота та суспільство також відіграють ключову роль у наданні підтримки. Ось декілька способів, якими вони можуть допомогти:

Створення атмосфери емпатії та розуміння. Люди, які пережили війну, часто відчують себе самотніми та ізольованими. Важливо дати їм зрозуміти, що вони не самотні, що їх біль та страждання визнаються та приймаються;

Практична допомога. Це може бути допомога з житлом, працевлаштуванням, освітою, медичним обслуговуванням та іншими потребами;

Створення груп підтримки. Люди, які пережили схожі досвіди, можуть допомогти один одному, поділившись своїми емоціями та історіями;

Проведення заходів з інформування та просвітництва. Це допоможе людям краще зрозуміти психологічні наслідки війни та знати, як допомогти людям, які постраждали [4].

Важливість самопідтримки для людей, які пережили війну, не може бути переоцінена. Після війни люди зіткаються з різноманітними психологічними труднощами та емоційними переживаннями, які можуть залишатися з ними протягом тривалого часу. Важливою складовою процесу відновлення після війни є здатність самостійно дбати про своє психічне здоров'я та емоційний стан. Ось декілька причин, чому самопідтримка є ключовою для постраждалих від війни:

1. Самопідтримка допомагає людям зберігати емоційне благополуччя під час періоду після війни. Це може включати управління стресом, розвиток стратегій копію та відновлення позитивного погляду на майбутнє.

2. Шлях до зцілення після війни може включати процес саморефлексії та осмислення досвіду. Самопідтримка допомагає людям зрозуміти свої емоції, переживання та реакції на події війни, що дозволяє їм краще справлятися зі своїми внутрішніми конфліктами.

3. Самопідтримка стимулює постраждалих від війни до самостійного пошуку та використання ресурсів та методів, що допоможуть їм подолати труднощі.

4. Самопідтримка допомагає людям виробляти внутрішній ресурс та стійкість, яка допомагає їм подолати виклики, з якими вони зіштовхуються у процесі відновлення після війни.

5. Самопідтримка стимулює процес самоцілення та розвитку. Зосередження на самопідтримці допомагає людям виявляти свої потреби, розвивати стратегії самообслуговування та поступово відновлювати втрачену віру у себе.

6. Самопідтримка допомагає людям адаптуватися до нового життя після війни. Вона надає їм засоби для подолання викликів, пов'язаних зі зміною умов та оточення, що сприяє покращенню їхнього благополуччя та життєвої якості.

Отже, самопідтримка відіграє ключову роль у процесі відновлення та зцілення для людей, які пережили війну, допомагаючи їм зберігати емоційне благополуччя та адаптуватися до нових умов життя.

Висновки

У зв'язку з відомими психологічними наслідками війни та їхнім впливом на психічне здоров'я учасників конфлікту та сторонніх осіб, ця стаття визначає значущі виклики та можливі стратегії подолання цих проблем. Війна, незалежно від її тривалості та характеристик, залишає невиліковні сліди на психічному стані людей, примушуючи їх зіткнутися з посттравматичним стресовим розладом, депресією, тривогою та іншими негативними проявами.

Потрібно підкреслити необхідність розробки та впровадження ефективних програм психологічної підтримки для учасників війни та їхніх родин, а також створення ресурсів та програм для реабілітації осіб, які пережили травматичні події війни. Підвищення рівня психологічної освіти та свідомості серед населення також є ключовим завданням для кращого розуміння та прийняття необхідної допомоги. Забезпечення доступності та належності психологічної підтримки для всіх, хто постраждав від психічних проблем, пов'язаних з війною, є необхідним для поліпшення якості життя та соціальної взаємодії.

Таким чином, стаття наголошує на важливості розвитку комплексних підходів до психологічної підтримки та реабілітації осіб, які постраждали від війни, щоб допомогти їм подолати психічні труднощі та покращити їхнє психічне благополуччя.

ЛІТЕРАТУРА:

1.Hentges, Gudrun (5 грудня 2012). *Politische Bildung im Zeichen des Kalten Krieges: Das Ostkolleg der Bundeszentrale für politische Bildung*. Staat und politische Bildung. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. с. 341–430.

2.World health report. Mental health : new understanding, new hope. Geneva: World Health Organization, 2011.

3.National Center for PTSD. URL: <https://www.ptsd.va.gov/>

4. Мульована Л.І. Методи психологічної допомоги учасникам АТО. *Молодий вчений*. 2014. № 10 (13) С. 114-116.

5. Коваленко Л.П. Адміністративний процес України під час дії воєнного стану. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 7. С. 23-51.

УДК 371.214

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Наталія МАТЯВІНА,

здобувачка вищої освіти другого
(магістерського) рівня

факультету педагогіки, психології та
мистецтв,

Центральноукраїнський державний
університет

імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена проблемі формування лідерських якостей молодших школярів, які розглядаються як обов'язкові компоненти особистості кожного учня початкової школи. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень розкрито сутність таких понять, як лідерство, лідер, лідерські якості, визначено їх основні характеристики. Особливу увагу приділено питанню змісту та структури лідерських якостей молодших школярів.

Ключові слова: лідерські якості, лідер, лідерство, формування лідерських якостей особистості.

The article is dedicated to the problem of developing leadership qualities in younger schoolchildren, which are considered essential components of the personality of each elementary school student. Based on the analysis of psychological and pedagogical research, the essence of such concepts as leadership, leader, and leadership qualities is revealed, and their main characteristics are defined. Special attention is paid to the content and structure of leadership qualities in younger schoolchildren.

Keywords: leadership qualities, leader, leadership, formation of personality's leadership qualities.

Постановка проблеми дослідження. Зміна пріоритетів у суспільстві, де головною цінністю, суб'єктом культури і життя є людина, вимагає від сучасної школи системного, інноваційного, соціально-педагогічного забезпечення освітнього процесу, який ґрунтується на гуманістичних і демократичних засадах, принципах толерантності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Зокрема, в Концепції Нової української школи особлива увага приділяється особистості вчителя та якостям, якими він повинен володіти. Сучасний педагог має бути не тільки компетентним у своїй справі, а й бути лідером в повсякденному житті, служити

прикладом для наслідування, розвивати і формувати лідерські якості у молоді, оскільки сучасні умови суспільного життя передбачають наявність лідерських якостей у молодих людей як запоруку успіху. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема формування лідерських якостей учнів у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти розвитку лідерських якостей досліджувались у різних галузях знань, зокрема, педагогіці, психології, філософії, теорії управліннь. Поняття «лідерські якості», їхній зміст та головні компоненти, створення умов для розвитку лідерських якостей, а також проблеми виховання лідерів і формування соціально активної особистості аналізуються у працях Д. Алфімова, Т. Вежевич, А. Войцихова, І. Купи, Т. Прохоренка, К. Садохіної, Ж. Петрочко, М. Риженко, Н. Сушик та ін. Засоби розвитку лідерських якостей представлені у роботах Д. Алфімова, В. Мороза, В. Ягоднікової та ін. Проте у цих дослідженнях недостатньою мірою, на нашу думку, представлені аспекти формування лідерських якостей молодших школярів в умовах Нової української школи.

Метою статті є обґрунтування педагогічних аспектів формування лідерських якостей молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. На часі суспільство потребує виховання успішної особистості з розвинутими лідерськими, діловими якостями, підготовленої для самореалізації в сучасному світі, яка адекватно реагуватиме на зміни, що в ньому відбуваються. Виховання лідерських якостей особистості може відбуватися протягом усього життя, але найбільш сприятливим для їхнього формування є період навчання в школі як соціальному інституті, у якому особистість перебуває одинадцять років. Їх розвиток і формування – завдання не тільки загальноосвітньої школи, але й сім'ї та позашкільних закладів освіти. «Однак саме загальноосвітня школа, завдяки спеціально підготовленим педагогам, найбільш повно сприяє формуванню в школяра позитивних соціальних і пізнавальних потреб, стимулює самотворення особистості» [3, с. 288].

Лідерство є одним із найважливіших способів інтеграції особистості в систему суспільної діяльності та міжособистісних взаємовідносин. «Як соціально-психологічний феномен лідерство виникає в результаті взаємодії людини й конкретних суспільнозумовлених обставин предметної діяльності. Це система соціально-психологічних явищ, яка пов'язана з виходом особистості в лідери і її відносинами із членами групи, які можна визначити як відносини домінування і підпорядкування, впливу і слідування в системі міжособистісних відносин у групі» [2, с. 72].

За визначенням психолога В. Шапара, «лідер – це член групи, за яким всі інші члени групи визнають право приймати відповідальні рішення у важливих

ситуаціях – рішення, що стосуються їхніх інтересів і визначають напрям і характер діяльності всієї групи. Найбільш авторитетною вважається особистість, яка відіграє провідну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі» [5, с. 230].

На думку В. Ягоднікової, «лідерські якості – це риси особистості, які забезпечують ефективне лідерство, а саме: індивідуально-особистісні й соціально-психологічні особливості особистості, що впливають на групу і приводять до досягнення мети» [6, с. 5].

Аналіз різних наукових підходів до визначення лідерських якостей особистості дав підстави для такого формулювання: лідерські якості – це узагальнені властивості лідера створювати нове бачення вирішення проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямку досягнення групою або організацією цілей, а також створювати позитивну соціально-психологічну атмосферу в колективі.

Структура лідерських якостей школяра включає: особистісний критерій – загальні риси лідера як систему його ціннісних орієнтирів і відносин із навколишнім світом і людьми, основу особистісної характеристики (рішучість, ініціативність, наполегливість, креативність, чесність і порядність у відносинах, відповідальність, емпатія, інтелектуальна лабільність); поведінковий критерій – лідерську поведінку як умову взаємного сприйняття, взаєморозуміння, взаємооцінки (уміння слухати, готовність до співпраці, рефлексивність, уміння розуміти емоційний стан людини, уміння впливати на інших, уміння себе презентувати, уміння розв'язувати конфлікти, комунікабельність); ситуаційний критерій – ситуації, у яких діє лідер, як передумова успішної діяльності (стресостійкість, мотивація успіху, уміння управляти собою, уміння приймати рішення, упевненість у собі, уміння організувати, уміння проявляти самостійність, уміння брати на себе ризик) [1, 233-239].

Процес виховання лідерських якостей школярів не є окремим напрямком виховної роботи, він органічно включений у загальну виховну систему школи, пронизує всі її напрямки. Ефективність формування лідерських якостей школярів залежить від того наскільки неперервно (від класу до класу) воно здійснюється. Під неперервністю формування лідерських якостей школярів розуміється поступовість виховних дій протягом усього перебування учня в школі, та за її межами, з урахуванням психологічних новоутворень, що притаманні віковому періоду школярів й обумовлюють диференціацію змісту, форм і методів роботи.

Формування лідерських якостей і навичок, соціальної активності дитини зумовлені як освітнім процесом, так і значною мірою соціальним середовищем і, перш за все, дитячим колективом. Педагогічна наука та практика доводять, що лідерські якості закладаються та розвиваються в онтогенезі людини вже в

молодшому шкільному віці, спираючись на особистісно орієнтовану освіту, яка ставить учня у позицію його суб'єкта. У цей період у молодшого школяра формуються основні якості його особистості, виникають та розвиваються різноманітні форми ставлення до оточуючих людей, соціального середовища, до діяльності власної та оточуючих, а також форми взаємовідносин з ними. Такі якості, як відповідальність, ініціативність, комунікабельність, уміння співчувати, співчувати, а також самоповагу забезпечать умови впливу лідерів на членів колективу.

У початковій школі у дитини виникає прихильність до групи, почуття спільності з однолітками, особливо з товаришескими, дружлюбними дітьми, добре розвиненими розумово, емоційними, які вміють організувати гру.

Лідерські якості молодшого школяра як цілепокладання, мотивація, планування, емпатія, дипломатичність формуються поступово у різних видах діяльності. Потрапляючи до школи, першокласники немає досвіду колективної діяльності, тим паче вміння вибрати відповідного конкретної ситуації лідера, оцінити його дії і рівень впливу членів колективу і, нарешті, як обирати, а й, оцінивши дії лідера, переобрати його. У той самий час у групі існує ієрархія, у якій місце кожного школяра визначається системою групових відносин.

Формування лідерських якостей молодших школярів у дитячому колективі зумовлено різноманітною колективною діяльністю, у ході якої створюється система міжособистісних відносин, спілкування та можливість для кожного члена колективу реалізувати свій потенціал лідера. Ефективність розвитку та становлення особистісних лідерських якостей молодшого школяра залежить від обліку вікових та індивідуальних особливостей дитини, створення доброзичливого розвиваючого середовища та включення до освітнього процесу різноманітних навчальних, ігрових та інших видів групової спільної діяльності.

Основними видами діяльності, які спрямовані на формування лідерських якостей молодших школярів в освітньому просторі, є: навчальна діяльність (індивідуальна, групова, колективна); виховна діяльність (дискусії, бесіди на відповідну тематику, участь у тренінгах, конкурсах, змаганнях, розігрування рольових ситуацій); дослідницько-пошукова діяльність (участь у конференціях, проектах, програмах); проєктивна діяльність (розроблення та захист індивідуальних і колективних проєктів, творчих справ); громадська діяльність (участь у роботі органів учнівського самоврядування тощо) [4, с. 113–114].

Таким чином, цілеспрямоване формування лідерських якостей молодших школярів відбувається у процесах розвитку, навчання, виховання, спілкування, діяльності особистості.

Висновки. Проблема виховання лідерських якостей школярів є однією з актуальних соціально-педагогічних проблем сьогодення, яке потребує

ініціативних людей, здатних до здійснення свідомого самостійного вибору, із розвиненим почуттям власної гідності, здатністю до особистісного самовдосконалення. Високі вимоги ставляться як до учнів, так і до особистості педагога, який у своїй діяльності повинен враховувати індивідуальні та вікові особливості школярів, створювати такі умови, які забезпечували б у процесі навчання подальший розвиток лідерських якостей, здібностей та інтересів школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі: автореферат дис.: 13.00.07. Донецьк, 2012. 495 с.
2. Сергеева Л. М., Кондратьєва В. П., Хромей М. Я. Лідерство: навчальний посібник за ред. Л. М. Сергеевої. Івано-Франківськ: «Лілея». 2015. 296с.
3. Педагогічний словник [за ред. Ярмаченка М. Д.]. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.
4. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. № 7. С. 110–115.
5. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник: близько 2500 термінів. Харків, 2004. 640с.
6. Ягоднікова В. Виховання лідерів. *Виховна робота в школі*. 2009. № 10. С. 2–36.

УДК 004.8

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЗІ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Інна КРИВОРУЧКО,

здобувачка першого (бакалаврського)
рівня Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Олена СОМЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Цentrальноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглядається використання інформаційних систем зі штучним інтелектом (ШІ) у навчальному процесі та професійній діяльності. Зазначається, що ШІ відіграють значну роль у сучасному освітньому середовищі та бізнесі, допомагаючи студентам та професіоналам збирати, аналізувати та використовувати великі обсяги інформації для здійснення кращих рішень. У статті аналізуються різні аспекти використання ШІ, такі як персоналізоване навчання, автоматизація процесів, прогнозування тенденцій та підтримка прийняття рішень. Також надається огляд основних інструментів та технологій, які використовуються у цих системах.

Ключові слова: інформаційна система, штучний інтелект, навчальний процес, професійна діяльність, персоналізоване навчання, технології штучного інтелекту, освітнє середовище.

The article discusses the use of Artificial Intelligence Information Systems (AIIS) in the educational process and professional activities. It is noted that AIIS play a significant role in modern educational environments and businesses, helping students and professionals gather, analyze, and utilize large amounts of information to make better decisions. Various aspects of AIIS utilization are analyzed in the article, such as personalized learning, process automation, trend forecasting, and decision support. An overview of the main tools and technologies used in these systems is also provided.

Keywords: information system, artificial intelligence, educational process, professional activity, personalized learning, artificial intelligence technologies, educational environment.

Постановка проблеми. У зв'язку зі швидким розвитком технологій штучного інтелекту (ШІ) дедалі більше уваги приділяється їх використанню у навчальному процесі та професійній діяльності. Однак, існує ряд викликів та проблем,

пов'язаних із впровадженням інформаційних систем зі штучним інтелектом (ІСШ) у зазначені сфери. Однією з цих проблем є необхідність ефективного використання ІСШ для підтримки індивідуалізованого навчання та професійного розвитку, забезпечення відповідності освітніх та професійних програм потребам студентів та споживачів послуг, а також забезпечення високої якості навчального процесу та здійснення професійної діяльності. Вирішення цих проблем вимагає ретельного аналізу використання ІСШ, розробки нових методів та стратегій їх інтеграції в освітній процес та професійну діяльність, а також урахування етичних та соціальних аспектів використання технологій ШІ.

Метою цієї статті є систематизація та аналіз використання інформаційних систем зі штучним інтелектом у навчальному процесі та професійній діяльності. Дослідження спрямоване на розкриття потенціалу ІСШ для покращення якості навчання, персоналізації освітнього процесу та підвищення продуктивності в професійній сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Інформаційна система – це комплекс взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують збір, зберігання, обробку, передачу та використання інформації для досягнення певної мети. Інформаційні системи можуть бути автоматизованими та включати апаратне забезпечення, програмне забезпечення, бази даних, мережі зв'язку та людські ресурси для їх управління [1].

Штучний інтелект – це галузь науки, що вивчає розробку комп'ютерних систем, які можуть виконувати завдання, які зазвичай потребують інтелекту людини. Ці системи здатні аналізувати дані, робити висновки, вирішувати проблеми, вчитися від досвіду та взаємодіяти з оточенням у подібний до людського спосіб. Техніки штучного інтелекту включають машинне навчання, обробку природних мов, комп'ютерне зорове сприйняття та багато інших методів. ШІ застосовується в різних сферах, включаючи медицину, фінанси, технології, освіту та інші [2].

Інформаційна система зі штучним інтелектом – це система, яка використовує методи штучного інтелекту для збору, аналізу, обробки та використання інформації з метою автоматизації процесів, прийняття рішень, розв'язання завдань та покращення продуктивності в різних сферах діяльності [2]. ІСШ можуть використовуватися для розробки систем підтримки прийняття рішень, експертних систем, систем автоматичного розпізнавання образів, систем прогнозування, систем управління ресурсами та багато іншого. Ці системи можуть навчатися на основі даних та досвіду, щоб вдосконалювати свою продуктивність та адаптуватися до змін в навколишньому середовищі. Використання ІСШ може значно полегшити рутинні завдання, підвищити

ефективність та якість прийнятих рішень у бізнесі, освіті, медицині та інших сферах.

Виклад основного матеріалу.

Штучний інтелект охоплює широкий спектр методів, технік і підходів до створення комп'ютерних систем, що демонструють інтелектуальні здібності. Ось деякі основні технології штучного інтелекту:

1. *Експертні системи* – ці системи використовують бази знань та правила для вирішення проблем в спеціалізованих областях, діючи як експерти в цих областях.

2. *Машинне навчання* – машинне навчання дозволяє комп'ютерам навчатися на основі даних та виходу без явного програмного кодування.

3. *Обробка природних мов (Natural Language Processing, NLP)* – сфера штучного інтелекту, що досліджує взаємодію між комп'ютерами та людьми через мову.

4. *Комп'ютерне зорове сприйняття (Computer Vision)* – область, що досліджує, як комп'ютери можуть «розуміти» інформацію, отриману зображеннями або відео.

5. *Підсилене навчання (Reinforcement Learning)* – метод навчання, при якому модель навчається через взаємодію з оточуючим середовищем, отримуючи винагороди або покарання за свої дії.

6. *Глибинне навчання (Deep Learning)* – підгалузь машинного навчання, яка використовує нейронні мережі з багатьма шарами для вирішення складних завдань.

7. *Генетичні алгоритми* – це методи, які використовують принципи природного відбору для оптимізації проблем.

8. *Системи автоматичного планування та розподілу ресурсів* – ці системи допомагають у розподілі ресурсів і вирішенні задач планування.

9. *Імітація мозку* – спроби моделювати структуру та функції людського мозку для створення інтелектуальних систем.

Зупинимося детальніше на понятті машинного навчання. Основна його ідея полягає в тому, що комп'ютерні системи можуть аналізувати дані, виявляти закономірності та здійснювати прогнози або приймати рішення на їх основі.

Існує три основні типи машинного навчання:

– Навчання з наглядом (*supervised learning*) – модель навчається на основі пар даних, що містять вхідні признаки та відповіді. Мета полягає в тому, щоб модель змогла передбачити відповіді для нових вхідних даних.

– Навчання без нагляду (*unsupervised learning*) – модель навчається на основі невідмічених даних, без відповідей. Мета полягає в тому, щоб модель виявляла приховані структури чи закономірності в даних.

– Підсилене навчання (reinforcement learning) – модель навчається на основі взаємодії з оточуючим середовищем, де вона отримує винагороди або покарання за кожен зроблений крок. Мета полягає в тому, щоб модель навчилася приймати оптимальні рішення для досягнення певної мети.

Машинне навчання використовується в різних сферах, таких як комп'ютерне зорове сприйняття, обробка природних мов, рекомендаційні системи, фінанси, медицина та багато інших, і відіграє ключову роль у розвитку штучного інтелекту.

Штучний інтелект має потужний потенціал для застосування в навчальному процесі, сприяючи покращенню якості освіти та ефективності навчання (табл. 1).

Таблиця 1 – Можливості застосування інформаційних систем зі штучним інтелектом у навчальному процесі

Спосіб застосування	Опис
Персоналізоване навчання	Адаптація навчального матеріалу до потреб та індивідуальних особливостей кожного учня.
Автоматизована оцінка	Автоматизація процесу оцінювання та генерація звітів про успішність на основі відповідей учнів.
Відстеження прогресу	Можливість вчителям та учням відстежувати прогрес у навчанні за допомогою аналітичних інструментів.
Інтерактивність та залучення	Створення інтерактивних навчальних матеріалів, що залучають учнів у процес навчання.
Рекомендаційні системи	Надання рекомендацій щодо навчальних ресурсів та матеріалів на основі індивідуальних потреб та інтересів.
Миттєва підтримка	Надання миттєвої підтримки учням під час навчання, відповіді на питання та надання додаткових пояснень.
Прогнозування успішності	Використання даних про навчальний прогрес для прогнозування успішності та виявлення можливих проблем.

Також розглянемо можливості застосування штучного інтелекту у професійній діяльності (табл. 2).

Таблиця 2 – Можливості застосування інформаційних систем зі штучним інтелектом у професійній діяльності

Спосіб застосування	Опис
Автоматизація процесів	Використання ШІ для автоматизації рутинних операцій та процесів у професійній діяльності, забезпечуючи більшу

	продуктивність та ефективність.
Аналітика даних	Використання ШІ для аналізу великих обсягів даних та виявлення корисних зв'язків та закономірностей, що допомагає в прийнятті кращих стратегічних рішень.
Прогнозування тенденцій	Використання ШІ для прогнозування майбутніх тенденцій та ринкових умов на основі аналізу даних та попереднього досвіду.
Оптимізація процесів	Використання ШІ для оптимізації робочих процесів та вдосконалення робочих потоків у професійній діяльності з метою зниження витрат та підвищення якості.
Системи підтримки прийняття рішень	Використання ШІ для надання підтримки у прийнятті рішень у професійній діяльності, аналізуючи доступні дані та рекомендуючи оптимальні варіанти дій.
Комунікація та обробка інформації	Використання ШІ для автоматизації комунікації та обробки інформації у професійній діяльності, забезпечуючи ефективнішу співпрацю та обмін даними.
Управління ресурсами	Використання ШІ для оптимізації управління ресурсами (людськими, фінансовими, матеріальними) у професійній діяльності з метою підвищення ефективності та продуктивності.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначені аспекти використання інформаційних систем зі штучним інтелектом у навчальному процесі та професійній діяльності, можна зробити висновок про їх великий потенціал для покращення ефективності, продуктивності та якості. Застосування штучного інтелекту дозволяє персоналізувати навчання, автоматизувати процеси прийняття рішень, аналізувати великі обсяги даних та робити прогнози, спрощуючи життя в освіті та професійній сфері. Однак, важливо пам'ятати про етичні, соціальні та безпекові аспекти використання ШІ та враховувати їх при розробці та впровадженні подібних систем. Штучний інтелект може стати потужним інструментом для досягнення успіху в навчанні та професійній діяльності, якщо його використовувати з розумінням та відповідальністю.

ЛІТЕРАТУРА:

7. Бурдаєв В.П. Системи навчання з елементами штучного інтелекту. Монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. 400 с.
8. Методи та системи штучного інтелекту: навч. посіб. / укл. Д.В. Лубко, С.В. Шаров. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 264 с.

9. Соменко О.О. Інтернет-обчислювальне середовище CoCalc у навчальному процесі з природничо-математичних дисциплін: посібник для студентів педагогічних вищих навчальних закладів. Кропивницький: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2018. 156 с.

РОЗДІЛ 3.
УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД У ВИРІШЕННІ
АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ПРАВА ТА РОЗБУДОВІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

UDC 343.98:351.741.9

CRIMINAL INTELLIGENCE IN COMBATING CRIME

Paweł ŁABUZ, PhD

ORCID: 0000-0002-7795-1571

University of Vocational Training in
Wrocław, Poland

Irena MALINOWSKA, PhD

ORCID: 0000-0002-9194-3121

University of Vocational Training in
Wrocław, Poland

The study prepared is intended to present the entire spectrum of possibilities for the use of criminal information obtained as part of criminal intelligence conducted by authorised state services.

Keywords: *police, security, crime information, crime fighting.*

Introduction

Security has been one of the most important needs in everyone's life since the dawn of humanity. Every modern state¹ the world makes every effort to ensure the security of its citizens. In Poland, security is guaranteed by the highest legal act, the Constitution of the Republic of Poland.² State security in Polish literature is equated with national security.³ On the foundation of the Constitution, a system of national

---

¹ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States Signed 26 December 1933, http://www.hudok.info/files/1114/3526/0588/Evi-Doc_12_Montevideo.pdf, [dostęp: 3.04.2024].

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

³ Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, wyd. 6, AON, Warszawa 2008, s. 14.

security was created by all state bodies responsible for security and institutions belonging to the executive, legislative, judicial and local authorities.

Modern crime is characterised by a dynamically changing variety of forms and methods of action including counter-detection, using the whole spectrum of tactical and technical forms and means with the application of new technology and artificial intelligence. Such shaping criminal activity requires the acquisition of criminal information obtained through the criminal intelligence system.

The essence of criminal intelligence

Criminal intelligence is the data (including personal data) that law enforcement authorities are authorised to collect, obtain, transmit, gather, use and process in order to carry out their tasks. Intelligence data, on the other hand, is the result of processing criminal information as a result of criminal intelligence analysis. Information exchange is the transmission, sharing, obtaining or receiving of information by law enforcement authorities or other authorised entities. The exchange of criminal information is an essential element of any police cooperation, as effectively combating cross-border crime requires an efficient and organised system of information sharing and distribution between the police forces of different countries. It should be noted that international exchange of criminal information takes place in a number of ways¹.

Criminal intelligence is a process involving the continuous acquisition, collection, evaluation and analysis of information to guide police action. It represents the skilful gathering of information, the use of modern technology, but also the enhancement of natural human deductive abilities and a specific, in-built mechanism for obtaining and comprehensively processing information in police structures. Information is any kind of data about the external world, either obtained through direct sensory cognition or through a description of the state of affairs given by someone. Criminal intelligence is a process involving the continuous acquisition, collection, evaluation and analysis of information to guide police action. It represents the skilful gathering of information, the use of modern technology, but also the enhancement of natural human deductive abilities and a specific, in-built mechanism for obtaining and comprehensively processing information in police structures. Information is any kind of data about the external

---

¹ T. Safjański, *Działania operacyjne Europolu*, Szczytno 2013, s. 158.

world, either obtained through direct sensory cognition or through a description of the state of affairs given by someone¹.

Types of criminal information sources

Each piece of information must be assessed on two levels: the credibility of the source and the credibility of the information itself. The source credibility assessment code is responsible for source verification in the broadest sense, as the recipient needs to know the credibility of the information provided to him. It must be the result of a comprehensive assessment of the source by the person obtaining the information.²

In the process of criminal intelligence a distinction is made between such sources of information as; Personal sources of information - a secret (confidential) police co-worker (CI), consultant, forensic expert, witness, victim and any person having relevant information from the point of view of the intelligence conducted. Operational and reconnaissance activities - are a set of undertakings, overt and covert, using the available forms and methods of operational work on the basis of the authorisations contained in the police and special services acts. Databases - all available databases e.g. National Police Information System (KSIP), National Criminal Information Centre (KCIK), Automatic Fingerprint Identification System (AFIS) etc. Administrative-order activities - these activities include control of observance of order and administrative regulations in connection with public activity or those in force in public places, e.g. ID carding, road control, inspection of the contents of luggage, personal control, etc. Mass media - the media in the broad sense and other forms of information available to the public.

The purpose of the whole criminal intelligence cycle is to collect data of criminal information collected in the resources of various state bodies dealing within the framework of their competence acts with preventing and combating crime, exchanging and coordinating information on crime and its perpetrators and objects related to criminal activity³.

The value of criminal information in combating crime

The search for sources of evidence (criminal information) is considered to be one of the tasks of criminal (evidence) proceedings, where it becomes very important in the case of that criminal activity which is referred to as victimless crime and this is primarily economic, drug, corruption and smuggling crime, which often takes the form of organised crime. The criminal information obtained from the various sources of information makes it possible, first of all, to identify the personal components (criminal

---

¹ Szerzej: P. Chlebowicz, J. Kamińska, *Operacyjna analiza kryminalna w służbach policyjnych*, Warszawa 2015, s.6.

² Decyzja nr 773 Komendanta Głównego Policji z dnia 19.12.2008r. w sprawie prowadzenia w Policji zestawu zbioru informacji „System Informacji Operacyjnych”. Dz. Urz. KGP Nr 1, poz. 3.).

³ Ustawa z 6 lipca 2001 r. o gromadzeniu, przetwarzaniu i udostępnianiu informacji kryminalnych. (Dz. U. 2024 poz. 376. Tekst jednolity.).

structure) and the scope of their activities, as well as to reveal the crimes and the mechanisms causing them¹.

The system of international exchange of criminal information operating in Poland is based on the leading role of the Police Headquarters, which coordinates their circulation within the three most important information exchange platforms: Europol, Interpol and Schengen. The main channel of information exchange with Europol - similarly to the Interpol and SIRENE channels - is located in the International Police Cooperation Bureau of the KGP, within the structure of which there is the International Information Exchange Coordination Division, which includes the Europol Section.²

Summary

Crime is one of the major social problems in the modern world. In every country, illegal activities result in the loss of property and lives, as well as large monetary losses. The detrimental impact of crime on the economy, as well as on the quality of life of society, has made combating the cited problem an overarching goal for many countries and new research is being conducted in this area all the time. The high social and economic costs make the prevention and detection of crime, as well as the timing and effectiveness of responses to such incidents, crucial from the point of view of both law enforcement agencies and citizens³.

Undoubtedly, one of the most effective legal tools in preventing, recognising and combating crime is the effective and continuous provision of criminal intelligence in order to make proper use of the criminal information obtained in this way.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bąk I., *Struktura i typologia przestrzenna przestępczości w Polsce*. Ekonometria. Wrocław, 2015.
2. Chlebowicz P., Kamińska J., *Operacyjna analiza kryminalna w służbach policyjnych*. Warszawa, 2015.
3. Safjański T., *Działania operacyjne Europolu*. Szczytno 2013, s. 158.
4. Decyzja nr 773 Komendanta Głównego Policji z dnia 19.12.2008r. w sprawie prowadzenia w Policji zestawu zbioru informacji „System Informacji Operacyjnych”. Dz. Urz. KGP Nr 1, poz. 3.).
5. Ustawa z 6 lipca 2001 r. o gromadzeniu, przetwarzaniu i udostępnianiu informacji kryminalnych, (Dz. U. 2024 poz. 376. Tekst jednolity.).
6. Montevideo Convention on Rights and Duties of States. URL : http://www.hudok.info/files/1114/3526/0588/Evi-Doc_12_Montevideo.pdf.

---

¹ P. Herbowski *Poufne osobowe źródła informacji. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*, Warszawa 2018.

² Komenda Główna Policji, www.policja.gov.pl, [dostęp: 3.04.2024].

³ I. Bąk, *Struktura i typologia przestrzenna przestępczości w Polsce*, Ekonometria Wrocław 2015, s. 44.

7. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, wyd. 6, AON. Warszawa 2008.

UDC 34.056.6:614.7(100)

PROBLEMS IN THE TRAINING OF JUDICIAL EXPERTS IN THE MODERN WORLD

Olga CATARAGA, PhD in Law, Chemistry,
Director of the National Center for Judicial
Expertise of the Ministry of Justice of the
Republic of Moldova;

Piotr PETCOVICI,
judicial expert, National Center for Judicial
Expertise of the Ministry of Justice of the
Republic of Moldova;

Victoria PRISACARU,
judicial expert, National Center for Judicial
Expertise of the Ministry of Justice of the
Republic of Moldova

This article addresses the challenges encountered in the training of judicial experts in the contemporary context. It examines the necessity to establish a framework for judicial experts that aligns with the quality standards outlined in European regulations. The conclusions drawn propose solutions to several key issues, including the modification of legal frameworks to specify educational requirements for prospective judicial experts, the development of comprehensive training programs encompassing law, forensics, and theory of judicial expertise, and the establishment of specialized training programs for various fields of judicial expertise. Additionally, the article advocates for the enhancement of trainer frameworks and the implementation of robust mechanisms for monitoring and evaluating the training and performance of both aspiring and practicing judicial experts.

Keywords: *judicial experts, training, legal framework, educational programs, forensics, quality standards, European regulations, trainer frameworks, control mechanism.*

The training of judicial experts is frequently discussed, especially this issue is seen to be important at present, when forensics is left "in the shadow" of other subjects studied by law students – future magistrates, lawyers, investigation officers. However, scientific assistance throughout the justice process in the modern world becomes inevitable, regardless of whether it is criminal or civil.

The success of any judicial case depends precisely on the professional potential of its actors, which is directly reflected by the quality of the studies obtained by them, by the quality of the educational process offered. We believe that through our paper we will be able to point out reasoned benchmarks with reference to the scientific requirements of training the judicial expert in accordance with the rigors of the modern world, so as to contribute with practical recommendations in this regard.

Given that our states (Republic of Moldova and Ukraine) are on the path of European integration, the processes currently carried out in this sense (in this case – reviewing the legislation) require a harmonization including of the conditions for accession to legal professions, respectively of those who tend to practice in the field of judicial expertise. The European Commission for the Efficiency of Justice, already in 2014 adopted a document of recommendations on the role of court appointment of experts in judicial processes in the Member States of the European Union .

In Article 138 of these recommendations, it is stipulated that, in accordance with the principles elaborated in this document, each member country must include legislative rules on the rights and obligations of experts in the judicial or control process, or verify whether the existing regulatory principles in the field of expertise correspond to the minimum standards of rules of conduct for experts. Among the first recommendations established by the European standard are the requirements, submitted to the person who tends to become a judicial expert. Hence the importance of the topic selected by us for discussion, as it is necessary to evolve, including in the direction of bringing the mentioned aspect into line with European standards.

Objectives of the work:

In this article we will try to establish the main pillars in the concept of training the judicial expert in accordance with the rigors of the modern judicial process, based on a multiaspectual analysis of the existing practice and to offer solutions in terms of the requirements of European standards in the exposed sense.

Research material and methods:

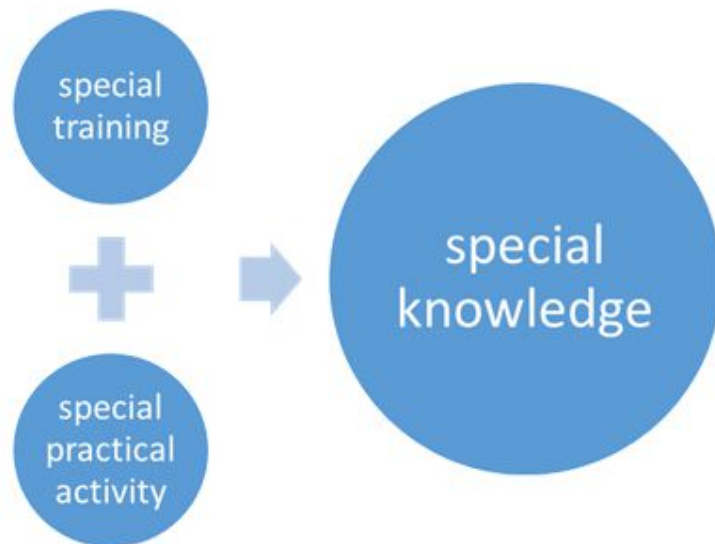
A set of general and special scientific methods of knowledge was used to achieve the desired goals. Initially, the dialectical method was used, according to which all issues addressed in this article are presented in terms of their unity of content and legal form. In order to deepen the conceptual apparatus, the following methods were used: logical-semantic, sociological (by studying official, scientific and bibliographic sources) - in the process of collecting and accumulating scientific information about the object of study; comparative - to establish similarities and differences in the approach to problems related to the subject of study, previous and current practice within the EU, as well as their interpretation; Legal logic - when presenting reasoning and drafting proposals, in the context of the object of research.

Results, discussions

Initially, we will present the information from the recommendation document that we have outlined above, regarding the requirements towards the person, who tends to become a judicial expert. The court expert is regarded as part of judicial and decision-making debates on the transmission of special knowledge to court. This special knowledge relates to research and sometimes to the appreciation of facts. The expert is therefore only the assistant or consultant of the judicial body, the latter being solely competent to take decisions on points of law. The court expert submits facts to the court in accordance with his special knowledge (acquired through his education and experience), from which the court may subsequently take certain decisions.

What is special knowledge?

Special knowledge is that knowledge that is acquired as a result of special training and strengthened by special practical activity. Schematically, the process of obtaining special knowledge is presented in figure no.1 below.

Figure 1. Process of obtaining special knowledge

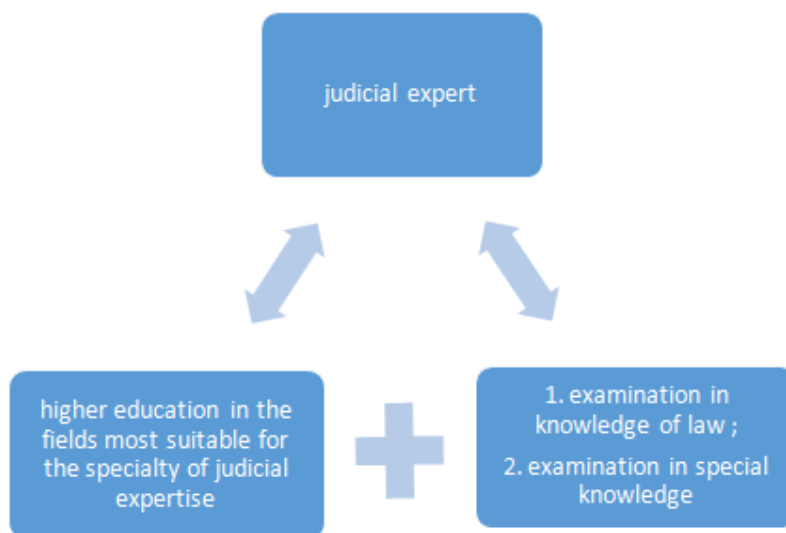
Special knowledge refers to profound knowledge from certain spheres of human activity, culture, art, craftsmanship, except in the field of law. Although, knowledge in the field of law does not always exceed the field of special ones. We refer to cases when experts are competent to deal with issues related to compliance with certain normative provisions in the financial or occupational safety field, road traffic, military activity, health, production activities, construction, military service, war conditions, medical assistance , etc., which require solving and providing scientific opinions, without exposing themselves on the qualification of facts.

In such cases, the expert shall, following the investigations carried out, express his opinion, without allowing the application of legislation on his part.

The European standard in choosing the expert recommends as a general benchmark - his qualification. The qualification of the court expert, of course, must be commensurate with the task put forward by the court and requires the person to be appointed to possess the necessary knowledge and experience for this purpose. We note that the requirements regarding the qualification of the judicial expert differ depending on the diversity of the activities performed and the concrete task submitted by the judicial body for settlement.

From this point of view, it is important that national legislation contains precise provisions relating to the educational fields held by candidates for the profession of judicial expert.

We will not elucidate the current legislative situation in this sense, we will only keep in mind that the legislator must be as explicit as possible in the matter discussed. The education requirements to which the persons applying for accession to the profession of judicial expert in the Republic of Moldova must currently correspond, set out in the special law, require an improvement in light of the European standard. In our opinion, it would be a solution to specify after Lithuania's experience that candidates in the profession of expert hold basic higher education in the fields most suitable for the specialty of judicial expertise, take the examination in knowledge of law and the examination in special knowledge, as shown below, in figure 2.

Figure 2. Stages of accession to the profession of judicial expert.

At the same time, only legal provisions will not fully solve the problem. Subordinated normative acts are necessary, in which to expose concretely per specialty of expertise educational conformities. Of course, in the given sense, exercises are required to elaborate these correspondences, which can be performed by experienced judicial experts, in common with the academic environment, taking into account the practice from abroad, in order to avoid shortcomings in the formation of the framework

of judicial experts, which we are meeting today and which our colleagues from other countries have faced. Both we and our foreign colleagues have encountered a number of impediments and uncertainties related to the lack of unique training programmes on law and the theory of judicial expertise, in this case, lack of minimum knowledge in forensics and theory of judicial expertise, lack of opportunities to obtain such knowledge, lack of control over acquired knowledge, expertise carried out, etc.

In the current conditions, the modern world is going through complex socio-economic events, the vector of which is quite difficult to predict, and the judicial process does not bear, remained inert to imminent challenges. Respectively, scientific efforts are needed to increase the efficiency of the assistance we are obliged to provide to the judicial bodies in the achievement of justice at the expected level. As a consequence, based on those analyzed in the paper, we believe that the issue of forming the framework of judicial experts in an allegedly European state is of paramount importance and urgently requires the application of measures to comply with the minimum requirements of European standards.

Conclusions

In the conclusions, we opt to solve the following problems regarding the formation of a framework of judicial experts in accordance with the quality requirements stipulated in European standards:

1. Modification of the legal framework, including subordinated acts, with precise stipulations on the education requirements to the candidates in the profession of judicial expert, in the sense of compliance with national and European educational programs;
2. Developing a unique training programme on law, forensics and theory of judicial expertise;
3. Developing unique programs for each specialty of judicial expertise;
4. Developing the framework of trainers in the field of law, forensics and theory of judicial expertise;
5. Establishing a control mechanism on the training of candidates acceding to the expert profession, of experts already trained and on the process of performing judicial expertise.

LITERATURE

1. Olga Cataraga, *Judicial expertise*, ed. ProUniversitaria, Bucharest, 2022.
2. Law of the Republic of Moldova no. 68 of 2016 "on judicial expertise and the status of the judicial expert"
3. <http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/cepei/>, (accessed on 06.03.2024).
4. <https://www.slideshare.net/EUCJKZ/ss-63800850>, (accessed on 06.03.2024).

UDC: 316.7:355.011.8:342.7

**MULTICULTURAL SOCIETY IN POLAND - SECURITY THREATS FROM
INDIVIDUAL AND COLLECTIVE PERSPECTIVES**

**(SPOŁECZEŃSTWO WIELOKULTUROWE W POLSCE - ZAGROŻENIA
BEZPIECZEŃSTWA Z PERSPEKTYWY JEDNOSTKI I ZBIOROWOŚCI
LUDZKICH)**

Bartosz BŁASZCZAK, PhD

University of Vocational Training
in Wrocław

Poland

ORCID-0009-0002-0457-4434

e-mail: bartosz.blaszczak@wskz.pl

Aleksandra SIEWERT, M.A.

University of Vocational Training
in Wrocław

Poland

ORCID-0009-0008-7686-694X

e-mail: olakmp@wp.pl

Summary: In their scientific reflections, the authors present a multicultural society in Poland, which is characterised by increasing ethnic, cultural and religious diversity. Furthermore, in this publication they discuss security threats from the perspective of the individual and human collectivities. Despite its long history as a country with predominantly ethnic homogeneity, Poland is becoming increasingly diverse due to migration processes, globalisation and socio-cultural changes. The key features of a multicultural society in Poland include ethnic and cultural diversity, increased immigration and religious diversity. There are numerous ethnic minorities in Poland, such as Germans, Ukrainians, Belorussians, Jews, Roma and others, who retain their distinct languages, traditions, cultures and customs. In addition, more and more people from different countries are moving to Poland for work, education or refugee purposes, further increasing the ethnic diversity in the country. Poland is becoming an increasingly attractive migration destination for people from outside the EU, especially from Eastern countries and Asia. Immigrants bring with them cultural and linguistic diversity, which affects Polish society and culture. In addition to the dominant Catholicism,

there are also a significant number of adherents of other religions in Poland, such as Orthodoxy, Judaism, Islam or Protestantism. The number of people declaring no religious affiliation is also increasing. Other important determinants are intercultural cooperation, integration challenges as well as education and public awareness. In Poland, projects and initiatives promoting intercultural dialogue, integration of migrants and understanding and respect for ethnic and cultural diversity are developing.

***Keywords:** society, multiculturalism, security, collective threat.*

Wstęp

Spółeczeństwo wielokulturowe w Polsce odzwierciedla różnorodność etniczną, kulturową i religijną, wynikającą zarówno z historii kraju, jak i współczesnych procesów migracyjnych. Pomimo długiej historii jako państwo z przeważającą homogenicznością etniczną i kulturową, Polska staje się coraz bardziej różnorodna kulturowo i społecznie. W Polsce istnieją liczne mniejszości etniczne, takie jak Niemcy, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Rosjanie, Żydzi, Romowie i inni. Te społeczności zachowują własne języki, kultury, tradycje i obyczaje, które wzbogacają polską krajobraz kulturowy. Polska jest domem dla różnorodnych wspólnot religijnych, obejmujących katolików, prawosławnych, protestantów, muzułmanów, Żydów i innych. Ta różnorodność religijna przyczynia się do bogactwa życia religijnego i kulturowego w kraju. W ostatnich 2 dekadach XXI wieku Polska stała się miejscem wzrastającej imigracji, zarówno z krajów europejskich, jak i spoza Europy. Migranci przynoszą ze sobą swoje kultury, języki i tradycje, co przyczynia się do wzrostu różnorodności w społeczeństwie. Społeczeństwo polskie przechodzi proces dostosowywania się do zmian w strukturze społecznej, kulturowej i etnicznej. Wzrasta akceptacja różnorodności oraz rozwijają się mechanizmy wspierające integrację migrantów i mniejszości etnicznych. Społeczeństwo wielokulturowe stawia przed Polską zarówno wyzwania, jak i szanse. Wymaga to podejmowania działań na rzecz zapewnienia równości szans, walki z dyskryminacją, promowania dialogu międzykulturowego oraz budowania społeczeństwa opartego na zasadach szacunku i współpracy.

Często mylonymi pojęciami są wielokulturowość i multikulturalizm. Wielokulturowość to opisowo uchwycony stan zróżnicowania kultur na danym terytorium bez ich mieszania się. Natomiast multikulturalizm oznacza politykę i wynikającą z niej praktykę dawnych potęg kolonialnych, zwłaszcza europejskich, w stosunku do imigrantów z terenów podbitych, którzy wędrują zwykle do krajów imperialnych. Jest to także polityka państw skolonizowanych i zamieszkałych przez białych (Australia, Stany Zjednoczone, Kanada) wobec ludności autochtonicznej. Idea wielokulturowości we współczesnym dyskursie politycznym i filozofii politycznej odzwierciedla debatę na temat tego, jak rozumieć i reagować na wyzwania związane z

różnorodnością kulturową opartą na różnicach etnicznych, narodowych i religijnych. Pierwszym problemem związanym ze współczesną wielokulturowością jest kontekst definicyjny. Próbuąc zdefiniować wielokulturowość można zagubić się w gąszczu pojęciowym. Autorzy w różnym kontekście i na różne sposoby próbują zdefiniować zarówno pojęcie międzykulturowości jak i wielokulturowości. Niektórzy stosują je zamiennie, co znacznie utrudnia próbę usystematyzowania i jednoznacznego skategoryzowania obu pojęć¹. Jak wspomina Wojciech Burszta wielokulturowość przypomina mitycznego wielogłowego smoka, do tego w kilku wcieleniach - zależnie od warunków i potrzeb². Sam termin wielokulturowość wciąż wzbudza kontrowersje i nieporozumienia, gdyż najczęściej jest pojmowany jako proste współwystępowanie w konkretnej przestrzeni społecznej przedstawicieli rozmaitych grup etnicznych. Pozostają one wobec siebie albo w relacjach konfliktu, albo we współpracy, albo też przyjmują postawę wyniosłej izolacji. Jest to rozumienie dystrybutywne, podczas gdy my pojmujemy go wyłącznie w sensie teoretycznym lub jako platońską ideę. Pozwala to analizować zróżnicowane kulturowo rzeczywistości społeczne, które stanowią przedmiot refleksji w nauce o ideach Platona³. Heterogeniczne społeczeństwa ewoluują od zróżnicowania kulturowego poprzez pluralizm aż do wielokulturowości właśnie. Trudno tutaj nie przypomnieć prawa trzech stadiów Augusta Comte'a⁴ oraz niemieckiej szkoły historycznej w ekonomii⁵, z jej przekonaniem o stadialności i cykliczności rozwoju. Niemal każdemu etapowi rozwoju towarzyszy idea wielokulturowości. Przejawia się ona w formie konkretnych założeń polityki państwa, kształtuje jego obraz oraz kontekst kulturowych i etnicznych fundamentów¹. Idea wielokulturowości to teoretyczne pojęcie. Realne przeobrażenia w sferze wielokulturowej niemal wyłącznie dokonują się w społeczeństwach demokratycznych. Takie społeczeństwa w wyniku przemian i odmienności kulturowych mogą na końcu przybierać formę społeczeństwa w pełni wielokulturowego⁶. To w wyniku długotrwałych kontaktów międzykulturowych przebiegających w warunkach demokratycznych i przy wzrastającej integracji społeczno-kulturowej konstytuują się nowe formy społeczeństw, których podstawą jest wielość kultur. Każde takie społeczeństwo kieruje się: po

---

¹<https://horyzontywychowania.ignatianum.edu.pl/HW/article/view/111/96>, [dostęp: 2.04.2024].

² W. J. Burszta, *Ideologia różnicy i tożsamość zbiorowa*, Sprawy Narodowościowe, 1999, z. 14-15, s.52.

³ W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 87.

⁴ August Comte przyrównuje wyodrębnione przez siebie stadia rozwoju do trzech faz życia ludzkiego: dzieciństwa, młodości i dojrzałości. W ten sposób stwierdza, że chodzi nie tylko o rozwój filozofii, ale równocześnie o rozwój ludzkości w ogóle

⁵ Niemiecka szkoła historyczna w przeciwieństwie do ściśle abstrakcyjnego i redukcjonistycznego podejścia ekonomii neoklasycznej wskazywała, że na zjawiska ekonomiczne należy patrzeć z perspektywy całości życia społecznego.

⁶ Sadowski A., *Spółczesność wielokulturowa z perspektywy pogranicza*, Nomos, Kraków 2019, s. 214 i n.

pierwsze, dążeniem do podtrzymania dziedzictwa i tożsamości kulturowej, po drugie, troską o społeczną równość i inkluzyjność wszystkich grup etnokulturowych¹.

Termin wielokulturowy jest często używany jako termin opisowy w celu scharakteryzowania faktu różnorodności w społeczeństwie, ale w tym, co poniżej, skupiamy się na wielokulturowości jako normatywnym ideale w kontekście zachodnich społeczeństw liberalno-demokratycznych. Podczas gdy termin ten zaczął obejmować różne normatywne roszczenia i cele, można powiedzieć, że zwolennicy wielokulturowości znajdują wspólną płaszczyznę w odrzuceniu ideału tygla, w którym oczekuje się, że członkowie grup mniejszościowych zasymilują się z kulturą dominującą. Zamiast tego zwolennicy wielokulturowości popierają ideał, w którym członkowie grup mniejszościowych mogą zachować swoje odrębne zbiorowe tożsamości i praktyki. Zwolennicy idei wielokulturowości¹ podkreślają, że polityka wielokulturowości nakierowana jest w szczególności na integrację społeczną. Ukazuje wartość afiliacji wspólnotowych, poczucia solidarności z losem większej całości, której jednostka czuje się elementem². Pozwala również dostrzec słabości własnej kultury oraz poszerzyć wyobraźnię kulturową³.

Wielokulturowość jest zarówno odpowiedzią na fakt pluralizmu kulturowego we współczesnych demokracjach, jak i sposobem na zrekompensowanie grupom kulturowym wcześniejszego wykluczenia, dyskryminacji i ucisku. Większość współczesnych demokracji składa się z członków o różnych kulturowych punktach widzenia, praktykach i wkładzie. Wiele mniejszościowych grup kulturowych doświadczyło w przeszłości wykluczenia lub oczerniania ich wkładu i tożsamości. Wielokulturowość dąży do włączenia poglądów i wkładu różnych członków społeczeństwa przy jednoczesnym zachowaniu szacunku dla ich różnic i wstrzymaniu żądania ich asymilacji z kulturą dominującą.

Wielokulturowość rodzi inne pytania. Pojawia się pytanie, które kultury zostaną uznane. Niektórzy teoretycy obawiają się, że wielokulturowość może prowadzić do rywalizacji między grupami kulturowymi, z których każda walczy o uznanie, co jeszcze bardziej wzmocni dominację kultury dominującej. Taka konkurencja może nawet prowadzić do reakcji, w której dominująca kultura postrzega siebie jako oblężoną grupę potrzebującą uznania i ochrony. Co więcej, skupienie się na tożsamości grupy kulturowej może zmniejszyć zdolność koalicyjnych ruchów politycznych, które mogłyby rozwijać się ponad różnicami. Niektórzy teoretycy marksistowscy i feministyczni wyrazili zaniepokojenie rozmyciem innych ważnych różnic dzielonych przez członków społeczeństwa, które niekoniecznie wiążą się ze wspólną kulturą,

---

¹Kwiatkowska A., *Wielokulturowość w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wydawnictwo Naukowe PWN-Institut Psychologii PAN, Warszawa, s. 10.

²A. Szahaj, *E pluribus unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2004, s. 58

³B. Guzowska, *Ponowoczesna tożsamość europejska i tożsamość narodowa*, [w:] Europa wspólnych wartości, t. 2, red. Z. Drozdowicz, Poznań 2005, s. 49.

takich jak klasa i płeć, oraz wynikającym z tego zaniedbaniem polityki, która zminimalizowałaby nierówności ekonomiczne i płciowe. Powiązaną obawą jest to, że działania, które celebrują pluralizm kulturowy, byłyby podejmowane ze względu na ich popularność, ale działania, które naprawiają dyskryminację w przeszłości, nie byłyby podejmowane ze względu na zagrożenie dla statusu grupy dominującej¹.

Wielokulturowość może mieć miejsce na skalę ogólnokrajową lub w obrębie społeczności danego kraju. Może występować naturalnie poprzez imigrację lub sztucznie, gdy jurysdykcje różnych kultur są łączone na mocy dekretu legislacyjnego, jak w przypadku francuskiej i angielskiej Kanady. Zwolennicy wielokulturowości uważają, że ludzie powinni zachować przynajmniej niektóre cechy swoich tradycyjnych kultur. Przeciwnicy twierdzą, że wielokulturowość zagraża porządkowi społecznemu, zmniejszając tożsamość i wpływ dominującej kultury. Przyznając, że jest to kwestia społeczno-polityczna, niniejszy artykuł skupi się na socjologicznych aspektach wielokulturowości.

Badacze zarysowali 8 punktów, które pozwalają na identyfikację danej polityki państwowej jako polityki wielokulturowej i stopnia w jakim dana polityka stosuje zasadę wielokulturowości². Konstytucyjna, prawna lub parlamentarna afirmacja wielokulturowości na poziomie władzy centralnej i/lub lokalnej, zastosowanie wielokulturowości na poziomie programów szkolnych, uwzględnienie reprezentacji różnych kultur i narodowości w mediach publicznych lub w instytucjach licencjonujących media, wyjątki prawne dotyczące sposobu ubioru lub obchodzenia świąt (np. dotyczące pracy w niedzielę), zezwolenie na podwójne obywatelstwo, wsparcie finansowe państwa dla organizacji kulturalnych i narodowych innych nie-dominujących kultur, wsparcie dla edukacji dwujęzycznej lub edukacji w języku macierzystym, akcja afirmatywna dla grup dyskryminowanych.

Obecne ożywienie zainteresowań problematyką wielokulturowości w Polsce nie wynika z przejściowej mody, jak sądzi m.in. Anna Kwaśniewska, która wyraziła ten pogląd w czasie dyskusji panelowej na konferencji Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Zielonej Górze w 2013 r. Polska z roku na rok przyjmuje coraz więcej imigrantów stałych i czasowych, a to, moim zdaniem, wymaga obserwacji i zaplanowanych działań ekspertów. W Polsce nie wykształcono jeszcze polityki multikulturalizmu w kooperacji z ekspertami, którymi są antropolodzy, kulturoznawcy, socjologowie, a Polacy nie spełniają oczekiwań osiedlających się w kraju imigrantów, jak i części współobywateli. W Polsce mamy do czynienia z dwiema formami wielokulturowości, tj. z: 1, *wielokulturowością* zewnętrzną ukształtowaną w wyniku izolacji geograficznej, społecznej i świadomościowej wsi – jakby powiedział

---

¹ <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>, [dostęp: 2.04.2024].

² Szerzej: A. Rattansi, *Multiculturalism: A Very Short Introduction*. Oxford Oxford University Press: 2011, s. 15.

Ludwik Stomma oraz izolujących się, ale od dawna zasiedziały mniejszości etnicznych i narodowych, 2., *wielokulturowością* imigrancką, kształtującą się w bieżącym czasie z udziałem obcokrajowców, poza kilkoma wyjątkami należy mówić raczej o fazie różno kulturowości w sytuacji, gdy nie zachodzi ani akceptacja społeczna, ani wymiana treści kulturowych, ani świadome pokojowe współistnienie różniących się etnosów i ras. Kształtująca się wielokulturowość w Polsce wymaga ingerencji i koordynacji na poziomie edukacyjnym, instytucjonalnym i prawodawczym, ale ten ostatni zakres może być tylko wspierany doradczym głosem antropologów i etnologów, o co niezwykle trudno¹.

Pomimo obecności coraz większej liczby migrantów, Polska nadal jest jednym z bardziej jednolitych kulturowo, narodowościowo i religijnie państw Europy. Ten fakt już na starcie utrudnia spojrzenie na nią jako na kraj wielokulturowy. Zdecydowaną większość wśród przyjezdnych stanowią nasi sąsiedzi zza wschodniej granicy. Choć reprezentują inne kultury to są one nadal dość podobne do polskiej. Wskazuje na to już sama bliskość językowa i terytorialna oraz wspólna historia. Oczywiście istnieją między nami pewne różnice, na przykład w podejściu do życia rodzinnego i wychowywania dzieci, nastawieniu do pracy, religii itd. Polska jest krajem w miarę jednolitym narodowościowo, kulturowo i religijnie, ale staje się coraz bardziej heterogeniczna. Różnorodność ta uwidoczniła się i narastała od 1989 r., kiedy wyłoniły się historyczne, zamieszkałe tu wcześniej mniejszości narodowe i etniczne, zaczęli napływać uchodźcy, imigranci i repatrianci. Jakkolwiek trudno jest mówić o Polsce wielokulturowej, w takim znaczeniu jakie dotyczy np. Kanady czy USA, to proces powstawania takiego państwa rozpoczął się.²

Zwiększająca się liczba migrantów w Polsce spowodowała potrzebę i naturalną oddolną chęć rozmawiania o tym, jak żyć ze sobą, a nie obok siebie. Takie rozmowy zazwyczaj dotyczą przede wszystkim obywateli Ukrainy czy Białorusi. Z jednej strony fakt, że takie działania są prowadzone jest krokiem w dobrą stronę. Z drugiej – nie możemy zapominać, że oprócz migrantów zza wschodniej granicy w Polsce mieszkają także osoby z innych zakątków świata, na przykład Bliskiego Wschodu czy Azji Południowo-Wschodniej. Te grupy są o wiele rzadziej uwzględniane w debacie publicznej. Pierwszym krokiem ku wielokulturowej Polsce jest zatem dostrzeżenie przedstawicieli i przedstawicielek wszystkich kultur i próba podjęcia z nimi dialogu.

Wielokulturowość może być rozumiana jako zamieszkiwanie tego samego obszaru przez przedstawicieli różnych kultur. Ta szeroka definicja oznacza, że wielokulturowe społeczeństwo może funkcjonować na różne sposoby. Stan, w którym osoby z różnych krajów mieszkają obok siebie i konsekwentnie nie wchodzą sobie w

---

¹ D. Angutek *Wielokulturowość w Polsce. Nowe wyzwania dla antropologii kulturowej i etnologii* Uniwersytet Zielonogórski Filozofia Nr 36 (2017/1), s. 249-265.

² Cianciara D., *Aspekty wielokulturowości w dzisiejszej Polsce*, Problemy higieny i epidemiologii, nr 1. <http://www.phie.pl/pdf/phe-2012/phe-2012-1-128.pdf>, [dostęp: 2.04.2024].

drogę jest wizją nie tylko przygnębiającą, ale prowadzącą w dłuższej perspektywie do nierówności i napięć społecznych. Wielokulturowość do której powinniśmy dążyć jest oparta przede wszystkim na otwartości i tolerancji dla każdego nowego mieszkańca naszego kraju, bez względu na jego kulturę, wyznawaną przez niego religię czy osobiste preferencje w różnych kwestiach. Osoby żyjące w prawdziwie wielokulturowym społeczeństwie świadomie dążą do równości, mogą w pełni wyrażać siebie i być akceptowanymi. Taki sposób funkcjonowania społeczeństwa zapewniają wspólne wartości europejskie. Oczywiście jest to, że kraj wielokulturowy nie tworzy się tylko oddolnie. Do otwartego myślenia obywateli należy dołożyć jeszcze sporo rozwiązań systemowych, które ułatwią funkcjonowanie każdej osobie, niezależnie od jej obywatelstwa.

Obecnie, kiedy największą część społeczeństwa imigranckiego stanowią obywatele Ukrainy, należy zastanowić się nad tym, czego oczekujemy od nich i co oni powinni zrobić, żeby przybliżyć Polskę do wielokulturowości. Tworząc najliczniejszą grupę emigrancką są najbardziej widoczni a zabiegając o swoje prawa doprowadzają do pomijania potrzeb innych przyjezdnych. Nie możemy pozwolić, by w wielokulturowym kraju jedna mniejszość dominowała nad innymi. Gruzini czy Koreańczycy nie powinni czuć się zapomniani tylko przez to, że stanowią mniejszość mniejszości. Odpowiedzialni za to zresztą są nie tylko Ukraińcy, ale również Polacy. Poszerzanie własnych horyzontów i akceptowanie migrantów nie jest równoznaczne z akceptacją osób z Ukrainy czy Białorusi. Niestety, Polska jest jeszcze daleko od ideału państwa wielokulturowego. By się do niego przybliżyć, Polacy i wszyscy mieszkańcy naszego kraju muszą na nowo spojrzeć na inne kultury, nie tylko te z najbliższego otoczenia, ale istniejące na całym świecie. Powinniśmy przestać postrzegać innych jako tych, którzy chcą odebrać nam pracę i miejsce do życia. Sam status państwa członkowskiego UE nie przybliżył nas do bycia krajem otwartym i tolerancyjnym, a to właśnie te cechy musimy posiadać, by przejść do kolejnych etapów na drodze ku wielokulturowości¹.

Podstawowym zagrożeniem, jakie upatruję w funkcjonowaniu szczególnie polityki wielokulturowości jest jej zasadnicze upolitycznienie w społeczeństwach. Zmiany ekip rządowych w poszczególnych krajach z centrolewicowych na prawicowe, konserwatywne, powodowały łączenia doświadczeń w zakresie wielokulturowości z praktyką ustępujących ekip politycznych. Następuje oderwanie od koncepcji wielokulturowości jej treści merytorycznych na rzecz łączenia jej ze stanowiskami politycznymi o charakterze centrolewicowym i lewicowym. W nurcie tym należy odnotować pojawienie się szeregu zwrotów pogardliwych, w tym multikulti,

---

¹ <https://www.institutpm.eu/polska-wielokulturowa-czy-jest-mozliwa-jakie-sa-jej-najwieksze-wyzwania/>, [dostęp: 2.04.2024].

multikulturalizm umarł, intencją których jest dyskredytacja lub ośmieszanie zarówno koncepcji, jak i ruchu społecznego¹.

Społeczeństwo wielokulturowe może stanowić bogactwo i siłę społeczną, ale również niesie ze sobą wyzwania, takie jak konieczność zarządzania różnorodnością, walka z dyskryminacją oraz budowanie wspólnego poczucia przynależności i wspólnej tożsamości społecznej. Kluczem do funkcjonowania społeczeństwa wielokulturowego jest promowanie otwartości, tolerancji, dialogu międzykulturowego i równości szans dla wszystkich jego członków.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Angutek A., *Wielokulturowość w Polsce. Nowe wyzwania dla antropologii kulturowej i etnologii*, wyd. Uniwersytet Zielonogórski Filozofia Nr 36 (2017/1).
- [2.] Burszta W. J., *Ideologia różnicy i tożsamość zbiorowa*, Sprawy Narodowościowe, 1999, Z. 14-15.
- [3.] Guzowska B., *Ponowoczesna tożsamość europejska i tożsamość narodowa*, [w:] Europa wspólnych wartości, t. 2, red. Z. Drozdowicz, Poznań 2005.
- [4.] Kwiatkowska A., *Wielokulturowość w ujęciu interdyscyplinarnym*, wyd. PWN–Instytut Psychologii PAN, Warszawa.
- [5.] Rattansi A., *Multiculturalism: A Very Short Introduction*, wyd. Oxford Oxford University Press: 2011.
- [6.] Sadowski A., *Społeczeństwo wielokulturowe z perspektywy pogranicza*, Nomos, Kraków 2019.
- [7.] Szahaj, A. *E pluribus unum? Dylematy wielokulturowości i politycznej poprawności*, Kraków 2004.
- [8.] Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

NETOGRAFIA

- [9.] <https://horyzontywychowania.ignatianum.edu.pl/HW/article/view/111/96>, [dostęp: 2.04.2024].
- [10.] <https://www.britannica.com/topic/multiculturalism>, [dostęp: 2.04.2024].
- [11.] <https://www.instytutpm.eu/polska-wielokulturowa-czy-jest-mozliwa-jakie-sa-jej-najwieksze-wyzwania/>, [dostęp: 2.04.2024].
- [12.] Cianciara D., *Aspekty wielokulturowości w dzisiejszej Polsce*, Problemy higieny i epidemiologii, nr 1. <http://www.phie.pl/pdf/phe-2012/phe-2012-1-128.pdf>, [dostęp: 2.04.2024].

---

¹ Tamże.

UDC 341.67:341.332.7(091)

**PRAWO MIĘDZYNARODOWE WOBEC HISTORYCZNEGO UJĘCIA
ZBRODNI WOJENNYCH**

Renata WŁODARCZYK

dr hab. inż. prof. CB Collegium Balticum
Akademii Nauk Stosowanych biegły Sądu
Okręgowego w Szczecinie, Polska
ORCID 0000-0001-7871-6728

Abstrakt

Autorka przedstawi w swoim doniesieniu sytuację związaną ze zbrodniami wojennymi. Na tle minionych a zaprezentowanych wydarzeń historycznych będzie starała się wykazać, jak zmieniało się podejście ludzkości do popełnianych zbrodni i jakie próby podejmowano zwłaszcza w ciągu ostatnich wieków, aby właściwie zdefiniować, a tym samym skutecznie zapobiegać zbrodniom wojennym. Jednym z czynników, który ma za zadanie przeciwdziałać temu zjawisku jest prawo międzynarodowe, dlatego to ono jest przedmiotem zainteresowania. W doniesieniu autorka starała się zamieścić w kolejności chronologicznej przepisy prawne, które zmieniały się wraz z pojawianiem się nowych form zbrodni skierowanych przeciwko ludzkości. Mimo jednak intensywnej pracy różnych organizacji międzynarodowych nadal dochodzi do aktów zbrodni, co znalazło swój wyraz w treści publikacji i w podsumowaniu.

***Słowa kluczowe:** zbrodnie wojenne, prawo międzynarodowe, konwencje, trybunał, traktat, statut.*

**INTERNATIONAL LAW TOWARDS THE HISTORICAL APPROACH OF WAR
CRIMES**

Abstract

In her report, the author will present the situation related to war crimes. Against the background of past and presented historical events, it will try to show how humanity's approach to the crimes committed has changed and what attempts have been made, especially in recent centuries, to properly define and thus effectively prevent war crimes. One of the factors that is intended to counteract this phenomenon is international law, which is why it is the subject of interest. In the report, the author tried to include in chronological order the legal provisions that changed with the appearance of new forms of crimes against humanity. However, despite the intensive work of various international organizations, acts of crime still occur, which is reflected in the content of the publication and in the summary.

***Keywords:** war crimes, international law, conventions, tribunal, treaty, statute.*

Wprowadzenie

Zbrodnie wojenne towarzyszą człowiekowi od niepamiętnych czasów, kiedy to jedne nacje występowały przeciwko drugim, w celu zawładnięcia terenem należącym do zaatakowanych. Nie uniknie się zatem konfliktów wojennych dopóty, dopóki nie będzie wzajemnego zrozumienia, że każda nacja ma prawo do godnego życia w wolnym kraju, a będą istniały „łakome” nacje nie szanujące ustanawianych praw, patrzące przez pryzmat swoich interesów i chęci zbrodniczego powiększania własnego terytorium. Z jednej strony rozwojowi ludzkości towarzyszy postęp techniczny z coraz nowocześniejszymi m.in. środkami walki do wzniesienia konfliktów zbrojnych i dokonywania zbrodni wojennych, a z drugiej strony są ustanawiane przepisy prawa międzynarodowego mające zapobiegać zagładzie jednych nacji przez inne o nacjonalistycznych „zapędach”. Wrze więc jak w tyglu, gdzie zachodzą gwałtowne przemiany; mieszają się wpływy, wyznania i narodowości oraz próby wprowadzenia sankcji prawnych mających uregulować tę niestabilną sytuację na świecie.

Próbując przedstawić wybrany temat jako problem rozważań, autorka postanowiła przedstawić go w historycznym ujęciu, czyli zacząć od odległych czasów, by przejść do współczesnych realiów prawa międzynarodowego. Przy czym należy wyraźnie uzmysłwić, że najpoważniejsze naruszenia prawa międzynarodowego obejmują zbrodnie międzynarodowe, a wśród nich przede wszystkim zbrodnie przeciwko ludzkości i zbrodnie wojenne. Te popełniane na dużą skalę działania jako zbrodnie wojenne stanowią część planu i polityki danej nacji lub agresywnej jednostki. W tej kategorii znajdują się zaś bezprawne, samowolne i poważne straty w ludziach, obiektach i infrastrukturze, wynikające z ich uzasadnienia o konieczności wojskowej interwencji [1, s. 103 i dalsze], stanowiąc bez wątpienia pogwałcenie praw i zwyczajów wojennych. Działania te są zatem zbrodniami, a więc nie są absolutnie akceptowalne, bo stanowią pogwałcenie podstawowych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego (humanitaryzm, rozróżnianie, konieczność wojskowa, zapobieganie zbędnym cierpieniom i proporcjonalność). Dlatego ochrona ludzkości przed dokonywaniem tego rodzaju czynów stanowi główny cel działań prawnych i wszelkich innych mających chronić społeczność międzynarodową [2, s. 5 i dalsze].

Historyczne ujęcie zbrodni wojennych

Analizując historię człowieka można się przekonać, że trudno jest znaleźć okres, który nie byłby naznaczony zbrodniami i wojnami towarzyszącymi ludzkości od „zawsze”. Już przecież biblijna „Księga Rodzaju” opowiada o synach Adama i Ewy, z których Kain zabił z zazdrości młodszego brata Abla [Rdz. 4, 8]. Nie tylko Kain został ukarany za swój czyn, ale badacze udowadniają, że na przestrzeni tysięcy lat ponoszono fatalne skutki, jakie niosły za sobą wojny i zabijanie - w postaci ogromu strat w ludziach, zniszczeniach, a za tym ból, cierpienie i zmiany w psychice tych, którzy

przeżyli zbrodnie wojenne. M.in. Arystoteles (384-322 r. p.n.e.) wskazał, że choć wojny i podboje nie były celem istnienia państwa, to jednak powinno ono być zawsze gotowe na taką ewentualność [3, s. 185-187]. Z kolei z doniesień historycznych wynika, że w 336 r. p.n.e. Aleksander Macedoński zniszczył Teby w celu zapobieżenia przyszłym rebeliom. W tym także celu wydał rozkaz zabicia 6 tysięcy mieszkańców miasta i do tego sprzedał 30 tysięcy osób z Teb jako niewolników [4, s. 23]. Następnym przykładem może być król angielski – Ryszard Lwie Serce, który podczas trzeciej krucjaty w dniu 22 sierpnia 1191 r., nie mogąc doczekać się odpowiedzi od sułtana, nakazał pozbawić życia ponad 2700 muzułmańskich jeńców z Akki. Władcą wspomnianym często przy okazji „krwawych czynów” jest także rosyjski car Iwan IV Groźny, który w 1552 r. podczas procesu eliminacji chanatu kazańskiego i oblężenia miasta Kazan doprowadził do śmierci 60 000 osób [4, s. 58].

Hugo Grocjusz (1583-1645) wykazał istotne elementy w kontekście prowadzenia wojen chrześcijańskich: *„... samowolę, jakiej powinny się wstydzic nawet barbarzyńskie narody; chwytą się za broń dla błażych lub zgoła żadnych powodów, a skoro już rozpoczęto walkę, nie okazuje się żadnego szacunku ani dla prawa boskiego, ani dla prawa ludzkiego, jak gdyby wprost postanowiono odtąd popełniać wszelkie zbrodnie bez jakichkolwiek hamulców”* [5, s. 63]. Podobne przekonanie wyraził Emer de Vattel (1714-1767) twierdząc, że ci, którzy inicjują konflikty zbrojne bez istotnych przyczyn, działają niezgodnie z właściwym podejściem do innych ludzi: *„... winny jest klęsk, które ściągają na poddanych, winny jest nadto tych, które niesie niewinnym ludziom: przelana krew, złupione miasta, zrujnowane prowincje (...) gwałty, zbrodnie, rozprzężenie wszelkiego rodzaju spowodowane nieładem i samowolą, jakie zwykle towarzyszą wojnie, spadają na jego sumienie...”* [6, s. 44].

Do „krwawych” wydarzeń zalicza się także Rzeź Ormian przeprowadzoną w latach 1894-1896 i w 1914 r. przez Turków, gdzie śmierć poniosło 19 165 osób. Ponadto doszczętne wyniszczenie belgijskiego miasta Louvain i jego mieszkańców w trakcie I wojny światowej, w 1914 r. przez Niemców, użycie gazów bojowych w latach 1935-1939 przez oddziały włoskie w Etiopii, jak też potworne zbrodnie katyńskie z 1940 r., popełnione przez sowietów. To tylko niektóre przykłady zbrodni wojennych, do których doszło w pierwszej połowie XX w. Należy więc poważnie zastanowić się nad kwestią „krwawych odwetów”, dzięki którym śmierć ponoszą tysiące ludzi w imię nieprzemyślnych do końca rozkazów lub nieprzewidywalnych zachowań władców, czy też agresywnych dowódców wojskowych [7, s. 185-189].

Zbrodnie wojenne stanowią poważne naruszenie prawa i zwyczajów wojennych, zwłaszcza popełniane w ramach ogólnego planu politycznego i mające charakter powszechny [8, s. 37]. Wiadomo, że były popełniane od początku prowadzonych walk i choć pojęcie zostało wprowadzone w XIX w., to okazuje się, iż praktycznie zaprezentował je ateński historyk Tukidydes. Był bowiem jednym z pierwszych, który wnikliwie dokumentował akty przemocy, kwalifikowane obecnie jako zbrodnie

wojenne. W dziele pt. „*Wojna Peloponeska*” przedstawił bardzo dokładnie konflikt z V w. p.n.e. powstały między Atenami a Spartą. Autor opisał m.in. „masakrę” w Mycalessus: „nie tylko ze względu na to, co się tam wydarzyło, ale także ze względu na miejsce, w którym to się wydarzyło”. Zrelacjonowanie przez Tukidydesa biegu wydarzeń stanowi nieocenione źródło informacji na temat starożytnych wojen, podobnie jak opis spostrzeżeń dotyczących psychiki uczestników konfliktu. Na przykład odniósł się do niestabilnego charakteru Ateńczyków, którzy są „szaleńczo radośni” po zwycięstwie nad Rógami, ale obwiniają równocześnie generałów za „nagle ryzyko i hazard na polis” - nie rozumiejąc co dzieje się w człowieku obciążonym brzemieniem zabicia wielu ludzi lub spowodowania tego rozkazem danym innym. W przytoczonym dziele interesującym jest także sposób postrzegania przyczyn wojny, gdyż Tukidydes wcielił się w oferującego „*dwie relacje o początkach wojny peloponeskiej, jedną ateńską, a drugą spartańską*”, co rzuciło światło na pełen obraz tamtych wydarzeń. Ateny zmuszone do wojny widziały siebie z pozycji honoru, podczas gdy Sparta czuła to samo, obawiając się przegranej, przy czym obu stronami kierowały różne rodzaje korzyści. Tukidydes był świadkiem i dokumentował „na zimno” wiele aktów ekstremalnej przemocy, gdyż tak postrzegał opisywaną rzeczywistość wojny. Jego prace stanowią cenne źródło informacji dla historyków i badaczy na temat natury wojny i przemocy, pozwalając jednocześnie zrozumieć specyfikę postrzegania tych zagadnień przez starożytnych Greków. Okazuje się, że nasi przodkowie traktowali jako „normę” akty zbrodni, by móc zrealizować swoje cele, natomiast obecnie przyjmujemy tamte zjawiska za zbrodnie wojenne popełniane ze szczególnym okrucieństwem [9, s. 621-640]. Dopiero w XV w. pojawiły się pierwsze próby określenia zakresu zbrodni wojennych, kiedy to osądzono i skazano Petera von Hagenbach za popełnione przez niego zbrodnie podczas wojny. Natomiast jako pojęcie „zbrodnie wojenne” zostało uznane w XIX w. za sprawą amerykańskiego prawnika Francisa Lieber, który opracował „*Kodeks Liebera*” opublikowany w 1863 r. przez Departament Wojny Stanów Zjednoczonych, w czasie trwania wojny secesyjnej. Ów kodeks jest pierwszym dokumentem, który regulował w całości prawo wojny lądowej, obejmując problematykę dotyczącą międzynarodowych zagadnień konfliktu zbrojnego; z tej też przyczyny obowiązywał bez wprowadzania zmian do 1914 r. w USA. Ponadto został on przyjęty do regulaminu prawa wojennego przez Wielką Brytanię, Francję, Prusy i Rosję, stanowiąc podstawę do międzynarodowych regulacji prowadzenia wojny lądowej w „*Konwencji Haskiej*” (1899, 1907) i „*Konwencji Genewskiej*” (1929, 1949) [10, s. 14; 11, s. 27-286, s. 224-225, s. 19-21].

Prawo międzynarodowe na rzecz przeciwdziałania zbrodniom wojennym

W obliczu „krwawych kart” historii, odpowiedzią na okrucieństwa wojny było podjęcie w XIX w. przez społeczność międzynarodową prób formalizacji zasad wojny i określenia, co stanowi „zbrodnie wojenną”. Zawarto porozumienia znane jako „*Prawa i*

zwyczaję wojny lądowej”, które skupiały się głównie na zakazie stosowania określonych typów broni i taktyk, np. zakazano używania trujących gazów i kul rozpryskowych o dolegliwych skutkach dla życia i zdrowia ludzkiego. Przyjęte zasady były przełomowe, ponieważ po raz pierwszy uznano, że nawet w czasie wojny istnieją granice, których nie można przekraczać. Jednak mimo tych prób regulacji, XIX w. był okresem, w którym zbrodnie wojenne popełniano stosunkowo często, bez wyciągania konsekwencji wobec stosowania poważnych przestępstw. Brak skutecznych mechanizmów egzekwowania prawa wojennego oznaczał, że wiele zbrodni pozostawało nieukaranych. Na przełomie XIX i XX wieku zdecydowano się więc na sformułowanie tekstu międzynarodowego prawa humanitarnego, co pozwoliło wypracować „Konwencje Haskie” (dalej: konwencje haskie) z 1899 r. i po wprowadzeniu nowych regulacji, z 1907 r. W trakcie konferencji, w dniu 18 października 1907 r. przyjęto 13 konwencji, z których 12 zostało ratyfikowanych; obejmowały one następujące tematy:

- 1) pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych (konwencja haska I; zmiana I konwencji z 1899 r.);
- 2) ograniczenia użycia siły w celu ściągnięcia długów zawarowanych umową (konwencja haska II zwana od nazwisk inicjatorów „Konwencją Drago-Portera”);
- 3) sposobu rozpoczęcia konfliktu (konwencja haska III);
- 4) praw i zwyczajów wojny lądowej (konwencja haska IV; zmiana II konwencji z 1899 r.);
- 5) sposobu zachowania się mocarstw neutralnych (konwencja haska V);
- 6) sposobu traktowania statków handlowych należących do nieprzyjaciela na początku wojny (konwencja haska VI);
- 7) przemiany statków handlowych na okręty wojenne (konwencja haska VII);
- 8) zakładania min podwodnych, wybuchających automatycznie za dotknięciem oraz używania torped, które stają się nieszkodliwe, gdy chybią celu (konwencja haska VIII);
- 9) bombardowania przez morskie siły zbrojne w czasie wojny (IX konwencja haska);
- 10) zastosowania do wojny morskiej zasad konwencji genewskiej z 1906 r. (X konwencja haska; zmiana III konwencji z 1899 r.);
- 11) ograniczeń w wykonywaniu prawa zaboru w wojnie morskiej (XI konwencja haska);
- 12) utworzenia Międzynarodowego Trybunału Łupów (XII konwencja haska jako instancji odwoławczej od orzekających konfiskaty wyroków sądów kaperskich, ustanawianych przez państwa uczestniczące w wojnie morskiej – nie została ratyfikowana, zasady doprecyzowała dopiero „Deklaracja londyńska”;
- 13) praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej (XIII konwencja haska) [12].

Konwencje haskie stanowiły pierwsze próby stworzenia uniwersalnych zasad prawnych regulujących prowadzenie wojen i ochronę osób cywilnych. Opracowane dokumenty zawierały zakaz stosowania określonych typów broni i taktyk postępowania, a także zasady dotyczące ochrony osób niebiorących bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, tj. cywili, rannych żołnierzy, personelu medycznego. Od tego czasu wprowadzono do prawa międzynarodowego definicję „zbrodnie wojenne”, po czym ewoluowała ona jeszcze kilka razy ze względu na fakt pojawiania się w toku konfliktów zbrojnych różnych form przemocy i okrucieństwa.

Zgodnie z artykułem 3 konwencji haskiej IV z 1907 r., państwa były obciążone odpowiedzialnością za działania wchodzących w skład ich sił zbrojnych osób i ich przestępstwa wojenne, które wówczas rozumiano jako naruszenie praw i zwyczajów prowadzenia wojny. Bezpośredni sprawcy byli więc sądzeni wyłącznie przez sądy własnego państwa lub przez sądy miejsca popełnienia przestępstwa, jeśli zostali schwytani na terytorium, na którym doszło do przestępstwa wojennego [13, s. 303]. Po zakończeniu I wojny światowej, podjęto pierwsze kroki w celu ścigania i karania za przestępstwa wojenne, ale już na arenie międzynarodowej. W dniu 28 czerwca 1919 r. został w Wersalu podpisany „*Traktat Wersalski*”, który zakładał możliwość oskarżenia publicznego i ukarania winnych, którzy naruszyli normy prawa wojennego. Wśród nich znalazł się były cesarz Niemiec, Wilhelma II Hohenzollern. W celu postawienia go w stan oskarżenia, zgodnie z art. 227 traktatu, planowano utworzyć specjalny trybunał składający się z 5 sędziów z kilku krajów: Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii. Traktat zakładał, że mocarstwa sprzymierzone wystąpią do rządu Holandii, który udzielił schronienia byłemu cesarzowi, z prośbą o jego wydanie. Jednak Królestwo Holandii odmówiło wydania oskarżonego, a Hohenzollern uważał, że jako władca, jego działania są chronione immunitetem i z tego powodu nie mogą być przedmiotem rozpatrzenia przez żaden sąd [14, art. 227, s. 24-62; 15, s. 499].

Z kolei na podstawie art. 228-230 traktatu mieli przed trybunałami wojskowymi państw sprzymierzonych i stowarzyszonych stanąć obywatele Niemiec oskarżeni o popełnianie zbrodni wojennych. Jednak ww. przepisy nie zostały zrealizowane w praktyce, ponieważ Niemcy odmówili wydania oskarżonych i zdecydowali się na samodzielne ich osądzenie przed Sądem Najwyższym. W 1921 r. w Lipsku rozpoczął się proces, który później nazwano „*farsą lipską*”, ponieważ ostatecznie tylko około 50 sprawców podejrzanych o zbrodnie wojenne skazano na stosunkowo niskie kary, a planowanych było osądzenie około 3000 podejrzanych (15, s. 459). W związku z zaistniałą sytuacją została powołana specjalna Komisja ds. Odpowiedzialności Autorów Wojny i Egzekwowania Kar przez mocarstwa sprzymierzone. Opracowany przez Komisję raport zalecał przeprowadzenie procesów winnym za zbrodnie wojenne przed sądami krajowymi ww. mocarstw i w razie potrzeby, przed międzysojuszniczym trybunałem. Brak pozytywnego odzewu na

zalecenia Komisji doprowadził do tego, że kwestie zbrodni wojennych były ponownie poruszane na konferencji w Genewie w 1937 r. pod auspicjami Ligi Narodów. Efektem usilnych starań było podpisanie pierwszej konwencji przewidującej utworzenie stałego międzynarodowego trybunału do rozpatrywania aktów międzynarodowego terroryzmu [16].

M.in. Julian Makowski (1875–1959) zwracał uwagę, że prawo międzynarodowe ogranicza możliwość wyboru środków prowadzenia walki przez strony konfliktu. Wykazał w 1922 r. znaczenie sytuacji, które mogą zaistnieć w czasie wojny, zwłaszcza związanych z ochroną życia i własności cywilów, co *expressis verbis* nie regulowały do tamtej pory konwencje i deklaracje międzynarodowe. Stwierdził on, że powinny być interpretowane według „Klauzuli Martensa”, stanowiącej Wstęp do IV „Konwencji Haskiej” z 1907 r. [17, s. 484-494]. Sformułowanie to pochodziło od rosyjskiego delegata Fiodorowa Martensowa: „*Zanim bardziej wyczerpujący kodeks praw wojennych będzie mógł być ułożonym, Wysokie Ukladające się Strony uważają za właściwe skonstatować, że w wypadkach, nieobjętych przepisami obowiązującymi, przyjętymi przez nie, ludność i strony wojujące pozostają pod opieką i władzą zasad prawa narodów, wyphywających ze zwyczajów, ustanowionych między cywilizowanymi narodami, oraz z zasad humanitarności i wymagań społecznego sumienia*” [18].

Zaistnienie „krwawej” I i II wojny światowej, wraz z ich dramatycznymi wydarzeniami oraz ich tragicznymi następstwami, umocniły opór międzynarodowej społeczności przeciwko zbrodniom wojennym. Ów sprzeciw objawiono wprowadzeniem zakazów używania niektórych rodzajów broni, jak również ograniczeniom w prowadzeniu taktycznych metod wyzwalających tragiczne skutki działań wojennych [19, s. 476-477]. Dramatyczne wydarzenia i ich tragiczne następstwa doprowadziły do tego, że po II wojnie światowej przeprowadzano szereg procesów norymberskich, które w historii ludzkości kojarzą się z „kamieniem milowym” rozliczeń ze zbrodniarzami. Po raz pierwszy bowiem, indywidualni a wysocy rangą przywódcy polityczni, urzędnicy państwowi i wojskowi, zostali pociągnięci do odpowiedzialności za popełnione zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości. Zmyślne sposoby dokonywania zagłady milionów ofiar, stosowane przez nazistów i ich sojuszników były tak szokujące, że społeczność międzynarodowa zdecydowała się na utworzenie Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Stało się to dzięki podpisaniu 8 sierpnia 1945 r. w Londynie „Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego”¹ - dało to podstawę do

---

¹ Terminologia z *Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego* została zaadaptowana przez Konwencję z 26 listopada 1968 r. - dotyczącą niestosowania przedawnienia dla zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Klasyfikuje ona zbrodnie wojenne jako najcięższe przestępstwa w prawie międzynarodowym i uznaje surowe karanie osób odpowiedzialnych za te zbrodnie jako istotny środek zapobiegania takim przestępstwom w przyszłości. Alfons Klafkowski (1912-1992) zauważył, że konwencja potwierdza konieczność i uzasadnienie zasady nieprzedawniania zbrodni wojennych i

„prawa norymberskiego” oraz miało symboliczne znaczenie dla zrozumienia odpowiedzialności za zbrodnie wojenne w kontekście całościowego ujęcia prawa wojennego. Zgodnie z art. 6 Karty, za zbrodnie wojenne uznano naruszenie praw i zwyczajów wojennych, które obejmują, ale nie są ograniczone do określonych działań: „... do morderstw, złego obchodzenia się lub deportacji na roboty przymusowe albo w innym celu ludności cywilnej na okupowanym obszarze lub z tego obszaru, do mordowania lub złego obchodzenia się z jeńcami wojennymi lub osobami na morzu, do zabijania zakładników, do rabunku własności publicznej lub prywatnej, do bezmyślnego burzenia osiedli, miast lub wsi albo spustoszeń nie usprawiedliwionych koniecznością wojenną ...” [20].

Utworzony na mocy podpisanych porozumień Trybunał (dalej: trybunał) był pierwszym organem karnym o zasięgu transgranicznym, stanowiącym precedens dla późniejszych trybunałów międzypaństwowych. Jak wyżej wspomniano, jego celem było osądzenie głównych „katów” wojennych za dokonane zbrodnie, a jednocześnie powołanie go było ważnym krokiem w kierunku wprowadzenia nowych zasad, dzięki którym odpowiedzialni za nieludzkie czyny muszą ponieść tego konsekwencje, co zostało włączone do statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego. Patrząc z perspektywy na II wojnę światową, którą charakteryzowały najbardziej nieludzkie zbrodnie wojenne i czyny związane z okropnym ludobójstwem, mogłoby się wydawać, że czegoś nas ludzi nauczyła. Jednak nic bardziej mylnego, gdyż po jej zakończeniu, przyjęciu Karty Narodów Zjednoczonych i utworzeniu międzynarodowych trybunałów sądujących zbrodniarzy wojennych, nie nastąpił ani żaden pokój, ani spokój na świecie. Rzeczywistość okazała się „brutalna”. Badacze z Uniwersytetu w Uppsali dowiedli bowiem, iż od zakończenia II wojny światowej nie było ani jednego dnia bez konfliktu zbrojnego, tj. w latach 1946-2014, które poddano analizie doszło do 259 takich konfliktów na świecie [21, s. 536-550].

Obecnie podstawą międzynarodowego prawa dotyczącego zbrodni wojennych są „Konwencje Genewskie” (dalej: konwencje genewskie) z 12 sierpnia 1949 r. o *ochronie ofiar wojny* i ich dodatkowe protokoły z 1977 r. Składają się one z 4 traktatów i 3 protokołów (1977), które określają standardy międzynarodowego prawa humanitarnego dla ochrony osób, które nie biorą udziału w działaniach wojennych, tj. cywilów, personelu medycznego i humanitarnego, jeńców wojennych. Konwencje genewskie są odpowiedzią na okrucieństwa II wojny światowej i zapowiedzią rozszerzenia prawa międzynarodowego dla dobra ludzkości. Wprowadzono w nich zasady, które są uznawane za fundamentalne w obrębie konfliktów zbrojnych, gdzie

---

zbrodni przeciwko ludzkości w prawie międzynarodowym, nie powinna być traktowana jako akt prawny wprowadzający tę zasadę. To jest bardziej reguła znana jako *ius cogens*, zawarta w wielu aktach prawa międzynarodowego, konwencja tylko potwierdziła jej istnienie i obowiązywanie, zob. *Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości* przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (Dz.U. 1970, Nr 26, poz. 208); A. Klafkowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1964, s. 350.

przyjęto, że osoby niebiorące udziału w działaniach wojennych powinno się traktować z humanitarnym szacunkiem i chronić w razie potrzeby. W tym miejscu należy wspomnieć, że pod patronatem Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ) w Nowym Jorku odbyła się sesja Komitetu, który w sierpniu 1997 r. opracowywał Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego¹. W wyniku osiągniętych wtedy porozumień w czerwcu 1998 r. w Rzymie rozpoczęła się konferencja, w toku której 120 państw przyjęło 17 lipca 1998 r. Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego, stanowiący podstawę prawną dla utworzenia stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego (ang. *International Criminal Court, ICC*). Zgodnie ze Statutem „zbrodniami wojennymi są poważne naruszenia konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r.” Rozumie się przez nie działania wymienione w art. 8 ust. 2a Statutu ICC. Ponadto do zbrodni wojennych zaliczono również inne poważne naruszenia praw i zwyczajów prawa międzynarodowego, które mają zastosowanie do konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym. Rozumie się przez to działania wymienione w art. 8 ust. 2b Statutu ICC.

W ramach pojęcia zbrodnia wojenna można wyróżnić takie działania, jak:

- celowe zabijanie - działanie polegające na umyślnym odbieraniu życia osobom znajdującym się w sytuacji konfliktu zbrojnego. Może to obejmować ataki na cywilów, jeńców wojennych lub inne osoby poza bezpośrednią strefą walki;
- stosowanie tortur - celowe zadawanie psychicznego lub fizycznego cierpienia osobom, które przetrzymuje się w niewoli. Najczęstszymi przykładami tortur są pobicia, przesłuchania pod przymusem, deprywacja snu czy elektrowstrząsy;
- nieludzkie traktowanie - działania powodujące ogromne cierpienie lub upokorzenie. Tak samo jak w przypadku tortur, mogą one być psychiczne i/lub fizyczne. Przykładami w tym przypadku to upokarzające warunki przetrzymywania, brak dostępu do jedzenia i picia;
- powodowanie wielkich cierpień lub ciężkie zamachy na nietykalność fizyczną i zdrowie;
- bezprawne deportacje lub przeniesienia ludności w sposób niezgodny z prawem;
- niszczenie i przywłaszczanie majątku nie usprawiedliwione koniecznościami wojskowymi. Dotyczy to takich działań, jak celowe niszczenie mienia cywilnego i jego nielegalne przejmowanie;
- dokonywanie transferu bezpośrednio lub pośrednio przez okupanta części jego własnej ludności na terytorium okupowane;
- gwałty, niewolnictwo seksualne, przymusowa prostytutka bądź sterylizacja;

---

¹ Międzynarodowy Trybunał Karny, MTK (ang. *International Criminal Court, ICC*) – pierwszy w historii stały sąd międzynarodowy, z siedzibą w Hadze, powołany do sądenia osób fizycznych oskarżanych o popełnienie najcięższych zbrodni, takich jak zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnie wojenne i agresje, które miały miejsce po 1 lipca 2002 r., zob. *Rome Statute of the International Criminal Court*, 17 July 1998.

- wcielanie do wojska albo ugrupowań zbrojnych dzieci do lat 15¹.

W art. 8 Statutu opisano cztery podstawowe kategorie zbrodni wojennych, tj. poważne naruszenia konwencji genewskich z 1949 r.; inne poważne naruszenia praw i zwyczajów wojennych stosowanych do konfliktów międzynarodowych; poważne naruszenia art. 3 wspólnego dla czterech konwencji genewskich z 1949 r. - popełnione w czasie konfliktów zbrojnych o charakterze niemiędzynarodowym.

ICC stanowi stały międzynarodowy trybunał z jurysdykcją do ścigania sprawców zbrodni międzynarodowych, kiedy zawiodą krajowe systemy prawne. Trybunał ten jest niezależną instytucją, która nie jest częścią ONZ, ale współpracuje z ONZ i jej agencjami; daje on nadzieję na przekreślenie bezkarności sprawców okrutnych zbrodni, które popełnia się na oczach całego świata, np. w imię nieprawdziwych roszczeń. Sądzi się tu takie zbrodnie jak:

- ludobójstwa - oparte na definicji z Konwencji o Zapobieganiu i Karaniu Zbrodni Ludobójstwa z 1948 r.²;

- zbrodnie przeciwko ludzkości (definicje zaczerpnięte ze statutów trybunałów: norymberskiego, haskiego dla byłej Jugosławii i trybunału w Arushy) - dokonane w sposób systematyczny lub na wielką skalę, na zasadzie podżegania przez organizację bądź grupę, morderstwa, eksterminacja, tortury, obracanie w niewolników, prześladowania z powodów politycznych, religijnych lub zinstytucjonalizowana dyskryminacja, deportacja ludności, gwałt, zmuszanie do prostytucji i wszelkie inne formy przemocy seksualnej³;

- zbrodnie wojenne - oparte na podstawie: konwencji genewskich o ochronie ofiar wojny (1949) i protokołach dodatkowych (1977), deklaracji haskiej o zakazie pocisków z gazami oraz rozszerzających się lub spłaszczających w ciele ludzkim (1899), konwencji haskiej IV o zasadach wojny lądowej (1907), protokole o zakazie używania broni chemicznej i gazowej (1925);

- agresje - wojna agresywna jest uważana za najpoważniejsze zagrożenie dla pokoju - to najcięższa zbrodnia prawa międzynarodowego, ponieważ z niej wynikają inne zbrodnie, a sama pochłania największą liczbę ofiar i powoduje największe zniszczenia⁴. Przy tym trybunał może sądzić wyłącznie osoby fizyczne i tylko za czyny

¹ Results of the Rome Conference for an International Criminal Court. asil.org., sierpień 1998.

² Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa – uchwalona 9 grudnia 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1970 r., nr 26, poz. 208).

³ Thiery de Montbrial, *Będzie trudno o legitymację*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 31.

⁴ Ustawa z 21 lutego 2014 r. o ratyfikacji poprawek do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Dz.U. 2014, poz. 500). Poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego przyjęte na konferencji rewizyjnej w Kampali 10-11 czerwca 2010 r. (Dz.U. 2018, poz. 1753), Oświadczenie Rządowe z 30 maja 2018 r. w sprawie mocy obowiązującej poprawek do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Dz.U. z 2018 r. poz. 1754). Stronami umowy o nowelizacji jest w 2019 r. 37 państw (*Amendment to the Rome Statute of the International Criminal Court on the Crime of Aggression*, articles 8bis, 15bis and 15ter, 11 June 2010), do nabrania mocy potrzeba przynajmniej 30 ratyfikacji. W grudniu 2017 r. nowojorska konferencja stron Statutu Rzymskiego jednogłośnie uchwaliła

popelnione po wejściu w życie statutu lub po jego przyjęciu przez dane państwo [22, 35].

Statut Rzymski wszedł w życie 1 lipca 2002 r., po jego ratyfikacji przez 60 krajów¹. Kraje, które zdecydowały się na adoptowanie, potwierdzają cele i zasady zawarte w Karcie Narodów Zjednoczonych. Został bowiem ustanowiony w celu: „*stworzenia niezależnego, stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego powiązanego z systemem Narodów Zjednoczonych, który ma jurysdykcję nad najbardziej poważnymi zbrodniami o charakterze międzynarodowym, dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń*”².

Aktualnie definicje zbrodni wojennych przyjęły bardzo rozbudowaną postać, bo obejmują pewne zachowania popelnione zarówno przez cywilów, jak i przez personel wojskowy. Do tego powołuje się na zasadzie *ad hoc* trybunały, które odgrywają istotną rolę w ściganiu zbrodni wojennych, a wśród nich: Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Zbrodni w byłej Jugosławii (utworzony na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z 25 maja 1993 r.), Międzynarodowy Trybunał Karny ds. Zbrodni w Rwandzie (utworzony na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ z 8 listopada 1994 r.; miał osądzić odpowiedzialnych za ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego na terytorium Rwandy i państw ościennych), jak też powołany stały sąd Międzynarodowego Trybunału Karnego (powołanie jego zakładała konwencja ONZ z 1948 r. - *w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa*, a prace nad przygotowaniem projektu statutu toczyły się nieustająco od 1950 r. w Międzynarodowej Komisji Prawa, gdyż warunki do jego powołania zaistniały dopiero po zakończeniu zimnej wojny)³ [20, s. 442-447].

Istnieje wiele różnych rodzajów zbrodni wojennych, w tym zbrodnie ww. i zbrodnie przeciwko prawom człowieka. Każda z tych kategorii ma swoją własną definicję w prawie międzynarodowym, a niektóre z nich są bardziej kontrowersyjne niż inne. Na przykład zbrodnie przeciwko ludzkości są zwykle łatwiejsze do zdefiniowania

---

zaliczenie agresji ds. właściwych dla Trybunału (ICC activates jurisdiction over crime of aggression, International Criminal Court Activates Jurisdiction over the Crime of Aggression December 14, 2017, Decyzja 123 państw: odtąd zbrodnia agresji będzie ścigana i sądzona przez ICC).

¹ W tamtym czasie oczekiwano, że przyjęty Statut pozwoli na utworzenie Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego do końca 2000 r., jednak powstanie trybunału było uzależnione od ratyfikacji go przez co najmniej 60 państw. Konwencji te rozszerzyły pojęcie zbrodni wojennych, obejmując nie tylko te tradycyjne, ale także związane z torturami, z niewłaściwym traktowaniem jeńców wojennych oraz z bezprawnymi atakami na cywilów, zob. Ustawa z 5 lipca 2001 r. o ratyfikacji Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (Dz.U. 2001, Nr 98, poz. 1065); Oświadczenie Rządowe z 31 lipca 2002 r. (Dz.U. 2003, Nr 78, poz. 709).

² Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. nr 78, poz. 708).

³ Procedura powołania stałego trybunału znacząco różni się od tej, którą stosowano przy powoływaniu trybunałów *ad hoc*. Wtedy Rada Bezpieczeństwa wydała odpowiednią rezolucję, Statut MTK ma natomiast charakter traktatu międzynarodowego, co oznacza, że państwa uczestniczą w procesie jego negocjacji i uchwalenia, a następnie go ratyfikują. Procedura ta wyklucza wątpliwości co do legalnych podstaw funkcjonowania przyszłego trybunału.

i ścigania, gdyż obejmują takie czyny, jak ludobójstwo, niewolnictwo, deportacje i inne poważne naruszenia praw człowieka. Z drugiej strony, zbrodnie przeciwko pokojowi, takie jak np. agresja¹ - są trudniejsze do zdefiniowania i ścigania, gdyż wymagają udowodnienia, że dana osoba lub grupa osób miała zamiar zakłócić pokój. Przykłady zbrodni wojennych są liczne i różnorodne. M.in. w czasie II wojny światowej, nazistowskie Niemcy były odpowiedzialne za liczne zbrodnie wojenne (w tym Holokaust); w toku wojny w Wietnamie były popełniane zbrodnie wojenne zarówno przez siły amerykańskie, jak i wietnamskie, obecne konflikty zbrojne na Ukrainie lub na Bliskim Wschodzie, to także doniesienia, które należy traktować jako zbrodnie wojenne.

Prawo międzynarodowe, w tym konwencje genewskie i Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, zawierają dedykowane poszczególnym zbrodniom wojennym definicje, które są przedmiotem częstych debat i interpretacji. Przykładowo Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego definiuje zbrodnie wojenne jako „poważne naruszenia Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku”, ale co miałyby to oznaczać w praktyce, ponieważ tak enigmatyczne ujęcie jest przedmiotem dyskusji. Prawo międzynarodowe stara się zapewnić, że zbrodnie wojenne są ścigane i karane. W tym celu zostały przecież utworzone różne trybunały i sądy, takie jak omawiany powyżej Międzynarodowy Trybunał Karny, mający skutecznie ścigać i karać osoby odpowiedzialne za zbrodnie wojenne [23, s. 442-455].

Podsumowanie

- Bardzo ważną rolę w radzeniu sobie ze zbrodniami wojennymi i masową przemocą odgrywają historycy. Dzięki ich pracom zostają bowiem udokumentowane i zbadane te zdarzenia, które pomagają społeczeństwu zrozumieć, co się wydarzyło, dlaczego do tego musiało dojść i jakie były konsekwencje takich, a nie innych działań. Jednak ich rola nie kończy się na badaniu i dokumentowaniu, ponieważ przyczyniają się do edukacji społeczeństwa na temat zbrodni wojennych i masowej przemocy. Poprzez publikacje, wykłady, seminaria i inne formy przekazu czy edukacji pomagają zrozumieć skomplikowane konteksty i konsekwencje minionych wydarzeń. Historycy są również wielokrotnie angażowani w procesy prawne dotyczące zbrodni wojennych, gdzie zatrudnia się ich jako ekspertów do konsultacji naukowej. Pomaga to sądom zrozumieć kontekst historyczny, w którym doszło do pozbawienia życia wielu osób, co jest niezbędne do sprawiedliwego osądu dokonanych zbrodni. Historycy odgrywają też ważną rolę w przeciwdziałaniu negacjonizmowi i rewizjonizmowi historycznemu. Poprzez ich pracę społeczeństwo stara się radzić sobie ze zbrodniami wojennymi i

---

¹ Zgodnie z rezolucją przyjętą 14 grudnia 2017 r. przez Państwa - Strony Statutu Rzymskiego, Międzynarodowy Trybunał Karny od 17 lipca 2018 r. ma prawo do sprawowania jurysdykcji nie tylko nad zbrodniami wojennymi, zbrodniami przeciwko ludzkości i zbrodniami ludobójstwa, ale także nad zbrodniami agresji.

masową przemocą oraz może się zapoznać z prawdą o przeszłości, przeciwdziałać próbom zniekształcania historii i uczyć się na popełnionych błędach, by budować lepszą przyszłość. Rolą kryminologów jest zaś wyjaśnienie, dlaczego ludzie popełniają tak drastyczne czyny (wielokrotnie dopuszczając się przestępstw). Natomiast rolą kryminalistyków jest zbadać dostarczony w różnej formie materiał dowodowy i udzielić społeczeństwu odpowiedzi na „7 złotych pytań kryminalistyki”, dzięki czemu ustalić: kto stoi za licznymi zbrodniami względem niewinnych ofiar (w tym cywile, personel medyczny lub humanitarny itd.).

- Międzynarodowe prawo humanitarne (MPH) jest częścią międzynarodowego prawa publicznego. Prawo to chroni osoby nieuczestniczące i przestające uczestniczyć w konfliktach zbrojnych, a także ogranicza metody i środki prowadzenia tych konfliktów.

- Źródłami MPH są umowy międzynarodowe i zwyczaj międzynarodowy (z praktyki).

- Podstawowe zasady międzynarodowego prawa humanitarnego to: humanitaryzm, rozróżnianie, konieczność wojskowa, zapobieganie zbędnym cierpieniom i proporcjonalność.

- Zespół do spraw Międzynarodowego Prawa Humanitarnego został powołany na podstawie Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z 20 maja 2004 r. Stanowi organ opiniodawczo-doradczy szefa rządu i odgrywa ważną rolę w odniesieniu do wdrażania w Polsce postanowień MPH.

- Międzynarodową Służbę Poszukiwań (ITS) utworzono po II wojnie światowej w celu organizacji działań ukierunkowanych na tropienie losów i rejestrowanie zaginionych po dokonanych zbrodniach wojennych.

- W dniu 6 czerwca 1955 r. w Bonn: Belgia, Holandia, Luksemburg, Francja, Wielka Brytania, RFN, Włochy, Grecja, Izrael i USA zawarły tzw. porozumienie bońskie, na którego podstawie utworzono Międzynarodową Komisję ds. Międzynarodowej Służby Poszukiwań.

- ITS pełni rolę międzynarodowego ośrodka zachowania, przechowywania, katalogowania i ewidencjonowania i gromadzonych dokumentów archiwalnych, by ułatwić poszukiwania ofiar, prowadzenia badań, utrwalenia, upamiętniania i zapewnienia pomocy sądowej.

- Świat jest w rękach człowieka, który musi mądrze dystrybuować posiadanymi zasobami oraz ustanawiać prawa, które zapobiegą zbrodniom i zagładzie ludzkości, a wręcz właściwe ukierunkują postępowanie przyszłych pokoleń.

BIBLIOGRAFIA

1. Niewiada O.K., *Katalog Zbrodni W Świetle Statutu Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Wydawnictwo: Uniwersytet w Siedlcach, Siedlce 2015, s. 101-112.
2. Gardocki L., *Przestępstwa przeciwko pokojowi, przeciwko ludzkości i przestępstwa wojenne*, [w:] Gardocki L. (red.) *System Prawa Karnego*, Wydawnictwo: C.H. Beck, Warszawa 2013.
3. Arystoteles, *Polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2024.
4. Anderson J., Williams A., Head V., *Rzezie, masakry i zbrodnie wojenne od starożytności do współczesności*, Wydawnictwo: Bellona, Warszawa 2009 (tł. Hess L.).
5. Grotius H., *O prawie wojny i pokoju*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1957, t. I.
6. de Vattel E., *Prawo Narodów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1958, t. II.
7. Bartnicki A. (red.), *Zarys dziejów Afryki i Azji. Historia konfliktów 1869-2000*, Wydawnictwo: Książka i Wiedza, Warszawa 2000.
8. Abo Saeid T., *The Evolution of International Law in the Aspect of War Crimes and Crimes Against Humanity* (tł.) *Ewolucja prawa międzynarodowego w aspekcie zbrodni wojennych oraz zbrodni przeciwko ludzkości*, „Zeszyty Naukowe” WSiP 2015, Nr 2.
9. Balot R.K., Forsdyke S., Foster E. (red.), *The Oxford Handbook of Thucydides*, Oxford University Press 2017.
10. *The 1863 Laws of War: Articles of War, General Orders 100, General Orders 49 and Extracts of Revised Army Regulations of 1861*, U.S. War Department, Mechanicsburg, PA 2005.
11. Flemming M., *Jeńcy Wojenni: Studium Prawno-historyczne*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2000; Gilas J., *Wkład Stanów Zjednoczonych do prawa międzynarodowego*, [w:] Głuchowski J. (red.) *Zarys prawa Stanów Zjednoczonych*, Wydawnictwo: UMK, Toruń 1995, cz. II; Żmuda M., *Wolność - Władza - Samorząd. Zarys myśli politycznej Francisa Liebera*, Wydawnictwo: UMK, Toruń 2001.
12. Oświadczenie rządowe z dnia 28 listopada 1935 r. w sprawie przystąpienia Polski i szeregu państw do konwencji o pewnych ograniczeniach w wykonaniu prawa zdobyczy podczas wojny morskiej z dnia 18 października 1907 r., oraz jej ratyfikacji (Dz.U. z 1936 r. nr 6, poz. 68); *Convention (XII) relative to the Creation of an International Prize Court. The Hague, 18 October 1907*; Oświadczenie rządowe z dnia 28 listopada 1935 r. w sprawie przystąpienia Polski i szeregu państw do konwencji o postępowaniu ze statkami handlowymi nieprzyjaciela na początku wojny z dnia 18 października 1907 r., oraz jej ratyfikacji (Dz.U. z 1936 r. nr 6, poz. 64).
13. Gelberg L., *Zarys prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
14. Art. 227 *Traktatu pokojowego między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami* (Dz.U. 1920, Nr 35, poz. 200); Tekst: *Traktatu Wersalskiego*, [w:] Gelberg L.,

Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1958, t. II.

15. Białocerkiewicz J., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zarys wykładu*, Wydawnictwo: TNOiK, Toruń 2007.

16. Liga Narodów, [w:] *Encyklopedia PWN online* (dostęp: 28. 03.2024).

17. Makowski J., *Prawo międzynarodowe*, Wydawnictwo: Księgarnia F. Hoesicka, Warszawa 1922.

18. *Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej* (Dz.U. 1927, Nr 21, poz. 161).

19. Masło K., *Zbrodnia agresji w Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego*, [w:] C. Mik (red.), *Studia z prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej*, Wydawnictwo: TNOiK, Toruń 2005.

20. Ehrlich L., *Prawo międzynarodowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1958.

21. *Porozumienie międzynarodowe w przedmiocie ścigania i karanie głównych przestępców wojennych Osi Europejskiej Karta Międzynarodowego Trybunału Wojskowego* (Dz.U. 1947, Nr 63, poz. 367).

Pettersson T., Wallensteen P., *Armed conflicts, 1946-2014*, „Journal of Peace Research” 2015, Vol. 52, Nr 4; Sporządzony w Rzymie w dniu 17 lipca 1998 r. *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego* (Dz.U. 2003, Nr 78, poz. 708).

22. Resolution ICC-ASP/16/Res.5 Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression, adopted at the 13th plenary meeting on 14 December 2017, ICC-ASP/16/20.

23. *Międzynarodowe Trybunały Karne – Sprawiedliwość w niesprawiedliwości?* [w:] „Rocznik Strategiczny” 2001/2002, Wydawnictwo: UW, Warszawa 2002; Międzynarodowy Trybunał Karny, 18.03.2006 r.

УДК 340.1:338.1

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ МІСТА

Роман КІРІН,

державна установа «Інститут економіко-
правових досліджень імені В.К. Мамутова
НАН України»,
провідний науковий співробітник

Розглянуто сучасні напрями правового забезпечення відкритості міста. Встановлено трансформацію категорії «відкрите місто» від е-інструменту до проекту загальнодержавного рівня. Визначено його основну нормативно-правову базу, а також напрями, перспективні для регулювання та впровадження.

Ключові слова: *правове забезпечення, відкрите місто, розумне місто, цифровізація, е-урядування, е-демократія.*

The modern directions of legal provision for city openness are considered in the article. The transformation of the category "open city" from an e-tool to a project of national significance is identified. Its main regulatory framework is determined, as well as directions that are promising for regulation and implementation.

Keywords: *legal provision, open city, smart city, digitization, e-governance, e-democracy.*

З часів, коли проєкт «Відкрите місто» був лише краудсорсинговою інтернет-платформою для взаємодії мешканців з місцевою владою та комунальними підприємствами, а також для самоорганізації громадян, він суттєво трансформувався і набув набагато ширшого змісту.

Раніше основне призначення електронного (далі - е-) інструменту «Відкрите місто» полягало в інформуванні влади мешканцями про актуальні проблеми благоустрою. Цей ресурс наблизив місцеву владу до громадян та створив дієвий механізм їх взаємодії у вирішенні найбільш гострих місцевих проблем у сфері житлово-комунального господарства, благоустрою та інших питань населення міст [1].

Відповідаючи на питання, яке стосується основних проблем, пов'язаних з розумними містами Едуард Геффраєй (Edouard Geffray) слушно зауважив, що ми повинні мати на увазі кілька основних засадничих положень [2]:

- 1) персональні дані в певному сенсі є атомами розумного середовища,

вони є основними частинками, з яких формуються розумні міста; адже дані самі по собі не роблять місто розумним, але вони забезпечують його інтелект, тобто вони забезпечують розумні міські послуги, оптимізуючи транспортні, енергетичні та водопостачальні послуги;

2) перші розумні міста почали з'являтися завдяки плановому підходу (зверху вниз), який мав прискорити процес їх цифровізації; здебільше ці міста були новими, в яких влада впроваджувала розумні технології разом з приватними постачальниками послуг; надалі, з появою приватних або асоціативних зацікавлених сторін, які позиціонували себе між громадянами і традиційними зацікавленими сторонами в адміністрації міст, виникла нова динаміка переходу від централізованого обґрунтування до більш інноваційного балансу між підходами «зверху вниз» і «знизу вгору»; новий інтерфейс, свого роду тонкий прошарок між існуючими системами, обумовив розвиток більш змішаного міського середовища, яке стало менш плановим і більш інноваційним;

3) третій загальний аспект стосується більш конкретно ролі публічної влади та публічних послуг, адже посилення політики відкритих даних і даних, що становлять загальний інтерес, потенційно має дуже позитивний вплив на міські державні послуги, оскільки вони відповідають відомим законам Роллана, що визначають державні послуги: безперервність, якість, універсальність; тут ми бачимо, що поєднання підходів «знизу-вгору» і централізованої політики «зверху-вниз» є найбільш перспективним; цей взаємозв'язок між державним і приватним секторами може реально сприяти досягненню якості, універсальності та безперервності послуг.

На думку вітчизняної науковиці Л.О. Жилінської для України найближчим часом доцільним є варіант економічного розвитку, орієнтований на створення принципово нової технічної бази виробництва, прийняття smart-рішень, впровадження політики «відкритих міст», формування людського капіталу, здатного ефективно використовувати новітні інформаційні технології (далі – ІТ). При цьому впровадження політики «відкритості міста» та цифровізації міст України потребує: - активної підтримки Урядом подальшого розвитку та стимулювання інновацій; - тісної взаємодії державного та недержавного секторів для ініціювання, модифікації та розповсюдження smart-технологій; - визначення механізмів фінансування smart-технологій; - координації взаємодоповнюваної інноваційної діяльності, яка здійснюється університетами та науково-дослідними інститутами, державними установами, галузевими асоціаціями тощо, а також впровадження механізмів співпраці та партнерських відносин з виробничим сектором [3, с. 23].

Безумовно, згадані вектори інноваційного, технологічного, фінансово-економічного, науково-виробничого забезпечення політики «відкритості міста» є

необхідними, проте, не менш актуальним вбачається й її правове забезпечення. При цьому, не можна не помітити характерну особливість даного процесу, який супроводжується випереджаючим розвитком відносин у сфері відкритості міст в порівнянні із законодавчою реакцією на їх врегулювання. Відтак виникає ситуація, коли чинне законодавство відстає від динаміки цифрових відносин не відповідаючи наявним суспільним реаліям і юридичним фактам. Головним наслідком останніх, як відомо, є цілеспрямований рух конкретних правовідносин, які, в свою чергу, виникають, змінюються і припиняються на підставі тих таки юридичних фактів.

Впровадження проєктів, пов'язаних із розвитком відкритості українських міст, свідчить, що навіть з довоєнних часів вони просувалися вкрай повільно та в обмежених напрямках.

Так, наприклад, Реєстр заявок на вирішення комунальних питань (дефектів у галузі житлово-комунального господарства та містобудування, архітектури, земельних питань), створений Дубенською міською радою, востаннє оновлював дані 10.06.2021 р. [4].

Одеська міська рада дев'ять років тому затвердила програму «Електронне відкрите місто» [5], виконання якої також зіткнулося із низкою як об'єктивних так і суб'єктивних проблем, але при цьому засвідчило стійкий намір реалізувати у місті положення державної політики з розвитку інформаційного суспільства (далі – ІС) та впровадження європейських стандартів е-самоврядування, подальшого вдосконалення інформаційної інфраструктури міста.

Важливою складовою згаданої муніципальної програми стало визначення правової бази, яка покликана забезпечити становлення ІС, створення можливостей для розвитку людини, подальшу демократизацію, забезпечення конкурентоспроможності, а саме: закони України про: - місцеве самоврядування в Україні; - Основні засади розбудови ІС в Україні на 2007-2015 рр.; - Національну програму інформатизації; - інформацію; - е-документи та е-документообіг; - Концепцію Національної програми інформатизації; - захист персональних даних; - доступ до публічної інформації; - захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах; - адміністративні послуги; - регулювання містобудівної діяльності; - цифровий е-підпис, а також згідно зі Стратегією розвитку ІС в Україні і Стратегією економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 р.

Звісно, за роки, що минули з часу прийняття цієї програми, окремі нормативно-правові акти втратили чинність, прийняті у новій редакції, зазнали змін та доповнень, але й зараз складають основу на засадах якої розвивається політика е-демократії, е-урядування в цілому та е-міст зокрема.

У Комплексній міській цільовій програмі «Електронна столиця» на 2019-

2023 рр. [6] ця загальна правова база була розширена з посиланням на закон України про основні засади забезпечення кібербезпеки України, а також на такі міжнародні та національні акти як:

1) Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR; Regulation (EU) 2016/679GDPR, затверджений Європейським Парламентом 25.05.2018 р.);

2) укази Президента про: - Положення про технічний захист інформації в Україні; - Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 рр.; - виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації; - План реалізації Стратегії кібербезпеки України;

3) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) про затвердження (схвалення): - Концепції технічного захисту інформації в Україні; - Стратегії розвитку ІС в Україні; - Концепції розвитку е-урядування в Україні; - Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр. та плану заходів щодо її реалізації;

4) підзаконні акти Київської міської ради про затвердження: - Стратегії розвитку міста Києва до 2025 р.; - Концепції «КИЇВ СМАРТ СІТІ 2020»; - Плану заходів на 2021-2023 рр. з реалізації Стратегії розвитку міста Києва; - Програми соціального та економічного розвитку міста Києва на 2021-2023 рр.

Цільова програма е-міста розроблена з метою впровадження інновацій, створення та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, формування інформаційних е-ресурсів, розвитку ІС, розширення переліку е-сервісів та послуг у м. Києві для населення та бізнесу, забезпечення захисту міських інформаційних ресурсів від кіберзагроз, вирішення проблемних питань у визначених секторах міського господарства шляхом реалізації міських проєктів у сфері цифровізації, цифрових інновацій, е-урядування та е-демократії.

Зокрема, такими основними напрямками визначено:

1) Транспорт та стала міська мобільність - провадження принципів сталої міської мобільності; підвищення безпеки дорожнього руху, підвищення ефективності управління транспортною системою міста;

2) Охорона здоров'я та здоровий спосіб життя - забезпечення якісної та доступної медицини

3) Освіта - підвищення рівня забезпеченості освітньою інфраструктурою та її оновлення відповідно до вимог часу;

4) Безпека та цивільний захист - зниження рівня злочинності;

5) Навколишнє середовище та управління відходами - залучення громадян до процесів формування, реалізації та контролю міської політики;

6) Міське самоврядування - реалізація концепції Kyiv Smart City,

підвищення ефективності та прозорості роботи міських органів влади і служб.

Наразі пандемічне та мілітарне навантаження кардинально вплинуло як на динаміку розвитку е-міст, їх відкритість так і на правове забезпечення цього проєкту загалом. Розвиток муніципального, а так само й міського законодавства, супроводжувався прийняттям важливих законодавчих актів, спрямованих на подальше становлення інституту смарт-сити законодавства та забезпечення відкритості міст, як то:

1) закони України про: - е-ідентифікацію та довірчі е-послуги (від 05.10.2017 р. № 2155-VIII); - е-комунікації (від 16.12.2020 р. № 1089-IX); - надання публічних (публічних е-послуг) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні (від 05.11.2021 р. № 1871-IX); - Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах е-комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку (від 16.12.2021 р. № 1971-IX); - адміністративну процедуру (від 17.02.2022 р. № 2073-IX); - Національну програму інформатизації (від 01.12.2022 р. № 2807-IX); - внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення та цифровізації процедури оцінки впливу на довкілля (від 13.07.2023 р. № 3227-IX) тощо;

2) постанови і розпорядження КМУ про: - Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, Порядок щорічної оцінки стану оприлюднення та оновлення відкритих даних розпорядниками інформації на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних (від 21.10.2015 р. № 835); - Порядок функціонування єдиної геоінформаційної системи здійснення моніторингу та оцінювання розвитку регіонів і територіальних громад (від 23.05.2023 р. № 522); - Порядок визначення територій відновлення, Порядок розроблення, реалізації та моніторингу плану відновлення та розвитку регіонів і планів відновлення та розвитку територіальних громад (від 18.07.2023 р. № 731); - функціонування Реєстру публічних е-реєстрів (від 01.09.2023 р. № 969); - деякі питання надання комплексної публічної е-послуги «е-Підприємець» (від 07.11.2023 № 1156); - план дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2023-2025 рр. (від 17.11.2023 р. № 1049-р) тощо.

Цікавою вбачається відповідь вчених Катарського університету (Qatar University) на питання про те, що таке законодавство про розумні міста. На їх думку - це низка правових кодексів, які впливають на планування, розвиток і регулювання специфічних особливостей, що застосовуються до концепції розумного міста. Здавалося б, ми вже маємо тисячолітній досвід регулювання міських просторів. Однак технологічні виклики розумних міст також призвели до необхідності оновлення та розробки законів. Автори зазначають, що політики, які розробляють регуляторну політику, повинні виходити за рамки очевидних і безпосередніх переваг розумних міст, щоб охопити повну картину потенційного

впливу на регуляторні та політичні процеси [7].

Італійські науковиці М. Бьязіотті та Р. Наннуччі (М. Biasiotti, R. Nannucci) у своїй статті наголошують для того, щоб повною мірою використовувати ресурси е-демократії та е-урядування, громадяни повинні мати базовий рівень технологічної, правової та політичної грамотності. Завдяки технологічній грамотності, зокрема, вони зможуть отримати доступ до мережі для аналізу всіх джерел інформації, що містяться в телематичних мережах, завдяки правовій грамотності вони зможуть усвідомити свої права та обов'язки в суспільстві знань, і, нарешті, завдяки політичній грамотності вони зможуть взаємодіяти та вести дискусії з місцевими установами та адміністрацією. Право на цифрову грамотність як освіту впродовж життя стає фундаментальним для розвитку суспільства знань і, крім того, являє собою еволюцію основоположного права на освіту [8, с. 279].

На думку вітчизняних експертів донедавна е-демократія трактувалася як така, що передбачає залучення громадян до вирішення соціально-політичних завдань на різних рівнях – від місцевого до загальнодержавного – шляхом застосування сучасних ІТ. Цифрові технології дають можливість здійснювати демократичне представництво, регулярно проводити плебісцити, з'ясовувати позиції громадян з актуальних питань, що дає змогу суспільству бути постійно включеним у процес прийняття політичних рішень. Однак сьогодні її розуміння є значно ширшим, включає й горизонтальні зв'язки між інститутами громадянського суспільства, передбачає впровадження такого набору інструментів, як: е-доступ до публічної інформації сприяє прозорості влади; - е-петиції, е-консультації, е-голосування, е-вибори підвищують рівень політичної участі; - різноманітні е-форуми, е-дискусії, е-агітація, е-опитування як механізми залучення до обговорення суспільно актуальних питань, сприяють підвищенню політичної обізнаності та формуванню громадянської позиції [9].

Безумовно зазначену сукупність е-інструментарію та відносин щодо його реалізації необхідно визнати одними з сучасних напрямів правового забезпечення не лише на рівні е-держави (е-країни), е-суспільства, а й на рівні е-регіону, е-громади, е-міста.

Так, наприклад, SocialBoost за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми «U-LEAD з Європою» запускає акселераційну програму для громад та допоможе створити й реалізувати проекти цифрової трансформації. Програма передбачає висвітлення тем цифрової економіки, розвитку діджитал-навичок, розбудови цифрової інфраструктури в громадах та діджиталізація публічних послуг [10].

Пріоритетними напрями та завданнями (проектами) цифрової трансформації на період до 2023 р. були й залишаються такі сфери як [11]: -

юстиція; - охорона здоров'я; - розвиток територіальних громад та територій; - економіка та торгівля; - фінанси; - захист довкілля та природних ресурсів; - соціальна політика; - освіта і наука; - реінтеграція; - культура та інформаційна політика; - оборона; - соціальний захист ветеранів, осіб, як мають особливі заслуги; - енергетика; - закордонні справи; - внутрішні справи; - сільське господарство; - інфраструктура; - молодь і спорт; - державне майно; - конкурентна політика; - статистика; - кіберзахист; - засади цифрової трансформації.

Не важко помітити, що наведені пріоритетні напрями безпосередньо пов'язані із назвами суб'єктів схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади КМУ через відповідних членів КМУ [12]. Тож, логічною виглядає пропозиція пов'язати ці напрями та відповідні завдання із наявним (рекомендаційним) переліком структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій [13].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Відкрите місто. URL: <https://oldegap.eef.org.ua/projects/vidkryte-misto/>
2. Edouard Geffray and Jean-Bernard Auby (2017). The political and legal consequences of smart cities. Field Actions Science Reports. Smart Cities at the Crossroads Special Issue 16, 11-15.
3. Жилінська Л.О. Пріоритетні напрями щодо заходів з відновлення та розвитку України у сфері впровадження політики «відкритості міста». Modern engineering and innovative technologies. 2022. Вип. 22. Ч. 2. С. 21-24. DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2022-22-02-030>
4. Реєстр заявок «Відкрите місто». URL: <https://data.gov.ua/dataset/reiestr-zayavok-vidkrite-misto>
5. Про затвердження Міської програми «Електронне відкрите місто» м. Одеси на 2015 - 2018 роки : рішення Одеської міської ради від 16.04.2015 р. № 6508-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD150116>
6. Про затвердження Комплексної міської цільової програми «Електронна столиця» на 2019 - 2023 роки : рішення Київської міської ради від 18 грудня 2018 р. № 461/6512. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MR182319>
7. What is City Legislation? (31.08.2023). URL: <https://www.tomorrow.city/what-is-smart-city-legislation/>
8. Biasiotti, M.A., Nannucci, R. (2004). Learning to Become an E-citizen: The European and Italian Policies. In: Wimmer, M.A. (eds) Knowledge Management in Electronic Government. KMGov 2004. Lecture Notes in Computer Science, vol. 3035. pp. 269-280. Springer, Berlin, Heidelberg. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-540->

24683-1_27

9. Светлана Топалова, Максим Фоломеев. Е-вибори та е-голосування: потенційні переваги та виклики (24.04.2020). URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/456060_evibori_egolosuvannya.html

10. Більше нових проєктів та інновацій: акселераційна програма цифровізації громад від Мінцифри, Програми «U-LEAD з Європою» та SocialBoost. (31.01.2023). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/bilshe-novykh-proektiv-ta-innovatsii-akseleratsiina-prohrama-tsyfrovizatsii-hromad-vid-mintsyfry-prohramy-u-lead-z-ievropoiu-ta-socialboost>

11. Деякі питання цифрової трансформації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-%D1%80#Text>

12. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 р. № 879). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text>

13. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій : постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 606 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2020 р. № 1336). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-%D0%BF#Text>

УДК 349.6(477)

**ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ
ЗАХИСТУ ЗДОРОВ'Я ТА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОГО
БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ**

Людмила КІРІНА

Державна установа «Інститут економіко-
правових
досліджень імені В.К. Мамутова НАН
України»,
юрист 1-ї категорії

Розглянуто окремі питання інституційного забезпечення державного контролю (нагляду) у сфері захисту здоров'я та санітарно-епідеміологічного благополуччя населення. Встановлено значну кількість суб'єктів в цій сфері, що ускладнює систематизацію відповідних приписів в єдиному законодавчому акті.

Ключові слова: державний нагляд (контроль), санітарне законодавство, санітарно-епідемічне благополуччя населення, санітарно-епідеміологічний нагляд, система громадського здоров'я.

Certain issues of institutional support for state control (supervision) in the field of health protection and sanitary-epidemiological well-being of the population are considered. A significant number of entities in this field are identified, complicating the systematization of relevant regulations in a single legislative act.

Keywords: state supervision (control), sanitary legislation, sanitary-epidemiological well-being of the population, sanitary-epidemiological supervision, public health system.

Згідно зі звіту Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ) [1] у 2022 р., із запланованих 212 суб'єктів господарювання для проведення заходів державного нагляду (контролю) (далі – ДН(К)), внаслідок виробничої необхідності або воєнного стану було проведено лише 18 перевірок, з яких до переліку подій, що містять ризик настання негативних наслідків, причиною яких могло бути недотримання правил санітарно-епідемічного режиму – 11.

Подібна ситуація обумовлена прийняттям урядової постанови [2], на підставі якої МОЗ було припинено проведення планових та позапланових заходів ДН(К).

Проте, у чинній редакції цієї ж постанови дозволено здійснення

позапланових заходів ДН(К) на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах (у даному випадку – МОЗ) у таких випадках:

- наявність загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;
- виконання міжнародних зобов'язань України протягом періоду воєнного стану.

Відмічу, що відносно МОЗ мова йде про контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я (далі – ОЗ), зокрема про медико-соціальну експертизу тощо. Що стосується сфери санітарного та епідемічного благополуччя населення (далі – СЕБН), то відповідно до Положення про МОЗ [3], він затверджує уніфіковані форми актів перевірок, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів ДН(К) у сфері санітарного законодавства, СЕБН, а також надає погодження на проведення позапланового заходу ДН(К) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного законодавства, СЕБН.

М.М. Михайленко зауважує, що в умовах створення національної СГЗ в Україні є нагальна потреба визначення місця державного санітарно-епідеміологічного нагляду в даній системі. [4, с. 126].

Водночас, слід звернути увагу, що наразі чинним залишається Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд (далі – СЕН) в Україні [5], яке було затверджене відповідно до ст. 31 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», що втратив чинність із введенням в дію Закону України «Про систему громадського здоров'я» (далі – закон про СГЗ).

Державний СЕН, відповідно до зазначеної постанови уряду, здійснювався головними державними санітарними лікарями, їх заступниками, іншими посадовими особами, а також установами і закладами державної санітарно-епідеміологічної служби (далі – ДСЕС) у порядку запобіжного та поточного нагляду. Проте ще у 2017 р. ця служба була ліквідована, а завдання і функції з реалізації державної політики у сфері СЕБН та із здійснення ДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства були покладені на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – Держпродспоживслужба) [6].

Здійснення відповідно до закону ДН(К) за дотриманням санітарного законодавства, СЕБН є одним з основних завдань Держпродспоживслужби [7].

Тож, правовий інститут ДН(К) у сфері захисту здоров'я та СЕБН наразі не втрачає своєї актуальності в аспекті виявлення сучасного стану та проблем, що

супроводжують його розвиток.

Зокрема, свого часу Є.Н. Белей справедливо наголошувала, що низкою нормативно-правових актів закріплено більше 20 процедур контролю і нагляду, які здійснюються суб'єктами публічної адміністрації у сфері ОЗ. Проте загальний стан нормативно-правового забезпечення характеризується численними прогалинами та іншими недоліками, які виражаються у відсутності порядків реалізації, відсутності або нерозмежованості повноважень різних суб'єктів публічної адміністрації щодо здійснення окремих з них, неточностях та незрозумілості окремих положень тощо [8, с. 46].

З введенням в дію 01.10.2023 р. закону про СГЗ [9], який, серед іншого, встановлює правові та організаційні засади здійснення ДН(К) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для СЕБН, питання ДН(К) у сфері захисту здоров'я та СЕБН значно актуалізувалися в умовах пандемічних та збройних загроз.

Порівнюючи поняття державного контролю з наглядом у сфері СЕБН, О.О. Воронятніков пропонує такі їх визначення [10, с. 50]:

- контроль - діяльність компетентних державних органів та їх посадових осіб змістом якої є застосування заходів щодо попередження та усунення порушень санітарно-епідемічного законодавства, виявленні причин та умов, що сприяли порушенню даних норм, а також застосуванні заходів відповідальності до осіб, винних у порушенні діючого законодавства, що спричинили негативний ріст показників захворюваності для даної території та зниження факторів безпеки середовища життєдіяльності, погіршення умов проживання для населення визначених санітарно-епідемічними нормами;

- нагляд - законодавчо регламентована діяльність компетентних суб'єктів щодо здійснення спостереження, перевірки та моніторингу за виконанням та додержанням норм санітарно-епідемічного законодавства, а також вжиття відповідних обмежувальних заходів у разі виявлення порушення норм санітарно-епідемічного законодавства з відповідним інформуванням про результати такої діяльності компетентні органи та громадськість.

Подібне розуміння складових ДН(К) у сфері СЕБН не позбавлене недоліків. Зокрема, незрозуміло: - чому нагляд є «законодавчо регламентованою діяльністю», а контроль - «діяльністю»; чому контроль є «діяльністю компетентних державних органів та їх посадових осіб», а нагляд - «діяльністю компетентних суб'єктів». Тобто, у визначеннях слабо прослідковується співвідношення та розмежування ланок «контролюючий суб'єкт - підконтрольний суб'єкт», «предмет та об'єкт контролю - предмет та об'єкт нагляду», «форма контролю - форма нагляду» тощо. Більше того, виникає питання про доцільність диференціації цих понять, адже і у Законі України «Про

основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [11] і у законі про СГЗ ці поняття ототожені.

З іншого боку, важливим аспектом ДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для здоров'я та у сфері СЕБН, є з'ясування системи органів ДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері. Принаймні таким чином сформульоване положення ст. 49 закону про СГЗ.

Після ліквідації ДСЕС, окрім Держпродспоживслужби, її функції були передані МОЗ та Державній службі України з питань праці (далі – Держпраці). Зокрема, МОЗ забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження), а також забезпечення формування державної політики у сферах СЕБН [3]. Остання реалізуються шляхом затвердження:

- 1) державних санітарних норм і правил (далі – НіП), санітарно-епідеміологічних та санітарно-протиепідемічних НіП, санітарно-епідеміологічних НіП, протиепідемічних НіП, гігієнічних та протиепідемічних НіП, державних санітарно-епідеміологічних нормативів, санітарних регламентів;
- 2) показників безпечності та окремих показників якості питної води;
- 3) показників та критеріїв умов праці, за якими надаються щорічні додаткові відпустки працівникам, зайнятим на роботах, пов'язаних з негативним впливом на здоров'я шкідливих виробничих факторів;
- 4) показників безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів;
- 5) регламентів використання небезпечних факторів, рівень їх гранично допустимої концентрації та орієнтовно безпечні рівні хімічних і біологічних факторів у предметах та виробках, воді, повітрі, ґрунті;
- 6) санітарних НіП у сфері охорони праці;
- 7) уніфікованих форм актів перевірок, що складаються за результатами проведення планових (позапланових) заходів ДН(К) у сфері санітарного законодавства, СЕБН (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження)).

Також МОЗ надає погодження на проведення позапланового заходу ДН(К) Держпродспоживслужбою (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження)). Останні функції наразі також передано Держпродспоживслужбі.

Держпраці відповідно до покладених на неї завдань, здійснює ДН(К) у сфері гігієни праці, у тому числі нагляд (контроль) за дотриманням вимог санітарних НіП, а також забезпечує складення санітарно-гігієнічних характеристик умов праці для подальшого визначення зв'язку захворювання з

умовами праці [12].

Слід звернути увагу й на чинне положення про ДСЕС Державної прикордонної служби України (далі – ДПС), основним завданням якої є участь у реалізації державної політики у сфері СЕБН серед особового складу ДПС і яка є її системою органів забезпечення [13], хоча у законі ні такий орган ні подібні функції ДПС не визначені [14]. Натомість у структурі ДПС серед частин центрального підпорядкування зазначено три (Львівський, Одеський, Київський) санітарно-епідеміологічні загони [15]. Відповідно до покладених на ДСЕС ДПС завдань вона здійснює державний СЕН та контроль за дотриманням вимог санітарного законодавства в Адміністрації ДПС.

Ще одним відомчим суб'єктом, серед функцій якого передбачено контроль-наглядова діяльність у сфері СЕБН є Державна установа «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» (далі – ЦОЗ ДКВС України). Після ліквідації ДСЕС Державної пенітенціарної служби України [16], посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, згідно із законом [17, ст. 18], зобов'язані створювати належні умови для тримання засуджених і осіб, узятих під варту, їх медико-санітарного забезпечення, а також забезпечувати додержання вимог законодавства з СЕН.

ЦОЗ ДКВС України є бюджетним неприбутковим закладом охорони здоров'я, що проводить господарську діяльність з медичної практики і створений для забезпечення виконання завдань ДКВС України із забезпечення надання якісних медичних послуг засудженим та особам, узятим під варту, медичного забезпечення персоналу ДКВС України, державного СЕН в місцях провадження господарської діяльності ЦОЗ ДКВС України та на їх територіях [18]. При цьому цікаво, що власне СЕН, у Положенні про ЦОЗ ДКВС України розглядається як санітарно-гігієнічний та протиепідемічний нагляд.

Нарешті, слід відмітити, що до системи інституційного забезпечення ДН(К) за дотриманням санітарного законодавства, СЕБН необхідно віднести й наступних суб'єктів: 1) лабораторні заклади Міністерства внутрішніх справ України для СЕН у Національній гвардії України [19, ст.21]; 2) державна СЕС Служби безпеки України [20]; 3) Центральне санітарно-епідеміологічне управління Міністерства оборони України [21].

Таким чином, на сьогодні функціями щодо ДН(К) за дотриманням санітарного законодавства, СЕБН наділена значна кількість суб'єктів, як то – Держпродспоживслужба, МОЗ, Держпраці, ДСЕС Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України, лабораторні заклади Міністерства внутрішніх справ України для СЕН у Національній гвардії України, Центральне санітарно-епідеміологічне управління Міністерства оборони України,

повноваження яких регулюються значною кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили, що послаблює ефективність ДН(К) у цій сфері, а також ускладнює систематизацію відповідних приписів в єдиному акті, зокрема в законі про СГЗ.

Список використаної літератури:

14. Міністерство охорони здоров'я України. Звіт про виконання річного плану здійснення заходів державного нагляду (контролю) за 2022 рік. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor.pdf>

15. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>

16. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 90). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text>

17. Михайленко М.М. Інституційно-правове регулювання державного санітарно-епідеміологічного нагляду у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 33 (72) № 6 2022. С. 126-132. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/19>

18. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1999 р. № 1109 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2002 р. № 1217). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-99-%D0%BF#Text>

19. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби від 29 березня 2017 р. № 348. Офіційний вісник України. 2017. № 43, ст. 1329.

20. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів : постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text>

21. Белей Є.Н. Контроль і нагляд у сфері охорони громадського здоров'я. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 5. С. 41-48.

22. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text>

23. Воронятніков О.О. Поняття та особливості державного контролю за

забезпеченням санітарно-епідемічного благополуччя населення та нагляду за забезпеченням санітарно-епідемічного благополуччя населення. Наукові записки. Серія: Право. Вип. 7. Спецвипуск. 2019. С. 46-51.

24. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>

25. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>

26. Про затвердження Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 17.04.2012 р. № 255. Офіційний вісник України. 2012. № 41, ст. 1580.

27. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

28. Державна прикордонна служба України. Структура. Частина центрального підпорядкування. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/>

29. Про затвердження Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу Державної пенітенціарної служби України : наказ Міністерства юстиції України від 23.12.2013 р. № 2720/5 (втратив чинність на підставі Наказу Міністерства юстиції України № 809/5 від 09.03.2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2191-13#Text>

30. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України 23 червня 2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text>

31. Про затвердження Положення про Державну установу «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» : наказ Міністерства юстиції України від 07.11.2019 р. № 3443/5. URL: <https://coz.kvs.gov.ua/wp-content/uploads/.pdf>

32. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

33. Про затвердження Положення про державну санітарно-епідеміологічну службу Служби безпеки України : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 01.07.2014 р. № 358. Офіційний вісник України. 2014. № 62, ст. 1726.

34. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 730). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

УДК 612.216.3

**ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯМИ
РОТОГЛОТКОВОГО (ОРОФАРИНГІАЛЬНОГО) ПОВІТРОВОДУ ПРИ
ПОРУШЕННІ ДИХАННЯ У ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ**

Тарас ВАЙДА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної
фізичної та вогневої підготовки
Херсонського факультету, Одеський
державний університет внутрішніх
справ

В роботі розкрито актуальну проблему для працівників правоохоронних органів (рятувальників) щодо підтримання на місці події у травмованих осіб дихання як однієї з життєво важливих функцій організму. Розглянуто порядок забезпечення прохідності дихальних шляхів за допомогою ротоглоткового повітроводу у потерпілих з порушенням диханням. Описано показання та протипоказання щодо застосування орофарингіального повітроводу, наведено правила підбору його розміру для особи та роз'яснено покрокову процедуру введення правоохоронцем цього медичного засобу в ротову порожнину потерпілої особи.

Ключові слова: потерпілі особи, порушення дихання, домедична допомога, правоохоронці, рятувальники, прохідність дихальних шляхів, орофарингіальний повітровід, порядок застосування медзасобу.

The work addresses an urgent issue for law enforcement officers (rescuers) regarding maintaining breathing in injured individuals as one of the vital functions of the body. The procedure for ensuring airway patency using an oropharyngeal airway in victims with impaired breathing is considered. Indications and contraindications for the use of oropharyngeal airways are described, rules for selecting its size for an individual are provided, and the step-by-step procedure for introducing this medical device into the oral cavity of the injured person by law enforcement officers is explained.

Keywords: injured individuals, breathing impairment, pre-medical assistance, law enforcement officers, rescuers, airway patency, oropharyngeal airway, procedure for applying medical device.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Під час несення працівниками поліції служби із забезпечення публічної безпеки, при припиненні правоохоронцями порушень

громадського порядку та в боротьбі із злочинністю потерпілі особи в багатьох випадках можуть отримувати різного роду травми, які нерідко спричинюють настання таких критичних для людини станів, як тимчасове призупинення дихання (його відсутність) або дихання в особі є неефективним. У відповідності з вимогами Законів України «Про Національну поліцію» [1] та «Про екстрену медичну допомогу» [2] поліцейські зобов'язані надавати домедичну допомогу особам, які перебувають у безпорадному (критичному, невідкладному) стані, тобто коли існує безпосередня термінальна загроза життю людини, є потреба проведення реанімаційних заходів з потерпілими особами, їх стан супроводжується вищезазначеними утрудненнями дихання чи присутні ознаки масивної крововтрати/кровотечі [3].

Домедична допомога травмованій особі в цих ситуаціях передбачає застосування поліцейськими (рятувальниками ДСНС, працівниками підрозділів екстреної медицини (далі – ЕМД), військовими, пересічними громадянами тощо) в першу чергу прийомів штучної вентиляції легень (далі – ШВЛ).

**Фото 1 – Повітровід
орофарингіальний Гведела
стерильний (№ 3, довжина 90
мм)**

Першочерговим етапом в системі таких рятувальних дій є забезпечення прохідності дихальних шляхів у потерпілого з застосуванням назо- (носоглоткових) чи орофарингіальних (ротоглоткових) повітроводів (див. фото. 1). У медичній літературі зустрічається також і така їх назва, як повітропроводи (S-трубки), під котрими в загальному розуміються жорсткі внутрішньоротові пристрої, які анатомічно відповідають формі язика та відтісняють його від задньої стінки глотки, відновлюючи тим самим прохідність верхніх дихальних шляхів [4].

Варто зазначити, що орофарингіальний повітровід (розміри № 2, 3 чи 4) з лубрикантом (на водній основі) входить до складу оперативного медичного обладнання як медичних закладів та їх підрозділів (реанімаційних спецавтомобілів швидкої допомоги бригад ЕМД; застосовується у стаціонарних відділеннях інтенсивної терапії та анестезіології лікарень), так і поліцейських аптечок – ротоглотковий повітровід входить (як обов'язковий елемент) до аптечок медичних автомобільних для підрозділів патрульної поліції [5] та підрозділів поліції особливого призначення, які беруть участь у боротьбі з тероризмом [6].

Важливість цього медзасобу в системі ШВЛ підкреслює й той факт, що фарингальні повітроводи або «S»-подібна трубка також входить до складу таких видів масових (широко розповсюджених) медичних аптечок, як: 1) аптечка

медична автомобільна (АМА-2), яка призначена для укомплектування автомобілів з кількістю сидячих місць, крім сидіння водія, що перевищують вісім¹ [7]; 2) наплічника медичного загальновійськового санітара та наплічника медичного загальновійськового санітарного інструктора (враховуючи значну кількість військовослужбовців підрозділів ЗСУ, територіальної оборони та інших правоохоронних органів, які здійснюють оборону держави в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану) [8].

Таким чином, на основі проведеного огляду застосування фарингеальних повітроводів (як орофарингіальних, так і назофарингіальних) в різних сферах життєдіяльності людини – військовій, правоохоронній, ЕМД, безпеки дорожнього руху тощо – можемо зробити висновок про важливість цього медичного засобу в забезпеченні основної функції життя людини, яка отримала критичні (термінальні) травми – її дихання, який (медзасіб – *уточнено нами*) сприяє попередньому відновленню прохідності верхніх дихальних шляхів у потерпілого з тяжкою дихальною недостатністю або апное.

Метою статті є: 1) проведення аналізу критичних станів у потерпілих осіб, одним з наслідків яких є порушення/відсутність дихання; 2) розгляд показань, протипоказань та визначення належного розміру ротоглоткового повітроводу при застосуванні правоохоронцями (рятувальниками) цього мед засобу, який входить до складу медичних аптечок та застосовується при наданні домедичної допомоги травмованим особам у вищезазначених ситуаціях; 3) здійснення опису порядку застосування працівниками поліції орофарингіальних повітроводів для відновлення прохідності дихальних шляхів у осіб, які перебувають у цьому складному критичному стані здоров'я.

Доцільно зазначити, що дослідженнями проблем надання домедичної допомоги потерпілим внаслідок ураження їх різними небезпечними факторами, в тому числі при перебуванні осіб в різних термінальних станах займається низка вчених. Зокрема, В.О. Криволапчук, І.М. Тодуров, М.Т. Бондарчук, А.В. Юрченко, О.В. Шаповалов розглядали порядок проведення ШВЛ як одного з елементів надання правоохоронцями першої долікарської медичної допомоги травмованій особі [9, с. 91-124]; В.Д. Шищук, В.А. Сміянов, К.А. Руднікова описують порядок проведення ШВЛ в умовах надзвичайних ситуацій, вказують на важливість і пріоритетність забезпечення прохідності дихальних шляхів серед інших заходів серцево-легеневої реанімації (*дали* – СЛР); разом з тим, вченими не приділяється увага застосуванню фарингальних повітроводів як умови відновлення доступу повітря до легень потерпілого [10, с.

---

¹ В Україні на обліку (за даними Головного сервісного центру МВС України) перебуває біля 13,5 млн транспортних засобів різних категорій. URL: https://dostup.org.ua/request/84463/response/238537/attach/2/31.217.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 02.03.2024).

28-31]; К.О. Вандер, І.О. Толкунов, А.В. Ромін у своїй роботі [11, с. 370-372] згадують про повітроводи, наводять зображення їх видів; разом з тим основний акцент вчені при розгляді питань проведення ШВЛ роблять на використанні тільки S-подібної трубки та мішка Амбу. О.В. Чуприна, Т.П. Жилін у своїй роботі [12] при описі системи заходів СЛР не наводять способів відновлення прохідності дихальних шляхів з використанням фарингіальних повітроводів.

Таким чином, провівши критичний аналіз низки фахової медичної літератури з піднятої нами проблеми можемо констатувати, що порядок застосування правоохоронцями повітропроводів в системі відновлення дихання у потерпілої особи залишається в сучасних умовах актуальним завданням як для подальших наукових досліджень, так і для ширшого впровадження цих результатів у освітній процес медичної підготовки працівників поліції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи ШВЛ у потерпілої особи, перш за все варто зазначити, що застосування орофарингіального повітровода невід'ємно включає виконання рятувальником таких обов'язкових підготовчих прийомів, як: 1) забезпечення правильного позиціонування тіла потерпілої людини; 2) використання ручних прийомів щодо висунання в неї нижньої щелепи. Метою цих дій рятувальника (прийомів попередньої підготовки потерпілого до подальшої ШВЛ – *уточнено нами*) є усунення у травмованої особи обструкції¹ верхніх дихальних шляхів, яка в більшості випадків спричинюється її розслабленим язиком (прилягає до задньої стінки горлянки) при її (особи – *уточнено нами*) перебуванні у стані непритомності [13].

Показанням для введення рятувальником ротоглоткового повітроводу є наявність стану непритомності у потерпілої особи за необхідності: 1) проведення в неї ШВЛ мішком дихальним типу Амбу; 2) для покращення дихання у потерпілих з обструкцією м'яких тканин верхніх дихальних шляхів, які (особи – *уточнено нами*) дихають самостійно, але сильно загальмовані і не мають блювотного рефлексу.

Протипоказаннями до введення правоохоронцем ротоглоткового повітроводу в ротову порожнину потерпілої особи є наявність наступних обставин: 1) абсолютні протипоказання – потерпілий перебуває у свідомості або має блювотний рефлекс; 2) відносні протипоказання – введення ротоглоткових повітроводів може бути неможливим у ситуаціях, котрі пов'язані з такими складними обставинами (тілесними ушкодженнями чи станами потерпілого), як: а) травма ротової порожнини; б) тризм (обмеження відкриття рота, включаючи спазм жувальних м'язів); в) встановлення його функціонального аналогу (назофарингіального – *уточнено нами*) для забезпечення доступу повітря в легені

---

¹ Обструкція верхніх дихальних шляхів виникає, коли щось блокує трахею, гортань або горло і робить дихання важким чи неможливим. Обструкція верхніх дихальних шляхів завжди потребує негайної медичної допомоги.

через носоглотку, який можна розглядувати як альтернативний варіант застосуванню орофарингіального повітроводу [4].

Правоохоронцям варто враховувати, що при встановленні ротоглоткових повітроводів у ротову порожнину потерпілого можуть настати такі ускладненнями, як: 1) обструкція дихальних шляхів через неправильно підібраний розмір або неправильно введений ротоглотковий повітровод; 2) виникнення блювотних позивів та ймовірність безпосередньої блювоти і аспірації¹.

Варто враховувати, що для встановлення правоохоронцем ротоглоткового повітроводу доцільним є використання таких додаткових медичних засобів (за наявності

Фото 2 – Орофарингеальні повітроводи різних розмірів

в медичній аптеці поліцейського або з використанням медзасобів спецавтомобіля бригади ЕМД): 1) рукавички, маска та халат; 2) рушники, простиралка або спеціальні комерційні пристрої, необхідні для встановлення шиї та голови в положення для інтубації²; 3) різні розміри ротоглоткових повітропроводів (див. фото 2) [4; 13]; 4) відсмоктуючий апарат та катетер Янкауера³; 4) щипці Магілла⁴ (якщо необхідно видалити легкодоступні сторонні об'єкти) при необхідності очищення глотки;

5) назогастральний зонд для відведення газів із порожнини шлунку (за необхідності).

Ротоглоткові повітропроводи, що використовуються одночасно з носоглотковими повітроводами, можуть покращити оксигенацію та вентиляцію легень.

Для застосування ротоглоткового повітроводу рятувальникові необхідно забезпечити відповідне анатомічне положення потерпілого – 1) вирівнювання у нього зовнішнього слухового проходу з яремною ямкою може допомогти відкрити верхні дихальні шляхи та досягнути найкращого положення для їх огляду у разі потреби виконання ендотрахеальної інтубації; 2) провести підйом голови, при

¹ Аспірація (фізіол.) – проникнення сторонніх речовин у дихальні шляхи під час вдиху.

² Інтубація – медична маніпуляція, що полягає у встановленні трубки в тіло крізь природні отвори. Прикладами є: інтубація трахеї для проведення штучної вентиляції легень при загальній анестезії, дихальній недостатності, чи для попередження аспірації.

³ Катетер всмоктування Янкауера (всмоктуючий катетер типу Yankauer) призначений для відсмоктування рідини в організмі в поєднанні з аспіратором під час роботи над грудною або червеною порожнинами.

⁴ Щипці Магілла або інтубаційні щипці – спеціальні зігнуті щипці, які застосовують для полегшення інтубації трахеї чи постановки шлункового/кишкового зондів та видалення стороннього тіла дихальних шляхів. Названі на честь анестезіолога ірландського походження Сера Айвана Вайтсайда Магілла.

якому найкраще вирівнюється вухо і яремна ямка (ступінь підйому може бути різним – наприклад, відсутня у дітей з великим потиличним виступом, збільшена у пацієнтів з ожирінням).

Розглянемо положення тіла травмованої особи, яке необхідне для правильного (а значить ефективного) введення ротоглоткового повітропроводу. Положення для інтубації особи – це положення людини, що нюхає ранкове повітря: голова зігнута до переду за рахунок згинання в шийно-грудному відділі і розігнута в атлантоокципітальному суглобі) – лише за відсутності травми шийного відділу хребта. З цією метою рятувальникові необхідно:

- 1) розташувати потерпілого на ношах у положенні лежачи на спині;
- 2) вирівняти верхні дихальні шляхи для оптимального проходження повітря, помістивши особу у правильне положення для інтубації (положення людини, що нюхає ранкове повітря: голова зігнута до переду за рахунок згинання в шийно-грудному відділі і розігнута в атлантоокципітальному суглобі). При правильному положенні тіла для інтубації зовнішній слуховий прохід особи знаходиться на одній лінії з яремною ямкою. Для досягнення положення для інтубації можуть знадобитися такі дії, як розміщення під головою, шиєю або плечима згорнутих рушників або інших матеріалів, щоб шия потерпілої особи була пригнута до тулуба, а голова – розігнута в шиї. Для травмованих осіб, які страждають на ожиріння, може знадобитися кілька згорнутих рушників або комерційний підголовник, щоб підняти плечі та шию на достатню висоту. Як правило, дітям поміщають м'яку підкладку під плечі, щоб зручно розмістити збільшений потиличний виступ [13].

Якщо передбачається можливе пошкодження у потерпілого шийного відділу хребта, то рятувальник повинен: 1) помістити травмовану особу у горизонтальне положення на спині або на ношах з невеликим нахилом; 2)

уникати переміщення у травмованої особи її шиї та використовувати тільки прийом висування щелепи або підйому підборіддя без закидання голови, щоб вручну полегшити відкриття верхніх дихальних шляхів.

Варіанти розміщення голови та шиї для відкриття дихальних шляхів зображено на рис. 1: 1) положення для інтубації А – голова потерпілої особи розташована на ношах; дихальні шляхи звужені; 2) положення В – вухо та яремна ямка вирівняні, потерпіла особа розташована обличчям до стелі (у положенні

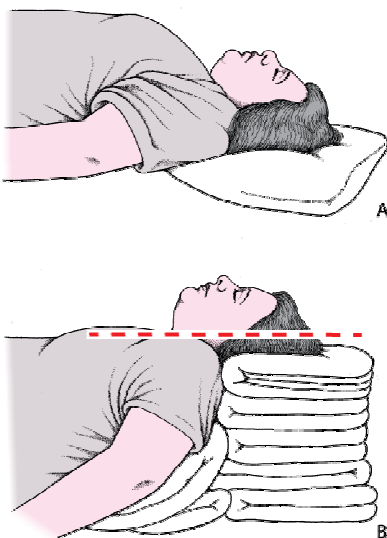

Рисунок 1 – Положення голови та шиї для відкриття дихальних шляхів

для інтубації), що дозволяє відкрити її дихальні шляхи [13; 14].

Розглянемо покроковий опис процедури введення ротоглоткового повітропроводу.

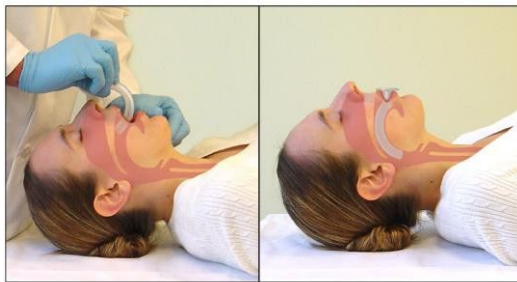
- 1) При необхідності рятувальник повинен очистити ротоглотку від виділень, блювотних мас або сторонніх предметів.

Фото 3 – Визначення розміру ротоглоткового повітропроводу

- 2) Визначити відповідний розмір ротоглоткового повітропроводу. Для цього потрібно утримувати повітропровід біля щоки потерпілої особи з фланцем у кутку рота; кінець повітропроводу відповідного розміру повинен доходити до кута нижньої щелепи (див. фото 3) [13].

3) Потім необхідно почати вводити повітропровід у рот, розгорнувши *загострений кінець до неба* (тобто увігнутою стороною вгору). При введенні повітропроводу рятувальникові треба бути обережним, щоб не порізати губи потерпілого та не защемити їх між зубами і повітропроводом [13; 14].

Фото 4 – Порядок введення ротоглоткового повітропроводу в ротову порожнину потерпілого

- 4) Повернути повітропровід на 180 градусів у міру просування в задній ротоглотці потерпілого. Цей метод запобігає виштовхуванню повітропроводу язиком назад під час введення медзасобу та подальшій обструкції дихальних шляхів у потерпілого (див. фото 4). При повному встановленні у ротовій порожнині фланець пристрою повинен розташовуватися на губах пацієнта.

У якості альтернативи при введенні повітропроводу кінцем, спрямованим в напрямку до дна ротової порожнини потерпілого (тобто увігнутою стороною вниз) потрібно *використовувати шпатель* (медзасіб – *уточнено нами*) для притискування язика. Його використання не дозволяє повітропроводу під час введення відтиснути язик потерпілого назад.

Подальший догляд за травмованою особою після введення рятувальником ротоглоткового повітропроводу полягає в наступному: 1) за необхідності потрібно проводити потерпілому штучне дихання; 2) також потрібно здійснювати контроль за станом потерпілої особи, виявляти та усувати будь-які перешкоди для

правильної вентиляції легень і забезпечення належної оксигенації крові¹; 3) зафіксувати ротоглотковий повітропровід, якщо він повинен залишатися на місці (наприклад, під час штучної вентиляції легень після надмірної ендотрахеальної інтубації).

Рятувальникові варто враховувати поширені помилки, які можуть допускатися при використанні ротоглоткового повітропроводу: 1) використовувати орофарингіальний повітровід треба тільки в тому випадку, якщо потерпіла особа непритомна або має мінімальні реакції, оскільки їх (повітропроводів – *уточнено нами*) застосування може стимулювати блювання в потерпілої особи, що створює ризик аспірації; 2) носоглоткові повітроводи застосовуються переважно для загальмованих пацієнтів з нормальним блювотним рефлексом [15, с. 193-196].

Висновки. Провівши аналіз спеціальної медичної літератури з піднятої проблеми забезпечення прохідності дихальних шляхів у травмованої особи, можемо зробити наступні узагальнення.

1. Орофарингіальний повітропровід є одним із важливих медичних засобів, які використовуються рятувальниками (правоохоронцями, медиками тощо) для забезпечення прохідності дихальних шляхів у потерпілих з порушенням/відсутнім у них диханням. Цей медзасіб входить в обов'язкову комплектацію ряду медичних аптечок, котрими забезпечуються особи та транспортні засоби при їх експлуатації в екстремальних умовах (службово-бойові дії, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорона громадського порядку тощо) [16].

2. Правоохоронці повинні добре знати та вміти правильно користуватися цим медичним засобом у зазначених вище обставинах, зокрема, враховувати відповідність антропометричних розмірів обличчя травмованої особи відповідному розміру (номеру) орофарингіального повітропровода при наступному проведенні заходів ШВЛ; вправно і правильно поміщувати в роттову порожнину травмованої особи.

3. Після введення повітропроводу потерпіла особа потребує подальшого догляду та контролю з боку рятувальника за своєчасним усуненням перешкод, які можуть виникнути для належної вентиляції легень та забезпечення ефективної оксигенації крові.

ЛІТЕРАТУРА:

---

¹ *Оксигенація* – це рівень насиченості киснем (або сатурації – *уточнено нами*) гемоглобіну крові. Сатурація – важливий показник життєдіяльності організму, який може вказувати на наявність проблем в стані здоров'я, порушення роботи дихальної системи чи інших внутрішніх органів. Позначають оксигенацію як SpO₂. За даними ВООЗ у дорослої людини цей показник крові не повинен опускатися нижче 93 %, а в дитини – нижче 90 %. Нормальні показники сатурації знаходяться в межах від 95 до 98 %.

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 25.02.2024).

2. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI (із змінами та доповненнями станом на 01.01.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17/page1#Text> (дата звернення: 01.03.2024).

3. Про норматив прибуття бригад екстреної (швидкої) медичної допомоги на місце події: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 року № 1271. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1271-2020-%D0%BF#n15> (дата звернення: 28.02.2024).

4. Повітропровід орофарингіальний Гведела. URL: <https://mpr-med.com/ua/p1379993337-vozduhovod-orofaringealnyj-gvedela.html> (дата звернення: 01.03.2024).

5. Про затвердження норм належності медичного забезпечення для підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 20.05.2016 № 396 (в редакції від 20.07.2018 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

6. Норми належності медичного забезпечення для підрозділів поліції особливого призначення, які беруть участь у боротьбі з тероризмом : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2016 року № 396 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 18 червня 2018 року № 513). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0797-16#n4> (дата звернення: 27.02.2024).

7. Аптечка медична автомобільна : ДСТУ 3961-2000. URL: <https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/3961-2000.pdf> (дата звернення: 01.03.2024).

8. Про затвердження переліків лікарських засобів та медичних виробів, які повинні бути в складі аптечок медичних загальновійськових індивідуальних, аптечки автомобільної загальновійськової, наплічника медичного загальновійськового санітара та наплічника медичного загальновійськового санітарного інструктора : наказ МОЗ від 05.01.2017 року № 6 (із змінами станом на 22.08.2017 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0113-17#Text> (01.03.2024).

9. Особиста безпека / Криволапчук В.О., Тодуров І.М., Бондарчук М.Т., Юрченко А.В., Шаповалов О.В. : навч.-практ. посіб. К.: ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.

10. Шишук В.Д. Медична допомога при надзвичайних ситуаціях : навчальний посібник / В.Д. Шишук, В.А. Сміянов, К.А. Руднікова. Суми : ТОВ

«Видавничо-поліграфічне підприємство «Фабрика друку», 2014. 144 с.

11. Вандер К.О., Толкунов І.О., Ромін А.В. Домедична допомога: керівництво для рятувальників : навчальний посібник. під заг. ред. К.О. Вандера. Харків: НУЦЗУ, 2014. 434 с.

12. Чуприна О.В. Домедична підготовка : курс лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 120 с.

13. Як ввести ротоглотковий (орофарингіальний) повітропровід. URL: <https://www.msdmanuals.com/uk/professional/critical-care-medicine/how-to-do-basic-airway-procedures/how-to-insert-an-oropharyngeal-airway?ruleredirectid=465> (дата звернення: 28.02.2024).

14. Levitan R.M., Kinkle W.C. The Airway Cam Pocket Guide to Intubation, ed. 2. Wayne (PA), Airway Cam Technologies, 2007.

15. Вайда Т.С. Долікарська допомога : навч. посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 864 с.

16. Вайда Т.С. Пам'ятка працівникові Національної поліції з надання домедичної допомоги : практ. посіб. для курсантів, студентів, слухачів ЗВО МВС України та працівників підрозділів Національної поліції. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 56 с.

УДК: 343.1

РОЗВИТОК ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ІЗ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Гуренко М.М.

судовий експерт сектору дослідження
звуко- та відеозапису відділу досліджень у
сфері інформаційних технологій
Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України

В період розвитку правових інститутів у громадянському суспільстві неможливо оминути інститут кримінальної юстиції, який направлений на захист такого суспільства, а також притягнення до відповідальності осіб, які посягають на захищені інституції держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, експерт, висновок експерта, органи досудового розслідування.

During the development of legal institutions in civil society, it is impossible to overlook the institution of criminal justice, which aims to protect such a society and hold accountable individuals who violate the institutions defended by the state.

Keywords: civil society, expert, expert conclusion, pre-trial investigation authorities.

Метою представленої статті є розгляд можливості подальшого розвитку взаємодії експертних підрозділів із органами досудового розслідування та вирішення питань розбудови саме царини кримінально-процесуальної діяльності, яка має бути направлена в першу чергу на відстоювання справедливості у суспільстві та забезпечення прав учасників такої діяльності.

У кримінально-процесуальній системі права, як і в будь-якому процесуальному праві загалом, для реалізації його положень залучається певне коло осіб, які через виконання своїх прав та обов'язків реалізують норми та приписи законодавства. Звісно ж не виключення є й положення кримінально-процесуального законодавства. Учасники в кримінальному процесі згідно із діючим Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК України) визначені як:

– сторони кримінального провадження, що включає в себе сторону обвинувачення та сторону захисту;

- потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник;
- цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт;
- інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Необхідно зазначити, що вищевказані особи при провадженні досудового розслідування набувають певні права та обов'язки, як і зазначалось вище, при чому необхідно визначити, що права та обов'язки сторонам надається умовно кажучи на певний строк, тобто саме на період проведення розслідування.

Також необхідно зазначити особливості кримінально-процесуальної діяльності, яке виражається у тому, що керуючись Конституцією України [1], можемо зробити висновок, що коло прав у громадян України, в цілому, є не обмеженими, але якщо брати кримінально-процесуальне законодавство, то коло прав має певні обмеження, саме при проведенні розслідування злочинів та кримінальних проступків, тобто свого роду це є правилами, яких мають дотримуватись усі учасники кримінально-процесуальної діяльності, при цьому основоположні права людини та громадянина, зазначені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2], при провадженні кримінально-процесуальної діяльності гарантується усім без винятку учасникам процесу. Взагалі, вся кримінально-процесуальна діяльність по своїй суті має систему стримувань та противаг, зроблено це з метою забезпечення реалізації своїх прав у повному обсягу всіх учасників.

Окрему увагу хотілось би приділити діяльності судових експертів, тому що така діяльність є надзвичайно важливою для правосуддя і правової системи загалом. Оцінки і висновки судових експертів можуть мати значення у вирішенні справи по суті у суді, оскільки вони можуть допомогти з'ясувати факти, що важливі для забезпечення справедливого кримінального провадження, а також можуть допомогти суду зрозуміти складні технічні та наукові питання, які можуть виникати в ході процесуальної діяльності по оцінці доказів.

Діяльність судових експертів також має велике значення для забезпечення справедливості та довіри до правосуддя в цілому. Вони можуть допомогти зменшити можливість помилок або несправедливих рішень, що можуть виникнути у разі недостатньої інформації або неправильної інтерпретації фактів.

Таким чином, діяльність судових експертів є необхідною для забезпечення справедливого і повного досудового розслідування, та судового розгляду, що в свою чергу сприяє зміцненню правової держави та підвищенню довіри громадськості до правосуддя.

Окрему увагу, у цій роботі, хотілось би приділити саме взаємодії судового експерта із органами досудового розслідування, так висновок експерта може бути використаний як одне з джерел доказування, враховуючи те, що експерт має відповідну кваліфікацію та досвід у певній галузі. Висновки експерта можуть бути корисними для суду, щоб розуміти складні питання та рішення, пов'язані з такими питаннями.

Вважали б за потрібне, приділити увагу проблематиці взаємодії судового експерта з органами досудового розслідування та зі стороною обвинувачення в цілому, оскільки це є являє собою дуже важливу складову процесу здійснення правосуддя. Ця взаємодія є необхідною, оскільки експертиза зазвичай проводиться на замовлення органів досудового розслідування та є важливим доказом у кримінальному провадженні, хоч і не має преюдиціального значення.

В ході проведення експертизи судовий експерт повинен співпрацювати з органами досудового розслідування та надавати їм всю необхідну інформацію про проведені дослідження та результати експертизи. Крім того, експерт може бути допитаний у суді для роз'яснення висновку експерта в порядку ст. 356 КПК України в кримінальному провадженні.

Однак, важливо зазначити, що судовий експерт повинен дотримуватися принципу незалежності та об'єктивності під час проведення експертизи. Експерт повинен діяти безпристрасно та не бути залежним від сторін кримінального провадження та інших осіб.

Отже, взаємодія судового експерта із органами досудового розслідування є важливою для здійснення правосуддя, але при цьому експерт повинен дотримуватися принципу незалежності та об'єктивності. Слід зазначити, що в діючому Кримінальному процесуальному кодексі України, є досить «революційні» зміни, що стосуються, наприклад можливості у відповідності до п. 3 ч. 3 ст. 214 КПК України до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – ЄРДР), тільки щодо кримінальних проступків, оформити висновок спеціаліста, що є доволі актуальним для повноти майбутнього досудового розслідування, але ж, зважаючи на ст. 84 КПК України, висновок спеціаліста не є доказом у кримінальному провадженні на відміну від висновку експерта.

На підставі вищевикладеного виникає питання, а чому не можна доповнити ст. 214 КПК України, ще випадками розслідування злочинів, а не тільки кримінальних проступків, на нашу думку це видається, досить логічними,

оскільки злочин несе в собі більшу суспільну небезпеку ніж кримінальний проступок.

Тому вважали б, за необхідне реалізацію двох шляхів розвитку діяльності направлену на швидке отримання доказів та реалізацію певного процесуального фільтру, так у ст. 214 КПК України можна ввести ряд змін для здійснення взаємодії сторони обвинувачення та експерта, що буде виражатись у наступному:

- можливість, окрім проведення такої слідчої дії, як огляд місця події, слідчим (дознавачем), прокурором у невідкладних випадках приймати рішення про призначення судової експертизи;

- можливість експерта проводити відповідні експертні дослідження та формувати висновок експерта до внесення відомостей в ЄРДР.

Такі теоретичні новели, які наведені вище, будуть слугувати свого роду процесуальним фільтром, тобто якщо експертиза, по певній категорії злочинів або кримінальних проступків, не вказує на наявність складу кримінального правопорушення, то відомості в ЄРДР можуть бути не внесені. Звісно ж, вказані твердження вимагають комплексних підходу, наприклад змін у ч. 2 ст. 284 КПК України, тобто закриття кримінального правопорушення у зв'язку із відсутністю складу кримінального правопорушення. Звісно ж певні експертні дослідження не можливо здійснити у короткий строк, але прості дослідження такі, як віднесення або не віднесення патронів до категорії боєприпасів у рамках судово-балістичної експертизи, судово-хімічної експертизи щодо належності певних речовин до наркотичних, можливо, здійснити у короткі строки, але при цьому, це має бути комплексний підхід, як частину реалізацію цього процесу, було б досить логічним введення простих форм написання висновку судового експерта, особливо в умовах воєнного стану. Тобто вказані нововведення для удосконалення взаємодії між експертними підрозділами та підрозділами органів досудового розслідування.

Вищевказані нововведення, на нашу думку, будуть вимагати чіткої взаємодії між експертними підрозділами та органами досудового розслідування та, по суті, експерти, досить часто будуть залучатись до розкриття злочинів та кримінальних проступків, а також максимально бути залученими у кримінально-процесуальну діяльність.

На теперішній час роль судового експерта та результати його роботи у вигляді висновку судового експерта є доказом [4], тому вищевказані думки є досить актуальним, тому, що, на нашу думку, забезпечить ефективність досудового розслідування. В цілому такий процесуальний фільтр забезпечить належну діяльність процесуального фільтру, який пропонується у цій науковій роботі.

Підсумовуючи вищевикладене вважаємо, що розвиток саме інститут взаємодії судового експерта та органів досудового розслідування буде мати

позитивне значення для подальшого розбудови у царині кримінальної юстиції, яка буде позитивно впливати саме на захист громадянського суспільства.

На нашу думку вищеперелічені твердження є актуальними, тому що наявність процесуального фільтру не є чимось неймовірним, а також дивним, та й залучення у такій діяльності експертних підрозділів, де працівники є висококваліфікованими кадрами у певних напрямках судово-експертної діяльності є правильним та необхідним, для розвитку правоохоронної системи в цілому, з урахуванням шляху нашої держави до великої Європейської родини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 27-IX. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 03.04.2024).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Дата оновлення 01.08.2021. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення 03.04.2024).
3. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 4038-XII. Дата оновлення 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 03.04.2024).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення 28.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n656> (дата звернення 03.04.2024).
5. Пиріг І. В., Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

THE USE OF FIREARMS IN THE CONTEXT OF LEGAL CONSIDERATIONS AND JUDICIAL DECISIONS

Mariusz MICHALSKI,

PhD, Academy of Applied Sciences prof.
Edward Lipiński in Kielce Poland
(POLAND)

ORCID: 0000-0002-2268-9537

Summary:

The author of the prepared article conceptually discussed the issues relating to the interpretation of the use of firearms as a means of direct coercion on the example of selected Polish and international jurisprudence.

Keywords: *direct coercion, firearms.*

UŻYCIE BRONI PALNEJ NA GRUNCIE ROZWAŻAŃ DOKTRYNY I ORZECZNICTWA SĄDOWEGO

Streszczenie:

Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do interpretowania stosowania broni palnej jako środka przymusu bezpośredniego na przykładzie wybranego orzecznictwa polskiego i międzynarodowego

Słowa klucz: *środk przymus bezpośredniego, broń palna.*

Wstęp

Podejmując próbę analizy stosowania broni palnej przez funkcjonariuszy warto zwrócić uwagę oraz zaznajomić się z postanowieniem Sądu Najwyższego (Izba Karna) z dnia 27 października 1994 r. III KRN 144/94 (OSNKW 1995, nr 1-2, poz. 3)¹. Możemy w nim przeczytać, że jeżeli osoba uprawniona do stosowania broni palnej wykonując czynności służbowe podejmuje działania mające na celu ochronę, bądź przywrócenie spokoju i porządku publicznego to nie są to działania w obronie koniecznej, ponieważ działa ona na podstawie aktów prawnych, które stanowią szereg obowiązków, ale i uprawnień służbowych funkcjonariusza. Co skutkuje tym, iż zasadność działania

---

¹Wyrok Sądu Najwyższego (Izba Karna) z dnia 27 października 1994 r, III KRN, 144/94 (OSNKW 1995, nr 1-2, poz. 3).

funkcjonariusza podlega rozpatrzeniu pod kątem przepisów, które określają podstawę prawą oraz sposób, w jaki należy dane czynności wykonywać. Jeżeli zamach nie jest bezpośrednio skierowany przeciwko funkcjonariuszowi publicznemu w czasie wykonywania czynności służbowych to działań funkcjonariusza przeciwko napastnikowi nie można kwalifikować, jako obrony koniecznej. W takich sytuacjach o uprawnieniach osoby uprawnionej oraz jakie działanie zostaną przez nią podjęte decydują przepisy prawa dotyczące sposobu pełnienia służby przez funkcjonariuszy. Dlatego też policjant może użyć służbowej broni palnej podczas wykonywania obowiązków służbowych takich jak ochrona i przywrócenie porządku publicznego jedynie w przypadkach uwzględnionych w art. 17 ust. 2 ustawy o Policji¹.

Zakres stosowania broni palnej przez funkcjonariuszy Policji

Zastosowanie przez funkcjonariuszy policji służbowej broni palnej, jako ostatecznego środka przymusu bezpośredniego może nastąpić jedynie w ściśle uzasadnionych sytuacjach oraz na określonych zasadach zawartych w przepisach, w innym przypadku funkcjonariusz może zostać pociągnięty do odpowiedzialności za umyślne, bądź nieumyślne skutki, jakie wynikły z jego postępowania. Sytuacją, w której możemy stwierdzić, iż zgodne z zasadami jest oddanie strzału ostrzegawczego w górę przez funkcjonariusza policji znajdującego się w tłumie, który stanowi dla niego bezpośrednio zagrożenie, a w momencie wystrzału broni jeden z napastników uderza funkcjonariusza w rękę w celu usiłowania odebrania mu broni powoduje zmianę trajektorii lotu pocisku, który trafia w osobę postronną. W takiej sytuacji pomimo postrzelenia ze skutkiem śmiertelnym policjant nie odpowiada za śmierć tej osoby, ponieważ nie było jego zamiarem celowanie i strzelanie w kierunku innej osoby, aby czyn taki mógł nosić znamiona przestępstwa potrzebny jest zamiar sprawcy, nawet nieumyślny w zaistniałym przypadku zamiaru takiego nie było. W myśl art. 17 ust. 1 pkt. 1 Ustawy o Policji²., funkcjonariusz może użyć służbowej broni palnej między innymi, aby odeprzeć bezpośredni i bezprawny zamach na życie lub zdrowie samej osoby uprawnionej, bądź innych osób postronnych.

Analiza orzecznictwa sądów polskich oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w kontekście odpowiedzialności cywilnoprawnej funkcjonariusza.

W tej części poddamy analizie orzecznictwa sądów polskich oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w których funkcjonariusze po użyciu broni palnej zostali

---

¹Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145.)

²Op.cit.

pociągnięci do odpowiedzialności cywilnoprawnej. Artykuł 77 ust. 1 Konstytucji RP 1 posiada zapis, który daje podmiotom prawo do roszczenia odszkodowania za szkody wyrządzone przez działania funkcjonariuszy publicznych, które było niezgodne z prawem. Sąd Najwyższy w orzecznictwach ustanawia pogląd wyłączający możliwość samodzielnych roszczeń odszkodowań na podstawie art. 77 Konstytucji RP 2. Dlatego w przypadkach, w których doszło do użycia broni palnej, bądź środków przymusu bezpośredniego odpowiedniej podstawy prawnej należy doszukiwać się w kodeksie cywilnym, a dokładnie w art. 417 oraz art. 417 pkt. 2 3. Pierwszy akt prawny mówi o odpowiedzialności wyrządzone w związku z nieprawidłowym wykonywaniem czynności służbowych, wskutek których osoba doznała uszczerbku na zdrowiu lub innej szkody majątkowej, bądź niemajątkowej. Drugi przepis stwarza możliwość ubiegania się o odszkodowanie w sytuacji, gdy podczas wykonywania czynności służbowych zgodnych z prawem doszło do wyrządzenia szkody osobie postronnej na przykład, gdy podczas interwencji policji, podczas której doszło do strzelaniny, a jeden z pocisków poprzez rykoszet trafił osobę postronną. Przepisy te mają swoje zastosowanie w przypadku szkód wyrządzonych przez organy państwowe, do których bez wątplenia należy policja. W roku 2004 została zmieniona przez ustawodawcę odpowiedzialność Skarbu Państwa i innych podmiotów władzy publicznej. Pod wpływem rozważań zawartych w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 Grudnia 2001 roku⁴, zmieniono przesłankę winy na rzecz przesłanki bezprawności czynu. W poprzednich sprawach osoba poszkodowana musiała udowodnić winę funkcjonariuszowi nawet, jeżeli nie został on do końca zidentyfikowany przez poszkodowanego (np.: z imienia i nazwiska), który był sprawca. Aktualnie nie ma potrzeby konkretnej identyfikacji funkcjonariusza, który by sprawcą czynu, nie ma, więc większego znaczenia status czy też pozycja sprawcy szkody, bowiem przedmiotem podlegającym ocenie jest cała instytucja, w której funkcje pełnił funkcjonariusz z tego powodu w art. 417 kodeksu cywilnego nie występuje już określenie „funkcjonariusz”⁵. Przechodząc teraz do analizy orzecznictwa wydanego na podstawie zdarzeń z użyciem broni palnej lub środków przymusu bezpośredniego przez funkcjonariuszy policji należy zwrócić uwagę na orzecznictwo Europejskiego

---

¹Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. z 1997, Nr 78, poz. 483, zwana dalej Konstytucją RP.

²Por. np. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 23 marca 2004 roku, sygn. V CK 376/2003; z dnia 23 kwietnia 2004 roku i z dnia 19 listopada 2004 roku, sygn. V CK 250/2004, opubl. OSP 2005, z. 7–8, poz. 98 oraz uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2005 roku, sygn. III CZP 82/2005, opubl. OSNC 2006, z. 9 poz. 148

³Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm.,

⁴Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 grudnia 2001 roku, sygn. SK 18/2000, opubl. OTK ZU 2001, z. 8, poz. 2.

⁵G. Bieniek: *Komentarz do art. 417 k.c.* Wyd. elektroniczne LexPolonica Maxima 2014.

Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu na sądownictwo krajowe, Trybunał dokonuje w nim przytoczenia przepisów Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz określa zasady działania podmiotów władzy publicznej.

Zakończenie

Sądy coraz częściej sięgają do ustaleń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Co więcej ustalenia Trybunału, co do naruszenia konwencji w danej sprawie stanowią prejudykant dla polskich sądów stwierdzając przesłanki bezprawności czynu, co w następstwie może stanowić odpowiedzialność odszkodowawczą¹. Ponadto Trybunał ciągle podnosi wymagania wobec organów władzy publicznej, które wynikają z przepisów Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 roku², co można zauważyć w opisanych powyżej przykładach z jego orzecznictwa.

BIBLIOGRAFIA:

1. Wyrok Sądu Najwyższego (Izba Karne) z dnia 27 października 1994 r, III KRN, 144/94 (OSNKW 1995, nr 1-2, poz. 3).
2. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145.)
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. z 1997, Nr 78, poz. 483
4. Wyrok Sądu Najwyższego: z dnia 23 marca 2004 roku, sygn. V CK 376/2003; z dnia 23 kwietnia
5. Uchwała Sądu Najwyższego 2004 roku i z dnia 19 listopada 2004 roku, sygn. V CK 250/2004, opubl. OSP 2005, z. 7-8, poz. 98
6. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 2005 roku, sygn. III CZP 82/2005, opubl. OSNC 2006, z. 9 poz. 148
7. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 grudnia 2001 roku, sygn. SK 18/2000, opubl. OTK ZU 2001, z. 8, poz. 2.
9. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2008 roku, sygn. V CSK 271/2008, opubl. LEX 488965.

---

¹Zob.: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 2008 roku, sygn. V CSK 271/2008, opubl. LEX 488965.

²Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993, Nr 61, poz. 285,

10. Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności,
Dz.U. z 1993, Nr 61.

УДК: 343

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.
ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕТЕКТИВІВ**

Гуренко Є.В.

старший судовий експерт сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Губарьков С.С.

судовий експерт сектору досліджень зброї відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Під час розбудови інститутів кримінальної юстиції в Україні та шляху нашої держави до Європейського союзу, постає нагальне питання уніфікації кримінального процесуального законодавства за прикладом європейських країн, що разом з цим має на меті пришвидшення розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: досудове розслідування, детектив, слідчий, оперативний працівник, доручення.

During the development of criminal justice institutions in Ukraine and our country's path to the European Union, the urgent question of unifying criminal procedural legislation arises, following the example of European countries, aimed at expediting the investigation of criminal offenses.

Keywords: pre-trial investigation, detective, investigator, law enforcement officer, assignment.

Справедливе досудове розслідування є важливою складовою справедливого правосуддя, воно повинно забезпечувати захист прав та свобод громадян, а також забезпечувати ефективне виявлення та припинення злочинів. Забезпечення справедливого досудового розслідування має вирішальне значення для захисту

прав і свобод громадян, а також для ефективного функціонування правової держави [2].

Важливою складовою повного та справедливого досудового розслідування є належна взаємодія органів, діяльність яких направлена саме на розкриття та розслідування кримінальних правопорушень (злочинів та кримінальних проступків). Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів може бути складною і залежить від багатьох чинників, таких як організаційна структура правоохоронних органів, культура співпраці між підрозділами, рівень професійної підготовки працівників та інші.

Однією з найбільш поширених проблем взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, на нашу думку, є недостатній обмін інформацією. Оперативні працівники можуть мати цінну інформацію, яка може допомогти слідчим в розслідуванні справи, але не передають її вчасно або не передають взагалі. З іншого боку, слідчі можуть не відповідати не враховувати рекомендації, які надходять від співробітників оперативних підрозділів.

Іншою проблемою може бути недостатнє розуміння ролі та функцій кожного підрозділу. Оперативні підрозділи можуть вважати, що їх завдання - зібрати достатньо доказів, щоб привести до затримання підозрюваних, тоді як слідчі можуть вважати, що їхнє завдання - зібрати достатньо доказів, щоб довести провину особи в суді. Це може призводити до конфліктів між підрозділами та затримувати досудове розслідування.

Необхідно зазначити, що слідчий при реалізації своїх повноважень може проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії, а також надавати доручення оперативним підрозділам для проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій [3]. Із аналізу зазначених норм, можна зробити висновок, що, по суті, слідчий може делегувати свої повноваження, у частині проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативним підрозділам, продовжуючи аналіз вказаних повноважень слідчого, робимо висновок, що ця норма у кримінальному процесі взагалі, та при проведенні кримінального провадження зокрема, на нашу думку, є відображенням позиції законодавця, щодо реалізації засади кримінального провадження у частині розумності строків, а також завдань кримінального провадження у частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділів детективів, Національного антикорупційного бюро України та Бюро економічної безпеки) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [3]. Розглядаючи вказане питання, слід відзначити, що оперативні

підрозділи, крім детективів НАБУ та БЕБ, не мають права проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, лише як за письмовим дорученням слідчого (дознавача) чи прокурора. Отже, законодавець наділяє оперативні підрозділи, за своєю суттю, делегованими повноваженнями, ця норма, на нашу думку, як і зазначалось вище при розгляді повноважень слідчого направлена для прискорення проведення досудового розслідування. Важливо зауважити, що слідчий може надати доручення на проведення відповідних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, тобто право готувати матеріали для реалізації заходів забезпечення кримінального провадження, прийняття процесуальних рішень не можуть бути делеговані слідчим (дознавачем) та прокурором оперативним підрозділом.

Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів може стикатися з різними проблемами, основні з яких можуть включати:

- недостатнє взаєморозуміння, яке полягає у тому, що часто слідчі та оперативники мають різні цілі та підходи до роботи. Оперативні працівники можуть бути зацікавлені в оперативних даних та затриманні підозрюваних, тоді як слідчі спрямовують свої зусилля на дослідження доказів та встановлення фактів.

- неспівпадіння даних, що полягає у тому, що оперативні працівники та слідчі можуть мати різні джерела інформації та зібрані дані можуть не співпадати. Це може бути наслідком різних методів збору інформації, різних джерел інформації, або помилок під час збору інформації. Це може призвести до помилкових висновків та недостатньої кількості доказів для подальшого притягнення до відповідальності.

- відсутність чіткої системи координації між слідчими та оперативними підрозділами може призвести до дублювання зусиль та витрат ресурсів.

Також певною проблемою є виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, тому вважали б за необхідне, зазначити, що при виконанні доручень слідчого працівники оперативних підрозділів не несуть ніякої відповідальності за їх невиконання або формалізоване виконання, при цьому цікавим моментом є те, що, наприклад, при невиконанні вказівок

Для забезпечення відповідальності оперативних працівників за невиконання доручень слідчого можуть застосовуватися наступні заходи:

- чіткі процедури та система контролю можуть допомогти відслідковувати виконання доручень оперативними підрозділами та надавати відповідальність за їх виконання.

- встановлення чітких критеріїв виконання доручень дозволить оперативним працівникам зрозуміти, що від них очікується, та сприятиме забезпеченню виконання доручень у строк.

- надання необхідного навчання та підтримки працівникам оперативних підрозділів може допомогти їм зрозуміти вимоги до їх роботи та збільшити ефективність виконання доручень.

- якщо оперативні працівники не виконують доручення слідчого, то можуть бути запроваджені певні санкції, передбачені законом по аналогії із відповідальністю слідчого за невиконання вказівок прокурора.

Як вбачається з вищевикладеного, є певна проблематика у взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, як представників сторони обвинувачення діяльність яких направлена на здобуття доказів при проведенні кримінально-процесуальної діяльності. Шляхи вирішення проблеми взаємодії слідчих та оперативних працівників, на нашу думку, є сумісна відповідальність за результати проведення досудового розслідування. Ось, на нашу думку, деякі шляхи вирішення цієї проблеми:

- розвиток професійних навичок, так оперативні працівники та слідчі повинні отримувати відповідну підготовку та тренування з питань спільної роботи та взаємодії;

- встановлення чітких ролей та відповідальності, так кожен член команди повинен знати свої обов'язки та функції, а також розуміти, що від нього очікується;

- співпраця та комунікація, так оперативні працівники та слідчі повинні вести постійний діалог та обмінюватися інформацією, щоб кожен з них знаходився в курсі ситуації та роботи команди в цілому;

- використання спільних ресурсів, так команди можуть використовувати спільні бази даних, інформаційні системи та інші ресурси, щоб отримувати доступ до важливої інформації та сприяти ефективній роботі;

- сприяння взаємному розумінню, так оперативні працівники та слідчі можуть проводити спільні тренування та інші заходи, щоб покращити взаємне розуміння та співпрацю.

Отже, проблема взаємодія слідчих та оперативних підрозділів повинна вирішуватись системно, для забезпечення всебічного та об'єктивного досудового розслідування інститут взаємодії слідчих та оперативних підрозділів має системно розвиватись. Із вищевикладеного загалом вбачається, що, можливо, шлях вирішення питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів полягає у введенні інституту детективів у всіх правоохоронних органах, що проводять досудове розслідування, а не лише такі органи, як НАБУ та БЕБ [3]–[5]. Таким

чином, команда підрозділу детективів буде націлена на загальний результат, навіть при розподілі функцій при проведенні досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА:

6. Конституція України від 28.06.1996 № 27-IX. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 03.04.2024).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Дата оновлення 01.08.2021. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 (дата звернення 03.04.2024).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення 28.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n656> (дата звернення 03.04.2024).

9. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII. Дата оновлення 10.12.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 04.04.2024).

10. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 № 1150-IX. Дата оновлення 01.01.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення 04.04.2024).

11. Бойко О. П., Кобзар О. Ф., Рогальська В. В., Черняк Н. П. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2017. 84 с.

УДК 343.9

ДНК ВИСОКИХ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНИХ СТАНІВ/СМИСЛІВ
СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ КРИМІНОТЕОЛОГІЧНУ МІЖДИСЦИПЛІНАРНУ
ПАРАДИГМУ/МАТРИЦЮ

Іван КРИЦАК,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії з проблем
досудового розслідування; доцент
кафедри кримінального права і
кримінології,
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Одним із засобів практичної, найбільш дієвої та компактної реалізації міждисциплінарної кримінології є метод науково-практичного інтерв'ювання. Тут слід розрізняти дві складові: науковість та практичність. Науковість повинна передбачати посилання на ті чи інші тексти/джерела, а практичність – це наше переосмислення вказаних текстів за принципом «на плечах титанів» відповідно до обізнаності, начитаності, пройденого життєвого досвіду, ціннісної парадигми, емоційно-вольових та чуттєвих/мотиваційних переконань, відкриттів, умов, у яких працюємо, молитви та посту, обмежень та устремлінь, тобто багатьох факторів, що допомагають науковцю мислити у сфері винаходів/відкриттів заради практичного вирішення тієї чи іншої проблеми й теоретичного її обґрунтування.

Ключові слова: ДНК, кримінологія, науково-практичне інтерв'ю, аналіз, криміналістика, білеїстика.

One of the means of practical, most effective, and compact implementation of interdisciplinary criminology is the method of scientific-practical interviewing. Here, two components should be distinguished: scientificness and practicality. Scientificness should involve referencing various texts/sources, while practicality entails our reinterpretation of these texts based on the principle of "standing on the shoulders of giants" in accordance with our knowledge, education, life experience, value paradigm, emotional-volitional and sensory/motivational beliefs, discoveries, working conditions, prayers and fasting, limitations and aspirations, i.e., many factors that help a scientist think in the realm of inventions/discoveries for the sake of practical problem-solving and theoretical justification.

Keywords: DNA, criminoteology, scientific-practical interview, analysis, criminalistics, ballistics.

Яким вам бачиться соціальний кримінологічний аналіз ухилів людини від зла? Найчастіше асоціація з аналізом пов'язана/асоціюється з раннього дитинства з медициною. Сьогодні досить поширеним є ДНК-аналіз, особливо через російсько-українську війну чи визначення батьківства. З іншого боку, будь-який фермер/господар, який себе поважає, буде думати про селекцію: його цікавить врожайність сільськогосподарських культур, щоб вивести найкращі сорти чи зупинитись на тому, чи іншому виді поголів'я у сфері/галузі тваринництва. Сьогодні ведуться застереження від генномодифікованих трансформацій/модифікацій, щоб не збездіяти, не «збездіяти людину», де застосовуються правила етики, моралі/моральності, релігії, правові заборони, однак не виключено, що такі горе-експерименти проводяться у світі. Тобто генна теорія споконвічно діє у реальному житті, напевно із найдавніших часів, відтоді, коли ще древня цивілізація була поділеною на каїнітів – зовні й за душевною природою злобних, жорстоких, можливо цинічних і гордих, хоча вони наділені великими/високими якостями трудолюбця; а з іншого боку – сифітів, адже Каїн вбиває Авеля, і з'являється вимолений нашими прабабками Адамом і Євою благочестивий син Сіф, достойний продовжувач благого/благословенного/благочестивого/Божого сім'я/зерна. Напевне перед зачаттям такого сина Адам і Єва покаялись, і нині ми бачимо, які плоди нерозкаяного гріха, які особистості можуть народжуватись у світ за Каїновою родослівною. У людини є унікальна можливість вимолювати власний рід і формувати власну благочестиву лінію, зерна праведності у своєму роді. Навіть якщо нам передалась у спадщину норавлива, своєрідна натура і природа, гріхи роду свого, які необхідно вимолити/відпокутувати, така природа направляється у благочестиве русло за молитвами народу, роду, окремої людини, – на світ з'являються/народжуються завдяки Хрещенню нові митці, класики, суспільства/держави/людства, які є певною мірою поведирями нації.

В якому ключі має розглядатися генна теорія з духовно-ціннісних позицій? З позицій кримінології нас цікавить криміногенність, адже теорія еґеніки – про підвищення якості/могутності свого роду зі сторони/з боку фізичних властивостей, розуму, генофонду нації, хорошого, знатного роду, родослівної у ключі духовно-ціннісної парадигми повинна розглядатися у якісно іншому ракурсі/вимірі – духовної «деформації» нації, щоб вийти з низинних станів, куди зло запровадило нас. Апостол Павло пише: «Коли я немічний, тоді я сильний». «Егда бо немощствую, тогда силенъ есмь». (2Кор.12:10). Тобто тут слід розглядати рід через досягнення високих духовних начал, моральності, духовності, а фізичні дані не мають жодного значення. Йдеться про те, що закладено в нутрі людини, який її духовно-ціннісний потенціал. Визначення

здоров'я за стандартом (ВООЗ, 1948) дуже правильно сформовано – це стан повноцінного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб чи фізичних вад. Однак ми не говоримо про духовне здоров'я нації. Тому своєю вченістю, благочестям нам треба/слід залишити достойні гени, коли зачаття дітей відбувається через піст, молитву, покайні стани, коли вони стають вимоленими у Бога, народжуються з благословення старця/священника/батюшки, щоб залишити достойну спадкоємність та гени розумності, праведності, духовності в означеному/окресленому значенні/розумінні. Тобто генетика з цих позицій повинна розглядатися у духовно-ціннісному ключі, щоб передати не стільки фізіологічні властивості людини, як духовні. Від чоловіка залежить, яке зерно він передасть у результаті духовно-ментальних коренів, а дружини – який ґрунт прийме це зерно, щоб воно дало найкращий урожай, щоб передати найкращі родові лінії майбутнім поколінням. Сьогодні в Україні серйозна проблема народжуваності, демографічна ситуація постає вкрай гостро. У цьому ключі повинен розглядатися життєвий кримінологічний аналіз ухилів від зла/злочинності, різного роду застановлень над вічним, святим, добрим.

Яким бачиться генеалогічне древо у кримінологічній парадигмі?

Нам слід досліджувати, виявляти історичні корені свого генеалогічного древа, а саме недоліки, гріхи, здібності, нахили, щоб не допустити перевагу гріховного генного начала у житті людини, знаючи до чого більше схильна вона – добра чи зла. Тобто слід заглибитись у сутність свого генно-молекулярного древа в аспекті духовно-ціннісних розмірковувань. Цілковита актуалізація/популяризація проблеми ухилів від зла має відбуватися на різноманітних майданчиках/площадках в аспекті наукових досягнень. І такі генно-модифікаційні прояви дадуть хороший врожай і розвиток роду людського з допомогою інструментів духовно-ціннісного, а саме ідентифікації людини з високими духовно-культурними якостями. Так з'являтиметься молекулярно-генетичний благочестивий код нації у руслі кримінології та реальних можливостей подальшого обґрунтування, нацарювання на законодавчу матрицю, парадигму, чим відповімо на важливі питання сьогодення. Знаємо, що коли нація/народність сильні й нескорені морально/духовно, тоді вона не переможна. Треба зробити все для того, щоб запрацювало ДНК високих духовно-культурних станів суспільства, особливо в час війни, щоб боротися з різного роду негативами інформацій, поганими вчинками, словами, ділами, де поєднуються/висвітлюється позиція системності, універсалізму, космополітизму. Насамперед реалізація такого методу передбачає добре знання біблійської історії євангельських настанов, життя по вірі, правді Божій і, звичайно ж, істинного православного віровчення, а головне – їхнього втілення в життя, у практику,

всього, що дано нам у Священному писанні та Священному переданні. Таким чином, вибудовуватиметься нова кримінологічна парадигма, досліджуватимуться глибокі науково-практичні проблеми з використанням різноманітних методологічних підходів, кращого інноваційного передового закордонного досвіду, що дасть відповідний результат мислення.

Наскільки важливе сьогодні науково-практичне інтерв'ювання як метод наукового дослідження? Всяка/будь-яка мисленнева операція подібна операційному втручання лікаря. Лише тілесне, стосується організму людини, а мислення/слово впливає на духовно-емоційну, вольову складову, коли можна формувати/направляти/корегувати людські стани, волю, психіку як однієї людини, так і багатьох. Науково-практичне інтерв'ю є ефективним методом/засобом для винаходів, відкриттів та включає дієву точкову методику та інструментарій, коли найбільш оригінальний текст аналізується у руслі кримінологічного мислення через висловлення застережень, вказування/висвітлення конкретних проявів зла, а головне – виходу із важких життєвих ситуацій і станів. У такий спосіб можна формувати окремий напрям кримінологічної методики й парадигми, завданням якого є дослідження та подальший розвиток теології з метою її застосування у кримінологічній галузі. Тобто це обробка та аналіз/праця з важливою інформацією в аспекті аналітичного мислення, що зачепила за струни серця, душі й спонукає до винаходів, відкриттів, які згодом знайдуть свій вияв у площині правового регулювання з використанням виробленням кримінологічно-правових юридичних механізмів.

Яке місце і роль займає ДНК-аналіз у системі сучасної криміналістики?

Важливість та дієвість ДНК-аналізу саме у якості новітньої криміналістичної техніки, необхідність поглиблення наявних знань та методологічних підходів, використання передових досягнень сучасної науки та досвіду низку країн, які поставили на озброєння криміналістів ще більш досконалі методи дослідження геномної інформації, – дають змогу дійти висновку про необхідність подальшого розвитку та формування ДНК-аналізу як окремого напрямку криміналістичної техніки [1, с. 169–170]. Науково-практичний процес дослідження ДНК є виключним, дієвим і точним інструментом у царині криміналістики та судової експертизи. Унормування Законами України та низкою підзаконних нормативних актів, зокрема Законом України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» № 2391-IX від 09 липня 2022 року, який визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні, є черговим суттєвим кроком на шляху розвитку генної інженерії та подальших досліджень, що, безперечно, матиме вплив і на формування окремого напрямку (галузі) криміналістичної техніки, ціллю та

завданням якого стане безпосередньо дослідження ДНК. Перелік питань, пов'язаних з одержанням, обробкою, зберіганням та подальшим використанням геномної інформації людини лежить виключно у площині правового регулювання, тому криміналістика, як наука, з одного боку зобов'язана використовувати наявні юридично-правові механізми, а з іншого – покликана до поглиблення наявних та розробки нових положень, саме у частині криміналістичного дослідження ДНК. Пріоритетним напрямом ДНК-аналізу, із позиції криміналістики, є забезпечення запитів правоохоронних органів у частині формування належної доказової бази, покликаної стати надійним інструментом для розкриття злочинів та здійснення правосуддя: спрямування засобів та методів криміналістичної техніки на виявлення, фіксування, вилучення та дослідження біологічних матеріалів, у процесі здійснення слідчих (розшукових) дій: на підставі аналізу і зіставлення інформації про сліди людини, що, безумовно, віднесено до царини криміналістики, – забезпечувати формування комплексних звітів про ідентифікацію як ґрунтовну підставу для подальших юридичних наслідків. Динамічний розвиток криміналістичної науки й судової експертології на сучасному етапі набуває дедалі вагомішого значення з позиції забезпечення конституційних прав, свобод та законних інтересів громадян від різноманітних викликів, насамперед пов'язаних зі збройною агресією сьогодення, а також іншими злочинними посяганнями та небезпеками. Розвиток криміналістики та судового експертознавства залишається у переліку актуальних проблематик та питань, із позиції теоретичного обґрунтування наукових розробок та досягнень, їх значення й ролі на службі у правоохоронній системі, так і з позиції реалізації викликів та завдань, продиктованих суспільством. Формування високопрофесійного ядра фахівців, здатних не лише забезпечити виконання поставлених завдань, а і через систему аналізу виявити вузькі місця та прогалини, що потребують коригування (на законодавчому та практичному рівнях), покликане забезпечити повноцінне використання новітніх наукових криміналістичних знань та експертних методик. Здійснювані реформи правоохоронної системи вимагають і від суспільства, і від самих правоохоронців переосмислення ролі, місця, значення останніх, їх важливості та необхідності, на шляху забезпечення державою гарантій та свобод громадян. Володіння та використання прогресивних наукових криміналістичних знань, безперечно, вноситиме значиму частку у процесі формування та адаптування до вимог суспільства демократичних правових інститутів, імплементація яких забезпечить інтеграцію України в європейське співтовариство та державні інститути Європейського Союзу [1, с. 178–179].

«На початку сотворив Бог небо й землю». «Въ началѣ сотвори́ Бо́гъ не́бо и зѣмлю» (Бут.1:1): розмірковування над біблійським текстом у рамках

виявлення кримінологічних смислів зла на планеті Земля. Звідки беруться міркування у сфері кримінології? Такою матрицею для нас є безперечно детальне вивчення біблейської історії Старого на Нового Заповіту, що неодмінно сприятиме вибору правильного пріоритету\орієнтиру в житті.

Замислюючись над створенням Неба і Землі, ми майже нічого не знаємо про ангельський світ. За словами Іоанна Златоуста: «Аще и предстоят Тебе тысящы архангелов и тьмы ангелов, херувимы и серафимы, шестокрилатии, многоочитии, возвышающися пернатии».

«Бо я пересвідчився, що ні смерть, ні життя, ні Анголи, ні влади, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні вишина, ні глибина, ані інше яке створіння не зможе відлучити нас від любові Божої, яка в Христі Ісусі, Господі нашім!». «Извѣстїхся бо, яко ни смѣрть, ни живогъ, ни Ангели, ни Начала, ниже Силы, ни настоящая, ни грядущая, ни высота, ни глубина, ни ина тварь каая возможеть насъ разлучити от любве Божия, яке о Христѣ Иисусѣ Господѣ нашемъ» (Рим.8:38-39).

«Бо то Ним створено все на небі й на землі, видиме й невидиме, чи то престоли, чи то господства, чи то влади, чи то начальства, усе через Нього й для Нього створено!». «Яко Тѣмъ создана быша всяческая, яке на небесі и яке на землі, видимая и невидимая, аще престолы, аще господствія, аще начала, аще власти: всяческая Тѣмъ и о Немъ создашася». (Кол.1:16).

«І яка безмірна велич Його сили в нас, що віруємо за виявленням потужної сили Його, яку виявив Він у Христі, воскресивши із мертвих Його, і посадивши на небі праворуч Себе, вище від усякого уряду, і влади, і сили, і панування, і всякого імення, що назване не тільки в цім віці, але й у майбутньому». «И кое преспѣющее величество силы Его въ насъ вѣрующихъ по дѣйству державы крѣпости Его, юже содѣя о Христѣ, воскресивъ Его от мертвыхъ и посадивъ одесную Себе на небесныхъ, превыше всякаго Началства и Власти и Силы и Господства, и всякаго имене именуемаго не точію въ вѣцѣ сѣмъ, но и во грядущемъ» (Еф.1:19-21).

«І сталась на небі війна: Михайл та його Янголи вчинили зо змієм війну. І змій воював та його ангели, та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змій великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його ангели були скинені». «И бысть брань на небесі: Михайль и Ангели его брань сотвориша со зміемъ, и змій брася и агтели его, и не возмогоша, и мѣста не обрѣтеса имъ ктому на небесі. И вложенъ {повѣрженъ} бысть змій великій, змій дрѣвній, нарицаемый діаволь и сатана, лстыяй вселенную всю, и вложенъ {повѣрженъ} бысть на землю, и агтели его съ нимъ низвержени быша» (Откр.12:7-9).

Як же відколовся прегордий денниця від правиці Господньої? Наскільки страшною за нинішніх умов є гординя/гордість/цинізм/жорстокість і як

побороти її великим невимовним смиренням, що припідніс нам його Спаситель і Господь наш Ісус Христос, що вище за усі красоти світу цього. Поставимо собі питання: «Чи кожна людина готова вмістити Слово Боже, його високі смисли й матерії?» Багато було язичницького служіння впродовж біблійської/людської історії. «Все тече, все змінюється», – казав Геракліт. Важливо при цьому не залишатися безбожником. Море, ріки, поля – усе створене Богом. Спрагла земля напувається Богом. Бог всім управляє. Безумці, чого ви обожили тельця і не поклоняєтеся Творцю, сущому вівіки Богові, завжди вічному і живому? О горний/небесний Іерусалиме, невидимий/немислимий/недосяжний для нас! «Як написано: Чого око не бачило й вухо не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його!». «Якоже єсть пісано: іхже око не видѣ, и ўхо не слы́ша, и на се́рдце чело́вѣку не въздо́ша, яже угото́ва Бо́гъ любя́щимъ Его́» (1Кор.2:9).

Ми більше розмірковуємо про земне, а небесне забуваємо. Благослови, душе моя, Господа! Благословіть Господа, усі народи! Благослови Господа, уся земля! Не оскверняйте поганими ділами Господа, не гнівіть Його велике ім'я! Вся мудрість еллінська є ніщо у порівнянні з Творцем неба і землі – нашим Господом. Благословіть Господа всі Янголи Господні. Благословіть Господа небеса і земля, води, сонце, місяць, зорі, вогонь, гори, пагорби, і поля, скоти, звірі, гади, птиці. Все, що наповняє Землю – усе благослови Господа. Бог сотворив людину із землі, зі складною будовою тіла, що достойне великої похвали. Блаженний муж, що не йде на раду нечестивих. Яка ж справжня сутність Неба і Землі, що невіддільні як два крила одне від одного, як два береги одної ріки, як два великі айсберги!

«Благослови, душе моя, Господа, і все нутро моє святе Ймення Його! Благослови, душе моя, Господа, і не забувай за всі добродійства Його»... . «Благослові, душе́ моя, Го́спода, и вся́ вну́тренняя моя́, імя́ свято́е Его́: благослові, душе́ моя, Го́спода, и не забыва́й всѣ́хъ воздая́ній Его́»... (Пс.102:1-2).

«Страх Господній – початок мудрості; безумні мудрістю й навчанням нехтують». «Начало премудрости страхъ Господень, разумъ же благъ всѣмъ творя́щимъ его́: благочестіе же въ Бо́га начало́ чувства, премудрость же и наказаніе нечестивіи уничижа́тъ» (Прит.1:7). Богобоязливість є основою досконалості. Закладемо ж і ми начало добрих справ наших.

За святителем Васи́лієм Великим (†379) Господь: «Це блаженна Природа, це невичерпна Благість, це Доброта люб'язна і багато бажана/жадана/омріяна для всякої обдарованої розумом істоти, це начало істот, це Джерело життя, це духовне Світло, це неприступна Мудрість». «Начало шляху ще не шлях, і початок дому ще не дім, так і початок часу ще не час». «Вогонь вискакує з каміння, і з заліза, що саме бере початок від землі, при ударах зазвичай блищить невичерпний вогонь. І гідне здивування, яким чином наявний в тілах вогонь

ховається в них нешкідливо, але, викликаний назовні, робиться винищувальним для тіл, що зберігали його в собі». «Прославимо найкращого Художника, що мудро і майстерно створив світ, і з видимої краси зрозуміємо того, хто перевершує всіх красою». «Сие блаженное Естество, сия неоскудевающая Благодать, сия Доброта любезная и многовожденная для всякого одаренного разумом существа, сие Начало существ, сей Источник жизни, сей духовный Свет, сия неприступная Мудрость». «Начало пути еще не путь, и начало дома еще не дом, так и начало времени еще не время». «Огонь выскакивает из камней, и из железа, которое само ведет начало от земли, при ударениях обыкновенно блещет неистощимый огонь. И достойно удивления, каким образом существующий в телах огонь скрывается в них безвредно, но, будучи вызван наружу, делается истребительным для тел, хранивших его в себе прежде». «Прославим наилучшего Художника, премудро и искусно сотворившего мир, и из красоты видимого уразумеем Превосходящего всех красотой».

Людина наділена унікальною якістю – Словом, викривати усю суєту/гріховність світу цього та звеличувати Бога як єдину і непорушну Істину. Яка ж причина/начало, природа великого Розуму, всіх речей, що перебувають в унікальній гармонії та симфонії на мікро- та макромолекулярному рівні? Світ не безначальний у великій могутності, все Божим великим промислом здійснюється. Небо і земля, як же вони керуються/рухаються/взаємообумовлюють одне одного. Тут просвітлення може відбутися завдяки Силі Божій. Велика творча і натхненна премудрість устократ перевершує усе, що бачимо. Не знаємо, де все розпочинається і де закінчується. «Небо й земля проминеться, але не минуться слова Мої». «Не́бо и земля мимоидеть, словеса́ же Моя́ не мимоидутъ» (Мф.24:35).

Господь є джерелом великої живильної сили, благодаті Добра. Подібно як художник чи майстер робить унікальний виріб, він задає йому особливу красу і ритм. Творець і Господь, наш праведний суддя, дає кожному у справах його. Земля нас тяготить, а Небо кличе до себе, усі тягнуться вгору, до польоту. Все утримується на плаву силою Творця. Головний університет світу – це освіта душі людської, її переображення, і коли вона світиться – це найвище мистецтво. Праведні/блаженні діла рухають нас до великих цілей. Господь наділив кожного мистецтвом творіння: домобудівництва, теслярства, ковальства, ткацтва.

Спочатку створив Бог ангелів і архангелів. Господь – дивний будівничий/художник світу, якому віддаємо честь, хвалу і славу. Ми не можемо повною мірою пізнати цього мистецтва творення, ми дивуємося такому художникові, йдучи по світу цьому керуванням десниці/правиці Божої. Не клянись, чоловіче, ні небом, ні землею. Вороги істини воюють із Христом, Церквою Христовою до цього часу. Людина є творінням Божим, справою рук його. Цікаво, як із піску добувається чистота скла? Бог все влаштовує по Своїй

чудній/дивній/премудрій волі й промислу. Ми спонукаємося до праці/мотивуємо Духом Божим. Головне – не бути вовком в овечій шкірі. Той, хто проти Господа Бога нашого Творця і Вседержителя оголосив боротьбу, війну Йому, не усвідомлює, що йде проти власного спасіння. Через образ людини нам відкривається божественна природа.

За святителем Іоанном Златоустим (†407): «В начале Бог, создавший человека, сам беседовал с людьми, сколько люди могли слышать его. Так Он приходил к Адаму; так обличал Каина; так беседовал с Ноем; так посещал Авраама. Когда же весь род человеческий впал в великое нечестие, и тогда совершенно не отвратился Создатель от всего рода человеческого». Отже, Господь говорить з Адамом і Євою до тих пір, допоки вони чують його. Згодом він викриває Каїна у вбивстві брата свого Авеля. Господь розмовляє з Ноем, відвідує Авраама. Коли ж люди стали недостойними такої бесіди, Господь дає писання через Мойсея.

«Не разумно было б давать тверду їжу тим, кого потрібно ще харчувати молоком». «З землі може бути бруд, цегла, глина, черепиця: але як сталася/відбулась плоть? Як кістки, нерви, жили, жир, шкіра, нігті, волосся? Як з однієї наявної речовини стільки різноякісних речей? Нехай вони скажуть нам про хліб, яким ми щодня харчуємося, як він, будучи одноманітним, перетворюється на кров, мокротиння, жовч і різні соки? Хліб здебільшого має кольори пшениці, а кров буває, червона чи чорна. Таким чином, якщо не можуть сказати нам про те, що в нас щодня перед очима, тим менше можуть сказати про інші Божі творіння». Не благоразумно було б давати тверду їжу тим, которых нужно еще питать молоком». «Из земли может быть грязь, кирпич, глина, черепица: но как произошла плоть? Как кости, нервы, жилы, жир, кожа, ногти, волосы? Как из одного наличного вещества столько разнокачественных вещей? Пусть они скажут нам о хлебе, которым мы ежедневно питаемся, как он, будучи однообразен, превращается в кровь, мокроту, желчь, и в различные соки? Хлеб по большей части имеет цвета пшеницы, а кровь бывает, красная или черная. Таким образом, если не могут сказать нам о том, что у нас ежедневно пред глазами, тем менее могут сказать о прочих созданиях Божиих».

Знову святитель задається таким же питанням: «З землі ж готується глина, цегла, горщик, черепиця; а щоб із землі утворилося тіло, цього ніхто не бачив. Як же стався тілесний склад? Як утворилися кістки, як нерви, як жили, як артерії, як перетинка, жир, м'ясо, шкіра, нігті, волосся, і така різноманітність різних речовин з однієї речовини – землі? Ти не можеш пояснити це. Так чи не дивно, що той, хто не знає більш ясного і легкого, займається і розмірковує про надважке і потаємне?» «Из земли ведь готовится глина, кирпич, горшок, черепица; а чтобы из земли образовалась плоть, этого никто не видал. Как же произошел

телесный состав? Как образовались кости, как нервы, как жилы, как артерии, как перепонка, жир, мясо, кожа, ногти, волосы, и такое разнообразие различных веществ из одного вещества – земли? Ты не можешь объяснить этого. Так не странно ли, что не знающий более ясного и легкого занимается и рассуждает о более трудном и сокровенном?»

«І якщо побачиш, що він сміється, поплач за нього, як за божевільного. У них (єретиків) колір обличчя блідий, брови опущені, тихі слова. Але біжи спокушання/зваби й впізнавай вовка, що ховається під виглядом вівці. Зненавидь його особливо за те, що він щодо тебе, такого ж, як він, раба, здається тихим і лагідним, а стосовно спільного нашого Владики зліше скажених собак, – веде непримиренну лайку і безперервну війну з небом і протиставляє Богові якусь ворожу силу. Біжи отрути безбожності, зненавидь згубні отрути й старанно зберігай отриману тобою від батьків спадщину, – віру і вчення божественного Писання». «И если увидишь, что он смеется, поплачь об нем, как о безумном. У них (еретиков) цвет лица бледный, брови опущены, слова тихи. Но беги оболъщения и узнавай волка, скрывающегося под видом овцы. Возненавидь его особенно за то, что он по отношению к тебе, такому же, как он, рабу, кажется тихим и кротким, а в отношении к общему нашему Владыке злее бешеных собак, – ведет непримиримую брань и непрерывную войну с небом и противопоставляет Богу какую-то враждебную силу. Беги яда нечестия, возненавидь губительные отравы и тщательно храни полученное тобою от отцев наследство, – веру и учение божественного Писания».

«Два заповіти – це сестри, народжені від одного батька, тому вони і говорять між собою узгоджено, тому у них майже один і той самий вид і повна схожість. Подібно до того, як між сестрами, народженими від одного батька, існують риси подібності, так і два завіти, як народжені від одного Батька, мають велику між собою схожість. Так у старому завіті передує закон, а за ним йдуть пророки; і в новому благодатному завіті передує Євангеліє, а за ним ідуть апостоли. Там дванадцять пророків, і окрім дванадцяти – чотири. Дванадцять – це Осія та інші; чотири – Ісая, Єремія, Єзекіїль, Данило. У новому завіті дванадцять апостолів і чотири євангелісти. Так само божественне покликання там почалося з братів, тому що Бог обрав у перші проповідники Мойсея та Аарона; і в Євангелії Господь насамперед закликає Петра та Андрія; лише там благодать проста, а тут подвійна: там були покликані брати Мойсей та Аарон, а тут двічі по два брати – Петро та Андрій, Яків та Іоан. Оскільки Спаситель хотів прищепити нам любов Духа Святого, і зробити нас братами за духом і волею, то Він узяв за основу природу і, додавши ще близькість природи, на ній творить основу Церкви. Перше чудо у старому завіті – річка, перетворена на кров; перше чудо в новому – вода, перетворена на вино. Втім, зараз немає потреби вказувати всі приватні риси

подібності». «Два завета – это сестры, рожденные от одного отца, потому они и говорят согласно, потому у них почти один и тот же вид и полное сходство. Подобно тому как между сестрами, рожденными от одного отца, существуют черты сходства, так и два завета, как рожденные от одного Отца, имеют большое между собой сходство. Так в ветхом завете предшествует закон, а за ним следуют пророки; и в новом благодатном завете предшествует Евангелие, а за ним следуют апостолы. Там двенадцать пророков, и кроме двенадцати – четыре. Двенадцать – это Осия и другие; четыре – Исаия, Иеремия, Иезекииль, Даниил. В новом завете двенадцать апостолов и четыре евангелиста. Равным образом, божественное призвание там началось с братьев, потому что Бог избрал в первые проповедники Моисея и Аарона; и в Евангелии Господь прежде всего призывает Петра и Андрея; только там благодать простая, а здесь двойная: там были призваны братья Моисей и Аарон, а здесь дважды по два брата – Петр и Андрей, Иаков и Иоанн. Так как Спаситель хотел внушить нам любовь по Духу Святому, и сделать нас братьями по духу и расположению воли, то Он взял за основание природу и, присовокупив еще близость природы, на ней созидает основание церкви. Первое чудо в ветхом завете – река, превращенная в кровь; первое чудо в новом – вода, превращенная в вино. Впрочем, в настоящую минуту нет нужды указывать все частные черты сходства».

«На початку сотворив Бог небо й землю». «Въ началѣ сотвори́ Богъ небо и зѣмлю» (Бут.1:1). «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було - Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього. У ньому було життя, і життя було - світло людей». «Въ началѣ бѣ́ Слово, и Слово бѣ́ къ Бо́гу {у Бо́га}, и Бо́гъ бѣ́ Слово. Се́й бѣ́ искони́ къ Бо́гу {у Бо́га}: вся́ Тѣ́мъ бы́ша, и безъ Него́ ничто́же бы́сть, е́же бы́сть. Въ То́мъ живо́тъ бѣ́, и живо́тъ бѣ́ свѣ́тъ челоуѣ́комъ» (Іоанна 1:1-4)

«Хваліте Господа з неба, хваліте його на висотах! Хваліте його, всі ангели його, хваліте його, всі воїнства небесні! Хваліте його, ви, сонце й місяцю, хваліте його, всі ясні зорі! Хваліте його, ви, небеса небес, – і води, що над небесами, нехай ім'я Господнє хвалять!». «Хваліте Го́спода съ небесѣ́, хваліте Его́ въ вы́шнихъ. Хваліте Его́ всі́ Ангели Его́: хваліте Его́, вся́ сі́лы Его́. Хваліте Его́, со́лнце и луна́: хваліте Его́ вся́ звѣ́зды и свѣ́тъ. Хваліте Его́, небеса́ небесѣ́ и вода́, я́же превы́ше небесѣ́. Да восхва́лять і́мя Господ́не» (Пс.148:1-5)

Лише заглиблюючись у біблійську історичну дійсність, можна зрозуміти сьогодення. Господь є премудрістю Божою. Слід пам'ятати, що першопочатково були створені ангели, що важливо поза часом/раніше часу. Необхідно просити, щоб Господь дав духовну мудрість кожному з нас. Господь – дивний творець-художник, у якого все діє у божественній симфонії та гармонії, де слова і звуки зливаються в єдине ціле, де матерія є лише зовнішньою оболонкою. Влада

Господня безмежна. У біблійській історії найкраще розкривається душа людини, прагнення осягнути Царство Боже; це мандрівка людської душі крізь терни всього земного/пристрасного до цілі недосяжного – Царства Небесного. Людина покликана стати небожителем.

Висновки. Кримінологія покликана розробляти нові положення, винаходи у частині наукових досліджень з метою забезпечення правоохоронних органів новими методиками/методологією мислення з допомогою інструментів аналітики, аналізу текстів. Таким інструментарієм може слугувати мобільний телефон, коли з допомогою методу ювелірності проводиться аналіз того чи іншого тексту, коли в результаті абстрагованості від світу цього вдасться заглянути у своє нутро, перевірити внутрішні сили у сфері аналітики та винаходів, і тим сам випробувати які відкриття дасть сьогоднішній день. Здійснення слідчих (розшукових) дій – це завжди аналіз, процес, глибока мисленнева операція, аналітика. У царині кримінології, компетентного/динамічного її розвитку метод інтерв'ювання може дати досить вагомі результати. Ці завдання посилюються, коли ми стоїмо перед агресією ворога, щоб забезпечити актуалізацію багатьох проблем, обґрунтування, наукових досягнень з урахуванням професійного ядра знаних науковців та практиків через кримінологічний аналіз прогалин законодавства. Така методика допоможе наповнити законодавчо-практичне русло новітніми винаходами у здійсненні реформ правоохоронних органів з оволодінням/використанням прогресивних методик, передового закордонного досвіду заради того, щоб Україна зайняла достойне місце у світовому співтоваристві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кавун С. М. ДНК-аналіз: місце і роль у системі сучасної криміналістики. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №2. С. 169–180.

УДК 343.3

БЕЗПЕКА ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Любов МОШНЯГА,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та
соціально-правових дисциплін,
Льотна академія
Національного авіаційного університету
ORCID 0000-0002-9565-735X

***Анотація.** У статті досліджено проблеми кримінально-правового регулювання безпеки цивільної авіації. Вивчено та проведено системний аналіз чинного Кримінального кодексу України, що дозволяє виділити самостійну підсистему кримінально-правового забезпечення охорони авіаційної безпеки від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.*

Дослідження нормативних характеристик актів незаконного втручання дозволяє стверджувати, що до них належать суспільно небезпечні, протиправні діяння, пов'язані з посяганням на нормальну діяльність цивільної авіації та авіаційних об'єктів, що визначені нормами міжнародного та національного законодавства як акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Обґрунтовано, що авіаційна безпека, як об'єкт кримінальних правопорушень, це нормальна діяльність цивільної авіації та авіаційних об'єктів, відсутність небезпеки та наявність стану захищеності життєво важливих інтересів індивіда, суспільства, держави (життя, здоров'я, громадської безпеки, власності тощо) від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

***Ключові слова:** авіаційна безпека, цивільна авіація, акти незаконного втручання, міжнародне законодавство, національне законодавство, об'єкт кримінальних правопорушень, суспільно небезпечні, протиправні діяння.*

Постановка проблеми. У законодавстві України авіаційна безпека визначається як захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується шляхом здійснення комплексу заходів із залученням людських та матеріальних ресурсів [1; 2]. У літературі наголошуються, що поняття авіаційної безпеки визначається через поняття акту незаконного втручання в діяльність цивільної авіації [3, с. 245].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказане питання розглядалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Карпец, М. Баймуратов, М. Черкес, С. Яценко, І. Лукашук, А. Наумов, С. Лихова, М. Свистуленко та інші, праці яких свідчать про певну увагу до даної проблематики, але вони не вичерпують усю її складність.

Актуальність. У законодавстві України авіаційна безпека визначається як захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується шляхом здійснення комплексу заходів із залученням людських та матеріальних ресурсів. Глава 1 Додатку 17 «Безпека: захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання» до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року дає визначення акту незаконного втручання як акту або спроби його, що створює загрозу безпеці цивільної авіації і включає: 1) незаконне захоплення повітряних суден; 2) руйнування повітряного судна, що перебуває в експлуатації; 3) захоплення заручників на борту повітряних суден або на аеродромах; 4) насильницьке проникнення на борт повітряного судна, в аеропорт або в розташування аеронавігаційного засобу чи служби; 5) розміщення на борту повітряного судна або в аеропорту зброї, небезпечного пристрою або матеріалу, призначених для досягнення злочинних цілей; 6) використання повітряного судна, що перебуває в експлуатації, з метою заподіяння каліцтва, інших ушкоджень здоров'ю, смерті фізичній особі або значної шкоди майну чи навколишньому природному середовищу; 7) повідомлення навмисно неправдивої інформації, що ставить під загрозу безпеку повітряного судна під час польоту або на землі, безпеку пасажирів, членів екіпажу, наземного персоналу, інших осіб в аеропорту чи в розташуванні засобів або підрозділу цивільної авіації.

Мета та завдання. Мета – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень, нормативно-правової бази національного та міжнародного законодавства дослідити та проаналізувати кримінально-правове регулювання безпеки цивільної авіації.

Поставлена мета дослідження обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- 1) дослідити поняття авіаційної безпеки;
- 2) визначити поняття «актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації»;
- 3) дослідити теоретичні та практичні аспекти з метою обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства щодо безпеки цивільної авіації як об'єкта кримінально-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з аналізу законодавства і наукової літератури, поняття «цивільна авіація» цілком ідентичне поняттям «повітряний

транспорт» та «авіаційний транспорт» в тому значенні, в якому вони вживаються в нормативно-правових актах [4;5;6,].

Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації в п. 3 визначає термін «авіаційна безпека» як «комплекс заходів, а також людські та матеріальні ресурси, призначені для захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання в її діяльність» [12; 13; 15]. Таке тлумачення терміна ідентичне закріпленому в Угоді про співробітництво по забезпеченню захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання (ст. 1) [14] та в багатьох підзаконних актах. Але це визначення також дослівно повторює ч. 2 ст. 71 Повітряного кодексу України [5], яка визначає термін «забезпечення авіаційної безпеки», таким чином фактично їх ототожнюючи, що саме по собі не є юридично коректним. Перевагу з наукової точки зору треба віддати термінології у Повітряному кодексі України, як більш грамотній з лінгвістичного та юридичного погляду. Як правило, як комплекс заходів, дій, засобів чи умов науковці визначають категорію «забезпечення» [15, с. 25;16;17;18]. Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації визначає акт незаконного втручання в діяльність авіації у інший спосіб - пункт 3 містить перелік діянь, до яких застосовується цей термін [19;20].

Таким чином, можна стверджувати, що всі акти незаконного втручання в діяльність авіації є злочинами і за їх вчинення передбачена кримінальна відповідальність. Це означає, що забезпечення авіаційної безпеки - це захист цивільної авіації лише від злочинних посягань, але не від адміністративних проступків [7-11].

Слід вказати, що Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10.09.2010 року розширює перелік таких актів і додатково визнає замах, погрозу, організацію чи допомогу (співучасть) вчинення незаконних актів по відношенню до міжнародної цивільної авіації [22; 23].

Узагальнені результати системного аналізу чинного КК дозволяють виділити самостійну підсистему кримінально-правового забезпечення охорони авіаційної безпеки від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Так, залежно від ознак складу кримінального правопорушення кримінальна відповідальність за вчинення актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації передбачена: ст. 278 КК «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна» (незаконне захоплення повітряних суден); ст. 147 КК «Захоплення заручників» (захоплення заручників на борту повітряних суден або на аеродромах); ст. 296 КК «Хуліганство», ст. 257 «Бандитизм» тощо (насилницьке проникнення на борт повітряного судна, в аеропорт або в розташування аеронавігаційного засобу чи служби); ст. 277 КК «Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів»

(руйнування повітряного судна, що перебуває в експлуатації); ст. 263 КК «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», ст. 265 КК «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ст. 267 КК «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», ст. 269 КК «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин» (розміщення на борту повітряного судна або в аеропорту зброї, небезпечного пристрою або матеріалу, призначених для досягнення злочинної мети); 258 КК «Терористичний акт» (використання повітряного судна, що перебуває в експлуатації, з метою заподіяння каліцтва, інших ушкоджень здоров'ю, смерті фізичній особі або значної шкоди майну чи довкіллю); ст. 195 КК «Погроза знищення майна», ст. 259 КК «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності» (повідомлення навмисно неправдивої інформації, що ставить під загрозу безпеку повітряного судна під час польоту або на землі, безпеку пасажирів, членів екіпажу, наземного персоналу або громадськості в аеропорту чи в розташуванні засобів або підрозділу цивільної авіації) тощо.

Проект Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо підвищення ефективності забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту)" був розроблений з урахуванням положень Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, документів Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Модельного Кримінального кодексу, а також позитивного зарубіжного досвіду країн пострадянського простору (Балтії, Росії, Білорусії тощо), високорозвинених держав Європи (Болгарії, Голландії, Данії, Швеції, Швейцарії).

Висновки та перспективи подальших розробок. Верховна Рада України 21.03.2017 р. ухвалила Закон «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» №1956-VIII. У преамбулі закону зазначено, що програма розроблена відповідно до Концепції про міжнародну цивільну авіацію (Чикаго, 7 грудня 1944 року), Додатку 17 до неї та угод, що впливають із участі України в ряді конвенцій про запобігання актам незаконного втручання в безпеку цивільної авіації та керівництва ІКАО з авіаційної безпеки (ІКАО Doc. 8973), а також інших міжнародних актів (Резолюції РБ ООН №13730 та актів законодавства України [24;25]).

Україна бере участь у більш як 70-ти двосторонніх міжнародних договорах про повітряне сполучення, а також з 1992 року є учасником Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), з 1999 року – Європейської конференції з цивільної авіації (ЄКЦА) та з 2004 року – Європейської організації з безпеки аеронавігації «Євроконтроль» [26]. Поряд з наведеними вище угодами, Україна є

учасником угоди про «Відкрите небо» (Open Sky), Угоди про створення спільного авіаційного простору (Угода САП), Угоди України з ЄС про певні аспекти повітряного сполучення, бере участь в Угоді в рамках СНД «Про повітряні сполучення».

До кримінальних правопорушень проти авіаційної безпеки згідно вищевикладеного слід відносте кримінальні правопорушення, діяння яких містять ознаки актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Повітряний кодекс України: Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI // База даних (БД) «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.
2. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України; Програма від 21.03.2017 № 1965-VIII.БД «Законодавство України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
3. Філіппов А.В. Поняття авіаційної безпеки: новели вітчизняного. та міжнародного права, проблеми гармонізації // Юридичний науковий електронний журнал. 3/2018. URL:<http://lsei.org.ua/>
4. Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р., № 232/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 51. Ст. 446.
5. Закон №3716 "Про внесення змін до Повітряного кодексу України щодо удосконалення законодавчого врегулювання у сфері безпілотних повітряних суден цивільної авіації".
6. Про серйозні недоліки в роботі та невідкладні заходи щодо поліпшення діяльності цивільної авіації: постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1996 р. № 1587. Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 19/1997.
7. Повітряний кодекс України: проект закону України від 10 серпня 2004 р. № 6028. Офіційний сайт Державіаадміністрації URL: http://www.avia.gov.ua/pr_pku.htm
8. Безпека авіації / В. П. Бабак, В. П. Харченко, В. О. Максимов та ін.; За ред. В. П. Бабака. К.: Техніка, 2004. 584 с.
9. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник. За ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2004. 816 с.
10. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 545-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 17. Ст. 140.

11. Інформатизація управління соціальними системами: Орг.-правові питання теорії і практики: Навч. посібник / В. Д. Гавловський, Р. А. Калюжний, В. С. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. М. Швеця, Р. А. Калюжного. К.: МАУП, 2003. 336 с.
12. Про затвердження Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті: наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 25.11.2005 р. № 895. *Офіційний вісник України*. 2005. № 51. Ст. 3230.
13. Про затвердження Положення про нагляд за безпекою польотів при організації повітряного руху: наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 05.12.2005 р. № 917. *Офіційний вісник України*. 2005. № 52. Ст. 3377.
14. Популярна юридична енциклопедія. Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.
16. Бандурка І.О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 70-75.
17. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України від 21.03.2017 № 1965-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1965-19>
18. Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10.09.2010. БД «Законодавство України». ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_013#Text.
19. Філіппов А.В. Поняття акту незаконного втручання у діяльність авіації у міжнародному та вітчизняному праві. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 65–68.
24. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник. Харків, 2020. 544 с.
25. An introduction to Air Law. prof. Dr. I.H. Ph.Diederiks-Verschoor. 7-th revised edition. Kluwert law international, 2001. P. 261.
26. Перелік договорів про міжнародне сполучення / Державна авіаційна служба. URL: <https://avia.gov.ua/pro-nas/mizhnarodna-diyalnist/ugodi-pro-povitryane-spoluchennya>

УДК 343.985

**ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ:
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**

Владислав НЕГРЕБЕЦЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,

НДІ вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН

України

Стаття присвячена проблемам впровадження і використання цифрових інструментів протидії поширенню неправдивих новин і повідомлень в інформаційному просторі України. Розглянуті поняття «дезінформація», «фейк», шляхи та інструменти розповсюдження такої інформації в інформаційних ресурсах. Сучасними завданнями цифрової криміналістики є пошук і аналіз цифрових слідів, аналіз даних, збирання доказової інформації у цифровому середовищі. В статті проаналізовано можливості використання сучасних цифрових інструментів, призначених для виявлення та протидії дезінформації. Зроблено висновок про доцільність використання передових європейських стандартів для подолання дезінформації.

Ключові слова: інновація, цифрові технології, штучний інтелект, дезінформація, фейк, цифрова криміналістика, цифрова трансформація, цифрові докази, протидія злочинності.

The article is dedicated to the problems of implementing and using digital tools to counter the spread of false news and information in the information space of Ukraine. The concepts of "disinformation," "fake," ways, and tools of disseminating such information in information resources are considered. The current tasks of digital forensics include searching and analyzing digital traces, data analysis, and gathering evidence in the digital environment. The article analyzes the possibilities of using modern digital tools designed to detect and counter disinformation. The conclusion is made about the expediency of using advanced European standards to overcome disinformation.

Keywords: innovation, digital technologies, artificial intelligence, disinformation, fake, digital forensics, digital transformation, digital evidence, crime prevention.

В умовах глобалізації та інформатизації цифрового суспільства та широкого впровадження інноваційних інформаційних технологій особливого значення

набуло питання інформаційної безпеки. В інформаційній мережі Інтернет фактично ведеться цілеспрямована інформаційна війна. Так, ворогом систематично поширюється фейкові новини [1]. Фейк у перекладі з англійської «fake» означає – «фальшивка», «підробка», «обман». Таким чином, фейк – це завідомо неправдива інформація. Дезінформація – відомості, що розраховані на введення особи в оману [2, с.158]. Таким чином, ворог намагається методично і послідовно підірвати авторитет держави і органів влади, і послабити обороноздатність країни.

Постановка проблеми. Особливого значення набуває питання протидії поширенню інформації, яка загрожує Національній безпеці України, а саме спрямованої на заподіяння шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці держави. Нажаль, сучасні засоби комунікації, доступ до яких має майже кожний, надають максимум можливостей для поширення практично будь-якої інформації. Є можливість не просто одноразово поширити новину, а запустити «ланцюжкову реакцію», коли новина багаторазово пересилається користувачами соц. мережі від однієї особи до цілою групи осіб, або навіть до інших соц. мереж. Російськими спецслужбами в інтересах країни-агресора нарощуються зусилля із використання такого інструменту інформаційної війни як створення на платформах соціальних мереж Facebook, Instagram і Twitter мереж облікових записів (акаунтів) (так званих бот-мереж), які містять недостовірні дані щодо користувачів, діяльність яких є координованою ззовні та об'єднана єдиною метою, зокрема такою як проведення акцій інформаційного впливу проти державних інтересів України. До таких дій вдаються і громадяни України. Так, Службою безпеки України виявлено та припинено функціонування у 2020 році 20 ботоферм, у 2021 році - 21 ботоферми, а за 2022 рік - 45 ботоферм, загальною потужністю понад 4 млн. ботів, діяльність яких поширювалась на багатомільйонні аудиторії користувачів соціальних мереж у різних регіонах України (і не лише). Разом з тим, вжитими заходами було викрито та заблоковано близько 11 тис. облікових записів, що використовувались на користь російських окупантів. Непоодинокими стали і випадки, коли користувачі облікових записів (акаунтів) видають себе за інших осіб, зокрема за представників влади, інших публічних осіб, до яких прикута особлива увага, і від імені цих осіб розміщують і поширюють в соцмережах та на інших інтернет-платформах різну неправдиву, маніпулятивну інформацію. На жаль, соцмережі не дуже реагують на повідомлення про фейкові профілі і сторінки, які причетні до інформаційних атак [3].

Метою дослідження є аналіз можливостей використання сучасних цифрових інструментів і інновацій, призначених для виявлення і протидії розповсюдженню неправдивих новин в інформаційних мережах

Безумовно, використання інноваційних технологій у боротьбі з дезінформацією є стратегічним напрямком в роботі правоохоронних органів України. Світова практика свідчить про високу перспективність використання систем на основі штучного інтелекту (надалі – ШІ система) в боротьбі з дезінформацією і фейками. Так, вченими з лабораторії Лінкольна Массачусетського технологічного інституту було розроблено систему на основі алгоритмів штучного інтелекту під назвою Reconnaissance of Influence Operations (RIO) [4].

ШІ-система RIO здатна автоматично виявляти неправдиві повідомлення, а також їх авторів і тих людей, які поширюють їх в соціальних мережах. Проект було розпочато в 2014 році. Група вчених під керівництвом Стівена Сміта, фахівця з архітектури та алгоритмів програмного забезпечення для штучного інтелекту, вивчала методи дезінформації, що застосовується в соцмережах. Під час дослідження вчені звернули увагу на акаунти, через які активно просували проросійські повідомлення. Вченим було поставлено завдання з'ясувати можливості системи протягом передвиборної компанії у Франції у 2017 році. На той час система RIO вже була готова до роботи, тому прийняли рішення про її випробування в бойових умовах.

Протягом передвиборної компанії RIO у режимі реального часу збирала дані соціальних мереж, відшукувала та аналізувала способи поширення дезінформації. Загалом було виявлено 1 мільйон акаунтів у Twitter, та відповідно 28 мільйонів підозрілих публікацій. Після перевірки було встановлено, що RIO змогла з точністю 96% визначити акаунти, які розповсюджували фейки та дезінформацію.

Інноваційність системи RIO базується на тому, що вона поєднує в собі кілька аналітичних методів, що дозволяють отримати повне уявлення про те, де і як поширюються дезінформаційні повідомлення. В основі RIO лежить статистичний підхід, що дозволяє визначити не тільки, чи поширює певний акаунт в соціальних мережах дезінформацію, але і наскільки сильно ці фейки впливають на інші акаунти та групи користувачей. Також система використовує унікальний підхід до машинного навчання, який дозволяє класифікувати дезінформаційні облікові записи. При цьому аналізу піддаються дані, що свідчать про поведінку користувача мережі, як-от, мова повідомлень, взаємодія з іноземними ЗМІ. Такий підхід дозволяє RIO виявляти ворожі акаунти, що активно використовуються для розповсюдження фейків в різних дезінформаційних операціях.

Суттєво, що система RIO може виявляти облікові записи, якими керують реальні люди, а не тільки боти. На відміну від RIO, більшість автоматизованих

систем на основі ШІ виявляють лише ботів. RІO також здатна надати прогноз щодо контрзаходів, які реально можуть зупинити поширення дезінформації.

Розробники системи RІO впевнені, що запропоновані алгоритми будуть використовуватися як урядами, так і приватними компаніями, і не тільки в соціальних мережах, але і в онлайн засобах масової інформації. Вважаємо, що використання ШІ-систем, подібних RІO, надає правоохоронним органам широкі можливості і перевагу у боротьбі з дезінформацією, і є питанням Національної безпеки і захисту демократії в Україні.

Не менш важливим стратегічним напрямком у боротьбі з дезінформацією є розробка всебічного та ґрунтового підходу до протидії з цим явищем в Україні з урахуванням стандартів Ради Європи та досвіду країн ЄС. Нещодавно Рада Європи ухвалила низку стандартів, які в комплексі сприятимуть протидії інформаційному безладу, зокрема:

Резолюція парламентської асамблеї Ради Європи «Демократія зламана? Як відповісти?» (Democracy hacked? How to respond?) № 2326, в якій ПАРЕ висловила стурбованість у зв'язку з поширенням дезінформаційних кампаній, спрямованих на формування суспільної думки, тенденцій маніпуляцій та іноземного втручання у виборчі процеси;

Рекомендація СМ/Rec(2018)2 про роль та відповідальність Інтернет посередників;

Рекомендація СМ/Rec(2020)1 щодо впливу алгоритмічних процесів на права людини та інші документи [5].

Висновки. Вважаємо, що для України необхідно реалізувати стандарти Рада Європи при застосовуванні заходів для подолання дезінформації. Для цього необхідно забезпечити, щоб ці заходи були законними, необхідними в демократичному суспільстві, пропорційними та підлягали постійному нагляду, зокрема з боку Парламенту і національних інститутів громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аналітичний звіт щодо російської книги «Українські злочини проти людяності (2022-2023)». URL: <https://cpd.gov.ua/reports/analitichnyj-zvit-shhodo-rosijskoyi-knygy-ukrayinski-zlochynu-proty-lyudyanosti-2022-2023/> (дата звернення 01.04.2024)

2. Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ

національної безпеки України: Законопроект України від 19.04.2023 № 9223 // База даних «Законодавство України / ВР України. URL: itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41788?fbclid=IwAR0RWkqeb5Qfe6H4TPyk_RIKK EZHmqd699_G6ZH0h9ZmxhEwLZ_ZpXM61T0 (дата звернення 01.04.2024).

4. New software takes advantage of artificial intelligence techniques to automate the detection and assessment of aggressive influence operations. URL: <https://www.ll.mit.edu/r-d/projects/reconnaissance-influence-operations> (дата звернення 01.04.2024)

5. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards> (дата звернення 01.04.2024).

УДК 34.340.6-343.1:343.9

**ВЗАЄМОДІЇ СУДОВО-БІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ТА
МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Сергій РОЗУМНИЙ,

директор Дніпропетровського науково-
дослідного
інституту судових експертиз;

Дар'я МИЛОСТИВА,

кандидат сільськогосподарських наук,
судовий експерт
Дніпропетровського науково-дослідного
інституту судових експертиз;

Анна БАБЧЕНКО,

кандидат біологічних наук, судовий
експерт
Дніпропетровського науково-дослідного
інституту судових експертиз

Надано порівняння ролі судово-біологічної та молекулярно-генетичної експертизи, їх роль у судочинстві. Експерти-біологи описують речові докази, проводять їх цілеспрямований відбір для подальшого молекулярно-генетичного дослідження. І ті й інші фахівці працюють у дуже тісному контакті, постійно взаємодіючи один з одним, і ця модель існування та взаємодії молекулярно-генетичних і біологічних методів дослідження слід визнати найефективнішою.

Ключові слова: *судово-біологічна експертиза, генетика, розслідування, нові технології, методика.*

A comparison is provided of the roles of forensic biology and molecular genetics expertise and their roles in judicial proceedings. Biological experts describe material evidence, conduct their targeted selection for further molecular genetic analysis. Both sets of experts work in very close contact, constantly interacting with each other, and this model of coexistence and interaction of molecular genetic and biological research methods should be recognized as the most effective.

Keywords: *forensic biology expertise, genetics, investigation, new technologies, methodology.*

Роль судово-біологічної експертизи в судочинстві очевидна і не потребує докладного обґрунтування. Безумовно, що поки що найпоширенішими дослідженнями були й залишаються об'єкти біологічного походження, які є речовими доказами під час судочинства і є базою при розслідуванні та розкритті злочинів [2].

На сьогодні в Україні сформувався новий науково-практичний напрям - судово-біологічна експертиза, яка включає молекулярно-генетичні дослідження. У зв'язку з розвитком технічних можливостей і ускладненням апаратної бази, впровадженням автоматизованих апаратно-програмних систем значимість молекулярно-генетичних досліджень продовжує зростати.

Сучасний рівень розвитку судової біології дає змогу не лише виявити біосубстрат (кров, виділення, клітини) у плямах на речових доказах, що зазнали гнильних змін, мікробного осіменіння, прання чи замивання, а й визначити його виду та групову приналежність [1, 3].

Якщо звернути увагу на статистичні дані щодо роботи судово-біологічних відділень, то можна переконатися, що експерти-біологи проводять велику роботу, яку поки що експертам-генетикам не підняти. Нині велике значення надається цитологічним методам дослідження, результати яких у тісній взаємодії із серологією покращують якість експертиз та їхню значущість для правосуддя.

Природно, що судово-біологічні експертизи повинні відповідати сучасним вимогам, а дослідження розумно частково замінити більш перспективними методами. Біологічні лабораторії судових експертиз повинні бути повноцінними експертними підрозділами нового типу, але це може відбутися не так швидко, і основна частина роботи все ж таки перепадає на експертів-генетиків.

З появою молекулярно-генетичних досліджень все ж таки не зменшується значимість біологічних досліджень, тем паче, що існують окремі моменти, які свідчать і про деякі переважні моменти - нижча собівартість експертиз, чимало з яких не потребують генетичного продовження, підготовлені грамотні експерти, авторитет та повага служби серед правоохоронних органів, що напрацьовано часом та кваліфікованою працею експертів [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грязін В.І., Гіжевський В.К., Рошин О.І. Підготовка та призначення судових експертиз: Посібник. Київ, 2003; 688 с.
2. Копча В.В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2017; 47(3):107-114.
3. Щербаковський М.Г. Судові експертизи: призначення, проведення, використання. Навчально-практичний посібник. Харків, 2005; 544 с.

УДК 343.1

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ У ВУЗАХ КАЗАХСТАНУ**

Василь ОЛІЙНИК,

керівник антикорупційної комплаєнс-
служби

НАО «Карагандинський університет імені
академіка Е. А. Букетова»

м. Караганда, Республіка Казахстан

У даній роботі розглядаються питання вдосконалення антикорупційної освіти у ВНЗ, формування антикорупційної культури, створення системи превенції та протидії корупції, заснованої на засадах доброчесності, академічної чесності, прозорості та відкритості діяльності.

Ключові слова: протидія корупції, формування антикорупційної культури, антикорупційна освіта, комплаєнс-служба.

The paper discusses the improvement of anti-corruption education in higher education institutions, the formation of an anti-corruption culture, and the establishment of a prevention and anti-corruption system based on the principles of integrity, academic honesty, transparency, and openness of activities.

Keywords: anti-corruption, formation of an anti-corruption culture, anti-corruption education, compliance service.

Багатогранність проблем, породжуваних корупцією, диктують необхідність системного підходу до організації протидії їй.

Результати дослідження зачіпають існуючі проблеми в ефективності вжитих заходів щодо протидії корупції, встановлюють підходи, які можуть бути використані в педагогічній діяльності у вищих навчальних закладах.

Порушено питання цифровізації процесу навчання основам антикорупційної культури, яка оцінюється автором як необхідний елемент сучасної системи протидії корупції.

З метою аналізу та оцінки антикорупційної політики держави у сфері освіти розглянуто основні питання реалізації Концепції антикорупційної політики Республіки Казахстан на 2022-2026 роки, а також обґрунтовано

необхідність впровадження в освітні програми ВНЗ, незалежно від форм власності, як обов'язкового компонента курсу «Основи антикорупційної освіти та культури».

У статті 13 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (ратифікована Казахстаном 4 травня 2008 року) закріплено заклик до держав-учасниць до вжиття заходів, у межах своїх можливостей та відповідно до фундаментальних принципів внутрішнього законодавства, з метою сприяння результативній участі осіб та груп, які не входять до державного апарату, у запобіганні корупційним проявам та підвищенню обізнаності громадськості щодо існування, причин, факторів, умов, серйозності та загроз корупції [1; с.5-6].

У виступах Президента Республіки Казахстан Касым-Жомарта Кемелевича Токаєва питанням системної боротьби з корупцією приділяється особлива увага. 10 липня 2021 року на розширеному засіданні уряду Глава держави зазначав: «... системна і послідовна боротьба з корупцією повинна залишатися нашим незмінним пріоритетом» [2; с.12].\

На жаль, поширення корупції в казахстанському суспільстві, її проникнення в різні сфери суспільного життя, не обійшли стороною і вузівське середовище. Тому вироблення цілісної державної стратегії протидії корупції та скоординованої політики в цій сфері є одними з нагальних завдань правових перетворень на сучасному етапі.

Сучасна антикорупційна політика держави робить ставку на превенцію. На перший план виходять завдання формування антикорупційної культури, проведення антикорупційного моніторингу, виявлення та усунення корупційних ризиків, широке залучення громадськості до боротьби з корупцією.

З перших днів державної незалежності Казахстан цілеспрямовано і поетапно слідує курсу на створення ефективних, відповідних світовим стандартам, інститутам і механізмам протидії корупції.

У нашій країні діє сучасне антикорупційне законодавство, реалізуються ряд програмних документів, утворений спеціальний уповноважений орган - Агентство Республіки Казахстан з протидії корупції (антикорупційна служба), діяльність якого, поряд з виявленням фактів корупційних правопорушень, націлена на їх раніше попередження.

Останніми роками прийнято низку важливих антикорупційних законів: «Про протидію корупції», «Про громадські ради», «Про громадський контроль», «про державну службу», «Про доступ до інформації», «Про державні закупівлі», реалізовано й інші заходи.

Активну роботу з протидії корупції проводять такі інститути громадянського суспільства, як Асамблея народу Казахстану, Міжнародне бюро з прав людини та дотримання законності, Федерація профспілок, Фонд розвитку

парламентаризму, Національна палата підприємців «Атамекен», Перший Антикорупційний медіа-центр, Громадянський альянс Казахстану та ін. [3; с. 124]. Передбачені механізми підвищення рівня залученості громадян до державного управління: соціальні мережі, інститути громадянського суспільства дозволяють громадянам чинити істотний вплив на процес прийняття важливих державних рішень, в тому числі в рамках громадських рад.

Антикорупційна політика Казахстану постійно вдосконалюється, виходячи із запитів суспільства, з урахуванням національної практики і передового зарубіжного досвіду.

У Казахстані вперше прийнята Концепція антикорупційної політики Республіки Казахстан на 2022-2026 роки, затверджена Указом Президента Республіки Казахстан від 2 лютого 2022 року № 802, яка передбачає систему заходів протидії корупції з розумним балансом превентивних та кримінально-правових інструментів. Все, що має безпосереднє відношення до державної антикорупційної політики, сконцентровано в одному самостійному документі - концепції антикорупційної політики. Важливо, що в зазначеному акті значна увага приділяється протидії корупції, яка з кожним роком набуває нових форм в умовах впровадження в різні сфери життя і діяльності казахстанського товариства цифрових технологій, включаючи вищу освіту [4; с.26-27].

У Плані дій щодо реалізації даної концепції передбачені питання розширення антикорупційної освіти, впровадження тим добросовісності та антикорупційної культури в освітні програми на всіх рівнях освіти. За всіма спеціальностями бакалаврату освітні програми доповнюються предметом «основи антикорупційної культури» [5; с.1-2, 23]. Крім того, для вузів Казахстану в контексті плану дій з реалізації Концепції відкриваються нові перспективи з розробки та впровадження освітніх програм підготовки комплаєнс фахівців в рамках післявузівської освіти (*однорічна магістратура з можливим першим прийомом учнів вже в 2024 році*) [6; с.32-33].

Перед системою вищої та післявузівської освіти стоїть завдання щодо продовження активної політики протидії корупції з метою забезпечення транспарентності та доступності освітніх послуг.

Одне з важливих завдань у ході реорганізації системи вищої освіти-це забезпечення якісної освіти, її прозорості, нетерпимого ставлення до корупційних проявів, яке має стати громадянською позицією кожного працівника і учня, а Академічна чесність і невідкупність нормою поведінки [7; с.53,55].

Високий рівень антикорупційної культури учнів є об'єктивним результатом ефективності дії системи виховно-правового характеру, яка визначає процес передачі правових знань від професорсько-викладацького складу до студентів вузів.

Антикорупційна освіта-безперервний процес виховання і навчання, здійснюваний з метою морального, інтелектуального, культурного розвитку та формування активної громадянської позиції. За самим своїм визначенням воно повинно бути практико-орієнтованим. Центральне завдання антикорупційних програм полягає в тому, щоб отримані знання реалізовувалися в навичках і вміннях антикорупційного управління, виходячи з чого формуються особливості методики викладання [8; с.159].

У вищих навчальних закладах Республіки Казахстан в навчальні плани введена навчальна дисципліна « Основи антикорупційної культури » для всіх спеціальностей. Її метою є вироблення у студентів знань, умінь і навичок з антикорупційного законодавства Республіки Казахстан. Крім того, в ході вивчення даної дисципліни студенти отримують знання в галузі кримінального та адміністративного права за видами покарань за корупційні правопорушення, а також попередження даних правопорушень [9; с.27-28].

У свою чергу, антикорупційна освіта тісно пов'язана з правовим вихованням, що охоплює різноманітні аспекти навчально-викладацької діяльності, успішність якого багато в чому залежить від об'єктивних умов, створених у вищих навчальних закладах для всього контингенту студентів.

Ще один важливий аспект, на якому слід зупинитися - це визначення рівня поширеності та належної оцінки корупційних ризиків у системі вищої освіти, що дозволяє усунути прогалини в законодавстві, що регулюють питання протидії корупції, а також вживати заходів, спрямованих на запобігання недоліків у цій сфері.

У Карагандинському університеті імені академіка Е.А. Букетова напрацьована практика аналізу корупційних ризиків, організація процедур класифікації та оцінки ризиків у сфері діяльності вузу, забезпечення процесу розробки та реалізації заходів з управління ризиками. Діють кодекси корпоративного управління та етики, антикорупційна політика, Антикорупційний стандарт і політика управління ризиками. Розроблено систему звітності для всіх процедур процесу управління ризиками у ВНЗ. З метою систематизації виявлених корупційних ризиків, ранжування їх за рівнем небезпеки, а також ілюстрації процесів (підрозділи), в яких виникають такі ризики, сформовані реєстр, Карта, матриця ризиків і План заходів з управління ключовими ризиками, а також відповідна Методика ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків. Ведеться робота з управління ризиками, пов'язаними з навчальною, науковою, виховною, культурною та іншими сферами діяльності університету.

Необхідно також звернути увагу на одне з важливих питань, яким є використання технічних засобів і обладнання в навчальному процесі, оскільки цифрові технології є актуальними і затребуваними в системі антикорупційного

просвітництва. Адже студенти в процесі інформатизації правового та Антикорупційного навчання можуть самостійно сформулювати свої уподобання у сфері антикорупційного навчання.

У зв'язку з цим, переведення навчального процесу на цифрові технології, розвиток цифрового освітнього середовища університету в цифрову екосистему є дуже важливою сферою інфраструктурного розвитку будь-якого сучасного університету. Повсюдне використання цифрових технологій у сфері вищої та післявузівської освіти, цифровізація процесу протидії корупції безпосередньо відповідає викликам і вимогам сучасного суспільства, що створює передумови для мінімізації корупційних ризиків у навчальному процесі і в цілому дозволяє підвищити ефективність профілактики корупційних правопорушень у ВНЗ.

Слід зазначити, що в Карагандинському університеті імені академіка Е.А. Букетова у 2021 році впроваджено новий інтернет ресурс, функціонують власна інформаційна система «Електронний університет» (e.buketov.edu.kz), система електронного документообігу, дистанційна технологія навчання і т.д. у поточному році у вузі впроваджена інформаційна система АІС «Платонус». Дана система постійно вдосконалюється і дозволяє управляти навчальним процесом за рахунок впровадження нових модулів.

Одним із превентивних заходів, що показали свою ефективність, є практика впровадження антикорупційних комплаєнс-служб у системі вищої освіти. Створення антикорупційних комплаєнс-служб у вузах обумовлено вимогами антикорупційного законодавства, що пред'являються до суб'єктів квазідержавного сектора.

Карагандинський університет імені академіка Е. А.Букетова теж відноситься до таких вузів, у зв'язку з чим, на виконання вимог пункту 3 статті 16 Закону Республіки Казахстан «Про протидію корупції» рішенням Ради директорів від 10 березня 2022р. в університеті створена антикорупційна комплаєнс-служба (далі - Служба) і затверджено Положення про неї. Положення розроблено на основі Типового положення про антикорупційні комплаєнс-служби в суб'єктах квазідержавного сектору, затвердженого уповноваженим органом з протидії корупції за погодженням з Уповноваженим органом з підприємництва [10; с.19].

Згідно з вимогами Закону, дана Служба здійснює свої повноваження незалежно від виконавчого органу, посадових осіб, підзвітна раді директорів вузу і є незалежною при забезпеченні вимог законодавства Республіки Казахстан Про протидію корупції, у прийнятті та реалізації заходів [11; с.7].

Основною метою діяльності комплаєнс-служби є забезпечення дотримання вузом, його працівниками та учнями законодавства про протидію корупції, нормативних правових актів у цій сфері, а також моніторинг за реалізацією заходів з протидії корупції, включаючи незалежний аналіз та оцінку корупційних

ризиків, підвищення рівня прозорості освітнього процесу, вдосконалення правової культури та інші заходи [12; с.1-2].

Для виконання цих завдань радою директорів Товариства затверджено комплексний план роботи служби на 2023-2024 роки, а також університетом прийнято спільний план заходів з протидії корупції з антикорупційною службою області на 2023-2024 роки.

Реалізація цих планових заходів, дозволить створити сприятливе середовище для просування цінностей доброчесності та академічної чесності, налагодити системну роботу щодо запобігання, виявлення та зниження корупційних ризиків, усунення конфліктів інтересів у діяльності суспільства, уникнути можливі матеріальні, фінансові та репутаційні втрати від недобросовісних дій своїх співробітників, виробити необхідні рекомендації.

В даний час в Карагандинському університеті імені академіка Е.А. Букетова розроблені програмні документи, в т. ч. антикорупційна політика, Антикорупційний стандарт та інші документи, а також прийняті антикорупційні заходи методичного та роз'яснювального характеру.

З метою збереження позитивного іміджу університету актуалізовані "гаряча" лінія та телефони довіри для запобігання, виявлення та зниження корупційних ризиків, порушень антикорупційного законодавства, усунення конфлікту інтересів, неетичної поведінки та інших порушень. На сайті вузу функціонують блоги Голови Правління-ректора, проректорів і керівника служби, за якими можна буде звертатися про можливі факти корупційних проявів. Конфіденційність звернень гарантується.

Слід зазначити, що формуванню антикорупційного свідомості у студентів і молоді сприяє в чималому ступені, що стала вже традиційною акція «чиста сесія», в ході цієї акції організовано анонімне анкетування студентів на предмет виявлення фактів корупційних проявів, задоволеності якістю надання освітніх послуг і прийому іспитів.

За участю студентської молоді регулярно проводяться заходи «година доброчесності» з переглядом відеороликів на антикорупційну тематику тощо.

Важливим фактором у цій роботі є співпраця та взаємодія з антикорупційною службою області, громадськістю, студентським самоврядуванням.

В університеті діють Ради з корпоративної етики та академічної чесності. 19 березня поточного року університет вступив до Ліги академічної чесності, що сприятиме підвищенню якості освіти, протидії корупції у всіх її проявах.

На наш погляд, проведені заходи та вжиті заходи щодо посилення протидії корупції, дозволяють впровадити дієві організаційно-правові механізми підзвітності та прозорості всіх робочих процедур.

Безсумнівно, в боротьбі з корупцією повинна використовуватися вся система заходів: правових, політичних, соціально - економічних, морально-етичних. Для ефективної протидії корупції необхідно розвитку не тільки законодавства в цій сфері, а й ідеології антикорупційного просвіти. Саме антикорупційна культура, світогляд та правосвідомість громадян, зможуть ефективно протистояти поширенню корупційних правопорушень у системі вищої та післявузівської освіти.

Основна мета антикорупційної освіти більшою мірою спрямована на формування світогляду, ставлення, обізнаності та поведінки щодо таких антикорупційних цінностей, як чесність, дисципліна, відповідальність, відкритість та благонадійність.

На закінчення зауважимо, що реалізація позначених напрямків у діяльності вузів знаходиться в залежності від кадрового потенціалу, тобто тих осіб, на яких покладається висока місія по формуванню високоморальної особистості, готової протистояти будь-яким негативним проявам, які супроводжують її протягом усього життя.

Для успішної реалізації цих заходів у нашому університеті вживаються узгоджені та скоординовані зусилля всіх учасників науково-освітнього процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН проти корупції, прийнята в м. Нью-Йорку 21.11.2003р. резолюцією 58/4 на 51-му пленарному засіданні 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, (ратифікована Законом Республіки Казахстан від 4 травня 2008 року № 31-IV). С. 5-6. ІС «Юрист - Параграф. URL [www.http //online.zakon.kz.](http://online.zakon.kz)-[дата звернення: 25.11.2023].
2. Виступ Глави держави Токаєва Касым - Жомарта Кемелевича на розширеному засіданні Уряду, (м.Нур-Султан, 10 липня 2021 року). ІС «Юрист - Параграф. URL: [www.http //online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [дата звернення: 25.11.2023].
3. Ірбаєв Е. Т. Громадянське суспільство проти корупції. Діалектика протидії корупції. Матеріали XII науково-практичної конференції з міжнародною участю, 18 листопада 2022р. В 3 томах, Т.2. С.124-125.
4. Толеубекова Б.Х., Хведелідзе Т.Б. особливості реалізації Концепції антикорупційної політики Республіки Казахстан на 2022-2026 роки ВНЗ в умовах впровадження цифрових технологій. *Вісник Казахського національного педагогічного університету імені Абая, серія "Юриспруденція"*. 2022р. № 1 (67). С. 26-27.
5. Концепція антикорупційної політики Республіки Казахстан на 2022-2026 роки, затверджена Указом Президента Республіки Казахстан від 2 лютого 2022 року №

802. ІС «Юрист-параграф//. [www.http // online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [Дата звернення: 25.11.2023].
6. План дій щодо реалізації Концепції антикорупційної політики Республіки Казахстан на 2022-2026 роки, затверджена Указом Президента Республіки Казахстан від 2 лютого 2022 року № 802. ІС «Юрист-параграф. С.32-33 URL: [www.http // onlaine.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [Дата звернення: 25.11.2023].
7. Олійник В.І., Аманжолова Б. А. удосконалення юридичної освіти в Республіці Казахстан. *Вісник Інституту законодавства та правової інформації Республіки Казахстан*. 2022. №2(69). С.53-55.
8. Ідрісова С.Ф. Проблеми реалізації концепції безперервної антикорупційної освіти еліти. *Актуальні проблеми економіки і права*. 2010. №2. С.159-170.
9. Мужчиль С.А. Формування антикорупційної культури учнів у вищих навчальних закладах Республіки Казахстан. *Діалектика протидії корупції*. Матеріали XII Науково-практичної конференції з міжнародною участю, 18 листопада 2022 р.: Видавництво КІУ: В 3 т. Т.1 С. 27-28.
10. Закон Республіки Казахстан» Про протидію корупції " від 18 листопада 2015 року № 410-взрк. Дата оновлення 01.11.2023 року. ІС «Юрист-Параграф С.19. URL: [www.http/online.zakon.kz](http://online.zakon.kz) [Дата звернення: 25.11.2023].
11. Закон Республіки Казахстан» Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань протидії корупції та забезпечення безпеки осіб, що підлягають державному захисту " від 3 січня 2023 року №188-VІІЗРК. Дата оновлення 03.01.2023. URL: ІС «Юрист-Параграф//. [www.http// online.zakon. kz](http://online.zakon.kz). [дата звернення: 25.11.2023].
12. Положення про антикорупційну комплаєнс-службу некомерційного акціонерного товариства «Карагандинський університет імені академіка Е.А. Букетова», затверджено Рішенням Ради директорів НАО «Карагандинський університет імені академіка Е. А. Букетова» (Протокол № 2 від 10.03.2022 р.). С. 1-2.

УДК 340

ДО ІСТОРІЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Світлана ПОЛЯРУШ,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної
діяльності Центральноукраїнського
державного університету імені
Володимира Винниченка

У статті зроблена спроба висвітлення особливостей викриття корупції відомими художниками різних епох і різних країн притаманними їм засобами мистецтва. Показано, що розуміння шкідливості і небезпеки корупційних проявів існувало в суспільстві ще з часів Відродження. Авторка охарактеризувала специфічні засоби впливу митців на суспільство в історичному контексті.

Ключові слова: *викриття корупційних діянь, громадянське суспільство, художники, засоби мистецтва, еволюція засобів впливу.*

The article attempts to illuminate the peculiarities of exposing corruption by renowned artists from different epochs and countries, using the artistic means inherent to them. It demonstrates that the understanding of the harmfulness and danger of corrupt practices has existed in society since the Renaissance. The author characterizes the specific means of influence of artists on society in a historical context.

Keywords: *exposure of corrupt practices, civil society, artists, artistic means, evolution of means of influence.*

Постановка проблеми. Один із найсуттєвіших викликів для нашої держави залишається проблема подолання корупції. Поняття корупції повно розкрито у Законі України «Про запобігання корупції». За Індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI – найвідомішим показником рівня сприйняття корупції у тій чи іншій країні світу) у 2023 р. Україна отримала 36 балів, що на три бали більше, ніж у минулому році. Зазначимо, що показник у 100 балів означає, що вона відсутня у житті суспільства [1]. Поліпшення ситуації порівняно із 2022 р. пояснюється, зокрема, прийняттям парламентом України «Антикорупційної стратегії 2021-2025 років» [2], а Кабінетом Міністрів України «Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» [3] та «Плану пріоритетних дій уряду на 2024 рік» [4], де зазначені п. 270-274 антикорупційної

політики. Зрозуміло, що тут представлені дії державних органів, однак, важливо створити умови у громадянському суспільстві для нетерпимості до проявів корупції. Люди мистецтва теж можуть внести і вносять свій посильний внесок у формування суспільної думки, негативного ставлення громадянського суспільства до корупції.

Метою статті є характеристика творів образотворчого мистецтва художників різних історичних періодів у контексті формування ними негативного ставлення суспільства до корупційних проявів.

Історіографія проблеми. Обрана нами проблема вивчалася більшістю вчених філософів, юристів, політологів, соціологів та істориків у контексті протидії корупції з боку окремих інститутів громадянського суспільства. Доцільним буде згадати праці В. Абдуллаєва, А. Боровика, Д. Бочарова, О. Гус, Б. Засць, М.Бадера, А. Мелешевича, І. Милосердної, Л. Наливайко, О. Недодатко, О. Нестеренко, М. Новікової, В. Ноніка, В. Ортинського, В. Савіцького, А. Самойловича, В. Трепака, В. Хабарової та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше використання терміну «корупція» пов'язують із грецьким філософом Арістотелем. Давньоримський державний діяч М. Цицерон використав усе своє красномовство, щоб захистити жителів Сицилії від чиновника-хабарника Гая Верреса. До речі, у Стародавньому Римі термін «*corruptere*» застосовувався у значенні «підкуп судді».

Митці в ранні періоди історії досить рідко зверталися до проблеми корупції у владних структурах, оскільки працювали переважно на багатих замовників, які самі могли бути корупціонерами.

Епоха Відродження стала родоначальницею творів мистецтва, що розвінчували корупцію. Лише поодинокі художники бралися за складні сюжети.

Давид Герард. Суд Камбіса. 1498.

Диптих нідерландського художника Давида Герарда (1460-1523 рр.) був створений на замовлення міської влади Брюгге (Бельгія). Перша картина названа

«Арешт неправедного судді Сисамна», а друга – «Страта неправедного судді Сисамна». На останній зображено здирання шкіри з продажного судді. Сюжет базується на оповіді Геродота в його «Історії». За свідченням грецького історика, перський цар Камбіс (530-522 рр. до н.е. роки правління), син царя Кира, призначив воєначальником у Приморській області якогось Отана. Батько цього Отана – Сисамн, був царським суддею. За те, що Сисамн, отримавши гроші від зацікавлених осіб, виніс несправедливий вирок, царь Камбіс жорстоко його покарав. Шкіру небіжчика вичинили і нею оббили суддівське крісло. Наступним суддею замість Сисамна, був призначений його син, Отан, і йому було велено пам'ятати на якому місці він сидить.

До речі, на самій картині цар Камбіс, одягнений у сучасний художнику одяг, знаходиться у центрі із скипетром у руці і королівською біло-чорною мантією. справа у кутку вгорі зображений син хабарника, який сидить у суддівському кріслі, зробленому зі шкіри батька.

Картина відноситься до жанру повчальних зображень. Цей твір був призначений для зали міського суду аби завжди нагадувати служителям Феміди про їхній обов'язок та присягу, дану народу.

Франциско Гойя. Офорт «Зрозуміли? Щоб все було по-моєму, чуєте? А то...».
Приблизно 1799 р.

Наступний твір – один із офортів серії «Капричос» видатного іспанського художника Франциско Гойї (1746–1828 гг.), створений до 1799 р. Це своєрідна сатира на бюрократію. Назва офорту – «Зрозуміли? Щоб все було по-моєму, чуєте? А то...». Художник зобразив зарозумілого бовдура, який думає, що кокарда і жезл дають йому право зловживати владою. Марнославний, пихатий, нахабний з тими, хто нижчий нього за соціальним статусом, він гне спину і плазує перед тими, хто наділений більшою владою. Це викривальна сатира на чиновництво.

Теодор Жеріко. Пліт «Медузи» 1818-1819 рр.

На початку XIX ст. не аби якого резонансу у французькому суспільстві набула картина Теодора Жеріко «Пліт «Медузи». Чи не вперше в історії французького живопису натуралістично були передані страждання людей, які потрапили у корабельну аварію. Сюжетною основою картини стала одна із самих відомих катастроф парусного флоту фрегату «Медуза» у 1816 р. біля берегів Сенегалу (Західна Африка). Після аварії корабля 147 осіб були змушені висадитися на пліт, який гойдався у океані 13 діб. Його спочатку тягнули на канатах човни, в яких знаходилися капітан, і французький губернатор Сенегалу Шмальтц. Потім троси обрізали і залишили людей на плоту напризволяще. Усі, хто був на човнах, врятувалися. Щоб вижити, залишені на плоту люди, займалися вбивствами і канібалізмом. Живими залишилися лише 15 (за іншими відомостями – 10) осіб. У трагедії звинуватили некомпетентного капітана фрегата Гюго Дюрой де Шомарея, який здобув посаду завдяки протекції високопосадовця. Так, за корупцію поплатилися невинні пасажери. Це вразило французьке суспільство, хоча колонія і морське відомство намагалися утаємничити інформацію. Розгорівся скандал, був створений військовий трибунал, капітана засудили до трьох років тюрми, а губернатор Шмальтц у 1818 р. подав у відставку [5].

Оноре Дом'є. Законодавче черевко. 1834 р.

Одну з найкращих літографій «Законодавче черево» створив батько французької карикатури, художник Оноре Дом'є (1808-1879 рр.) у 1834 році. Це карикатура на парламентарів. Депутати парламенту сидять на ній амфітеатром, і сучасники легко могли впізнати відомих політиків та жадібних корумпованих чиновників. Їх обличчя абсолютно байдужі до того, що відбувається. Депутати спілкуються між собою, читають, сплять, дрімають. Опецькуваті фігури, товсті некрасиві обличчя. Ця група осіб дуже інертна, схожа на величезний шлунок, що всмоктує усе, що заробляє народ. Вони безкінечно далекі від інтересів простого люду, індиферентні до усього, що не стосується їх особистих інтересів.

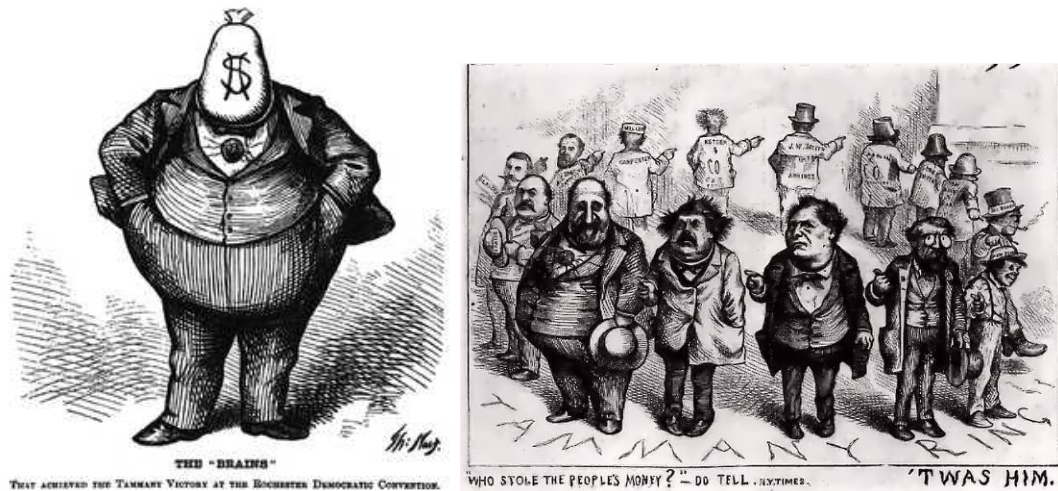
Оноре Дом'є. Гаргантюа. 1831 р.

Шарль Філіпон. Груша.

Варто також зазначити, що за карикатуру на Луї Філіпа 1831 р., зображеного з довгим язиком, яким він заковтує золото і роздає нагороди і чини, під назвою «Гаргантюа», О.Дом'є потрапив у тюрму на шість місяців і сплатив штраф, а потім опинився у психіатричній лікарні.

Ще один карикатурист і засновник журналу «Карикатури» Ш. Філіпон гротескно зобразив Луї Філіпа у вигляді груші. Йому вдалося навіть притупити пильність цензорів цим малюнком. Завдяки карикатуристам груша стає символом протесту проти монарха. Париж вибухає зображеннями груш – груші малюють на міських стінах, діти починають розносити груші, студенти виходять на мітинги з грушами. Карикатура творить чудеса за 150 років до появи соціальних мереж [6].

Томас Наст. Мозги. Карикатура на корупціонера В.М.Твіда
Кругова порука: «Скажіть, хто розтягнув народні гроші?» - «Це він».

Засновником жанру американського політичного малюнка вважається Томас Наст (1840-1902 рр.), за участі якого було розвінчано корупційні дії В.М.Твіда. Художник створив лаконічні і ємні карикатури на найбільшого політичного корупціонера в історії людства (на думку багатьох журналістів) Вільяма Мейджіра Твіда, який був сенатором штату Нью-Йорк (1853-1855 рр.) і очолював «зграю Твіда». Цей сенатор збагатився за рахунок державної скарбниці на суму від 25 млн. до 200 млн. тогочасних доларів. Він настільки «зарвався», що демократи самі ініціювали судову справу щодо нього. Спочатку його засудили до 12 років в'язниці, потім строк завдяки хабарям членам Верховного Суду США скоротили до одного року. Обурення тогочасного суспільства призвело до повторного судового розгляду справи. Однак, корупціонер зумів через Кубу втекти до Іспанії. На вимогу уряду США Іспанія видала корупціонера, який помер у тюрмі Ладлоу, на будівництві якої він також незаконно збагатився.

П.А. Федотов. Передпокій приватного пристава напередодні великого свята. 1837 р.

Не відстає від західних митців у викритті зловбоденної проблеми і представник критичного реалізму XIX ст. у Російській імперії Павло Федотов, більше знаний нами як художник побутового жанру через картини «Свіжий кавалер», «Сватання майора», «Анкор, ще Анкор». У 1837 р. він створює сатиричну роботу «Передпокій приватного пристава напередодні великого свята». У передпокої державної особи зібралася купа народу, переважно це крамарі, купці, заможні селяни, які товпляться з «подарунками» для начальника. Численні відвідувачі принесли в якості «щиросердних дарунків» кулі з борошном, кадушки, сахарну голову, а хтось прийшов із свинячою тушею або з пачкою списаних аркушів паперу завітав. Усі відвідувачі терпляче чекають початку прийому пристава, сподіваючись його задобрити. Художник висміює і державного службовця, який не соромиться брати «дарунки» і самих дарувальників у їх бажанні догодити начальству, у їх самоприниженні, якого вони не усвідомлюють.

XX століття внесло свої особливості у викриття корупційних діянь. В УРСР набув великої популярності український сатирично-гумористичний ілюстрований часопис «Перець», де працювали ілюстраторами у різні роки О. Хвостенко-Хвостов, О. Довженко, А. Петрицький, К. Агніт, О. Козюренко, Л. Каплан та інші. Вони висміювали такі особисті вади представників бюрократії, як заорганізованість, чванливість, неухважність до потреб громадян. Серед карикатуристів слід назвати і А. Василенка, який працював ілюстратором і у радянському «Перці», і у часи незалежної України. Карикатура Анатолія Василенка на недоліки люстрації колишніх регіоналів після Революції гідності 2014 року містить у собі сатиричну нотку критики корупційних проявів [7].

Протягом середини 2000 рр. – 2013 р. ціла когорта українських художників створила і активно працювала у проєкті «Жлоб-Арт», викриваючи вади людської психіки, переродження людини у владі. Серед художників-карикатуристів добре відомі в Україні та світі Сергій Коляда, Олекса Манн, Антін Мухарський, Іван Семесюк та інші. Найбільш відомою для пересічного громадянина є робота А. Єрмоленка «І знову жлоб поліз у владу», де в обрамленні лаврового вінка представлено портрет функціонера-бюрократа з головою свині з німбом у фіолетовому костюмі. Неперевершеним майстром політичної карикатури є Олексій Кустовський.

9 грудня 2021 р. до Міжнародного дня боротьби з корупцією у Національному художньому музеї України в рамках постійної експозиції представили проєкт Corruptionism. Його мета – використовуючи *видозмінені класичні картини* показати, яким чином корупція впливає на життя кожного

українця, та вказати на шляхи її подолання. Ініціатором проекту стала Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI). У відомих роботах українських художників XIX – початку XX століття раптом з'явилися наслідки корупції, які часто шокують. Приміром, на картині Сергія Васильківського «Козаки у степу» виникла незграбна і недоречна багатоповерхівка, збудована в обхід закону. А від розлогих дерев на картині «У буковому лісі» Володимира Орловського zostалися тільки пеньки – через незаконний видобуток бурштину [8]. Кожна подібна робота викликає когнітивний дисонанс у глядачів. Біля картин міститься табличка з поясненнями і вказівками як протидіяти корупції.

Такі акції не поодинокі. У 2018 р. у Національному Ботанічному саду імені М.М.Гришка розгорнули масштабний інтерактивний «Парк корупції» що відвідали більше 25 тисяч глядачів.

У квітні 2023 р. в Одесі відкрилася виставка карикатур «Корупція – небезпека для всього світу», у якій брали участь 37 художників із 21 країни. Окремої уваги варті роботи присвячені корупції, яка наживається на війні. Серед авторів можна назвати відомого карикатуриста Володимира Казаневського. Недобросовісні посадовці зображені у вигляді комарів, які смочуть кров з руки захисника України [9].

Висновки. Таким чином, проблеми подолання корупції у владі були близькими художникам у різні періоди історії. Вони це робили, обираючи сюжети картин, приділяючи увагу окремим деталям у полотнах, застосовуючи символіку та алегорії. Через емоційні переживання публіки митці намагалися достукатися до розуму можновладців, або ж спрямувати громадську думку на шлях усвідомлення необхідності здійснення перетворень, змін у соціумі. Перші твори мали відверто залякувальний характер, інколи – попереджувальний.

З виникненням карикатурного жанру сміх став на службу боротьби із корупцією. Він розвінчує як людські вади можновладців, що загострювалися на бюрократичній ниві, так і наслідки корупційних діянь. Почасти це сміх крізь сльози. Викриття вад влади та створення нетерпимості до них – ось та сфера, де активно реалізуються як митці українські карикатуристи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Індекс сприйняття корупції-2023: Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/indeks-spryynyatty-a-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/> (дата звернення: 23.03.2024 р.).

2. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93> (дата звернення: 23.03.2024 р.).

3. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.03.2024 р.).
4. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.02.2024 р. № 132-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr240137> (дата звернення: 23.03.2024 р.).
5. Біографія Т. Жеріко. URL: <https://autorip.ru/uk/zheriko-biografiya-biografiya-t-zheriko-biografiya-teodora-zheriko/>
6. Крізь сльози сміятись. URL: <https://bigggidea.com/practices/kriz-slozi-smiyatis/>
7. Карповський Д. Помер ілюстратор "Перцю" й "Тореадорів з Васюківки" Анатолій Василенко. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/9/7351598/>
8. Марків Н. Боротьба з корупцією як мистецтво: у Києві відкрився незвичний проєкт. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/59196/>
9. Усе починається з апельсину. В Одесі відкрилася антикорупційна виставка карикатур. URL: <https://bilyayivka.city/articles/278068/-use-pochalosya-z-apelsinu-v-odesi-vidkrilasya-antikorupcijna-vistavka-karikatur>

УДК: 342

ПИТАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ТРОФЕЙНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Тищенко В.І.

завідувач сектору досліджень зброї відділу
криміналістичних видів досліджень
Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України

Мезенцев М.О.

старший судовий експерт сектору
досліджень зброї відділу
криміналістичних видів досліджень
Харківського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України

Шлях розвитку легалізації вогнепальної зброї у кожній країні має свої історичні та соціокультурні умови. В нашій державі у період війни, необхідно розробляти механізми такої легалізації трофейної вогнепальної зброї, шляхом переведення її у вид мисливської нарізної вогнепальної зброї, після завершення бойових дій на теренах нашої Батьківщини.

Ключові слова: трофейна зброя, світовий досвід, особа, обіг, концепція, цивільне населення.

The path of firearms legalization in each country is shaped by its historical and socio-cultural conditions. In our state, during times of war, it is necessary to develop mechanisms for the legalization of captured firearms by converting them into hunting rifles after the cessation of hostilities on the territories of our homeland.

Keywords: captured weapons, global experience, individual, circulation, concept, civilian population.

На сьогодні у період повномасштабної війни при веденні активних бойових дій, не рідко військовим та й цивільними можуть знаходити великі схрони із бойовою вогнепальною зброєю та боєприпасами, звичайно така трофейна вогнепальна зброя буде вноситись на баланс військових частин, проте, якщо така

трофейна вогнепальна зброя опиняється в руках цивільної особи, на нашу думку необхідно дати можливість таким особам залишити таку зброю у себе на руках, звичайно ж із дотримання певних умов.

Метою представленої роботи є питання легалізації трофейної вогнепальної зброї, яка перебуває у володінні цивільного населення. З цією метою, для більш детального розкриття теми вважали б за необхідне, звернути увагу на світовий досвід володіння зброєю, необхідно визначити, що легалізація зброї - це складний і контроверсійний процес, який в різних країнах і регіонах може мати різний характер і результати. Отже, пропонуємо навести деякі приклади світового досвіду з легалізації зброї:

– **Сполучені Штати Америки:** США мають одне з найбільш ліберальних законодавств щодо володіння зброєю серед розвинених країн. Держави мають право встановлювати власні закони щодо реєстрації, перевірки, термінів та умов володіння зброєю. Існують різні підходи до контролю, включаючи вимоги до ліцензій, перевірок здатності та обмежень типу зброї;

– **Швейцарія:** Швейцарія відома своєю традицією всезагальної власності зброї серед своїх громадян. Володіння вогнепальною зброєю у Швейцарії є досить поширеним і регулюється владними структурами країни. Громадяни зобов'язані проходити військову службу та після неї, можуть зберігати вогнепальну зброю у військових казармах або взяти її додому, отримавши на це відповідний дозвіл;

– **Канада:** Канада також має відносно ліберальне законодавство стосовно зброї, проте воно стримується деякими обмеженнями і регулюваннями. Громадяни повинні отримувати дозволи на володіння та носіння вогнепальної зброї, а також пройти перевірки та навчання щодо безпечного користування;

– **Нідерланди:** Нідерланди є прикладом країни, де зброя підлягає суворому контролю та регулюванню. Володіння вогнепальною зброєю вимагає спеціального дозволу, який видається лише після успішного проходження перевірок особи та мотивів з якими особа набуває вогнепальну зброю у своє володіння;

– **Австралія:** Після трагічної стрілянини в Порт-Артурі в 1996 році, яка призвела до смерті 35 людей, Австралія ввела дуже суворе законодавство щодо обігу вогнепальної зброї. Це включає обмеження типів зброї, суворий контроль продажу та володіння, а також програми добровільної здачі вогнепальної зброї;

Виходячи із вищевикладеного доходимо до висновку, що кожна країна має власні унікальні культурні, історичні та політичні умови та передумови, які впливають на підхід до легалізації зброї у країні. Зазначені вище приклади, лише демонструють різноманітність підходів та стратегій, які використовуються різними країнами.

Відносно питання обігу трофейної вогнепальної зброї, яке на теперішній час стоїть досить гостро, оскільки за період повномасштабної війни, такої зброї перебуває у володінні у військових, та й цивільного населення досить велика

кількість. В зазначеному питанні мається проблема, що згідно чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), по своїй суті, трофейна вогнепальна зброя у володінні цивільного населення перебуває незаконно, у відповідності до ч.1 ст. 263 КК України [2]. На нашу думку, це являє собою певну проблему, оскільки, норми вищевказаної статті КК України не враховують реалій сьогодення, коли при великій інтенсивності бойових дій, залишається багато трофейної вогнепальної зброї противника, й таку зброю можна в подальшому використати не тільки в умовах бойових дій, а й для можливого самозахисту осіб, або ж для заняття полюванням такими особами, якщо надати можливості таким володільцям зброї можливість її легалізації.

Разом з цим необхідно зазначити, що на сьогоднішній день існує урядовий законопроект, згідно якого громадяни протягом 90 днів після завершення бойових дій мають зареєструвати трофейну зброю [4], яка знаходиться у їхньому володінні, на нашу думку, як й вище зазначалось, певній категорії громадян цілком можливо надати дозволи на таку зброю, з урахуванням її перероблення в мисливські карабіни, при якій буде прибрана можливість автоматичної стрільби із такої зброї, стрільби зі складеним прикладом тощо [5], для переведення її саме до видової належності нарізної мисливської зброї [5], загалом, на нашу думку, слід також зупинитись саме на умовах легалізації такої зброї, а також, окрім цього, враховуючи нюанси такої легалізації, разом із цим, ознайомитись із соціальним та економічним аспектом такої легалізації, на думку авторів цієї статті вона має полягати у наступному і включати в себе наступні аспекти:

- Ліцензії та дозволи: громадяни, які бажають мати зброю в Україні, зазвичай повинні отримати спеціальну дозвільну систему, що видається відповідними владними органами. Ці дозволи можуть бути обмежені за типом зброї та її кількістю;

- Контроль та перевірки: Україна має механізми контролю та перевірок здатності осіб, які отримали дозволи на зброю. Це може включати психіатричні оцінки, перевірки злочинного минулого та навчання з безпеки та використання зброї;

- Соціальний аспект: з урахуванням глибоких історичних зав'язків України з військовими конфліктами та нинішньої війни із російською федерацією на нашій території, питання легалізації зброї в країні може викликати певні обговорення та спори;

- Економічний аспект: у повоєнні часи українська зброярна промисловість, окрім державних замовлень буде отримувати замовлення на перероблення бойової вогнепальної зброї від володільців трофейної зброї, що разом з усім за рахунок податків буде наповнювати державний бюджет.

Підбиваючи підсумки представлено статті, вважаємо, що трофейну зброю, яка знаходиться у володінні цивільного населення, за бажанням таких володільців

трофейної вогнепальної зброї, цілком можливо перевести у категорію мисливської нарізної зброї, звичайно ж, із дотриманням певних умов, щодо таких володільців зброї, що полягає у цілому комплексі перевірок, медичних оглядів тощо. Разом з цим, вважаємо за необхідне звернути увагу, що така зброя на руках цивільного населення цілком підходить до концепції Закону України «Про основи національного спротиву» [3], а також ст.ст. 36,39 (необхідна оборона, крайня необхідність) КК України [2]. Разом з цим, маємо зазначити, що наша країна зараз перебуває на шляху до великої Європейської родини, тож вказана концепція, навряд чи буде суперечити законодавству Європейського Союзу і створювати певні правові колізії при подальшій гармонізації нашого законодавства із європейським.

ЛІТЕРАТУРА:

12. Конституція України від 28.06.1996 № 27-IX. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.04.2024).
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення 28.03.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 04.04.2024).
14. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 № 1702-IX. Дата оновлення 03.08.2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення 04.04.2024)
15. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України" щодо вдосконалення порядку отримання, декларування та поводження з вогнепальною зброєю від 06.02.2024 № 3562-IX. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42398> (дата звернення 04.04.2024).
16. ДСТУ 78-41-002-97. Зброя мисливська та спортивна/ МВС України; [ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України]. К., 1997. 12 с.
17. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г.Ф. Гергега, О.О. Зарубінський, Б.М. Петренко, Р.В. Старовойтенко. К., 2015. 152 с.

УДК. 343

МЕДИЧНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

В умовах жорстокої та масштабної війни в Україні тема медичного нейтралітету набуває особливої актуальності. Систематичні атаки на лікарні, карети швидкої допомоги та медичний персонал з боку російських військ роблять доступ до медичної допомоги для українців все більш складним і небезпечним.

Ключові слова: медичний нейтралітет, війна в Україні, захист медичних закладів та персоналу, доступ до медичної допомоги, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини.

In the conditions of a brutal and large-scale war in Ukraine, the issue of medical neutrality becomes particularly relevant. Systematic attacks on hospitals, ambulances, and medical personnel by Russian forces make access to medical care for Ukrainians increasingly difficult and dangerous.

Keywords: medical neutrality, war in Ukraine, protection of medical facilities and personnel, access to medical care, international humanitarian law, war crimes.

Постановка проблеми. В умовах жорстокої та масштабної війни в Україні, тема медичного нейтралітету набуває особливої актуальності. Систематичні атаки на лікарні, карети швидкої допомоги та медичний персонал з боку російських військ роблять доступ до медичної допомоги для українців все більш складним і небезпечним.

Медичні працівники відіграють надзвичайно важливу роль у підтримці як військових, так і цивільних осіб під час воєнних дій. Медичний персонал рятує життя та дає надію людям на фронті та в тилу.

Мета дослідження полягає у дослідженні важливості медичного нейтралітету в умовах війни та проаналізувати основні проблеми, що йому загрожують. Розробити шляхи посилення захисту медичної допомоги під час збройних конфліктів.

Стан наукового дослідження проблеми. Питання стосовно проблем медичного нейтралітету під час війни досліджувались наступними науковцями: О.С. Уразовська, І.Я. Сенюта, І. В. Погуляник, С. А. Буній та інші.

Виклад основного матеріалу. В умовах жорстокої війни в Україні питання медичного нейтралітету стає надзвичайно актуальним. Це пов'язано з низкою факторів, що значно ускладнюють доступ людей до життєво важливої медичної допомоги. Зростання кількості жертв: збройна агресія росії призвела до жахливих наслідків, викликавши значне зростання кількості поранених та людей, які потребують невідкладної медичної допомоги. Бойові дії, обстріли та руйнування інфраструктури роблять доступ до медичних закладів та персоналу надзвичайно складним, а іноді й неможливим. Це стосується як прифронтових зон, так і окупованих територій. З початку війни зафіксовано численні випадки обстрілів лікарень, амбулаторій, карет швидкої допомоги, а також жорстокі напади на медичних працівників. Такі дії є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та ставлять під загрозу життя не лише пацієнтів, але й тих, хто їм допомагає.

Важливо підкреслити, що медичний нейтралітет є основоположним принципом, який гарантує захист медичних закладів, персоналу та транспорту під час збройних конфліктів. Цей принцип ґрунтується на загальнолюдських цінностях та покликаний рятувати життя людей, які постраждали від війни.

UNICEF, UNFPA та ВООЗ засуджують жорстокі напади на систему охорони здоров'я в Україні.

Організації вимагають негайного припинення цих жахливих атак, які вбивають і травмують пацієнтів та медиків, руйнують життєво важливу інфраструктуру та позбавляють людей доступу до невідкладної допомоги.

Напади на найвразливіші групи: немовлят, дітей, вагітних жінок та людей з хронічними захворюваннями – це акт невимовного варварства. Медичні працівники, які ризикують життям, щоб рятувати інших, також стають мішенню.

Це неприпустимо! Світ має об'єднатися, щоб захистити систему охорони здоров'я України та забезпечити доступ до життєво важливих медичних послуг для всіх, хто цього потребує [5].

Медичний нейтралітет – це принцип, який ґрунтується на захисті медичних працівників, закладів та транспорту від нападу під час збройних конфліктів. Цей принцип має на меті забезпечити безперервне надання медичної допомоги всім, хто її потребує, незалежно від їхньої приналежності до будь-якої сторони конфлікту.

Нормативне визначення медичного нейтралітету можна знайти в декількох міжнародних документах, таких як:

1. Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них: ці документи є основоположними текстами міжнародного гуманітарного права, які захищають людей, які не беруть безпосередньої участі у збройних конфліктах, включаючи медичних працівників та пацієнтів.

2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 42/12 від 27 листопада 1987 року: ця резолюція підкреслює важливість медичного нейтралітету і закликає всі держави дотримуватися його принципів.

3. Керівні принципи ООН щодо захисту та безпеки медичних закладів і персоналу в умовах збройних конфліктів: ці принципи, прийняті в 2009 році, дають більш детальні рекомендації щодо того, як держави та інші сторони конфлікту повинні забезпечувати захист медичного персоналу та закладів.

Аналізуючи норми чинного законодавства можна виділити основні принципи медичного нейтралітету:

1. Захист медичних працівників: Медичні працівники, включаючи лікарів, медсестер, санітарів та інших фахівців, не повинні ставати мішенню для нападу.

2. Захист медичних закладів: Лікарні, клініки та інші медичні заклади не повинні обстрілюватися, бомбардуватися або захоплюватися.

3. Захист медичного транспорту: Автомобілі швидкої допомоги та інші транспортні засоби, які використовуються для перевезення поранених і хворих, не повинні ставати мішенню для нападу.

13 березня 2022 року, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) оприлюднила заяву «Зупинити напади на охорону здоров'я в Україні». У ній організація закликала до негайного припинення всіх атак на медичні заклади та персонал в Україні.

ВООЗ засудила жорстокі атаки, які призвели до загибелі та поранення пацієнтів і медичних працівників, руйнування життєво важливої інфраструктури охорони здоров'я. Внаслідок цих атак тисячі людей не мають доступу до необхідної їм медичної допомоги, що стає особливо трагічним у контексті катастрофічних потреб, спричинених війною.

ВООЗ підкреслила, що напади на найбільш уразливих людей - немовлят, дітей, вагітних жінок, людей, які вже страждають від хвороб, а також на медичних працівників, які ризикують життям, щоб рятувати інших, - є актом несвідомої жорстокості.

Організація закликала всі сторони конфлікту дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, які гарантують захист медичних закладів та персоналу [6, с.88].

Всесвітня організація охорони здоров'я зареєструвала в Україні від 24 лютого 2022 року до початку лютого 2024-го – 1552 атак на заклади охорони здоров'я. Під обстрілами опинилися сховища медикаментів, устаткування, склади

та транспорт, зокрема машини швидкої допомоги. Ці напади забрали життя щонайменше 112 осіб, зокрема медичних працівників і пацієнтів; ще більше людей отримали поранення [3].

Окрім жахливої статистики, численні конкретні випадки, зафіксовані в Україні, свідчать про звiryаче ігнорування принципів медичного нейтралітету з боку держави-агресора, що свідчить про порушення норм міжнародного гуманітарного права. Ось лише декілька з них:

- Операції під гнітом обстрілів: хірурги рятують життя, ризикуючи власним, адже ворожі снаряди не щадять ні людей, ні білих халатів.

- Лікарі у бронежилетах: медики, одягнені в бронежилети, виїжджають на виклики, незважаючи на ризик для життя, адже їхня допомога може стати останнім шансом для поранених.

- Пологи онлайн: війна не дає життя очікувати, тому й народження нового життя відбувається за допомогою месенджерів, адже не завжди є безпечний доступ до пологового будинку.

- Зруйновані та обстріляні медзаклади: війна нищить не лише будівлі, але й надії людей на одужання, адже без лікарень та медперсоналу доступ до медичної допомоги стає недоступним.

Медичний нейтралітет має важливе значення для рятування життів і забезпечення гуманного ставлення до людей, які постраждали від збройного конфлікту. Порушення медичного нейтралітету може мати жахливі наслідки, тому необхідно:

1. Підвищення обізнаності тобто інформувати світову спільноту про порушення медичного нейтралітету в Україні, залучати ЗМІ та соціальні мережі для поширення інформації та проводити інформаційні кампанії для населення.

2. Документування воєнних злочинів, а саме збирати та документувати всі випадки атак на медичні заклади та персонал у тісній співпраці з міжнародними організаціями, такими як Міжнародний кримінальний суд та створювати базу даних свідчень.

3. Підтримка української системи охорони здоров'я: гуманітарна допомога, включаючи медичні ресурси, обладнання та фінансову підтримку, здійснювати допомогу в евакуації пацієнтів та медичного персоналу з небезпечних зон.

4. Використовувати всі доступні правові механізми, включаючи Міжнародний кримінальний суд, для притягнення до відповідальності винних у порушенні медичного нейтралітету. Звертатися до міжнародних організацій, таких як ООН та ОБСЄ, для посилення тиску на країну-агресора. Ратифікувати додаткові протоколи до Женевських конвенцій.

5. Посилити співпрацюю з міжнародними організаціями, такими як Всесвітня організація охорони здоров'я та Міжнародний комітет Червоного Хреста, для захисту медичного нейтралітету. Залучати інші країни до надання

допомоги Україні. Створити міжнародну коаліцію для захисту медичної допомоги під час збройних конфліктів.

Висновки. Важливо пам'ятати, що забезпечення медичного нейтралітету – це спільне завдання світового співтовариства. Лише спільними зусиллями ми зможемо захистити життя та здоров'я людей в Україні.

Медичні працівники, пацієнти та медичні заклади мають бути захищені від нападу. Напади на медичні заклади та персонал – це воєнні злочини. Забезпечення медичного нейтралітету – це моральний та правовий обов'язок кожного свідомого громадянина.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Женевські конвенції про захист жертв війни – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 12.03.2024).
2. Концепція медичного нейтралітету як підвалина забезпечення прав людини у сфері охорони здоров'я. URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/Neutralitet.pdf (дата звернення: 12.03.2024).
3. Охрімчук О., Байкеніч Г., Тилішак В. Інформаційні матеріали до 10-ої річниці від початку російсько-української війни. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-10-oyi-richnyci-vid-pochatku-rosiysko-ukrayinskoji-viyny> (дата звернення: 06.03.2024).
4. Погуляник І., Буній С. Чи має місце медичний нейтралітет в російсько-українській війні. Район медицина. 13 липня 2002. URL: <https://medicine.rayon.in.ua/topics/529266-chi-mae-mistse-medichniy-neytralitet-v-rosiysko-ukrainskiy-viyni> (дата звернення: 15.03.2024).
5. Сенюта І.Я. Право громадського здоров'я та війна в Україні: сьогодення та уроки на майбутнє. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/public-health-law-and-the-war-in-ukraine-present-and-lessons-for-the-future> (дата звернення: 06.03.2024).
6. Уразовська О.С. Медичний нейтралітет: чи потрібні зміни в національному законодавстві та міжнародних актах в умовах сьогодення? Формування науки: стан і перспективи розвитку в умовах сьогодення : Матеріали науково-практ. конф., м. Київ, 24–25 берез. 2023 р. Одеса, 2023. С. 87–90.

УДК 343.9:343.346(477)

ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВОДІЇВ¹

Інна ХРИСТИЧ,

кандидат економічних наук, доцент,
ст. науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень НДІ
вивчення проблем злочинності імені
академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В статті аналізується сучасний стан вчинення дорожньо-транспортних пригод в Україні. Аналізується вплив основних чинників: технічний стан автомобіля, стан нервової системи водія і динаміку фізіологічних процесів, його загальний стан здоров'я, безкомпромісну їзду, а також їзду без порушень правил дорожнього руху та зауважень з боку дорожньо-патрульної служби.

Ключові слова: дорожньо-транспортні пригоди, психоемоційний стан водія, правила дорожнього руху, основні чинники, культура водія, психофізіологічні особливості водія.

Постановка проблеми. Вже тривалий час в умовах підвищення рівня автомобілізації більшості країн світу зростає кількість дорожньо-транспортних пригод на дорогах різних країн світу, які дуже часто закінчуються гибеллю потерпілих. За минулий рік в Україні зафіксовано вражаючу кількість дорожньо-транспортних пригод. При цьому усі статистичні показники у 2023 р. продемонстрували зростання порівняно до попереднього 2022 р., коли почалась великомасштабна агресія Росії. Так загальна кількість ДТП у 2023 р. склала 23642 фактів проти 18628 у 2022 р., приріст склав 26, 9 %. Внаслідок їх загинуло у 2023 р. 3053 особи (у 2022 р. – 2791 особа), приріст склав 9,4 %. Крім того було травмовано у 2023 р. 29502 особи (23145 осіб у 2022 р.), приріст склав 27,5 %. [1]. Підтримуємо точку зору, що аналізувати потрібно лише за період існування воєнного стану [2, с.155].

Надійність роботи людини при керуванні автомобілем, тобто здатність її безвідмовно виконувати роботу у визначених умовах і протягом визначеного часу, багато в чому залежить від психофізіологічних особливостей цієї людини.

---

¹ Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

Не випадково, переважна більшість дорожньо-транспортних пригод відбувається з вини водія, враховуючи його психоемоційний стан, а не автомобіля або дороги.

Як вже відмічалось, прискорене зростання кількості автомобілів у світі та зростання інтенсивності руху на автомобільних шляхах змушують приділяти особливу увагу питанням безпеки організації дорожнього руху. Таким чином, найбільше значення набувають питання вдосконалення сучасних підходів до підготовки водіїв, створення відповідних конструкцій автомобілів, їх вузлів, приладів та агрегатів, які дозволяють максимально використовувати психологічні можливості людини за кермом автомобіля.

Тому в більшості розвинутих країн світу значна увага з метою зменшення автотранспортних пригод приділяється підвищенню технічного стану автомобіля, включаючи і використання штучного інтелекту, але на сучасному етапі розвитку подій в Україні це проблема майбутнього.

Аналіз літературних джерел. В більшості літературних джерел розглядається система «водій – автомобіль – дорога – середовище», тому в умовах існування нашої країни водій завжди є головною фігурою вчинення автотранспортних правопорушень як кримінальних, так і адміністративно-караних. Багато цьому питанню приділяли такі вчені, як Адамчук О.М., Афанасьєва І.А., Бобровський Ю.В., Гаврилов Е.В., Доля В.К., Прасоленко О.В., Самородов В.Б., Саннікова О.П., Хворост М.В., Шутенко Л.М., Швець В.В. та багато інших. Але незважаючи на актуальність дослідження, досі немає загальноприйнятого методу дослідження й прогнозування безаварійного керування автотранспортом. Вже не викликає сумніву той факт, що безаварійність керування автотранспортом пов'язана з певними психофізіологічними якостями водія, а також впливом чинників на психоемоційний стан водія.

Мета статті. Визначення впливу різних чинників на психоемоційний стан водія, його працездатність.

Виклад основного матеріалу. Під час руху водій змушений сприймати велику кількість зорових, звукових та інших подразників. Їх сприйняття водієм пов'язано з необхідністю переключати увагу з одного об'єкта на інший залежно від їх важливості і дорожньої обстановки, що складається. Для кожного водія існує оптимальна щільність об'єктів уваги, яка характеризується тривалістю часу необхідного для їх розпізнавання й оцінки значимості.

Сучасна професійна діяльність водія має значну кількість негативних тенденцій: велика відповідальність, постійна психоемоційна напруга, довготривале перебування у вимушеному положенні, перевтома. Також вона часто супроводжується впливом небезпечних зовнішніх чинників, серед яких – неефективна організація дорожнього руху.

Дослідження різних вчених показали, що водій, перебуваючи під впливом негативних (а часто і позитивних) емоцій, сильніше відволікається від дороги. При цьому у водія: послаблюється увага, збільшується час реакції, він не в змозі адекватно реагувати на різке уповільнення руху автомобіля, що їде попереду, або погіршення стану дороги, водій не в змозі прогнозувати і оцінювати дії інших учасників дорожнього руху, водій може мимоволі скоротити відстань між своїм і транспортним засобом, який їде попереду, раптово перебудуватися на іншу смугу або виїхати на зустрічну смугу руху.

Встановлено, що емоції несуть відповідальність за багато нещасних випадків, в т. ч. й зі смертельним наслідком.

Дорожньо-транспортна пригода – це наслідок процесу руху автомобілів та інших транспортних засобів на дорогах, що спричинили гибель або поранення людей, пошкодження автомобілів, вантажів в результаті неправильних дій учасників цього процесу (водіїв, пішоходів, пасажирів), а також осіб, відповідальних за технічний стан та правильну експлуатацію автомобілів та доріг.

Дослідження також показують зв'язок між емоційним станом водія і безпекою водіння. Зміни в емоційному стані можуть посилити схильність людини до ризику. Іноді ці емоції можуть бути швидкоплинними, іноді вони набувають стійкий характер. Слабкий емоційний контроль різко збільшує ризик наступу дорожньо-транспортних пригод.

Психологія водія – найважливіший фактор, що пояснює таку неадекватну поведінку на дорозі. Вона включає в себе індивідуальні особливості характеру водія, транспортні сценарії. І те, як водій оцінює виникаючі на дорозі ситуації.

Емоції, такі як нудьга, призводять до втоми. А втома, як відомо, послаблює робочі характеристики учасника руху і збільшує небезпеку зіткнення. Існує і така проблема як бажання “гострих відчуттів”. Рухаючись з надмірною швидкістю, проскакуючи перехрестя на заборонний сигнал світлофора, водій активно шукає викид адреналіну. Зазвичай це відбувається під впливом алкоголю.

В цілому відомо, що антикультура водія призводить до нервового збудження, що може бути сильним і слабким, проявлятися моментально або мати певний інкубаційний період, поширюватися швидко або повільно. Усе це пояснюється як культурою водія, так і психофізіологічною особливістю людини (холерик, сангвінік, флегматик). (При цьому, як правило, ніхто не аналізує такий тип, як меланхолік, тому що ці особи, як правило, не сідають за кермо автомобілів). Але в значно більшому обсязі при керуванні автомобілем, а тим паче при настанні дорожньо-транспортної пригоди має не психофізіологічна особливість, а його культура, як водія. Культура водія – це значною мірою керування своїми емоціями, які ні в якому разі не повинні відображати його психічний стан.

В цілому культура водія зменшує дорожній ризик. Дорожній ризик – це сукупність усіх чинників: технічний стан автомобіля, стан нервової системи водія і динаміку фізіологічних процесів, його загальний стан здоров'я, що не призводить до катастрофічних наслідків (інсульт, інфаркт, різкі приступи болю), безкомпромісну їзду, що повністю гарантує уникнення зіткнень з іншими учасниками дорожнього руху, а також їзду без порушень правил дорожнього руху та зауважень з боку дорожньо-патрульної служби.

Розглянемо вплив основних чинників. Технічний стан автомобіля – це те що впливає на керуваність автомобіля і посилює вірогідність вчинення дорожньо-транспортних пригод, особливо в стресових ситуаціях. Тому більшість розвинутих країн світу систематично розробляє нові більш технічно вдосконалені транспортні засоби з технічним обладнанням, що зменшує ризик вчинення дорожньо-транспортних пригод і полегшує виконання водієм своїх функцій.

На дорогах нашої країни багато є застарілих автомобілів, що дуже часто стають однією з передумов вчинення дорожньо-транспортних пригод. Хоча, якщо довіряти офіційній статистиці, то така причина дорожньо-транспортної пригоди, як керування несправним транспортним засобом склала є у 2023 р. лише 40 фактів (0,17 %) з загальної кількості. Тривалий час в нашій країні відсутній обов'язковий технічний контроль. Питання обов'язкового технічного контролю автомобілів в Україні є актуальним уже протягом кількох років. Європейський Союз довгий час намагається наголошувати на необхідності впровадження цього стандарту в Україні, тому що ми єдина країна в Європейському Союзі, де його нема. Тим паче, що 23 червня 2023 р. лідери 27 країн-членів ЄС ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Це означає реформування правового поля та трансформацію національної правової моделі відповідно до *acquis communautaire* ЄС. Але на сьогодні технічно важко здійснити впровадження обов'язкового технічного контролю автомобілів в Україні. Тому і на початку 2024 р. питання обов'язкового технічного контролю залишається відкритим, мабуть до закінчення воєнного стану, який поки що продовжено до 13 травня 2024 р.

Стан нервової системи водія. На нього, в першу чергу, впливає психологічний стрес, який включає в себе аналіз значущості ситуації зі включенням інтелектуальних процесів і особистісних особливостей індивіда, що може виникати і виникає у зв'язку із суб'єктивними особливостями сприйняття його людиною (конкретним водієм). Тому неможливо виділити універсальні ситуації, що викликають психологічний стрес, тим паче, що він завжди проявляється по-різному у різних осіб. Інакше кажучи, можна зробити висновок, що організм виконує функцію мобілізації і при цьому в ньому відбувається низка фізіологічних змін. Існує значна кількість доказів, що на протидію шкідливим факторам впливає психологічний стан людини.

Велике значення має їзда без порушень правил дорожнього руху. На нашу думку при сучасних підходах до підготовки водіїв автотранспортних засобів необхідно приділяти увагу розвитку процесів пізнавальної сфери – це буде сприяти розвитку вміння приймати адекватні рішення в короткі часові проміжки, що в підсумку буде позитивно впливати на регуляцію емоційних станів. Скоєння водіями дорожньо-транспортних пригод є наслідком невміння водіями в екстремальних ситуаціях (стресових станах) керувати своїм емоційним станом. Зміст, форма, методи професійного навчання майбутніх водіїв повинні підпорядковуватися меті розвитку таких установок стосовно професії, які складають основу для формування готовності до реалізації професійних обов'язків водія.

Навмисне невиконання правил дорожнього руху, на думку С. Осташевського, пояснюється тим, що між знаннями правил та їхнім виконанням знаходяться внутрішні (психічні) механізми, що регулюють діяльність водіїв. Найчастіше водії, які схильні до аварійного типу водіння, не підозрюють про це, «не бачать себе з боку», вважають, що поведінка на дорозі і в суспільстві абсолютно не залежать одна від одної. Для кандидатів у водії необхідно в період навчання розкрити ті внутрішні (психічні) механізми регуляції поведінки, які потім утворюють їхній стиль водіння [3, с. 17].

На жаль, на сучасному етапі підготовка майбутніх водіїв залишається на невисокому рівні. Офіційно і в 2024 р. продовжує поширюватися практика отримання посвідчення водія без навчання в автошколі. Крім того, під час дії воєнного стану дозволяється користуватись протермінованим посвідченням водія. З таким документом можливо керувати транспортним засобом як на території України, так і за кордоном тим українцям, які отримали тимчасовий захист. Це також негативний момент, тому що такі водії дуже часто не орієнтуються у змінах правил дорожнього руху.

Починаючи з 1 січня 2024 р., набули чинності нові стандарти Європейського Союзу. Водіям у віці 65 років і старше для продовження терміну дії водійських прав буде необхідно пройти психологічне обстеження. Ця вимога спрямована на підвищення безпеки на дорогах та зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Під час проходження психологічних тестів для водіїв похилого віку будуть виявлятися можливі труднощі з концентрацією, а також оцінюватиметься загальний психологічний стан. Але в Україні такі новації навряд чи запрацюють в 2024 р.

Велике значення має і такий чинник, як їзда без зауважень з боку дорожньо-патрульної служби. Тому що це демонструє як навички водія, так і культуру керування транспортним засобом. У багатьох європейських країнах успішно працює ще один механізм – система штрафних балів. В кожній країні при її

функціонуванні є відмінності. Але головне, що система штрафних балів передбачає нарахування балів за порушення Правил дорожнього руху. Якщо водій набирає певну кількість балів, у нього вилучають права. Або ж навпаки – бали вираховуватимуть за порушення, а той, хто вичерпав свій ліміт, втрачає право керувати авто (тимчасово або постійно). Штрафні бали нараховуватимуть за порушення, зафіксовані як в автоматичному режимі, так і патрульними. Кількість балів у більшості країн Європи залежить від тяжкості порушення. Якщо людина певний період не порушує повторно, штрафні бали анулюються (або навпаки, повертаються списані). Кількість балів у більшості країн Європи залежить від тяжкості порушення. Якщо людина певний період не порушує повторно, штрафні бали анулюються (або навпаки, повертаються списані). Відповідно, головна перевага системи – вона спонукає водіїв уникати повторних систематичних порушень правил дорожнього руху.

За даними Європейської транспортної комісії, у перший рік після запровадження системи штрафних балів кількість дорожньо-транспортних пригод зменшилася, наприклад, на 1,4% в Ірландії (2002), 3,2% в Італії (2003), 14% у Данії (2005) та 7,6% в Іспанії (2006), порівняно з роком до їх введення. У Франції в рік після запровадження штрафних балів (1992) кількість смертельних випадків на дорогах була на 7% меншою, ніж у попередньому році. Штрафні бали застосовують в Ірландії, Португалії, Іспанії, Італії, Франції, Польщі, Німеччині, Чехії, Норвегії та інших країнах Європи. Впровадження такої системи знижує кількість порушень правил дорожнього руху приблизно на 30% і госпіталізацій внаслідок дорожньо-транспортних пригод на понад 50%.

На папері ця система в Україні існувала ще з 2015 р. Однак повноцінно вона так і не почала свою роботу, а перед запуском системи автоматичної фотовідеофіксації, Верховна Рада скасувала цю систему в червні 2020 р. В Україні необхідно повернутися до реального запровадження цієї системи, при цьому порушення, за які водіям нараховуються бали, мають фіксуватися як патрульними, так і в автоматичному режимі. Порушник має одночасно отримувати і бали, і грошовий штраф. Таким чином, система штрафних балів змінюватиме поведінку на краще, тому що будуть карати водіїв за систематичні порушення. Окрім цього, європейська практика показує, що ефективніше додавати водіям бали (які будуть накопичуватися), замість дозволяти їм порушувати правила, віднімаючи бали від автоматично наданих.

При цьому необхідно зважити і на самодисципліну водія. Одним із основних проявів якої є уміння утриматися від вживання наркотиків та алкоголю. Офіційно в 2023 р. таких дорожньо-транспортних сталося лише 942 пригоди, 4 % від загальної кількості, але на жаль зрозуміло, що не усі, хто був за кермом в нетверезому стані вчинив дорожньо-транспортну пригоду, на щастя. [1].

Необхідно проаналізувати дорожньо-транспортні пригоди за основними причинами. В 2023 р. 39,0 % дорожньо-транспортних пригод сталося із-за перевищення безпечної швидкості (9215 з 23 642). Із-за цієї причини загинуло 51,4 % (1570 з 3053), травмовано 39,2 % (11564 з 29502). Інакше кажучи вислів «швидкість вбиває» є вірним. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кожне збільшення швидкості на 1 % підвищує рівень аварії зі смертельним наслідком на 4 %. Тому прості і недорогі зміни дизайну доріг до встановлення «лежачих поліцейських» рятують життя, тому що змушують водіїв знижувати швидкість руху автотранспортного засобу. В статистиці також окремо вказується причина «перевищення встановленої швидкості руху». Таких дорожньо-транспортних пригод сталося 2,7% (642 з 23642). Ця причина обумовила загибель 146 осіб (4,8 %) і 800 травмованих (2,7 %) [1].

Висновки. Питанням безпеки дорожнього руху приділяється значна увага на міжнародному рівні. У світі летальні випадки внаслідок ДТП посідають друге місце серед зовнішніх причин смерті, не пов'язаних з хворобами, після самогубств, та є основною причиною смерті серед людей у віці 15-29 років. При цьому найвищі показники мають країни зі слабкою економікою. На жаль, до таких країн відноситься й Україна. Так, якщо серед країн європейського континенту середній рівень смертей внаслідок дорожньо-транспортних пригод становить 4 особи на 100 тисяч населення у рік, то в Україні цей показник перевищує 8. Тому варто запроваджувати якомога швидше зміни заради безпеки дорожнього руху задля того, щоб щороку не гинуло у дорожньо-транспортних пригодах 1,2 мільйона людей, як це є зараз у світі.

31 серпня 2020 р. була прийнята резолюція ООН А/74/L.86 «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі», якою Друге десятиліття дій із забезпечення безпеки дорожнього руху (2021–2030 роки) оголошено періодом досягнення амбітної мети міжнародної людської спільноти – це скорочення смертності і травматизму від дорожньо-транспортних пригод на 50 % та закликала держави-члени продовжувати дії за всіма пов'язаними з безпекою дорожнього руху цільовими показниками.

Зрозуміло, що першим і домінуючим детермінаційним фактором стає людський фактор, а також все те, що сприяє його протиправному прояву (недосконалість дорожньої інфраструктури, слабкість нормативно-правової врегульованості відносин у зазначеній сфері, конструктивні недоліки транспортних засобів і кола їх визначення, вади управління і контролю тощо). Начальною стає проблема культуризації дорожнього руху, обмеження свавілля водіїв і підвищення рівня обережності пішоходів та інших учасників дорожнього руху та експлуатації транспорту [4, с. 114-115].

При цьому із комплексу суспільно-рольових, моральних, психофізіологічних властивостей (без занурення у сферу несвідомого) ознак свавільної, недисциплінованої, бравадної і навіть просто звичної водійської поведінки виділяють, перш за все, загальну культуру водія. [5, с 88]. При цьому необхідно враховувати, що вона також залежить від психоемоційного стану водія, яке обумовлено як психофізіологічною особливістю людини, так і чинниками, які впливають на нею.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Статистика ДТП в Україні. Офіційний сайт Патрульної поліції. URL: [https:// patrolpolice.gov.ua/statystyka/](https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/)
2. Батиргарєєва В.С. Статистичний аналіз правопорушень у сфері дорожнього руху: про коректність співставлення. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 25 лист. 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. 257 с.; с. 153 – 156.
3. Осташевський С. Надійність водія та основні фактори, що її визначають. *Автошляховик України*. 2013. Вип. 1. С. 17–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/au_2013_1_6.
4. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2021. Вип. 42.
5. Голіна В. В. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням : монографія. Харків : Право, 2023. 184 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986870>.

УДК 336.276

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВ'ЯЗАННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Костянтин ХРИСТОФОРІДС,
здобувач вищої освіти факультету
міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого;

Науковий керівник:
Лариса КОВАЛЕНКО,
доктор юридичних наук, професорка,
доцентка кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого

У статті розглянуто теоретичні основи функціонування державного боргу, з'ясовано роль зовнішнього боргу в національній економіці в контексті цільових орієнтирів боргової стратегії держави; розкрито зміст, уточнено трактування поняття «управління державним боргом», а також визначено складові елементи механізму управління державним боргом

Ключові слова: державний борг, економічний розвиток, державний бюджет, дефіцит, стагнація.

The article examines the theoretical foundations of state debt functioning, clarifies the role of external debt in the national economy in the context of the target orientations of the state's debt strategy; reveals the content, specifies the interpretation of the concept of "public debt management", and determines the components of the public debt management mechanism.

Keywords: public debt, economic development, state budget, deficit, stagnation.

У науковій спільноті панує думка, що державний борг є інструментом розв'язання сталого економічного розвитку країни. Але це можливо лише в умовах проведення правильної фінансової політики. Інакше державний борг може стати страшною борговою пасткою з катастрофічними наслідками [3].

Як відомо, державний борг виникає внаслідок дефіциту державного бюджету. Для того щоб уникнути дефіциту, держава вимушена брати позики. Позики можуть бути як внутрішні, тобто за рахунок населення держави, так і

зовнішні, за рахунок країн-кредиторів. Таким чином, державний борг може бути внутрішнім та зовнішнім. Сутність внутрішнього боргу полягає в тому, що держава випускає цінні папери, державні облігації та казначейські векселі, і продає їх населенню, домогосподарствам та фірмам [1]. Населення у розвинутих країнах із задоволенням купує державні цінні папери, оскільки вони високоліквідні, надійні та високодохідні. У випадку із зовнішнім боргом, дефіцит державного бюджету фінансується за рахунок позик у інших країн або міжнародних фінансових організацій, наприклад МВФ чи Світовий банк. Таким чином з'являється можливість отримання великих сум грошей, які в майбутньому треба повернути з визначеним процентом.

Для стрімкого економічного розвитку країни державний борг є навіть в якомусь сенсі необхідним. Так як збільшення обсягів виробництва, розвиток промисловості, покращення умов життя та праці та соціальні програми потребують ще більшого фінансування. Яскравим прикладом до цього аргументу можуть слугувати провідні країни світу : США із зовнішнім боргом в 31 трлн. дол., Велика Британія з 8 трлн. дол., Франція з 5 трлн. дол.. Для об'єктивності показників державний борг співвідносять до ВВП країни. Вважається, що оптимальним рівнем державного боргу є 30% від ВВП [2]. Найбільший показник має Японія – 247% ВВП. Але це не заважає їй бути третьою економікою світу. Справа в тому, що ці країни використовують позики не тільки для того, щоб заповнити «фінансову дірку» державного бюджету, а й для того, щоб допомогти власній економіці справитися з постійно зростаючим попитом, допомогти не тільки державним, а й приватним підприємствам та стримувати рецесію.

Якщо темпи росту державного боргу менші, ніж темпи росту економіки, то борг не страшний. А от за низьких темпів економічного зростання державний борг перетворюється на серйозну макроекономічну проблему. Небезпека великого державного боргу пов'язана не з тим, що уряд може збанкрутувати. Подібне неможливе, оскільки, як правило уряд не гасить борг, а рефінансує, тобто будує фінансову піраміду, випускаючи нові державні позики й роблячи нові державні борги для гасіння старих [5]. Серйозними проблемами великого державного боргу є: зниження ефективності економіки, оскільки відволікаються кошти з виробничого сектору економіки, перерозподіл доходу від приватного сектору до державного, необхідність виплати відсотків за боргом може вимагати підвищення податків, що приведе до руйнування виробничих стимулів, створюється загроза дуже високої інфляції. Яскравим прикладом до цього може стати Греція. Країна неодноразово оголошувала дефолт, що означає неспроможність виплати боргу. На даний момент державний борг Греції складає 184% ВВП, що є найбільшим показником серед країн ЄС [4]. Греція, з її нестабільною економікою та внутрішніми політичними проблемами, брала

позики у МВФ задля гасіння старих боргів. Ріст відсоткової ставки за новими кредитами обтяжує і без того слабку економіку. Як наслідок, збільшення рівня безробіття, який є також найбільшим серед країн ЄС і складає 28%, від'ємні показники росту ВВП, скорочення соціальних виплат населення.

Отже, за умов стабільного економічного розвитку, державний борг не стане серйозною макроекономічною проблемою для країни. Адже при раціональному розподілі отриманих ресурсів, держава з легкістю зможе сплатити кредит, оскільки надані гроші фінансують економічний апарат, який забезпечить ще більший прибуток та підвищення економічного розвитку. У випадку надання кредиту в «недобрі руки», державний борг може стати глобальною кризою, який супроводжується підвищеним рівнем соціальної напруги, появою гіперінфляції, корумпованістю влади, вимиванням грошей, політичною нестабільністю, економічним занепадом та зниженням рівня життя населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рожко О.В. Економічна природа та значення державного кредиту в економіці України. *Банківська справа*. 2008. № 4. С. 81–89.
2. Вахненко Т.П. Особливості формування державного боргу та управління його складовими в період фінансової кризи. *Фінанси України*. 2010. № 6. С. 14–28.
3. Ярошевич Н.Б. Управління державним боргом: зарубіжний досвід та українська реальність. *Науковий вісник НЛТУ*. 2007. № 17. С. 266–271.
4. Статистична інформація / Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Молчанова А.Ю. Державний борг України: механізм управління та обслуговування. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи*. Львів: МАУП, 2016. С. 40–42.

УДК 343.148.5

ВИРІШЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ЕКСПЕРТИЗОЮ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА НАСЛІДКАМИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Петро ТИМКОВИЧ,
старший науковий співробітник
сектору економічних
досліджень
лабораторії товарознавчих та
економічних досліджень,
Львівський науково-дослідний
інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України

Досліджено питання щодо документування підприємствами, установами, організаціями в бухгалтерському та податковому обліку майна, розташованого в зоні бойових дій або знаходиться на тимчасово окупованих територіях України.

Ключові слова: інвентаризація, судово-економічна експертиза, суб'єкт господарювання, зона бойових дій, тимчасово окуповані території.

The issue of documenting property by enterprises, institutions, and organizations in accounting and tax accounting, located in the zone of armed conflict or on temporarily occupied territories of Ukraine, has been investigated.

Keywords: inventory, forensic economic expertise, economic entity, zone of armed conflict, temporarily occupied territories.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день для підприємств, установ, організацій постало ряд проблемних питань щодо розпорядження майном, яке знаходиться на територіях України, які за наслідками російської збройної агресії опинилися в районах проведення бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях. Суть зазначеної проблеми полягає у забезпеченні дотримання вимог чинного законодавства щодо ведення бухгалтерського обліку та оподаткування.

Мета дослідження: Висвітлення проблемних питань документування суб'єктами господарювання майна, яке розташовано у зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях з метою визначення змісту експертного завдання та конкретизації застосування методів судово-економічної експертизи у

процесі вирішення судовими експертами завдань, пов'язаних із документування господарських операцій щодо вказаного майна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втрата суб'єктом господарювання контролю над майном, що залишилося на окупованій території чи перебуває у зоні бойових дій нівелює відповідність вказаного майна критеріям, що характеризують його «активами» підприємства, а саме - як ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [3].

До вищезгаданих проблем із відображення в документах бухгалтерського та податкового обліку суб'єктів господарювання операцій із майном, яке залишилося на окупованій території чи перебуває у зоні бойових слід віднести наступні завдання:

- організація проведення інвентаризації активів;
- забезпечення та документування списання знищеного або зіпсованого майна;
- встановлення негативного впливу форс-мажорних обставин на майно суб'єкта господарювання, а також визначення суми втрат від зменшення корисності об'єктів основних засобів, відповідно до національних [4] чи міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [1];
- нарахування амортизації необоротних активів, згідно національних чи міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а також Податкового кодексу України [2].

В силу того, що за підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності на усе майно, яке розташоване в зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях, оскільки таке набуто згідно із законодавством України, Кабінетом Міністрів України встановлено, що підприємства які мали (мають) місцезнаходження в районах проведення воєнних (бойових) дій у період дії воєнного стану, або підприємства, структурні підрозділи (відокремлене майно) яких розташовані на (в) таких територіях (районах), проводять інвентаризацію у разі можливості безпечного та безперешкодного доступу уповноважених осіб до активів, первинних документів і реєстрів бухгалтерського обліку, в яких відображені зобов'язання та власний капітал підприємств [6].

Крім того, у річній фінансовій звітності інформація про активи до яких неможливо забезпечити безпечний та безперешкодний доступ, а також про зобов'язання і власний капітал, які не можуть бути документально підтверджені через відсутність доступу до відповідних первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку відображається за даними бухгалтерського обліку.

Аналогічне за змістом роз'яснення надано Міністерством фінансів України [8], згідно із яким необоротні активи та запаси, які відображалися в бухгалтерському обліку до введення воєнного стану, та які на дату складання

фінансової звітності фактично перебувають на тимчасово окупованій території або в районах проведення воєнних (бойових) дій, продовжують обліковуватись у складі активів підприємства. При цьому, списання знищеного або зіпсованого майна здійснюватиметься за правилами оформлення результатів інвентаризації активів, передбаченими чинним законодавством України [5].

Згідно консультації, розміщеної на веб-порталі Державної податкової служби України [7], якщо платник податку на прибуток продовжує нараховувати амортизацію по основних засобах, призначених для використання у господарській діяльності та які знаходяться на тимчасово окупованій території або в районах проведення воєнних (бойових) дій, у відповідності до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності вказані основні засоби можуть амортизуватися протягом такого періоду у податковому обліку відповідно до вимог п. 138.3 ст.138 [2].

У разі, якщо платник податку на прибуток до моменту настання умов доступу до необоротних активів (основних засобів) за результатами оцінки негативного впливу змін в економічному і правовому середовищі визнає суми втрат від зменшення корисності таких активів, то такий платник, керуючись п. 138.1 ст. 138 [2], збільшує фінансовий результат до оподаткування на суму втрат від зменшення корисності таких основних засобів, включених до витрат звітного періоду відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності [7].

Результати таких обставин непереборної сили, як бойові дії та окупація територій зазвичай мають негативні наслідки, які в подальшому однозначно становитимуть предмет судових спорів та кримінальних розслідувань, вирішення яких вимагатиме проведення уповноваженими особами відповідних процесуальних дій, в тому числі і призначення проведення судово-економічних експертиз.

Вказані судові експертизи проводитимуться експертами з економічного виду досліджень із застосуванням основних методів судово-економічної експертизи, а саме методів: зіставлення, документальної перевірки та моделювання.

Судовими експертами з економічного виду досліджень вищевказані методи судово-економічної експертизи можуть застосовуватись незалежно один від одного, проте нерідко ці методи застосовуються експертами системно – у тісному поєднанні правил та прийомів, які їх визначають. Як правило, вказаний підхід у застосуванні методів дослідження зумовлено специфікою задокументованих у бухгалтерських документах господарських операцій чи економічних показників, повністю підібраних у матеріалах справи об'єктів дослідження, а також наданими на дослідження іншими документальними даними щодо фактичних обставин справи.

Зважаючи на те, що на території бойових дій чи окупованих державних територіях активи підприємств знаходяться уже тривалий час, який для цілей бухгалтерського обліку визначається певною кількістю звітних періодів, підставним є вважати про неможливість використання суб'єктом господарювання зазначених активів, що обумовлено наступними факторами:

- невизначеністю дати поновлення їх використання у виробничо-господарській діяльності;
- отримання з офіційних джерел достовірної інформації щодо руйнування, як внаслідок бойових дій.

А тому, зміст експертного завдання у справах, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств у власності яких є майно, що знаходиться у зоні бойових дій чи розташоване на тимчасово окупованих територіях може включати суміжні питання, вирішення яких не відноситься до предмету судово-економічної експерти. Як правило, це завдання на предмет визначення технічних характеристик майна (повнота укомплектування обладнання, класифікація запасів/продукції по товарних групах, ступінь руйнування об'єктів господарювання тощо), встановлення розміру його ринкової вартості, підтвердження відповідності вартості виконаних будівельно-ремонтних робіт державним будівельним нормам і інші.

Враховуючи вищевказане на вирішення судово-економічних експертиз можуть ставитися питання щодо документального підтвердження здійснення господарських операцій з майном підприємств, яке розміщувалось в зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях, обґрунтованості висновків перевірок/ревізій державних контролюючих органів, уповноважених на здійснення відповідних контрольних заходів щодо результатів фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, проте із врахуванням висновків іншого виду судових експертиз - товарознавчих, транспортно-товарознавчих, будівельно-технічних та інших експертиз, відповідно до обставин справи, які є предметом досудового розслідування чи судового розгляду. Тобто, алгоритм дослідження судово-економічною експертизою наданих об'єктів доповнюватиметься дослідженнями із застосуванням результатів вищевказаних судових експертиз.

При проведенні судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств у власності яких є майно, що знаходиться у зоні бойових дій чи розташоване на тимчасово окупованих територіях дослідженню підлягатимуть об'єкти дослідження та інформаційні джерела, згідно наступного переліку:

- первинні бухгалтерські документи щодо господарських операцій із вищевказаним майном;

- облікові реєстри щодо узагальнення даних прийнятих до обліку первинних документів по господарських операціях з поступлення, вибуття, використання облікованих на підприємстві активів, нарахування амортизації, зменшення корисності активів і ін.;
- матеріали проведених інвентаризацій;
- матеріали документальних перевірок чи ревізій уповноважених контролюючих органів;
- висновки судових експертиз, документи щодо технічних характеристик об'єкта контролю;
- нормативні документи, розпорядчі документи органів місцевого самоврядування, судові ухвали (постанови, рішення), пояснення та протоколи допиту осіб.

Висновки. Проведення судово-економічних експертиз у справах, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю підприємств у власності яких є майно, що знаходиться у зоні бойових дій чи розташоване на тимчасово окупованих територіях сприятиме вирішенню органами досудового розслідування завдань по виявленню злочинів та прийняттю судами законних рішень. А тому, висновок експерта за результатами проведення судово-економічної експертизи, як процесуальний документ та достовірне джерело інформації являється невід'ємною складовою доказової бази при захисті прав та інтересів суб'єктів господарювання стосовно належного їм майна, розташованого на територіях щодо яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 36 (МСБО 36). Зменшення корисності активів : Стандарт Ради з Міжнар. стандартів бух. обліку від 01.01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text (дата звернення: 04.04.2024).
2. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI : станом на 1 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 04.04.2024).
3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 04.04.2024).
4. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 28 "Зменшення корисності активів" : Наказ М-ва фінансів України від 24.12.2004 р. № 817 : станом на 3 листоп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-05#Text> (дата звернення: 04.04.2024).

5. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: Наказ М-ва фінансів України від 02.09.2014 р. № 879 : станом на 29 лип. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата звернення: 04.04.2024).

6. Про затвердження Порядку подання фінансової звітності: Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2000 р. № 419 : станом на 2 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-п#Text> (дата звернення: 04.04.2024).

7. Щодо амортизації у податковому обліку основних засобів, які знаходяться на тимчасово окупованій території. *tax.gov.ua*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/674145.html> (дата звернення: 04.04.2024).

8. Щодо питань, пов'язаних з порядком списання підприємствами знищеного або зіпсованого майна у зв'язку із російською збройною агресією. *tax.gov.ua*. URL: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini-/629143.html> (дата звернення: 04.04.2024).

УДК 321.01

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ

Софія ДРОТЕНКО,

здобувачка освіти першого (фаховий
молодший бакалавр) рівня
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена дослідженню основних елементів та ключових теорій, які торкаються можливих шляхів походження держави. Також, розглянуто основні теорії: патріархальну, теологічну та договірну. Більш детальне дослідження вказаних теорій дало можливість розширити та систематизувати дослідження даної теми. Розглянуті теорії розкривають різні частини елементів раніше здійснених досліджень, для подальшого формулювання та виокремлення знань у галузі політики та соціологічних досліджень. У цьому аналізі також було досліджено вплив та взаємозв'язок між основними теоріями походження держави.

Ключові слова: держава, теорія походження держави, дослідження, патріархальна теорія, теологічна теорія, договірна теорія.

The study revealed the main elements and key theories that touch on the possible ways of the emergence of the state. The main theories are also considered: patriarchal, theological and contractual. A more detailed study of these theories made it possible to expand and systematize research on this topic. The considered theories reveal different parts of the elements of previously conducted research, for further formulation and isolation of knowledge in the field of politics and sociological research. In this analysis, the study also examined the influence and relationship between the main theories of the origin of the state.

Key words: state, theory of the origin of the state, research, patriarchal theory, theological theory, contractual theory.

Постановка проблеми. У постіндустріальній політичній галузі все частіше на першому місці постає важливість усвідомлення теорій походження держави. Але, не дивлячись на розмаїття теорій та можливих шляхів для їх дослідження, щоб мати надалі можливість розкрити питання стосовно сутності цих теорій та їх впливу на сьогодення. Важливість розширення знань, стовно того, як утворювався державний устрій займає перші позиції серед необхідних для вирішення питань стосовно політичної галузі, а також має вплив на розвиток майбутніх політичних організацій та вдосконалення державного устрою сьогодення та майбутнього.

Мета дослідження полягає у вивченні основних теорій походження держави та права.

Виклад основного матеріалу. Кожна з теорій походження держави та права має важливе значення для подальшого розвитку та розуміння історії. Розглянемо основні теорії, які є на думку науковців є дуже актуальними.

Патріархальна теорія. Один із китайських науковців розглядав державу як велику родину, також ця людина була відомим викладачем і, можливо, просував таким чином свої розуміння – це Конфуцій. У своїх роздумах він зазначав: «Влада імператора уподібнювалась до влади батька, а відношення правителів і підвладних – родинним стосункам, де молодші залежать від старших і повинні бути їм віддані, слухатись і підкорятись без заперечень. А правителі в свою чергу повинні піклуватись про благо своїх підданих, як це має бути в родині». Ця теорія навіть залишила свій слід у такій течії, як конфуціанство, у основу якого покладено головним правилом повагу до старших поколінь та становищ, а засновник даного вчення вважав: «Держава – це патріархальна сім'я, де володарі відповідають за своїх підданих, а громадяни, у свою чергу, є творцями успіхів своєї Вітчизни» [1].

Не тільки Конфуцій досліджував та розкривав сутність виникнення держави з родини. Були й інші науковці, які дивилися з іншого боку на досліджувану тему, а їх тези беруть за початок зародження процесу створення та удосконалення родини набагато раніше – ще від Адама та Єви, які згідно переконань науковців дали початок розвитку сім'ї, у результаті чого влада дана йому Богом є незаперечною [2]. Монарх повинен був поважати своїх підданих, діти отримували повагу від батьків, недопустимо було ставати жорстокою та абсолютно не демократичною правлячою особистістю. У підкоренні монарха були усі, а змінювати чи створювати закони влади нікому не давалося, окрім правителя. Нарядчим органом при вищій верстві влади був саме парламент, що не мав більше функцій окрім радитись з монархом за потреби самого монарха. Науковцем, що висував такі тези є Роберт Філмер, діяльність якого припала на 18 століття.

Поширення та популярність така теорія здобула у Римі та Стародавній Греції. Вона передбачала абсолютну владу над людьми, ніби над рабами, відсутність свободи слова та нульову активність особи, як частини соціуму. Державою могли правити лише тільки ті, хто правили родинами, вони ставали священними, як і їх влада. Монарх залишав своє продовження та спадок свого управління державою та всіма її складовими у своїх дітях, які у подальшому ставали їх «гілками», своєрідним продовженням попереднього режиму влади їх батьків.

Монархи різних епох дуже вплинули на становлення та розвиток сучасних держав, їх устрій, суспільний лад, політичні режими, здійснення зовнішньої та внутрішньої політики голів держав.

Договірна теорія виникнення держави та права базує своє існування на тому, що держава стала результатом певного договору між конкретними особами. Жан Жак Руссо був впевнений в тому, що люди з того часу, як вони народились були вже наділені певними правами та свободами. Наприклад з народження людина мала право на існування, яке ніхто не мав права знецінювати та забирати, право на житло, а також право на те, щоб продовжувати своє існування без перешкод які могли б припинити продовження його подальший розвиток. Також науковець стверджував, що члени суспільства того часового відрізка мали особисті права.

Договірна теорія мала право на існування в різні часові проміжки в історії людства. В епоху Просвітництва у 17-18 столітті в Англії, звідки родом і сам науковець, теорію, що розглядається підтримували різні філософи епохи Просвітництва: заради того щоб мати змогу частково, або повністю зберігати важливі для них об'єкти приватної форми власності. Також ці прийоми застосовувались щоб люди змогли підтримувати необхідний їм порядок та спокій у сфері цивільних відносин, громадяни дуже часто між собою вступали у договірні стосунки.

У більшості випадків учасники суспільного процесу свідомо відмовлялись від вродженого права на власну свободу та створювали чітко систематизовану, впорядковану самими людьми розгалужену систему законів, які послуговували правозахисниками та третіми особами. «Люди мали владу, котра починала своє існування з закону, ще до того періоду, коли держава започаткувала своє існування» – вважав філософ та науковець Джон Локк.

«Люди можуть об'єднувати та спрямовувати у потрібному напрямку сили, які вони мають при собі, проте не здатні створювати кращі сили – один з найперших створених суспільством засіб для охорони себе та своїх прав» – вважав Ж.Ж Руссо [3]. Люди об'єднуючись у державу могли вільно використовувати її для досягнення власних чітко виокремлених та поставлених між собою цілей.

Дослідження показали, що держава була інструментом в руках народу задля захисту своїх прав – це було обумовлено дуже обмеженою за кількістю та ресурсів.

Однією з основних ознак договірної теорії є легітимність влади. Це означає, що держава повинна відповідати повній безпеці та безперешкодному існуванню суспільних відносин. Влада у державі ж повинна показати себе як договір людей та базувати своє поширення лише на контракті людей.

Ж.Ж Руссо зазначав: «Коли я кажу, що об'єкт законів завжди є загальним, я маю на увазі, що для закону піддані постають єдиним цілим, а їхні вчинки – абстрактними, і він ніколи не розглядає ані людей як індивідів, ані якоїсь партикулярної дії. Так, закон безумовно може приписати, щоб існували привілеї, але він не може надати їх конкретній особі. Закон може розподілити громадян на декілька класів, може навіть визначити ті якості, на підставі яких певні класи отримують певні права, але він не може приписувати, щоб тих або інших громадян прийняли до цих класів. Він може встановити монархічний спосіб урядування і спадкову передачу влади, але він не може ані обирати короля, ані призначати династію, що править. Коротше кажучи, жодна функція, що має відношення до якогось особливого об'єкту, не може бути властивою законодавчій владі; «Це – одна з причин того, що закон не може мати зворотної дії, бо тоді б його було постановлено щодо партикулярного факту, а не загалом щодо цілого типу вчинків, які ще не стали вчинками тих чи інших осіб і які набуватимуть індивідуального характеру лише після публікації закону і через волю тих, хто їх здійснюватиме» – писав у своїй роботі Ж.Ж Руссо [6].

Як наслідок такої позиції і могла виникнути на думку науковців, що поглиблено досліджували цю тему і могла виникнути держава з усіма її концепціями, щодо вирішення суспільних питань, які поставали дуже часто а потребували вирішень, щоб вони більше не повторювались. Але якщо вони б і повторились, то люди мали б чітко визначені способи для їх розв'язання.

Згідно з цією теорією, держава почала своє існування у результаті Божого задуму та є наслідком договору між Богом та людиною.

Держава має релігійне походження. Прихильники цієї теорії вважали, що держава є «подарунком» від Бога людині. Такий підхід розуміння держави часто базується на релігійних текстах закріплених у книгах, що належать тій чи іншій релігії.

Закони мають релігійне підґрунтя. Божественна воля, на якій базувались закони, дає повне право вважати самі нормативно-правові акти недоторканими спираючись на релігію.

Богоцентрична влада або Бог – центр усього. Відповідно до божої волі встановлювались правила та принципи. У державних процесах правителі вважались головними, а їх воля була божою волею.

Визнання абсолютної легальності та законності влади правителів. Це було можливим завдяки тому, що усі моральні принципи мали релігійне підґрунтя, яке врегульовувало суспільні відносини.

Історія Єгипту тісно пов'язана з їх віруваннями та ритуалами. На стінах пірамід чітко розписана за допомогою малюнків навіть їх ієрархія у системі управління державою. На малюнках також важливу роль відігравали розміри зображених на них персонажів – чим більше розмір, тим вище статус того, кого зобразили. Фараони були одягнені в урочистий одяг, що лише підкреслював їх сакральність та божественність. Під зображеннями у більшості випадків, як підкреслюють історики, були записані молитви чи якісь ритуали, які мали звершувати єгиптяни, щоб задовольнити волю богів. Ці молитви ставали підтвердженням відданості фазану від його народу як до спадкоємця та посланника бога Ра на землі. Самі молитви та ритуали були записані за допомогою ієрогліфів, а місцем для їх зображення були піраміди, храми, саркофаги чи навіть стіни палаців у яких знаходились самі фараони та їх слуги.

Особливу увагу у часи Стародавнього Єгипту приділяли жінкам. Дуже часто їм присвячували вірші, а образити жінку було порушенням закону та честі, що каралось. Жінки були недоторканими та теж вважались уособленням богині. Влада також передавалась по жіночій лінії [4].

Висновки. Кожна з розглянутих теорій має свої сильні та слабкі сторони. Патріархальна теорія не пояснює, чому влада монарха є абсолютною, а договірна теорія не пояснює, як саме був укладений договір між людьми. Теологічна теорія не дає відповіді на питання про те, чому Бог створив державу.

Вивчення теорій походження держави та права має важливе значення для розуміння природи держави та її ролі в суспільстві. Ці теорії допомагають нам зрозуміти, як виникла держава, які її функції та цілі, а також які права та обов'язки мають громадяни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основні теорії походження держави та права. Мего-інфо. Юридичний портал №1 URL:<http://mego.info/%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D0%BF> (дата звернення 23.03.2024)
2. Філософія, бізнес та єдність у розвитку: Як концепція конфуціанства змінила сучасний. URL: <https://economistua.com/filosofiya-biznes-ta-yednist-u-rozvytku-yak-kontseptsiya-konfutsianstva-zminyla-suchasnyj-kytaj> (дата звернення 12.03.2024)

3. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. URL: <http://litorpys.org.ua/rousseau/rous.htm>(дата звернення 13.04.2024)
4. Перша книга Мойсеєва: Буття, розділ 10, URL: <https://only.bible/bible/ubio/gen/>(дата звернення 23.03.2024)
5. Перша книга Самуїлова, розділ 10. Біблія Онлайн URL: <https://only.bible/bible/ubio/1sa-10/>(дата звернення 16.03.2024)
6. Жінка у Стародавньому Єгипті. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Жінка_у_Стародавньому_Єгипті (дата звернення 13.03.2024)

УДК): 323.153.2:396.7(477.87)

СИЛА ДУХУ: ЖІНОЧІ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО СПРОТИВУ

Ольга ДРИГУЛА,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена вивченню жіночого обличчя українського спротиву та його впливу на історію, ідентичність та суспільство України. Проблема недооцінення ролі жінок у боротьбі за незалежність та свободу українського народу розглядається в контексті історичних подій, починаючи від козацьких часів і завершуючи сучасною ситуацією. У статті розкрито роль жінок у формуванні сучасного українського суспільства та встановленні зв'язку між їхнім діяльним опором під час війни.

Ключові слова: бойовий парамедик, війна на території України, російський полон.

The article is devoted to the study of the female face of Ukrainian resistance and its impact on the history, identity, and society of Ukraine. The problem of underestimating the role of women in the struggle for independence and freedom of the Ukrainian people is considered in the context of historical events, starting from the Cossack times and ending with the modern situation. The article reveals the role of women in shaping modern Ukrainian society and establishes a connection between their active resistance during the war.

Keywords: combat paramedic, war on the territory of Ukraine, Russian captivity.

Постановка проблеми. Історія та внесок жінок у боротьбу за незалежність, свободу та гідність України часто недооцінюються або недостатньо вивчається. Жіночі обличчя українського спротиву заслуговують на більше уваги та визнання за їхній внесок у формування сучасної української ідентичності та боротьбу за права та свободу.

Жінки в історії України відзначалися своєю мужністю, витримкою та силою духу під час різних етапів українського спротиву, починаючи від часів козацьких

повстань та закінчуючи сучасними подіями.

Мета дослідження полягає у вивченні жіночого обличчя українського опору може, що допомогти краще зрозуміти внесок жінок в історію України, їх роль у формуванні сучасного українського суспільства та побудові майбутнього. Такі погляди можуть доповнити спільне розуміння історії України та поглибити шанси на подальший розвиток культурного та суспільного життя країни.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні змушує брати до рук зброю не лише хлопців, чоловіків, а й жінок. Багато жінок відсувають своє цивільне життя на другий план та вступають до лав Збройних сил України, але не всі йдуть в піхоту, розвідку чи артилерію, багато жінок йдуть в якості медиків. Коли жінки стають бойовими медиків, їм від того стає не легше, незважаючи на те, що вони не беруть участь у штурмі, в них є свої не менш безпечні завдання. Жінки рятують життя українським військовим, практично повертають їх з «того світу».

Військових медиків та медиків називають «Янголами-охоронцями», бо вони прикладають максимум зусиль для того щоб будь-якою ціною врятувати життя пораним військовослужбовцям, вони евакуюють пораним на каретах швидкої допомоги під час артилерійських обстрілів, під час ракетних атак та інших не менш небезпечних загроз, а ворог тільки й намагається обстрілювати авто з червоними хрестами. У стабілізаційних пунктах або просто на полі бою бойові медики надають невідкладну допомогу пораним військовим.

Багато жінок-медиків під час та впродовж всього повномасштабного російського вторгнення опиняючись в оточенні ворога так наприклад Азовсталь завод імені Ілліча, що знаходяться в місті Маріуполі Донецької області. В такі тяжких умовах жінки надавали медичну допомогу пораним як тільки могли: без медичного обладнання, медичних препаратів та навіть води. Медиків робили все необхідне для що було в їх силах, використовуючи підручні матеріали, (палицями фіксували бійцям пошкоджені руки чи ноги, зупиняли кровотечу, накладали турнікети) для того щоб врятувати життя кожного українця.

Потрапивши в російський полон, вони перебуваючи у в'язницях не полишали виконувати свій медичний обов'язок: надавали медичну допомогу усім пораним шляхом вимолюванням у орків медичні препарати, воду, їжу аби врятувати та зберегти життя захисникам та захисницям України.

Значну роль у порятунку пораним військовослужбовців відіграють бойові медики (хірурги, медичні сестри, травматологи, санітари), які знаходяться у прифронтовій зоні і до яких привозять пораним після надання першої невідкладної медичної допомоги. Від їх кваліфікованих та ефективних дій залежить життя багатьох воїнів ЗСУ.

Бойовий медик – це особа, яка відповідає за надання невідкладної медичної

допомоги на місці поранення в умовах бойового чи навчального середовища, а також за надання первинної допомоги та евакуацію з місця поранення чи захворювання. Крім того, медики також можуть нести відповідальність за створення, нагляд і виконання довгострокових планів догляду за пацієнтами за погодженням із наявним лікарем або за його відсутності. Бойові медики можуть працювати в госпіталях і клініках, де вони мають можливість виконувати додаткові функції, наприклад працювати з використанням медичного і лабораторного обладнання, виконувати процедури чи допомагати при виконанні процедур [1].

Бойові медики працюють також безпосередньо на передовій: надають до медичну допомогу пораненим, здійснюють їхнє сортування і організують евакуацію.

Наведемо декілька прикладів хоробрих бойових пара медиків (дівчат). Яна Рихліцька, яку називають «Янгол бійців», Катерина Поліщук з позивним «Пташка», та Марія з позивним «Ластівка», дві сестри близнючки Софія та Соломія Артемчук історії яких дають зрозуміти, що жінки України надзвичайно мужні, сильні та гарні.

Яна Рихліцька волонтерка, бойова медикиня з 93-ї бригади «Холодний Яр». Рихліцька Яна загинула під час евакуації поранених бійців під Бахмутом Донецької області. Дівчина родом з Вінниці, навчалась у Вінницькому ліцеї №7 імені Олександра Сухомлинського, випускниця 2010 року. В бригаді називали її «Янголом бійців», бо вона рятувала життя пораненим бійцям на війні. З початку повномасштабного вторгнення Яна почала займатись волонтерською діяльністю, а потім відкинувши свої справи пішла на фронт приєднавшись до 93 ОМБр на посаду бойового медика. Дівчина за час служби врятувала не одне життя українських військових. Загинула дівчина у віці 29 років при виконанні своїх обов'язків, при евакуації поранених бійців під Бахмутом Донецької області. [5]

Поліщук Катерина з позивним «Пташка» народилася 31 березня 2001 року, Шумської громади Кременецького району Тернопільської області. На весні 2021 року пройшла курси до медичної допомоги та вирушила за покликом серця рятувати життя пораненим бійцям в зону бойових дій у Донецьку область. Під час війни 2022 року приїхала працювати до госпіталю в Маріуполі. Росіяни розбомбили шпиталь, після чого Катерина з іншими пара медиками потрапила на завод Азовсталь. Стала відома завдяки виконанню кількох українських патріотичних пісень (зокрема «Зродились ми великої години», «Нам не страшний червоний гніт», «Батько наш – Бандера») в підвалах «Азовсталі». 19 травня Катерина з іншими медиками та військовослужбовцями, виконуючи наказ президента Зеленського, вийшла з заводу «Азовсталь», після чого всі оборонці «Азовсталі» потрапили у російський полон. 21 вересня відбувся обмін

полоненими, серед них була Катерина. Дівчина нагороджена орденом «За мужність» III ступеня – за особисту мужність, виявлену у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, незламність духу і вірність військовій присязі; почесний громадянин міста Тернополя; лауреат конкурсу «Людина року-2022» на Тернопільщині [4].

Марія (дівчина не називає своє прізвище, аби не наражати на небезпеку родичів, які вимушено перебувають на окупованих територіях), 24 роки з позивним «Ластівка» до повномасштабного вторгнення була звичайною цивільною людиною, а після 24 лютого 2022 року вступила до лав ЗСУ та зараз вона є бойовою медикинею у Донецьку. У перші тижні вторгнення військова тимчасово виконувала обов'язки начальника медичної служби батальйону і опікувалась організацією евакуації, постачанням медичних препаратів.

Дівчина пішла воювати не маючи військової форми, вона при виконанні обов'язків була просто в куртці та джинсах, свою першу військову форму дівчина отримала вже влітку, коли її батальйон спрямували на Донбас, – форма ця була, звісно, чоловічою, адже в Україні передбачена і затверджена Статутом ЗСУ лише чоловіча форма (включно зі спідньою білизною). Жіночої форми немає. «Підтягнула, підв'язала, та й усе», – з усмішкою каже Ластівка.

Молодший сержант Ластівка зараз – взводна медикиня. Це означає, що Марія завжди зі своїм підрозділом. Її задача – надання першої медичної допомоги та евакуація поранених з поля бою.

«Мене привозять на позиції, і я сиджу в окопах. Якщо щось стається, я надаю екстрену допомогу, потім евакуюю до ротного медика, той – до батальйонних, а ті – до лікарень. Іноді працюю за іншою схемою, коли можу бути на точці евакуації, трохи далі, ніж особовий склад – більш у тилу, скажемо так».

Ластівка каже, що пам'ятає своїх перших серйозних пацієнтів: у одного було осколкове поранення ноги, у іншого – осколкові поранення лівої руки й живота. Впевненість у своїх діях і швидкість – головне для бойового медика, хоча Ластівка і зізнається: якщо поруч хтось панікує, це заважає [2].

Дві сестри Софія та Соломія Артемчук проживають у Львові, у цивільному житті будували успішну кар'єру дипломатів у Польщі, але за покликом серця повернулись в Україну для того щоб стати пара медиками. Уже декілька років воюють у гарячих точках України у складі добровольчого медичного батальйону «Госпітальєри». Гасло батальйону «Госпітальєрів» – «Заради кожного життя!». Саме тому тут добровольці викладаються на повну і на максимум, готові і під обстрілами рятувати потерпілих.

Нині сестри також працюють інструкторами, готуючи нову зміну парамедиків для фронту. Суть вишколу – навчити медиків працювати в умовах війни.

D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 23.03.2024)

5. Яна Рихліцька. Під Бахмутом загинула парамедикиня з Вінниці, яку називали «янголом бійців» URL: <https://vinnitsa.info/article/pid-bakhmutom-zahynula-paramedykynya-z-vinnytsi-yaku-nazyvaly-yanholom-biytsiv> (дата звернення 23.03.2024)

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Олександр БАРБАРУК,

здобувач вищої освіти факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник: Лариса КОВАЛЕНКО, доктор юридичних наук, професорка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого

У статті розглянуто адміністративно-правове регулювання в соціальній сфері. Проаналізовано основні ознаки соціальної сфери та важливість адміністративно-правового регулювання. Також проаналізовано найголовніші принципи та інноваційні підходи в цій сфері. Дослідження цього питання, спрямоване на виявлення проблем, які існують у сфері соціального захисту, а також на пошук шляхів їх вирішення через адміністративно-правові механізми. Розглянуто можливі шляхи реформування, запровадження нових підходів до управління соціальною сферою.

Ключові слова: *правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, соціальна сфера, інноваційні підходи, населення.*

The article examines administrative and legal regulation in the social sphere. The main features of the social sphere and the importance of administrative and legal regulation are analyzed. The most important principles and innovative approaches in this area are also examined. Research on this issue aims to identify problems in the field of social protection and to find ways to address them through administrative and legal mechanisms. Possible ways of reforming and introducing new approaches to managing the social sphere are considered.

Keywords: *legal regulation, administrative and legal regulation, social sphere, innovative approaches, population.*

Соціальна сфера є важливим компонентом суспільства, оскільки забезпечує соціальний захист, допомогу та підтримку для різних категорій населення, зокрема вразливих груп. Постійні зміни в соціальній сфері, такі як демографічні зміни, економічні кризи, зміни у вимогах та потребах суспільства, вимагають постійного аналізу та оновлення адміністративно-правового регулювання. Ефективне адміністративно-правове регулювання в соціальній сфері сприяє забезпеченню доступу населення до необхідних соціальних послуг, покращенню якості життя та зменшенню соціальних нерівностей. Постійний розвиток суспільства та зміни у вимогах громадян вимагають постійного вдосконалення адміністративно-правового регулювання, а також розробки нових підходів та інструментів управління соціальною сферою. В контексті глобалізації та міжнародного співробітництва важливо вивчати та адаптувати до вітчизняних умов найкращий світовий досвід адміністративно-правового регулювання соціальної сфери.

Правове регулювання - це форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться в нормах права [1, с. 218].

На думку П. М. Рабіновича, правове регулювання це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку [2, с. 137].

В. І. Теремецький зазначає, що правове регулювання є специфічною діяльністю, яка є засобом упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права. Науковець зазначає, що основною метою регулювання є налагоджуваним механізмом взаємодії між кожним з суб'єктів суспільних відносин (3, с. 51). О. Ф. Скакун під цим терміном усвідомлює упорядкування суспільних відносин, здійснюване державою за допомогою верховенства права і сукупності правових засобів, їх правове закріплення, вдосконалення та розвиток [4, с. 488].

Розглянувши поняття правового регулювання, далі слід звернути увагу на поняття адміністративно-правового регулювання.

На думку В. В. Галуцького, адміністративно-правове регулювання характеризується спеціально-юридичним механізмом впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його учасників. Унаслідок адміністративно-правового регулювання формується юридична основа, визначаються правові орієнтири для організації діяльності кожного з учасників адміністративно-правових відносин на досягнення основних завдань у контексті адміністративного права [5]. Ця думка є досить змістовною, але не містить посилання на завдання які ставить саме адміністративно-правове регулювання, без визначення яких

поняття втрачає свій зміст, оскільки не є зрозумілим мета існування того чи іншого явища та його роль в суспільстві.

Найбільш повним і гармонічним можна вважати визначення яке дає В. Олефіра, Ю. Гридасова, А. Іванишука, С. Короеда, вони вважають, що адміністративно-правове регулювання - це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних правових інтересів фізичних та юридичних осіб, повноцінного функціонування держави та громадянського суспільства [6, с. 323- 324].

Також слід зазначити, що загальні питання вивчення сутності, напрямів і значення соціального захисту розглядали такі вчені: В. Андрійчук, І. Бацуровська, В. Галуцько, С. Гончаренко, О. Іванова, О. Кустовська, Ю. Лади́ка, Д. Литвин, І. Міщенко, В. Сухонос, Ю. Холод, Г. Чорний, С. Шахов, І. Швед та ще безліч інших.

Адміністративно-правове регулювання соціальної сфери є одним із важливих аспектів діяльності сучасного державного управління. Ця сфера становить собою сукупність взаємопов'язаних суспільних відносин, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки, захисту прав та інтересів громадян, а також розвиток соціальної інфраструктури. У цьому контексті важливо розглянути ознаки соціальної сфери та визначити значення адміністративно-правового регулювання в цій сфері.

Соціальна сфера включає в себе різноманітні аспекти суспільного життя, пов'язані з забезпеченням соціального захисту, підтримки та розвитку громадян. Основними ознаками соціальної сфери є:

- Наявність системи соціального захисту, яка включає в себе соціальні виплати, допомогу, пільги та інші форми соціальної підтримки.
- Розвиток соціальної інфраструктури, яка включає в себе заклади охорони здоров'я, освіти, культури, соціального обслуговування та інші установи, спрямовані на задоволення соціальних потреб громадян.
- Захист прав та інтересів громадян, що включає в себе правове регулювання трудових відносин, права на соціальні виплати, доступ до соціальних послуг та інші аспекти.

Далі хочемо наголосити на важливості адміністративно-правового регулювання в соціальній сфері.

Адміністративно-правове регулювання соціальної сфери відіграє важливу роль у забезпеченні соціального захисту та підтримки громадян. Воно спрямоване на створення ефективної системи державного управління, яка б забезпечувала надання соціальних послуг населенню та гарантувала реалізацію їх соціальних прав. Основними завданнями адміністративно-правового регулювання в соціальній сфері є: забезпечення доступності та якості соціальних послуг для всіх

верств населення; захист прав та інтересів громадян у сфері соціального захисту; ефективне використання ресурсів та забезпечення сталого розвитку соціальної сфери[7, с.164].

Адміністративно-правове регулювання виступає інструментом для забезпечення соціального розвитку суспільства та підвищення якості життя громадян.

У контексті адміністративно-правового регулювання важливо зазначити про моделі соціального захисту та їх особливості.

Світовий досвід адміністративно-правового регулювання соціальної сфери включає різноманітні моделі соціального захисту, кожна з яких має свої особливості. Серед найбільш поширених моделей можна виділити:

- ліберальну модель;
- соціал-демократичну модель;
- корпоративну модель.

Ліберальну модель, передбачає мінімальне втручання держави у сферу соціального захисту. У цій моделі головний акцент робиться на індивідуальній відповідальності громадян за своє благополуччя, а держава забезпечує лише базовий рівень соціальних послуг.

Соціал-демократичну модель, передбачає широке втручання держави у сферу соціального захисту. У цій моделі держава бере на себе відповідальність за надання широкого спектру соціальних послуг та гарантує соціальну підтримку всім громадянам.

Корпоративну модель, базується на співпраці держави, роботодавців та профспілок у забезпеченні соціального захисту. У цій моделі основний акцент робиться на роль роботодавців у наданні соціальних послуг своїм працівникам.

Далі слід розглянути принципи адміністративно-правового регулювання в різних країнах. Вони можуть варіюватися в залежності від історичних, культурних та політичних особливостей країн. Принцип законності, який передбачає, що всі аспекти соціального захисту мають бути чітко визначені законодавством та підкорятися принципам правової держави. Принцип гуманності, який полягає в забезпеченні достойних умов життя для всіх громадян та уникненні соціального виключення. Принцип ефективності, що передбачає раціональне використання ресурсів для надання соціальних послуг та забезпечення їх ефективності.

У сучасному світі спостерігається зростання інтересу до впровадження інноваційних підходів до управління соціальною сферою. Деякі з них включають:

1) використання інформаційних технологій для оптимізації надання соціальних послуг та підвищення їх доступності для громадян.

2) розвиток партнерських відносин між державними установами, бізнесом та громадськими організаціями з метою спільного забезпечення соціального захисту та підтримки населення.

3) впровадження програм соціального партнерства, які спрямовані на активізацію громадської участі у процесах управління соціальною сферою та забезпечення громадянського контролю за наданням соціальних послуг.

Подивившись на інноваційні підходи до управління соціальної сфери у світі, слід також розглянути основні проблеми соціального захисту в Україні.

Україна зіткнулася з рядом серйозних проблем у сфері соціального захисту. Недостатня рівноправність доступу до соціальних послуг, зокрема для вразливих груп населення, таких як люди з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, пенсіонери та інші. Недостатня фінансова підтримка соціальних програм та проєктів, що призводить до обмеження доступу до якісних та повноцінних соціальних послуг. Недоліки у системі соціального моніторингу та оцінки, які ускладнюють аналіз ефективності та результативності соціальних програм.

Важливим є аналіз недоліків та перешкод у дії адміністративно-правового механізму.

Також український адміністративно-правовий механізм у сфері соціального захисту також має свої недоліки та перешкоди. Бюрократичність та складність процедур отримання соціальної допомоги, ускладнює доступ до неї для населення та призводить до випадків корупції. Недостатня координація дій між різними органами соціального захисту, призводить до дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Недостатнє фінансування та нестабільність бюджетних асигнувань для соціальних програм, ускладнює їх реалізацію та забезпечення якісних послуг[8, с.23].

На основі вище зазначених недоліків, можна визначити проблеми доступності та якості всіх цих послуг для населення. До найважливіших можна віднести:

- Нерівномірний розподіл соціальних послуг між регіонами країни, призводить до нерівності у доступі до них для громадян.
- Низький рівень якості деяких соціальних послуг, зокрема у сфері охорони здоров'я та освіти, що обмежує їхню ефективність та впливає на якість життя населення.
- Недостатня інформованість населення про доступні соціальні послуги та процедури їхнього отримання, ускладнює їхнє використання та призводить до втрати можливостей для покращення соціального стану.

Загальна оцінка стану адміністративно-правового регулювання соціальної сфери в Україні свідчить про наявність серйозних проблем та недоліків, які потребують уваги та вирішення з боку держави та суспільства.

Ми пропонуємо розглянути основні, можливі напрями реформування соціальної сфери.

Для вдосконалення адміністративно-правового регулювання соціальної сфери в Україні необхідно визначити пріоритетні напрями реформ. До таких можна віднести: забезпечення рівноправного доступу до соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання; підвищення якості та ефективності надання соціальних послуг шляхом вдосконалення їхньої організації та управління; розвиток системи соціального партнерства та взаємодії між державою, громадськими організаціями та бізнесом для спільного вирішення соціальних проблем.

Для забезпечення ефективного функціонування соціальних програм необхідно впровадити нові підходи до їхнього управління та фінансування. Впровадження механізмів фінансового забезпечення соціальних програм за принципом результативності та ефективності використання бюджетних коштів. Розроблення та впровадження інноваційних методів управління соціальними програмами, зокрема за допомогою цифрових технологій та онлайн-сервісів. Створення механізмів стимулювання громадян до активної участі у соціальних програмах та заохочення самопомоги та самоорганізації.

Ми хочемо наголосити що для забезпечення ефективності та транспарентності управління соціальною сферою необхідно розвивати механізми контролю та моніторингу. Створення системи обліку та звітності за результатами реалізації соціальних програм для забезпечення їхньої ефективності та відкритості. Запровадження механізмів аудиту та оцінки діяльності установ соціального захисту з метою виявлення недоліків та вдосконалення їхньої роботи. Забезпечення доступу громадськості до інформації про діяльність установ соціального захисту та можливість звернення до них з скаргами та пропозиціями.

Висновки. Аналіз стану адміністративно-правового регулювання соціальної сфери показав, що в Україні існують серйозні проблеми, які потребують уваги та вирішення. Недоліки у системі соціального захисту виявлені на різних рівнях, починаючи від недостатнього фінансування та закінчуючи недостатньою ефективністю управління та наданням соціальних послуг. Незважаючи на певні досягнення та реформи, багато проблем залишаються актуальними і потребують негайного врегулювання.

Однією з основних проблем є недостатнє фінансування соціальної сфери, що призводить до недостатнього забезпечення якісних та доступних соціальних послуг для населення. Недоліки у механізмах управління та контролю також ускладнюють ситуацію, спричиняючи недооцінку потреб та неправильне розподіл ресурсів.

На основі вищезазначених висновків рекомендується прийняття деяких наступних заходів для подальшого вдосконалення системи соціального захисту в Україні. До них можна віднести: збільшення обсягів фінансування соціальної сфери шляхом збільшення видатків у державному бюджеті та реформування системи соціальних виплат; впровадження нових механізмів управління та контролю, зокрема за допомогою впровадження цифрових технологій та автоматизації процесів; підвищення рівня професійності працівників у сфері соціального захисту та підтримка їхньої подальшої освіти та навчання; розвиток системи соціального партнерства та взаємодії між громадськими організаціями, державою та бізнесом для спільного вирішення соціальних проблем та підтримки потреб громадян.

Всі ці заходи спрямовані на покращення якості та ефективності надання соціальних послуг, забезпечення рівноправного доступу до них для всіх верств населення та покращення загального рівня соціального захисту в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юридичні терміни. Глумачний словник [В. Г. Гончаренко, П.П. Андрущенко, Т. П. Базова та ін.]. 2-ге вид., стереотипне. - К.: Либідь, 2004. - 320 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 6-е - Х.: Консум, 2002. 160 с.
3. Теремецький В. І. Поняття адміністративно- правового регулювання У сфері оподаткування В. І. Теремецький. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. №1 (35). С. 50-54.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. О. Ф. Скакун. Х.: Консум, 2001. 656 с.
5. Адміністративне право України: [навчальний посібник]: [у 2-х томах] / [Галуцько В.В., Олефір В.І., Пихтін М.П. та ін]; за заг. ред. В.В. Галуцька. - Херсон: ПАТ «Херсонська міська друкарня» 2011. Т. 1: Загальне адміністративне право. 320 с.
6. Адміністративне право України: підручник / [Галуцько В. В., Олефір В. І., Гридасов Ю. В., Іванищук А. А., Короєд С. О.]. - Херсон: ХМД, 2013. Т. 1: Заг. адміністративне право. Акад. курс. 393 с.
7. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. №3. С. 162-167.
8. Гончарук С. Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Київ: НАВС, 2000. 240 с
9. Чуприна Ю. Адміністративно-правові методи правового регулювання: сутність та зміст. *Адміністративне право і процес*. 2017. С. 27-51.

10. Куракін О. М. Особливості предмета правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 28-33.
11. Коваленко Л. П. Адміністративне право та адміністративний процес. Інформаційне право. *Юридичний бюлетень*. 2021 № 23. С. 22-37
12. Шестак В. С. Роль адміністративного права у правовому забезпеченні реалізації окремих функцій держави суб'єктами публічного управління (на прикладі культурної функції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2015. Вип. 34(2). С. 151-154.
13. Коваленко Л. П. Інформаційне право України: підручник. Запоріжжя: Гельветика, 2020. 446 с.
14. Адміністративне право України: Підручник. Вид. 2, змін, і доп. / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. К: Істина, 2012. 528 с.

УДК: 316.334.3

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Вікторія ПАРИЦЬКА

здобувачка освіти факультету
міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник:

Лариса КОВАЛЕНКО, доктор
юридичних наук, професорка, доцентка
кафедри адміністративного права та
адміністративної діяльності,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого

У даній статті пропонується розглянути сучасний стан громадянського суспільства в Україні та його можливості для майбутнього розвитку. Стаття також розглядає проблеми, з якими стикається громадянське суспільство в Україні, такі як корупція, відсутність довіри до влади, обмеженість ресурсів та інші. Також в статті проаналізовано подальший розвиток громадянського суспільства в Україні, зокрема, стимулювання участі громадян у прийнятті рішень, підвищення прозорості та відкритості владних структур, а також розвиток механізмів співпраці між громадянським суспільством та державою.

Ключові слова: громадянське суспільство, розвиток, демократія, сучасний стан, інститути громадянського суспільства, взаємодія.

This article proposes to examine the current state of civil society in Ukraine and its prospects for future development. The article also addresses the challenges facing civil society in Ukraine, such as corruption, lack of trust in government, resource constraints, and others. Additionally, the article analyzes the further development of civil society in Ukraine, including stimulating citizen participation in decision-making, enhancing transparency and openness of government structures, and developing mechanisms for cooperation between civil society and the state.

Keywords: *civil society, development, democracy, current state, civil society institutions, interaction.*

Постановка проблеми: У сучасному світі дедалі більше приділяється увага громадянському суспільству та його впливу на розвиток демократії. У сучасних умовах громадянське суспільство в Україні відіграє важливу роль у формуванні демократичної, відкритої та правової держави. Воно стає дедалі значимішим у процесах демократизації, забезпеченні прозорості діяльності державних інституцій, захисті прав і свобод громадян, а також у сприянні соціально-економічному розвитку країни. Громадянське суспільство в Україні відіграє важливу роль у формуванні демократичних інститутів та забезпеченні розвитку громадянського суспільства. Однак, існують проблеми, які перешкоджають його повноцінному розвитку і які потребують детального вивчення.

Проблеми, з якими стикається громадянське суспільство в Україні, мають важливий теоретичний та практичний вимір. Для подальшого розвитку громадянського суспільства необхідно звернути увагу на підвищення прозорості владних структур, забезпечення фінансової незалежності громадських організацій та залучення громадян до участі у прийнятті важливих суспільних рішень. Дослідження цієї теми дозволяє глибше зрозуміти механізми взаємодії між громадянським суспільством та державою, виявити проблеми та виклики, з якими зіштовхується громадянське суспільство, а також окреслити перспективи його подальшого розвитку. Тема надзвичайно важлива для розуміння шляхів підвищення ефективності діяльності громадянського суспільства, посилення його впливу на процеси державотворення та демократизації суспільного життя в Україні.

Мета: метою цієї роботи є всебічний аналіз сучасного стану громадянського суспільства в Україні, виявлення основних тенденцій, проблем та викликів, а також розробка стратегій і рекомендацій для підтримки його розвитку та посилення ролі у процесі демократизації та соціально-економічного відновлення країни. Також дослідження передбачає визначення ключових понять та теоретичних підходів до вивчення громадянського суспільства. Дослідження має на меті сприяти кращому розумінню механізмів функціонування та взаємодії громадянського суспільства із державними інститутами, а також визначення шляхів ефективної мобілізації громадських ресурсів для реалізації демократичних перетворень та соціального прогресу в Україні.

Вагомим внеском стали праці таких вчених: В. Голубь, М. Бойчук, В. Грабовський, П. Рабінович, О. Скаун, Ю. Шемчушенко, М. Месюк, О. Зарічний, Л. Мельник, А. Зоткін та інші.

Виклад основного матеріалу: Як зазначає Л. Мельник, для подальшої розбудови України як демократичної, соціальної, правової держави дуже важливою є тісна взаємодія держави з інститутами громадянського суспільства. Європейський та світовий досвід, суспільний прогрес, демократичний розвиток та економічне зростання будь-якої держави неможливо реалізувати без активної участі з боку суспільства. Таким чином, громадянське суспільство є невід'ємним елементом всіх демократичних правових держав світу [1, с.2].

Поняття «Громадянське суспільство» тісно взаємодіє з демократією. Оскільки правовою, соціальною та демократичною держава вважається лише тоді, коли вона взаємодіє, співпрацює з громадянським суспільством, відображає в цілях і напрямках суспільного розвитку реальні потреби й інтереси даного суспільства, його народу, традиції і культуру. Громадянин держави з високим рівнем правової та політичної свідомості має безпосереднє право вимагати належного рівня ефективності та легальності державної влади.

Г.Щедрова визначає поняття «громадянське суспільство» як самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій і організацій, які обмежені відповідними законами від безпосереднього втручання та свавільної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади [2, с. 23].

Ю. Якименко визначає громадянське суспільство, як царину, в якій громадяни вирішують конкретні проблеми, тут здійснюється представництво їхніх інтересів, ведеться суспільно значуща діяльність, тобто громадянами береться на себе відповідальність за спільне благо [3, с. 2].

Громадянське суспільство в Україні відіграє ключову роль у формуванні демократичного суспільства, забезпечуючи активну участь громадян у прийнятті рішень та контролі за владою. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні характеризується різноманітністю та активністю громадських організацій, які займаються різними питаннями щодо сфери їх впливу.

Слід зазначити, що існують серйозні виклики, з якими стикається громадянське суспільство в Україні. Це проблеми з корупцією, проблеми з фінансуванням громадських організацій, обмеженість доступу до інформації та впливу на прийняття рішень. Слід підкреслити, що основними проблемами з якими стикається громадянське суспільство є:

- відсутність ефективного громадського контролю за діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- недостатньою є практика залучення громадськості до формування та реалізації державної політики і вирішення питань місцевого значення;
- благодійництво не має ефективних стимулів з боку держави,

- недостатніми є стимули щодо здійснення організаціями громадянського суспільства підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем, долучення таких організацій до надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення;

- відсутність єдиної державної інформаційно-просвітницької політика у сфері сприяння перспективам розвитку громадянського суспільства [1, с.6].

Щоб подолати ці виклики та забезпечити подальший розвиток громадянського суспільства, важливо прийняти ряд заходів. До цих заходів слід віднести:

1. Необхідно забезпечити більшу прозорість та відкритість в роботі владних структур, що дозволить громадянам краще контролювати дії влади.

2. Потрібно активно стимулювати участь громадян у прийнятті рішень на різних рівнях, що сприятиме підвищенню відповідальності влади перед громадянами.

3. Важливо розвивати співпрацю між громадянським суспільством та державою, щоб забезпечити ефективний вплив громадян на прийняття рішень та реалізацію реформ.

Згідно з вищевикладеним, можна дійти до висновку, що Україна має значний потенціал для розвитку громадянського суспільства, але для цього потрібно зробити серйозні зусилля для подолання існуючих викликів та створення сприятливого середовища для його функціонування.

На думку А. Зоткіна, структури громадянського суспільства перебувають у фазі свого становлення і ще не встигли повноцінно інтегруватися в повсякденне життя[5, с.25].

Взаємодія держави з громадянським суспільством має свої форми в межах яких воно здійснюється. Серед основних форм можна виділити:

- взаємна цілеспрямована дія держави на громадянське суспільство і громадянського суспільства на державу, з метою ефективного і якісного виконання ними їх завдань і функцій;

- взаємодопомога держави і громадянського суспільства в правовій формі і за наявності справедливого та належного правосуддя, де кожний громадянин має право звернутися до суду за захистом своїх прав та інтересів;

- взаємний контроль держави і громадянського суспільства, зокрема спеціальними правоохоронними органами або іншими уповноваженими організаціями;

- участь громадянського суспільства у виборах, прозорість та відкритість засобів масової інформації, а також здійснення влади через органи місцевого самоврядування;

- взаємна відповідальність громадянського суспільства і держави;
- співпраця інститутів громадянського суспільства і державної влади у вирішенні внутрідержавних соціальних, економічних, наукових, культурних проблем тощо; [1, с.5]

Як зазначає Л. Мельник, інститути громадянського суспільства характеризуються функціями та здійснюється в певних правових формах. Отже громадянське суспільство характеризується:

- наданням якісних та економічно ефективних соціальних послуг, зокрема й тих, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації; ;
- організацію приватних осіб та юридичних осіб приватного права для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;
- поширенням благодійництва та наданням благодійної допомоги;
- Як правило, в громадянському суспільстві відсутня мета приходу до влади. Групи населення існують серед громадян і беруть участь в комунікації з органами державної влади;
- участю в ухваленні рішень та забезпечення так більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп [1, с. 6].

Треба зазначити, що наразі розвиток інститутів громадянського суспільства став провідною тенденцією в розвитку демократичних держав. Інститути громадянського суспільства поступово витісняють і заміщають державні інститути. Це зумовлюється підвищенням ефективності управління суспільством, як і в соціальній сфері так і на економічній ефективності в країні. Роль інститутів громадянського суспільства стає не просто важливим, але і вирішальним чинником політичного, економічного, соціального та наукового розвитку держави [4].

Громадянське суспільство України має значний потенціал для впливу на суспільні процеси та сприяння демократизації країни. Зростання його ролі та впливу можливе лише за умови подолання вказаних викликів та сприяння створенню сприятливого середовища для розвитку громадянського суспільства.

Загалом, формування громадянського суспільства дуже складний процес. Справжнє громадянське суспільство може існувати лише в державі з ефективною правовою системою, яка складається з вільних громадян і будується на засадах толерантності, відповідальності тощо. В Україні потрібно втілити в життя концепцію співвідношення особи, суспільства і держави, яка зможе змінити правосвідомість людини, сформуванню вільну особистість з високою політичною, економічною і правовою культурою. Концепція громадянського суспільства передбачає, що людина займає провідне місце, яке зосереджене на її правах, свободах та її інтересах[6, с.5].

Висновки: Громадянське суспільство України демонструє значний прогрес та динаміку розвитку, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми викликами останніх десятиліть. Сучасний стан громадянського суспільства характеризується активізацією громадських ініціатив, підвищенням політичної та правової свідомості громадян. Значний вплив на ці процеси має інтеграція України у світові демократичні спільноти, а також співпраця з міжнародними організаціями. Ефективне вирішення питань розвитку громадянського суспільства вимагатиме зусиль як з боку суспільства, так і з боку держави. Важливими кроками на цьому шляху є реформування законодавчої бази, забезпечення прозорості та підзвітності влади, а також зміцнення інститутів громадянського контролю. Дослідження громадянського суспільства України підкреслює значну роль, яку воно відіграє у процесі демократизації країни, підвищенні прозорості влади та захисті прав і свобод громадян. Отже, дослідження означеної теми вказує на необхідність подальшої підтримки і розвитку громадянського суспільства в Україні, в тому числі через забезпечення прозорості діяльності владних структур, посилення механізмів протидії корупції, підвищення рівня фінансування громадських ініціатив і створення сприятливих умов для їх розвитку. Окрім того, важливим є залучення ширшого кола громадян до участі в громадському житті, що дозволить зміцнити демократичні інститути і забезпечити ефективне реагування на суспільні виклики. Можна зробити висновок, що подальший розвиток громадянського суспільства в Україні залежить від спільних зусиль усіх зацікавлених сторін. Саме такий підхід дозволить подолати існуючі виклики і сприяти створенню міцного, активного і впливового громадянського суспільства, яке стане надійною основою для демократичного, відкритого та справедливого суспільства в Україні. Таким чином, зміцнення громадянського суспільства може стати ключовим фактором демократичних трансформацій в Україні, сприяти сталому розвитку країни, забезпечити захист прав та свобод громадян, а також підвищити її вплив на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельник Л. А. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: основні поняття, проблеми та стратегічні напрями. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2019_2_18.
2. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство та політична культура: теоретичний і прикладний аспекти : [Монографія]. Луганськ : Вид-во Елтон-2, 2009. 308 с.

3. Юрій Якименко. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. URL: https://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf (дата звернення: 12.04.2024)

4. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2016 р. № 68/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 12.04.2024)

5. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2013 р., м. Київ) / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К. : НІСД, 2014. 192 с.

6. Гончарук Т.В., Шумка М.Л. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення та потенціал. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/5151> (дата звернення: 12.04.2024)

УДК 340.1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ
НОРМАТИВНО ПРАВОВОГО АКТУ

Меланія ІВАСЮК,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті досліджується місце та роль нормативно-правового акту в житті держави. Розглядаються основні ознаки нормативно-правового акту, його види, класифікація, а також наведено приклади нормативно-правових актів.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, право, закон, підзаконний акт, ознаки нормативно-правового акту, класифікація нормативно-правових актів.*

This article explores the role and place of a normative legal act in the life of the state. The main features of a normative legal act, its types, classification are considered, and examples of normative legal acts are provided.

Keywords: *normative legal act, law, legal act, sub-legal act, features of a normative legal act, classification of normative legal acts.*

Постановка проблеми. Багато людей не розуміють, що це за нормативні акти і як вони впливають на їхні права та обов'язки. Це часто відбувається, коли люди порушують закон через незнання або неправильне розуміння правових норм. Також є проблеми із зручністю та зрозумілістю тексту нормативного акту, що ускладнює впровадження та використання громадянами.

Метою дослідження є з'ясування місця й ролі нормативно-правового акту в житті держави.

Виклад основного матеріалу. Основним регулятором суспільних відносин є право, воно формується, існує та розвивається в певній формі, що безпосередньо відповідає фундаментальній його ознаці – формальній визначеності.

На сучасному етапі розвитку національної правової системи України, незважаючи на стрімке зростання ролі міжнародних договорів та визнання практики Європейського Суду з прав людини, зокрема його прецедентного права, домінуючою формою права України виступає нормативно-правовий акт.

Нормативно-правовий акт має певні переваги перед іншими джерелами:

1. Він може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;
2. Нормативно-правові акти, як правило, відповідним чином систематизовані, що дозволяє легко віднайти потрібний документ для застосування та реалізації;
3. Нормативно-правові акти дозволяють точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики та не допускає довільного тлумачення і застосування норм; нормативно-правові акти підтримуються й охороняються державою.

Нормативно-правовий акт є особливим різновидом правового акту, який видається тільки правотворчим державним органом. Він належить до офіційних актів компетентних органів, що виражають волю держави. Звідси його верховенство та офіційність.

Дія нормативного акту (чи його окремої частини) починається з моменту набрання ним чинності.

В Україні законодавець визначає три способи визначення моменту набрання чинності нормативно-правовим актом:

1. Загальний – у відповідному акті встановлюється загальне правило введення в дію відповідної категорії актів, що реалізується за відсутності наступних двох способів.
2. Особливий – у відповідному загальному акті встановлюється особливий термін набрання чинності актами, які приймаються в певній сфері суспільних відносин (митні, бюджетні, податкові); реалізується за відсутності наступного способу.
3. Спеціальний – в окремому нормативно-правовому акті встановлюються норми, які визначають особливий строк набрання ними чинності.

Нормативно-правовий акт – це письмовий документ компетентного органу держави, що містить формально обов'язкове правило поведінки загального характеру і є основною формою для багатьох правових систем сучасності.

Поширеність саме цієї форми права можна пояснити рядом переваг: можливість чітко сформулювати зміст прав та обов'язків, швидко довести його до відомих адресатів, створити умови для правильного розуміння суті норм; забезпечити умови для правильного розуміння суті норм; забезпечити умови швидкого відшукання потрібної норми, оперативної її зміни чи скасування, здійснення упорядкування, погодження, систематизації всієї кількості юридичних норм.

Видами нормативно-правових актів є закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Закон – нормативно-правовий акт, що приймається Верховною Радою України, який регулює найбільш важливі суспільні відносини шляхом встановлення статусу, загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів таких відносин та відповідальності за порушення зазначених правил.

Підзаконний нормативно-правовий акт – нормативно-правовий акт суб'єкта нормотворення, який приймається (видається) на основі Конституції і законів України, міжнародних договорів України та спрямований на їх реалізацію.

Правовий акт – це передусім акт-волевиявлення упровадженого суб'єкта права. Саме завдяки волевиявленню ми отримуємо результат у вигляді певного акту, що регулює суспільні відносини. Фактично таке регулювання здійснюється за допомогою встановлення правових норм, а також визначення на основі цих норм і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри їх відповідальності. Зазначене волевиявлення здебільшого оформляється в письмовому документі [2, с. 19].

Складовою частиною нормативно-правових актів можуть бути правила, порядок, регламент, статут, положення, інструкція, які мають однакову юридичну силу з нормативно-правовими актами, що їх затверджують.

Виділяють основні ознаки правового акту:

1. Завжди містить хоча б одну норму права.

Норма права – загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що його встановила або санкціонувала держава як регулятора суспільних відносин, забезпечуючи всіма заходами державного впливу, а також таке, що офіційно закріплює міру свободи й справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів населення країни.

2. Приймається лише законодавчим органом – у межах його можливостей.

Суб'єктами прийняття нормативних актів є громадяни, державні органи, територіальні громади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти самоврядування, якими можуть бути – громадські організації, підприємства та інші установи, визначені законом;

3. Національний характер, оскільки держава надає установам, організаціям і посадовим особам право виробляти і приймати нормативно-правові акти, тобто законодавчу владу.

4. Приймається не всіма, а суворо визначеними особами, спеціально уповноваженими державою.

5. Приймаються з дотриманням визначеної процедури та вимог до змісту та форми нормативно-правового акту.

6. Завжди містить правові норми [11, с. 326].

8. Має юридичну силу, що дає можливості визначити принципи підпорядкування та ієрархічної побутової системи нормативно - правових актів [12, с. 122-123].

9. Нормативність, що право через свої загальні норми реалізує потреби суспільства у створенні нормативної основи для існування та розвитку суспільства в цілому.

10. Загальний характер та регулює різноманітні суспільних відносин.

В теорії права існує класифікації нормативно-правових актів за різними особливостями:

За суб'єктами видання:

1. Закони України (приймає ВРУ)

2. Закони колишнього СРСР, які регулюють відносини, ще нерегламентовані законами і не суперечать Конституції та законам України.

За значенням і місцем у системі законодавства (за юридичною силою)

1. Конституція - Основний Закон держави, якому належить верховенство в системі нормативних актів.

2. Конституційні (основні) закони - акти, що становлять основну розвитку правової системи, вносять зміни або доповнення до Конституції України.

3. Звичайні закони - з інших важливих питань суспільного життя.

4. Надзвичайні закони - приймають у необхідних випадках, передбачених Конституцією, надзвичайних ситуаціях:

Класифікація підзаконних нормативно-правових актів:

Підзаконними нормативно-правовими актами є:

1. Укази Президента України.

2. Постанови Кабінету Міністрів України.

3. Накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, накази їх територіальних органів.

4. Накази, постанови, розпорядження інших державних органів, які відповідно до законодавства є суб'єктами нормотворення.

5. Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

6. Постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим.
7. Накази міністерств та інших республіканських органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим.
8. Розпорядження голів і накази управлінь, відділів, інших структурних підрозділів державних адміністрацій.
9. Рішення місцевих рад та їх виконавчих органів.
10. Розпорядження сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад.

Висновки. Підсумовуючи даний розділ можемо сказати, що нормативно-правовий акт є основним інструментом регулювання суспільних відносин та забезпечення правової держави, вони визначають права та обов'язки громадян. Також, у висновку хочу зазначити, що характерні риси нормативно-правового акта, визначають юридичні норми, мають владний характер, закріплюють правила поведінки суб'єктів, встановлюють форуму виразу, виражають державну волю домінуючої частини населення або всього народу.

Також, ми розглянули основні ознаки нормативно-правового акта та класифікацію нормативно-правових актів, було визначено, що нормативно-правові акти можна поділити на законі та підзаконні.

Класифікація нормативно-правових актів допомагає забезпечити систематизацію та однорідність законодавства, що є важливим для верховенства права. А також для забезпечення систематизації законодавства та його однорідності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/yundichniy_vsesvit/zakoni/ (дата звернення 23.03.2024).
2. Верховна Рада України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1284-06#Text> (дата звернення 23.03.2024)
3. Закони України. Вікіпедія. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3% (дата звернення 20.03.2024)
4. Мего-Інфо Юридичний портал №1. Закони та підзаконні нормативно-правові акти. URL: : <http://mego.info/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D> (дата звернення 03.03.2024)
5. Лекція «Правові норми, їх структура і види». URL : <http://nkker.com/wp-content/uploads/2020/04/tdp-p-2122-03.04.pdf> (дата звернення 02.04.2024)

УДК 352:374:001

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вероніка КУРЯЧА,

здобувачка вищої освіти факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Лариса КОВАЛЕНКО,

доктор юридичних наук, професорка, доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розглянуто проблематику визначення відповідальності публічних службовців перед суспільством в умовах війни. Розглянуто моральний та правові аспекти відповідальності публічних службовців у взаємозв'язках: населення – влада, громадянин – орган влади, органи влади між собою, громадянин-спільнота-службовець. Проаналізовано правові та моральні засади відповідальності публічних службовців перед суспільством в умовах війни з точки зору українського та міжнародного законодавства, суспільного запиту.

Ключові слова: публічне управління в умовах війни; публічний службовець; публічна служба; відповідальність; етика службовця; євроінтеграція; поведінка публічного службовця.

The issue of defining the responsibility of public officials to society in times of war is examined. The moral and legal aspects of the responsibility of public servants in the relationships: population - government, citizen - government, government bodies among themselves, citizen-community-official, are considered. The legal and moral principles of the responsibility of public servants to society in times of war are analyzed from the perspective of Ukrainian and international legislation, public demand.

Keywords: public administration in times of war; public servant; public service; responsibility; ethics of the official; European integration; behavior of the public servant.

Під час війни публічні службовці, включаючи урядовців, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, військовослужбовців та

правоохоронців, несуть доволі значну відповідальність перед суспільством, з точки зору, як правової, так і моральної. Зрозуміло, що їх діяльність, обов'язки можуть відрізнятись, залежно від посади, але є загальні принципи, які застосовуються до службовців під час війни, незалежно від посади. Визначення відповідальності службовців перед суспільством має велике значення, а у період війни тим паче, оскільки розвиток держави залежить по більшій частині від них, а суспільство асоціює державних службовців з владою, бо вони є тими, хто реалізує зміни всередині держави, і саме від них люди очікують рішення певних проблем. Таким чином, підкреслюється важливість служіння інтересам суспільства, дотримання цінностей та закону, навіть у розпал війни в країні. Саме тому, проблема відповідальності службовців перед народом, є актуальною. На це є декілька причин: по-перше, гарантування захисту прав та свобод людини; по-друге, збереження верховенства права; по-третє, забезпечення прозорості та збереження громадської довіри. [1, с 250-254].

Отже, мета статті – аналіз правових засад відповідальності публічних службовців перед суспільством в умовах війни. Для цього визначити та охарактеризувати зміни, засади правової відповідальності службовців в Україні під час війни, а також суспільного запиту та очікувань до публічних службовців.

Дослідження правових, а також моральних засад відповідальності державних діячів перед суспільством під час воєнного стану передбачає вивчення національного законодавства, теорій публічного управління та адміністрування, норм міжнародного права, щоб зрозуміти основи, що лежать в побудові обов'язків службовців перед громадянами. Інформаційною базою виступають чинні нормативно-правові акти, стандарти поведінки у міжнародному праві і дослідження фахівців щодо цієї теми. Висвітлювання цієї проблеми, а саме питанням безпеки та місця публічного управління займались В. Гура, О. Пархоменко-Куцевіл, Ю. Симон та інші; питанням щодо додержання і виконання Україною міжнародних зобов'язань досліджують А. Рудик, О. Юр'єв, В. Гунін; Є. Таран у своїй праці визначив ознаки формування нового світового порядку, Г. Заворітня вплив європейської інтеграції на регулювання окремих галузей права під час війни; М. Красій дослідив кримінально-правову відповідальність Європейського Союзу в умовах глобалізації; В. Білик зазначив у своїй роботі щодо проблеми безпеки публічного управління, а також торкнувся питання окремих правових засад регулювання діяльності та відповідальності публічних службовців. Тобто, є достатньо науковців, що висвітлюють та аналізують процеси, зміни у публічному адмініструванні, гарантують його сталість в умовах війни, але напрям відповідальності публічних службовців під час повномасштабного вторгнення, все ж таки, ще потребує більш детального дослідження. [2, с. 150-155].

Забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Держава, а також територіальні громади, є гарантами найвищих соціальних цінностей. Основні принципи було покладено в план повоєнної відбудови України з дотримання концепції Цілей Сталого Розвитку і було підтверджено у 2022 році.[1, с. 252]. Відповідно до єдності публічної влади в державі не може бути множини різних влад, бо це гарантовано концепцією державного суверенітету. До того ж, держава є найвищою інстанцією, універсальним гарантом, наділеною відповідальністю, це стосується і публічних службовців відповідно. Визначення відповідальності службовців, які працюють на благо держави, в умовах війни, є надзвичайно актуальною й важливою проблемою, і в той же час досить складною. Захист прав людини, війна майже постійно створює ризик для прав людини, при цьому страждають цивільне населення, а також ті, хто в одну мить був позбавлений всього: домівки, майна, роботи і звичних умов існування. А коли стає прозорим питання щодо відповідальності публічних службовців, це дає переконання, що захисту прав надається пріоритетне значення, незважаючи на складні обставини. Сюди ж відноситься і дотримання принципів гідності, недискримінації та права на життя, та боротьбу за дотримання прав людини. Військовослужбовці, є окремою групою публічних службовців і дуже впливовою, адже вони в умовах війни здійснюють управління у зоні бойових дій та звільнених після окупації територій. Дотримання верховенства права, теж є значущим. Державні службовці мають дотримуватись верховенство та виконання законів, забезпечення справедливості, запобігання зловживанню правом і владою. А коли чітко визначена їх відповідальність перед суспільством, це посилює дотримання правових принципів, стабільності. [3]. Але крім правових заходів, треба ще звернути увагу на моральні аспекти. Ще однією важливою рисою є підзвітність органів влади та їх персоналу. Суспільство, в умовах, війни має більш підвищену чутливість та пильність, і тому такі явища як корупція, прогалини в законодавстві, бюрократія, викликають обурення серед населення. І знову ж таки, прозорість їх відповідальності та підзвітність їх діяльності посилює потребу і зміцнює довіру та гарантує, що публічні службовці несуть відповідальність за свої дії. До того ж, принцип підзвітності, доброчесності, створює основу для нагляду або перевірки можливих зловживань або неправомірної поведінки серед діячів. І звичайно, треба виділити збереження громадської довіри до державних установ, органів місцевого самоврядування, особливо в умовах воєнного стану. Як вже зазначалось, закріплення відповідальності перед суспільством зберігає та зміцнює довіру людей. В той же час, це ще й показує відданість населенню, допомогу у загальній стабільності та згуртованості населення задля подолання війни. Окремим напрям, над яким осмислюються фахівці, це співвідношення публічної політики та відповідальності громадян, народу, держави. З 2014 року, а особливо з 2022 року, керівництво країни агресора, її народ, де-факто ведуть жорстоку війну проти

України, українського населення, а де-юре намагаються всередині своєї країни та на міжнародній арені, надати всім цим злочинам виправдання, називаючи це іншими словами. Тому, з цього і виникає гіпотеза, що громадяни, народ, нація, державні службовці,- всі абсолютно відповідальні за це та мають нести відповідальність стосовно з військовою агресією та з політикою держави загалом. Треба зазначити, що конкретні обов'язки державних службовців у воєнний час можуть відрізнятися залежно від країни та правової системи. Женевські конвенції, міжнародне право, гуманітарне право, забезпечують основу для захисту цивільного населення, а національне законодавство та нормативні акти додатково визначають обов'язки та функції публічних службовців під час війни. [4].

Щодо різниці між правовою та моральною поведінкою службовців відповідає принципам, якими керуються їх дії. Моральна поведінка, це про цінності, етнічні принципи, особисті переконання в прийнятті рішень. Вона, як правило, включає справедливість, співчуття, чесність та відповідальність перед собою, в першу чергу. Правова поведінка, на відміну від моральної, стосується дотриманням законів, правил, які встановлені юрисдикцією. Побудована вона, на системі правил, що забезпечуються владою та урядом і підлягає юридичним наслідкам у разі порушення. Ця поведінка є конкретною та впливає на дотриманні конкретних законів, правил, тлумачень судової практики, і головне щоб дії були законними. В умовах війни державні службовці мають виконувати свої професійні обов'язки. Це допомагає забезпечити ефективне виконання ними своїх обов'язків, а до того ж, це є ще одним чинником, який впливає на стандарти моральної та правової відповідальності службовців в Україні, а Україна набула статусу кандидата в члени ЄС. Відповідно, це вимагає від нашої країни, і публічної служби, трансформації і різних сферах.

Йдеться про євроінтеграцію, коли Україна наближується до ЄС на рівні законів, звичаїв, правил у суспільстві, і її кінцевим результатом має бути вступ України до ЄС. Тому, цей чинник також є важливим для визначення правової відповідальності службовців у воєнний час. Основними принципами визначення відповідальності можна виокремити такі: лояльність, доброчесність, законність, професіоналізм, підзвітність, комунікація та співпраця, здатність до адаптації. Звичайно, що можливі ще й інші чинники, адже обов'язки службовців можуть відрізнятися, залежно від посади, юрисдикції та правових норм, що регулюють його роботу. [5].

Отже, проаналізувавши та дослідивши відповідальність публічних службовців перед суспільством в умовах війни, можна зробити висновок, що правові аспекти більш-менш врегульовані і закріплені законодавством. Але потребує більшого врегулювання саме питання відповідальності службовців. Сюди також можна віднести питання криміналізації окремих діянь публічних

службовців в умовах війни, дослідження формування змін суспільного запиту на їх поведінку, а також реакцію органів влади та суспільні запити від населення. Відзначили основні принципи відповідальності державних службовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міністерство економічного розвитку торгівлі України. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна».
2. Адміністративне право: підручник. Ю.П. Битяк (кер.авт.кол.), І.М. Балакарева, І.В. Бойко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2020. 392 с.
3. Калашник, Н. С. (2023). Забезпечення цілей сталого розвитку в Україні: концептуальні перетворення сприйняття в умовах воєнного стану.
4. Сушинський О.М. (2022). Політика та відповідальність громадян, народу та держави. Демократичне врядування та публічне адміністрування в сучасних геополітичних умовах: матер.наук.-практ.конф. за наук.ред.проф. О.Я. Красівського. Львів.
5. Коваленко Л.П. Адміністративний процес України під час дії воєнного стану. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. № 7. С. 23-51.

УДК: 34(075.8) 001.8:34(075.8)

ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Інна КРИВОРУЧКО,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

В статті досліджується поняття і система юридичної науки. Висвітлено сутність та основні аспекти юридичної науки, визначається її місце та роль в сучасному суспільстві. Проаналізовано структуру та функції юридичної науки, її взаємозв'язок з іншими науковими дисциплінами. Робота містить важливі теоретичні положення щодо вивчення юридичної науки.

Ключові слова: юридична наука, юриспруденція, криміналістика, методологія.

The article examines the concept and system of legal science. The essence and main aspects of legal science are highlighted, its place and role in modern society is determined. The structure and functions of legal science, its relationship with other scientific disciplines are analyzed. The work contains important theoretical provisions regarding the study of legal science.

Keywords: legal science, jurisprudence, criminology, methodology.

Постановка проблеми полягає в тому, що юридична наука вважається багата галузевою, отже важко дати чітке поняття цьому терміну. Дослідження цієї теми дозволить розкрити сутність поняття і системи юридичної науки, виявити основні характеристики та функції цієї науки.

Мета дослідження полягає у вивченні ролі та характеристики теорії держави та права.

Виклад основного матеріалу. Юридична наука – це система знань про об'єктивні властивості права та держави в їх поняттєвому-юридичному розумінні

та вираженні, про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права в структурній багатоманітності.

Головним завданням цієї науки якої є сприйняття через державні і правові інститути розквіту особистості і подоланню перешкод на цьому шляху, ефективному використанню людського потенціалу, створення умов для реалізації прав і свободи людини і громадянина.

За словами Микола Костомарова «назва (правознавство) для визначення юридичної науки є і неточною, і однобічною. Нерозривний зв'язок між правом і державою свідчить про те, що юридична наука є водночас і правознавчою, і державознавчою»[1].

Головні ознаки юридичної науки:

1. Суспільна наука, що несе прикладний характер. Вона створена задоволення потреби громадського життя, юридичної практики, юридичної освіти, забезпечувати юридичних осіб необхідними даними про нові видання і застосування цих законів.

2. Юридична наука включає в себе лише конкретні знання, закріплені у певних конструкціях, співвідношеннях, як і природничі науки. Юриспруденцію частково можна порівняти з медичною наукою, що також поєднує теоретичну і практичний напрям. Праця юриста полягає у збереженні «здоров'я» суспільства у цілому, духовного життя людини. Юрист проводить профілактичну роботу у суспільному житті та духовному світі людини. У цьому полягає гуманістична спрямованість професій юриста і лікаря, які виникли за стародавніх часів.

3. Наука яка має певні позитивні якості наук про мислення. Вона досліджує питання, пов'язані зі спроможністю відображати справедливий вирок у правових судженнях і поняттях у процесі створення і використання законів (вивчення обставин юридичної справи, тлумачення законів і т. і.). Криміналістика – юридична дисципліна, яка, вирішенню складних задач та застосуванню багатьох спеціальних знань при розслідуванні кримінальних злочинів.

Юридичну науку як систему юридичних наук можна представити через структуру – внутрішній поділ на основні групи (види) наук, що знаходяться у взаємному зв'язку:

1) теоретико-історичні (теорія держави і права, історія держави і права – загальна і вітчизняна, історія учень про державу і право);

2) галузеві (державне право, цивільне право, кримінальне право, трудове право, сімейне право, адміністративне право, фінансове право, екологічне право, комерційне право та ін.) і міжгалузеві (кримінологія, прокурорський нагляд, організація правосуддя);

3) спеціальні прикладні (криміналістика, судова медицина, судова психологія, судова бухгалтерія та ін.). Прикладні науки є комплексними. Для

вирішення правових питань вони використовують положення і висновки як юридичних, так і неюридичних наук (фізики, хімії, загальної теорії статистики, медицини та ін.);

4) науки, що вивчають публічне і приватне міжнародне право, конституційне право інших країн та ін.

У складі правознавства історично першими виникли галузеві науки. Теоретико-історичні науки стали результатом вивчення закономірностей правової дійсності, теоретичним узагальненням державно-правових знань, здобутих протягом історії.

Загальний об'єкт дослідження: право і держава - пов'язує в межах єдиної юридичної науки спеціальні науки, що входять до цієї юридичної науки, кожна з яких має водночас свій предмет дослідження. Таким чином формується система юридичних наук, кожна з яких вивчає відокремлені прояви права і держави.

Юриспруденцію правова наука, що спеціалізована у галузь знань у сфері суспільствознавства, яка відкриває основні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, а також їхню соціальну роль, цінність, функції тощо.

Методологія юриспруденції являє собою засіб юридичного пізнання, створення та організації юридичного знання. За допомогою юридичного методу предмет юриспруденції конкретизується і оформлюється у відповідну як єдину систему знань про державу і право, висловлену в поняттях.

Головним методом юридичної наук є метод філософської діалектики (матеріалістична та ідеалістична).

Можна сказати, що юриспруденція представляє собою не лише засіб пізнання правових явищ, не тільки сукупність теоретичних знань про право, а раціонально сформовану систему цих знань. Юриспруденція, як і будь-яка наука, є діяльністю, що спрямована на отримання нових знань і досягнення правової істини, а також на обслуговування певних практичних потреб, а саме: забезпечення механізму правового регулювання, формулювання та вдосконалення правових норм, оптимальної організації правового матеріалу тощо.

«Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про певні процеси та явища» [5].

Методологія пізнання права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння сутності даного явища. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії і практики реалізації права, у тому числі його трансформації та удосконалення.

Методологія наукового пізнання відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної соціальної дійсності, в тому числі у сфері державно-юридичних відносин в Україні. Методологія пізнання і перетворення сучасного українського права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння даного явища, його реальної сутності. Тим самим методологія сприяє розвитку теорії права та практики, в тому числі їх трансформації й удосконалення. Розроблення методологічних проблем права є виключно актуальним, учені-правники мають реальну можливість наукової розробки методологічних засад права на основі політико-правового плюралізму, визнання серед них певного місця і значення загальнолюдських цінностей.

Висновки. Юридична наука відіграє важливу роль у розвитку правової науки та формуванню правової культури в сучасному суспільстві. Вона є складною та багатозначною наукою, яка потребує додаткового вивчення серед вчених. Але можна зазначити, що на даний час наука розвивається та відкриває для суспільства нове значення та роль у суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гришко О.М., Риндюк В.І. Теорія держави і права. Київ: КНЕУ, 2013. - 308 с.
2. Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави та права. Київ : МАУП, 2014. 144 с.
3. Захарченко С. В. Теорія держави і права: підручник. Київ : Центр учб. літ., 2018. 352 с.
4. Кучеренко Д. С. Правничі поняття і термінологія у методології юридичної науки. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* 2017. № 2. С. 30–38.
5. Теорія держави і права в системі юридичних наук. Тематична виставка Універсального підсобного фонду Відділу комплексного бібліотечного обслуговування | Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5850> (дата звернення: 15.04.2024).

УДК: 34(075.8) 340.1:061.1

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ПРАВА

Вікторія КУКУЛЕНКО

здобувачка освіти першого (фаховий молодший бакалавр) рівня
Центральноукраїнського фахового коледжу;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Стаття присвячена вивченню сучасного права в теоретичному та практичному дослідженні системи права, її основних елементів, структури та особливостей становлення та вдосконалення в Україні.

***Ключові слова:** право, норма права, джерело (форма) права, система права, системність права, загальнообов'язковість права, формальна визначеність права нормативність права.*

The article is devoted to the study of modern law in the theoretical and practical study of the legal system, its main elements, structure and peculiarities of formation and improvement in Ukraine.

***Keywords:** Law, legal norm, source (form) of law, legal system, systematicity of law, general obligatory nature of law, formal definiteness of law, normativity of law.*

Постановка проблеми. Питання системи права та визначення основних понять науки права, належить до більш важливої категорії. Сучасні тенденції розвитку права, обумовлені активними процесами про необхідність нових підходів до визначень та понять, які мають значення не тільки для юристів, а і для всіх членів суспільства.

Мета дослідження полягає у вивченні наукових, теоретичних та основних засад системи права, її поняття, ознаки та характеристики.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до питання системи права пояснюється великим теоретичним і практичним значенням. Під системою

розуміється складно організоване ціле, яке містить окремі елементи, об'єднані різними взаємовідносинами і зв'язками.

Право – це система регулювання суспільних відносин, обумовлена природою суспільства і людиною, що виражає свободу особистості. Система права – це внутрішня зумовлена організація правових норм певного суспільства, які у свою чергу утворюють галузі, підгалузі та інститути. Крім того правові норми забезпечують актуальність системи права тим самим роблять її елементи рухливими і забезпечують усталеність системи права.

Також система права має об'єктивний характер, цілісне структурне утворення, складові елементи, риси єдності, відмінності та взаємодії. Система права характеризується цілісністю. Цілісне утворення в межах усїєї держави. Також включає в себе закони, юридичні прецеденти, нормативні договори, правові звичаї, також формується відповідно до існуючих суспільних відносин, має виключно галузеву побудову. Слід зазначити, що формами права не лише є законодавчі акти і ратифіковані міжнародні договори, але й інші нормативно-правові акти держави (підзаконні акти): президента, уряду, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій, установ.

Вказується, що система права виступає як модель правового регулювання, яка має науковий характер побудови, практичний напрям і мету. Науковість полягає в тому, що система повинна будуватися на основі результатів наукового дослідження закономірностей правового регулювання суспільних відносин, тобто аналізу об'єктивних факторів детермінації суспільних відносин і можливостей їх суб'єктивної модифікації. Практичний напрям і мета виражаються в тому, що її функціонування має за мету підтримання внутрішніх несуперечностей і оптимально регулюючої суспільні відносини системи законодавства [8, с. 48].

Ознаки права – це характеристики, що визначають його обсяг, сутність та механізм реалізації. Право характеризує такі ознаки: системністю, загальнообов'язковістю, формальна визначеність, нормативність, право створюється, як правило, в результаті правотворчої діяльності компетентних державних органів або ж інститутів громадянського суспільства, щоправда, за умови її санкціонування державою, державна забезпеченість, гарантованість права [12, с. 33-34].

Виділяється дві основні фази у праві – зародження та оформлення регулятивної системи. Зародження відноситься до тих суспільств, де відбувається становлення форм економіки. Оформлення регулятивної системи погоджується із суспільствами, де є повнота різних форм виробляючої економіки [2, с. 147].

Загальнообов'язковість права органічно пов'язана з державною забезпеченістю та охороною його норм з боку держави в особі її компетентних органів, встановлює зобов'язані правила для суб'єктів і повинно дотримуватися

всіма учасниками суспільства. Системність права це не просто сукупність принципів, а їх система, де пов'язані та узгоджені усі елементи. Формальна визначеність права має письмове закріплення поведінки, означає чіткість, однозначність, стислість формальних правових приписів, виражених у законах, указах та постановах.

Можна сформулювати ознаки права, що стверджують його появу у суспільстві – нормативність, обов'язковість, процедурність, об'єктивність та рівність.

Нормативність – правила поведінки, які встановлюють рамки дозволеного, забороненого. Ці рамки зародилися ще у суспільствах економіки та становлять права форм вираження.

Обов'язковість – забезпечується державним примусом, тобто не тільки справедливістю, але і можливості наслідків при їхньому порушенні. Процедурність – визначається з державним апаратом зі спеціалізованими органами: судом, поліцією та містить чіткі процедури захисту. Об'єктивність – характеризує характер появи права у переході суспільства до виробляючої економіки. Таким чином воно, як держава існування політично організованого суспільства на етапі виробляючої економіки має велику соціальну цінність. Рівність – право є рівним для всіх людей, установлено державою таким чином, щоб свобода одного не обмежувала свободи іншого [3, с. 116].

Елементами системи права називаються норми права, які об'єднуються у складові системи права. Об'єктивний характер виражає реально існуючі системи суспільних відносин, тобто за право відповідає своя система. Єдність означає цілісність її внутрішньої організації всіх норм права. Системність – регулятор суспільних відносин, в її основі лежать об'єктивні та суб'єктивні чинники також визначається структурність елементів права. Система права складається з широких правових норм, між ними є конкретна схожість і відмінність та усе право можна подати як визначну систему. Право включається до ширшої системи, тому і називається правовою. Право слід розглядати, як правове регулювання та його механізм, правовідносини та ін.

Слід віднести такі елементи системи права як: поділ сукупності норм права, галузі, підгалузі та інститути права. Для будь-якої держави право функціонує як єдина юридичне цілісна, внутрішньо узгоджена система правил поведінки і важливо, що внутрішня узгодженість є система права [5, с. 71-71]. Галузі, які входять до її складу, є взаємозалежними, водночас не дублюють, а навпаки взаємовиключають одна одну, а норма не може одночасно регулювати два різних види суспільних відносин або вмещувати два різних методи правового регулювання. Саме тому, норма не може бути одночасно включена у дві різні галузі права» [4, с. 357].

Елементи системи права являють собою об'єктивне зумовлене цілісне утворення, воно має певні взаємопов'язані складові, важливою властивістю яких є, здатність змінювати свою структуру під впливом зовнішніх факторів [8, с. 15]. Кожна система права створюється історично і вона зумовлена конкретними принципами правової держави та громадянського суспільства, до яких можна зарахувати: розподіл влади; справедливість; рівність; рівноправність громадян; цілісність прав та обов'язків; взаємоповага і відповідальність держави і особи; природне право на життя, безпеку, свободу, мир, соціальну захищеність [28, с. 58-59].

Розподілом норм є галузь законодавства, в котрій норми зріднюються за предметом і методом регулювання, а також з урахуванням намірів законодавця, цілей, практичних необхідностей та зручностей правового регулювання, відповідно до якого, необхідно виключити різницю між системою права і системою законодавства [26, с. 95].

Висновки. Система права є складним і багатогранним утворенням, яке відіграє ключову роль у регулюванні суспільних відносин. Вона ґрунтується на принципах законності, справедливості, рівності та верховенства права.

Дослідження системи права має важливе значення для розуміння сутності права, його функцій та ролі в житті суспільства. Це дослідження дозволяє визначити місце та роль права в системі соціальних норм, а також його вплив на розвиток суспільних відносин.

Зроблений у цій роботі аналіз свідчить про те, що система права є динамічною системою, яка постійно розвивається та вдосконалюється. Це зумовлено змінами в суспільних відносинах, а також виникненням нових викликів та загроз. Важливою проблемою сучасного правознавства є визначення перспектив розвитку системи права в умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зайчук О. Правові системи сучасності та тенденції їх розвитку. *Право України*. 2002. № 11. С. 23-26.
2. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
3. Мельник З. Поняття «правова система»: теоретичні питання. *Юридична Україна*. 2005. № 11. С. 8-13.
4. Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. Порівняльне правознавство: підручник. Харків: Право, 2012. 272 с.
5. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

УДК: 342.54:342.7(075.8) 347.43:342.7(075.8)

ПРАВОТВОРЧІСТЬ: СУБ'ЄКТИ, ВИДИ ТА СТАДІЇ

Юлія ЛЮБЕЛЬСЬКА,

здобувачка освіти першого (фаховий молодший бакалавр) рівня
Центральноукраїнського фахового коледжу;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті досліджується поняття правотворчості, її види, принципи та суб'єкти. Автор розкриває суть правотворчості як процесу створення правових норм та установ, а також аналізує різні форми правотворчості, такі як законодавча, адміністративна, судова, автономна та міжнародна.

Ключові слова: *правотворчість, законодавча діяльність, правові норми, принципи правотворчості, суб'єкти правотворчості, народ, Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, місцеві органи влади.*

The article explores the concept of lawmaking, its types, principles, and subjects. The author reveals the essence of lawmaking as a process of creating legal norms and institutions, and also analyzes various forms of lawmaking, such as legislative, administrative, judicial, autonomous, and international.

Keywords: *lawmaking, legislative activity, legal norms, principles of lawmaking, subjects of lawmaking, the people, the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, local authorities.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві люди та їх об'єднання постійно стикаються з правилами, закріпленими в законах та підзаконних актах, з їх вимогами, заборонами, необхідністю їх дотримання, виконання та застосування, з наслідками, які виникають при їх порушенні.

Метою дослідження є розкриття поняття правотворчості та їх характеристика.

Правова культура впливає на загальну культуру, захищає і створює умови для вільного розвитку шляхом розробки прогресивних законів, встановлення режиму правової стабільності, послідовної поведінки в житті потреб правопорядку та встановлення режиму правопорядку. Тема даної мені роботи є досить актуальною в нашому житті.

Виклад основного матеріалу. Правотворчість – це процес створення правових норм та установ. Цей процес може здійснюватися різними суб'єктами та в різних формах. Вона базується на різноманітних принципах, таких як гуманізм, демократизм, законність, науковість, зв'язок з практикою, планування, оперативність, динамізм і стабільність.

Основні види форм правотворчості [1, с. 55]:

1. Законодавча правотворчість: робота державних органів, яка поєднує підготовку і прийняття законодавчо-правових актів. У правотворчості України законодавча діяльність належить парламенту – Верховній Раді.

2. Адміністративна правотворчість: адміністративні органи приймають правила і постанови для реалізації законів.

3. Судова правотворчість: здійснюється за допомогою суддів, тлумачення правових норм прийняття судових рішень.

4. Автономна правотворчість: виникає, коли самі суб'єкти, такі як професійні організації, громадські об'єднання або університети, створюють правила та норми, що регулюють їхню діяльність. Прикладами можуть бути трудові кодекси, професійні стандарти тощо.

5. Міжнародна правотворчість: у випадку, коли країни вступають до міжнародних договорів або угод, вони зобов'язані дотримуватися правил, встановлених такими договорами. Міжнародні організації також можуть здійснювати правотворчу діяльність, приймаючи рішення і стандарти, що мають міжнародну юридичну силу [2, с. 8-9].

Вони всі між собою взаємодіють і утворюють правовий порядок в країні.

Є ще форми участі держави у правотворчості :

1. Безпосередня правотворчість прийняття законів і нормативних актів законодавчим органом, він також може включати і інші законодавчі органи .

2. Санкціонована правотворчість отримує певні повноваження від вищих органів. Забезпечує справедливість і законність правових актів.

3. Спільна правотворчість це коли декілька учасників або групи країн приймають нормативні акти . Вона може включати в себе укладення міжнародних договорів такі як : Європейський Союз , ООН тощо.

4. Делегована правотворчість – передача інформації про рішення іншим, менш вищим органам. Вона допомагає вносити зміни до законів коли це потрібно, видає правила виконання нормативних актів [3, с. 91-92].

За функціональним призначенням розрізняють:

1. Поточна правотворчість – це зміни до вже існуючих законів.
2. Правотворчість для систематизації нормативних актів – це процес створення законів.

Види правотворчості включають законодавчу, судову та адміністративну, автономну та міжнародну правотворчість. Ефективна правотворчість сприяє розвитку і стабільності правової системи, забезпечує захист прав та свобод громадян, а також сприяє соціальному прогресу.

Принципи правотворчості полягають у керівних ідеях, які відповідають потребам суспільства. Серед них можна виділити [2, с. 87-89]:

1. Гуманізм – наголос на важливості прав людини та визнання людини як найвищої цінності.

2. Гармонійна єдність інтересів особистості та суспільства: право повинно бути рівноважною складовою як індивідуальних, так і суспільних інтересів.

3. Демократизм –права народу на волю. Це рівність людей у своїх правах. Кожна людина може висловлювати свою думку, вирішувати самостійно свої питання, які стосуються життя. Громадянин також має право брати участь у житті держави, взаємодіяти з владою.

4. Прозорість полягає в ознайомленні суспільства з проектами нормативно-правових актів, вільному та конструктивному обговоренні з метою уникнення помилок і прогалин у правовому регулюванні, підвищенні його авторитетності та ефективності.

5. Легітимність означає, що правові акти приймаються відповідно до процедури законотворчості, визначеної Конституцією. Розробка та прийняття нормативно-правових актів повинна відповідати Конституції та міжнародним зобов'язанням держави та не виходити за межі компетенції державних органів.

6. Науковість і професіоналізм. Розробка та прийняття законопроектів має здійснюватися експертами та ґрунтуватися на результатах судової практики. Також законопроекти повинні проходити наукову експертизу, а за необхідності – соціологічні дослідження та економічну експертизу [4, с. 87-89].

7. Зв'язок з практикою полягає в тому, що норми права повинні регулювати вже існуючі суспільні відносини. Імплементация правових норм має виявляти прогалини та неузгодженості в правовому регулюванні, виявляти застарілі правові норми та необхідність їх скасування або зміни.

При прийнятті та планування нормативно-правових актів необхідно дотримуватися таких принципів: обґрунтованості, доречності, змістовності та конструктивності.

Функції правотворчості охоплюють дії, пов'язані з встановленням, зміною або скасуванням правових норм, а також створенням і розвитком законодавства [4, с. 90-91]:

1. Розробку та прийняття нових правових норм для регулювання суспільних відносин, які раніше не були регульовані. Наприклад, з розвитком космічних досліджень з'являється космічне право.

2. Скасування, зміну або доповнення чинних норм, які застаріли або не відповідають потребам суспільного розвитку.

3. Заповнення прогалін: виправленні відсутності необхідних юридичних норм у чинних нормативних актах шляхом їх додавання.

Способи правотворчості наступні:

1. Ратифікація нормативно-правових актів і договорів на референдумі.

2. Прийняття або оприлюднення нормативно-правових актів компетентними державними органами. Вказаний спосіб правотворчості є переважаючим у сучасних державах. Держави також мають право делегувати ці повноваження недержавним суб'єктам.

3. Створення прецедентів судовими та адміністративними органами є однією з основних форм правотворчості в країнах англо-американського права [5, с. 93-94].

4. Укладення правових договорів компетентними державними органами (або іншими органами, в тому числі профспілковими організаціями, з дозволу держави) переважає в міжнародних відносинах і останнім часом активно розвивається у внутрішньодержавних відносинах.

Суб'єкти правотворчості:

1. Народ – об'єднання, сукупність людей, які мають спільні ознаки ще живуть на одній території. Народ об'єднує спільна мова, історія території, на якій вони живуть, одне громадянство, література, традиції, права та обов'язки. Без народу, не було б і держави, адже вищі органи влади взаємодіють з народом, щоб покращити життя на території країни, беруть участь у громадському житті, голосують на виборах, піднімають економіку держави.

2. Верховна Рада України – законодавчий орган України. Приймає нормативно-правові акти, спостерігає за діяльністю інших органів влади, проводить різні парламенти, слідкує та затверджує державний бюджет. Повинна бути публічною, працювати на постійній основі, відображати інтереси різних соціальних груп.

3. Президент України – особа, яку народ вибирає на виборах на певний строк. Він має відповідальність за виконання законів, стабільність країни, керує діяльністю держави, має зберігати її суверенітет, покращувати стан та піклуватися за те, щоб народ жив у безпеці. Президент також визначає зовнішню політику, співпрацює з іншими країнами, укладає міжнародні договори, співпрацює з іншими органами влади.

4. Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади, який відповідальний за державні справи, співпрацює з президентом, забезпечує доступ до інформації про діяльність, слухає народ, щоб зрозуміти його потреби, виконує виконавчу функцію, розробляє зміни в галузях, щоб покращити якість життя громадян, веде діалог з народом, взаємодіє з іншими органами влади, впроваджує політику.

5. Міністерства – вищі органи виконавчої влади, які реалізують державну політику. Кожне міністерство має свою сферу діяльності, наприклад, освіта, культура, внутрішні справи, охорона здоров'я тощо. Співпрацюють з іншими партнерами, щоб реалізовувати плани у житті. Спостерігають за виконання законів у своїй галузі.

6. Місцеві органи влади – органи державної влади, які відповідають за певну місцевість, забезпечують життєві потреби та надають послуги, а також намагаються покращити життя на цій території, спостерігають за дотримання законів.

Незважаючи на те, що народ єдиний носій суверенітету і джерело влади в державі, процес правотворчості переважно здійснюється не ним самостійно (через пряму демократію), а через органи, зокрема представницькі.

Висновки. Правотворчість є динамічним процесом, який постійно розвивається та вдосконалюється. Її ефективність залежить від дотримання принципів законності, демократизму, науковості та прозорості. Важливу роль у правотворчому процесі відіграє участь народу, який через своїх представників або безпосередньо може впливати на зміст прийнятих норм права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Правова система: теорія і практика*. № 2. 2015. С. 55-59.
2. Мельничук С. М. Правотворча діяльність – провідна правова форма здійснення функцій держави: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право*. № 1 (16). 2016. С. 5-11.
3. Теплюк М. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. №12. 2013. С. 90-97.

4. Чаплюк О. І. Загальні та спеціальні принципи національної правотворчості: поняття, значення та види. *Часопис Київського університету права*. № 1. 2010. С. 87-93.

5. Тешлюк М. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. №12. 2013. С. 90-97.

УДК: 005.336.4:334.022.2 316.334.3.001.5

**ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ОСНОВНА ФОРМА ГОСПОДАРЮВАННЯ :
ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ**

Ярослава ТИКУЛ,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті досліджується підприємництво як основа господарювання в сучасних умовах, а також визначається основна його сутність в Україні. Стаття описує, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ключові слова: підприємництво, підприємство, господарювання, виробництво, підприємець, суб'єкт господарювання, економіка.

This article explores entrepreneurship as the foundation of economic activity in modern conditions, and defines its fundamental essence in Ukraine. The article describes entrepreneurship as an independent, proactive, systematic economic activity carried out by business entities (entrepreneurs) with the aim of achieving economic and social outcomes and generating profit.

Keywords: entrepreneurship, enterprise, economic activity, production, entrepreneur, business entity, economy.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день підприємництво – це особливий господарювання (під якою ми розуміємо доцільну діяльність, направлену на отримання прибутку), яка заснована на самостійній ініціативі, відповідальності і інноваційній підприємницькій ідеї.

Підприємництво характеризується обов'язковою наявністю інноваційного моменту - будь то виробництво нового товару, зміна профілю діяльності або заснування нового підприємства.

Нова система управління виробництвом, якістю, впровадження нових методів організації виробництва або нових технологій – це також інноваційні моменти. У сучасних умовах господарювання кожний підприємець функціонує в умовах досить глибокої спеціалізації виробництва, що виникла на основі розподілу праці. Здійснення підприємницької діяльності на ефективному рівні, таким чином, можливе лише при наявності певної суспільної ситуації – підприємницького середовища, під яким розуміється передусім законодавче підґрунтя, що наділяє широкими правами і не меншими обов'язками підприємця, а також особиста свобода підприємця, тобто його особиста незалежність, що дозволяє ухвалити таке підприємницьке рішення, яке, з його точки зору, буде найбільш ефективним, дійовим і максимально прибутковим.

У даний час накопичено значну кількість наукових досліджень і нагромаджено практичний досвід функціонування різних організаційно-правових форм господарювання, що дає змогу порівнювати їхню ефективність і життєздатність. Підприємницька діяльність на сучасному етапі становлення займає важливе місце порівняно з іншими формами господарювання, адже в Україні така діяльність лише розвивається і знаходиться в не найкращому стані. Це водночас є як наслідком, так і причиною існуючого на сьогодні економічного розвитку в Україні.

Мета роботи полягає в дослідженні підприємницької діяльності як основи господарювання, а також визначення основної сутності підприємництва в сучасних умовах та в Україні.

Виклад основного матеріалу: Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Я дійсно погоджуюсь із тим, що сутність підприємництва зосереджується у вияві ініціативної, новаторської, самостійної діяльності [2, с. 45]. А мета зводиться, з одного боку, до отримання прибутку або особистого доходу в результаті підприємницької діяльності, а з іншого – до найбільш ефективного використання факторів, прагнення реалізувати творчі потенції людини [4, с. 26-27].

Підприємницька діяльність – це передусім інтелектуальна діяльність енергійної і ініціативної людини, яка, володіючи якими-небудь матеріальними цінностями використовує їх для організації бізнесу. Отримуючи користь для самого себе підприємець діє на благо суспільства. Перехід української економіки до ринкових відносин неминуче пов'язаний з встановленням і розвитком підприємництва. Успіх в підприємницькій діяльності досягається знаннями, практикою, необхідними матеріальними засобами і психологічними якостями особистості [3, с. 115].

До числа найбільш характерних для сучасного підприємництва проблем, що перешкоджають його ефективному функціонуванню, варто віднести: неефективність системи керування; невелика відповідальність суб'єктів господарювання за наслідки прийнятих рішень; відсутність ефективного механізму виконання судових рішень; недосконала законодавча база; відсутність принаймні найелементарніших умов господарювання; мала підтримка з боку держави [4, с. 10].

Для усунення негативних тенденцій необхідно сконцентрувати увагу на забезпеченні ефективного розвитку підприємницької діяльності [5, с. 38].

Як вже згадувалось, основними напрямками прискорення розвитку підприємництва в сучасних умовах трансформації, переходу до інноваційної моделі розвитку економіки України є:

1. Подальше удосконалення законодавчої та нормативної бази щодо створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва.
2. Удосконалення кредитної політики, а саме: організація державних кредитних установ з метою пільгового кредитування суб'єктів підприємницької діяльності, особливо початківців малого бізнесу.
3. Удосконалення податкової політики, тобто забезпечення функціонування спрощеної системи оподаткування з наданням переваги єдиному податку та право тих, що працює у секторі малого підприємництва, на соціальне і пенсійне забезпечення.
4. Подальше посилення державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва (фінансово-кредитної, майнової, інформаційної та кадрової). Створення та забезпечення діяльності мережі бізнес-центрів, бізнесінкубаторів тощо [6, с. 254].

Висновки. Отже, з упевненістю можна сказати, що для закріплення і подальшого розвитку позитивних тенденцій зростання підприємництва, кардинального розширення поля його діяльності потрібна активізація державної підтримки малих підприємств на всіх рівнях. Насамперед держава повинна бути зацікавлена в тому, щоб підприємництво розвивалось і для цього надавати

відповідні умови: створити чітку і тверду законодавчу базу, яка відповідно міститиме усі можливі перспективи створення власної справи.

Надзвичайно важливе також розширення інноваційної і наукової діяльності підприємств у інтересах розвитку всіх сфер української економіки. Початок реального підйому в економіці дозволить перейти до четвертого етапу посправжньому ринкового розвитку українського підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 18.01.2024).
2. Атаманова Ю. Є., Задохайло В. М., Пашкова В. М. Господарське право: підруч. Харків : Право, 2012. 693 с.
3. Бутирський А. А. Господарське право : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьков., 2020. 144 с.
4. Дерев'янко Б. В. Господарське право: особлива частина. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. 314 с.
5. Подцерковний О. П. Господарське право : навч. посіб. Одеса : Вид-во Фенікс, 2018. 616 с.
6. Сергієнко В. В., Браславець Ю. Ю., Капустян Н. М. Господарське право : підручник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 412 с.

УДК: 343.98:343.23.024.7

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ І ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ

Наталія ЦИБ,

здобувачка освіти першого (фаховий
молодший бакалавр) рівня
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті описані основні засади запобіжних заходів під час досудового розслідування. Були досліджені основні групи та ознаки запобіжних заходів та особливості їх застосування. У зв'язку з цим розглянуто законодавство, судову практику із зазначеної проблематики та досліджено критерії визначення та класифікації підстав застосування запобіжних заходів.

Ключові слова: запобіжний захід, докази, підстави, сукупність доказів, право, правопорушення, досудове розслідування.

The article explores the fundamental principles of preventive measures within the context of pre-trial investigation. It delves into the key groups and characteristics of these measures, examining their specific applications. In this regard, the study analyzes relevant legislation and judicial practices, investigating the criteria for determining and classifying the grounds for applying preventive measures.

Keywords: preventive measure, evidence, grounds, totality of evidence, law, offense, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Незважаючи на різноманітність запобіжних заходів, з кожним роком збільшується кількість випадків застосування до підозрюваних запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Прикладом, частка клопотань щодо застосування тримання під вартою в загальній кількості всіх запобіжних заходів у 2019 році в середньому становила 70,23 %. Для порівняння, частка клопотань щодо застосування застави, яка позиціонується як альтернатива

триманню під вартою, становила лише 0,83 %. У 2020 році ситуація не покращилась, слідчими та прокурорами було подано до судів першої інстанції лише 438 клопотань про застосування застави (для порівняння, найбільша кількість клопотань про застосування застави була у 2013 році – 1 404, що майже втричі більше чим на сьогодні).

Окремі проблеми виникають й при застосуванні інших запобіжних заходів. Так, абсолютно неоднозначним є такий захід, як особиста порука. У кримінальному процесуальному законі не міститься визначення поняття «поручитель», що безперечно є недоліком, оскільки чітко не передбачено вимог до поручителя, а також відсутні критерії оцінювання, чи заслуговує поручитель на довіру, чи ні. Отже, слідчий, прокурор, слідчий суддя мають керуватися лише власним переконанням, що є достатньо суб'єктивним чинником. До того ж поняття «довіра» підсилюється прикметником «особлива довіра», що ускладнює його розуміння, а також законодавцем не передбачено, чим саме визначається «особлива довіра» та в чому вона полягає.

Мета роботи полягає у здійсненні аналізу норм законодавства, наукового матеріалу та практики щодо поняття запобіжних заходів та підстав їх застосування у досудовому розслідуванні

Питання сутності та порядку застосування запобіжних заходів у різні часові періоди цікавили багатьох вчених-процесуалістів. За часів дії КПК України 2012 року картина запобіжних заходів у різних її аспектах представлена науковими розробками таких правників, як А.П. Бущенко, І.В. Гловюк та ін.

Проблематика здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану досліджувалась в роботах Г.К. Тетерятник, О.В. Лазукової, а після 24.02.2022 також І.В. Гловюк, В.А. Завтура, О.О. Кравчука, В. В. Михайленко, В.В. Рогальської та ін.

Однак, встановлення особливостей застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану не було предметом окремого наукового дослідження. Крім того, оновлення кримінального процесуального законодавства, яке відбулось в Україні останнім часом, зумовлює потребу детального вивчення окресленого питання. Отже, нині постала потреба в комплексному висвітленні піднятої проблематики в контексті сучасних правових реалій, обумовлених воєнним станом.

Виклад основного матеріалу Запобіжні заходи застосовуються в тих випадках, коли особа ще не визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення (діє принцип презумпції невинуватості коли особа є невинуватою). Тобто застосування запобіжних заходів не повинно розцінюватися як покарання, а вважається тільки певними обмеженнями особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

До неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених коментованою статтею, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [1, ст. 493], а до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру також - поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку [1, ст. 508]

Різновидами запобіжних заходів є: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою.

Ознаки запобіжних заходів:

1. Може бути застосовано виключно щодо підозрюваного, обвинуваченого, засудженого (на відміну від заходів забезпечення кримінального провадження: застосовуються також щодо свідків, потерпілих, осіб, у володінні яких знаходяться речі та документи щодо яких винесено рішення про тимчасовий доступ).

2. Мають персональний характер (обмежують особисті права суб'єктів кримінального провадження щодо яких застосовуються).

3. Характеризуються підставами та метою застосування, визначеними КПК України [1, ст. 177].

4. В порівнянні з іншими заходами забезпечення кримінального провадження, мають більший рівень примусу, оскільки пов'язані з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність.

Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового та до початку підготовчого судового засідання – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора.

Клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Кримінальним законодавством встановлюється правило невідкладного розгляду слідчим суддею, судом клопотання про застосування певного запобіжного заходу, яке реалізується залежно від обставин двома варіантами його визначення:

1. Не пізніше сімдесяти двох годин з моменту фактичного затримання підозрюваного чи обвинувачуваного (коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою).

2. Не пізніше сімдесяти двох годин з моменту, коли клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, а рівно і клопотання подане підозрюваним, обвинуваченим чи його захисником надійде до суду (буде

zareestrovano u kanceliarii), yaksho pidozruvanyy, obvinuvachenyi perebuvaе na svobodі.

Kopіya klopotannya ta materialiv, yakimi obgruntuetsya neobkhidnist' zastosuvannya zapobіzhnoho zakhodu, nadaetsya pidozruvanomu, obvinuvachenomu ne piznishе ni zh za tri godiny do nachatku rozglyadu klopotannya.

Ukhvala pro zastosuvannya zapobіzhnykh zakhodiv skladatsya z tryokh chastyin: vstupnoї, motyvual'noї ta rezolyutivnoї ta maе mistyty usі peredbacheni zakonom rekvizity. Ukhvala pro zastosuvannya zapobіzhnykh zakhodiv skladatsya shonaymenше u pyati primirnykakh: pershyy – pryednuetsya do materialiv krimіnial'nogo provadzhennya (nadaetsya slіdchomu), drugyy – zalishatsya u sudі, tretiy – napravlyetsya admіnіstracії mіsця dosudovogo uv'язnennya chy іnshogo organu vikonannya ukhvaly, chetvertyy – prokurorovi, pyatyy – maе buty vruchenyi pidozruvanomu (obvinuvachenomu).

Yaksho pіslya podannya klopotannya pro zastosuvannya zapobіzhnoho zakhodu prokuroru staly vіdomі obstavyny, shcho vyluchayut obgruntuvanu pidozru u vchinnenі osoboю krimіnial'nogo pravoporushennya, vіn zobov'yazanyi vіdklikaty klopotannya pro zastosuvannya zapobіzhnoho zakhodu ta vіdklikaty dozvil na zatrimannya, yaksho takyy dozvil був otrimanyy.

Yaksho pіslya podannya klopotannya pro zastosuvannya zapobіzhnoho zakhodu slіdchomu, prokuroru staly vіdomі іnshі obstavyny, shcho mozhut vplynuти na vіrіshennya sudom pytannya pro zastosuvannya zapobіzhnoho zakhodu, vіn zobov'yazanyi dopovnyty abo zmnity klopotannya, abo zamіnyty yogo novym klopotannya [1, st. 185]

U razі nemozhlyvostі provedennya pidgotovchoho sudovogo zasіdannya, obranyy pid chas dosudovogo rozslіduvannya zapobіzhnyy zakhd u vyglyadі trimannya pid vartoю, vvazhatsya prodovzhennym do vіrіshennya vіdповіdnogo pytannya u pidgotovchomu sudovomu zasіdannі, ale ne dovше ni zh na dva mіsyaці. U vypadku zakіnchennya stroku дії ukhvaly sudu pro trimannya pid vartoю ta nemozhlyvіstyu rozglyadu sudom pytannya pro prodovzhennya stroku trimannya pid vartoю, obranyy zapobіzhnyy zakhd u vyglyadі trimannya pid vartoю vvazhatsya prodovzhennym do vіrіshennya vіdповіdnogo pytannya sudom, ale ne dovше ni zh na dva mіsyaці.

Висновки. Zrostantya kіl'kostі vypadkiv zastosuvannya trimannya pid vartoю yak zapobіzhnoho zakhodu, osoblyvo v porivnyannі z альтернативними zakhadami, takymy yak zastaва, svіdchyt pro pevnyі problemy v цій sferі.

Існують недоліки в законодавчому регулюванні деяких запобіжних заходів, наприклад, відсутність чіткого визначення поняття "поручитель" та критеріїв оцінки його надійності. Це призводить до суб'єктивного прийняття рішень щодо застосування даного запобіжного заходу.

Недостатньо досліджено питання застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану, що потребує більш детального вивчення з урахуванням нових правових реалій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Звернення Української Гельсінської спілки з прав людини стосовно необхідності впровадження заходів, спрямованих на захист хворих осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі від впливу COVID-19. URL : <https://helsinki.org.ua/appeals/zvernennia-ukrains-koi-hel-sins-koi-spilky-z-prav-liudyny-stosovno-neobkhidnosti-vprovadzhenia-zakhodiv-spriamovanykh-na-zakhyst-khvorykh-osib>(дата звернення: 08.04.2024).
3. Про затвердження Інструкції про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування: наказ МВС України та Мінюсту України від 01.10.2018 № 806/3105/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1190-18#n7>(дата звернення: 08.04.2024).
4. Баганець О. Стан дотримання конституційних прав громадян під час досудового розслідування у 2019 році. URL: <https://resonance.ua/stan-dotrimannya-konstituciynikh-prav>(дата звернення: 08.04.2024)./
5. Кучинської О.П., Циганик Ю.В. Кримінальний процес України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 448 с.
6. Ситайло О. І. Застава як захід забезпечення кримінального провадження. Київ: 2021. 208 с.
7. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. 8-ме вид., доповн. і переробл. К.: Алерта, 2020. 452 с.
8. Фоміна Т. Г. Теоретичні та процесуальні основи застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України : Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук. Харків, 2020. 630 с.
9. Яновська О. Г. Захист конвенційних прав у кримінальному провадженні. URL:<https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta> (дата звернення: 08.04.2024).
10. Кримінально-виконавча система України у липні 2018 р. Статистичний огляд. URL : <http://ukrprison.org.ua/statistics/1533198157> (дата звернення: 06.04.2024).
11. Реформа пенітенціарної системи. URL: <http://krm.gov.ua/news/view/1>(дата звернення: 08.04.2024).

УДК: 343.98:343.651(477)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
УМИСНЕ ВБИВСТВО (СТ. 115 ККУ)

Дарія ШЕВЧЕНКО,
здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Дослідження даної теми допоможе зрозуміти, які саме обставини можуть бути визнані обтяжуючими в умисному вбивстві, як вони впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення та на відповідальність винних осіб. Крім того, дослідження такої теми дозволить проаналізувати судову практику, з'ясувати, наскільки ефективно використовуються норми кримінального законодавства України щодо обтяжуючих обставин у справах про умисне вбивство. Дослідження цієї теми може допомогти удосконалити кримінальне законодавство України, а також розглянути можливості зміни кваліфікації кримінального правопорушення при наявності обтяжуючих обставин.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єкт правопорушення, умисне вбивство.

Delving into this research topic will shed light on the nature of aggravating circumstances in intentional homicide cases, their impact on offense classification and the liability of perpetrators. Additionally, examining this subject will enable the analysis of judicial practices, determining the effectiveness of Ukrainian criminal law in applying aggravating circumstances in intentional homicide cases. This research endeavor can contribute to the refinement of Ukrainian criminal legislation and the consideration of potential modifications to offense classification in the presence of aggravating circumstances.

Keywords: crime, criminal liability, criminal offense, offender, intentional homicide.

Постановка проблеми. Тема умисного вбивства в кримінальному праві України є дуже актуальною, оскільки в Україні відбувається значна кількість кримінальних правопорушень проти життя людини, зокрема умисного вбивства з використанням зброї, насильницьких дій, з метою затягнення кримінального правопорушення або при кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з наркотиками та іншими обставинами. Обстеження кримінальної ситуації в Україні свідчить про те, що відсутність відповідальності та неналежне покарання за вчинення умисного вбивства призводять до безкарності злочинців та погіршення кримінальної ситуації в цілому. Подібна ситуація негативно впливає на рівень безпеки в країні та на довіру громадськості до правоохоронних органів.

Мета дослідження полягає у проведенні ґрунтовного аналізу теоретико-методологічних аспектів кримінальної відповідальності за умисне вбивство (ст. 115 ККУ), а також проаналізувати судову практику щодо кваліфікації умисних вбивств та застосування кримінально-правових санкцій.

Виклад основного матеріалу. Вбивство – це винне, протиправне заподіяння смерті іншій людині. Залежно від вини суб'єкта кримінального правопорушення вбивство може бути умисним (статті 115 - 118 Кримінального кодексу (далі - КК) України) або необережним (ст. 119 КК) [1]. Протиправність вбивства означає, що таке діяння заборонене кримінальним законом під загрозою кримінального покарання. Не є протиправним позбавлення життя іншої особи за наявності обставин, що виключають протиправність діяння.

Самогубство, тобто заподіяння смерті самому собі, як і готування до самогубства та замах на самогубство, не є кримінально караними діяннями. Проте наявність прохання або згоди потерпілого на позбавлення його життя не звільняє того, хто це вчинив, від кримінальної відповідальності за умисне вбивство. В Україні медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії - навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань.

Стаття 115 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 115 КК); умисне вбивство з кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 115 КК).

Безпосереднім об'єктом будь-якого вбивства є життя особи (людини). КК захищає життя кожної людини незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак [2, с. 74].

Життя – динамічний стан організму людини, який полягає у неперервності процесів обміну матерією та енергією з оточуючим середовищем. Проявами

життя людини, зокрема, є: дихання, рух, збудливість, мислення і спілкування, харчування, виділення, розмноження, ріст. Початком життя людини є час фізіологічних пологів, а кінцевим моментом життя - час настання незворотної смерті.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК, характеризується: 1) діянням - посяганням на життя іншої особи; 2) наслідками у вигляді незворотної смерті потерпілого; 3) причиновим зв'язком між вказаними діянням та наслідками; 4) факультативними ознаками (місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка вчинення вбивства).

Суспільно небезпечне діяння при вбивстві може проявитися у дії або бездіяльності. Найчастіше умисне вбивство вчиняється шляхом дії, спрямованої на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів іншої людини.

Необхідними умовами кваліфікації протиправного заподіяння смерті іншій особі у формі бездіяльності за ст. 115 КК є обов'язок винного турбуватися про потерпілого та наявність у нього можливості не допустити настання його смерті (наприклад, батьки з метою позбавити немовля життя тривалий час не годують його, медичний працівник з тією ж метою не виконує свої професійні обов'язки щодо хворого) [3, с. 98].

Суспільно небезпечним наслідком вбивства є настання незворотної смерті потерпілого. З цього моменту дане кримінальне правопорушення вважається закінченим.

Згідно із законом, активні заходи щодо підтримання життя хворого припиняються у випадку, коли стан людини визначається як незворотна смерть. Людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації моменту смерті людини визначені в Інструкції, затвердженій наказом Міністерства охорони здоров'я України. У ній, зокрема, зазначено, що смерть мозку - це повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів. Від незворотної смерті слід відрізнити клінічну смерть, коли життєздатність організму протягом певного часу (в середньому близько 6 - 8 хвилин) зберігається і, при належному наданні медичної допомоги, людину, що перебуває у такому стані, можна повернути до життя. Ненадання без поважних причин допомоги такому хворому медичним працівником за наявності вини у виді кримінально протиправної самовпевненості, може утворювати склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 139 КК. Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що пройшов з моменту нанесення ушкоджень і до смерті потерпілого, для

кваліфікації кримінального правопорушення як умисного вбивства значення не має [4, с. 74].

Причинний зв'язок між вказаними вище діянням і наслідками має бути необхідним - смерть потерпілого є закономірним результатом умисного діяння винної особи, а не третіх осіб або будь-яких зовнішніх факторів. Якщо ж причинний зв'язок наявний, а вина особи відсутня, то має місце казус (випадок) - невинне заподіяння смерті потерпілому.

Такі ознаки об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, як місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка його вчинення не впливають на кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 115 КК. Однак їх встановлення є обов'язковим, оскільки у ряді випадків вони мають значення для кваліфікації вбивства за ч. 2 ст. 115 КК і для додаткової кваліфікації діяння за іншими статтями Особливої частини КК.

Смерть людині може бути заподіяна будь-якими способами: постріл із вогнепальної зброї або нанесення удару холодною зброєю у життєво важливі органи; задушення; утоплення; повішення; отруєння; використання радіоактивних матеріалів, електричного струму, вибухових речовин, низької чи високої температур тощо. Способом заподіяння смерті людині може бути і психічний вплив (переляк), коли винний, наприклад, знаючи про невиліковну серцеву хворобу людини, вчиняє такі дії з умислом на позбавлення її життя. Вчинення вбивства з особливою жорстокістю або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, належить кваліфікувати відповідно за пунктами 4, 5 ч. 2 ст. 115 КК [5, с. 63].

Суб'єктом цього вбивства є осудна особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла 14-річного віку.

У випадках «посереднього виконання» вбивства, коли особа, яка наділена ознаками суб'єкта вбивства, використовує для його вчинення неосудну, малолітню особу або особу, яка перебуває під впливом помилки (введена в оману), виконавцем вбивства визнається особа, наділена ознаками суб'єкта вбивства. Неосудна, малолітня особа або особа, яка введена таким суб'єктом в оману, є знаряддям вчинення умисного вбивства.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу.

Висновки. Безпосереднім об'єктом будь-якого вбивства є життя особи (людини). Кримінальний закон захищає життя кожної людини незалежно від її соціального стану, національності, громадянства, віку, стану здоров'я, суспільно-моральної характеристики та інших ознак.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК, характеризується: 1) діянням - посяганням на життя іншої особи; 2)

наслідками у вигляді незворотної смерті потерпілого; 3) причиновим зв'язком між вказаними діями та наслідками; 4) факультативними ознаками (місце, час, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка вчинення вбивства).

Суб'єктом цього вбивства є осудна особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла 14-річного віку. Суб'єктивна сторона умисного вбивства характеризується виною у формі умислу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 04.03.2024).
2. Бондаренко О. С. Кримінальне право. Загальна частина (у таблицях і схемах): навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2022. 114 с.
3. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. конспект лекцій.: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2019. 362 с.
4. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. навчальний посібник. Центр учбової літератури. 2022. 360 с.
5. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

УДК 338.24

ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тетяна КОРЧЕМНА,
здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена проблемі теоретичного визначення видів господарської діяльності юридичних осіб, взаємозв'язку з їх організаційно-правовими формами та видами. Пропонується відійти від ототожнення виду юридичної особи з її діяльністю та наголошується на необхідності визначення принципів правового регулювання господарювання.

Ключові слова: господарська діяльність, підприємництво, некомерційна діяльність, юридична особа.

The article is dedicated to the problem of the theoretical definition of types of economic activity of legal entities, their interrelation with organizational and legal forms, and types. It is proposed to move away from identifying the type of legal entity with its activities and emphasize the need to define the principles of legal regulation of economic activities.

Keywords: economic activity, entrepreneurship, non-commercial activity, legal entity.

Постановка проблеми та її актуальність. Останнім часом у наукових дискусіях та серед юристів-практиків знову піднімається питання про доцільність існування ГК України як законодавчого акту. В очевидь, ті проблеми, на які наголошують поборники його ліквідації, є слушними, оскільки законодавство не може дублюватися, суперечити правовому регулюванню, а акти конкурувати між собою. Дійсно, О. С. Іоффе мав рацію, порівнюючи ГК України з підручником [1, с. 15], однак час довів необхідність закону, що регулює підприємницьку та некомерційну діяльність. Вирішальним кроком у реформуванні господарського законодавства, на нашу думку, є належне окреслення його предмета регулювання господарської діяльності. Нині виникають дискусії щодо окремих видів

господарювання та їх віднесення до підприємництва чи некомерційної діяльності (наприклад, адвокатська діяльність), взаємозв'язку форм господарювання та форм юридичних осіб тощо. Тим самим, актуальність дослідження видів господарської діяльності як основного об'єкту регуляторного впливу залишатиметься актуальним, зважаючи на належне інституційне формування ринків, розвитку економіки, пошуку нових форм господарювання, які не відповідають законодавчим нормам.

Таким чином, **метою** цієї статті є визначення сучасного погляду на види господарювання юридичних осіб та їх зв'язок з видами юридичних осіб та порівняння з відповідними формами господарювання.

Виклад основного матеріалу. Вихідними положеннями для дослідження окресленої проблематики є визначення поняття господарської діяльності, встановлення її взаємозв'язку з господарською правосуб'єктністю юридичних осіб, а також цивільною правосуб'єктністю цих учасників правових відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Таким чином, буквальне розуміння цього законодавчого терміну має охоплювати такі ознаки як:

1. Вчинення відповідних активних дій суб'єктами господарювання.

2. Сферою їх діяльності є суспільне виробництво, що спрямоване на виготовлення та реалізацію результатів діяльності, що мають цінову визначеність. Доктринальними ознаками господарської діяльності, які визначаються в науковій літературі, є здійснення у сфері суспільного виробництва, а не у сфері особистого споживання.

Суспільне виробництво знаходить своє відображення у використанні майна або майнових прав, діяльність організовує виробництво. Таким чином, спрощене розуміння господарської діяльності зводиться до того, що вона займається організаційно-майновою діяльністю [7, с. 13]. В. С. Мілаш, визначаючи специфіку господарської діяльності, звертає увагу на такі елементи як:

1. Сфера її здійснення (сфера суспільного виробництва).

2. Зміст (виробництво суспільних благ, що мають мінову та споживчу вартість, для задоволення потреб інших учасників господарських відносин та реалізація цих благ у товарній формі на іншій еквівалент).

3. Суб'єкти, які її здійснюють (ними є суб'єкти господарювання).

4. Інтереси, які виникають та мають бути реалізовані під час її здійснення (приватні інтереси в одержанні прибутку та/або досягненні інших соціально-економічних результатів, які є об'єктами як приватних, так і публічних інтересів)

[4, с. 57].

Законодавче визначення господарської діяльності спирається на напрацювання економічної науки, зокрема, розуміння економічної діяльності як господарської та негосподарської. Тим самим, виникає проблема розмежування господарських відносин та цивільних відносин, особливо з огляду на різні критерії віднесення відносин до тієї чи іншої галузі права. Так, основним критерієм віднесення відносин до господарських є господарська діяльність (ч. 1 ст. 1 ГК України), натомість критерієм цивільних відносин є особисті немайнові та немайнові відносини (ч. 1 ст. 1 ЦК України), тобто йдеться про зовсім різні площини розуміння фактичних правових відносин.

Наступний аналіз господарського законодавства дозволяє визначити види відносин, які охоплюються поняттям «господарська діяльність», до яких відносяться: господарсько-виробничі (майнові та інші відносини, що вини кануть між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності), організаційно-господарські (відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю) та внутрішньогосподарські відносини (відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами) (ч. 4-7 ст. 3 ГК України). Таким чином, виникає питання щодо меж поняття господарської діяльності у загальному визначенні та у визначеннях видів господарських відносин.

Вагомим елементом характеристики господарської діяльності та її видів є суб'єкти господарювання. Відповідно до ч. 1-2 ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До таких суб'єктів законодавство відносить:

1. Господарські організації юридичні особи, створенні ні відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці

Таким чином, будь-яка юридична особа, відповідно до названої статті ГК України, є господарюючим суб'єктом. Проте, у цьому ж Кодексі вживається поняття «не господарюючий суб'єкт» (статті 3, 175, 179, 256), до яких відносяться окремі юридичні особи. Цей законодавчий підхід породжує наукову дискусію

щодо господарюючих та не господарюючих суб'єктів, яка, на нашу думку, вирішується досить вдало В. М. Пашковим, який характеризує не господарюючі суб'єкти через визначення їх як суб'єктів публічного права, зокрема, юридичних осіб, що фінансуються з бюджету, основною ознакою якої є публічна функція, діяльність якої при виконанні своєї основної діяльності, у тому числі шляхом надання державних послуг, спрямована на створення та підтримку необхідних матеріально-технічних умов її функціонування, що здійснюється за або без участі суб'єктів господарювання і з його господарчим забезпеченням [5, с. 133].

Незважаючи на такий виражений науковий підхід, судова практика визнає не господарюючих суб'єктів, аналізуючи їх господарську діяльність. Так, відповідно до постанови Вищого господарського суду України 28 квітня 2009 р. № 13/178 суд встановив, що відповідно до абзацу 2 ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка (профспілка) добровільна неприбуткова громадська організація (підкреслення суду), таким чином, спірні відносини склалися між профспілкою (позивачем), як не господарюючого суб'єкта, та суб'єктом господарювання (відповідача) [6]. Вважаємо, що така позиція є помилковою, оскільки у такому випадку господарська діяльність визначається, виходячи з виду юридичної особи, далі ототожнюється з підприємницькою, проте остання є лише видом господарювання.

Підставою для такого висновку є ч. 2 ст. 3 ГК України, відповідно до якої господарська діяльність, що здійснюється: а) для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, с підприємництвом; б) без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність) Висновок, до якого дійшов суд у наведеній ілюстрації, спричинений не лише ототожненням господарювання з підприємництвом, а й підходом до статутної діяльності юридичної особи як спеціальної, навіть виняткової.

Дійсно, господарсько-правова доктрина (визначаючи господарську компетенцію суб'єкта господарювання), а також цивілістична доктрина (визначаючи цивільну правосуб'єктність юридичних осіб) переважно визначають права та обов'язки юридичних осіб як виключні щодо діяльності, спрямованої на отримання та розподіл прибутку. Однак, сучасний економічний розвиток вказує на можливість здійснення одночасно як підприємницької, так і непідприємницької діяльності у вигляді основної та додаткової відповідно. Тим самим, господарсько-правове регулювання має здійснюватися не щодо всієї діяльності, а окремих її складових.

Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 2 ст. 12 ГК України основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є державне замовлення, ліцензування, патентування і квотування, технічне

регулювання, застосування нормативів та лімітів, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Тим самим, названі засоби можуть застосовуватися як до підприємницької, так і до некомерційної господарської діяльності. Однак, попри достатню кількість регулюючих актів щодо підприємництва (навіть в умовах де регулювання економіки) державний вплив на так званий «третій сектор» є порівняно невеликий. Відповідно до ст. 42 ГК України підприємництво це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, по здійснюється суб'єктами господарювання підприємницькою, проте остання є лише видом господарювання.

Підставою для такого висновку є ч. 2 ст. 3 ГК України, відповідно до якої господарська діяльність, що здійснюється: а) для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, с підприємництвом; б) без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)

Висновок, до якого дійшов суд у наведеній ілюстрації, спричинений не лише ототожненням господарювання з підприємництвом, а й підходом до статутної діяльності юридичної особи як спеціальної, навіть виняткової. Дійсно, господарсько-правова доктрина (визначаючи господарську компетенцію суб'єкта господарювання), а також цивілістична доктрина (визначаючи цивільну правосуб'єктність юридичних осіб) переважно визначають права та обов'язки юридичних осіб як виключні щодо діяльності, спрямованої на отримання та розподіл прибутку. Однак, сучасний економічний розвиток вказує на можливість здійснення одночасно як підприємницької, так і непідприємницької діяльності у вигляді основної та додаткової відповідно. Тим самим, господарсько-правове регулювання має здійснюватися не щодо всієї діяльності, а окремих її складових.

Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 2 ст. 12 ГК України основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення, ліцензування, патентування і квотування, технічне регулювання, застосування нормативів та лімітів, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Тим самим, названі засоби можуть застосовуватися як до підприємницької, так і до некомерційної господарської діяльності. Однак, попри достатню кількість регулюючих актів щодо підприємництва (навіть в умовах де регулювання економіки) державний вплив на так званий «третій сектор» є порівняно невеликий. Відповідно до ст. 42 ГК України підприємництво це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, по здійснюється суб'єктами господарювання.

Таким чином, аналіз законодавства та наукових підходів до господарської діяльності надає можливість зробити такі висновки.

По-перше, ГК України має на меті регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання, тобто їх діяльності щодо створення економічного результату, що має вартісний характер та спрямований на забезпечення існування відповідного ринку.

По-друге, дихотомічний поділ господарювання на підприємництво та некомерційну діяльність потребує певного перегляду, зважаючи на характер такої діяльності, а не на організаційно-правову форму суб'єкта господарювання.

По-третє, існує необхідність окреслення загальних принципів регулювання не комерційної діяльності, зважаючи на сучасні економічні відносини державі. Перспективним напрямом реформування правового регулювання господарської діяльності, на нашу думку, з розуміння господарювання не лише як підприємництва, зменшення кількості регулюючих актів, а також розмежування господарсько-правового та цивільно-правового регулювання статусу учасників правових відносин. Принциповою засадою цього процесу має бути визначення організаційно-регулювання, як господарсько-правової категорії, та організаційно-правової форми юридичних осіб, як цивільно-правової категорії з неможливістю їх законодавчого ототожнення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іоффе О. С. Про господарське право (теорія та практика). *Університетські наукові записки*. 2006. №3-4. С. 6-27.
2. Інформаційний лист від 07.04.2008 № 01- 8/211 Вищого господарського суду України. *Вісник господарського судочинства*. 2008. №3. С. 45.
3. Машковська Л. В. Правовий статус неко-мерційних суб'єктів господарювання: автореф. дис канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2012. 18 с.
4. Господарське право: курс лекцій: у 2 ч. / В. С. Мілаш. Х.: Право, 2008. Ч. 1. 496 с.
5. Пашков В. М. Діяльність суб'єктів господарювання як об'єкт правового регулювання: проблема кваліфікації. *Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр.* Харків, 2011. № 1. С. 124-134.

УДК 340.1

ЮРИДИЧНІ ФАКТОРИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ЗНАЧЕННЯ

Валерія РУКОДІЙ,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ірина ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячується вивченню юридичних факторів та їх вплив на історію розвитку України. Розкриває загальні поняття юридичного фактору та особливості понять. Також у статті розкрито види юридичних актів та значення правовідносин. Впливи на суспільні відносини та різні види аспектів зі значенням. Та що існують такі проблеми, як забезпечення верховенства права, захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю та корупцією.

Ключові слова: юридичні фактори, юридичні акти, суб'єкти та об'єкти, аспекти, види, значення.

The article is devoted to the study of legal factors and their influence on the history of the development of Ukraine. Reveals the general concepts of the legal factor and the specifics of the concepts. The article also reveals the types of legal acts and the meaning of legal relations. Effects on social relations and different types of aspects with meaning. But there are such problems as ensuring the rule of law, protecting human rights and freedoms, fighting crime and corruption.

Keywords: legal factors, legal acts, subjects and objects, aspects, types, meanings.

Постановка проблеми. Актуальність даної теми полягає в тому, що б простежити історію становлення України як правової держави. Україна є молодою державою яка активно розвивається. Одним із основних напрямків розвитку України є становлення її як правової держави. Це передбачає, що в Україні повинні бути створенні ефективні механізми регулювання суспільних відносин на основі права. У процесі становлення України як правової держави виникає ряд актуальних проблем, які необхідно вирішити. Це, зокрема, проблеми

забезпечення верховенства права, захисту прав і свобод людини, боротьби зі злочинністю та корупцією.

Метою даної теми є дослідження особливостей юридичних факторів України та розглянути деякі аспекти реалізації їх.

Виклад основного матеріалу. Юридичний акт – це письмовий або усний документ, який містить правові норми, становленні компетентними органами держави або іншими суб'єктами права. Документ має нормативний характер та визначає права і обов'язки осіб, регулює їх поведінку та взаємовідносини.

Існують такі види юридичних актів:

1. Закон – це нормативний акт, прийнятий вищим законодавчим органом держави (парламентом). Закон має загальнообов'язковий характер і є основним джерелом. Він регулює ключові аспекти життя суспільства, встановлює права та обов'язки громадян і державних органів.

2. Постанова – це нормативний акт, який приймається вищими державними органами або посадовими особами на підставі закону. Постанова може регулювати конкретні питання або сферу діяльності державного органу.

3. Розпорядження – це нормативний акт, який виданий керівником державного органу або посадовою особою для вирішення конкретних питань організації та управління.

4. Указ – це нормативний акт, який виданий главою держави (президентом) і має найвищу юридичну силу. Указ може стосуватися різних сфер життя держави і громадян.

5. Рішення – це нормативний акт, який приймається колегіальними органами (наприклад, урядом, місцевою радою). Рішення може вирішувати питання публічного адміністрування та управління.

Кожен вид юридичного акту має свої особливості та значення у правовій системі країни.

Суб'єкти правовідносин – це особи, які беруть участь у правовідносинах, тобто мають права та обов'язки відповідно до закону. Суб'єктами правовідносин можуть бути фізичні особи (громадяни), юридичні особи (підприємства, установи, організації) та держава.

Об'єкти правовідносин – це об'єкти, які є предметом правових відносин між суб'єктами. Це може бути майно, права, обов'язки, інтереси, інтелектуальна власність тощо. Об'єкти правовідносин можуть бути регульовані законом або угодою між сторонами.

Для реалізації юридичних фактів повинні включати в себе ряд таких аспектів як:

1. Укладення угоди: це один з основних способів реалізації юридичних фактів. Угода може бути усною або письмовою, і вона має бути укладена згідно з вимогами закону.

2. Законодавче регулювання: деякі юридичні факти можуть бути реалізовані шляхом дотримання вимог законодавства. Наприклад, реєстрація прав на нерухоме майно або створення підприємства.

3. Вчинення дій: для реалізації певних юридичних фактів можуть бути необхідними конкретні дії, такі як передача майна, підписання документів тощо.

4. Virішення спорів: у разі виникнення спору щодо реалізації юридичного факту може знадобитися звернення до суду або іншого компетентного органу для вирішення конфлікту.

Тож реалізація юридичних фактів вимагає дотримання вимог законодавства та взаємодії між суб'єктами правовідносин для досягнення взаємовигідних результатів. Як відомо, юридичні норми створюються і діють, насамперед, для регулювання відносин людей та їх спільностей, але вони регулюють не всі відносини, а лише їх частину. Правильне регулювання правових відносин неможливе без з'ясування того, що таке суспільні відносини. Суспільні відносини – це зв'язки між людьми, які встановлюються в процесі їх спільної життєдіяльності.

Суспільні відносини надзвичайно різноманітні, їх можна класифікувати за різними ознаками і поділити на різні види. Так залежно від сфери діяльності суспільні відносини є: політичні, моральні, економічні, релігійні, правові.

Зрозуміло, що такий поділ до певної міри умовний, оскільки всі вони дуже тісно переплетені й взаємозв'язані. Суб'єктами суспільних відносин можуть бути соціальні спільності (народ, нація, колектив та ін.), організації (державні, приватні, громадські), окремі особи. Місце кожного суб'єкта в системі соціальних зав'язків обумовлене об'єктивними закономірностями суспільних відносин і активністю їх учасників.

Як бачимо, суспільні відносини – складне і багатогранне явище, яке може вміщувати різні елементи суспільних інтересів і потреб. Одні з них охоплюються правовим регулюванням, а інші – ні. Зокрема, в сімейному житті юридичної форми набувають, як правило, матеріальні взаємозв'язки, відносини ж людей до релігії, до самих себе знаходяться поза сферою правового регулювання. Звідси випливає, що не всі суспільні відносини і не в повному обсязі можуть набувати юридичної форми. Правовідносини відображають той аспект конкретних, життєвих відносин між людьми, які визначаються нормами права.

Більше того, не всі суспільні відносини об'єктивно можуть бути юридичними. Відносини спроможні набути правового характеру лише в тому випадку, якщо мова йде про правила поведінки, які мають велике соціальне значення. Коли ж справа торкається думок і почуттів, то вести мову про їх юридичну природу недоречно. Категорія «правовідносини» дозволяє з'ясувати, яким чином право впливає на поведінку людей. У межах правовідносин

життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного і передбаченого характеру.

М. С. Кельман, О. Г. Мурашин вважають, що правові відносини – це специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [3, с.270].

На думку М. В. Цвіка, О. В. Петришина [6, с.335] правовідносини – це суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою.

Висновки. Юридичні акти, суб'єкти правовідносин, об'єкти правовідносин, юридичні факти, суспільні відносини та правовідносини – це фундаментальні поняття теорії права, які тісно пов'язані між собою і відіграють важливу роль у правовій системі. Взаємодія цих понять забезпечує правове регулювання суспільних відносин, захист прав та свобод людини і громадянина, а також справедливе вирішення правових спорів.

Важливо зазначити, що не всі суспільні відносини стають правовідносинами. Лише ті з них, які мають певне юридичне значення та потребують правового регулювання, отримують правову форму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.03.2023).
2. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції): навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ : Кондор, 2006. 477 с.
4. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права: підр. для студентів. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.
5. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Прав. єдність, 2009. 520 с.
6. Цвік М.В., Петрішин О.В., Аврааменко Л.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних. Харків: Право, 2009. 584 с.

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ВІЙНИ

UDC: 338.2:355.48(477.4)

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE TAX SYSTEM IN THE OPERATION OF BUSINESSES

dr Elżbieta WAŻNA

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie
Gdańskim

ORCID 0000-0002-9174-4376;

dr Irena MALINOWSKA

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie
Gdańskim

ORCID 0000-0002-9194-3121

Summary

The tax system is a factor that has a significant impact on shaping the conditions for doing business in Poland. The way in which the mandatory tax burden is affected is multifaceted and leads to a variety of consequences as a result. In practice, the repercussions of mandatory taxes focus on factors that are dependent on and independent of businesses, so business entities aim to create conditions leading to optimal taxation on their own. The changing conditions for the settlement of Polish businesses with the tax authorities from 2022 is the premise for writing an undergraduate thesis. The purpose of the thesis is to present the impact of the influence of the Polish tax system on the formation of the financial condition of enterprises. In the course of writing the paper, it was decided to verify the following research hypothesis: The introduction of the New Deal government program has contributed to the deterioration of the financial situation of enterprises

Keywords: *new order, enterprise, tax system*

Introduction

The crisis triggered by the COVID-19 pandemic first and foremost created risks for SME operations. Sudden changes in the environment have turned into challenges, including for government policy¹. The outbreak and the restrictions put in place should be seen as a negative boost to economic systems around the world². How SMEs deal with the pandemic and how to support their activities has become increasingly important³. What's more, the outbreak has posed a major challenge to country governments to curb the spread of the virus on the one hand, and prevent a recession on the other.

The SME sector plays an extremely important role in the economy of any country. It is the most numerous and fastest growing segment of the Polish economy. According to PARP's 2021 Report on the State of the Small and Medium-Sized Enterprise Sector in Poland⁴, SMEs provided jobs for nearly 7 million people (accounting for 67.4% of those working in the business sector), and they also have a significant share of GDP creation - in 2018 they accounted for 49.1% with 23.6% of large enterprises. Therefore, it seems most reasonable to raise the issue of the financial condition of Polish enterprises and their liquidity after the introduction of the new order.

The tax system is a factor that has a significant impact on shaping the conditions for doing business in Poland. The way in which the mandatory tax burden is affected is multifaceted and leads to a variety of consequences as a result. In practice, the repercussions of mandatory taxes focus on factors that are dependent on and independent of businesses, so business entities aim to create conditions leading to optimal taxation on their own. The changing conditions for the settlement of Polish businesses with the tax authorities from 2022 is the premise for writing an undergraduate thesis. The purpose of the thesis is to present the impact of the influence of the Polish tax system on the formation of the financial condition of enterprises. In the course of writing the paper, it was decided to verify the following research hypothesis: The introduction of the New Deal government program has contributed to the deterioration of the financial situation of enterprises

1. Enterprise and the tax system

The tax burden is a significant cost borne by Polish business entities. The tax system in force is a factor that largely determines, among other things, the propensity of enterprises to carry out investment projects. In practice, the tax policy pursued by the

---

¹ J. Kubiczek, B. & Hadasik, Challenges in Reporting the COVID-19 Spread and its Presentation to the Society. *Journal of Data and Information Quality (JDIQ)*, 2021, 13(4), s. 1-7.

² J. Kubiczek, W. & Derej, Financial performance of businesses in the COVID-19 pandemic conditions-comparative study. *Polish Journal of Management Studies*, 2021, 24(1), s. 183-201.

³ Gourinchas, P.O., Kalemlı-Özcan, Ş., Penciakova, V. i Sander, N. Covid-19 and SME failures. Working Paper Series No. w27877. Cambridge: National Bureau of Economic Research 2020, s. 24-35

⁴ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021, s. 6.

Polish government directly affects the formation of the development capacity of domestic economic units in the financial and real spheres. The assumptions of the national tax system as a result of the application of various varieties of business taxation (such as VAT and income tax) cause it to affect the formation of the financial result of the enterprise in multiple ways. It is a problematic task to determine a closed catalog of consequences caused by tax differentiation¹.

The complexity of Poland's tax system means that entrepreneurs are required to bear a variety of tax burdens that affect the bottom line of the business they manage. Table 1 contains selected types of tax burdens that are regulated by domestic business entities.

Table 1 Selected taxes of Polish companies

Lp.	Tax categories	Examples
1	Taxation of income	<ul style="list-style-type: none"> • Income tax on individuals • Corporate income tax
2	Taxation of assets	<ul style="list-style-type: none"> • Tax on means of transport
3	Taxation of activities	<ul style="list-style-type: none"> • Tax on civil law transactions • Stamp duties
4	Taxation of turnover	<ul style="list-style-type: none"> • VAT • Excise
5	Other charges	<ul style="list-style-type: none"> • Fee for economic use of the environment • Road fee • Product fee • Fee for removal of own tree

Źródło: K. Wach, *Systemy podatkowe krajów Unii Europejskiej*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2005, s. 271.

The way in which the Polish tax system is shaped has been subject to constant change since 1990 due to the country's economic transformation and the Polish government's involvement in the processes of integration with the European Union. In practice, ensuring tax coordination vis-à-vis contemporary tax systems is related to the need for changes in the²:

- Reduce the scope for the emergence of tax fraud,
- Increase the collectability of the tax burden,

¹ J. Uchman, *Opodatkowanie dochodów a inwestycje w przedsiębiorstwie*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego *Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* nr 106, 2014, s. 45-46.

² J. Pach, *Dylematy systemu podatkowego w Polsce*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego Nr 21/2017, s. 242.

- Reducing the tax burden on taxpayers,
- Moving economic activity to tax havens,
- Optimization of tax sources,
- Legal transparency of the Polish tax system,
- Construction of selected forms of taxation.

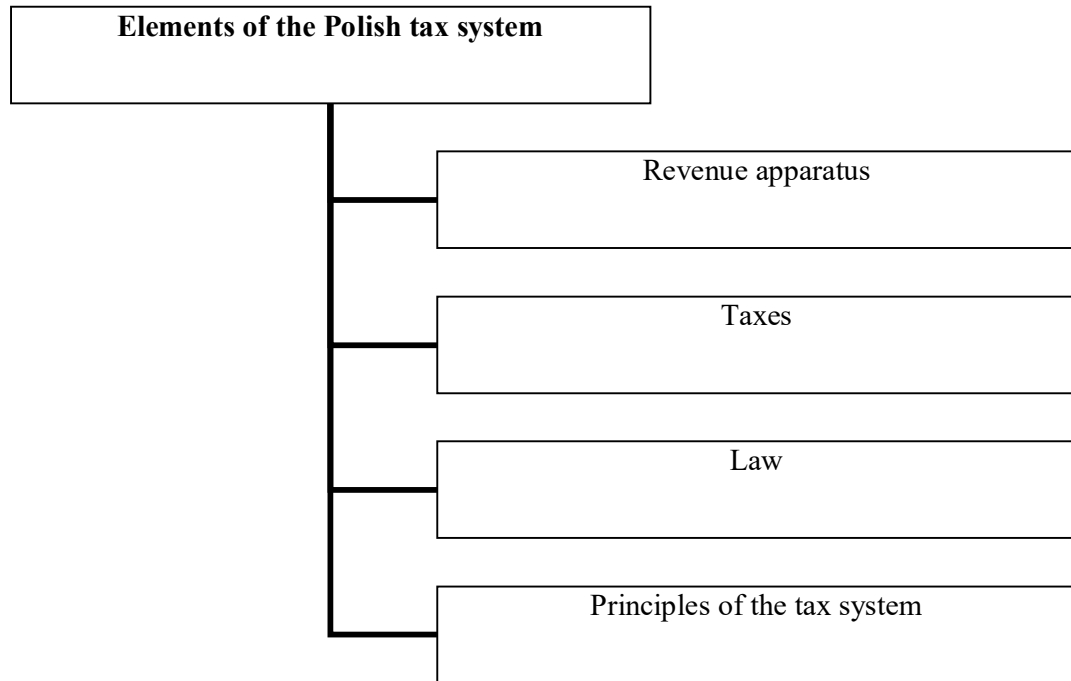
The contemporary tax problem in Poland from the point of view of business taxation requires a number of changes, which are related to the with the need to undertake empirical studies by public authorities (tax offices, tax chambers, Ministry of Finance) and specific groups of taxpayers (e.g., sole proprietors, partnerships, companies). The challenge for the Polish government is to compile reliable data to enable effective changes to individual taxes burdening domestic business entities. In addition, the Polish legislator is obliged to analyze the considered solutions to the practices of the European Union member states. The government's strategic goal should be to undertake studies that will allow for the introduction of a thorough reform of the national tax system enabling the resolution of the diagnosed problems.

On the other hand, the instability of the Polish tax system has a multifaceted impact on the course of implemented economic processes due to, among other things, the changing economic climate. In addition, the type of tax instruments used depends on the extent of state interventionism from the scope of the implemented tax policy. An example is the reduction of taxes to increase economic growth. However, the tax rates introduced may be subject to changes, which depend on the decisions made by national authorities¹. Figure 1 shows the elements of the Polish tax system.

Figure 1 Features of the tax system

---

¹ R.E. Hall, J.B. Taylor, *Makroekonomia. Teoria, funkcjonowanie, polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 532-533.

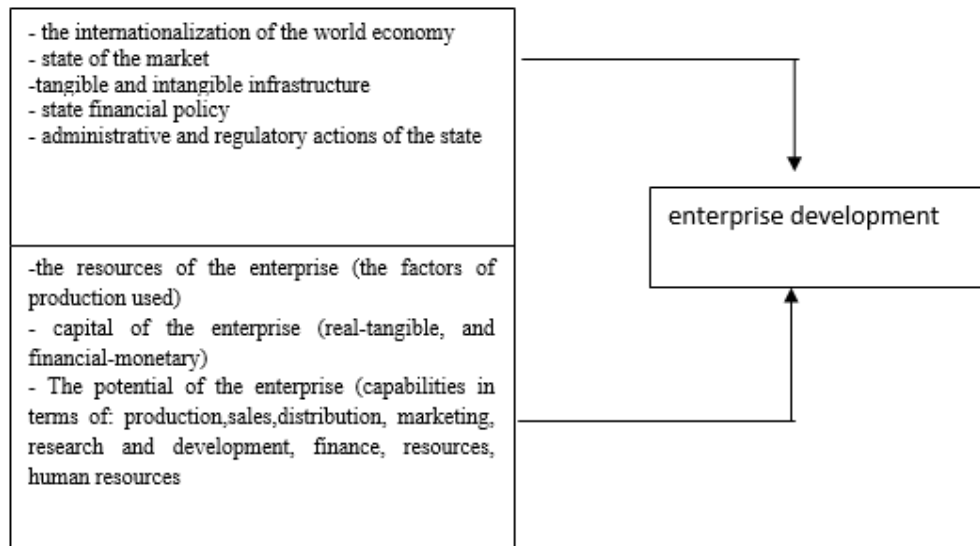

Źródło: J. Pach, *Podatkowe uwarunkowania przedsiębiorczości w teorii i praktyce gospodarczej* Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego Nr 30/2016, s. 76.

The Polish tax system is built from a set of tax burdens that apply within a specific country affecting the economic and legal operation of businesses. In practice, it consists of a certain range of legal acts and financial institutions that determine the amount and manner of collection of individual tax benefits¹. The instability of the Polish tax system is one of the factors affecting the realization of the economic function by national authorities through the use of tax tools to effectively stimulate economic growth. This means, consequently, that the stability of the tax system affects economic prosperity depending on the applied fiscal policy (active or passive). The analyzed area of state functioning influences the formation of conditions affecting the development of domestic enterprises. Figure 2 shows the importance of the tax system in terms of factors influencing the stimulation of and limiting the development of business entities.

Figure 2 Determinants of enterprise development

¹ J. Pach, *Podatkowe uwarunkowania przedsiębiorczości w teorii i praktyce gospodarczej* Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego Nr 30/2016, s. 76.

The task of the state is to conduct a coordinated financial policy that takes into account internal and external factors affecting the operation of domestic businesses. In practice, fiscal and non-fiscal objectives implemented through individual taxes affect globally (reducing inflation, changes in economic activity, shaping purchasing power) or selectively (application of tax concessions and exemptions, introduction of tax increases) the economic sphere of the country's operation¹.

The Polish tax system is an important element in the functioning of the national economy, as it is responsible for collecting state budget revenues. Ensuring a stable and effective organization of the fiscal procedure affects the effectiveness of the solutions applied by the tax authorities. A factor affecting, among other things, the stability of the introduced legal conditions is the use of modern technology, which promotes the sealing of the current tax system.

The country's tax system requires changes in the form of reforms that will reduce the extent of the impact of the negative consequences of the current challenges arising from the operation of an open economy and the presence of financial imbalances. The strategic goal of the Polish government should be to implement a rational tax system that is adapted to the real needs of the market economy. The solution analyzed requires the introduction of tax tools that will allow the domestic economy to increase its competitiveness in the international arena and provide conditions that support economic development. The application of optimal tax rates burdening businesses is a complicated task, as there is a conflict between tax justice and economic efficiency of the national economy. It is not possible to introduce specific tax constructions that are free of imperfections. There is no universal tax system, as its final form should be adapted to

¹ P. Felis, *Elementy teorii i praktyki podatków majątkowych. Poszukiwanie ładu w opodatkowaniu nieruchomości w Polsce z perspektywy przedsiębiorców oraz jednostek samorządu terytorialnego*, SGH, Warszawa 2012, s. 62-63.

the specifics of the country's functioning In terms of, among other things, demographic, political and socioeconomic¹.

Business taxation in Poland is an important part of the national tax system, as it directly affects the formation of entrepreneurship and economic growth and development. In practice, it means the totality of measures that are directed at taking a certain course of action by business people through the management of the available factors of production. The prevailing economic conditions are a set of social, political and economic solutions that represent opportunities and barriers to the development of domestic business entities. The type and scope of tax instruments that burden the operation of Polish businesses affect the type of decisions made by their owners, among others, in planning future investment projects².

2. Characteristics of the Polish tax system from 2022

The reform of the Polish tax system, effective from 2022, is referred to as the Polish Deal. The changes introduced by the Polish government concern the way taxpayers settle accounts with the tax office, who have opted to use the tax scale. The abrupt introduction of a number of changes during the tax year has created information chaos regarding the methodology of applied settlements with the tax authorities. The analyzed reform of the tax system regarding the method of accounting for personal income tax was announced by the Polish government in May 2021, which contributed to stirring up extreme emotions among the public. The most important changes, which were enthusiastically welcomed by taxpayers, were:

- Increasing the tax-free amount to a value of PLN 30,000.00,
- increasing the value of the second tax threshold to the value of 120,000.00 zloty.

The main intention was to reduce the value of tax costs borne by a significant group of entrepreneurs. In addition, changes to the current system included the method of accounting for the health contribution paid to the Social Security Administration.

The main problem with the successful implementation of the Polish Order project was the introduction of numerous changes prior to its implementation After the first week after the introduction of the new taxation rules for sole proprietors, an amendment to the regulation specifying the applicable rules for determining the monthly advance payment of income tax was issued. In addition, many discrepancies arose regarding the rules for converting the value of tax expenses incurred by business entities, which contributed to numerous mistakes made by accountants. Only under the Law of March 10, 2022 unified the rules for the collection of advance income tax

---

¹ P. Felis, *Wybrane współczesne społeczno-ekonomiczne uwarunkowania reformy systemu podatkowego*, [w:] *Dylematy reformy systemu podatkowego w Polsce*, H. Dzwonkowski, J. Kulicki (red.), Kancelaria Sejmu, Warszawa 2016, s. 150.

² J. Pach, *Podatkowe uwarunkowania przedsiębiorczości w teorii i praktyce gospodarczej*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego nr 30(1) / 2016, s. 76.

payments by tax offices. Many specialists and entrepreneurs criticized the assumptions of the analyzed program due to its inadequate preparation before its introduction. The law of July 1, 2022 lowered the rate of the first tax threshold and eliminated the relief granted to members of the middle class. In addition, it allowed single parents to account for their children under the rules in effect in 2021. One example of the changes to the Polish Deal program is the way in which the taxable value of individuals under an employment contract is determined. An example calculation of net worth before and after the reform under review is shown in Figure 3.

Figure 3: The Polish Deal - the change in the value of net pay from the labor contract

employment contract (mussels)			
gross income	net present	net after the reform	profit/net
2 000	1497	1570	73
2 500	1850	1963	113
3 000	2203	2356	153
3 500	2555	2702	147
4 000	2908	3022	114
4 500	3261	3341	80
5 000	3613	3660	47
5 500	3966	3980	13
6 000	4319	4319	0
8 000	5730	5730	0
10 000	6937	6937	0
11 000	7502	7502	0
13 000	8637	8623	-13
15 000	9928	9765	-163
20 000	13184	12642	-541
25 000	16440	15520	-919

Źródło: <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5255335,Polski-Lad-zmiany-w-PIT-Najwiecej-zyskaja-pracownicy-zarabiajacy-30003500-zl-brutto.html>, z dnia 27.04.2024.

The change in the current tax system has contributed to a change in the value of net income earned by sole proprietors and taxpayers with employment contracts. The premise of the program was to increase the value of net wages of Polish taxpayers who earn the lowest value of wages for their professional work. Based on the data presented in Figure 3, it should be noted that the greatest financial benefits are for taxpayers whose monthly salary value is between PLN 3,000.00 and PLN 3,500.00 gross. In practice, for this group of taxpayers, annual savings can be up to about PLN 1,800.00.

As of 2022, the current tax system allowed entrepreneurs to change again the applied form of taxation of their business activities from a lump sum and flat tax to a tax scale. An example of this type of solution is the use of lump sum tax on registered income for the first half of 2022 and general taxation in the second half of the year¹.

3. Benefits and threats of the Polish Order from the point of view of companies in Poland

The introduction of numerous reforms to Poland's tax system from January 1, 2022 has created benefits and risks from the point of view of domestic businesses. The main controversies surrounding the Polish Deal project were caused by the emergence of a number of shortcomings in the current legislation. Table 2 presents the main benefits and threats of the analyzed program.

Table 2

Benefits and threats of the Polish Deal program from the point of view of enterprises

p.	Polish Order	Explanation
	Benefits	<ul style="list-style-type: none"> • increasing the value of the tax-free amount to PLN 30,000.00 • changing the value of the second tax threshold to PLN 120,000.00
	Risks	<ul style="list-style-type: none"> • the way of conducting the health premium charge • reduction of the minimum value of non-cash settlements carried out • lack of the possibility of preferential settlement on the basis of PIT for single parents • changes in the sale of fixed assets purchased under an operating lease agreement • rules for determining the value of introduced fixed assets from the private property of the entrepreneur • lack of possibility of depreciation of residential premises • introduction of the possibility of settling private rental of apartments only on a lump sum basis • changes to the determination of relief for the middle class

¹ <https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/pit/pit/rozliczenia/5644170,polski-lad-a-system-podatkowy-2023.html>, z dnia 28.04.2024.

Źródło:

<https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/pit/pit/rozliczenia/5644170,polski-lad-a-system-podatkowy-2023.html>, z dnia 28.04.2024.

According to the assessment made by economists after the introduction of the program under study, the government should not make changes in the first year of the reform, because any change in the existing rules for conducting tax settlements leads to information noise . Figure 3 shows a selected calculation of the introduction of the program under study for companies.

Figure 3: The Polish Deal - example calculation of changes for companies

Linear Tax	60000 PLN per year income		144,000 PLN per year income	
	currently	proposal	currently	proposal
tax	11 400 PLN	11 400 PLN	27 360 PLN	27 360 PLN
Health contribution	co najwyżej 4 581,72 PLN	5 400 PLN	co najwyżej 4 581,72 PLN	12960 PLN
Net (excluding Social Security)	47 964 PLN	43200 (10%)	116 604 PLN	103 680 PLN
Tax scale				
Tax	9 675 PLN	5100 PLN	33 250,80	22 340 PLN
Health contribution	co najmniej 4 581,72 PLN	5400 PLN	co najmniej 4 581,72 PLN	12 960 PLN
Net (excluding Social Security)	49 689 PLN	49500 (0,4%)	110 113 PLN	108 700 PLN (1,2%)
Lump sum (example of construction services)				
Tax	10 200 PLN	8400 PLN	24480 PLN	20 160 PLN
health contribution	co najmniej 4 581,72 PLN	2800 PLN	co najmniej 4 581,72 PLN	6720 PLN
Net (excluding Social Security)	49 164 PLN	48 800 PLN (0,7%)	118 884 PLN	117 570 PLN (1,1%)

Źródło: <https://panasiuk.com.pl/polski-lad-oczami-przedsiębiorcy/>, 27.04.2024.

A problem for a sizable portion of micro, small and medium-sized business entities was the sudden introduction of changes concerning many elements affecting the determination of the value of the contribution and tax burden. The rationale for raising the second tax threshold and the tax-free amount was the systematic increase in the value of the average salary in Poland. Such changes should be evaluated positively from the point of view of entrepreneurs, because:

- simplifying the system for determining income in both tax threshold brackets,
- improving the situation of the lowest earners (increase in net pay),
- implementation of a mechanism for "valorization" in future tax years of the tax-free amount.

The largest group of Polish businesses settle with the tax authority on the basis of the tax scale. The analyzed form of settlement of Poles with the competent tax authority due to the place of residence also applies to those who earn income from sources other than running their own business, such as from:

- employment contracts,
- contracts of mandate,
- contracts for specific work,

- pensions.

In addition, married entrepreneurs have the option of making annual tax settlements jointly with their spouse in order to reduce the value of tax expenses incurred. This type of solution is advantageous from the point of view of married couples, where a woman annually earns, for example, PLN 50,000.00 and her husband earns PLN 190,000.00 . In such a case, a joint settlement is a more favorable solution, as the filing of two tax returns by the analyzed couple may lead to a higher tax burden. The introduced instruments of the Polish Order are the introduction of the implementation of future solutions that aim to develop an innovative economy. The application of the tax scale from 2022 is related to the with regulating a higher value of the health contribution compared to the use of the flat tax. The Polish Deal allowed the introduction of a lower flat rate on registered income for selected professions, and this includes the following professions, among others:

- physiotherapists,
- - engineers,
- - architects,
- - doctors,
- - veterinarians,
- - psychologists,
- - nurses,
- - selected professions in the IT sector.

The most recent fuss over the implementation of the Polish Deal is the middle class tax credit, which was granted to taxpayers with an income value between PLN 68,412.00 and PLN 133,692.00. The main intention of its introduction by the Polish government was to mitigate the consequences of not being able to deduct the value of the health premium paid from income tax¹.

Completion

Summarizing the analysis carried out, it should be said that the current tax system has a significant impact on the way Polish businesses operate. Modern business entities are forced to constantly monitor the current legislation in order to apply the most favorable solutions affecting the value of the results from their business activities after paying all tax charges to the relevant tax authority. The introduction of the law on the government's Polish Deal program has contributed to the disruption of the stable tax system by changing or eliminating commonly used solutions for accounting for income tax by entrepreneurs. The high degree of complexity of the implemented regulations negatively affects economic development and the implementation of investment projects by business units. In addition, the adaptation of the IT solutions

---

¹A. Chmielecka , A. Szulc, *Analiza wpływu zmian wprowadzonych przez ustawę „Polski Ład” na obciążenia podatkowo-składkowe podmiotów sektora MMP*, Przestrzeń, Ekonomia, Społeczeństwo 2020 18/II, s. 96-97.

used to support the keeping of business accounting records is associated with the need to update the software due to the obligation to carry out calculations in accordance with the new legal conditions. The cost of preparing business entities for tax accounting under the new rules is completely borne by the business owners.

LITERATURE

1. Kubiczek J, Hadasik B, &, Challenges in Reporting the COVID-19 Spread and its Presentation to the Society. *Journal of Data and Information Quality (JDIQ)*, 2021, 13(4),
Kubiczek J, W. & Derej, Financial performance of businesses in the COVID-19 pandemic conditions—comparative study. *Polish Journal of Management Studies*, 2021, 24(1)
2. Gourinchas, P.O., Kalemli-Özcan, Ş., Penciakova, V. i Sander, N. Covid-19 and SME failures. Working Paper Series No. w27877. Cambridge: National Bureau of Economic Research 2020.
3. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021.
4. Uchman J, Opodatkowanie dochodów a inwestycje w przedsiębiorstwie, *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* nr 106, 2014,
5. Hall, R.E. Taylor J.B, *Makroekonomia. Teoria, funkcjonowanie, polityka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997,
6. Pach J, Podatkowe uwarunkowania przedsiębiorczości w teorii i praktyce gospodarczej *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* Nr 30/2016, s. 76.
7. Feli P, *Elementy teorii i praktyki podatków majątkowych. Poszukiwanie ładu w opodatkowaniu nieruchomości w Polsce z perspektywy przedsiębiorców oraz jednostek samorządu terytorialnego*, SGH, Warszawa 2012, s. 62-63.
8. Felis P, Wybrane współczesne społeczno-ekonomiczne uwarunkowania reformy systemu podatkowego, [w:] *Dylematy reformy systemu podatkowego w Polsce*, H. Dzwonkowski, J. Kulicki (red.), Kancelaria Sejmu, Warszawa 2016, s. 150.
9. Pach J, Podatkowe uwarunkowania przedsiębiorczości w teorii i praktyce gospodarczej, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* nr 30(1) / 2016, s. 76.
10. Drabek A., *Nielegalne zatrudnienie w prawie polskim*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.
11. *Dylematy reformy systemu podatkowego w Polsce*, H. Dzwonkowski, J. Kulicki (red.), Kancelaria Sejmu, Warszawa 2016.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

1. <https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/00264>, z dnia 27.03.2024.
2. <https://demagog.org.pl/wypowiedzi/klin-podatkowy-w-polsce-jak-zmienil-sie-w-ostatnich-latach/>, z dnia 20.03.2024.
3. <https://www.gov.pl/web/polski-lad/o-programie>, z dnia 24.03.2024.
4. <https://ksiegowosc.infor.pl/wiadomosci/5255335,Polski-Lad-zmiany-w-PIT-Najwiecej-zyskaja-pracownicy-zarabiajacy-30003500-zl-brutto.html>, z dnia 27.03.2024.
5. <https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/pit/pit/rozliczenia/5644170,polski-lad-a-system-podatkowy-2023.html>, z dnia 27.03.2024.
6. <https://obserwatorgospodarczy.pl/2021/12/10/redukcja-luki-vat-polska-europejskim-liderem/>, z dnia 24.03.2024.
7. <https://panasiuk.com.pl/polski-lad-oczami-przedsiębiorcy/>, z dnia 23.03.2024.
8. <https://www.podatki.gov.pl/dzialalnosc-gospodarcza/forma-opodatkowania/>, z dnia 27.03.2024.
9. <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2021-08-06/polski-lad-na-jednej-grafice-prosto-zwizle-i-przejrzyscie/>, z dnia 23.03.2024.
10. <https://poradnikprzedsiębiorcy.pl/-progi-podatkowe-a-skala-podatkowa>, z dnia 20.03.2024.

УДК 657.6

АУДИТ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСНОВНІ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Наталія РАДІОНОВА,

доктор економічних наук, професор
кафедри фінансів та бізнес-консалтингу,
Київський національний університет
технологій та дизайну

Розглянуто історію становлення професійного аудиту в світовій практиці. Зазначено чинники, які сприяли розвитку аудиторської діяльності. Структуровано та візуалізовано три теорії становлення професійного аудиту. Розкрито етапи розвитку аудиту в Україні. Зазначено основні тенденції розвитку у сфері вітчизняного аудиту та надано розкриття кожного напрямку. Проаналізовано зміни, що відбулись в українському законодавстві щодо сегменту аудиту. Розглянуто основні загрози та ризики, притаманні суб'єктам аудиторської діяльності та зазначено процедури для мінімізації вказаних ризиків. Зазначено основні реформи, що відбулись у системі вітчизняного аудиту останнім часом.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, система аудиту, якість виконання аудиторських завдань, аудиторські ризики, програма аудиту.

The history of the formation of professional auditing in global practice is examined. The factors contributing to the development of auditing activities are noted. Three theories of the formation of professional auditing are structured and visualized. The stages of auditing development in Ukraine are disclosed. The main trends in the development of domestic auditing are indicated, and each direction is elaborated upon. Changes in Ukrainian legislation regarding the auditing segment are analyzed. The main threats and risks inherent to auditing entities are considered, and procedures for minimizing these risks are outlined. The main reforms that have taken place in the domestic auditing system recently are mentioned.

Keywords: audit, auditing activities, audit system, quality of audit tasks performance, audit risks, audit program.

Ведення бізнесу в сучасних умовах ускладнюються не тільки загостренням конкурентної боротьби, а й воєнними діями на території України. Зазначені обставини обумовлюють підвищені вимоги до своєчасності, достовірності, повноти й якості інформації, яка має відповідати на запити користувачів. У сучасних умовах особливе значення при прийнятті ефективних управлінських рішень відіграє фінансова звітність, саме вона є основним джерелом інформації

про фінансовий стан суб'єкта господарювання. Але часті зміни в законодавстві щодо особливостей ведення бухгалтерського обліку підвищують ризик помилок та перекручень інформації у показниках фінансової звітності підприємства. На сьогоднішній день виникають непоодинокі випадки, коли інформація, яка відображається у фінансовій звітності неповною мірою відповідає даним бухгалтерського обліку. Це може пояснюватися як низьким професіоналізмом облікового персоналу, так й намаганням керівництва прикрасити показники діяльності підприємства з метою підвищення його інвестиційної привабливості для цілої низки стейкхолдерів. Зазначене вимагає посилення незалежного контролю, що має забезпечити система вітчизняного аудиту.

Аудиторська діяльність є незалежною професійною діяльністю аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності з надання аудиторських послуг, ключовим аспектом якої є аудит фінансової звітності, який виконує надзвичайно важливу функцію щодо підтвердження достовірності та неупередженості інформації, поданої користувачам фінансової звітності. Цим забезпечується суттєве зменшення ризиків, пов'язаних із прийняттям управлінських рішень, підвищується довіра до підприємства з боку партнерів та суспільства. Отже, саме професійна незалежність робить аудит привабливим для замовника та суспільно необхідним.

Існує багато наукових тверджень щодо історії виникнення професійного аудиту. Є докази того, що в Китаї за 700 років до н.е. у державі існувала посада генерального аудитора. Окрім цього, згадки про аудиторів знаходять в історичних джерелах стародавніх Греції, Риму, Єгипту, Вавилону. Подальшого розвитку та суспільного значення аудит набув у феодальні часи (Німеччина, Франція, Англія). Тобто, «первісний» аудит має тисячолітню історію. Реальне становлення аудиту як професії було обумовлено наступними чинниками: створенням Держави як суспільного інституту, започаткуванням системи права, появою приватної власності та грошового обігу. Але епохальним чинником для попиту на аудит стало реальне відокремлення (у просторі та в часі) власника від його власності та поява найманого менеджменту. Це була ситуація, коли власник володів численними активами як у своїй країні, так і за її кордонами, здавав власність у користування орендарям, одержував гроші (кредити) від інших власників, закладав активи у борг. І тут історично сформувалися три чинники, що обумовили потребу в аудиторів: прагнення максимізації прибутку, ризик втратити майна та невизначеність (відсутність навиків аналізування звітності для отримання своєчасної та достовірної інформації про реальний стан речей). Зазначене обумовило потребу суспільства у професіоналах, які не працюють на самого власника, на Державу чи якогось конкретного стейкхолдера. Був потрібен незалежний фахівець, який розуміється на правилах (законах) ведення

господарства, у бухгалтерському обліку та складанні звітності, вміє аналізувати інформацію без упереджень, не приймаючи інтересів жодної із сторін. Таким чином і сформувався попит на аудитора. Він особливо посилювався після появи ринків капіталу (цінних паперів) та біржової торгівлі.

Поступово виникли три теорії становлення професійного аудиту (рис.1).

Джерело: сформовано автором за даними [7, с. 4].

Якщо подивитись у ретроспективі становлення аудиту в Україні, то слід відмітити дві дати: 04.06.1992 р., коли було зареєстровано Міністерством юстиції України Статут Спілки аудиторів України та 22.04.1993 р., коли було ухвалено Закон України «Про аудиторську діяльність». Прийняття закону стало підставою для ствердження, що аудиторська діяльність прийшла в Україну. Але потрібно було ще багато зробити для формування аудиту як дієвої цілісної системи. Оскільки за часів СРСР аудиту в Україні не було, відсутність власного досвіду спонукало вивчати підходи до здійснення аудиторської діяльності країнами цивільного світу.

Оскільки в більшості країн Євросоюзу розроблена та втілена у життя система контролю якості аудиторських послуг, в межах якої передбачається діяльність професійного або контролюючого органу (з постійним штатом

співробітників), який керує системою забезпечення якості та здійснює перевірки забезпечення якості, назріла реформа самої структури системи вітчизняного аудиту.

В зв'язку з зазначеним, з 2019 року було введено новий Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [4], яким впроваджено європейську модель суспільного нагляду за аудиторською діяльністю відповідно до вимог Директиви Європейського Парламенту та Ради від 17 травня 2006 року № 2006/43/ЄС «Про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності» та Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 року № 537/2014 «Про конкретні вимоги стосовно обов'язкового аудиту суспільно значимих суб'єктів господарювання».

В теперішній час в Україні відбувається розвиток системи контролю якості аудиторських послуг, яка націлена на задоволення повноти дотримання стандартів аудиту та норм професійної етики аудиторів.

На сьогоднішній день, в Україні спостерігається кілька ключових тенденцій розвитку у сфері аудиту, що відображено в табл. 1.

Наведені в табл. 1 тенденції свідчать про постійний розвиток аудиторської діяльності в Україні та адаптацію до сучасних вимог і викликів у галузі фінансового контролю та звітності.

Таблиця 1 – Основні тенденції розвитку аудиту в Україні

№	Напрями розвитку	Розкриття
1.	Застосування цифрових технологій	Зростає значення цифрових технологій для проведення аудиторських перевірок. Це передбачає використання програмних засобів для аналізу даних, штучний інтелект для виявлення відхилень та автоматизацію рутинних процесів
2.	Організація діяльності згідно міжнародних стандартів	В якості національних в Україні використовуються міжнародні стандарти, такі як Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) та Міжнародні стандарти аудиту (МСА)
3.	Зростання вимог до професійних навичок	Аудитори повинні постійно підвищувати свою кваліфікацію та мати глибокі знання в галузі фінансів, податків, правових питань та міжнародних стандартів
4.	Фокус на ризиках та внутрішньому контролі	Зростає увага до ідентифікації та оцінки ризиків у фінансовій звітності підприємств, а також до ефективності їх внутрішнього контролю
5.	Здійснення реформ в	Уряд та професійні організації активно працюють

	сфері аудиту	над удосконаленням законодавства та регулювання у сфері аудиторської діяльності з метою підвищення якості аудиторських послуг та зростання довіри до фінансової звітності
6.	Обов'язковість дотримання стандартів етики	Значна увага приділяється етичним стандартам у сфері аудиту, таким як незалежність, об'єктивність та професійна поведінка аудиторів

Джерело: сформовано автором за даними [2, с. 161; 6, с. 249].

При здійсненні аудиторської діяльності існують загрози різноманітних ризиків, що стосуються розробки, реалізації, проведення моніторингу, аналізу та удосконалення програми аудиту, які можуть впливати на досягнення цілей в управлінні програмою аудиту. Особі, що здійснює управління програмою аудиту, слід враховувати ці ризики при розробці відповідних компонентів управління [1, с. 305].

Ці ризики можуть стосуватися:

- планування, наприклад, встановлення неадекватних цілей аудитів та неадекватного обсягу програми аудиту;
- ресурсів, наприклад, виділення недостатнього часу для розробки програми аудиту або для проведення аудиту;
- формування команди з аудиту, наприклад, складання команди, яка не володіє в сукупності компетентністю, необхідною для результативного проведення аудиту;
- реалізації програми, наприклад, недостатньо результативною може бути комунікація в процесі реалізації програми;
- ведення записів та їх використання, наприклад, недостатньо адекватним може бути захист записів з аудиту, необхідних для демонстрації результативності програми аудиту;
- моніторингу процесу реалізації програми, її аналізу й удосконалення, наприклад, відсутність результативного моніторингу результатів програми аудиту [3, с. 51].

Особі, що здійснює управління програмою аудиту, необхідно розробити одну або декілька процедур, якими встановлюються, наскільки це можливо, порядок:

- планування і складання графіку аудитів з урахуванням ризиків для програми аудитів;
- забезпечення інформаційної бази та додержання вимог щодо конфіденційності;
- забезпечення необхідної компетентності аудиторів і керівників команд з аудиту;

- формування відповідних команд з аудиту, а також розподілу обов'язків та відповідальності між членами команди;
- проведення аудитів, зокрема застосування відповідних методів формування вибірки прикладів для аналізу;
- дій після завершення аудиту, якщо такі будуть необхідні;
- представлення вищому керівництву звіту про загальні підсумки реалізації програми аудиту;
- ведення і збереження записів відповідно до програми аудиту;
- проведення моніторингу, аналізу діяльності та ризиків, підвищення результативності програми аудиту [8, с. 141].

У разі аудиторських завдань, щодо яких потрібне проведення перевірки якості виконання завдання, керівник завдання повинен:

1. переконатися, що було призначено особу, яка здійснює перевірку якості виконання завдання;
2. співпрацювати з особою, яка здійснює перевірку якості виконання завдання, та інформувати інших членів робочої групи про їх обов'язок також співпрацювати з цією особою;
3. обговорити з особою, яка здійснює перевірку якості завдання, значущі питання та значні судження, що у рамках аудиторського завдання, зокрема питання та судження, виявлені в ході перевірки якості виконання завдання;
4. не датувати аудиторський звіт до завершення перевірки якості виконання завдання.

Отже, Україна стала на шлях повної гармонізації з Європейським співтовариством, тому питання якісної, прозорої фінансової звітності - одне з першочергових завдань фінансового керівництва будь-якого суб'єкта господарювання. Основними змінами у системі вітчизняного аудиту є:

- зміни в системі аудиторського нагляду;
- зміни у вимогах до аудиторів як професіоналів та окремо до керівників аудиторських фірм;
- зміни у вимогах до аудиторських фірм, які мають право проводити обов'язкові аудити;
- посилення вимог до підприємств, звітність яких підлягає обов'язковому аудиту;
- більш широке залучення професійних організацій до аудиторського нагляду.

Виходячи з того, що аудит є обов'язковою частиною цивілізованого функціонування ринкової економіки кожної країни, його розвиток в Україні має цілком закономірний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бузико О. Р., Радіонова Н.Й. Проблеми організації внутрішнього аудиту на підприємстві відповідно до міжнародних стандартів. *Домінанти соціально-економічного розвитку України в умовах інноваційного типу прогресу : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, присвяченої 90-річчю Київського національного університету технологій та дизайну*, м. Київ, 26 березня 2020 р. / упор. О. В. Ольшанська. Київ : КНУТД, 2020. С. 304-306.
2. Верчак А. О. Обліково-аналітичні процедури та аудит розвитку мікро-та малих підприємств. *Інноваційний розвиток та безпека підприємства в умовах неоіндустріального суспільства: [матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2019 р.)]*/ відп. ред. О. М. Полінкевич, Л. В. Шостак. Луцьк, 2019. С. 160-161.
3. Голосна Ю. В., Радіонова Н.Й. Вплив внутрішнього аудиту на економічну безпеку українських підприємств. *Інвестиційно-інноваційні аспекти економічної безпеки на різних ієрархічних рівнях національної економіки : колективна монографія*. Київ : КНУТД, 2015. С. 48-59.
4. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21.12.2017р. №2258-VIII.
5. Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю : офіційний сайт. URL: <https://www.apob.org.ua/> (дата звернення: 24.03.2024).
6. Радіонова Н. Й., Левченко В.П. Розвиток аудиторської діяльності в Україні шляхом нормативно-правових змін теоретичного базису. *Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах : матеріали III Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції*, м. Дніпро, 20 квітня 2023 року. Т. 1. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2023. С. 248-250.
7. Стисло про аудит. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/7_%D0%A1%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B0%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82.pdf (дата звернення 24.03.24)
8. Radionova N., Tarasenko I., Hryhorevska O., Sayun A., Chernysh O. Scientific approaches to the systematization of cost-generating factors in the coordinates of achieving strategic and tactical goals by an enterprise. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*, Том 1 № 48. 2023. С. 139-150.

УДК 657

СУТНІСТЬ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОБЛІКУ

Наталія ЗАРУДНА,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний
університет;

Віталій ШЕРЕМЕТА,

аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний
університет

Анотація. Розглянуто сутність електронних розрахунків у міжнародному вимірі, національному законодавстві та працях науковців. Наведено класифікацію електронних розрахунків та характеристику кожного із виділених їх видів. Окреслено перспективи використання електронних розрахунків між вітчизняними контрагентами.

Ключові слова: електронні гроші, електронні розрахунки, платіжні системи, розрахункові операції, цифрові гроші, електронна готівка.

The essence of electronic payments in the international dimension, national legislation, and the works of scientists are considered. The classification of electronic payments and the characteristic of each of their types are provided. The prospects for the use of electronic payments among domestic counterparties are outlined.

Keywords: electronic money, electronic payments, payment systems, settlement operations, digital money, e-cash.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. У світі стрімкого поширення сучасних інформаційних технологій у повсякденному ужитку все частіше застосовується поняття «електронні гроші» (також відомі як e-money, e-гроші, електронна готівка, електронні обміни, цифрові гроші, цифрова готівка чи цифрові обміни). Директива ЄС 2009/110 представляє визначення електронних грошей як «грошову вартість, що зберігається в електронній, у тому числі магнітній, формі як вимога до емітента, що випускається після отримання коштів для здійснення платіжних трансакцій» [1]. Визначення електронного платежу є представленим і у Рекомендаціях міжурядового органу, що встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання незаконній діяльності The Financial Action Task Force

(FATF). Згідно з ними «електронний переказ (wire transfer) – це будь-яка операція, що відбувається від імені відправника через фінансову установу за допомогою електронних засобів з метою надання доступу для отримувача незалежно від того, чи є відправник та отримувач однією особою» [2]. Всі ці зазначені поняття являють собою означення грошей та/або фінансових зобов'язань, процес обміну та взаєморозрахунків з яких провадиться за допомогою сучасних інформаційних технологій. Застосування цих електронних грошей для розрахунків між фізичними особами уже стало звичним явищем. Проте на новий рівень такі розрахунки виходять і між контрагентами – юридичними особами. Застосовувані електронні платіжні системи у світі призначені для здійснення різноманітних платіжних операцій у інтернеті. За допомогою такої платіжної системи можна здійснювати розрахунки за товари та послуги: мобільний зв'язок, комунальні послуги, кабельне або супутникове телебачення, послуги провайдерів, покупки в інтернет-магазинах.

Формулювання цілей статті. У часи тотальної діджиталізації автори все активніше досліджували документування розрахунків електронними грошима як одного із видів електронних розрахунків. Зокрема, науковці виокремили перелік документів, що необхідні для документування електронних розрахунків електронними грошима, а також наведено склад обов'язкових та факультативних реквізитів первинних документів за розрахунками електронними грошима. Водночас прослідковується відсутність чіткої системності та однозначності у визначенні таких електронних розрахунків та їх облікового супроводу. У наукових працях та у нормативно-правових документах немає чіткого їх розуміння, що значно ускладнює процес їх документування та відображення в обліково-інформаційних системах. Тому у даній публікації зроблено спробу систематизувати поняття електронних розрахунків для цілей обліку в Україні.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Чимало авторів сьогодні приділяють увагу дослідженню електронних розрахунків, звичайно наголошуючи при цьому на їх переваги та недоліки. Так В. Муравський наголошує, що «активний розвиток варіативних позабанківських платіжних засобів, таких як цифрова готівка та криптовалюти, в електронних трансакціях стали викликом для системи управління підприємствами. З одного боку, менеджмент суб'єктів господарювання отримав більш ефективний засіб проведення грошових розрахунків, з іншого – діджиталізація усіх економічних процесів формує передумови для зростання загроз економічній та кібербезпеці» [3]. Також автори досліджували документування розрахунків електронними грошима як одного із видів електронних розрахунків, адже було виокремлено перелік документів, що необхідні для документування електронних розрахунків електронними грошима, а також наведено склад обов'язкових та факультативних реквізитів первинних

документів за розрахунками електронними грошима. Водночас, як наголошує І. Назарова, «відсутня чітка системність та однозначність у визначенні електронних розрахунків та їх облікового супроводу як у наукових працях, так і в нормативно-правових документах, що значно ускладнює процес їх документування та відображення в обліково-інформаційних системах» [4]. Тому в глобальному вимірі погоджуємося із думкою В. Гошовської та А. Крутько, що «кінцевою метою ІТ-модернізації є створення СМАРТ-обліку, «розумного» обліку господарських операцій з ефективними інструментами контролю та управління суб'єктом господарювання, автоматизацією всіх аспектів і сфер діяльності підприємства» [5].

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі поширення дистанційних комунікацій із контрагентами все більшого застосування набувають різноманітні електронні кошти та розрахунки.

Перш ніж характеризувати електронні розрахунки – слід розуміти поняття електронних грошей. Стосовно сутності самого поняття електронних грошей в Україні, то зараз воно закріплене в Законі України «Про платіжні послуги» [6] і означає «одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій, які приймаються як засіб платежу іншими особами, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей» [6]. Із зазначеного та доволі складного визначення при розумінні електронних грошей слід зважати на такі основні їх характеристики:

- ✓ по-перше, це в певній мірі віртуальна форма вираження грошового зобов'язання;
- ✓ по-друге, досить розширене коло суб'єктів-емітентів, включаючи банки та небанківські установи, (нагадаємо, що звичайні паперові гроші можуть випускатися виключно під егідою Національного банку України).

Отже, під електронними грошми зазвичай мають на увазі еквівалент традиційних фіатних (паперових) грошових коштів, що у певний період часу перебувають в обігу всередині конкретної електронної платіжної системи (далі за текстом – ЕПС). Тобто в основі сутності електронних грошей лежить факт зберігання грошової вартості на електронних носіях – т.зв. смарт-картах або жорсткому диску комп'ютера. Введення їх в обіг відбувається за допомогою використання комп'ютерних мереж, Інтернету, платіжних карт, електронних гаманців і пристроїв, що повинні працювати із платіжними картами (банкоматів, POS-терміналів). Тобто по своїй суті електронні гроші не є традиційними грошима у звичному для повсякдення розумінні цього слова. Власне справжні гроші залишаються в оператора ЕПС, тобто в разі розрахунків через електронну платіжну систему звичного руху реальних грошей в принципі не відбувається, а в

замін їм – електронні гроші обмінюють на реальні лише після закінчення здійсненої угоди через установи банків-партнерів оператора. Обіг зазначених електронних коштів може здійснюватися як за правилами, встановленими або узгодженими з державними центробанками, так і за власними правилами недержавних електронних платіжних систем. Виходячи із цього й виокремлюють два види електронних грошей – державні та приватні. Державні будуть виражені в національній валюті і являються складовою державної платіжної системи, а приватні – формують електронні одиниці недержавних платіжних систем, які за своїми відокремленими правилами регламентують їх випуск (емісію) та кругообіг (тобто держава ніяк та у жодному випадку не забезпечує надійність та ліквідність таких приватних грошей). Водночас слід наголосити, що не визнаються електронними грошми різноманітні дисконтні картки торгівців, а також усілякі подарункові карти, картки автозаправних станцій (т. зв. паливні картки), квитки для оплати проїзду в міському транспорті, телефонні картки тощо, які приймаються як окремий засіб платежу – але виключно їх емітентами.

Електронні розрахунки (також відомі як електронні платежі або цифрові розрахунки) – це процеси здійснення фінансових трансакцій за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як комп'ютери, смартфони або спеціальні платіжні системи. Вони можуть включати переказ коштів, оплату товарів і послуг, виконання платежів за кредитами чи рахунками, а також інші фінансові операції. Електронні розрахунки зазвичай здійснюються за допомогою різних методів, таких як банківські перекази, кредитні та дебетові картки, мобільні платіжні додатки, електронні гаманці і т. д. Вони зручні, швидкі і часто безпечні, а також дозволяють уникнути необхідності використання готівки.

Існує декілька основних видів електронних розрахунків, які виокремлені авторами, серед яких А. Стовпова [9], М. Скрильова [10] тощо, та які використовуються для проведення фінансових трансакцій та представленні на рис. 1.

Рисунок 1 – Основні види електронних розрахунків

Одним із найпоширеніших способів електронних розрахунків у сучасному світі є кредитні та дебетові картки. Названі картки видаються банками і дозволяють своїм клієнтам здійснювати платежі в магазинах, онлайн та й в інших місцях, які приймають картки.

Метод безконтактних платежів використовує так звану технологію NFC (безконтактна комунікація в наближеності) для здійснення таких платежів. При її надзвичайно простому застосуванні клієнт лишень прикладає свою картку або смартфон до терміналу оплати для здійснення платіжної трансакції.

Мають місце у проведенні електронних розрахунків ще й мобільні платіжні додатки. Ці додатки дозволяють своїм користувачам також здійснювати усі платежі через їх мобільні пристрої. Найяскравішими прикладами таких додатків у світовій практиці є Apple Pay, Google Pay, Samsung Pay та інші.

Для платіжної комунікації із контрагентами юридичними особами досить часто застосовуються банківські перекази. Використання такого електронного методу передбачає передачу грошей з одного банківського рахунку на інший. Такий вид платежу може бути використаний як для платежів між своїми рахунками у різних банках, так і для розрахунків із різними фізичними особами або юридичними компаніями.

Банками пропонується до використання й електронний гаманець – своєрідний цифровий інструмент для організації зберігання, управління та здійснення платіжних фінансових операцій із використанням відповідних електронних пристроїв, наприклад, таких як смартфони, планшети чи комп'ютери. Особливістю його є те, що він може використовуватися як для

оплати товарів і послуг, так і для звичайного переказу грошей. Тобто сервіси електронних гаманців дозволяють користувачам просто зберігати там гроші, так і здійснювати необхідні платежі через Інтернет або мобільні пристрої. Прикладами електронних гаманців є PayPal, Venmo, Square Cash тощо. Щоб здійснити згадуваний вище платіж, необхідно спочатку придбати за реальні гроші платіжні засоби системи (зобов'язання). Вони зараховуються на електронний гаманець, а вже потім їх може використовувати користувач. Поповнювати такий електронний гаманець можна декількома способами: через установи та відділення банків, з якими співпрацює обслуговуюча система, з будь-якої платіжної картки, з діючого поточного банківського рахунку або ж через платіжні термінали. І навпаки – у разі надходження суми електронних грошей на електронний гаманець скористатися ними можна перевівши їх в готівку або на звичайний банківський рахунок.

Ще одні способи здійснення платежів, які відбуваються електронним шляхом, але зазвичай можуть мати схожий формат інформації, що й також використовується при традиційних паперових чеках або банківських переказах сьогодні мають назву електронні чеки і перекази. Власне електронний переказ коштів (EFT) – являє собою систему, яка докорінно змінила взаємодію клієнтів з банками, кредитними спілками та іншими фінансовими установами. Прикладами деяких форм EFT є:

- ✓ Банкомат, який дозволяє в електронному вигляді перераховувати суми коштів між чековим та ощадним рахунками у визначеному банку за допомогою т.зв. пластикового посвідчення особи та персонального ідентифікаційного номера (PIN), а також отримувати готівкові суми з автомата.

- ✓ Телефонні перекази або комп'ютеризовані перекази дозволяють своїм клієнтам отримати доступ до комп'ютерної системи обслуговуючого банку і направляти її на оплату виставлених рахунків перед третьою стороною або на переказ грошових коштів з одного банківського рахунку на інший.

- ✓ Термінали точок продажу, які розташовуються у магазинах, торгових мережах та дозволяють своїм клієнтам практично миттєво списати кошти з своїх банківських рахунків та водночас зараховувати їх на рахунок торговця.

Отже, ці методи дозволяють фізичним особам та компаніям здійснювати різноманітні фінансові операції досить швидко, зручно і головне – безпечно.

Згадуваний Закон [6] визначає «поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні, встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їх надання, категорії надавачів платіжних послуг та умови авторизації їх діяльності, визначає загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, загальні засади випуску та використання в Україні електронних грошей та цифрових грошей Національного банку України, встановлює права, обов'язки

та відповідальність учасників платіжного ринку України, визначає загальний порядок здійснення нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг, надавачів обмежених платіжних послуг, порядок здійснення оверсайта платіжної інфраструктури» [6].

Отже, як стверджують М. Хуторна, С. Запорожець, Ю.Ткаченко [7], випускаючи електронні гроші в Україні банк у подальшому надає своїм клієнтам перелік таких фінансових послуг у сфері використання електронних грошей:

- ✓ розповсюдження електронних грошей;
- ✓ здійснення обмінних операцій з електронними грошми;
- ✓ надання засобів поповнення електронними грошима електронних пристроїв;
- ✓ приймання електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові кошти.

Отже, поряд із згадуваними вище, І. Устинова [8], досліджуючи інструменти роздрібних електронних платежів, виділяє декілька основних. Серед них: фіатна валюта, платіжні картки, платіжні доручення, електронні гроші, Е-гривня. На її думку, їх основними характеристиками є:

фіатна валюта, готівка приймається до оплати будь-де, що є зручно, але потенційно сприяє розвитку тіньової економіки, а також велика витратність у виготовленні та обслуговуванні;

платіжні картки, мають розвинену розгалужену інфраструктуру для здійснення онлайн платежів, але мають високу собівартість та високі ризики до шахрайських операцій;

платіжні доручення – надійні, доступні, безпечні, мають низьку собівартість, але попри все вимагають наявності рахунку в банку, а значить об'єктивну тривалість при здійсненні переказу;

електронні гроші – анонімні, швидкі, що є сильним безперечним пріоритетом, але вимагають ліміти по операціям та несумісні з різними системами електронних грошей;

Е-гривня – має високу захищеність, швидкість, безпечність, анонімність, оптимальні тарифи» [2].

Погоджуємося із авторкою щодо наявності слабких сторін такого інструменту як Е-гривня, адже сьогодні до її впровадження стикаємося із нерозвиненістю інфраструктури, яку ще потрібно створювати та необхідністю широкої популяризації серед нашого населення, що звичайно займе певний період часу. Водночас можливість ведення е-гривні в примусовому порядку може відштовхнути громадян від держави і не надасть очікуваного фінансового позитивного ефекту.

Висновки. Підсумовуючи наведену інформацію щодо використовуваних видів та можливостей електронних розрахунків розуміємо, що у XXI столітті електронна готівка може забезпечити для контрагентів достатньо переваг, наприклад, таких як: швидкість і зручність, безпечність, менші платежі за транзакції, можливості для розширення бізнесу з перенесенням окремих економічних активностей в Інтернет. Проте водночас існує також багато суперечливих питань щодо впровадження електронних грошей, які паралельно й гальмують і розвиток інформаційного суспільства в окремих країнах. Для організації обороту цих електронних грошей потрібно використовувати досить складні інформаційні технології, та комерційні банки самотужки не завжди хочуть, або й в принципі не здатні розвивати нові продукти. У цілому принципи роботи електронних грошей для юридичних осіб загалом досить прості. Будь-яке підприємство чи компанія може виступати як у ролі торговця, при отриманні електронних грошей за товари та послуги, так і в ролі їх користувача, здійснюючи ними оплату своїх покупок. Для правомірності здійснення цих операцій компанія як юридична особа на підставі договору, що укладається із банком (тобто емітентом або агентом з розрахунків), повинна відкрити два електронні рахунки (тобто гаманці): один з яких – для отримання електронних грошей як торговця, а другий – для проведення розрахунків як користувача. Тому заслуговує на увагу всебічне поширення та застосування електронних розрахунків між контрагентами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/110/ЄС від 16 вересня 2009 року про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей [...] Європейський Союз; Директива, Міжнародний документ від 16.09.2009р. №2009/110/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a18#Text.
2. The FATF Recommendations Glossary of specific terms used in Interpretive Note 16. Retrieved from <http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html>.
3. Muravskiy V., Bryk M., Muravskiy, V., Reveha, O. Document flow in electronic money transactions in the context of accounting information support for financial security. *World of finance*, 2023. 0(1(74)), P/ 117-132. URL: [doi: https://doi.org/10.35774/sf2023.01.117](https://doi.org/10.35774/sf2023.01.117).

4. Назарова І. Сутність та обліково-інформаційне забезпечення електронних розрахунків. Вісник економіки. 2022. Вип. 3. С.123–136. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.123>.

5. В. Гошовська та А. Крутько Сучасні інформаційні технології обліку розрахунків з контрагентами на підприємстві. *The XIII International Science Conference «Perspective of science and practice»*, 2021 December 13-15, Amsterdam, Netherlands. 322 p.

6. Про платіжні послуги, Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.

7. Хуторна М.Е., Запорожець С.В., Ткаченко Ю.П. Цифрові валюти центральних банків: світові тренди та перспективи в Україні. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 123-134.

8. Устинова І. Е-гривня як крок до реформ у фінансовій системі України: зарубіжний досвід. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, (2024). 1(70), 70–76. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18483>.

9. Стовпова А. С. Класифікація електронних грошей для цілей бухгалтерського обліку (Інвестиції: практика та досвід.). URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6199&i=11>.

10. Скрильова М.А. Електронні гроші як складова інформаційного суспільства. *Інформаційні технології і системи в документознавчій сфері*. (Березень 2024), 2024. С. 41-42.

УДК 338.246.6:338.92(438)

ROLA I ZNACZENIE UNII EUROPEJSKIEJ W ROZWOJU DLA MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W POLSCE
THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE EUROPEAN UNION IN THE DEVELOPMENT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN POLAND

dr Elżbieta WAŻNA

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim
ORCID 0000-0002-9174-4376;

dr Irena MALINOWSKA

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim
ORCID 0000-0002-9194-3121

Summary

The development of the SME sector also depends to a large extent on the amount of development capital, which comes from self-financing (the entrepreneur's own resources) and access to external sources (loans, venture capital, grants subsidies, etc.). In Poland, the ability of this sector and especially industrial enterprises to finance development from both internal and external sources is still limited. Without increasing this capacity, the chances of the sector's market competitiveness, both domestically and internationally, will be slim. Therefore, it seems most reasonable to address the issue of SMEs. The main purpose of this paper is to characterize small and medium-sized enterprises and to discuss the role and impact of assistance provided by the European Union to the SME (Small and Medium-sized Enterprises) sector in Poland

Słowa kluczowe: konkurencyjność, przedsiębiorstwa małe i średnie, rozwój

Keywords: competitiveness, small and medium-sized enterprises, development

Wstęp

Małe i średnie przedsiębiorstwa są kluczowym czynnikiem w gospodarkach państw Europy Środkowej i Wschodniej przechodzących transformację. Znaczenie sektora MŚP w tych gospodarkach jest skorelowane z takimi przyczynami, jak demopolizacja gospodarki, stabilność społeczna poprzez rozwój klasy średniej, tworzenie znacznej liczby nowych miejsc pracy itp. Daleko idące reformy gospodarcze, które rozpoczęły się w Polsce w 1989 r., wraz ze zmianami w strukturze społecznej i systemie politycznym, spowodowały szybki rozwój małych i średnich przedsiębiorstw.

Polityka rozwoju MŚP stała przed nowymi wyzwaniami po integracji Polski z Unią Europejską¹.

Małe i średnie przedsiębiorstwa mają kluczowe znaczenie dla gospodarki UE - stanowią ponad 99 proc. wszystkich firm w Europie i zapewniają dwie trzecie miejsc pracy w sektorze prywatnym. Dlatego Komisja Europejska zapewnia dotacje na wsparcie projektów lub organizacji, które działają w interesie UE. MŚP i inne zainteresowane strony mogą ubiegać się o nie, odpowiadając na zaproszenia do składania wniosków w ramach unijnych programów finansowania. Komisja wykorzystuje również przetargi publiczne do zakupu towarów i usług, których dostawcy są wybierani w drodze zaproszeń do składania wniosków. Wsparcie dla przedsiębiorców i firm jest dostępne w ramach szerokiej gamy programów UE i jest udzielane za pośrednictwem lokalnych instytucji finansowych. Portal Access to Finance pomaga znaleźć fundusze UE na projekty.²

Głównym celem pracy jest dokonanie charakterystyki małych i średnich przedsiębiorstw oraz omówienie roli i wpływu pomocy udzielanej przez Unię Europejską sektorowi MSP (Małych i Średnich Przedsiębiorstw) w Polsce

1. Charakterystyka Małych i średnich Przedsiębiorstw w Polsce

Definicja małego i średniego przedsiębiorstwa może pełnić wiele funkcji, wśród których jest kształtowanie polityki państwa wspierającej rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw. W literaturze można znaleźć wiele kryteriów klasyfikacji przedsiębiorstw. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka nowej definicji małego i średniego przedsiębiorstwa przyjętej przez Komisję Europejską w maju 2003 roku, która weszła w życie 1 stycznia 2005 roku. Jedną z głównych intencji wprowadzenia nowej definicji w obszarze jednolitego rynku wewnętrznego Unii Europejskiej było zwiększenie kręgu przedsiębiorców uczestniczących w korzyściach wynikających z objęcia MSP pomocą publiczną UE.

Kryteria jakościowe MŚP opisują stan lub miejsce przedsiębiorstwa w branży. Najczęstszymi cechami jakościowymi są:

- struktura przedsiębiorstwa, - rola właściciela, - rodzaj finansowania, - niezależność prawna.

W strukturze MŚP właściciel zajmuje wiodącą pozycję jako przedsiębiorca i menedżer. Małe i średnie przedsiębiorstwa wyróżniają się również specyficznym

---

¹ A. Hyz, *The Development of SME sector in Poland and New Instruments of Financing*, Conference: 2nd International Conference on Business and Management Education At: Bangkok, November 2008, s. 1-4.

² Małe i średnie przedsiębiorstwa, <https://poland.representation.ec.europa.eu/st/>, (dostęp 11.03. 2024).

sposobem finansowania, w którym wykorzystywany jest głównie kapitał własny, a w mniejszym stopniu pożyczki i kredyty, które często są gromadzone na zasadach niekomercyjnych, głównie od znajomych. Odgrywa to ważną rolę zwłaszcza w fazie zakładania przedsiębiorstwa. Oprócz niezależności finansowej, cechą charakterystyczną małych i średnich przedsiębiorstw jest również niezależność prawna. W przeciwieństwie do dużych przedsiębiorstw, małe i średnie firmy są niezależne i autonomiczne. W literaturze przedmiotu można znaleźć szereg klasyfikacji cech jakościowych. Przykładowo, W.M. Grudzewski i I.K. Hejduk podkreślają również funkcję popytową małych przedsiębiorstw, które bardziej elastycznie niż duże firmy reagują na wszelkie zmiany popytu i mają zdolność szybkiego dostosowywania się do zmieniających się postaw konsumpcyjnych społeczeństwa¹. Z kolei J. Targalski wśród cech jakościowych MSP wymienia także obecność elementów innowacyjnych²

Z kolei M. Bednarczyk do cech jakościowych charakteryzujących małe i średnie przedsiębiorstwa zalicza³: - mały udział w rynku, - uzależnienie od niewielkiej liczby rynków i rodzajów klientów, - rynek zbytu jest w większości lokalny, - uzależnienie od niewielkiej liczby klientów, - zależność od jednego lub kilku produktów, - zależność od lokalnego rynku zasobów (pracy, kapitału, zasobów fizycznych i informacji), - brak wystarczających zasobów do prowadzenia badań rozwiniętego otoczenia, w tym badań marketingowych (brak dostępu do rynków kapitałowych, takich jak giełda), - kluczowe znaczenie lokalnego otoczenia instytucjonalnego, - przejrzystość własności i bezpośredniego zarządzania, - jedność osoby właściciela (właścicieli) i kontroli (ryzyko prowadzenia firmy ponoszą właściciele), - prosta struktura organizacyjna. Struktura organizacyjna małego przedsiębiorstwa jest bardzo prosta. MŚP to skrót oznaczający małe lub średnie przedsiębiorstwo, które spełnia określone ograniczenia dotyczące liczby pracowników lub wymiarów finansowych. Firmy te istnieją na całym świecie, ale wymagania dotyczące klasyfikacji jako MŚP mogą się różnić w zależności od kraju i branży. Wiedza na temat tego, czym jest MŚP i jakie wymagania należy spełnić, może pomóc w lepszym zrozumieniu ich roli w biznesie i gospodarce⁴.

---

¹ W. Grudzewski, I. Hejduk, Czynniki ryzyka w rozwoju małych i średnich .firm w Polsce, „*Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*” 1995, nr 8, s. XXX.

² J. Targalski, *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, C.H. Beck, Warszawa 2003, s. 14.

³ M. Bednarczyk, *Otoczenie i przedsiębiorczość w zarządzaniu strategicznym organizacją gospodarczą*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie Nr 128, seria: Monografie, AE, Kraków 1996, s. 74-75.

⁴ What Are Small and Medium-sized Enterprises (SMEs)?, <https://www.indeed.com/career-advice/c/>, (dostęp 11.04. 2024).

Małe i średnie przedsiębiorstwa¹ (MŚP) są często uważane za "siłę napędową" rozwoju przemysłowego: są bardzo dynamiczne, i niektóre MŚP opracowują zaskakująco duże systemy oprogramowania o znacznej złożoności (np. jeden system).²

Przedsiębiorstwa te są podstawą europejskiej gospodarki. Stanowią one 99% wszystkich przedsiębiorstw w UE. Zatrudniają około 100 milionów osób, wytwarzają ponad połowę europejskiego PKB i odgrywają kluczową rolę w tworzeniu wartości dodanej w każdym sektorze gospodarki. MŚP wnoszą innowacyjne rozwiązania dla wyzwań takich jak zmiana klimatu, efektywne gospodarowanie zasobami i spójność społeczna oraz pomagają rozpowszechniać te innowacje w regionach Europy. Mają one zatem kluczowe znaczenie dla dwojakiego rodzaju transformacji UE w kierunku zrównoważonej i cyfrowej gospodarki. Mają one zasadnicze znaczenie dla konkurencyjności i dobrobytu Europy, ekosystemów przemysłowych, suwerenności gospodarczej i technologicznej oraz odporności na wstrząsy zewnętrzne³. Z drugiej strony, wśród cech ilościowych małego i średniego przedsiębiorstwa wykorzystujących bezwzględne miary wielkości, najczęściej: - wielkość zatrudnienia, - wartość obrotów (wielkość rocznej sprzedaży), - suma bilansowa, - wartość aktywów trwałych, - roczny dochód netto, - czas trwania działalności firmy. Warto podkreślić, że cechy ilościowe są nie tylko bardziej obiektywne do określenia, ale przede wszystkim łatwiejsze do uchwycenia, zwłaszcza na potrzeby administracji państwowej z jednej strony i statystyki gospodarczej z drugiej. W różnych zestawieniach statystycznych i opracowaniach naukowych MŚP są wyróżniane na podstawie kilku łączących je cech; nierzadko cechy te są mieszane, zarówno ilościowe, jak i jakościowe. Taką zasadę przyjęto m.in. w jednej z pierwszych klasyfikacji w Europie, opublikowanej w Wielkiej Brytanii w 1971 r. w tzw. raporcie Boltona⁴. Oprócz łatwych do zastosowania kryteriów ilościowych, Raport Boltona wymienia dodatkowo trzy cechy jakościowe, które determinują klasyfikację małych i średnich przedsiębiorstw⁵:

- cechy o charakterze ekonomicznym, - cechy o charakterze zarządczym, - cechy o charakterze własnościowym.

Przejawia się to w tym, że: mała firma wyróżnia się stosunkowo niewielkim udziałem w rynku; jest zarządzana bezpośrednio przez właściciela lub współwłaściciela, a nie przez sformalizowaną strukturę kierowniczą; małe firmy są

---

¹ E. Kamsties, *Requirements engineering in small and medium enterprises*, *Requirements Engineering* 3(2), June 1998, s. 1-3.

² Ibidem.

³ Entrepreneurship and small and medium-sized enterprises (SMEs), https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes_en, (dostęp 11.03. 2024).

⁴ J.E. Bolton, *Report of Committee of Inquiry on Small Firms*, 1971, s. XIX, za: *Ekonomika i zarządzanie małąfirmą*, pod red. B. Piaseckiego, PWN, Warszawa-Łódź 2001, s. 70.

⁵ W.M. Grudzewski, I.K. Hejduk, *Małe i średnie przedsiębiorstwa w gospodarce rynkowej w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Prawa, Warszawa 1998, s. 12

niezależne, a nie częścią dużego przedsiębiorstwa, a właściciele są wolni od zewnętrznej kontroli przy podejmowaniu decyzji zarządczych.

2. Sytuacja MŚP na rynku w Polsce

Jak pokazują m.in. wyniki badania koniunktury, dla polskich przedsiębiorców pandemia powoli staje się wspomnieniem. Na czele listy wyzwań znajdują się obecnie następstwa wojny na Ukrainie, inflacja i wysokie koszty prowadzenia działalności. W mniejszym lub większym stopniu firmy zmagają się ze słabnącym popytem, zakłóceniami w łańcuchach dostaw i problemami ze znalezieniem odpowiednio wykwalifikowanych pracowników. Wszyscy gracze stoją w obliczu transformacji energetycznej i technologicznej. Niemniej jednak ocena obecnej sytuacji w branży i gospodarce jest nieco lepsza niż rok temu, podobnie jak prognozy na najbliższe trzy miesiące. Zmianę na lepsze widać nie tylko w naszym badaniu koniunktury, ale także w danych statystycznych przedstawionych w tabeli poniżej.¹

Tabela 1 Kluczowe wskaźniki MŚP

Liczba przedsiębiorstw	
	2,36 mln (wzrost o 4,2% r/r)
Struktura przedsiębiorstw	
Według liczby pracujących	99,8% – MSP 97,2% – mikroprzedsiębiorstwa 2,1% – małe przedsiębiorstwa 0,6% – średnie przedsiębiorstwa 0,2% – duże przedsiębiorstwa
Branżowa	53,9% – działalność usługowa 20,9% – działalność handlowa 15,6% – działalność budowlana 9,6% – działalność przemysłowa Ponieważ 99,8% firm to MSP, struktura branżowa MSP odpowiada w praktyce strukturze całego sektora firm (łącznie z dużymi)
Według formy prawnej	86,6% – osoby fizyczne prowadzące działalność (98,9% z nich to mikroprzedsiębiorstwa) 13,4% – osoby prawne i jednostki niemające tej osobowości
Udział w PKB*	
Udział w PKB (dane za 2020 r.)	71,6% – udział przedsiębiorstw w tworzeniu PKB (spadek o 0,7 p.p. r/r) 43,6% – udział MSP w tworzeniu PKB (spadek o 6,0 p.p. r/r) Struktura udziału w PKB: 29,5% – mikroprzedsiębiorstwa (spadek o 1.1 p.p. r/r) 9,1% – małe przedsiębiorstwa (wzrost o 0,3 p.p. r/r) 5,0% – średnie przedsiębiorstwa (spadek o 5,2 p.p. r/r) 28,0% – duże przedsiębiorstwa (wzrost o 5,3 p.p. r/r)

Źródło: Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), /<https://www.parp.gov.pl/storage/publica>, (dostęp 12.03. 2024)

¹ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), /<https://www.parp.gov.pl/storage/publica>, (dostęp 12.08. 2023).

Główny Urząd Statystyczny donosi o długo oczekiwanym spowolnieniu wzrostu cen towarów i usług. W I kwartale 2023 r. nakłady inwestycyjne przedsiębiorstw ankietowanych przez GUS wzrosły o 7,2% rok do roku. Rok do roku polski eksport wzrósł o 12,5%, a import o 3%. Wzrosła wymiana towarowa z większością grup krajów. Oczywiście można przytoczyć również inne aktualne dane. Czytając Raport należy jednak pamiętać, że bieżące wydarzenia - niezależnie od tego, czy pozytywne, czy negatywne - nie są w nim w pełni odzwierciedlone, gdyż znaczna część najnowszych zagregowanych danych GUS, zakupionych na potrzeby tego opracowania, dotyczy 2021 roku. Sytuacja nadal jest trudna, ale należy pamiętać, że kryzys jest fazą cyklu koniunkturalnego. Dotyka nie tylko polskie firmy i nie tylko dziś. Dlatego warto spojrzeć na polską przedsiębiorczość i gospodarkę w szerszym kontekście - europejskim i globalnym.

Na tym tle nie mamy się czego wstydić. Polska jest na przykład jednym z najatrakcyjniejszych miejsc do lokowania inwestycji w Europie - zwłaszcza tych typu greenfield, w których zajmujemy czwarte miejsce w UE.¹

Warto też spojrzeć wstecz, by zobaczyć, jak ogromny krok naprzód został zrobiony od czasu transformacji ustrojowej - kolejne edycje naszego Raportu o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw są zapisem i podsumowaniem zmian i sukcesów polskich firm. Ostatnie trzy dekady to okres najszybszego rozwoju gospodarczego w historii Polski. Polski "cud gospodarczy" jest doceniany również za granicą. Daleko nie szukać, w ostatnim czasie w zagranicznych mediach pojawiło się kilka wypowiedzi i artykułów mówiących o sukcesie Polski i jej gonieniu największych gospodarek Europy. Między innymi niemiecki "Die Welt" opublikował wywiad z ekonomistą dr Rainerem Zitelmannem, autorem niedawno wydanej książki "The Advancement of the Dragon and the White Eagle", który stawia Polskę i Wietnam jako przykłady sukcesu gospodarczego⁵. W tym samym czasie znany brytyjski finansista Guy Hands wypowiedział się dla prasy: Patrząc na Wielką Brytanię i widzę, że w 2030 r. Polska będzie bogatsza od nas, wyrażając zarówno uznanie dla naszych sukcesów, jak i podkreślając zalety członkostwa w Unii Europejskiej.

W 2021 r. średni przychód na aktywne MŚP wyniósł 1,45 mln zł, co oznacza wzrost średnio o 150 tys. zł rok do roku. W ujęciu regionalnym najwyższe średnie przychody aktywnych MŚP odnotowano w województwie mazowieckim - 2,2 mln zł (wzrost rok do roku o ok. 180 tys. zł) i wielkopolskim - 1,37 mln zł (wzrost rok do roku o ok. 170 tys. zł), a najniższe w województwie warmińsko-mazurskim - 1,7 mln zł (wzrost rok do roku o ok. 170 tys. zł), a najniższe w województwie warmińsko-mazurskim - 0,9 mln zł (wzrost rok do roku o ok. 10 tys. zł) i zachodniopomorskim - 1,09 mln zł (wzrost rok do roku o ok. 110 tys. zł). W 2021 r. wzrosty przychodów odnotowano we wszystkich województwach, co

---

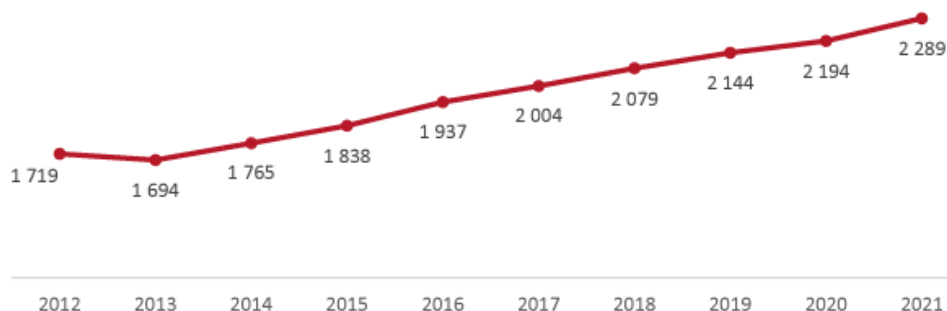
¹ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), op. cit.

oznacza przełamanie trendu spadkowego średnich przychodów na aktywne MSP, wywołanego najprawdopodobniej pandemią COVID-19. Należy również przypuszczać, że doświadczenia i potrzeba zwinnej adaptacji przedsiębiorstw w czasie pandemii zostały wykorzystane przy okazji kolejnego wydarzenia o ogromnym wpływie na gospodarkę, jakim była rosyjska agresja na Polskę¹.

Ogólnemu wzrostowi przychodów na przedsiębiorstwo towarzyszył gwałtowny wzrost nakładów inwestycyjnych w większości województw. Średnie nakłady inwestycyjne na aktywne MŚP w 2021 r. wyniosły 46,6 tys. zł i wzrosły średnio o 2,5 tys. zł w porównaniu do 2020 r. Najwyższe średnie nakłady inwestycyjne poniosły MŚP w województwie mazowieckim - 73 tys. zł, o 4,1 tys. zł więcej niż rok wcześniej. Wzrost nakładów odnotowano w większości województw, z wyjątkiem kujawsko-pomorskiego, małopolskiego, śląskiego i zachodniopomorskiego, gdzie nakłady na aktywne MŚP spadły odpowiednio o 1,4 tys. zł, 3,1 tys. zł, 2,7 tys. zł i 12,6 tys. zł.

Polska gospodarka, podobnie jak większość gospodarek, zdominowana jest przez mikroprzedsiębiorstwa. Ich udział w strukturze wszystkich przedsiębiorstw wynosi aż 97,2%. Mikroprzedsiębiorstwa mają największy, spośród wszystkich grup przedsiębiorstw, udział w tworzeniu PKB - 29,5% (dane za 2020 r.), a przyjmując wartość PKB wytworzonego przez sektor przedsiębiorstw za 100% - 41,1%. Podobnie wysoki udział charakteryzuje polskie mikroprzedsiębiorstwa, jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę zatrudnionych w poszczególnych klasach wielkości przedsiębiorstw. Mikropodmioty generują 42,5% miejsc pracy w całym sektorze (liczba osób pracujących w takich firmach wynosi 4,3 mln).

Rysunek 1 Liczba mikroprzedsiębiorstw w Polsce w latach 2012-2021 (w tys.)

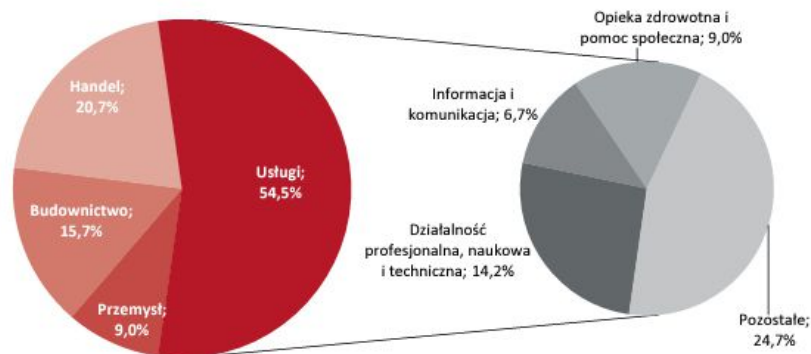

Źródło: opracowanie na podstawie publikacji GUS Działalność przedsiębiorstw niefinansowych z lat 2013-2022.

Większość mikroprzedsiębiorstw działa w sektorze usług (54,5%) i handlu (20,7%). Jedna na sześć firm działa w budownictwie (15,7%), a jedna na 11 w przemyśle (9,0%). Struktura branżowa mikroprzedsiębiorstw nie zmieniła się znacząco w ciągu

¹ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), op. cit.

ostatnich kilku lat¹. **Rysunek 2 Struktura branżowa mikroprzedsiębiorstw w Polsce w 2021 r.**

Źródło: opracowanie na podstawie Działalność przedsiębiorstw niefinansowych w 2021 r., GUS, 2022

Większość mikroprzedsiębiorstw to jednoosobowe działalności gospodarcze, a średnia liczba zatrudnionych w tej grupie podmiotów wynosi ok. 1,5 mln osób. Analiza struktury branżowej mikro, małych i średnich przedsiębiorstw pokazuje, że największą grupę stanowią firmy z sektora usług (53,9%). Prawie co piąta firma działa w Handlu (20,9%), a prawie co siódma w Budownictwie (15,6%). Co dziesiąta firma z sektora MŚP (9,6%) działa w Przemysle. Struktura branżowa dużych firm działających w Polsce znacznie różni się od struktury sektora MŚP. Ponad połowa (51,1%) dużych podmiotów działa w przemyśle. Z drugiej strony, rzadziej niż MŚP, duże firmy działają w usługach (32,0%), handlu (13,6%) i budownictwie (3,3%)².

3 Pomoc dla MŚP ze strony Unii Europejskiej w dziedzinie badań i innowacji

Małe i średnie przedsiębiorstwa (MŚP) są motorem europejskiej gospodarki, stanowiąc 99,8% wszystkich przedsiębiorstw. Zatrudniają ponad dwie trzecie siły roboczej w UE, wytwarzają ponad połowę wartości dodanej w UE i odegrały ważną rolę w ożywieniu gospodarczym po kryzysie finansowym i gospodarczym. MŚP w UE napotykają jednak bariery i wyzwania, które ograniczają ich pełny potencjał wzrostu i tworzenia miejsc pracy. Na przykład cierpią one z powodu niskiej zdolności do konkurencyjności i rozwoju na arenie międzynarodowej, ponieważ ich niewielki rozmiar, a także brak zasobów finansowych i ludzkich uniemożliwiają im wejście na nowe rynki. Działają one głównie w sektorach, które nie wymagają intensywnej wiedzy naukowej

¹ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), op. cit.

² Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce (2023), op. cit.

lub zaawansowanej technologii, więc mają ograniczone możliwości badawczo-rozwojowe. W porównaniu z dużymi przedsiębiorstwami mają niższe obroty i wartość dodaną, a także ograniczone umiejętności planowania strategicznego i zarządzania. Włączenie silnego wymiaru MŚP do polityki UE ma zatem szczególne znaczenie. Jednak pełne uwolnienie potencjału wzrostu MŚP wymaga silnego horyzontalnego podejścia politycznego, które pomoże im pokonać istniejące bariery. W oparciu o badania źródeł wtórnych i ustrukturyzowane wywiady z wybranymi władzami lokalnymi i regionalnymi (LRA) w niniejszym raporcie zidentyfikowano kluczowe wyzwania, przed którymi stoją obecnie europejskie MŚP, przeanalizowano ewolucję inicjatyw politycznych UE od czasu wprowadzenia programu Small Business Act (SBA) oraz sformułowano zalecenia polityczne mające na celu wzmocnienie roli władz lokalnych i regionalnych oraz polityki dotyczącej MŚP w okresie po 2020 r¹.

Horyzont Europa to kluczowy unijny program finansowania badań naukowych i innowacji z budżetem w wysokości 95,5 mld euro. Program przeciwdziała zmianie klimatu, pomaga osiągnąć cele zrównoważonego rozwoju ONZ oraz zwiększa konkurencyjność i wzrost gospodarczy UE². Program ułatwia współpracę i wzmacnia wpływ badań naukowych i innowacji na opracowywanie, wspieranie i wdrażanie polityk UE przy jednoczesnym stawianiu czoła globalnym wyzwaniom. Wspiera tworzenie i lepsze rozpowszechnianie doskonałej wiedzy i technologii. Program tworzy miejsca pracy, w pełni angażuje pulę talentów UE, pobudza wzrost gospodarczy, promuje konkurencyjność przemysłu i optymalizuje wpływ inwestycji w ramach wzmocnionej Europejskiej Przestrzeni Badawczej.

Główny program prac "Horyzont Europa" na lata 2023-2024 został przyjęty przez Komisję Europejską w grudniu 2022 r. (1). Dzięki finansowaniu w wysokości około 13,5 mld EUR będzie on promować doskonałość w badaniach naukowych i wspierać rozwój doskonałych programów doktoranckich, wspierać naukowców w ich szkoleniach, rozwoju kariery oraz mobilności międzynarodowej i międzysektorowej za pośrednictwem działań "Maria Skłodowska-Curie", budować bardziej połączone i wydajne europejskie ekosystemy innowacji, tworzyć światowej klasy infrastrukturę badawczą, wspierać transformację ekologiczną i cyfrową oraz stawiać czoła globalnym wyzwaniom, jednocześnie wspierając europejską konkurencyjność przemysłową, w tym poprzez misje UE. Wreszcie, zwiększy uczestnictwo w programie i wzmocni europejską przestrzeń badawczą.

W 2023 r. w pięć misji UE zainwestowanych zostanie ponad 600 mln euro. Oczekuje się, że misje zwiększą wkład z innych źródeł finansowania, aby pod koniec 2023 r. osiągnąć ogólny poziom inwestycji, który przewyższy inwestycje dokonane z

---

¹ Economic Policy EU policy framework on SMEs: state of play and challenges, <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Doc>, (dostęp 01.04. 2024).

² Horizon Europe, <https://research-and-innovation.ec.europa.eu/f>, (dostęp 21.04. 2024).

programu "Horyzont Europa". Reakcja na trudności i zakłócenia na globalnym rynku energii: Prawie 970 mln EUR z głównego programu prac "Horyzont Europa" na lata 2023-2024 zostanie zainwestowanych w celu przyspieszenia transformacji w kierunku czystej energii, zgodnie z planem REPowerEU, oraz zwiększenia niezależności energetycznej Europy od niewiarygodnych dostawców i niestabilnych paliw kopalnych.

Trwała odbudowa po pandemii COVID-19: W 2023 r. program prac skieruje inwestycje w wysokości ponad 1 mld EUR z NextGeneration EU na odbudowę Europy po szkodach gospodarczych i społecznych spowodowanych pandemią COVID-19. Ponadto wspiera on badania naukowe i innowacje kwotą 336 mln EUR w celu zwiększenia gotowości na wypadek pandemii i reagowania na sytuacje zagrożenia zdrowia. Jest to zgodne z celami Europejskiego Urzędu ds. gotowości i reagowania na wypadek stanu zagrożenia zdrowia (HERA). Ukierunkowane działania wspierające Ukrainę. Nowe działania obejmują wzmocnienie dostępu naukowców z Ukrainy do europejskiej infrastruktury badawczej, dalsze wsparcie dla naukowców zajmujących się zdrowiem z Ukrainy oraz wspieranie neutralnej dla klimatu odbudowy kilku ukraińskich miast poprzez misję UE na rzecz neutralnych dla klimatu i inteligentnych miast. Wsparcie to stanowi uzupełnienie specjalnych środków już uruchomionych w 2022 r., takich jak inicjatywy ERA4Ukraine, Horizon4Ukraine i ERC4Ukraine, a także MSCA4Ukraine - specjalnego programu stypendialnego o wartości 25 mln EUR w ramach działań "Maria Skłodowska Curie" dla przesiedlonych naukowców z Ukrainy. Wśród innych środków wsparcia ukraińskie start-upy i MŚP z sektora zaawansowanych technologii skorzystają z ukierunkowanego działania o wartości 20 mln EUR prowadzonego przez Europejską Radę ds. Innowacji oraz 6 mln EUR na inne działania w ramach klastra 2, programu prac na lata 2023-2024¹.

Współpraca międzynarodowa: Ogólna otwartość programu "Horyzont Europa" na uczestnictwo krajów spoza UE jest połączona z bardziej "ukierunkowanymi działaniami" w programach prac, zwłaszcza w ramach filaru 2, w celu przyciągnięcia globalnej doskonałości do projektów programu "Horyzont". Główny program prac programu "Horyzont Europa" na lata 2023-2024 obejmuje działania wspierające i wzmocniające międzynarodowe inicjatywy w zakresie energii odnawialnej, systemów rolniczych i żywnościowych, zdrowia na świecie, obserwacji środowiska, współpracy dyplomatycznej w dziedzinie oceanologii i nie tylko. W sumie 22% tematów zaproszeń do składania wniosków w głównym programie prac programu "Horyzont Europa" na lata 2023-2024 (w porównaniu z 20% w programie prac na lata 2021-2022) jest oznaczonych jako "szczególnie istotne dla współpracy międzynarodowej", co (zdecydowanie) zachęca, a w niektórych przypadkach "wymaga" zaangażowania niestowarzyszonych uczestników spoza UE w konsorcja projektów współpracy.

---

¹ Horizon Europe - Performance, <https://commission.europa.eu/strategy-a>, (dostęp 21.08. 2023).

Ponadto program prac opiera się na "inicjatywie afrykańskiej" i wprowadza nową "inicjatywę śródziemnomorską", odpowiadając na nowy program badań i innowacji opracowany wraz z Unią na rzecz Regionu Morza Śródziemnego.

Jeśli chodzi o współpracę z Chinami, program prac skupi się na stawianiu czoła globalnym wyzwaniom poprzez dwie sztandarowe inicjatywy badawcze dotyczące żywności, rolnictwa i biotechnologii oraz zmian klimatu i różnorodności biologicznej. Otwartość na współpracę międzynarodową jest zrównoważona potrzebą ochrony interesów UE w obszarach strategicznych, w szczególności w celu promowania otwartej autonomii strategicznej UE oraz jej przywództwa technologicznego i konkurencyjności. W tym względzie art. 22 ust. 5 ma zastosowanie do 31 tematów w programie prac "Horyzont Europa" na lata 2023-2024 (2), głównie w klastrze 4, w celu ograniczenia niektórych działań do współpracy między określonymi kwalifikującymi się krajami¹.

W grudniu 2022 r. Komisja przyjęła program prac EIC na 2023 r. , przewidujący możliwości finansowania w wysokości 1,6 mld EUR w 2023 r. dla naukowców i innowatorów w celu zwiększenia skali przełomowych technologii i tworzenia nowych rynków. Budżet Akceleratora EIC wynosi 1,13 mld EUR dla start-upów i MŚP na rozwój i skalowanie innowacji o dużym wpływie, które mogą tworzyć nowe rynki lub zakłócać istniejące. 343 mln EUR zostanie przeznaczony na program EIC Pathfinder dla przedsiębiorstw wielodyscyplinarnych². Program "Horyzont Europa" ma na celu wzmocnienie pozycji Europy na globalnej scenie badań i innowacji oraz sprostanie wyzwaniom społecznym, przed którymi stoi Europa. Science Europe uważa, że:

-Horyzont Europa powinien być programem ramowym, którego roczne budżety, będą spełniać jego ambitne cele,

-uznaje "doskonałość" za swoją podstawową zasadę i chroni instrumenty promujące doskonałość badawczą, takie jak Europejska Rada ds. zapewnia możliwości dla badań podstawowych i stosowanych we wszystkich częściach programu, w tym badań ukierunkowanych na wyzwania. obejmuje środki mające na celu wspieranie i rozwijanie doskonałości we wszystkich krajach Europejskiej Przestrzeni Badawczej,

- zachęca do otwartego dostępu do wyników badań i udostępniania danych,

-zacieśnia współpracę z partnerami z sektora publicznego poprzez przyłączanie się do programów badawczo-rozwojowych i inwestycji transgranicznych korzystnych dla badań naukowych i innowacji,

-przyczynia się do realizacji celów Europejskiej Przestrzeni Badawczej (ERA) i uzupełnia krajowe programy i inicjatywy³.

---

¹ Horizon Europe – Performance, op. cit.

² Ibidem.

³ EU Framework Programmes - Horizon Europe, <https://scienceeurope.org/our-priorities/eu->, (dostęp 21.04. 2024).

Podsumowanie

Silne, nowoczesne (innovacyjne) MŚP działające w regionie są podstawą konkurencji regionu z innymi, np. o inwestycje, kapitał ludzki itp. Dzięki wpływowi MŚP na wzrost gospodarczy regionów, ich dobrobyt i konkurencyjność, odgrywają one również pozytywną rolę w wyrównywaniu różnic w poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego między regionami. Inwestycje związane z ułatwieniem prowadzenia działalności gospodarczej i innowacyjnością przedsiębiorstw miały prowadzić do wynajmu powierzchni przez przedsiębiorstwa wprowadzające innowacyjne rozwiązania, tworzenia miejsc pracy dla wykwalifikowanych pracowników oraz ułatwienia kontaktów z instytucjami naukowymi, tworzenia miejsc pracy przez przedsiębiorstwa inwestujące w regionie w wyniku tworzenia inkubatorów przedsiębiorczości i centrów wystawienniczych¹.

Działania podejmowane w ramach wsparcia rozwoju MSP prowadzą do zaspokojenia potrzeb podmiotów na specjalistyczne usługi i szkolenia w zakresie opracowania strategii eksportowej, spełnienia odpowiednich standardów, opracowania projektu i produktu, osiągnięcia odpowiedniej jakości produkcji i usług, technologii, zapewnienia opakowań, zarządzania eksportem, pokrycia kosztów inwestycji, w szczególności wprowadzenia nowych technologii oraz odnowienia sprzętu i wyposażenia służącego niezbędnej produkcji i usługom, rozwoju przedsiębiorstw w oparciu o technologie teleinformatyczne, a w efekcie tworzenia nowych miejsc pracy lub utrzymania dotychczasowego zatrudnienia².

LITERATURA:

1. Grudzewski W, Hejduk I, Czynniki ryzyka w rozwoju małych i średnich .firm w Polsce, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 1995, nr 8, s. XXX.
2. Targalski J, Przedsiębiorczość i zarządzanie, C.H. Beck, Warszawa 2003
3. Bednarczyk M, Otoczenie i przedsiębiorczość w zarządzaniu strategicznym organizacją gospodarczą, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie Nr 128, seria: Monografie, AE, Kraków 1996, s. 74-75.
4. What Are Small and Medium-sized Enterprises (SMEs)?, <https://www.indeed.com/career-advice/c>, (dostęp 11.04. 2024).
5. Kamsties E, Requirements engineering in small and medium enterprises, Requirements Engineering 3(2), June 1998,
6. About the Connecting Europe Facility, <https://cinea.ec.europa.eu/program>, (dostęp 21.04. 2024).

---

¹ M. Gawrychowski , Unijne dotacje na inwestycje czekają w regionalnych programach, op. cit. s. 9-10.

² Ibidem, s. 9-19.

7. About the Digital Europe Programme, <https://hadea.ec.europa.eu/programmes/>, (dostęp 21.04. 2024).
8. About the programme, <https://commission.europa.eu/fund>, (dostęp 21.04. 2024).
9. Access to EU Finance, <https://europa.eu/youreurope/business/financ>, (dostęp 26.04. 2024).
10. Art. 3 aneksu do Rekomendacji Komisji Europejskiej 96/280/EC
11. Art. 54, Ustawa Prawo Działalności Gospodarczej z 19 listopada 1999 r., Dz. U. 1999, Nr IOI,
12. Audretsch D.B. , Entrepreneurship and knowledge spillovers from the public sector. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 15, 2019.
13. Barriers to running a business in Poland - a constant, unchanging problem, <https://zpp.net.pl/en/barriers-to-ru>, (dostęp 12.04. 2024).
14. Bednarczyk M., *Otoczenie i przedsiębiorczość w zarządzaniu strategicznym organizacją gospodarczą*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie Nr 128, seria: Monografie, AE, Kraków 1996.
15. Biblao A. European funding opportunities for innovative SMEs, <https://www.zabala.eu/opinions/eu-funding-for-smes/>, (dostęp 26.04. 2024).
16. Bolton J.E., *Report of Committee of Inquiry on Small Firms*, 197 l, s. XIX, za: *Ekonomika i zarządzanie małą firmą*, pod red. B. Piaseckiego, PWN, Warszawa-Łódź 2024.
17. Call for applications for the selection of members of a sub-group to the Expert Group on Road Infrastructure Safety, <https://transport.ec.europa.eu/news-ev>, (dostęp 21.04. 2024).
18. Common agricultural policy funds, <https://agriculture.ec.europa.eu/common-agric>, (dostęp 26.08. 2024).

UDC 338.2:338.43(477)

**ANALYSIS OF THE ECONOMY IN UKRAINE, TAKING INTO ACCOUNT
THE TRENDS AND CHALLENGES OF THE WAR**

Aleksandra KOPACZ

Student of Academy of Applied Sciences
prof. Edward Lipiński in Kielce, Poland

Summary: *The author of the article conceptually discussed the issues relating to the economy of Ukraine during the armed conflict. The elements he touched upon were reforms and laws related to the development of enterprises, amendments to the prices of goods and services for the security sector, and also touched on the issue of funding and subsidies for micro, small and medium-sized enterprises. The author was also not indifferent to the problem of migration of the Ukrainian population and will outline the infrastructure of the country defending itself against the invader - Russia.*

Keywords: economy, reforms, subsidies, infrastructure, migration, war.

**ANALIZA GOSPODARKI NA UKRAINIE Z UWZGLĘDNIENIEM
TENDENCJI I WYZWAŃ WOJNY**

Streszczenie: *Autor opracowanego artykułu w sposób koncepcyjny omówił problematykę odnoszącą się do gospodarki Ukrainy w trakcie konfliktu zbrojnego. Elementami które poruszył są reformy i ustawy związane z rozwojem przedsiębiorstw, nowelizacje cen towarów, usług dla sektora bezpieczeństwa, także poruszył tematykę związaną z dofinansowaniami i dotacjami dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. Autor nie był również obojętny problemowi związanemu z migracją ludności Ukrainy oraz nakreślił zarządy infrastruktury broniącego się kraju przed najeźdźcą - Rosją.*

Słowa kluczowe: gospodarka, reformy, dotacje, infrastruktura, migracja, wojna.

Wstęp

Podjmując się próby analizy gospodarki na Ukrainie w czasie konfliktu zbrojnego należy skupić się na następującej tematyce ratowania mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. Państwo ukraińskie w skutek wojny stanęło przed wieloma problemami także na płaszczyźnie gospodarki z którymi starano się sobie radzić poprzez programy i ustawy które miały na celu wesprzeć działalności gospodarcze, prywatne jak i publiczne obywateli Ukrainy. Ministerstwo Gospodarki przygotowało

szereg różnych ustaw i nowelizacji, które miały na celu odbudowę przedsiębiorstw i działalności gospodarczych na Ukrainie. W skutek konfliktu i strachu przed utratą życia i zdrowia wiele rodzin pozostawiając swój dobytek zostało zmuszonych do emigracji poza granicę kraju. Działania wojenne prowadzone na terytorium Ukrainy i liczne bombardowania które docierały nawet w głąb kraju doprowadziły także do strat w infrastrukturze.

Reforma rozwoju przedsiębiorczości w Ukrainie

Rząd wprowadził program bezzwrotnej dotacji dla małych i średnich przedsiębiorstw o nazwie „eRobota”. Dofinansowania które otrzymali przedsiębiorcy mogli wykorzystać na rozpoczęcie nowej lub rozwój funkcjonujących już działalności gospodarczych, z branży rolniczej z naciskiem na uprawy jagód i winogron oraz warzyw i owoców hodowanych w szklarniach. Dzięki tej reformie mogą skorzystać także osoby takie jak: kombatancki, osoby niepełnosprawne w skutek wojny oraz ich rodziny. Najpopularniejszym okazał się „Program Własna Działalność Gospodarcza” który powstał na mocy Uchwały Nr 738 z Dnia 21.06.2022. Kwoty przyznawane przedsiębiorcom którzy skorzystali z programu rządowego i dzięki temu mogli ubiegać się o dofinansowania w zależności od liczności stworzonych miejsc pracy. W przypadku działalności jednoosobowej otrzymywali 150 000 UAH, przy powstaniu więcej niż dwóch miejsc pracy jest to 250 000 UAH dofinansowania dla przedsiębiorcy. Łącznie złożono 16 173 wniosków o dofinansowanie z czego Państwowe Centrum Zatrudnienia przyznało tylko 3 321 pozytywnych decyzji na łączną kwotę 776,8 mln UAH. W przypadku kombatancków i osób z niepełnosprawnością w wyniku wojny oraz ich rodzin wnioski o dofinansowanie złożyło 284 wniosków na kwotę 112 mln UAH z czego pozytywnie rozpatrzono 88 wniosków beneficjentów na kwotę 32,5 mln UAH¹.

Nowelizacja cen towarów i usług dla sektora bezpieczeństwa

Ministerstwa Gospodarki i Obronności Ukrainy przygotowały decyzję dotyczącą cen towarów i usług dla sektora bezpieczeństwa którą rząd 4 października 2022 przyjął, a 12 października została podpisana przez premiera. Uchwała Rządu zmienia ust 1 uchwały nr 335 z dnia 20 marca 2022r. Zmiana ta przewiduje modyfikacje cen robót, usług, towarów dla sektora obronności i bezpieczeństwa w przypadku zmiany: podatków, stawek podatkowych, wskaźników cen towarów i usług konsumpcyjnych, kurs walutowy, notowania giełdowe, wskaźniki Platts, ARGUS, taryfy to jest ceny regulowane, normy, średnie ważone ceny energii elektrycznej na Rynku Dnia Następnego stosowane w porozumieniu państwowym. Wicepremier, Minister Gospodarki Ukrainy Yuliia Svyrydenko wypowiedziała się o wprowadzonej

---

¹ Informacje na temat reformy rozwoju przedsiębiorczości | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)

nowelizacji „Zapewnienie stabilnych i terminowych dostaw towarów i usług na potrzeby armii ukraińskiej jest kluczowym zadaniem rządu w czasie wojny. I dążymy do tego, aby jak największa liczba zamówień rządowych w dziedzinie obronności i bezpieczeństwa trafiła do krajowych producentów. Decyzją rządu usunęliśmy przeszkody, które uniemożliwiały ukraińskim przedsiębiorstwom, w szczególności małym i średnim, udział w zamówieniach rządowych na obronę poprzez ścisłą zmołę cenową. Gabinet Ministrów Ukrainy znacznie rozszerzył listę podstaw do rewizji cen w ramach kontraktów na środki publiczne dla sektora bezpieczeństwa i obrony.

W szczególności ceny zostaną skorygowane w przypadku zmian stawek podatkowych, znacznych wahań kursów walut i rosnącej inflacji. W ten sposób przedsiębiorstwa będą mogły planować w perspektywie krótko- i średnioterminowej i będą lepiej chronione przed okolicznościami siły wyższej”. Kluczowym zadaniem jest utrzymanie stałych dostaw potrzebnych na walkę z agresorem chcąc zarazem chronić małe i średnie przedsiębiorstwa rząd kieruje do rodzimych przedsiębiorstw jak największą liczbę zamówień. Rada Ministrów monitoruje działalność Ukraińskich przedsiębiorstwa poprzez niwelowanie niekorzystnych oddziaływań rynkowych i podatkowych.

Istotne warunki umowy mogą ulec zmianie w przypadku przedłużenia okresu obowiązywania umowy, przekazania towarów, wykonania pracy i świadczenia usług. Warunek ten będzie obowiązywał tylko gdy będą udokumentowane i zarazem obiektywne okoliczności które przedłużyły lub opóźniły sfinansowanie wydatków klienta. Wówczas nie wpływają one na zwiększenie kwoty zawartej w kontrakcie bądź umowie państwowej. Rząd także przewidział i zabezpieczył przed nieuczciwymi wykonawcami robót budowlanych, towarów oraz usług. Cena zamówienia nie może zostać zwiększona gdy: wykonawca nienależycie wykonuje umowę, opóźnienie w dostawie wynika z winy wykonawcy bądź przedpłaty¹.

Wsparcie rządowe dla przedsiębiorstw zniszczonych w skutek wojny

Podczas posiedzenia rządu dnia 14 października 2022 r została podjęta decyzja o wsparciu finansowym mikro, małych i średnich przedsiębiorstw, które w skutek trwającej wojny poniosły straty oraz uległy częściowemu lub całkowitemu zniszczeniu. Pierwsza wiceminister i Minister Gospodarki Yuliia Svyrydenko powiedziała : „ Podjęliśmy niezwykle ważną decyzję dla naszego biznesu dotkniętego wojną o rozszerzenie programu 5-7-9. Od teraz przedsiębiorstwa będą mogły otrzymać pomoc państwa w postaci rekompensaty odsetek od kredytów otrzymanych na odbudowę produkcji. Decyzja przyczyni się do odbudowy potencjału produkcyjno-eksportowego Ukrainy

i całej gospodarki naszego kraju. Według naszych szacunków z programu będzie mogło skorzystać od kilkuset do tysiąca przedsiębiorstw, których mienie zostało skradzione, zniszczone lub uszkodzone w wyniku działań wojennych. Naszym celem jest jak najszybsze przywrócenie

---

¹ Zamówienia państwowe dla sektora obronnego: Rząd wzmacnia pozycję ukraińskiego biznesu | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)

działalności gospodarczej tych przedsiębiorstw, aby ludzie znów mieli pracę". Program ma na celu pomóc przedsiębiorcom którzy w wyniku działań wojennych utracili częściowo lub całkowicie swoje działalności oraz powolną odbudowę gospodarki Ukrainińskiej. Na mocy decyzji podjętej przez rząd przedsiębiorcy zyskają możliwość ubiegania się o kredyt na otwarcie zakładów produkcyjnych na poziomie 9% na okres do 5 lat w wysokości do 60 mln UAH. Wyłączając wcześniej udzielone kredyty w ramach programów pomocowych. Warunkami uzyskania wsparcia od państwa dla przedsiębiorców są: przedsiębiorstwo zostało uszkodzone w skutek wojny (zniszczenie, zrabowanie), działalność prowadzona w roku poprzedzającym wybuch wojny, zakłady produkcyjne energii odnawialnej znajdują się nie bliżej niż 50 km od działań wojennych i nie są okupowane¹.

Zniszczenia infrastruktury w skutek wojny

Od początku inwazji na Ukrainę przez Rosję, stworzono projekt o nazwie „Rosja zapłaci”. KSE Institute (ośrodek analityczny przy prestiżowej Kijowskiej Szkole Ekonomiki) wraz ze wsparciem Biura Prezydenta oraz resortów gospodarki i infrastruktury prowadzi monitoring

i dokumentację zniszczeń związanych z ogromnym i stratami w infrastrukturze Ukrainy. Program działa na zasadzie wprowadzania informacji zgłoszonych uszkodzeń bądź zniszczeń obiektów. Według Stanu w ocenie KSE straty wynosiły w granicach 114,5 mld dolarów. Zdecydowana większość tej kwoty przypada na zniszczone budynki mieszkalne, następnie drugą pozycję zajmuje infrastruktura transportowa. W skutek wojny uszkodzeniu bądź zniszczeniu uległo ok 131 tyś budynków mieszkalnych, ponad 400 zakładów przemysłowych, blisko 2,5 tyś placówek edukacyjnych, prawie 200 tyś samochodów, prawie 10 tyś autobusów, niemal 500 tramwajów wraz z trolejbusami, blisko 500 budynków administracji publicznej oraz aż tysiąc placówek medycznych².

Migracja ludności ukraińskiej

W skutek rozpoczęcia wojny między Rosją a Ukrainą 6,5 milionów ludzi opuściło tereny ojczyzny. Korzystając z danych ONZ wiemy, że od 24 lutego 2022r. wyemigrowało ponad

6,3 milionów ludzi, którzy zostali zarejestrowani w innych krajach na świecie. Głównym nurtem migracji obywateli Ukrainy były kraje Europejskie takie jak Polska, Niemcy, Rumunia, Czechy i Węgry. Skutkami migracji dla gospodarki Ukrainy przyniósł załamanie rynku przez brak odpowiedniej ilości pracowników na swoje

---

¹ Rząd rozszerza program 5-7-9 na przedsiębiorstwa zniszczone podczas wojny | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)

² Walka o przetrwanie. Gospodarka Ukrainy w czasie wojny (osw.waw.pl)

stanowiska oraz przez deficyt rąk pracy zwiększyło się wynagrodzenie dla pracownika. Kolejnymi skutkami negatywnymi dla gospodarki ukraińskiej jest spadek produkcji i eksportu. Skutki migracji znalazły także odbicie w znaczącym spadku innowacyjności co miało wpływ na pogorszenie konkurencyjności gospodarki ukraińskiej.

W wyniku ekspansji Rosji na Ukrainę odnotowano znaczący spadek dochodów z podatków. Pozytywnymi elementami migracji obywateli Ukrainy do krajów zachodnich Europy na pewno są: nabywanie wiedzy, zdobywanie nowych kwalifikacji, które mogą wykorzystać do odbudowy swojego kraju¹.

Zakończenie

Podsumowując zakres działań państwa ukraińskiego na tle swojej gospodarki podjęło szereg działań mających zapewnić bezpieczeństwo oraz przyszłą odbudowę kraju. W tym celu Rada Ministrów wprowadziła szereg Uchwał oraz nowelizacji przepisów mających na celu sprawne i efektywne odbudowanie działalności gospodarczych Ukraińskich przedsiębiorców. Umożliwiono obywatelom otrzymanie dofinansowania na rozwój lub utworzenie nowych przedsiębiorstw z branży rolniczej, uprawy owoców i warzyw. O dofinansowania mogli także ubiegać się kombatancki, niepełnosprawni w skutek wojny i ich rodziny. Nowelizacja dotyczyła zabezpieczenia cen towarów i usług z sektora bezpieczeństwa. Rząd wprowadzając tą nowelizację chciał zabezpieczyć w przyszłości stałość cen towarów i usług związanych z obronnością i bezpieczeństwem podczas wojny. Przedsiębiorstwa które ucierpiały w skutek wojny również mogą liczyć na pomoc państwa w postaci kredytu. W skutek konfliktu zbrojnego ucierpiała także infrastruktura. Obywatele w obawie o swoje życie pozostawiali dobytek i zmuszeni byli uciekać poza granice kraju co skutkowało jedną z największych migracji od czasów II wojny światowej.

Podjęte działania były trafne i długofalowo przyniosą pozytywne rezultaty dla odbudowy kraju i gospodarki. Wiedzę jaką pozyska zmuszona do migracji ludność będzie mogła wykorzystać ją by dźwignąć gospodarkę państwa i przyczynić się do odbudowy kraju po wojnie.

BIBLIOGRAFIA

1. Informacje na temat reformy rozwoju przedsiębiorczości | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)
2. Zamówienia państwowe dla sektora obronnego: Rząd wzmacnia pozycję ukraińskiego biznesu | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)
3. Rząd rozszerza program 5-7-9 na przedsiębiorstwa zniszczone podczas wojny | Ministerstwo Gospodarki Ukrainy (me.gov.ua)

---

¹ UNHCR the refugee agency, emergencies, ukraine-emergency

4. Walka o przetrwanie. Gospodarka Ukrainy w czasie wojny (osw.waw.pl)
5. UNHCR the refugee agency, emergencies, ukraine-emergency.

УДК 338.124:334.72(477)

МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вячеслав БИКОВЕЦЬ,

генеральний директор Спілки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України

У статті розглядається роль малих та середніх підприємств (МСП) в економіці України, які становлять 99,8% усіх зареєстрованих підприємств та генерують 60,1% доданої вартості країни. Однак початок повномасштабної війни призвів до значних викликів, включаючи фінансові труднощі, непередбачуваність та логістичні проблеми, що впливають на МСП та їх функціонування. Незважаючи на ці труднощі, МСП продовжують сприяти стійкості України, тоді як бізнес-асоціації прагнуть підтримувати своїх членів у межах триваючого конфлікту.

Ключові слова: МСП, українська економіка, війна, виклики, бізнес-асоціації.

In the article, it is discussed that small and medium-sized enterprises (SMEs) in Ukraine, comprising 99.8% of all registered enterprises, play a crucial role in the economy, generating 60.1% of the country's value added. However, the onset of full-scale war has brought significant challenges, including financial difficulties, unpredictability, and logistical issues, impacting SMEs and their operations. Despite these adversities, SMEs continue to contribute to Ukraine's resilience, while business associations strive to support their members amidst the ongoing conflict.

Keywords: SMEs, Ukrainian economy, war, challenges, business associations

Мале і середнє підприємництво є основою економіки будь-якої держави. Його роль в українській економіці визначається часткою підприємств від загальної кількості зареєстрованих, від кількості зайнятого населення та суми генерованої доданої вартості в Україні.

За останніми офіційними даними Державної служби статистики України, серед усіх зареєстрованих підприємств частка підприємств малого і середнього бізнесу становила 99,8%, тоді як на великі підприємства припадало лише 0,2%. Це цілком відповідає структурі підприємств країн Європейського Союзу, що дає змогу порівнювати їх з Україною.

До початку війни 72,6% зайнятого населення України працювало саме в малому і середньому бізнесі, тоді як на великих підприємствах – лише 27,4% зайнятого населення.

60,1% доданої вартості в Україні створювалося суб'єктами малого та середнього бізнесу.

З початком повномасштабної війни, ситуація для малого і середнього бізнесу, як і для економіки України в цілому, кардинально змінилася. В зв'язку з окупацією частини території України, воєнними діями, постійними бомбардуваннями та обстрілами населених пунктів, більшість проблем і негативних чинників, які не давали нормально розвиватися малому та середньому бізнесу в мирний час, відійшли на другий план.

Разом з тим, найбільшими проблемами, з якими зіткнулися бізнеси на початку повномасштабної війни, стали наступні:

- фінансові труднощі (брак обігових коштів, відсутність платоспроможних клієнтів, зростання цін на сировину і матеріали);
- непрогнозованість ситуації;
- відсутність інвестицій;
- логістичні та/або комунікаційні проблеми, наприклад, для експортерів це черги на західних кордонах; неможливість здійснювати експорт морем, повітряним транспортом; складні митні формальності;
- високий рівень стресу серед працівників.

Ці висновки були зроблені за результатами численних спілкувань з представниками бізнесу, проведених опитувань, анкетування тощо.

Разом з тим, починаючи з 24 лютого 2022 року – дня вторгнення російської федерації в Україну – бізнесове життя не зупинилося.

Поки Збройні Сили України захищають кордони країни, українці в тилу об'єдналися на волонтерському фронті. Безкорисну і суттєву допомогу почали надавати і бізнеси. Окрім очевидного позитивного ефекту – внеску у спільну перемогу, це вплинуло і на атмосферу всередині трудових колективів. Так, більшість вважають, що спільне волонтерство та допомога армії змогли підвищити командний дух компаній у складний період.

Може виникнути питання щодо того, як український бізнес оцінює державну політику щодо малого і середнього бізнесу в умовах війни.

На жаль, оцінки державної політики щодо підтримки бізнесу продовжують поступово погіршуватися.

Представники бізнесу найчастіше ставлять нейтральні оцінки державній політиці з підтримки бізнесу (51%). Однак частка негативних оцінок постійно зростає. Що менший розмір підприємств, тим частіше вони оцінюють цю політику негативно і рідше – нейтрально.

Найбільш очікуваними подіями та змінами для бізнесу є, безумовно, закінчення війни, деокупація всіх територій України та припинення девальвації гривні.

Ключову роль у вирішенні багатьох проблем бізнесу в цій ситуації мали б відігравати бізнес-асоціації, які в більшості країн світу є важливим і дуже дієвим елементом інфраструктури підтримки підприємництва, невід'ємною частиною громадянського суспільства, показником його спроможності до самоорганізації, захисту своїх прав і представлення своїх інтересів.

Бізнес-асоціації – це:

- реальна можливість взаємовигідної корпоративної співпраці однодумців та колег на чисто прагматичних засадах;
- спільне вирішення багатьох проблем, з якими підприємець знаходиться один на один;
- можливість власними руками формувати сприятливі умови для успішного вирішення проблем економічного розвитку.

На жаль, нинішня ситуація вплинула не тільки на бізнес, а й на діяльність бізнес-асоціацій в Україні.

Не зважаючи на це, в Україні є багато бізнес-асоціацій, які:

- дійсно активно працюють і лобіюють інтереси підприємництва;
- орієнтовані на своїх членів;
- надають їм істотну допомогу і суттєву підтримку в умовах воєнного стану.

УДК 336.7

ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ

Юлія БОНДАР,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту
авіаційної діяльності Льотної академії
Національного авіаційного університету

Діна ШВИДАНЕНКО,

завідувач сектору економічних
досліджень відділу ТГЕБЗД та ОД
Кіровоградського науково-
дослідницького експерно-
криміналістичного центру МВС України

В дослідженні було розглянуто фінансові технології, які об'єднують у собі найсучасніші інновації в галузі фінансів і технологій, щоб перетворити способи, якими бізнеси ведуть свою діяльність. Визначено, що фінансові технології відкривають перед бізнесом нові можливості для оптимізації фінансових процесів, підвищення ефективності та збільшення конкурентоспроможності.

Ключові слова: фінансові технології, бізнес, конкурентоспроможність, фінансові інструменти, підприємство, управління

The study examined financial technologies, which combine the latest innovations in finance and technology to transform the ways businesses operate. It was identified that financial technologies open up new opportunities for businesses to optimize financial processes, enhance efficiency, and increase competitiveness.

Keywords: financial technologies, business, competitiveness, financial instruments, enterprise, management.

Фінансові технології є невід'ємною частиною сучасного світу бізнесу, прискорюючи і змінюючи способи, якими компанії управляють своїми фінансами та розвиваються. Цей надзвичайно динамічний сектор об'єднує в собі інноваційні технології та фінансові послуги з метою оптимізації процесів, забезпечення конкурентних переваг та сприяння стійкому зростанню бізнесу.

У сучасному глобальному економічному середовищі, де зміни та несподівані виклики стають все більш нормальними, важливою стає не лише ефективна реакція на них, а й попередження та адаптація. Саме тут фінансові

технології виявляються ключовим інструментом, що допомагає бізнесу зберігати гнучкість, швидкість та точність у фінансових операціях і прийнятті рішень.

У цьому контексті ця тема стає особливо актуальною для вивчення та розуміння. Вона відкриває безліч можливостей: від впровадження цифрових платіжних систем та розробки інноваційних фінансових продуктів до використання штучного інтелекту та блокчейн-технологій для оптимізації фінансових процесів та підвищення рівня безпеки.

В дослідженні розглянемо основні аспекти фінансових технологій та інструментів їх розвитку для бізнесу, їхній вплив на сучасне підприємництво, важливі тренди та інновації, а також приклади успішного впровадження фінансових рішень у різних секторах економіки. Основною метою є зрозуміти, які переваги та виклики надають фінансові технології для сучасного бізнесу, а також як вони можуть допомогти у вирішенні найбільш актуальних завдань та стратегічних цілей підприємств у сучасному цифровому світі.

Фінансові технології та інструменти розвитку бізнесу охоплюють широкий спектр інноваційних рішень і технологій, які допомагають підприємствам оптимізувати фінансові процеси, знижувати витрати, підвищувати ефективність та створювати нові можливості для розвитку. Ось деякі з найважливіших фінансових технологій та інструментів, які сьогодні використовуються в бізнесі [2,5]:

1. Цифрові платіжні системи: технології, які дозволяють здійснювати онлайн-платежі та перекази безпосередньо з банківського рахунку або через мобільні додатки, забезпечуючи швидкість, зручність і безпеку.

2. Облікові системи та програмне забезпечення для фінансового управління: це включає в себе системи управління бюджетами, обліку витрат, фінансовий звітність та аналіз, які допомагають підприємствам ефективно керувати фінансовими ресурсами та приймати обґрунтовані рішення.

3. Інтернет-банкінг: системи, які надають можливість клієнтам здійснювати банківські операції он-лайн, включаючи перекази, платежі, кредитування та інші послуги, що підвищує зручність та доступність банківських послуг.

4. Фінансовий аналіз та прогнозування: використання алгоритмів та аналітичних інструментів для оцінки фінансової стабільності підприємства, прогнозування доходів і витрат, а також виявлення та аналіз ризиків.

5. Розумний аналіз даних: використання штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу великих обсягів даних і виявлення корисних зв'язків, що допомагає в управлінні ризиками, прийнятті рішень та плануванні.

6. Блокчейн-технології: децентралізовані системи, які забезпечують безпеку та недоступність даних, а також можливість проведення безпосередніх фінансових транзакцій без посередників.

Ці технології інтенсивно перетинаються та взаємодіють одна з одною, створюючи нові можливості для підприємств у всіх галузях. Впровадження цих інструментів допомагає бізнесу стати більш конкурентоспроможним, адаптивним та інноваційним у сучасному економічному середовищі. Вплив фінансових технологій на розвиток бізнесу є значущим і має декілька ключових аспектів (рис. 1).

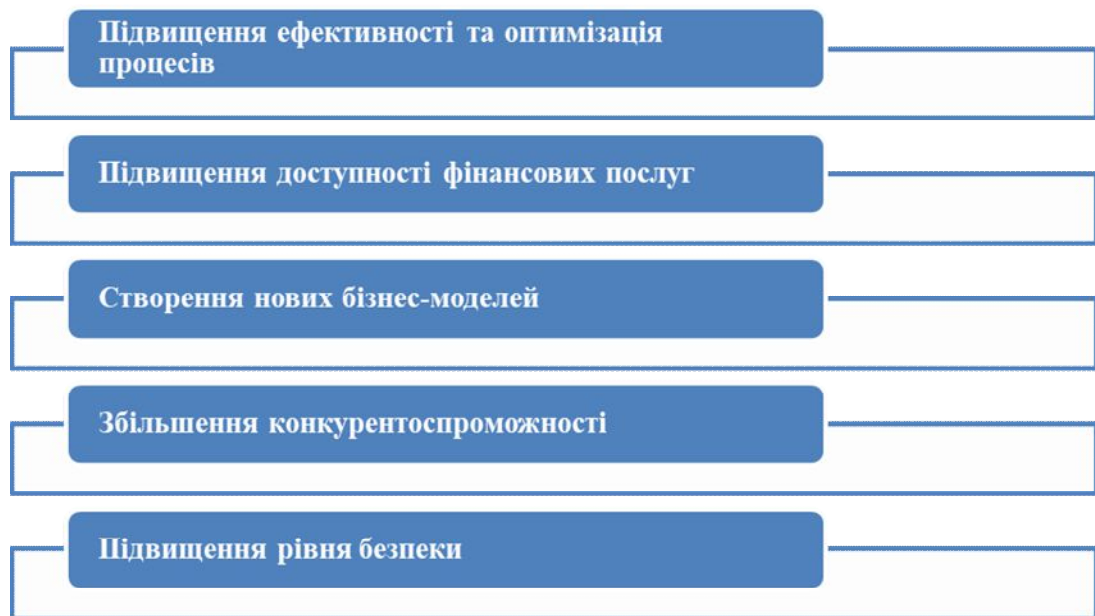

Рисунок 1 Основні аспекти впливу фінансових технологій на розвиток бізнесу

Джерело: сформовано авторами на основі [1, 3, 5]

Отже, використання фінансових технологій дозволяє автоматизувати та оптимізувати рутинні фінансові процеси, такі як облік, операції з капіталом, ведення звітності тощо. Це зменшує ризики помилок та оптимізує витрати ресурсів, що в свою чергу сприяє загальній ефективності підприємства.

Фінансові технології та інструменти впливають на розвиток бізнесу у значних масштабах, перетворюючи традиційні методи управління фінансами та взаємодії з клієнтами. Фінансові технології розширюють [3,4]:

доступність фінансових послуг для бізнесу, забезпечуючи швидкий та зручний доступ до банківських послуг, кредитів, інвестиційних можливостей та інших фінансових інструментів;

дають змогу створювати нові бізнес-моделі, що базуються на інноваційних фінансових продуктах та послугах. Наприклад, платіжні системи на основі блокчейну, он-лайн-краудфандинг, цифрові валюти тощо;

дозволяють здійснювати та обробляти фінансові операції швидше і ефективніше, знижуючи час, необхідний для переказів, оплати рахунків та інших транзакцій. Це сприяє підвищенню рівня обслуговування та задоволення клієнтів;

завдяки фінансовим технологіям бізнеси можуть надавати своїм клієнтам доступ до широкого спектру фінансових послуг через он-лайн-платформи, мобільні додатки та інші цифрові канали зв'язку;

забезпечують високий рівень захисту даних та транзакцій, що допомагає зменшити ризики шахрайства, кібератак та інших загроз для бізнесу та його клієнтів;

застосування сучасних технологій шифрування та ідентифікації дозволяє підвищити рівень безпеки фінансових операцій та захисту конфіденційної інформації, що є критично важливим для довіри клієнтів та уникнення фінансових втрат через шахрайство або кібератаки;

стимулюють інновації та розвиток нових бізнес-моделей, що базуються на цифрових платформах, блокчейні, штучному інтелекті та інших передових технологіях.

Підприємства, які використовують передові фінансові технології, можуть стати більш конкурентоспроможними на ринку, оскільки вони можуть швидше реагувати на зміни в економічному середовищі та пропонувати нові, більш ефективні послуги своїм клієнтам.

У цілому, фінансові технології відіграють ключову роль у модернізації та розвитку бізнесу, дозволяючи підприємствам бути більш гнучкими, ефективними та конкурентоспроможними в сучасному цифровому світі, фінансові технології та інструменти перетворюють способи, якими бізнеси взаємодіють з фінансовими ресурсами та клієнтами, сприяючи підвищенню ефективності, доступності та конкурентоспроможності підприємств у сучасному цифровому середовищі.

Таким чином, можна зробити висновок, що фінансові технології та інструменти мають великий потенціал для розвитку бізнесу у сучасному світі. Вони не лише забезпечують підприємствам зручні та ефективні інструменти для управління фінансами, але й відкривають нові можливості для інновацій та створення цінності.

Завдяки фінансовим технологіям, бізнеси можуть швидше реагувати на зміни в економічному середовищі, вдосконалювати свої фінансові стратегії та забезпечувати краще обслуговування своїм клієнтам. Автоматизація та оптимізація фінансових процесів дозволяють підприємствам заощаджувати час та

ресурси, що може бути використано для розвитку бізнесу та інвестування у нові проекти.

Однак, разом із перевагами, фінансові технології також постають перед певними викликами та ризиками, такими як кібербезпека, конфіденційність даних та регулятивні обмеження. Тому важливо враховувати ці аспекти при впровадженні фінансових технологій у бізнес.

Отже, використання фінансових технологій та інструментів розвитку є ключовим фактором для успішності та конкурентоспроможності сучасних підприємств. Вони допомагають підприємствам адаптуватися до швидко змінюючогося середовища та забезпечувати стабільний та стійкий розвиток у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белінська Г.В. Ринок фінансових інновацій : сутність, особливості та передумови створення. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 1 (74). С.137-149.
2. Бондар Ю.А. Основні характеристики світосприйняття фінансового ринку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного Інституту. Економічні науки. Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ*, 2014. Вип.І (53). С. 306-312.
3. Воробйов В. Фінтех змінить уявлення про ринок фінансових послуг у майбутньому. *Юридична газета on-line*. 2020. №11. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/finteh-zminit-uyavlennya-pro-rinokfinansovihposlug-u-maybutnomu.html>
4. Діденко С. Цифровізоване майбутнє : розвиток глобального та українського фінтех-ринку. UA.NEWS. 2020. URL: <https://ua.news/ua/tsyfrovyzovannoe-budushhee-razvytye-globalnogo-yukraynskogo-fynteh-rynka>.
5. Стратегія розвитку фінансових технологій в Україні до 2025 року. НБУ. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/fintech2025>

УДК 334.06

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Алла ТАРАСЮК,

кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський національний технічний
університет;

Катерина ПРИЄМЕЦЬ,

здобувачка вищої освіти, Херсонський
національний технічний університет

Соціальна сфера України, в умовах війни, стикнулася з надзвичайними викликами. Реалії воєнного часу вимагають нових підходів до реалізації соціальної політики, одним із найбільш практичних напрямків, для умов України, може стати соціальне підприємництво.

Ключові слова: соціальне підприємництво, практичні аспекти реалізації.

In the conditions of war, the social sphere of Ukraine has faced extraordinary challenges. Realities of wartime require new approaches to implementing social policies, and one of the most practical directions, given Ukraine's circumstances, could be social entrepreneurship.

Keywords: social entrepreneurship, practical aspects of implementation.

Соціальне підприємництво для України набуває особливої актуальності. В умовах, коли активні воєнні дії на території України продовжуються більше двох років, втрачено частину економічного потенціалу, держава послідовно провадить численні реформи у різних сферах, спрямовані на стабілізацію економіки і підтримку економічних суб'єктів. Значна частина населення в працездатному віці вимушена була шукати прихистку в інших країнах, або переміститися в більш безпечні регіони, значно збільшилась і продовжує зростати кількість людей з інвалідністю. Застосування соціального підприємництва в Україні, яка зазнала значних втрат актуальне та вимагає додаткових досліджень.

Проблеми використання соціального підприємництва в економіці України знайшли своє відображення в роботах вітчизняних вчених Белова Д., Бігняка О., Долуди Л., Кірсанової Ю., Назаренко А., Назарука В. та ін. Економічні, соціальні і політичні реалії актуалізують вивчення можливостей застосування соціального підприємництва в регіонах, що особливо постраждали в ході воєнних дій, як проблематику, що має теоретико-прикладне значення.

Метою дослідження є вивчення особливостей застосування практичних аспектів соціального підприємництва в Україні.

Як показують наукові роботи та практичні аспекти досліджень соціальне підприємництво є значним ресурсом у вирішенні багатьох проблем, особливо в умовах полікризи (одночасного загострення проблем економічного, соціального, екологічного характеру) яка стала викликом як для України в цілому, так і окремих регіонів. Саме тому соціальне підприємництво, може стати основою для післявоєнної відбудови та розвитку України.

Вивчення досвіду соціального підприємництва у Європі, де існує два мільйони соціальних підприємств (що складає 10% від усього європейського бізнесу) на яких зайнято понад 11 мільйонів співробітників (біля 6% працюючих осіб у регіоні), свідчить про високу ефективність використання цього методу господарювання для регіонального розвитку.

Європейська комісія виділяє чотири основні сфери, в яких традиційно працюють соціальні підприємства і вони надзвичайно актуальні для України:

Перший напрям це робоча інтеграція. – навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних. В результаті активних бойових дій значна частина економічно активного населення України, а особливо Херсонщини, евакуювалась. На місцях, в основному, залишились люди пенсійного віку, та значна кількість людей з інвалідністю. Крім того, інвалідизація серед населення регіону зросла в результаті поранень отриманих в продовж військових дій. Тому навчання та інтеграція людей з обмеженими можливостями та безробітних надзвичайно болюча проблема, особливо для Херсонщини, та потребує нагального вирішення.

Другий напрям - особисті соціальні послуги. До таких послуг, зазвичай, включають:

- здоров'я. Медична допомога в багатьох населених пунктах, на сьогодні, на жаль, залишається недоступною, але життєво необхідною. Оскільки здоров'я населення за два роки війни значно погіршилось. А в результаті воєнних дій існуюча мережа ФАПів та лікарень знищена. Тому єдиною можливістю отримати кваліфіковану медичну допомогу на місцях є послуги спеціалізованих виїзних бригад;

- послуги для людей похилого віку та паліативна допомога, на сьогодні ця проблема особливо загострилась в селах;

- надання послуг з догляду за дітьми, практично третя частина всіх дошкільних закладів Херсонщини зруйновано або потребує відновлення;

- допомога малозабезпеченим людям, кількість яких в регіоні значно зросла.

Третій напрям - місцевий розвиток територій, що знаходяться в особливо важких умовах – соціальні підприємства в віддалених сільських районах, схеми розвитку/ реабілітації, допомога у розвитку та співпраця з третіми країнами;

- інше - включаючи переробку, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів та любителів спорту.

Актуальним для України є досвід німецьких соціальних підприємств, які вирішують проблеми незахищених верств населення: мігрантів та біженців, безробітної молоді та людей з інвалідністю. Так, міжнародна платформа Кірон дає змогу біженцям здобути освіту і кваліфікацію дистанційно. Також вже понад 20 років у Німеччині діє організація Social Impact, яка підтримує і консулює соціальні підприємства, позиціонуючи себе як «агентство соціальних інновацій». Уваги заслуговує запроваджена агенцією інкубаційна програма Social Impact labs, що стала платформою для соціальних підприємців та фрілансерів, особливо цінним буде застосування в Україні досвіду кредитування соціальних підприємців федеральними банками, венчурними фондами, та застосування краудфандингу і групових інвестицій. Застосування таких способів інвестування соціального підприємництва в Німеччині забезпечило створення близько 100 тисяч соціальних підприємств на яких зайняті понад 2,5 мільйона працівників (це утричі більше, порівняно з автомобілебудівною галуззю, що динамічно розвивається, де працює 750 тисяч робітників).

Проведене дослідження дало можливість встановити, що в Україні набули поширення три основні форми соціального підприємництва:

- некомерційні організації, що займаються підприємництвом у сфері своєї основної діяльності;
- некомерційні організації відкривають власні підприємства, частина доходів яких йде на фінансування їх соціальних програм;
- підприємства для людей з обмеженими можливостями (згідно з законодавством компанія звільняється від сплати податку на прибуток, якщо більше 50% її співробітників - люди з обмеженими можливостями).

Підсумовуючи викладене приходимо висновку, що соціальне підприємництво в країнах Європи є дуже значним ресурсом для суспільства та держави у вирішенні нагальних проблем розвитку і життєзабезпечення. В Україні соціальне підприємництво може стати ефективним механізмом залучення додаткових інвестицій і вирішення соціально-значущих проблем та можливостей розвитку неприбуткової діяльності. Розвиток соціального підприємництва в Україні дуже актуальне, адже сучасні виклики українського суспільства, а саме військові дії, створюють додаткові причини щодо активізації соціальних ініціатив.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белов Д.М., Форкош Е.Р. Соціальне підприємництво: здійснення

конституційної свободи особи на підприємницьку діяльність. Аналітично-порівняльне право. № 6. 2022. С. 47–51.

2. Соціальне підприємництво: опорний конспект укл. Овсянюк Бердадіна О.Ф. Тернопіль: Вектор, 2021. 74 с.

3. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. Київ, ТОВ «Агентство «Україна», 2017. 92 с.

4. Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні? URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo

УДК 339.1:658.5

**КОМПЛЕКС МАРКЕТИНГУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА**

Роман ЯКОВЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри маркетингу, менеджменту та
економіки

Економіко-технологічного інституту імені
Роберта Ельворті;

Дмитро ЯКОВЕНКО,

військовий ЗСУ

Зазначено контрольовані та неконтрольовані чинники маркетингового середовища. Розкрито еволюцію та об'єктивну необхідність трансформації системи маркетингу від «4P» до «6P».

Ключові слова: маркетингове середовище, управління конкурентоспроможністю, 4P, маркетинг-мікс, 6P.

Controlled and uncontrolled factors of the marketing environment are identified. The evolution and objective necessity of transforming the marketing system from "4Ps" to "6Ps" are disclosed.

Keywords: marketing environment, competitiveness management, 4Ps, marketing mix, 6Ps.

Неконтрольованими чинниками маркетингового середовища вважаються ті, якими фірма не може управляти, але вони мають бути враховані в процесі планування і реалізації маркетингових заходів. Неконтрольовані фактори маркетингу відрізняються значною рухливістю, створюючи особливі зовнішні умови маркетингової діяльності фірми – так зване зовнішнє маркетингове середовище.

Складовою зовнішнього маркетингового середовища є мікросередовище – групи фірм, організацій, які мають безпосередні зв'язки або пряме відношення до забезпечення успішної маркетингової роботи фірми-виробника. До чинників зовнішнього мікросередовища маркетингу відносять:

- поведінку покупців на ринку (зміна їх смаків, переваг, реакцій на новий товар, особливості ухвалення рішень щодо придбання, тощо);
- поведінку фірм-конкурентів (особливості їх конкурентної стратегії і тактики на ринку);
- взаємостосунки фірм з організаціями кредитно-банківської сфери, які суттєво впливають на комплекс маркетингу, оскільки фірма вирішує поточні та довгострокові проблеми фінансування кожного його елементу;
- взаємостосунки фірми-виробника з каналами розподілу і збуту (постачальниками, збутовими посередниками, оптовою (гуртовою) і роздрібною торгівлею). У багатьох галузях склалися довготривалі відносини між фірмами-продуцентами і торговими підприємствами, ставши таким же надбанням, як матеріальні та людські ресурси фірм.

Іншою складовою зовнішнього маркетингового середовища є й макросередовище, під яким розуміють комплекс загальних умов організації маркетингової діяльності фірми в конкретному ринковому просторі. Аналіз зовнішнього макросередовища маркетингу є виключно важливим у процесі пошуку найвигідніших маркетингових контактів фірми-виробника з найближчими партнерами не лише на освоєних, а й на потенційних сегментах ринку. До чинників зовнішнього макросередовища маркетингу відносять:

- зміна технології виробництва продукції (надання послуг) з появою нових науково-технічних розробок;
- рівень економічного розвитку країни і регіонів, який впливає на можливість збуту підприємцями власних товарів. Особливо важливо при цьому враховувати зростання валового національного продукту, національного доходу, реальних доходів населення, темпів інфляції та безробіття;
- соціально-культурні умови маркетингової діяльності фірм (статевікова структура населення, демографічна ситуація в країні, динаміка доходів різних груп населення, рівень освіти);
- кліматичні та географічні умови, які мають враховуватися при ухваленні маркетингових рішень. В умовах зростаючого руху щодо захисту навколишнього середовища, цей чинник набуває виключно важливого значення;
- політико-правові умови є одним з найважливіших неконтрольованих чинників маркетингу. Практично будь-які маркетингові заходи фірми перебувають під впливом державного законодавства. Окрім знання правових розпоряджень, керівництво фірми і маркетингова служба повинні враховувати інформацію щодо загальної політичної ситуації.

Урахування взаємодії чинників маркетингового середовища дозволяє фірмі визначити структуру і комплекс маркетингу. Якщо комплекс маркетингу або маркетинг-мікс є сукупністю елементів, які може (має) використати фірма для

досягнення поставлених цілей і задоволення (насичення) цільових ринків, то структура маркетингу – це конкретне поєднання елементів останнього.

Традиційно структура маркетингу описувалася так званою формулою «4P», тобто, складалась з 4 основних елементів: розробки товару або послуги (product), розробки варіантів місця виробництва і збуту (place), розробки цільової політики (price), просування товару на ринок (promotion). У кінці 90-х років ХХ ст. компанія «Sony» під час запуску нової моделі лазерного програвача використала формулу «6P» додавши до попередньої моделі такі елементи: поточний контроль витрат і результатів (profit) і робота з персоналом (personnel) [1;2].

У планах заходів згаданої компанії розроблялась оптимальна комбінація маркетинг-мікс на певний період часу у зв'язку зі специфічними маркетинговими задачами. Представлена в маркетингових планах комбінація маркетинг-мікс стала за своєю суттю «розгорнутою» структурою маркетингу.

Маркетингова політика провідних компаній розуміється як визначена їх інтересами і цілями діяльність у сфері маркетингу, що здійснюється в таких напрямках: товарна, позиційна, фінансова, цінова, комунікаційна (політика просування), збутова, кадрова політика. Всі напрями маркетингової політики є системними за своїм змістом, оскільки передбачають цілий комплекс взаємозв'язаних дій (рішень).

Відносно товарів (або послуг) товарна політика фірми визначає, що саме впроваджувати на ринок: рівень якості, обсяг збуту, ступінь інноваційності продукції, якість упаковки, дизайн товару або особливі умови збуту (надання гарантій, допродажне і післяпродажне обслуговування). Рішення, що стосуються нової продукції, пов'язані з пошуком компромісу між, з одного боку, удосконаленням товарного асортименту за рахунок капіталовкладень в розробку і виробництво нової продукції (зокрема, витрат на НДДКР) з урахуванням ризиків виходу нової продукції і, з іншого боку, зберіганням старого асортименту.

Найскладнішими вважаються рішення з цінової політики, які включають визначення рівня цін (високі, середні, низькі), дослідження реакції на ціни конкурентів з боку фірми-продуцента та покупців; оцінку ступеню важливості впливу цінового чинника на формування товарного асортименту, виявлення характеру взаємозв'язку ціни та якості. Рішення у сфері збутової політики включають вибір каналів збуту (продаж через посередників або безпосередньо споживачу); визначення форми контролю каналів; розподіл функцій між суб'єктами розподільно-збутової мережі. В просуванні продукції комунікаційні рішення передбачають розв'язання проблем оптимального поєднання інструментів збуту (реклама, персональні продажі, стимулювання збуту, директ-маркетинг тощо); визначення рівня обслуговування споживачів; вибір засобів масової інформації.

Рішення, що приймаються фірмою у сфері маркетингу, носять комплексний характер, визначаючи цінність усіх управлінських процесів, у результаті чого формується єдина система рішень фірми.

Маркетинговий підхід стає провідним принципом управління виробничою, інвестиційною, фінансовою та кадровою діяльністю компанії. Концепція маркетингу взаємодії може активно застосовуватися в процесі управління і планування будь-якого виду й напрямку діяльності компанії, внаслідок чого формується інвестиційний маркетинг, пов'язаний з оцінкою капіталовкладень; кадровий маркетинг, який вирішує проблеми оптимального використання фірмою послуг праці; інноваційний маркетинг, спрямований на мінімізацію витрат фірм на інновації (науково-технічні, технологічні, продуктові, організаційні); фінансовий маркетинг, покликаний оптимізувати фінансові активи інвесторів-продавців та інвесторів-покупців.

У даний час відбуваються зміни у сфері взаємодії всіх суб'єктів маркетингової системи зі споживачами, що вимагає вивчення поведінки потенційних споживачів до розгортання виробництва нових товарів. Таким чином, споживач стає безпосереднім учасником відтворення товарів і послуг. Умовою успіху підприємницької діяльності всіх суб'єктів маркетингової системи виступає наявність постійної, надійної і ефективної співпраці з споживачами. Концепція маркетингу у такому випадку реалізується як прибуткова діяльність з формування і задоволення попиту (кінцевих) споживачів на товари або послуги з забезпеченням розвитку взаємовигідного процесу виробництва і обміну товарів для всіх залучених до нього партнерів.

Приймаючи і реалізуючи концепцію маркетингу взаємодії, фірма по-іншому реагує на зміни чинників маркетингового середовища. Ця нова реакція фірми пов'язана з переходом до вищого рівня взаємозв'язку цілісної системи маркетингових факторів.

Завдяки оптимальному поєднанню маркетингових факторів, сфера контролю маркетингової ситуації може розширитися, в результаті чого фірма посяде вигідніше місце в маркетинговому середовищі.

Впливаючи на ті чинники зовнішнього мікросередовища, які традиційно вважалися некерованими (поведінку постачальників, покупців, конкурентів, посередників), фірма може підсилити власну ринкову владу і зміцнити своє становище в маркетинговому середовищі. Цей можливий розвиток подій демонструє подальше розширення сфери маркетингового контролю фірми на ринку, тобто, розширення діапазону її «економічної свободи».

Отже, маркетинг-мікс як система управління всіма видами виробничо-господарської діяльності фірми на цільовому ринку покликана не лише

якнайповніше враховувати вплив маркетингових факторів, а й виявляти її адаптаційні можливості на цьому ринку або його окремих сегментах.

За подібних умов маркетинг-мікс представляється як достатньо складний комплекс маркетингових дій фірми, складений з декількох підсистем зі своєю стратегічною і тактичною метою, задачами та інструментами. Розробка такого комплексу маркетингу взаємодій фірми безпосередньо пов'язана з пошуком найефективнішої моделі організації її маркетингової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бардин Г. О. Проектний аналіз : підруч. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2006. 415 с.
2. Бланк І. А. Основи інвестиційного менеджменту. Київ : МП «ТЕМ», 2001. Т.1. 448 с.

УДК 339.9:355.68(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олена ОСТАПЕНКО,

старший викладач кафедри права та соціально-
економічних відносин Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

У статті проаналізовано проблеми, що ускладнюють планування зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни. В нових умовах таке планування повинно враховувати зростання рівня політичних ризиків, ускладнення вибору партнерів та налагодження співпраці, часткову втрату логістичної інфраструктури, активну протекціоністську політику держави, спрямовану на захист інтересів національної безпеки.

Ключові слова : зовнішньоторговельна політика, механізми державного управління, методи державного управління, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, Україна, воєнний стан.

The article analyzes the challenges complicating the planning of foreign economic activity in wartime conditions. In the new circumstances, such planning should take into account the increased level of political risks, the complexity of choosing partners and establishing cooperation, partial loss of logistical infrastructure, active protectionist policies of the state aimed at protecting national security interests.

Keywords: foreign trade policy, mechanisms of state management, methods of state management, foreign trade, export, import, Ukraine, state of war.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність відіграє ключову роль у розвитку економіки та забезпеченні фінансової стабільності на всіх рівнях: макро-, мезо- та мікроекономічному. Цей вид діяльності надає широкі можливості для розширення ринків як для закупівлі сировини та матеріалів, так і для збуту продукції. Він дозволяє використовувати світову фінансову, логістичну та транспортну інфраструктуру, а також забезпечує притік іноземної валюти та зростання золотовалютних резервів країни.

Умови воєнного стану ставлять перед економікою країни виклики: висока інфляція, втрати кадрів через міграцію, руйнування підприємств та розрив господарських зв'язків. Підприємства, які можуть продовжувати функціонувати, несуть значні фіскальні та соціально-економічні труднощі. Тому важливо

забезпечити збереження та, можливо, підсилення здатності цих підприємств до зовнішньоекономічної діяльності.

Мета роботи – полягає у тому, щоб узагальнити й окреслити додаткові проблеми та виклики, які виникають в процесі планування зовнішньоекономічної діяльності підприємств під час військового стану..

Аналіз останніх досліджень. Безумовно, нові виклики, які виникли під впливом військової агресії, обумовили необхідність дослідити питання відновлення роботи економіки як необхідної умови створення фінансового, матеріально-технічного, базису для виживання і ведення активного спротиву. В зв'язку з цим з'явилися наукові розробки з питань розвитку системи мобілізаційного планування у сфері національної економіки [5, с. 112], проблем стратегічного планування національної безпеки, а також вдосконалення системи планів підприємств оборонного комплексу. Питання зовнішньоекономічної діяльності досліджували О.Шевченко, Ю.Горбунов, О. Шлапак, Т.Григоренко.

Водночас недостатньо уваги приділено переведенню планування звичайних підприємств, що становлять основу (первинну ланку) будь-якої економіки, на нові рейки, щоб максимально зберегти можливість працювати, виготовляти продукт, здійснювати працевлаштування людей та поповнювати бюджети всіх рівнів в складних умовах військового вторгнення.

Виклад основного матеріалу. У складних економічних умовах виникає необхідність вдосконалення стратегій застосування механізмів формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики під час воєнного стану. Процес планування діяльності підприємства залишається ключовою функцією управління на всіх етапах його існування. Умови обмеженості ресурсів, підвищеної конкуренції та постійних змін у зовнішньому середовищі створюють необхідність в узгодженому та гнучкому підході до прийняття рішень.

Планування є важливим інструментом для підготовки підприємства до змін у його діяльності або розширення існуючих напрямків у зв'язку з науково-технічним прогресом, збільшенням масштабів виробництва та розширенням міжнародних зв'язків. Навіть в стандартних умовах господарювання достовірність планових розрахунків ускладнюється факторами, такими як недостатність інформації та вплив часових обмежень на виробничо-господарські процеси.

У випадку форс-мажорних обставин, таких як військова агресія, виникає ще більше проблем, які потрібно врахувати, адаптуючи процес планування до нових умов. Проблеми, які ускладнюють процес планування зовнішньоекономічної діяльності підприємств в країні під час військової агресії, можна розділити на дві основні групи:

1. Перша група охоплює загальні проблеми, що ускладнюють планування всіх аспектів підприємницької діяльності в умовах війни.

2. Друга група включає проблеми, що характерні саме для зовнішньоекономічної діяльності. У військовому конфлікті частина підприємств може бути змушена припинити свою діяльність через окупацію, руйнування, або внаслідок неможливості забезпечення матеріально-технічними, енергетичними та іншими ресурсами.

Однак і ті, які зберегли можливість функціонувати, стикаються із значними викликами та проблемами.

Зовнішньоекономічна діяльність, як один з компонентів господарської діяльності підприємства, розглядається з урахуванням загальних принципів, правил, методів і проблем, що існують на підприємстві. Проте вона має свої специфічні особливості, які визначаються її характером і впливають на процес планування.

Основними показниками планування зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві є:

1. Валютна виручка з урахуванням розподілу на товари і товарні групи.
2. Вартість експорту та вартість імпорту.
3. Рентабельність експортних та імпорتنних операцій.
4. Асортимент експортної та імпорتنної продукції.
5. Доля експорту у вартості виробництва [3].

Ще однією особливістю є необхідність складання так званого «портфелю» зарубіжних ділових партнерів, де враховуються принципи географічної, політичної і фінансової диверсифікації [1].

Інші характеристики включають ускладнення планування через потребу враховувати геополітичні фактори, а також соціальні, демографічні, технологічні, екологічні, релігійні та економічні аспекти в інших країнах.

Основні проблеми, обумовлені саме особливостями здійснення зовнішньоекономічної діяльності, які значно ускладнюють процес планування в умовах військового стану, можна узагальнити таким чином:

1. Обмеження у виборі партнерів для здійснення зовнішньоекономічних операцій виникають з-за неможливості прямої співпраці з підприємствами, що належать представникам країн-агресорів або мають з ними опосередкований зв'язок. Це може призвести до втрати частини ринку, яку необхідно заповнити шляхом пошуку нових ділових партнерів. Процес знаходження нових партнерів є складним і тривалим, але в умовах, коли кожна мить має важливе значення, його необхідно інтенсифікувати та зменшити час підготовки. При виборі країни для співпраці та конкретних партнерів слід враховувати багато факторів, таких як оцінка стабільності потенційного партнера, його ділової репутації, фінансового стану, досвіду у минулих угодах та стану фірми на зовнішньому ринку [4, с. 11].

2. Тимчасова втрата контролю над частинами державного кордону, зокрема митного переходу, створює серйозні труднощі. Особливо гостро ця проблема проявляється у втраті можливості використовувати морські шляхи Чорного та Азовського морів та важливі морські порти для транспортування експортно-імпортних вантажів. Разом з тимчасовим припиненням авіасполучень, це значно обмежує кількість доступних маршрутів транспортування товарів.

3. Підвищений рівень ризику України на світовій карті ризиків суттєво обмежив перелік іноземних компаній, які були б зацікавлені в подальшій економічній співпраці.

4. З метою зміцнення національної безпеки України було прийнято ряд заходів, що обмежують експорт певних товарів. Розширено перелік товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, і для деяких позицій встановлені квоти на експорт, включаючи м'ясо великої рогатої худоби, жито, овес, гречку, просо, цукор, сіль та мінеральні добрива, які тимчасово було заборонено експортувати. Також введено обов'язкове ліцензування експорту пшениці, м'яса та яєць курей. Переліки товарів підлягають постійній редакції залежно від потреб національної безпеки та захисту населення. Це створює додатковий виклик при плануванні експортних операцій, оскільки потребує постійного відстеження змін у переліках, які вносить уряд [2].

5. З метою забезпечення стабільності під час періоду воєнного стану, 24 лютого 2022 року Правління Національного банку України (НБУ) прийняло Постанову № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану». Згідно з цією постановою, починаючи з 5 квітня 2022 року, для всіх експортно-імпортних операцій застосовуються граничні строки розрахунків тривалістю 90 календарних днів. Це суттєве скорочення строків у порівнянні з правилами мирного часу, коли вони становили 365 календарних днів. Головна мета такого заходу полягає в забезпеченні стабільності фінансової системи, запобіганні виведенню капіталу за кордон та уникненні макроекономічних дисбалансів.

6. Запровадження обмежень на перекази валютних цінностей та коштів. Постановою № 18 НБУ передбачено заборону здійснювати транскордонний переказ валютних цінностей з України/переказ коштів на кореспондентські рахунки, крім певних випадків. Серед таких випадків, зокрема, зазначено: імпортні операції резидентів з купівлі товарів критичного імпорту за переліком, затвердженим КМУ. Згідно з постановою КМУ [2] сформовано перелік критеріїв визначення критичного імпорту для чотирьох секторів: енергетики, безпеки та оборони, забезпечення життєдіяльності населення, а також функціонування виробничих підприємств.

7. Динамічне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності означає систематичне введення або скасування спеціальних правил для здійснення зовнішньоекономічних операцій щодо певних товарів або видів діяльності під час воєнного стану з метою захисту національних інтересів. Це вимагає постійної уваги і моніторингу ситуації під час планування, а також постійного коригування планів у зв'язку з можливими змінами.

Висновки. Умови воєнного стану вимагають, щоб зовнішньоекономічна діяльність підприємств, які можуть продовжувати працювати, сприяла підтримці економіки країни, зміцненню її обороноздатності та підтримці населення. Тому необхідно мати адаптивний та гнучкий процес планування, що базується на широкій інформаційній основі і забезпечує швидке реагування на зміни у зовнішньому середовищі. Ці зміни можуть ставатись на швидкому темпі через швидке ухвалення рішень державою, партнерами чи агресором.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2022. URL: <https://www.ebk.net.ua/Book/MenedgmentZED/01-05/641.htm> (дата звернення: 10.03.2024).
2. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова НБУ № 18 від 24 лютого 2022 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/PB22027?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.58433578.1247478531.1650882568936725578.1616086940 (дата звернення: 10.03.2024)
3. Про перелік товарів критичного імпорту : Постанова КМУ № 153 від 24 лютого 2022. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp220153?utmsource=biz.ligazakonnet&utmmedium=news&utmcontent=bizpress01&_ga=2.24806714.1247478531.1650882568-936725578.1616086940 (дата звернення: 19.03.2024).
4. Ширалієв Р. Ш., Волотівський П. Б., Леонтович С. П. Чинники, що впливають на процес мобілізаційного планування національної економіки України. Наука і оборона. № 3. 2023. С. 10-17.
5. Шевченко М. М., Бондар З. К., Житник О. М. Система критеріїв та показників оцінки ефективності стратегічного планування у сфері національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 17. С. 111-114.

УДК 338.1+658

**ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЛОГІСТИЧНА СИСТЕМА»
В ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ**

Вікторія ШАПРАН,

вчитель географії, біології та хімії
КЗ «Центральноукраїнський науковий
ліцей-інтернат
Кіровоградської обласної ради»;

Яніна КОВАЛІЦЬКА,

слухачка Кіровоградської Малої академії
наук учнівської молоді

**Науковий керівник: Ольга
ПУГАЧЕНКО,**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування
Центральноукраїнський національний
технічний університет

Розглянуто погляди науковців і практиків на трактування поняття «логістична система» у літературних джерелах. З'ясовано відсутність єдності поглядів дослідників на визначення змісту логістичної системи. Наведено особливості функціонування логістичної системи, на вході якої виникають загальні логістичні витрати, результатом її діяльності є логістичні послуги, тобто, логістичний продукт, який характеризується складною внутрішньою структурою.

Ключові слова: логістика, логістична система, функціонування логістичної системи, трактування поняття, літературні джерела

The views of scholars and practitioners on the interpretation of the concept of "logistic system" in literary sources are examined. The lack of consensus among researchers on defining the content of the logistic system is clarified. The features of the functioning of the logistic system are presented, at the input of which general logistic costs arise, and the result of its activities is logistic services, namely, the logistic product, characterized by a complex internal structure.

Keywords: logistics, logistic system, functioning of the logistic system, interpretation of the concept, literary sources.

Побудова оптимальних логістичних шляхів та якісна транспортна інфраструктура завжди були актуальними завданнями як на макро-, так і на мікрорівнях. Розвиток ринкової економіки і сучасних технологій, міжнародна інтеграція, діджиталізація всіх сфер життя та вимоги сьогодення формують запити щодо прискорення вантажоперевезень, забезпечення безпеки вантажів, підвищення якості послуг із доставки шляхом використання моделей постачання «точно і вчасно» та «від дверей до дверей».

Карантинні обмеження через пандемію Covid-19 сприяли розвитку послуг із доставки, проте, з лютого 2022 р. український ринок доставки, що наразі вважається критичною інфраструктурою, веде боротьбу з воєнними викликами. Попит українців під час повномасштабного вторгнення змінився та став орієнтованим на закриття своїх базових потреб, мілітарі-продукцію, спрощення продуктового кошика й товари з патріотичною символікою [14]. Змінились і тренди на ринку послуг з доставки в Україні, що пояснюється інтенсивним розвитком E-commerce та формату «dark stores», зростанням відправлень вантажів невеликих габаритів, попитом на безконтактну кур'єрську доставку (поштомати), посиленням вимогливості клієнтів, конкуренцією в сегменті локальної доставки, перспективами впровадження безпілотної доставки, виходом на міжнародний ринок українських компаній тощо.

Наразі пріоритетним напрямком в управлінні матеріальними потоками є концепція під назвою «логістика». Її суть полягає в об'єднанні всіх функціональних сфер, що пов'язані з проходженням матеріального потоку від виробника до споживача через формування так званого логістичного комплексу. Походження слова «логістика» має грецьке коріння й може означати – «мислення», «розрахунок», «доцільність». У роботі [12, с. 12-14] згруповано 25 визначень поняття «логістика».

Важливе значення у концепції логістики відіграє функціонування логістичної системи (таблиця 1).

Таблиця 1

Визначення терміну «логістична система» в літературних джерелах

Автор, джерело	Визначення
Безсмертна О., Мороз О., Білоконь Т., Шварц І. [1, С. 45]	Складна організована та структурована економічна система, що складається з елементів, ланок, які є взаємозалежними і об'єднані у основному процесі управління матеріальними і супутніми потоками
Гурч Л. [2, С. 66]	Адаптивна система зі зворотним зв'язком, що виконує певні логістичні функції, складається з підсистем і має розвинені зв'язки із зовнішнім середовищем

Автор, джерело	Визначення
Ізтелеуова М., Грицук І., Арімбекова П., Тарандушка Л. [3, С. 26]	Сукупність елементів (ланок), які пов'язані між собою і утворюють певну цілісність, призначену для управління потоками. Для виконання цілей і завдань логістики вибудовують логістичні системи
Кальченко А. [4, С. 34]	Організаційно-управлінський механізм координації, який дає змогу досягти ефекту завдяки чіткій злагодженості у діях спеціалістів різноманітних служб, які беруть участь в управлінні матеріальним потоком
Кафедра системного аналізу і управління ДВНЗ «Національний гірничий університет» [9, С. 20]	Адаптивна система із зворотнім зв'язком, що виконує ті чи інші логістичні функції і операції, складається, переважно, з декількох підсистем і має досить розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем
Корнієцький О. [5, С. 14]	Сукупність дій учасників логістичного ланцюга (підприємств-виробників, транспортних та торговельних організацій, магазинів, тощо), побудованих таким чином, щоб виконувалися основні завдання логістики
Марченко В., Шутюк В. [6, С. 21]	З урахуванням характеристик систем, логістична система – це складна, динамічна, відкрита, детермінована, адаптивна економічна система, яка складається із взаємопов'язаних підсистем, поєднаних в єдиному процесі управління матеріальними та інформаційними потоками
	З позиції функціонального підходу: логістична система – це сукупність логістичних функцій (операцій), об'єднаних процесом управління матеріальними потоками від його постачальника до споживача товару (від оцінювання постачальника до доставки товару до споживача)
	З позиції структурного підходу: логістична система – це сукупність структурних підрозділів підприємства, постачальників, споживачів і логістичних посередників, взаємопов'язаних і об'єднаних єдиним логістичним процесом управління матеріальними потоками
Окландер М. [8, С. 37]	Організаційно-управлінський механізм координації дій фахівців різних служб, що управляють матеріальним потоком
Пономарьова Ю. [11, С. 32; 10, С. 35]	Адаптивна система зі зворотним зв'язком, яка виконує ті чи інші логістичні функції (операції), складається із підсистем і має розвинуті внутрішньосистемні зв'язки та зв'язки із зовнішнім середовищем
	Складна система, що складається із сукупності елементів, так

Автор, джерело	Визначення
	званих ланок логістичної системи, між якими встановлені певні функціональні зв'язки і відношення
Тюріна Н., Гой І., Бабій І. [15, С. 50]	Відносно стійка сукупність ланок (підрозділів компанії, постачальників, споживачів і логістичних посередників), взаємопов'язаних логістичними потоками та об'єднаних єдиним управлінням логістичним процесом для реалізації спільної стратегії організації бізнесу
Ястремська О. (загальна редакція) [7, С. 36]	Адаптивна система зі зворотним зв'язком, яка складається з декількох підсистем, має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем та виконує ті або інші логістичні функції

Джерело: авторська розробка на основі опрацювання літературних джерел

Відсутність єдиного прийнятого визначення терміну «логістична система» призводить до різноманітності підходів до його трактування і неузгодженості змісту на теоретичному рівні.

Найбільш повним, на наш погляд, є визначення логістичної системи, як сукупності «логістичних підсистем, що пов'язані між собою внутрішньо виробничими зв'язками, впорядкованими відповідно до правил та процедур підприємства або їх об'єднання в межах визначеної території, та функціонують задля досягнення єдиної логістичної мети підприємства або їх об'єднання» [13, с. 100-101].

Метою функціонування будь-якої логістичної системи є забезпечення наявності необхідних товарів у потрібній кількості належної якості конкретному споживачеві в потрібний час у потрібному місці. Логістичні системи мають такі характеристики: наявність зв'язків між елементами, сумісність усіх елементів, а також гнучкість і адаптивність. Функціонування логістичних систем у загальному вигляді представлено на рис. 1.

Рис. 1. Функціонування логістичної системи

Джерело: авторська розробка на основі [15, с. 49]

На вході логістичної системи виникають загальні логістичні витрати, результатом її діяльності є логістичні послуги, тобто, логістичний продукт, який характеризується складною внутрішньою структурою.

Логістичні системи складаються з постачальників (виробників і великих дистриб'юторів продукції), логістичних посередників (транспортних і вантажних компаній), власних структурних підрозділів (відділи продажів, закупівель, мережа власних магазинів, оптово-роздрібні склади), котрі надають логістичні послуги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безсмертна О., Мороз О., Білоконь Т., Шварц І. Логістика : навчальний посібник. Вінниця: ВНГУ. 2018. 161 с.
2. Гурч Л. Логістика : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 560 с.
3. Ізтелеуова М., Грицук І., Арімбекова П., Тарандушка Л. Організація та логістика перевезень : підручник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 264 с.
4. Кальченко А. Логістика : Підручник. К.: КНЕУ, 2003. 284 с.
5. Корнієцький О. Поняття та сутність логістики. *Агросвіт*. 2015. № 14. С. 13-16
6. Марченко В., Шутюк В. Логістика : Підручник. 2-ге вид., доповн. К.: НУХТ, 2022. 334 с.
7. Мельникова К.В., Колодізева Т.О., Авраменко О.В. та ін. Логістика : навчальний посібник для студентів галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» всіх форм навчання ; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. О.М. Ястремської. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 272 с.
8. Окландер М. Логістика : Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 346 с.
9. Основи логістики : Конспект лекцій. Дніпро: ДВНЗ «НГУ», 2017. 40 с.
10. Пономарьова Ю. Логістика : Навчальний посібник, вид. 2-ге перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
11. Пономарьова Ю. Логістика : Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 192 с.
12. Пугаченко О.Б. Економічний зміст поняття «логістика». *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22 (1). С. 11-19.
13. Резнік Н., Руденко С., Пилипчук К. Основні характеристики поняття логістики і системи управління ланцюгами постачань. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 95-102
14. Ринок доставки під час війни: чи є можливості розвитку? URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/rynok-dostavky-pid-chas-vijny-chy-ye>

mozhlyvosti-rozvytku (дата звернення: 05.04.2024)

15. Тюріна Н.М., Гой І.В., Бабій І.В. Логістика : Навч. посіб. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 392 с.

УДК 658.101.54

СУТНІСТЬ МАРКЕТИНГОВОЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Джаміла Рафік кизи БІКТЕЄВА
здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

Науковий керівник:
Юлія БОНДАР, кандидат економічних
наук, доцент Льотної академії
Національного авіаційного університету

У дослідженні розглянуто основні компоненти маркетингової бізнес-моделі, які визначаються залежно від конкретного підприємства, його галузі, цільової аудиторії та стратегічних цілей. Зазначено, що успішна маркетингова бізнес-модель передбачає гнучкість та адаптивність до змін у ринковому середовищі, вміння оперативно реагувати на зміни попиту споживачів та дії конкурентів.

Ключові слова: маркетинг, підприємство, бізнес-модель, канали збуту, управління, стратегія.

The study examines the main components of a marketing business model, which are determined depending on the specific enterprise, its industry, target audience, and strategic goals. It is noted that a successful marketing business model requires flexibility and adaptability to changes in the market environment, the ability to react promptly to changes in consumer demand, and competitors' actions.

Keywords: marketing, enterprise, business model, distribution channels, management, strategy.

У сучасному світі, де конкуренція на ринку стає все більшою, а споживачі стають все вимогливішими, ефективне управління діяльністю підприємства в галузі маркетингу стає ключовим фактором успіху. Маркетингова бізнес-модель управління діяльністю підприємства визначає стратегічний план взаємодії з ринком, спрямований на досягнення конкурентної переваги та задоволення потреб клієнтів.

Ця модель управління базується на вивченні ринкових тенденцій, аналізі споживчих попитів, плануванні маркетингових стратегій та їхній реалізації з метою забезпечення стійкого розвитку підприємства. Основними компонентами маркетингової бізнес-моделі є розробка продукту, ціноутворення, просування та розповсюдження товарів чи послуг.

Маркетингова бізнес-модель - це стратегічна рамка, яка описує, як підприємство створює, постачає та здійснює вартість для своїх клієнтів. Вона визначає, які продукти або послуги пропонуються, кому вони адресовані, як вони постачаються та як здійснюється їхнє ціноутворення. Маркетингова бізнес-модель включає в себе такі аспекти, як цільова аудиторія, пропозиція цінності, канали розповсюдження, відносини з клієнтами, доходи, ключові ресурси, ключові партнери та ключові активності. Ця модель допомагає підприємствам розуміти своїх клієнтів, ринок та конкурентні переваги, а також створювати стратегії, які сприяють досягненню їхніх цілей та успіху на ринку.

Основні компоненти маркетингової бізнес-моделі визначаються залежно від конкретного підприємства, його галузі, цільової аудиторії та стратегічних цілей. Однак, загальні елементи, які зазвичай включаються до складу маркетингової бізнес-моделі, включають наступне:

цільова аудиторія, тобто група споживачів або покупців, які мають спільні потреби, інтереси або характеристики, на яку спрямовуються маркетингові зусилля. Чітке визначення цільової аудиторії дозволяє ефективно спрямовувати ресурси та розробляти ціленаправлені маркетингові стратегії.

Пропозиція цінності - це обіцянка або пропозиція, яку підприємство робить своїм клієнтам, щоб задовольнити їхні потреби та вирішити їхні проблеми. Пропозиція цінності повинна відображати унікальність та переваги товару чи послуги порівняно з конкурентами.

Канали розповсюдження є шляхи, за допомогою яких продукт або послуга доходять до цільової аудиторії. Канали розповсюдження можуть включати роздрібних торговців, онлайн-платформи, прямі продажі, дистриб'юторів тощо.

Відносини з клієнтами відображають способи взаємодії та комунікації з клієнтами з метою підтримки та розвитку відносин. Вони можуть включати обслуговування клієнтів, підтримку, програми лояльності та інші ініціативи.

Джерела доходу підприємства, що виникають в результаті взаємодії з клієнтами. Доходи можуть бути здійснені через продаж товарів або послуг, підписки, рекламу, комісії тощо.

Використання активів підприємства для створення та постачання своєї пропозиції цінності. Це можуть бути матеріальні ресурси, інтелектуальна власність, людські ресурси, фінансові засоби тощо.

Ключові партнери можуть забезпечувати доступ до ресурсів, технологій, дистрибуційних каналів тощо. Це сторонні організації або компанії, з якими підприємство співпрацює для досягнення своїх цілей.

Ключові активності, тобто дії, які підприємство виконує для реалізації своєї пропозиції цінності та досягнення стратегічних цілей. Це можуть бути виробничі операції, маркетингові кампанії, дослідження та розвиток нових продуктів тощо.

Ці компоненти взаємодіють між собою, створюючи комплексну систему, яка дозволяє підприємствам ефективно працювати на ринку та досягати стратегічних цілей. Розуміння та оптимізація цих компонентів є ключовими для успішного розвитку та впровадження маркетингової бізнес-моделі.

Успішна маркетингова бізнес-модель передбачає гнучкість та адаптивність до змін у ринковому середовищі, вміння оперативно реагувати на зміни попиту споживачів та дії конкурентів. Застосування такої моделі дозволяє підприємствам стати більш конкурентоздатними, здатними швидко адаптуватися до нових умов і забезпечувати стабільний ріст прибутків.

Сучасний бізнес умовило виникнення та поширення різноманітних стратегій управління, які спрямовані на забезпечення конкурентноспроможності та стійкості підприємств у динамічному середовищі. Однією з ключових складових успішного управління є маркетингова бізнес-модель, яка визначає способи взаємодії підприємства з ринком, споживачами та конкурентами з метою досягнення стратегічних цілей та підвищення ефективності діяльності.

Сутність маркетингової бізнес-моделі полягає у систематичному підході до управління усіма аспектами взаємодії підприємства з ринком. Вона враховує потреби та очікування споживачів, а також динаміку конкурентного середовища, щоб визначити оптимальні стратегії продуктового портфеля, ціноутворення, реклами, дистрибуції та інших маркетингових дій.

Маркетингова бізнес-модель дозволяє підприємствам не лише пристосовуватися до змін на ринку, але й активно впливати на нього, створюючи конкурентні переваги та сприяючи досягненню бізнес-цілей. Вона базується на аналізі ринкових даних, вивченні поведінки споживачів, а також на використанні інструментів та стратегій, спрямованих на створення і утримання лояльності клієнтів.

Завдяки маркетинговій бізнес-моделі підприємства можуть ефективно управляти своїм портфелем продуктів, адаптувати свою стратегію до змін у вимогах споживачів, а також забезпечувати постійний розвиток та інновації. Ця модель дозволяє створити цінність для клієнтів, що є ключовим фактором успіху в сучасному бізнесі.

Таким чином, дослідження сутності маркетингової бізнес-моделі для управління діяльністю підприємства є актуальним та перспективним напрямом,

що дозволяє розкрити можливості її використання для досягнення стратегічних цілей та підвищення конкурентоспроможності підприємств. У цьому дослідженні ми розглянемо основні аспекти маркетингової бізнес-моделі, її складові елементи та роль у сучасному управлінні підприємством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович І.А., Воловик Д.В. Маркетингова діяльність підприємства та контроль за її реалізацією. *Агросвіт*. 2020. № 10. С. 52-57.
2. Дашевська Т.Ш., Павленко І.І. Поняття та суть маркетингу в діяльності підприємств. *Вісник УНУ. Економічні науки*. 2015. № 3. С. 92-94
3. Райко Д.В. Модель управління маркетингом у системі менеджменту промислового підприємства. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 107-123.
4. Kotler P., Armstrong G., Harris L.C., & He H. Principles of Marketing (European Edition). London : Prentice Hall, 2019.

УДК 339.137

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ АВІАТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ЄРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Фрід АХУНДОВ

здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,

Льотна академія Національного авіаційного університету

Науковий керівник: Юлія БОНДАР,

кандидат економічних наук, доцент,

Льотна академія Національного авіаційного університету

У статті розглянуто основні питання конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції. Досліджуються основні фактори, які впливають на конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств, такі як законодавча база, міжнародна співпраця, інновації та ефективність управління ресурсами. Визначено важливість постійного вдосконалення стратегій управління для забезпечення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у глобальному ринковому середовищі.

Ключові слова: авіатранспортні підприємства, європейська інтеграція, конкурентоспроможність, підприємство, фактори конкурентоспроможності.

The article examines the main issues of competitiveness of aviation enterprises in the context of European integration. The key factors influencing the competitiveness of aviation enterprises, such as legislative framework, international cooperation, innovation, and resource management efficiency, are investigated. The importance of continuous improvement of management strategies to ensure the competitiveness of aviation enterprises in the global market environment is determined.

Keywords: aviation enterprises, European integration, competitiveness, enterprise, competitiveness factors.

Авіаційний сектор є одним із ключових галузей сучасної економіки, і конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств має велике значення для їхнього успіху та виживання на ринку. Авіатранспортні підприємства в сучасних умовах постійно знаходяться під впливом різноманітних факторів, що визначають

їхню конкурентоспроможність та ефективність функціонування. Одним із ключових чинників, які впливають на розвиток авіаційної індустрії, є процеси європейської інтеграції. З появою Європейського Союзу авіаційний сектор пережив значні зміни та перетворення, що вплинули на умови конкуренції та стратегії розвитку авіатранспортних підприємств.

Тема конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств в контексті європейської інтеграції набуває особливої актуальності та значущості у сучасному світі [2]. З одного боку, європейська інтеграція відкриває нові можливості для розвитку авіаційного сектору, сприяючи створенню єдиного ринку та сприяючи вільному переміщенню товарів і послуг. З іншого боку, вона ставить перед авіаційними компаніями численні виклики та завдання, пов'язані зі змінами в законодавстві, конкуренцією, стандартами безпеки та екології.

У цьому контексті дослідження конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції стає актуальним та важливим завданням. Воно дозволяє розглянути вплив процесів європейської інтеграції на розвиток авіаційного сектору, виявити основні фактори конкурентоспроможності та розробити стратегії, спрямовані на забезпечення стійкого розвитку авіаційних підприємств.

Сутність та значення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств полягає в їхній здатності ефективно конкурувати на ринку авіаційних послуг та утримувати чи підвищувати свою позицію порівняно з конкурентами.

Конкурентоспроможність є ключовим фактором для стабільності та виживання авіатранспортних підприємств на ринку. Сектор авіаційних перевезень відомий своєю високою конкуренцією, і тільки підприємства з ефективною стратегією можуть протистояти цим викликам. Конкурентоспроможність стимулює авіатранспортні підприємства підвищувати якість своїх послуг та задовольняти потреби пасажирів. Від цього залежить здатність компаній залучати та утримувати клієнтів [5].

Для збереження та зміцнення своєї конкурентоспроможності авіатранспортні підприємства повинні бути відкриті до інновацій та постійно вдосконалювати свої технології, послуги та процеси. Конкурентоспроможність передбачає ефективне використання ресурсів, які має підприємство, включаючи фінансові, людські, технічні та інші ресурси. Ефективна робота авіаційної галузі сприяє зростанню туризму, розвитку бізнесу та інших сфер економіки.

Отже, конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств є ключовою для їхнього успіху та стійкості на ринку, а також має важливе значення для розвитку економіки в цілому.

У цьому дослідженні ми розглянемо основні аспекти конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції, визначимо основні фактори та виклики, що впливають на їхній розвиток, а також розглянемо можливі шляхи підвищення конкурентоспроможності в умовах європейської інтеграції.

Конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції визначається різноманітними факторами, які впливають на їхню здатність ефективно конкурувати на ринку. Деякі з найважливіших факторів відображені на рис. 1.

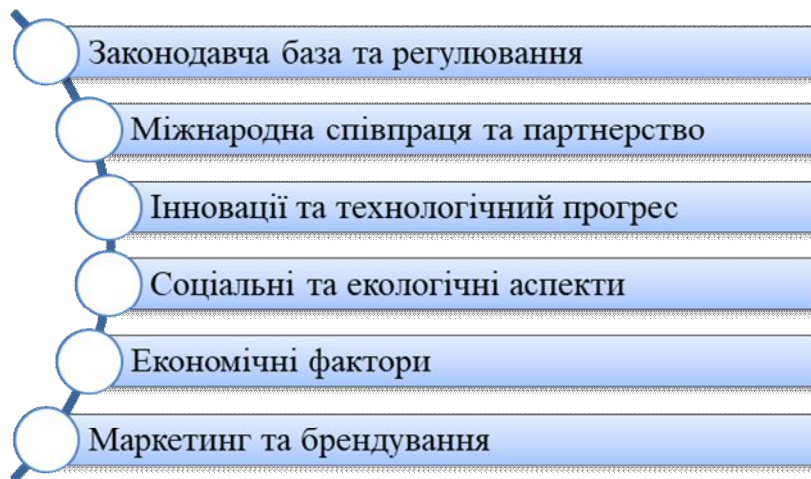

Рисунок 1. – Фактори конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств
Джерело: сформовано автором на основі [1, 3, 5]

Інтеграція в Європейський Союз вимагає від авіаційних підприємств виконання спільних стандартів та вимог, пов'язаних з безпекою, сертифікацією, охороною довкілля та правами пасажирів. Підприємства, які ефективно впроваджують ці стандарти, можуть мати перевагу перед конкурентами.

Зв'язки з іншими авіаційними компаніями, аеропортами та регулюючими органами є важливим елементом для забезпечення доступу до нових ринків, обміну ресурсами та знаннями та створення конкурентних переваг.

Впровадження новітніх технологій у сфері авіації, таких як більш ефективні двигуни, покращена навігаційна система та вдосконалені сервіси для пасажирів, може підвищити ефективність та привабливість авіаційних підприємств.

Розвиток ефективних маркетингових стратегій та створення сильного бренду можуть допомогти підприємствам привертати нових клієнтів та зберігати існуючих, особливо в умовах зростаючої конкуренції [2].

Фінансова стійкість, ефективне управління витратами та ціноутворення, а також управління ризиками є важливими компонентами

конкурентоспроможності підприємств в будь-якому регіоні, включаючи європейський.

Зростаюча увага до відповідальності підприємств перед суспільством та довкіллям стає важливим фактором конкурентоспроможності, оскільки споживачі та регулятори ставлять вимоги до сталого розвитку та етичної поведінки [5].

Загальна конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції залежить від успішного управління цими та іншими факторами, а також вміння адаптуватися до змін у міжнародному ринковому середовищі.

Слід підсумувати основні висновки, які були зроблені в ході дослідження конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції.

Конкурентоспроможність авіатранспортних підприємств в контексті європейської інтеграції є важливим аспектом не лише для самого сектору авіації, а й для економічного розвитку регіону в цілому. Під час дослідження було виявлено, що успішна інтеграція в європейський ринок вимагає від авіатранспортних підприємств не лише відповідності стандартам безпеки та сертифікації, але й постійного пошуку шляхів підвищення якості послуг, впровадження інновацій та ефективного управління ресурсами.

Також було визначено, що успішність авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції залежить від їхньої готовності адаптуватися до змін у законодавстві, розвивати міжнародні партнерства та співпрацювати з іншими гравцями на ринку.

Таким чином висновок дослідження підтверджує, що забезпечення конкурентоспроможності авіатранспортних підприємств у контексті європейської інтеграції є важливим завданням, що потребує комплексного підходу та постійного вдосконалення стратегій управління. Тільки таким чином сектор авіації зможе зберегти свою конкурентоспроможність та сприяти економічному розвитку регіону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конкуренція і конкурентна політика : категорії та поняття / В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелева та ін. Київ : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2009. 320 с.
2. Коляденко М.Ю., Журба І.О. Сутність і значення конкурентоспроможності підприємства. *Збірник наукових праць*. 2012. № 35. С. 1-7.
3. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скіпальський. Київ. Основи, 1997. 390 с.

4. Швед В.В., Яблочников С.Л. Конкурентоспроможність підприємства та особливості їх визначення в сучасних умовах. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Випуск 7(1). С. 92-97.

5. Янковський О.Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія. Одеса, 2013. 470 с.

УДК 658.5

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КОМПАНІЇ GENIE SP

Роман ЯКОВЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри маркетингу, менеджменту та
економіки

Економіко-технологічного інституту імені
Роберта Ельворті;

Богдан ТКАЧЕНКО,

здобувач вищої освіти кафедри
маркетингу, менеджменту та економіки

Економіко-технологічного інституту імені
Роберта Ельворті

Наведено короткий екскурс в історію становлення фірми. Проведено оцінку конкурентоспроможності компанії Genie SP через ефективність управлінських рішень, застосування PEST і SWOT-аналізу.

***Ключові слова:** управління конкурентоспроможністю, управлінські рішення, PEST і SWOT-аналіз.*

A brief overview of the company's history is provided. An assessment of the competitiveness of Genie SP company is conducted through the effectiveness of management decisions, application of PEST and SWOT analysis.

***Keywords:** competitiveness management, management decisions, PEST and SWOT analysis.*

Компанія Genie SP була заснована у травні 2019 року з метою постачання запчастин для сільськогосподарської та автомобільної техніки. За понад два роки свого існування компанія спромоглась досягти значного обороту в 5 000 000 гривень у 2022 році. Цей успіх було досягнуто завдяки системи управлінських рішень, які сприяли розвитку бізнесу.

Розширення асортименту: одним з перших управлінських рішень було розширення асортименту запчастин. Компанія провела дослідження ринку та виявила попит на певні типи запчастин, які були слабо представлені на ринку. Genie SP вирішила розширити свій каталог, включаючи ці запчастини, що дозволило привернути нових клієнтів та збільшити продажі.

Запчастини для сільськогосподарської техніки	Запчастини для автомобілів
Двигуни та їх компоненти	Двигуни та їх компоненти
Системи паливостачання та впуску	Системи випуску та впуску
Трансмісія та привод	Трансмісія та привод
Гальма та підвіска	Гальма та підвіска
Електричні системи	Електричні системи
Гідравлічні системи	Кузовні деталі
Кузовні деталі	Охолодження та системи опалення
Запчастини до сівалок	Фільтри та мастила
Запчастини до борін	Шини та колеса
Запчастини до культиваторів	
Шини та колеса	

Компанія Genie SP спеціалізується на продажі запчастин для сільськогосподарської техніки та автомобілів. Основні категорії запчастин, які доступні у компанії, наведені у табл. 1.

Таблиця 1.

Асортимент продукції

Беручи до уваги широкий спектр запчастин, Genie SP може задовольнити потреби клієнтів у ремонті та обслуговуванні сільськогосподарської техніки та автомобілів різних марок та моделей.

Встановлення партнерських відносин: компанія Genie SP активно шукала партнерів, які мали значний попит на запчастини для сільськогосподарської та автомобільної техніки. Укладено договори з кількома крупними фермерськими господарствами та автомобільними сервісними центрами, що забезпечило стабільний потік замовлень.

Оптимізація постачання: компанія Genie SP уклала угоди з кількома постачальниками запчастин для забезпечення широкого асортименту та зниження витрат на постачання. Це дозволило компанії отримувати запчастини за конкурентними цінами та забезпечувати своїх клієнтів продукцією вчасно.

Удосконалення логістичних процесів: Genie SP зосередила увагу на оптимізації логістичних процесів, щоб забезпечити ефективну доставку запчастин своїм клієнтам. Компанія уклала угоду з логістичною компанією, яка спеціалізується на доставці вантажів для сільськогосподарського сектору та автосервісів. Це дозволило знизити час доставки та збільшити задоволеність клієнтів.

Впровадження ефективної системи управління: Genie SP впровадила сучасну систему управління, яка дозволила автоматизувати багато рутинних процесів, таких як замовлення, інвентаризація та облік фінансів. Це дозволило компанії зосередитися на стратегічних аспектах бізнесу та збільшити продуктивність співробітників.

Маркетингові кампанії: компанія Genie SP вклала зусилля в маркетинг та рекламу для просування свого бренду та привертання нових клієнтів. Вони запустили рекламні кампанії в інтернеті та на спеціалізованих виставках, а також активно використовували соціальні медіа для просування своїх продуктів. Це допомогло компанії отримати більшу увагу та збільшити продажі.

Командна співпраця та розвиток персоналу: Genie SP розуміла важливість мотивації свого персоналу та розвитку командної співпраці. Компанія надавала можливості для професійного розвитку співробітників, організовувала тренінги та семінари. Крім того, вони створили сприятливу робочу атмосферу та пропагували спільні цінності, що сприяло ефективній роботі команди.

Проведемо аналіз конкурентоспроможності компанії Genie SP за допомогою поширених методик.

SWOT-аналіз компанії Genie SP. Strengths (Сильні сторони):

1. Широкий асортимент: компанія Genie SP має розширений асортимент запчастин для с/г техніки та автомобілів, що дозволяє задовольняти потреби різних клієнтів.

2. Встановлені партнерські відносини: компанія вже має партнерські зв'язки з виробниками та постачальниками запчастин, що сприяє стабільному постачанню продукції.

3. Висока якість продукції: Genie SP прагне до високої якості своїх запчастин, що забезпечує задоволення потреб клієнтів і підвищує довіру до бренду.

Weaknesses (Слабкі сторони):

1. Залежність від постачальників: існує вірогідність залежності від окремих постачальників запчастин, що може створювати ризик для постачання при можливих змінах у цих відносинах.

2. Обмежені ресурси маркетингу: компанія може мати обмежений бюджет на маркетингові кампанії, що може обмежувати її здатність до просування та залучення нових клієнтів.

3. Залежність від ринкових умов: в умовах нестабільного ринку та економічної ситуації, компанія може стикатися зі зниженням попиту на запчастини.

Opportunities (Можливості):

1. Розширення географічного присутності: компанія може розглядати можливість розширення своєї діяльності на нові регіони або країни, що відкриває нові ринки та потенційних клієнтів.

2. Розвиток електромобілів: з ростом популярності електромобілів, Genie SP може розширити свій асортимент запчастин, спеціалізуючись на електромобільних системах та компонентах.

3. Розширення партнерських відносин: компанія може залучати нових партнерів, виробників та постачальників, що дозволить розширити свої можливості постачання та отримання нових продуктів.

Threats (Загрози):

1. Конкуренція: на ринку запчастин для сільськогосподарської техніки та автомобілів присутня висока конкуренція, що може вплинути на ціни та маржинальність компанії.

2. Зміни в законодавстві: зміни в законодавстві, особливо стосовно екологічних та безпекових стандартів, можуть вимагати від компанії додаткових витрат на адаптацію та відповідність вимогам.

3. Світові економічні та політичні події: такі події як світові конфлікти, економічні кризи або політичні зміни можуть мати негативний вплив на попит на запчастини та загальну економічну ситуацію.

PEST-аналіз компанії Genie SP. Політичні фактори:

1. Законодавство: зміни у законодавстві, які стосуються торгівлі, митниці та регулювання економіки можуть вплинути на діяльність компанії Genie SP.

2. Податкова політика: зміни в податковій системі та ставках можуть впливати на фінансову ситуацію компанії та її конкурентоспроможність.

Економічні фактори:

1. Економічна стабільність: загальний економічний стан країни, включаючи рівень безробіття, інфляцію та валютні коливання, можуть впливати на купівельну спроможність клієнтів і змінювати попит на запчастини.

2. Обсяги споживання: зміни в економічних умовах можуть впливати на попит на сільськогосподарську техніку та автомобілі, що вплине на продажі запчастин.

Соціокультурні фактори:

1. Технологічний прогрес: розвиток технологій у сільському господарстві та автомобільній промисловості може впливати на типи запчастин, які вимагаються клієнтами.

2. Екологічна свідомість: зростання свідомості щодо екологічних проблем може підвищити попит на екологічно чисті запчастини або продукцію.

Технологічні фактори:

1. Інновації: поява нових технологій та інновацій у виробництві запчастин може вплинути на конкурентоспроможність компанії та змінити попит на продукцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р. В. Основи теорії економіки для технічних спеціальностей : навч. посіб. Кіровоград : „Поліграф-Сервіс”, 2009. 120 с. : іл.

2. Дяків І. В., Яковенко Р. В. Фінансовий потенціал як об'єкт управління ТОВ «КАПРО ОЙЛ». *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кропивницький, 07-08 грудня 2023 р.). / М-во освіти і науки України, Центральноукраїн. нац. техн. ун-т. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. С. 120-122.

УДК 631.112.2:331.108.2

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ
МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

Аліна БЕЗУЩЕНКО,

Здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Євген ПЕРЕВЕРЗЄВ,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

У статті проаналізовано проблеми, що ускладнюють планування зовнішньоекономічної діяльності в умовах війни. В нових умовах таке планування повинно враховувати зростання рівня політичних ризиків, ускладнення вибору партнерів та налагодження співпраці, часткову втрату логістичної інфраструктури, активну протекціоністську політику держави, спрямовану на захист інтересів національної безпеки.

***Ключові слова:** мотиваційний менеджмент; трудові ресурси; аграрне підприємство; мотивація; потреби.*

The article analyzes the challenges complicating the planning of foreign economic activity in wartime conditions. In these new circumstances, such planning must consider the increase in political risks, the complexities of partner selection and cooperation establishment, partial loss of logistical infrastructure, active protectionist policies of the state aimed at protecting national security interests.

***Keywords:** motivational management; labor resources; agrarian enterprise; motivation; needs.*

Постановка проблеми. Ефективний розвиток аграрного підприємства неможливий без системи мотивації праці, яка впливає на його загальну продуктивність. Недостатній вплив керівника на розвиток мотиваційного менеджменту може призвести до низької рентабельності або навіть збитковості підприємства. Аграрні підприємства будь-якої форми власності повинні вирішувати три основні завдання щодо використання трудових ресурсів:

- 1) визначення видів продукції та ресурсів, необхідних для їх виробництва;
- 2) розподіл трудових сил для виконання різних видів робіт;
- 3) розуміння важливості впровадження та розвитку системи мотивації праці, яка забезпечить оптимальне використання робочих ресурсів і, в кінцевому підсумку, досягнення цілей та завдань всього підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління мотивацією в аграрній сфері присвятили праці відомі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: В.С. Васильченко, О.А. Грішнова, А.М. Гриненко, Д.П. Доманчук, А.М. Ємельяненко, Л.П. Керб, М.Й. Малік, Л.І. Михайлова, Т.І. Олійник, В.В. Онікієнко, А.Г. Ткаченко, О.В. Ульяновченко, О.Г. Шпикуляк та інші. Мотиваційний чинник завжди належав до вирішальних і це підтверджується вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як Балановська Т.І., Гудзинський О.Д., Долішній М.І., Ткаченко А.М., Федорняк Л.С., Шекшня С.В., Щекин Г.В.

Хоча науковий інтерес до розвитку сучасних технологій управління персоналом продовжує зростати, недостатньо розкритим залишається питання щодо напрямів покращення мотиваційного менеджменту аграрних підприємств.

Мета статті є аналіз впливу мотиваційного менеджменту на стан використання трудових ресурсів аграрних підприємств, виділення основних резервів для покращення мотиваційного менеджменту та напрямів його покращення в аграрних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз трудових ресурсів аграрних підприємств було проведено за допомогою SWOT-аналізу. В результаті визначено як сильні сторони, що сприяють ефективному використанню трудових ресурсів у таких підприємствах, так і слабкі сторони та загрози, які можуть негативно вплинути на розвиток мотиваційного менеджменту на підприємстві.

Поліпшення ситуації в сфері мотиваційного менеджменту в аграрних підприємствах можливе шляхом підготовки та перепідготовки трудових ресурсів, фінансування навчальних програм, застосування тактики делегування обов'язків та підвищення рівня доходів працівників [2, с. 106].

Досягненням успіху в розвитку мотиваційного менеджменту є також адаптація трудових ресурсів до виробничої діяльності. Проведення адаптації дозволяє зменшити витрати аграрних підприємств на впровадження нових працівників, сприяє активній співпраці між новачком та досвідченим працівником, підвищує продуктивність праці, зменшує текучість кадрів, сприяє формуванню позитивних взаємин у колективі та має позитивний вплив на якість продукції аграрних підприємств.

У сучасних умовах економічного розвитку, важливим аспектом стає підготовка фахівців, особливо в контексті підвищення кваліфікації працівників

аграрних підприємств. Впровадження нових передових методів навчання, таких як коучинг, проведення тренінгів, консультування тощо, має на меті поліпшення ефективності використання трудових ресурсів [3, с. 51].

Ураховуючи ризики психологічного клімату, обмеженість власних фінансових ресурсів та недостатню готовність працівників до самостійного прийняття рішень і взяття на себе відповідальності за підвищення кваліфікації, обґрунтоване формування системи привілеїв, бонусів та пільг є доцільним.

Таким чином, ефективне використання трудових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах залежить від комплексу факторів, які можна розподілити на три групи:

1. Економічні (підготовка та перепідготовка персоналу; витрати на навчання; стабільність оплати праці та робочого місця).
2. Кадрові (ефективне використання робочого часу; підвищення престижу роботи в аграрних підприємствах; покращення умов праці; підвищення кваліфікаційного рівня; зниження текучості персоналу).
3. Матеріально-технічні (автоматизація робочих процесів; підвищення ефективності використання основних засобів; поліпшення технічного оснащення та кількості обладнання) [5, с. 11].

Гармонійна взаємодія цих напрямків забезпечить прогресивний розвиток мотиваційного менеджменту, що сприятиме підвищенню ефективності використання робочих ресурсів, підвищенню продуктивності праці та узагальненому поліпшенню показників функціонування аграрного підприємства.

При правильному налаштуванні системи мотиваційного управління працівник не лише реалізує власні потреби, але й задовольняє внутрішні потреби. У сучасному мотиваційному управлінні значне значення має матеріальне стимулювання, соціальні гарантії, страхування та пільгові програми кредитування.

Отже, для розвитку мотиваційного управління необхідно створити матеріальні та нематеріальні форми стимулювання найманих працівників. У цьому контексті доцільно включати всі аспекти мотиваційного управління до Колективного договору між роботодавцем та колективом працівників, далі категоризувати персонал за системою оплати праці, обсягом виконаної роботи та видами діяльності в залежності від їхніх обов'язків, залучити персонал до участі в розподілі фінансових результатів підприємства та впровадити гнучкі мотиваційно-соціальні програми.

Мотиваційний менеджмент у сільськогосподарському підприємстві є сукупністю заходів, спрямованих на збільшення прибутковості підприємства на основі мотиваційних чинників, спрямованих на підвищення ефективності та якості праці всіх працівників, індивідуально і колективно. Для досягнення успіху мотиваційний менеджмент повинен бути організованим належним чином та

враховувати потреби працівників, враховуючи такі фактори, як стать, вік, сімейний стан, соціальне становище та особливості їхньої праці.

Причини низької мотивації праці в сільськогосподарських підприємствах об'єднують наступне:

1. Низька оцінка привабливості очікуваної мотивації.
2. Сумніви працівника в тому, що його діяльність буде визнана керівництвом та призведе до ефективного результату.
3. Недостатнє задоволення матеріальних та соціальних потреб працівників.

Розуміння важливості цієї проблеми дозволяє керівництву визначити шляхи підвищення рівня мотивації підлеглих та розробити систему стимулів на підприємстві. Зазвичай реальний вплив цих стимулів на працівників оцінюється за допомогою соціологічних досліджень.

Ефективна система мотиваційного менеджменту в аграрних підприємствах включає наступні складові:

1. Якісна оцінка внутрішнього стану працівників, зокрема їх бажання навчатися. Під час відбору кандидатів на вакантні посади, ключовим моментом повинно бути їхнє прагнення до самовдосконалення.
2. Створення внутрішнього ефекту конкуренції при формуванні персоналу, що означає виявлення осіб, які будуть активно залучені до корпоративного розвитку.
3. Покращення соціально-економічного середовища. Важливе значення має нормальний психологічний клімат у колективі, довірливі відносини між персоналом та керівництвом, можливість кар'єрного зростання та підвищення ринкової вартості співробітників шляхом участі в тренінгах, отримання міжнародних сертифікатів та набуття нових знань.

Ефективність мотиваційного менеджменту виявляється у досягненні певних результатів як на мікро-, так і на макрорівнях. На мікрорівні це означає досягнення індивідуальних цілей працівника та підприємства, а на рівні держави – покращення якості життя та забезпечення добробуту суспільства. Індикатором ефективності мотиваційного менеджменту є стабільний довгостроковий розвиток аграрного підприємства, що сприяє вирішенню проблем матеріального благополуччя населення та покращенню екологічної ситуації [1].

Вдосконалення організації праці є одним з ключових резервів, що може сприяти підвищенню ефективності мотиваційного менеджменту в аграрних підприємствах. Це включає в себе постановку цілей стосовно розширення виробничих функцій та покращення умов праці, а також застосування гнучких графіків. Розширення виробничих функцій може призвести до збільшення різноманітності в роботі персоналу, зокрема, зростання кількості операцій, що

виконуються одним працівником. Цей підхід може бути успішним, якщо працівник виявляє бажання розширити обсяг своєї роботи в разі неповної зайнятості на робочому місці. Хоча не всі працівники сприймають позитивно ці зміни, розширення виробничих функцій може стимулювати творчість та самоорганізацію, а також спонукати до відчуття відповідальності за якість виконаної роботи.

Для мотиваційного менеджменту значущу роль відіграють умови праці, які впливають на результативність працівників аграрних підприємств. Ці умови сприймаються працівниками як власна потреба, а також як необхідність для забезпечення певної продуктивності праці. Ще одним резервом для підвищення ефективності мотиваційного менеджменту є впровадження системи соціальних пільг та гарантій, які доповнюють заробітну плату. Задоволення соціальних, побутових та житлових потреб працівників є важливою складовою мотиваційного менеджменту, що має позитивний психологічний вплив на працівників та сприяє формуванню додаткових мотивів до високопродуктивної праці [4, с. 136].

Моделювання мотиваційного менеджменту має бути орієнтоване на довгостроковий період. У сучасних аграрних підприємствах, як правило, не вистачає довгострокового фінансування в людський капітал, що включає навчання працівників, задоволення їхніх потреб у саморозвитку та формування корпоративних цінностей.

Висновки. Моделювання мотиваційного менеджменту є критично важливим для його подальшого вдосконалення. Цей процес передбачає взаємодію і взаємодоповнення матеріальних та нематеріальних мотиваційних чинників, вибір найбільш підходящих для підприємства та його працівників мотиваційних засобів, а також можливість адаптації системи мотивації до змін цілей підприємства. Проте, в сучасних умовах не всі аграрні підприємства використовують цей підхід, і їхні мотиваційні заходи можуть бути малоефективними. Це вимагає пошуку альтернативних шляхів для задоволення потреб персоналу, раціонального використання наявних ресурсів та зниження трудомісткості робіт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 22.03.2024р.)
2. Кафлевська С. Г. Основні шляхи посилення мотивації праці у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2023. № 3(23). С. 105-108.
3. Полтгорак А.С. Оптимізація грошово-кредитної політики в умовах фіскальної децентралізації в Україні. *Modern Economics*. 2024. № 2. С. 50-54.

4. Садовська І. В. Формування ефективної податкової політики в системі аграрного бізнесу – запорука розвитку і економічного росту сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси АПК*. 2022. № 12 (4). С. 135-141.

5. Штерма Т.В. Нематеріальна мотивація персоналу сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Житомир, 2023. 22 с.

УДК 336.74:005.932.2

БАНКРУТСТВО ПІДПРИЄМСТВ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Анастасія ІЛЬЧЕНКО,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглянуто поняття банкрутства підприємств. Проаналізовано причини банкрутства. Вивчено та узагальнено проблеми банкрутства. Наведено шляхи покращення та стратегії подолання банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, економіка, підприємство, заборгованість, боржник.

The article discusses the concept of enterprise bankruptcy. The reasons for bankruptcy are analyzed. The problems of bankruptcy are studied and summarized. Ways to improve and strategies to overcome bankruptcy are provided.

Keywords: bankruptcy, economy, enterprise, indebtedness, debtor.

Постановка проблеми. Банкрутство підприємств є складним явищем, що має негативні наслідки для економіки та суспільства в цілому. Надмірні заборгованості, неефективне управління, конкурентні труднощі та інші фактори можуть призвести до фінансових проблем, які відбиваються на фінансовій стійкості підприємства. Це може призвести до руйнування бізнесу, збитків для власників, звільнення працівників і негативного впливу на економічне оточення.

Мета роботи – дослідити та удосконалити методи протидії банкрутства.

Аналіз останніх досліджень. Банкрутство підприємств широко розглядається в економіці. Це питання досліджували О.Шевченко, Ю.Горбунов, О. Шлапак, Т.Григоренко.

Виклад основного матеріалу. Банкрутство – це неможливість боржника відновити свою платоспроможність через застосування процедур санації та реструктуризації[1]. Це означає, що боржник не може врегулювати свої фінансові

зобов'язання перед кредиторами за іншими шляхами, крім ліквідаційної процедури, яка визначена законодавством[2]. Коли настає банкрутство, зазвичай використовуються судові процедури для розподілу активів боржника між його кредиторами.

Також, настання банкрутства призводить до таких кроків:

1. Призначення особи на посаду ліквідатора або управляючого боржником під час проведення процедур банкрутства.
2. Оголошення боржника банкрутом судовим рішенням.
3. Здійснення інвентаризації майнових активів боржника та оцінка їх вартості.
4. Розгляд вимог кредиторів та прийняття рішень щодо їх задоволення.
5. Ліквідація майнових активів боржника і розподіл отриманих коштів між кредиторами відповідно до їх вимог.

У кожного підприємства існує ризик стати банкрутом, що може бути спричинено різними причинами[4]. Серед найбільш важливих факторів, які можуть призвести до банкрутства, можна відзначити:

1. Зміни в економічному середовищі, такі як спад або зростання попиту на товари і послуги, можуть суттєво вплинути на фінансове становище підприємства.
2. Швидкі технологічні зміни можуть зробити застарілі продукти або послуги підприємства не конкурентоспроможними, що призводить до зниження прибутку.
3. Перебудова виробничих процесів і структури підприємства може вимагати значних інвестицій і трудовитрат, що може призвести до фінансових проблем.
4. Політичні або економічні зміни в країні або регіоні, де діє підприємство, можуть створити негативний вплив на його діяльність.
5. Недостатня кваліфікація або неправильний підбір персоналу можуть призвести до неефективного управління і збитків.

Наслідки банкрутства юридичної особи може бути відчутним, як для самого підприємства, так і для його кредиторів, співробітників та інших сторін.

Також, сучасними проблемами банкрутства підприємств можуть бути:

1. Фінансові проблеми;
2. Недоцільні стратегії управління;
3. Зміни на ринку.

Тому наслідки можуть бути критичними для юридичної особи тому, що багато підприємств не здатні оплатити зарплату працівникам або змушені зменшити кількість штатних працівників, а також банкрутство

може негативно вплинути на сприйняття підприємства споживачами, клієнтами та іншими стейкхолдерами[3].

Табл.1

Ефективні шляхи подолання банкрутства

№	Шляхи
1	Проведення глибокого аналізу фінансових показників для виявлення проблемних областей та визначення пріоритетів
2	Переговори з кредиторами для зміни умов погашення боргів, зниження процентних ставок або реструктуризації графіку погашення
3	Пошук способів зниження витрат, включаючи скорочення невиключно необхідних витрат та перегляд контрактів з постачальниками
4	Розробка довгострокової стратегії розвитку, яка враховує поточні та майбутні виклики і можливості
5	Залучення зовнішніх фахівців для отримання порад і підтримки у реалізації стратегій подолання банкрутства

Ці шляхи та стратегії можуть бути використані окремо або в поєднанні для ефективного подолання банкрутства та відновлення фінансової стабільності підприємства [5].

Висновки. Аналізуючи тему банкрутства підприємств, стає очевидним, що це складний процес, який може виникати з різних причин і мати серйозні наслідки для всіх зацікавлених сторін.

Серед основних причин банкрутства можна виділити недостатність фінансових ресурсів, неефективне управління, непередбачувані ринкові умови, конкуренція та інші фактори, що призводять до збитків і неможливості погашення зобов'язань перед кредиторами.

Наслідки банкрутства можуть бути значними для підприємства, його власників, працівників, кредиторів та інших зацікавлених сторін. Це може призвести до припинення діяльності підприємства, втрати робочих місць, фінансових втрат для кредиторів та інші соціальні та економічні проблеми.

Отже, для запобігання банкрутству та його наслідкам необхідно ретельно аналізувати фінансовий стан підприємства, вдосконалювати управлінські процеси, вести стратегічне планування та вчасно реагувати на зміни в економічному середовищі. Тільки завдяки цьому можна забезпечити стійкість та життєздатність підприємства в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 19.03.2024).
2. Андрущак Є.М. Удосконалення інституту банкрутства. *Фінанси України*. 2023. №9. С. 23-39.
3. Кучеренко Т.Є. Звітність підприємств. Київ : *Знання*, 2022. 492 с.
4. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств. Київ: *КНЕУ*, 2020. 412 с.
5. Ходарева О. Управління підприємствами в умовах кризи. *Схід*. 2023. №3(94). С.34-37.

УДК 658.101.54

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Наргіза КАДИРОВА,

здобувачка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти,
Льотна академія Національного
авіаційного університету

Науковий керівник: Юлія БОНДАР,

кандидат економічних наук, доцент
Льотної академії Національного
авіаційного університету

В дослідженні розглянуто сутність та значення корпоративної культури в контексті управління діяльністю підприємства. Визначено, що корпоративна культура є сукупністю цінностей, переконань, норм, звичок, символів та способів поведінки, які визначають організаційну атмосферу та спільний підхід до роботи всієї команди працівників. Управління корпоративною культурою є ключовим елементом формування ідентичності компанії, впливає на мотивацію персоналу, комунікацію в організації, а також на її конкурентоспроможність та успіх на ринку.

Ключові слова: маркетинг, підприємство, бізнес-модель, канали збуту, управління, стратегія.

The study explores the essence and significance of corporate culture in the context of enterprise management. It is defined that corporate culture is a set of values, beliefs, norms, habits, symbols, and behaviors that define the organizational atmosphere and the common approach to work of the entire team of employees. Managing corporate culture is a key element in shaping the company's identity, influencing employee motivation, communication within the organization, as well as its competitiveness and success in the market.

Keywords: marketing, enterprise, business model, distribution channels, management, strategy.

Корпоративна культура є одним із найважливіших інструментів управління, який має значний вплив на всю систему управління підприємством та адаптується до змін ринкового середовища. Водночас практика показує, що необхідно керувати процесом формування та вдосконалення власної культури

компанії.

Управління розвитком корпоративної культури можна визначити як сукупність процесів, що забезпечують зміцнення її системної моделі в заданому стані та/або перетворення в новий стан за допомогою корпоративних і спрямованих управлінських впливів [1].

Для більш точного розкриття цілей і завдань управління формуванням корпоративної культури необхідно розглянути основні домінуючі фактори управління формуванням корпоративної культури. Виділимо наступні домінуючі фактори формування та управління корпоративною культурою, які мають велике значення для подальших досліджень [4]:

- створити почуття ідентичності та сформувати колективну самосвідомість, яка допомагає узгодити особисті інтереси та корпоративні інтереси, що є джерелом корпоративної стабільності та спадкоємності;
- ціннісна інтеграція - атрибут корпоративної культури, спрямований на підвищення продуктивності колективної праці всіх складових компанії з метою досягнення її кінцевих цілей;
- орієнтація на споживача - потреби клієнтів повинні перегукуватися з цінностями компанії;
- партнерська адаптація - вплив корпоративної культури на відносини між компанією та потенційними партнерами;
- захист цінностей - здатність культури стримувати чужі цінності, традиції та субкультури та запобігати поведінковій невизначеності;
- розвиваючий і виховний вплив - здатність культури здійснювати виховні та ціннісно-формуючі дії шляхом конкретного визначення тактичних і стратегічних цілей бізнесу;
- самовідтворення - властивість культури самовідтворюватися завдяки наступності нових працівників та впливу на них.

Ключовим завданням формування ефективної корпоративної культури є визначення ринкової конкурентоспроможності підприємства та підвищення рівня підприємства. Вважаємо, що основним змістом цього механізму є система цінностей підприємства та методика проектування ціннісних установок її функціонування.

Запорукою успішного управління корпоративною культурою та досягнення ефективної реалізації її функцій є нетиповий підхід, заснований на концептуальній моделі формування корпоративної культури [3].

Формулювання та реалізація відповідних планів створення корпоративної культури має базуватися на контролі та визначенні специфічних умов зовнішніх ринків і чіткої відповідності між культурними особливостями та корпоративними стратегічними цілями.

Вважаємо, що бар'єри на шляху зміни культури великих компаній створюють корпоративні співробітники, які просто не отримують належної підготовки до такого типу поведінки від своїх керівників. Незважаючи на визнання того, що старі ідеології більше не відповідають цілям і завданням сучасної економічної ситуації, працівники рідше опираються змінам у своїх звичних способах роботи [1]. Для зміни корпоративної культури необхідно створити новий ефективний підхід, який буде враховувати всі параметри моніторингу створення та зміни певної культури, а разом з цим ефективного рівноважного механізму впровадження такої модифікації.

Корпоративна культура компанії тісно пов'язана з управлінням персоналом. Кожна функція управління (набір, мотивація та оцінка персоналу, командування) пов'язана із завданням корпоративної культури – забезпечити співробітників важливою для нього інформацією, актуальною, повною та прозорою, що стосується поточної та планової інформації місії та стратегії.

Роль корпоративної культури на різних етапах життєвого циклу компанії [2]:

- підбір персоналу. Претенденти (особливо досвідчені) зможуть відразу оцінити умови праці та атмосферу підприємства: рівень організації праці, ставлення керівництва до «маленького» і навпаки. З першої співбесіди можна зробити багато висновків про визначеність (чи невизначеність) функціональності посади; про межі відповідальності та повноважень; про наявність (чи відсутність) норм праці тощо.

- мотивація та оцінка працівників. По-перше, праця кожного повинна завершуватися справедливою винагородою. По-друге, кожен працівник очікує, що додатково його оцінять і в інший спосіб: будуть сприймати його індивідуальність, розуміти тимчасові проблеми (у т.ч. сімейні), сприятимуть саморозвитку (не лише пов'язаному із спеціальністю). Задоволення цих очікувань (тобто надання з боку керівництва корисної інформації, впровадження відповідної політики кар'єрного зростання та ін.) сприймається працівниками як вияв довіри та поваги, на основі чого рівень їх умотивованості зростає. Працівники бажають, щоб їх сприймали як рівноправних партнерів, котрі роблять посильний внесок у розвиток підприємства.

- формування груп. Мудрі керівники сприяють створенню на підприємстві груп за інтересами, завдяки чому мають можливість краще пізнати свій персонал. З іншого боку, маючи колег-однодумців і можливість розвивати свої інтереси, працівники стають більш прихильні до підприємства, у них формується почуття єдності («ти не один»), розвиваються навички командної роботи.

- корпоративна культура і образ підприємства. Одним із важливих

завдань корпоративної культури є переконання працівників у тому, що їх відповідальність і лояльність до підприємства економічно вигідна, оскільки є початком такого ланцюга: якісне виконання функцій - доброякісний товар чи послуга - поширення позитивної інформації (про підприємство і його пропозицію) - зростання обсягів продажу - зростання економічних показників підприємства і оплати праці персоналу.

Корпоративна культура в управлінні діяльністю підприємства є сукупністю цінностей, переконань, норм, звичок, символів та способів поведінки, які характеризують організаційну атмосферу та спільний підхід до роботи всієї команди працівників. Вона відображається у всіх аспектах життя компанії, від взаємодії між співробітниками до способу взаємодії з клієнтами та партнерами.

Корпоративна культура допомагає сприяти розвитку спільного розуміння та відчуття належності до місії, цілей та цінностей підприємства серед працівників. Це стимулює залученість персоналу та підтримує їхню мотивацію. Корпоративна культура може сприяти створенню середовища, де працівники відчують себе заохоченими до розвитку свого потенціалу, навчання та підвищення кваліфікації.

Сильна корпоративна культура сприяє відкритому обміну інформацією, сприяє побудові довіри між працівниками та керівництвом, що в свою чергу забезпечує ефективну комунікацію та співпрацю всередині організації. Корпоративна культура може впливати на сприйняття компанії як привабливого місця для працевлаштування. Компанії зі здоровою корпоративною культурою зазвичай мають перевагу при залученні та утриманні талановитих співробітників.

Корпоративна культура може стати основою для успішного впровадження змін в організації. Якщо культура сприймає зміни позитивно та підтримує їх, то це допомагає забезпечити успішну імплементацію нових стратегій та процесів. Сильна корпоративна культура може бути важливим джерелом конкурентної переваги, оскільки вона формує унікальний стиль управління та спосіб спілкування зі споживачами, що дозволяє підприємству вирізнитися на ринку.

Тому сучасні тенденції розвитку України характеризуються інтеграцією національної економіки в міжнародну економіку та структурними перебудовами у напрямку, сприятливому для сфери послуг. У контексті економічної трансформації вітчизняні підприємства неминуче потребують підвищення конкурентоспроможності шляхом організаційних змін. У сучасних економічних умовах підприємство функціонує і розвивається як складний організм, а корпоративна культура забезпечує йому життєздатність. Корпоративна культура не тільки визначає відмінності між організаціями, але й визначає, чи зможе організація успішно працювати та вижити в умовах конкуренції.

З одного боку, у сучасному економічному середовищі (що характеризується

нестабільністю, турбулентністю, життєздатністю та кризою) корпоративна культура відіграє все більш важливу роль у системі управління розвитком підприємства; з іншого боку, значення корпоративної культури також стає все більш помітним. Рівень інформатизації в суспільстві та рівень зв'язку в усіх сферах економіки - з іншою. Фундаментальну роль у цьому відіграє загальний перехід до економіки знань, для якої характерно домінування інформаційного ресурсу, інтелектуального капіталу та нематеріальних активів.

У підсумку, корпоративна культура в управлінні діяльністю підприємства відіграє ключову роль у формуванні ідентичності організації, впливає на ставлення працівників до своєї роботи, взаємодію з клієнтами та партнерами, а також на загальний успіх та конкурентоспроможність компанії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апостолюк О. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства в підвищенні його конкурентоспроможності. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 68-73.
2. Лопухова К.О. Вплив корпоративної культури на соціальні процеси підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. №31, С. 216-219.
3. Савчук Л., Бурлакова А. Розвиток корпоративної культури в Україні. 2005. №5 URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=68>
4. Офіційний сайт платформи Evercar (2020), "Види і типи корпоративної культури", URL: <https://evercar.pp.ua/vidi-i-tipi-korporativnoi-kulturi/>
5. Попов О.Є., Бондаренко Г.М. Методологія економічної теорії інституціонального регулювання корпоративних відносин в системі корпоративного управління акціонерними товариствами. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3 (53). С. 81-86.

УДК: 658.5:621.9.017.3

МОДЕРНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Ірина КАЗАНЦЕВА,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Ольга СУХАЧОВА,

кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Статтю присвячено дослідженню процесів та етапів модернізації виробничої діяльності на підприємстві. Доведено, що ефективна модернізація виробничої діяльності на підприємстві повинна стати необхідною передумовою його інноваційного розвитку. Обґрунтовано, що модернізація має особливе значення як на рівні кожної окремої організаційно-виробничої системи, так і в системі соціально-виробничого розвитку та нарощення конкурентоспроможності.

Ключові слова: модернізація, управління, виробнича діяльність, підприємство.

The article is dedicated to studying the processes and stages of modernizing production activities at an enterprise. It is argued that effective modernization of production activities at the enterprise should become a necessary precondition for its innovative development. It is substantiated that modernization is of particular importance both at the level of each individual organizational-production system and in the system of socio-production development and enhancement of competitiveness.

Keywords: modernization, management, production activities, enterprise.

Постановка проблеми. У зв'язку з прогресом науки й техніки, значення конкуренції в економіці неперервно зростає. На ринку існують лише ті підприємства, які можуть оновлювати свої практики й використовувати передові інноваційні технології. Однак проблема модернізації виробничої діяльності на підприємствах полягає в тому, що керівництво не завжди має чітке уявлення про процеси й етапи управління модернізацією. Крім того, часто вони мають застаріле обладнання, недосконалі механізми фінансового та правового регулювання, а

також виявляють неготовність до постійного впровадження інновацій та адаптації персоналу до змін у ринковому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів процесів та етапів модернізації виробничої діяльності присвячено праці Івлева І.В., Валінкевич Н.В., Гурієва С.М., Андрійчук В.Г., Бужимської К.О., Салун М.М. Найбільшу увагу управлінню потенціалом та розвитком підприємств на основі модернізації приділив Захарін С.В.. Іщук С.О. обґрунтувала перспективні напрями модернізації, а Петрович Й.М. зосередив свою увагу на виявленні сутності поняття «модернізація» та визначенні ролі модернізації виробничої діяльності на підприємстві.

Метою дослідження є детальний розгляд процесів та етапів модернізації виробничої діяльності на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна теорія розглядає модернізацію як цілісний, глобальний процес, універсальне явище, що відбувається в усіх ключових сферах діяльності суспільства, характеризується структурно-функціональною диференціацією та створенням відповідних сучасних форм інтеграції [1].

Ефективна модернізація є ключовим інструментом для зниження витрат, подолання проблем збитковості, уникнення банкрутства і навіть забезпечення виживання в умовах посиленої конкуренції. Зазвичай термін "модернізація" означає поліпшення технічних параметрів певного обладнання, машин та приладів. Роль модернізації виробничої діяльності завжди включає структурні перетворення, перерозподіл ресурсів, впровадження сучасних технологій виробництва та створення конкурентоздатної високотехнологічної продукції.

Отже, модернізація – це систематичне введення інновацій, що веде до поступового нарощування інноваційного потенціалу та, відповідно, його збереження [3, с. 130].

Модернізація економіки країни та її підприємств повинна бути орієнтована на зовнішній попит на відповідні товари та послуги. Це дозволить відновити втрачені ринки збуту та здобути нові, задовольняючи їхній попит на інноваційні продукти. Умови жорсткої конкуренції вимагають постійного підвищення конкурентоспроможності продукції через використання передових технологій та модернізацію техніко-технологічної бази підприємств [1].

Ефективна модернізація повинна пройти кілька етапів і процесів. На початковому етапі відбувається модернізація логістичної інфраструктури, а проблеми логістики вирішуються паралельно з технічними питаннями при розробці концепцій реконструкції або створенні нового виробництва.

На другому етапі вибирається нова технологія або модернізується існуюча, проводяться економічні розрахунки для прийняття рішення, а модернізація

наявної технології проводиться систематично, в то час як кардинальні технологічні зміни розглядаються щосередини 30-40 років.

Третій етап включає вибір складу технологічного обладнання, який зазвичай включає в себе кілька кроків, таких як розробка планувального рішення для розстановки наявного та купленого обладнання в єдиному технологічному ланцюгу, вибір нового обладнання в рамках усієї виробничої технології, та розробку та вибір унікального технологічного обладнання, що вирішує багатоцільові задачі модернізації. Ключовим фактором для правильного вибору складу технологічного обладнання є чітке технічне завдання.

Відповідно до завдання керівництва щодо оцінки потреби підприємства в модернізації технологій, обладнання, належить визначитися з комплексом заходів для вибору одного з трьох можливих шляхів: займатися частковим поліпшенням, модернізувати в рамках наявної технології або кардинально змінювати обладнання та технології.

Отже, на підприємстві необхідно прийняти два рішення. По-перше, потрібно оцінити потреби виробництва в часткових покращеннях технології, включаючи виявлення ділянок з технологічними проблемами, оцінку експлуатаційної надійності устаткування, визначення рівня втрат та інше. Якщо ефект від часткового поліпшення становить менше 50%, слід розглянути можливість модернізації обладнання в рамках існуючої технології.

По-друге, для визначення необхідності проведення модернізації в рамках діючої технології потрібно виконати ряд кроків, таких як виявлення «слабких місць» у технології, визначення їх впливу на суміжні ділянки та середовище, складання схем продуктивності матеріального потоку, аналіз витрат на поліпшення і заміну обладнання, прогнозування економічних характеристик виробництва тощо. На останньому етапі проводиться аналіз доцільності модернізації певної частини технологічного ланцюжка та виявлення необхідності проектування, виготовлення або придбання спеціальних пристроїв для досягнення поставлених цілей [2].

З метою поглибленого аналізу необхідно також дослідити економічну ефективність відповідної модернізації. На рівень економічної ефективності впливає різноманітність взаємопов'язаних факторів, які можна класифікувати за трьома ознаками:

1. **Джерела підвищення ефективності**, включаючи зниження матеріальних, трудових та капітальних ресурсів з раціональним використанням природних ресурсів, підвищення якості випускаємої продукції та зекономлення часу.

2. **Основні напрями вдосконалення та розвитку виробництва**, такі як поліпшення техніко-економічного рівня підприємства, прискорення процесів

науково-технічного прогресу, впровадження організаційних управлінських систем, розвиток виробничої структури та вдосконалення використовуваних методів, форм організації виробництва, мотивації, планування та трудової діяльності.

3. **Рівень реалізації системи управління виробництвом**, який включає в себе внутрішні та зовнішні фактори. Внутрішні фактори охоплюють освоєння нової продукції, автоматизацію, механізацію, впровадження новітнього обладнання та технологій, поліпшення роботи з матеріалами, сировиною, енергією, паливом та розвиток стилю управління. Зовнішні фактори включають вдосконалення галузевої структури виробництва та промисловості, соціальну та економічну політику, формування ринкової інфраструктури та ринкових відносин.

4. **Для досягнення поставлених нами завдань** слід також розглянути типові помилки, які часто допускаються під час управління модернізацією виробництва на підприємстві [4, с. 150].

До них належать такі:

– Недоліки у складанні технічного завдання: Чітке формулювання завдань та проблем на етапі підготовки та обговорення технічного завдання допоможе запобігти відхиленням, які можуть виникнути під час обговорення технічної частини контракту.

– Проблеми з перекладом технічної частини контракту: Важливо забезпечити грамотний переклад технічної документації, складеної іноземною мовою, щоб уникнути непорозумінь та помилок у розумінні вимог.

– Відсутність чіткого регламенту модернізації: Ретельне складення планів-графіків на кожну стадію модернізації та контроль за їх виконанням допоможуть уникнути недоліків у виробництві.

– Відбір найбільш відповідного напрямку модернізації: Проведення поглиблених досліджень, включаючи патентні, технічні та фінансові аналізи, допоможе визначити найбільш відповідний напрямок у розвитку конкретного технологічного процесу [5, с. 30].

Таким чином, можна виділити такі правила успішного проведення процесу модернізації:

1. Формування плану-графіка з наявністю чітких уявлень про рівні та вигляд модернізації.
2. Складання компетентного технічного завдання.
3. Формування бюджету модернізації з п'яти частин: капітальні видатки; логістичні витрати; нематеріальні витрати; мотиваційний фонд робочої групи; накладні витрати.

4. Прогнозування фінансових можливостей організації, враховуючи зовнішні і внутрішні макроекономічні показники.

5. Визначення відповідального керівника проекту по модернізації виробничої діяльності.

6. Формування робочої групи для проекту модернізації, ґрунтуючись на вміннях і психологічній сумісності співробітників.

7. Розробка, затвердження бізнес-процесу, регламенту, показників з оцінкою вкладу з боку кожної ділянки, порядку, форм і термінів звітності.

8. Забезпечення щоденного контролю, регулювання творчого процесу, використовуючи матеріальне і нематеріальне стимулювання [6, с. 50].

Ситуація підприємництва в Україні відзначається тим, що більшість підприємств спрямовані на отримання короткострокових прибутків, не віддавши належної уваги довгостроковій оптимізації господарської діяльності. Керівники підприємств не усвідомлюють значення модернізації виробничих процесів, і, відповідно, не вкладають необхідні кошти та увагу в управління процесами та етапами модернізації. Це призводить до низького рівня капіталізації та затримок у впровадженні новітніх технологій, що, в кінцевому рахунку, ускладнює здатність підприємств витримувати конкуренцію та може призвести до зменшення прибутків або навіть банкрутства.

Отже, для підготовки вітчизняних підприємств до інноваційних змін, вони повинні збільшувати свій ресурсний потенціал, змінювати організацію виробничих процесів та методи управління. Ефективна модернізація виробничих процесів має стати передумовою для їхнього інноваційного розвитку.

У ринковій економіці саме модернізація підприємств виступає катализатором для переходу до нових технологій у управлінні та виробництві. Цей процес передбачає освоєння та оновлення сучасного обладнання, впровадження науково-технічних досягнень у виробництво, оптимізацію виробничих процесів та випуск інноваційної продукції. Це в свою чергу допоможе підприємствам змагатися на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Висновки. Перехід до якісно нового рівня економічного розвитку неможливий без належного інноваційно-технічного оновлення. Основними катализаторами прогресивного розвитку економіки є механізми модернізації, які передбачають технологічне оновлення та ефективне збільшення потужності виробництва промислових підприємств. Це досягається шляхом усунення диспропорцій між окремими етапами технологічного процесу та впровадження безвідходних і маловідходних технологій.

Модернізація виробництва відіграє ключову роль у підвищенні ефективності виробничого процесу, що дозволяє підняти економіку країни на більш якісний рівень.

ЛІТЕРАТУРА:

6. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств : підручник. Київ: КНЕУ, 2020
URL: kney.org.ua/upload/economy.pdf. (дата звернення 07.03.2024р.)
7. Бужимська К.О. Модернізація економіки: технологічно-структурний аспект. URL: osvita.org.ua/upload/Modernizationeconomy.pdf. (дата звернення 21.03.2024р.)
8. Валінкевич Н.В. Управління потенціалом та розвитком підприємств на основі модернізації. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2023. № 7. С. 128-134.
9. Захарін С.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного й технологічного розвитку промислових підприємств : монографія. *Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів*. Київ: КНЕУ, 2022. С. 147-159.
10. Іщук С.О. Сучасний стан і перспективні напрями модернізації основного капіталу України. *Регіональна економіка*. 2023. № 1. С. 24-33.
11. Салун М.М. Фактори модернізації ресурсного потенціалу промислового підприємства. *Інноваційна економіка*. 2022. № 12. С. 49-51.

УДК 330.1+330.5

**ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ЩАСТЯ»
З ЕКОНОМІЧНОЇ ТОЧКИ ЗОРУ**

Світлана КУШНЄРОВА

вчитель історії

КЗ «Центральноукраїнський науковий

ліцей-інтернат

Кіровоградської обласної ради»;

Вікторія ЗЕЛЕНСЬКА

слухачка Кіровоградської Малої академії

наук учнівської молоді

**Науковий керівник: Ольга
ПУГАЧЕНКО**

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аудиту, обліку та

оподаткування

Центральноукраїнський національний

технічний університет

Розглянуто різні погляди дослідників на зміст терміну «щастя» з економічної точки зору. З'ясовано відсутність єдності поглядів науковців на економіку щастя. Наведено авторське бачення поняття «щастя» як рівня економічного благополуччя, доброго стану здоров'я, саморозвитку, задоволення результатом своєї діяльності та коректної оцінки її суспільством, що призводить до відчуття задоволеності життям.

Ключові слова: щастя, щастя з економічної точки зору, економіка щастя, науковці-дослідники, задоволеність життям

Various perspectives of researchers on the concept of "happiness" from an economic point of view are considered. The lack of consensus among scholars on the economics of happiness is revealed. The author's vision of the concept of "happiness" is provided as a level of economic well-being, good health, self-development, satisfaction with the results of one's activities, and a correct assessment of them by society, leading to a sense of life satisfaction.

Keywords: happiness, happiness from an economic perspective, economics of happiness, researchers, life satisfaction.

Щастя було в центрі уваги людства протягом усього його існування. Так, Арістотель стверджував, що найвищим благом є щастя, а під благоденством і

благополуччям мають на увазі те ж саме, що й під щасливим життям [1]. Філософи та економісти, від Арістотеля до Бентама, Мілля й Сміта, інтегрували пошуки щастя у свої роботи [13], а А. Сміт писав: «жодне суспільство не може бути процвітаючим і щасливим, велика частина якого бідна і нещасна» [8].

Тривалий час щастя було об'єктом дослідження філософії, психології, соціології та лише нещодавно стало сферою інтересів економістів. Багато десятиліть, як показник успішності країни, використовували лише розмір ВВП, котрий хоч і відображає зміни матеріального добробуту, проте ігнорує характеристики якості життя та обґрунтовує твердження, що для визначення рівня щастя населення цього недостатньо [17].

Наразі відсутнє єдино визнане трактування терміну «щастя» з економічної точки зору, тому ми узагальнили погляди та аргументи науковців на суть економічної теорії щастя.

Так, у Данії, котра стабільно останніми роками входить до топ-3 рейтингу щастя ООН, існує свого роду ціла життєва філософія – хюге (від данського *hygge* – «благополуччя»). Цим словом позначається настрій затишку, благополуччя, задоволеності та комфортного спілкування. Сьогодні хюге вже стала частиною національної культури Данії [2].

Інгларт Р. і Вельзель К. наголошують на існуванні змін у рівні щастя в більшості країн та наголошує на зв'язку рівня щастя з темпами економічного зростання. На їх погляд, економічний розвиток спричинює перехід у суспільстві: від максимізації економічного зростання до максимізації суб'єктивного благополуччя; від суспільства дефіциту або виживання до суспільства безпеки. Але, водночас, існує межа, за якою економічне зростання більше не приводить до значного зростання рівня суб'єктивного благополуччя. За такої ситуації проблема виживання вже вирішена і більше не актуальна, і тому в такому суспільстві з'являється значна кількість постматеріалістів, для яких економічні вигоди більше не забезпечують зростання суб'єктивного благополуччя [12].

Істерлін Р. ще у 1974 р. за наслідками експерименту сформулював закономірність, котра полягає в тому, що рівень багатства країни не впливає на частку людей, які вважають себе щасливими. Він доводив тезу про сталість щастя та його повну незалежність від доходу, спираючись на психологічну теорію «setpoint theory», згідно з якою існує певна точка, від якої суб'єктивне благополуччя відхиляється, але повертається до неї, тому що генетика і темперамент людини чинить опір впливу соціально-економічної політики та соціуму в цілому. Його погляди зустрічаються в літературі, як так званий «парадокс Істерліна» [10].

Канеман Д. і Дітон А. роблять висновок, що рівень щастя не залежить напряму від рівня доходів. Вони вираховували, що оптимальний рівень річного

заробітку у США у 2010 р. становив 75 тис. доларів. Було помічено, що рівень щастя стрімко зростає разом зі зростанням доходів до цієї суми. Однак після досягнення позначки у 75 тис. доларів приріст доходів (навіть значний) не приводить до зростання відчуття щастя [14].

Кириленко О. зазначає, що благополуччя та щастя людей базується на благополуччі всього суспільства, однак визначається суб'єктивною оцінкою власного добробуту та задоволеності життям. Отже, щастя – складний феномен соціокультурного розвитку та складний теоретико-концептуальний конструкт, який відображає як складність суспільного життя та соціального розвитку, так і складність його вимірювання та аналізу. Це обумовлює необхідність інтегративних, комплексних, міждисциплінарних підходів до вивчення проблем благополуччя людей, яким може виступати феліцитарний підхід [3].

Комісаренко О. вказує, що економіка щастя – це напрямок в економічних дослідженнях, який зосереджується на тому, як економічні умови впливають на благополуччя і щастя людей. Основна ідея, що лежить в основі цього напрямку й відома як парадокс Істерліна, полягає в тому, що після досягнення певного рівня матеріального добробуту, додаткове збільшення доходу має дедалі менший вплив на рівень щастя людини. Економіка щастя пропонує альтернативний погляд на взаємозв'язок між матеріальними ресурсами та людським благополуччям. Цей напрямок визнає, що хоча економічний розвиток і підвищення рівня життя є важливими, вони не завжди збігаються зі зростанням рівня щастя та задоволення життям. Дослідження в області економіки щастя показують, що фактори, такі як міжособистісні взаємини, робота, яка приносить задоволення, здоров'я, баланс між роботою та особистим життям, та відчуття залученості до спільноти, мають вирішальне значення для загального відчуття щастя. Це ставить під сумнів традиційні показники економічного успіху, такі як ВВП, що не завжди відображають реальний стан суспільного добробуту. Крім цього, економіка щастя також досліджує те, як політика і управління можуть бути орієнтовані на підвищення рівня щастя людей. Наприклад, країни, які активно включають показники щастя в процеси прийняття рішень, часто вживають заходів для підтримки охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, визнаючи їх важливість для суспільного блага [4].

Лавриненко В. стверджує, що економічний аспект дослідження щастя полягає не в тому, якому способу виміру щастя віддати перевагу: об'єктивним даним чи суб'єктивній оцінці благополуччя, враховуючи її певну недосконалість, а у тому, щоб у системі економічних координат (витрати – вигоди) визначати досяжні вершини щастя, шлях до яких пролягає через становлення і розвиток економічної теорії щастя, де абстрактна ідея – прагнення людей до щастя стає практично дієвою умовою її матеріального і духовно-культурного життя на

національному і глобальному рівні [5].

Лейард Р. виділяє сім параметрів, які впливають на наше суб'єктивне усвідомлення щастя («велика сімка»): сімейні відносини; фінансова ситуація; робота; суспільство і друзі; здоров'я; особиста свобода; особисті цінності [15].

Любомирські С. Сформулювала так звану «модель пирога». Згідно з цією моделлю «пиріг» поділяється на три нерівні частини, що об'єднують три групи факторів, які впливають на відмінності в індивідуальних оцінках людьми їхнього власного суб'єктивного благополуччя або щастя: перша група – зовнішні фактори, які від людини не залежать, умови, в яких їм пощастило або не пощастило народитися та жити; друга група – фактори, пов'язані зі стійким складом особистості (є люди щасливі, позитивні за своїм характером, а є – нещасні); третя група – це те, що ми створюємо власноруч (це цілі, які ставимо перед собою, це взаємовідносини, які вибудовуємо навколо себе) [16].

Сакало О. та Степаненко С. передбачають комплексну характеристику задоволення матеріальних і культурних потреб людини, умов її життєдіяльності, вільного розвитку особистості та суспільства в цілому. Ця характеристика включає показники комфорту та безпеки існування, стабільність середовища існування та житла, рівня добробуту, доступність освіти та культури, ефективність сфери медичного обслуговування тощо. Головною метою державної політики, орієнтованої на досягнення щастя, є створення умов, за яких для населення є можливим своєчасне, повне та якісне задоволення різноманітних потреб нижчого та вищого рівнів, тобто забезпечення матеріальної та духовної задоволеності життям. Політичний курс, спрямований на сталий розвиток, максимізацію суспільного добробуту, заохочення державних і приватних інвестицій у сферу освіти, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культурний розвиток, соціальну підтримку окремих категорій населення, буде сприяти нарощенню людського потенціалу та ресурсу щастя на місцевому та національному рівнях, а отже, – позитивній трансформації світогляду українців, зростанню довіри населення до інститутів влади, формуванню та розвитку суб'єктності громадян, нації, країни. Традиційні об'єктивні показники економічного благополуччя (наприклад, ВВП на душу населення) зберігають своє значення під час оцінки рівня соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни, втім, їх вже замало для повного вивчення проблеми, а ще обов'язково слід враховувати суб'єктивні оцінки населення [6].

Сакс Дж. наводить п'ять аргументів: по-перше, ми не повинні ганьбити значення економічного прогресу. Коли люди голодні, позбавлені найнеобхіднішого – чистої води, охорони здоров'я і освіти, коли відсутня повноцінна зайнятість, вони страждають. Економічний розвиток, який знижує рівень бідності, є життєво важливим кроком у підвищенні рівня щастя; по-друге,

наполегливе прагнення приростити ВВП на шкоду іншим цілям теж не веде до щастя. У США ВВП різко зріс за останні 40 років, але щастя нема. Прагнення збільшити ВВП призвело до більшої нерівності в розподілі багатства та влади, сприяло зростанню бідності і викликало серйозну деградацію природи; по-третє, щастя досягається за рахунок збалансованого підходу до життя – як індивідуумів, так і суспільства. Як індивідууми ми незадоволені, якщо позбавлені основних матеріальних потреб, але ми також не задоволені, якщо гонитва за високими доходами витісняє нашу увагу до сім'ї, друзів, співтовариства; по-четверте, глобальний капіталізм містить у собі багато прямих загроз для щастя. Він руйнує природу через зміни клімату та різні види забруднення, тоді як постійний потік пропаганди, оплачуваної нафтовою промисловістю, не дозволяє людям дізнатися правду. У підсумку соціальна довіра слабшає, а клінічна депресія зростає; по-п'яте, щоб сприяти щастю, ми повинні визначити безліч факторів, відмінних від ВВП, які можуть підвищити або знизити добробут суспільства. Більшість країн інвестують у вимір ВВП, але лише трохи витрачаються на визначення джерела поганого здоров'я, наприклад, споживання фаст-фуду і надмірний перегляд ТБ [7].

Степаненко С., Тесленко М. і Наконечна В. актуальними напрямками розвитку «економіки щастя» сьогодні вважають: дослідження чинників впливу на задоволеність життям (вік, стать, зовнішня привабливість, рівень освіти, сімейний стан, кількість дітей); вивчення взаємозв'язку між рівнем щастя людини та соціальними характеристиками її життя (рівень довіри, кількість та якість соціальних контактів, залученість до різноманітних соціальних груп); аналіз впливу на суб'єктивне благополуччя громадян заходів державної політики тощо [9].

Фрей Б. вивчає те, як різні економічні та соціальні фактори впливають на благополуччя та щастя людей. Він займається переважно аналітичним та емпіричним дослідженням економіки, зокрема вивченням мотивації, політичної економії, та економіки щастя. Виділяє три аспекти: перший аспект стосується вимірювання щастя, тому що його не можна спостерігати безпосередньо, і під впливом позитивізму, який домінував в економіці протягом майже всього минулого століття, воно вважалося поза межами наукового підходу. Однак, психологи давно працюють над тим, як вимірювати щастя, і використання опитувань для визначення суб'єктивного благополуччя як емпіричного заміника корисності, стає дедалі прийнятнішим; другий аспект – це безліч нових економічних уявлень, пов'язаних із щастям. Дослідження довели, що щастя менше пов'язане з доходом, а більше – з соціальними відносинами та процесами, всупереч тому, що традиційна економіка припускала раніше; третім є аспект наслідків для політики (традиційна політика, спрямована на стимулювання

економічного зростання, може бути менш ефективною у підвищенні середнього рівня щастя, ніж вважалося раніше) [11].

На наш погляд, щастя – це рівень економічного благополуччя, доброго стану здоров'я, саморозвитку, задоволення результатом своєї діяльності та коректної оцінки її суспільством, що призводить до відчуття задоволеності життям.

ЛІТЕРАТУРА:

16. Арістотель. Нікомахова етика / Пер. з давньогрецької В. Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с.
17. Вікінг М. Маленька книга хюге. Як жити добре по данськи. / перекладач К.Б. Бабкіна. «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 288 с.
18. Кириленко О. Благополуччя людей як об'єкт соціологічних досліджень: феліцитарний підхід. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2017. № 3 (30). С. 18-33.
19. Комісаренко О. Економіка щастя: в пошуках балансу між матеріальним і духовним. *Vatican News*. 2024. 07 Січня. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2024-02/oikonomia-31-ekonomika-schasty-a-zagalnyj-oglyad.html> (дата звернення: 03.04.2024).
20. Лавриненко В. Запити економічних смислів щастя. *Економіка. Проблеми економічного становлення*. 2013. Вип. 3. С. 56-60.
21. Сакало О., Степаненко С. Національне щастя та державна політика щодо його формування. *БізнесІнформ*. 2020. № 12. С. 6-13.
22. Сакс Дж. Економіка щастя. *Українська правда*. 2011. 11 вересня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2011/09/15/298290/> (дата звернення: 03.04.2024).
23. Сміт А. Багатство народів. Короткий зміст та огляд. URL: <https://www.getstoryshots.com/uk/books/the-wealth-of-nations-summary/> (дата звернення: 02.01.2024).
24. Степаненко С., Тесленко М., Наконечна В. Економіко-психологічні концептуальні засади розуміння феномену щастя в рамках міждисциплінарної парадигми. *Психологія і особистість : наук. журнал / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2022. Вип. 1 (21). С. 60-84.
25. Easterlin R. Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. *Nations and households in economic growth*. 1974. P. 89-125.
26. Frey B. *Economics of Happiness*. Publisher Springer Cham, 2018. 75 p.
27. Inglehart R. & Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, 2005. 323 p.

28. Jain M., Sharma G.D. & Mahendru M. (2019). Can I Sustain My Happiness? A Review, Critique and Research Agenda for Economics of Happiness. *Sustainability*. № 11 (22). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/22/6375> (дата звернення: 03.04.2024).
29. Kahneman D. & Deaton A. High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *PNAS*. 2010. Vol. 107. Issue 38. P. 16489-16493.
30. Layard R. Happiness: Lessons From a New Science. Penguin Press, 2005. 310 p.
31. Lyubomirsky S. The How of Happiness. A scientific approach to getting the life you want. New York: Penguin Press, 2008. 384 p.
32. People Matter: Клаус Циммерманн: Щастя і добробут – життєва мета кожної людини. Kyiv School of Economics. 31.10.2017. URL: <https://kse.medium.com/%...%B8-1dc356592c1f> (дата звернення: 03.04.2024).

УДК 658.012.4:355.011.8

ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Софія МЕДВЕДЄВА,

здобувачка вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини;

Ольга СУХАЧОВА,

кандидат економічних наук, доцент,

заступник директора

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

Статтю присвячено дослідженню, що сучасні реалії повномасштабного вторгнення росії на територію України зумовлюють необхідність підприємств не тільки до адаптації турбулентного українського бізнес-середовища, але й змушують активізувати процеси розробки стратегії розвитку у довгостроковій перспективі. Встановлено, що стратегія розвитку підприємства це є чітко продумані цілі та завдання, досягнення яких забезпечать сформовані обсяги ресурсного потенціалу за умови врахування конкурентних позицій суб'єкта господарювання на ринку продукції чи послуг. Визначено, що важлива роль у економічному розвитку підприємства належить кадровій політиці, яка ґрунтується на підборі кадрів відповідної кваліфікації, їх розвитку у підприємстві та застосуванню мотивації до продуктивнішої праці на робочих місцях.

Ключові слова: стратегія, розвиток, цілі, завдання, зовнішнє середовище, ресурси, підприємство, війна.

The article is dedicated to investigating how the current realities of Russia's full-scale invasion of Ukraine necessitate enterprises not only to adapt to the turbulent Ukrainian business environment but also to intensify the processes of long-term development strategy formulation. It is established that the development strategy of an enterprise consists of well-thought-out goals and tasks, the achievement of which will ensure the formation of the necessary resource potential, taking into account the competitive position of the economic entity in the market of products or services. It is determined that an important role in the economic development of an enterprise belongs to personnel policy, which is based on the selection of qualified personnel, their

development within the enterprise, and the application of motivation for more productive work in the workplace.

***Keywords:** strategy, development, goals, tasks, external environment, resources, enterprise, war.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація з повномасштабним вторгненням росії на територію України створює потребу для підприємств не лише в адаптації до турбулентного українського бізнес-середовища, але й у активізації процесів розробки стратегії розвитку на довгострокову перспективу. Невизначеність зовнішнього середовища стимулює підприємства до створення стратегій розвитку, які базуються на обґрунтуванні конкретних сценаріїв їх діяльності у майбутньому. Основою таких стратегій є раціональне використання корпоративних ресурсів та удосконалення виробництва продукції або надання послуг для задоволення потреб споживачів. Водночас стратегія розвитку має включати чіткі дії підприємства та напрями їх реалізації, обов'язково враховуючи можливі загрози. Під такими умовами виникає проблема розробки стратегії розвитку підприємства з визначенням цілей і завдань, спрямованих на стійке економічне піднесення суб'єкта господарювання в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор в яких розглядають цю проблему і підходи її розв'язання. Дослідження економічної категорії «стратегія розвитку» та проблеми її формування в умовах підприємства відображаються у працях вітчизняних науковців, а саме: Р. Гармаш, Ю. В. Гончаров, Ю. Ю. Лапчик, О. І. Кузьмак, А. В. Золотаревський та зарубіжних вчених: І. Ансофф, М. Портер, А. Томпсон, Д. Рейні, Д. Каспарі і П. Каспарі та інші. Дослідники присвячували роботи на вирішення проблем щодо уточнення економічної категорії «стратегія розвитку», етапів її розробки на підприємстві, а також визначали фактори впливу у процесі реалізації стратегії розвитку підприємства. Проте, в умовах невизначеності динамічного зовнішнього середовища, яке є визначальним в умовах війни, виникає проблема уточнення дій підприємства на майбутнє.

Метою дослідження є обґрунтування стратегії розвитку підприємства, яка забезпечить підвищення ефективності його діяльності у довгострокій перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожне підприємство має свої унікальні особливості, що визначають процес розробки стратегії його розвитку. Ці особливості включають в себе специфіку галузі, до якої воно належить, динаміку досягнутих показників, наявний потенціал, позицію на ринку продукції, поведінку конкурентів, уподобання споживачів та інші фактори. Більшість вітчизняних підприємств до початку війни працювали у реактивному

режимі, ігноруючи критичні зовнішні фактори та спираючись лише на внутрішні історичні показники для прогнозування майбутніх результатів.

Однак із початком повномасштабного вторгнення Росії на Україну вітчизняні підприємства були змушені у короткий термін адаптувати управління всіма процесами до умов невизначеності та критичності. Крім того, вони зосередились на пошуку способів розвитку і функціонування на ринку, які можуть забезпечити переваги в довгостроковій перспективі [2, с. 16].

Стратегія розвитку охоплює різні аспекти діяльності підприємства та працівників з усіх категорій, спрямована на їхній прогресивний розвиток і досягнення високих результатів. Цей процес починається з усвідомлення тим, що підприємство повинно діяти оперативніше та якісніше в порівнянні з конкурентами. Реалізація стратегії розвитку потребує значних інвестиційних ресурсів та спрямована на досягнення довгострокових цілей.

Ключову роль у економічному розвитку підприємства відіграє кадрова політика, яка базується на підборі кваліфікованих кадрів, їх розвитку та мотивації до продуктивної праці. Раціональне використання персоналу є основою збільшення виробництва високоякісної продукції, а продуктивність праці, мотивація та креативність співробітників визначають успіх стратегії розвитку підприємства.

У сучасних умовах війни у вітчизняних підприємствах відбувається повна переоцінка значення індивідуальної самомотивації працівників для досягнення продуктивності. Оскільки ситуація нинішнього конфлікту швидко змінюється і має високий рівень невизначеності, працівникам стає особливо важливо активно антиципувати виклики, оцінювати можливості та вживати відповідних дій і заходів [4].

Кадрова політика підприємства базується на загальному керівництві персоналом і спрямована на їхній розвиток. Ці дві складові кадрової політики взаємопов'язані, доповнюють одна одну та спрямовані на підвищення ефективності використання персоналу.

Загальне керівництво персоналом здійснюється як на рівні підприємства в цілому, так і в межах кожного функціонального підрозділу. Це включає планування кількості персоналу відповідно до обсягів робіт і штатного розпису, наймання працівників, забезпечення умов праці відповідно до законодавства, а також залучення персоналу за допомогою різних програмних продуктів та платформ [1].

Розвиток персоналу на підприємстві сприяє не лише їхньому професійному зростанню через навчання та підвищення кваліфікації, але й стимулює мотивацію до зростання продуктивності праці, дотримання соціальних стандартів оплати та умов праці, а також забезпечує правову охорону використання персоналу.

Таким чином, стратегія розвитку підприємства є многогранною, оскільки використовує різноманітні методи формування персоналу на підприємстві, такі як організаційні, економічні та соціально-психологічні. Організаційні методи спрямовані на формування персоналу на початковому етапі створення підприємства або при розширенні виробництва. Економічні методи надають працівникам можливість самостійно обирати способи виконання завдань, які, однак, корелюються з цілями підприємства. Соціально-психологічні методи спрямовані на залучення кожного працівника до участі в зміні цілей та завдань підприємства [3, с. 195].

У сучасних умовах, коли підприємства функціонують у середовищі війни з його високою динамічністю та невизначеністю, функціональна стратегія розвитку має базуватися на інтегральному підході. Цей підхід передбачає встановлення цілей розвитку підприємства та ідентифікацію можливостей їх досягнення відповідно до визначених завдань [5].

Розробка функціональної стратегії розвитку підприємства ускладнена і полягає у використанні різних методичних підходів для коригування стратегічних цілей та завдань підприємства під впливом змін зовнішнього середовища. Мети повинні відповідати місії підприємства та його стратегічній концепції, а функціональна стратегія повинна бути орієнтована як на миттєві завдання, так і на довгостроковий успіх підприємства. Це відображає необхідність балансу між поточними вимогами та стратегічним плануванням майбутнього розвитку [6].

Функціональна стратегія розвитку підприємства є дорожньою картою, яка визначає напрямок руху підприємства, його пріоритетні завдання та терміни їх вирішення. Вона сприяє концентрації на досягненні поставлених цілей та допомагає отримати результати реалізації цих цілей швидше та ефективніше.

Висновки. Отже, для адаптації до сучасної реальності військових дій на території країни процес формування стратегії розвитку підприємства потребує постійного відслідковування змін у зовнішньому середовищі. Динамічні зміни вимагають коригування цілей та завдань підприємства відповідно до його місії. Управлінці та фахівці, які діють у такому швидкозмінному середовищі, повинні мати навички та інструменти управління для реагування на загальну дезорганізацію та непередбачуваність зовнішнього бізнес-середовища. Систематичне та професійне стратегічне планування не лише необхідне для виживання, але й для посилення конкурентоспроможності на ринку.

Систематичний моніторинг місії, цілей та завдань при здійсненні стратегічного управління на вітчизняних підприємствах у ситуації війни повинен стати пріоритетним завданням для керівників, оскільки він дозволить їм

перевірити їх ефективність в реальних виробничих умовах та впровадити їх у щоденну практику.

Щодо перспектив подальших досліджень у цьому напрямі, вони можуть включати обґрунтування сучасних методик формування функціональної стратегії розвитку підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ареф'єва О., Пілецька С., Лістрова М. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35> (дата звернення: 21.03.2023).
2. Вдовічен А. А., Вдовічена О. Г. Триєдиний вектор стабілізації економіки України в умовах неконтрольованих глобальних викликів. *Вісник Чернівецького тогочасно-економічного інституту. Серія: Економічні науки*. 2022. Вип. I (77). С. 12-20.
3. Гончаров Ю. В., Лапчик Ю. Ю. Удосконалення стратегії розвитку підприємства. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2023. № 1. С. 193-199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknutd_2014_1_30 (дата звернення: 20.03.2024).
4. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата: звернення: 11.03.2024).
5. Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд / Kyiv School of Economics, 2023. URL: <https://damaged.in.ua/damage-assessment> (дата звернення: 21.03.2023).
6. Ковальчук Н., Калугарь А. Виклики для підприємств України в умовах війни з росією. *Економіка та суспільство*. 2023. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-57> (дата звернення: 21.03.2023).

УДК 331.108.2:631.1

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ КАДРОВОЇ СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Василь ПУГАЧ,

здобувач вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена актуальним питанням формування та покращення кадрової політики організації. Проаналізовано та систематизовано проблеми, що виникають під час організації системи кадрової політики. Досліджено сутність кадрової політики. Окреслено механізм реалізації кадрової політики організації.

Ключові слова: *кадрова політика, кваліфікація кадрів, персонал, колектив, управління.*

The article addresses current issues regarding the formation and improvement of an organization's personnel policy. It analyzes and systematizes the problems that arise during the organization of the personnel policy system. The essence of personnel policy is investigated, and the mechanism for implementing the organization's personnel policy is outlined.

Keywords: *personnel policy, staff qualification, personnel, team, management.*

Постановка проблеми. Зараз українські підприємства діють у складних умовах кризи, що робить їхню економіку дуже вразливою перед різними ризиками і загрозами, особливо перед кадровими. Розглядання питань кадрового забезпечення стає надзвичайно важливим у контексті ринкових відносин і конкурентного ринку праці, оскільки змінюється соціальний статус працівника, його уявлення про працю та умови працевлаштування.

У таких умовах керівник підприємства повинен усвідомлювати, що успішність працівника значною мірою залежить від сприятливих умов праці, а також від його особистих якостей і професійних навичок, зокрема у вирішенні складних завдань.

Актуальність даної теми полягає в тому, що багато форм та методів управління, а також організаційні структури, спрямовані на адаптацію до ринкових умов, часто є неефективними та не досягають своїх цілей. Однією з основних причин цього є недостатнє кадрове забезпечення, що вимагає чіткої та працездатної кадрової політики організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кадрової політики присвятили свої дослідження такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Т.Ю. Базаров, В.Р. Веснін, М. Вебер, Дж. Іванцевич, А.А. Лобанов, Е.А. Могильовкин, Н.В. Богдан, С.К. Мордовий, Ю.Г. Одегов, М.Г. Лабаджян, В.С. Половинко, Ф.У. Тейлор, Н.А. Чижова.

Мета статті є дослідження теоретичних аспектів кадрової політики та шляхів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Найбільш точне й об'єктивне визначення кадрової політики дано Т.Ю. Базаровим, Ю.Г. Одеговим, М.Г. Лабаджяном, в якому інтереси роботодавця досягаються з урахуванням інтересів працівників, що притаманно соціальному менеджменту.

Узагальнюючи погляди вчених на кадрову політику, можна сказати, що це комплекс заходів, спрямований на створення ефективного та згуртованого кадрового потенціалу, який здатний адаптуватися до змін на ринку та реалізовувати поставлені організацією цілі. Ключовими складовими кадрової політики є формулювання високопродуктивного кадрового потенціалу і розробка програм, які дозволяють досягнути поставлених цілей, враховуючи мікро- і макрооточення.

Кадрова політика виступає як один із найважливіших інструментів впливу на всі аспекти діяльності колективу, а також на розвиток економіки країни. Правильне управління кадрами визначає успіх багатьох господарських процесів, і вона є ключовим фактором будь-якого підприємства в контексті економіки держави.

Сьогодні немає сумнівів у тому, що співробітники є найважливішим ресурсом будь-якої організації.

Кадрова політика визначається як систематична діяльність з управління персоналом, що відповідає стратегічній концепції розвитку організації. Іншими словами, вона є ключовою частиною стратегічного управління персоналом організації та визначається з метою досягнення стратегічних цілей.

Проблема формування ефективної кадрової політики має високу актуальність у зв'язку з рядом факторів: сучасні умови життя породжують нові вимоги до умов праці; конкуренція на ринку праці стає більш активною; значимість грамотної кадрової політики зростає, оскільки вона дозволяє досягти оптимального балансу у кадрових процесах.

Незважаючи на очевидну вигідність удосконалення кадрової політики для організацій, лише обмежена кількість вітчизняних компаній серйозно займається цим питанням.

Механізм реалізації кадрової політики – це система організаційних заходів, спрямованих на соціальні та адміністративно-організаційні аспекти діяльності організації з метою запобігання кадрових проблем та задоволення її потреб у персоналі.

На основі концепції і принципів управління розробляють кадрову політику, тобто основні напрями, форми, методи і критерії роботи з персоналом, спрямовані на підвищення ефективності його використання і діяльності організації загалом [4, с. 148].

Кадрова політика є ключовим напрямом управління персоналом, який змінюється відповідно до стратегічних пріоритетів організації. Управління персоналом включає в себе процеси забезпечення кадрами, їх ефективного використання та професійного зростання. У період переходу до ринкової економіки багато керівників українських підприємств недооцінюють методи управління персоналом, які успішно використовуються за кордоном для підвищення продуктивності праці.

Кадрова політика представляє собою стратегічний напрямок управління персоналом, що визначає набір принципів, які реалізуються кадровою службою підприємства. Вона спрямована на створення такого трудового колективу, який сприятиме досягненню цілей як підприємства, так і його працівників. Метою кадрової політики є формування єдиної, відповідальної, високорозвиненої та продуктивної робочої сили, здатної відповідати вимогам ринку у найближчому майбутньому [2, с. 324].

Персонал (кадри) – це працівники, найняті виробництвом для виконання виробничих завдань, які володіють певними навичками і спеціальною кваліфікацією. Персонал є найважливішим об'єктом кадрової політики організації.

Успіх роботи будь-якого підприємства забезпечує його персонал. Тому сучасна концепція управління підприємством передбачає виділення з великої кількості функціональних сфер управлінської діяльності такої, яка пов'язана з управлінням кадрової складової виробництва – персоналом підприємства [3, с. 167].

Управління персоналом полягає у:

- формуванні системи управління персоналом;
- кадровому плануванню;
- визначенні кадрового потенціалу і потреби організації в персоналі;
- обліку і нормуванні чисельності працівників.

Здійснення кадрової політики можливе двома шляхами: швидким і рішучим, зорієнтованим на виробничі інтереси, або обережним, з урахуванням впливу на трудовий колектив. Кадрова політика охоплює найм, навчання, професійний розвиток працівників та встановлення ефективної взаємодії між підприємством і персоналом. У свою чергу, поточна кадрова робота спрямована на оперативне вирішення кадрових питань.

Ефективна кадрова політика повинна оперативно реагувати на зміни на ринку, орієнтуватися на довгострокове планування, відповідати стратегії організації та визначати ключову роль персоналу. Крім того, вона повинна створювати сприятливі умови для праці, сприяти кар'єрному зростанню, підтримувати позитивний робочий атмосферу та надавати працівникам впевненість у майбутньому.

Головним завданням кадрової політики є забезпечення врахування інтересів кожного працівника підприємства. Кадрова політика визначає цілі, що впливають на взаємини підприємства з зовнішнім середовищем, а також цілі, пов'язані зі ставленням підприємства до своїх працівників. Кадрова політика здійснюється стратегічними й оперативними системами управління [1, с. 125].

Цілі кадрової політики можна розділити на економічні та соціальні. Економічні цілі спрямовані на досягнення оптимального співвідношення між витратами та результатами. У сучасній економічній ситуації управління персоналом націлене на зменшення кадрових витрат з метою оптимізації витрат та підвищення продуктивності праці.

Соціальні цілі полягають у покращенні матеріального та соціального становища працівників підприємства. Це включає питання заробітної плати, скорочення робочого часу, забезпечення соціальних вигод, створення комфортних умов праці та залучення працівників до ухвалення рішень.

Ключовими складовими кадрової політики є:

1. Політика зайнятості, що включає залучення висококваліфікованого персоналу, створення сприятливих умов праці та можливість кар'єрного зростання.
2. Політика навчання, спрямована на підвищення кваліфікації та професійний розвиток персоналу.
3. Оплата праці, яка передбачає відповідність заробітної плати кваліфікаційним вимогам та здібностям працівників.
4. Добробут, що включає надання соціальних пільг та привілеїв співробітникам.
5. Політика в трудових відносинах, спрямована на запобігання конфліктам між працівниками.

Сфера зайнятості займається аналізом кадрової ситуації, найманням

персоналу і звільненням. Сфера навчання перевіряє поточні знання і здатності робітника, за необхідності відправляє його на навчання і розвиток. В оплаті праці відбувається оцінка робіт, пільг, ставки. Сфера добробуту відповідає за пенсії, допомоги, транспорт, житло, споживання [5, с. 112].

Висновки. Отже, кадрова політика не лише має створювати комфортні умови праці, але й забезпечувати можливості для кар'єрного зростання та відчуття впевненості у майбутньому. Основна мета кадрової політики – забезпечення наявності відповідно кваліфікованого персоналу на кожному робочому місці як на сьогодні, так і у майбутньому.

Очевидно, що її головною метою є формування та ефективне використання кадрів для досягнення стратегічних цілей підприємства. Однак проблема полягає в тому, щоб забезпечити належний рівень ефективності кадрового процесу, що сприятиме сталому розвитку економіки, політичного та соціального життя в організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матвеєнко Н.В. Кадрова політика вищих навчальних закладів щодо підбору персоналу. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 9. С. 123-126.
2. Виноградський М.Д. Управління персоналом: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 504 с.
3. Мица В.П. Кадрова політика на підприємстві: проблеми і перспективи. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 6. С. 165-168.
4. Щокін Г.В. Теорія кадрової політики : монографія. Київ : МАУП, 2021. 176 с.
5. Савельєва В.О. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ: Професіонал, 2023. 335 с.

УДК 331.108.2:631.1

ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Лілія СЕМИРОГ,

здобувачка вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,

старший викладач кафедри права та

соціально-економічних відносин

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

У статті розглянуто поняття прибутку та його значення для підприємства. Визначено завдання та функції прибутку. Розкрито особливості планування прибутку у військовий стан.

Ключові слова: *прибуток підприємства, роль прибутку, підприємство, управління прибутком підприємства, планування прибутку.*

The article explores the concept of profit and its significance for an enterprise. The objectives and functions of profit are determined. The peculiarities of profit planning during wartime are disclosed.

Keywords: *enterprise profit, role of profit, enterprise, enterprise profit management, profit planning.*

Постановка проблеми.

Проблема полягає в тому, що на сьогодні формування прибутку є однією з головних задач в управлінні підприємства. Чітке розуміння процесів формування прибутку та їх впливу на фінансові та економічні показники підприємства є надзвичайно важливим для забезпечення стійкого розвитку та успішного функціонування в сучасних умовах бізнесу.

Мета роботи – дослідити значення та роль формування прибутку як основного фінансового показника для успішного функціонування підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Питання прибутку підприємств широко розглядається в економіці. Цим питанням цікавилися дослідники такі як, Капустіна К.О., Костенко Ю.О., Короленко О.Б., Гузь М.М., Майборода О.Є., Сукрушева Г.О., Куліш Є.В., Павлишенко М.М., Сивуля Л.А., Стащук О.В., Шептицька Л.Р., Крижанівський С.О.

Виклад основного матеріалу. Прибуток підприємства виступає основним джерелом його розвитку. Це фінансовий ресурс, який дозволяє підприємству покращувати свою матеріально-технічну базу, розробляти нові види продукції і успішно здійснювати фінансові та інвестиційні операції. Зростання прибутку призводить до збільшення податкових відрахувань до бюджетів на всіх рівнях, що в свою чергу підвищує соціально-економічний рівень не тільки підприємства, але й держави в цілому. Максимізація прибутку визначається як головне завдання фінансових менеджерів на вищому рівні управління підприємством. Досягнення цієї мети можливе лише за умови ефективного керування структурою капіталу, витратами та доходами підприємства, а також якісного управління вхідними та вихідними грошовими потоками [5].

Прибуток є фундаментальним елементом економічного прогресу суспільства в цілому. Шляхом перерозподілу прибутку через систему оподаткування створюється додатковий дохід для державних бюджетів на всіх рівнях, що дозволяє успішно здійснювати функції держави та реалізовувати стратегічні програми розвитку економіки.

Прибуток підприємства є важливим показником ефективності його операційної діяльності. Індивідуальний рівень прибутку свідчить про здатність менеджерів ефективно управляти господарською діяльністю. Середньогалузевий рівень прибутку виступає ключовим механізмом перерозподілу капіталу у галузі, спрямовуючи його у напрямки з більш ефективним використанням. Це сприяє задоволенню потреб суспільства та індивідуальних споживачів, оскільки капітал переходить у сегменти ринку з великим попитом. Прибуток виступає як головне джерело внутрішніх фінансових ресурсів підприємства, які використовуються для його подальшого розвитку. За рахунок збільшення рівня прибутку підприємство стає менш залежним від залучення коштів зовнішніх джерел і забезпечує собі високий рівень самофінансування. Це дозволяє підприємству успішно реалізовувати свої стратегічні цілі, підвищувати свою конкурентоспроможність на ринку. Одним із відмінних аспектів прибутку як джерела є його постійне відтворення та надходження, що забезпечує стабільність фінансових потоків у підприємства.

Прибуток відіграє ключову роль у збільшенні вартості підприємства. Здатність до самозростання капіталу забезпечується через процес капіталізації частини отриманого прибутку. Це означає, що прибуток спрямовується на

збільшення активів підприємства. Чим вища сума та рівень капіталізації прибутку, тим більшою стає вартість чистих активів підприємства і, відповідно, його ринкова цінність.

Прибуток підприємства відіграє ключову роль у задоволенні соціальних потреб суспільства. Його соціальне значення проявляється, передусім, у тому, що кошти, які сплачуються в бюджет на різних рівнях під час оподаткування прибутку, є основним джерелом фінансування різних загальнодержавних та місцевих соціальних програм. Ці програми спрямовані на забезпечення "виживання" окремих соціально-незахищених членів суспільства. Крім того, соціальне значення прибутку виявляється у задоволенні соціальних потреб персоналу підприємства, а також у тому, що він служить джерелом зовнішньої благодійної діяльності підприємства. Ця діяльність полягає у фінансуванні окремих неприбуткових організацій, установ соціальної сфери та наданні матеріальної допомоги окремим категоріям громадян.

Прибуток виступає як основний захисний механізм, що оберігає підприємство від можливості банкрутства. Навіть у випадках, коли підприємство здійснює прибуткову діяльність, загроза банкрутства може існувати, але здатність підприємства генерувати високий прибуток дозволяє йому швидше виходити з кризового стану. Шляхом капіталізації отриманого прибутку можна швидко збільшити частку високоліквідних активів, що відновлює його платоспроможність. Також може бути збільшена частка власного капіталу за умови зменшення обсягу привернутих засобів, що підвищує фінансову стійкість. У додаток до цього формуються відповідні резервні фінансові фонди [4].

Економічний зміст прибутку виявляється через його функції, які він виконує. Важливо підкреслити, що кожна функція повинна відображати специфічний внутрішній зміст цієї економічної категорії. Усі інші характеристики, що приписуються прибутку, відображають тільки ту чи іншу роль, яку він відіграє.

Прибуток підприємства виконує такі функції:

1. Оціночна функція, полягає у здатності оцінити якість та ефективність діяльності господарського суб'єкту протягом певного періоду.
2. Розподільча функція, реалізується шляхом використання прибутку як джерела фінансування діяльності підприємства та перерахування відрахувань у вигляді податків у бюджети різних рівнів.
3. Стимулююча функція, полягає у здатності прибутку підприємства стимулювати власників та працівників підприємства для проведення операційної та фінансової діяльності більш ефективно з метою отримання більшого прибутку та задоволення власних потреб та потреб підприємства.

Управління прибутком підприємства – це складний процес прийняття рішень щодо основних аспектів його формування, розподілу та використання. Цей процес можна розкрити за допомогою наступних основних завдань, що на нього покладені:

- забезпечення оптимального відношення між рівнем прибутку та припустимим рівнем ризику;
- забезпечення постійного зростання ринкової вартості підприємства;
- забезпечення виплати достатнього рівня доходу на інвестований капітал власникам підприємства;
- максимізація розміру прибутку відповідно до ресурсного потенціалу підприємства і ринкової кон'юнктури;
- забезпечення високої якості прибутку;
- забезпечення формування достатнього обсягу фінансових ресурсів за рахунок прибутку відповідно до завдань розвитку підприємства [3].

Основою управління прибутком підприємства є системи та методи планування. Планування прибутку – це процес створення системи заходів для забезпечення формування прибутку у потрібному обсязі та ефективного його застосування відповідно до стратегічних завдань розвитку підприємства у майбутньому періоді [1].

В умовах війни планування прибутку підприємства значно відрізняється від планування у мирний час через обмеження, які встановлюються під час воєнного стану. Під час планування прибутку підприємства слід враховувати такі головні аспекти:

1. Мобілізація ресурсів, у військовий стан підприємство повинно стратегічно планувати використання своїх ресурсів, включаючи людські, матеріальні та фінансові, з огляду на потреби оборони та можливі воєнні загрози.
2. Адаптація підприємства, у період військового стану підприємство може підлаштовувати свою виробничу діяльність, направляючи зусилля на виробництво товарів або послуг, які є критично важливими для оборони країни.
3. Забезпечення безпеки, у військовий час планування прибутку передбачає вжиття заходів для забезпечення безпеки працівників та майна підприємства, шляхом впровадження додаткових заходів безпеки та оборони.
4. Дотримання регуляторних вимог, підприємство має враховувати регуляторні вимоги, які стосуються здійснення бізнесу під час воєнного періоду.
5. Фінансова стійкість, у військовий період планування прибутку передбачає вжиття заходів для збереження фінансової стабільності підприємства, включаючи формування резервів на непередбачені витрати та забезпечення ефективного фінансового управління [2].

Отже, прибуток підприємства відіграє важливу роль у його функціонуванні та розвитку. Прибуток є значним фінансовим і економічним показником, який виконує основну роль у стабільності та розвитку підприємства. Управління прибутком в умовах війни вимагає врахування конкретних умов та ризиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капустіна К. О. Прибуток підприємства та його оцінка. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/339162225.pdf> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Костенко Ю. О., Короленко О. Б., Гузь М. М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77> (дата звернення: 20.03.2024).
3. Майборода О. Є., Сукрушева Г. О., Куліш Є. В. Теоретична сутність категорії «прибуток підприємства». *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 10. С. 310–313.
4. Павлишенко М. М., Сивуля Л. А. Значення прибутку підприємства в ринковій економіці. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2007/17_4/172_Pawlyshenko_17_4.pdf (дата звернення: 18.03.2024).
5. Стащук О. В., Шептицька Л. Р., Крижанівський С. О. Особливості формування прибутку на підприємстві. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. № 49. С. 291–296.

УДК 658.5

**УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМТВА ЧЕРЕЗ
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ**

Роман ЯКОВЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри маркетингу, менеджменту та
економіки
Економіко-технологічного інституту імені
Роберта Ельворті;

Олена ТІТОВА,

здобувачка вищої освіти кафедри
маркетингу, менеджменту та економіки,
слухачка курсів MBA (Master of Business
Administration)
Економіко-технологічного інституту імені
Роберта Ельворті

Наведено теоретичні передумови управління конкурентоспроможністю підприємства через визначення завдань управління фінансовим потенціалом підприємства та управління прибутковістю.

***Ключові слова:** фінансово-господарська діяльність, фінансові ресурси, ліквідність, управління конкурентоспроможністю.*

Theoretical prerequisites for managing enterprise competitiveness are provided through defining tasks of managing the financial potential and profitability of the enterprise.

***Keywords:** financial and economic activity, financial resources, liquidity, competitiveness management.*

Господарська діяльність підприємства являє собою безперервну зміну форм власного та залученого капіталів. Унаслідок руху коштів підприємств, постійної зміни активів, у які вони вкладаються, виникають фінансові відносини підприємства з постачальниками, покупцями, державою, власниками тощо. Крім того, виникають фінансові відносини всередині підприємства з його працівниками, з приводу використання прибутків, перерозподілу оборотних коштів між підрозділами підприємства. У господарській діяльності відбувається багато різноманітних процесів суспільного виробництва і відтворення.

Управління фінансово-господарською діяльністю як визначальний аспект управління конкурентоспроможністю включає:

- розробку і реалізацію фінансової політики підприємства;
- інформаційне забезпечення (складання і аналіз фінансової звітності підприємства);
- оцінку інвестиційних проектів і формування портфелю інвестицій;
- поточне фінансове планування та контроль.

Застосування власних фінансових ресурсів має низку переваг, зокрема забезпечення вищого рівня фінансової незалежності, ліквідності та платоспроможності, а також прибутковості завдяки економії на сплаті позикового відсотка. Разом із позитивними аспектами застосування власного капіталу слід звернути увагу на те, що він обмежує можливості підприємства у залученні додаткових ресурсів для підвищення рентабельності та використання ефекту податкової парасольки. Використання позикових та залучених коштів у значних обсягах, з іншого боку, дійсно надає можливість виживання та прогресивного розвитку в умовах нестабільності, але й значно підвищує ступінь ризику у фінансовій діяльності підприємств.

Від ефективності використання фінансових ресурсів залежить здатність підприємства отримати позитивний кінцевий фінансовий результат. Саме фінансовий результат є характеристикою ефективної діяльності підприємства, а саме прибутковості його діяльності, конкуренто- та платоспроможності, можливостей для його економічного росту. Врешті-решт фінансовий результат визначає ринкову вартість суб'єкта господарювання.

Ефективність діяльності самого підприємства також має беззаперечний вплив на формування фінансового потенціалу. Адже, за умови здійснення прибуткових виробничих процесів, рівень фінансового потенціалу підприємства зростає. За умови збиткової діяльності – рівень фінансового потенціалу зменшується. Отже, існує безпосередня залежність між прибутковістю (збитковістю) підприємницької діяльності та рівнем фінансового потенціалу.

Для того, щоб визначити шляхи підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства, необхідно виявити ті чинники, які мають негативний вплив, а потім з'ясувати, чи здатне підприємство підвищити рівень ефективності своєї фінансово-господарської діяльності при усуненні даних факторів, і який потенціал для цього має підприємство. Виявлення гальмуючих чинників і резервів зростання здійснюється на підставі аналізу ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства, який, як правило, включає в себе аналіз використання ресурсів підприємства, оцінку їх впливу на рівень собівартості, аналіз результатів діяльності та оцінку фінансового стану підприємства.

За допомогою аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства можна об'єктивно оцінювати: майновий стан підприємства, ступінь підприємницького ризику, достатність капіталу для поточної діяльності і довгострокових інвестицій, потребу у додаткових джерелах фінансування, можливість погашення зобов'язань перед третіми особами, а потім, за його результатами, прийняти обґрунтовані рішення.

Визначимо завдання управління фінансовим потенціалом за двома групами: функціональні (дійові) та цільові (результативні). До першої групи можна віднести:

- мобілізацію фінансових ресурсів;
- контроль за раціональним, цільовим та ефективним використанням фактичного обсягу фінансових ресурсів підприємства;
- забезпечення нормального виробничого циклу;
- своєчасне виконання зобов'язань перед фінансово-кредитними установами, бюджетом та державними цільовими фондами, перед постачальниками, а також працівниками підприємства;
- пошук шляхів нарощення фінансового потенціалу.

До другої групи віднесемо:

- пошук напрямків максимізації прибутку підприємства;
- підвищення рентабельності підприємства;
- підвищення фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності підприємства.

Прибутковість підприємства характеризують два показники: прибуток та рентабельність. Ці показники щільно пов'язані між собою. Зростання рентабельності об'єктивно свідчить про збільшення одержуваного прибутку. Розрізняють валовий прибуток – це різниця між виручкою від реалізації продукції та собівартістю реалізованої продукції. Операційний прибуток включає також інші операційні доходи та інші операційні витрати і вказує на доходи підприємства від своєї основної діяльності. Чистий прибуток є фінансовим результатом всієї діяльності підприємства. Він є сумарним прибутком від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, зменшеним на розмір податку на прибуток. Аналіз цих прибутків дозволяє визначити, який з видів діяльності підприємства є прибутковим, а який збитковим. Рентабельність – це відносний показник, що характеризує саме термін «прибутковість». Його розраховують шляхом співставлення валового доходу або прибутку з витратами або ресурсами, що використовуються. Він показує частку прибутку, що припадає на одиницю активів, власного капіталу, виручки від реалізації та інші.

Ділова активність підприємства у фінансовому аспекті виявляється передусім у швидкості обороту його засобів. Її Аналіз полягає у дослідженні рівнів

і динаміки фінансових коефіцієнтів оборотності, які є відносними показниками фінансових результатів діяльності підприємства. Загальна оборотність усіх засобів складається з часткових показників оборотності їх окремих елементів.

До показників, які характеризують ділову активність підприємства, перш за все, відносяться:

1) коефіцієнти оборотності активів (капіталу). Економічний зміст коефіцієнтів оборотності активів (капіталу) полягає в тому, що вони показують кількість оборотів активів (капіталу) у чистому доході від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) протягом періоду. Іншими словами, коефіцієнти оборотності активів (капіталу) показують, скільки разів активи (капітал) протягом періоду покриваються чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

2) періоди обороту активів (капіталу) – розраховуються як відношення кількості днів у періоді до коефіцієнта оборотності активів (капіталу). Економічний зміст періодів обороту активів (капіталу) полягає в тому, що вони показують період часу (у днях), протягом якого активи (капітал) здійснюють один оборот у чистому доході від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

До показників, які характеризують ділову активність підприємства, також належать продуктивність праці, фондівдача, період операційного циклу, період фінансового циклу та інші.

Фінансова стійкість характеризується здатністю підприємства при здійсненні своєї діяльності зберігати рівновагу власних активів і пасивів у мінливому середовищі. Вона описується коефіцієнтами, що показують залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування.

Платоспроможність підприємства характеризує можливість відповідати за своїми зобов'язаннями наявними у нього коштами, активами. Причому різні активи мають різну здатність та швидкість перетворення на гроші, яка визначає їх ліквідність [1, с. 37]. Найбільш ліквідним активом є грошові засоби, наявні у касі, на рахунках у банках, короткострокових депозитах. Іншими високоліквідними активами є дорогоцінні метали, казначейські векселі, короткострокові цінні папери, що мають високий попит на біржових ринках, стабільну ціну та можуть легко реалізовуватись. Для оцінки ступеня ліквідності активів використовують такі коефіцієнти: коефіцієнт абсолютної ліквідності (відношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань); коефіцієнт швидкої ліквідності (відношення високоліквідних активів та короткострокової дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань); коефіцієнт поточної ліквідності (відношення оборотних активів до поточних зобов'язань). У залежності від терміну трансформації активів у грошові кошти, вони діляться за ступенем ліквідності на: абсолютно ліквідні активи (не вимагають реалізації, є готовими засобами платежу); високоліквідні

активи (перетворюються на грошову масу протягом одного місяця); середньоліквідні активи (термін 1–6 місяців); низьколіквідні активи (термін більше 6 місяців); неліквідні активи (не можуть бути самостійно реалізованими, а лише у складі цілісного майнового комплексу).

За ступенем ліквідності статті активів умовно можна розподілити на чотири групи:

Перша група (A_1) – це абсолютно ліквідні активи, такі як грошові кошти та короткострокові фінансові вкладення.

Друга група (A_2) – активи, що швидко реалізуються. Це готова продукція, відвантажені товари і дебіторська заборгованість. Ліквідність таких активів є різною і залежить від низки факторів: своєчасності відвантаження продукції, оформлення банківських документів, швидкості платіжного документообороту в банках, попиту на продукцію та її конкурентоспроможності, місцезнаходження контрагентів та їх платоспроможності, умов надання комерційних кредитів покупцям, форм розрахунків тощо.

Слід зауважити, що основним компонентом цієї групи є дебіторська заборгованість. З метою підвищення ліквідності підприємство, певною мірою, може управляти активами другої групи, зокрема змінюючи строки кредитування покупців.

Третя група (A_3) – це активи, що повільно реалізуються. До них належать виробничі запаси та незавершене виробництво.

Говорячи про меншу ліквідність запасів порівняно з іншими видами оборотних активів, ми виходимо саме із сутності колообігу грошових коштів на підприємстві. Безумовно, якщо запаси сировини, матеріалів, розглядати як товар, їх ліквідність може бути надто високою [2, с. 121]. Однак, у даному випадку, запаси розглядаються як проміжний елемент технологічного процесу.

Четверта група (A_4) – це активи, що важко реалізуються. До них відносять основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові вкладення, незавершене будівництво.

Пропорція, в якій ці групи мають перебувати, визначається:

- 1) характером і сферою діяльності підприємства;
- 2) швидкістю обороту коштів підприємства;
- 3) співвідношенням оборотних і необоротних активів;
- 4) «якістю» – ступенем ліквідності поточних активів;
- 5) сумою та строковістю зобов'язань, на покриття яких призначені статті активів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яковенко Р. В. Основи теорії економіки для технічних спеціальностей : навч. посіб. Кіровоград : „Поліграф-Сервіс”, 2009. 120 с. : іл.

2. Дяків І. В., Яковенко Р. В. Фінансовий потенціал як об'єкт управління ТОВ «КАПРО ОЙЛ». *Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кропивницький, 07-08 грудня 2023 р.). / М-во освіти і науки України, Центральноукраїн. нац. техн. ун-т. Кропивницький : ЦНТУ, 2023. С. 120-122.

УДК 338:338.2

НАСЛІДКИ ВІДСУТНОСТІ КОНКУРЕНЦІЇ ДЛЯ КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Андрій ВЕРЕТА,

здобувач вищої освіти кафедри маркетингу, менеджменту та економіки Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті;

Роман ЯКОВЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки Економіко-технологічного інституту імені Роберта Ельворті

Визначено ключові відмінності командно-адміністративної економіки (на прикладі СРСР) від сучасної ринково орієнтованої економічної системи. Проаналізовано роль конкуренції в системі економічного розвитку та визначено вплив відсутності цього фактору на розпад СРСР. Проведено порівняльний аналіз економічного «розквіту» СРСР та економіки тогочасних США.

Ключові слова: конкуренція, командно-адміністративна економіка, державне директивне планування.

The key differences between the command-administrative economy (using the example of the USSR) and the modern market-oriented economic system have been identified. The role of competition in the economic development system has been analyzed, and the impact of the absence of this factor on the collapse of the USSR has been determined. A comparative analysis of the economic "prosperity" of the USSR and the economy of contemporary USA has been conducted.

Keywords: competition, command-administrative economy, state directive planning.

Унаслідок географічних, історичних та ідеологічних обставин рівень економічного розвитку в різних частинах земної кулі формувався по-різному. Таким чином у світі були сформовані 5 економічних систем, а саме: традиційна, командно-адміністративна, ринкова, змішана та перехідна. Однак основними двома наразі є ринкова (Британія, Японія, Німеччина, США) та змішаний (Китай, росія, Канада, Швеція) тип економіки.

На 21 століття ми маємо 2 основних типи економічних систем та ще 2 додаткових, які, у скорому часі, мають зникнути через свою негнучкість а також неактуальність. Однак ще 50 років тому у світі панувала ще одна система – командно-адміністративна. Головною особливістю даного типу економіки є її закритість, плановість та відсутність конкуренції. Тобто всі підприємства в країні належать державі та виробляють те, і в тих масштабах, які встановлює безпосередньо держава. Такий тип економіки має плюси, у вигляді встановлення однакового рівня цін на товари, рівність в оплаті праці, концентрація виробництва та відсутність безробіття. Однак, суттєві мінуси перебивають плюси, з яких: постійні дефіцити товарів, неконкурентна продукція, яка не має попиту на міжнародному ринку, відсутність розвитку НТП та економіки, вплив диктатури, аморальний та непотрібний кар'єрний ріст, відсутність мотивації у робітників та низька ефективність використання ресурсів.

Доволі тривалий час (майже 70 років) такий тип економічної системи існував у Радянському Союзі, де був детально втілений у життя. Саме на прикладі СРСР можна побачити наскільки негативними є наслідки панування такої системи.

Відсутність конкуренції та тотальна бюрократія не дозволили підприємствам у короткостроковому періоді перейти на інший тип економіки, коли Радянський Союз розпався, через що національну економіку частково поглинули іноземні підприємства. Також більша частина підприємств була закрита через неможливість окупити продукцію, якою зазвичай був перенасичений ринок. Після розпаду командно-адміністративної економіки була утворена нова – перехідна, яка постала на місце радянській у країнах колишнього СРСР.

Перехідний тип економіки на наших теренах виник одразу після падіння командно-адміністративної. Він характеризується лібералізацією економіки, де ціни встановлюються силою ринку, а не централізованим директивним плануванням, також відбувається приватизація підприємств та інші процеси переходу. Саме тут виникає конкуренція, яка поки-що не може тягатись з міжнародними компаніями, внаслідок неконкурентоспроможності продукції, яку виробляють національні виробники. Населення не має бажання та мотивації купувати національні товари, внаслідок їх схожості між собою та відсутності переваг перед іноземними. Однак у товарів національного виробництва все ще була досить важлива та іноді головна перевага – ціна. Найчастіше вона мала вирішальне значення для споживача, оскільки більша частина населення в країнах з перехідною економікою жили бідно. Ситуація змінилась та пішла на покращення лише на початку 2000-х років, однак економіка в багатьох країнах

пост-радянського простору залишається нестабільною, оскільки досі має перехідний характер.

Радянський Союз, зі своєю командно-адміністративною економікою, багато в чому порівнювався зі Сполученими Штатами Америки, які на момент більшої частини свого існування, а також безпосередньо під час «гонки озброєнь», мали ринкову економіку. Цей тип економіки був діаметрально протилежним до радянської, оскільки держава в ній мала лише регулюючий фактор, а не визначальний. За умов ринкової економіки існує конкуренція товаровиробників, а отже є її розвиток. Прогресивне зростання економіки було викликано декількома показниками, наприклад тим, що держава досить довго не втручалась у діяльність підприємств взагалі, через що мав місце ріст монополій та олігополій. Крім цього, також варто брати до уваги географічне розташування США – з двох боків океан, а з інших двох – дві великі країни, які не мали суттєвих конфліктів з США. Економіка була максимально захищена від фізичних потрясінь і єдине від чого вона страждала – був її розвиток (зокрема Велика депресія). В середині країни були «постійні бої» між корпораціями за споживачів, які тільки вигравали від цього, оскільки могли купити щось якісне задешево.

Ця система також мала мінуси, зокрема у вигляді значного рівня безробіття, бездомних, внаслідок чого був високий рівень криміналу. Однак, американська система національної економіки привертала увагу як біженців з інших країн, так і інвесторів, які ростили економіку ще більше. Радянський союз же не був такий привабливим для інвесторів через свою закритість та ідеологію. Звісно, СРСР скуповував іноземне обладнання та технології, однак назвати це інвестиційною діяльністю, на нашу думку, не можна.

Радянська ідеологічна специфіка перетерла сама себе, планова система керування поглинула всі ресурси, а бюрократія унеможливила виникнення приватного сектору економіки, а отже й позбавила систему розвитку, який і без того був загальмований. Після розпаду СРСР населення вже пост-радянських країн отримало тотальне безробіття, розруху та розуміння того, що більшість підприємств були неприбутковими. За фактом, саме на цьому моменті економіки багатьох держав тільки почали своє існування, внаслідок чого більша частина країн, які не були готові до таких обставин, досі живуть за межею бідності.

В США економічних колапсів майже не було, а якщо й виникали економічні проблеми, то вони були вирішені протягом декількох років. Єдине що сталось з США після розпаду СРСР, крім стрімкого економічного зростання внаслідок входу на нові ринки, це переймання певних позитивних методик ведення національної економіки СРСР.

Отже, як можна побачити з наведених прикладів, командно-адміністративна економіка має певні плюси і певні переваги навіть перед ринковою економікою, однак мінусів набагато більше. Відсутність конкуренції створює головну проблему, яка стає передумовою поступової деградації та саморуйнації цієї економічної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бардин Г. О. Проектний аналіз : підруч. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2006. 415 с.
2. Бланк І. А. Основи інвестиційного менеджменту. Київ : МП «ТЕМ», 2001. Т.1. 448 с.

УДК 657.

**ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ**

Катерина ШЕВЧЕНКО,

здобувачка першого (бакалаврського)

рівня вищої освіти,

Центральноукраїнський національний

технічний університет

Науковий керівник:

Ольга ПУГАЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аудиту, обліку та

оподаткування

Центральноукраїнський національний

технічний університет

Розглянуто вплив і можливості застосування штучного інтелекту в економічній сфері з метою оптимізації часу та уникнення помилок у роботі фахівців обліково-аналітичного спрямування, а також підкреслено ключові загрози. З'ясовано, що наразі з'явилися програми для ведення бухгалтерського обліку із застосуванням штучного інтелекту та описано їх основний функціонал та переваги і недоліки таких застосувань.

Ключові слова: *штучний інтелект, бухгалтерський облік, діджиталізація, підвищення ефективності, програмне забезпечення бухгалтерського обліку з використанням можливостей штучного інтелекту, переваги і недоліки*

Про штучний інтелект більшість людей дізналися нещодавно, він є відносно молодою галуззю, проте започаткували його появу ще у 1956 р. «Батьком» штучного інтелекту вважається Джон Маккарті, який був одним із провідних вчених у цій сфері. Протягом 1990-2020 років спостерігався стрімкий розвиток і глобалізація певних напрямків використання можливостей штучного інтелекту, що відкрило сучасну еру досліджень.

Станом на сьогодні штучний інтелект стає все більш популярним, його використовують у багатьох галузях, а до основних переваг відносять: високу точність в обробці даних; здатність аналізувати велику кількість інформації з великою швидкістю; відсутність перерв у роботі (він не допускає помилок через перевтому); можливості використання штучного інтелекту там, де небезпечно перебувати людині.

Проте, незважаючи на всю користь від використання штучного інтелекту, є певна частина людей, котрі чинять супротив з приводу його застосування у житті та роботі. Так, ще у 2014 р. Стівен Хокінг казав, що штучний інтелект може покласти край людству, оскільки «важко уявити, яку користь штучний інтелект людського рівня може принести суспільству, і так само важко уявити, наскільки він може завдати шкоди суспільству, якщо його побудувати або використовувати неправильно» [10].

Своєю популярністю штучний інтелект має віддячити появі ChatGPT, який і зробив його популярним у всьому світі. Він являє собою чат-бот з породжувальним штучним інтелектом, розроблений компанією OpenAI і представлений широкому загалу 30.11.2022 р. ChatGPT може писати коди, вірші, пісні, оповідання і навіть романи, генерувати музику, ілюстрації та багато іншого, були випадки коли штучний інтелект ставив діагнози хворим.

В економічній сфері можливості штучного інтелекту проявляються в наступному:

- автоматизація повторюваних і трудомістких завдань, звільняючи час і ресурси для більш творчої та стратегічної роботи, що може призвести до підвищення продуктивності й ефективності та до зниження витрат;
- аналіз великих обсягів даних для виявлення закономірностей і тенденцій, які людині було б важко помітити. Ця інформація може бути використана для прийняття більш обґрунтованих та ефективних рішень щодо ціноутворення, маркетингу, інвестування та інших аспектів ведення бізнесу;
- використання для навчання та розвитку навичок працівників для їх кращої відповідності потребам ринку праці. Це може допомогти людям знайти кращу роботу та підвищити свій рівень життя.

Важливо зазначити, що штучний інтелект також може мати негативний вплив на економіку, наприклад, призвести до втрати робочих місць. Тому важливо використовувати його відповідально та етично, щоб максимізувати його переваги та мінімізувати ризики. Згідно із нещодавнім дослідженням Міжнародного валютного фонду Штучний інтелект може замінити або доповнити майже 40% робочих місць у всьому світі, а також поглибити нерівність у суспільстві.

Штучний інтелект не оминув і сферу бухгалтерського обліку, оскільки може допомагати із виконанням автоматичної роботи. Зменшення часу, необхідного для виконання поставлених завдань завдяки штучному інтелекту дозволить обліково-аналітичним фахівцям приділяти більше уваги інтелектуальній, а не технічній роботі. До того ж, використання штучного інтелекту в бухгалтерії може підвищити якість обліково-інформаційного

забезпечення, оскільки помилки будуть зведені до мінімуму. Штучний інтелект може допомогти бухгалтерам у прийнятті кращих рішень, якіснішому розумінні даних і прогнозуванні майбутніх фінансових результатів.

Наразі, суб'єкти бухгалтерської діяльності, що використовують штучний інтелект є більш конкурентоспроможними. Завдяки автоматизації і діджиталізації продуктивність праці персоналу підвищується, а, оскільки штучний інтелект не має людського фактору, не втомлюється і може працювати на повну силу постійно, то його потужності можуть допомагати у викритті шахрайств та оптимізації витрат на оплату праці.

Впровадження на підприємствах використання можливостей штучного інтелекту повністю відповідає українській digital-стратегії трансформації та бачення сталого розвитку країни, проте, для досягнення успіху потрібні значні інвестиції та якісне навчання персоналу [9, с. 180].

У сфері бухгалтерського обліку використання штучного інтелекту може бути корисним за такими напрямками:

- програми зі штучним інтелектом постійно вдосконалюються, наразі він вже вміє аналізувати документи, зчитувати тексти та розпізнавати зображення. Отже, він може автоматично вводити дані з рахунків-фактур, квитанцій та інших документів у бухгалтерську систему, що зменшить вірогідність помилок і кількість часу витраченого на цю роботу;
- щоб допомогти відстежувати витрати та приймати ефективні фінансові рішення, штучний інтелект може автоматично узагальнювати, класифікувати і групувати витрати за типами, проектами або центрами виникнення;
- штучний інтелект може використовуватися для прогнозування майбутніх касових потоків, потреб у капіталі та інших фінансових показників, що дасть змогу краще планувати та управляти фінансами підприємства;
- завдяки здатності аналізу документів він частково може допомагати внутрішнім контролерам і аудиторам у формуванні фінансових звітів та розпізнаванні можливих фактів шахрайства.

Наразі у світі створено програмне забезпечення для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту. Оскільки такі програмні продукти мають свою специфіку, то їх використання потребує профільного навчання працівників для роботи у таких програмах і застосунках. Розробники обіцяють експертне обслуговування, а разом із тим мінімізацію введення даних, зменшення витрати часу на повторювані завдання, автоматичне завантаження банківських виписок, мінімізацію помилок за допомогою вторинного рівня перевірки даних, розумний аналіз та багато іншого, що залежить від конкретної програми.

Міжнародні бухгалтерські організації не стали осторонь і з початком виникнення цих застосунків почали співпрацювати із найбільш популярними серед них. Подібні застосунки використовуються для вирішення вузького кола завдань, проте з кожним роком можливості штучного інтелекту розширюються та вдосконалюються, тому в перспективі штучний інтелект зможе самостійно формувати різного роду звітність.

Дискусії стосовно впровадження застосунків на основі штучного інтелекту у роботу бухгалтерсько-аналітичних фахівців двоякі: деякі фахівці категорично проти втручання штучного інтелекту в їх роботу, спираючись на те, що він може позбавити людей робочого місця, а інші – навпаки вважають штучний інтелект перспективним і розглядають його повне впровадження, бо у міру того як штучний інтелект впроваджується у бухгалтерський облік, все більше завдань будуть автоматизовані, що призведе до покращення операцій і зниження загальних витрат. Використання штучного інтелекту у діджиталізації бухгалтерського обліку дозволить зробити його більш ефективним і продуктивним та підвищить конкурентоспроможність суб'єктів обліково-аналітичної діяльності порівняно з тими, хто не використовуватиме можливості штучного інтелекту.

Нижче розглянуто особливості двох найбільш популярних програм для діджиталізації бухгалтерського обліку із застосуванням можливостей штучного інтелекту.

Міжнародна програма для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту «Xero» до основного функціоналу якої належать: синхронізація банку із фінансами компанії в онлайн-бухгалтерії; можливість налаштування під особливості країни та підприємства задля спрощення дотримання нормативних вимог; автоматизоване виставлення рахунків і формування звітності; спрощене створення податкових декларацій у кінці звітного періоду; можливість поєднувати онлайн-формат і роботу в реальному часі в різних куточках світу різним працівникам, маючи оперативний доступ до актуальної фінансової інформації та зручне додавання коментарів, обговорення ділових і фінансових даних; можливість накопичувати витрати, керувати відпустками та надсилати рахунки у віртуальному середовищі; якісна сервісна підтримка. Стосовно цінової політики «Xero» пропонує декілька пакетів послуг програмного забезпечення: базовий (від 30 дол. США, не включає автоматичну масову звірку транзакцій і не передбачає використання кількох валют); повий зі всіма розширеннями (від 62 дол. США, включає масову звірку банківських транзакцій, використання кількох валют, аналіз короткострокових грошових потоків, збір, створення і надсилання рахунків, рахунків-фактур, квитанцій). Перевагами «Xero» є самостійне опрацювання документів та повна автоматизація і спрощення роботи обліково-

аналітичного персоналу. Основним недоліком «Xero» є те, що ця програма для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту підходить тільки для малого бізнесу, оскільки не співпрацює із середніми та великими підприємствами [6].

Міжнародна програма для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту «Quikbooks» має велику схожість із попередньою, але має суттєву перевагу через те, що її можна використовуватися не тільки для малого бізнесу. «QuickBooks» оптимізує робочі процеси, дозволяє отримати доступ до даних клієнта звідусіль, звільняє для виконання високоцінної облікової роботи. Її застосунок «QuickBooks Online Accountant» також пропонує доступ до клієнтських файлів у режимі реального часу в будь-який час і в будь-якому місці, безпечно спілкування та обмін документами, безкоштовне навчання та сервісну підтримку продуктів. Програми «QuickBooks Online» дозволяють бухгалтерам: легко контролювати вартість кожного проєкту на усіх стадіях його реалізації; відстежувати витрати на оплату праці кожного, хто працює над проєктом; моніторити вартість деталей, інструментів та інших матеріалів; робити прогнози затрат. Завдяки інтелектуальній статистиці, доступній лише за один клік, є змога завжди приймати правильні бізнес-рішення, а оперативна звітність забезпечує повний аналіз продажів у розрізі клієнтів, продукції, проєктів, місць збуту тощо. Детальна інформація надається за допомогою графічних звітів та інформаційних панелей, що відображають дані в режимі реального часу та вони забезпечують всебічне порівняння доходів і витрат [7]. Наразі різними конфігураціями «QuickBooks» користуються більше півмільйона користувачів, а цінова політика майже аналогічна із «Xero».

Отже, можна стверджувати, що діджиталізація бухгалтерського обліку має суттєві переваги, зокрема: мінімізує помилки і неточності, викликані впливом людського фактора; заощаджує час на виконання операцій з організації первинного обліку; допомагає побудувати ефективну систему обліку або відновити його після виявлення серйозних помилок або втрати документів; отримувати звіти за результатами поточної діяльності в мінімальні терміни. Все це дозволяє звільнити обліково-аналітичних фахівців від рутинних завдань та надати більше часу для складних, стратегічних завдань, при цьому, мінімізувавши ризики впливу людського фактору. Діджиталізація бухгалтерського обліку та штучний інтелект – це невід'ємні складові, що вже істотно впливають на бухгалтерську професію, а тому обліково-аналітичним фахівцям, які хочуть залишатися конкурентоспроможними і надалі, необхідно бути готовими до змін, враховувати сучасні тенденції розвитку та освоювати нові навички.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Manyika J., Lund S., Chui M., Bughin J., Woetzel L., Batra P., Ko R. & Sanghvi S. (2017). Jobs lost, jobs gained: What the future of work will mean for jobs, skills, and wages. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/jobs-lost-jobs-gained-what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages> (дата звернення: 04.04.2024)
2. Artificial intelligence. URL: <https://www.oecd.org/digital/artificial-intelligence/> (дата звернення: 04.04.2024)
3. Georgieva K. (2024). AI Will Transform the Global Economy. Let's Make Sure It Benefits Humanity. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity> (дата звернення: 04.04.2024)
4. Розвивайте свою практику за допомогою бухгалтерського програмного забезпечення Sage. URL: <https://www.sage.com/en-us/accountants/> (дата звернення: 04.04.2024)
5. Sinha K. (2021). How AI is transforming accounting and finance tasks. URL: <https://escalon.services/blog/how-ai-is-transforming-accounting-and-finance-tasks/> (дата звернення: 04.04.2024)
6. Програма для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту Xero. URL: <https://www.xero.com/pricing-plans/> (дата звернення: 04.04.2024)
7. Програма для ведення бухгалтерського обліку на основі штучного інтелекту Quikbooks. URL: <https://quickbooks.intuit.com/global/accountants-software/> (дата звернення: 04.04.2024)
8. Автоматизація бухгалтерського обліку: переваги, критерії вибору ПО, особливості впровадження. URL: <https://www.netsoft.com.ua/articles-soft/bas-news/avtomatizacija-bukhgaltjerskogo-uchjeta-prjeimushhjestva-kritjerii-vybora-po-osobjennosti-vnjedrjenijaU.html> (дата звернення: 04.04.2024)
9. Matskiv H., Smirnova I., Malikova A., Puhachenko O. & Dubinina M. (2023). The application of blockchain technology in accounting and auditing: experience of Ukraine and Kazakhstan. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 1 (48). P. 180-192.
10. Мельник Т. Починали з Маска, пограли в альтруїзм і дійшли до \$10 млрд від Microsoft. Історія OpenAI – розробника ШІ «вбивці професій». *Forbes*. 2023. 11 січня. URL: <https://forbes.ua/innovations/pochinali-z-mask-a-pograli-v-altruizm-i-diyshli-do-10-mlrd-vid-microsoft-istoriya-openai-rozrobnika-shi-vbivtsi-profesiy-11012023-11004> (дата звернення: 04.04.2024)

УДК 005.94:347.73:005.745.6

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОБОТИ З НОРМАТИВНИМИ ДОКУМЕНТАМИ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ангеліна ПАК,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини;

Олена ОСТАПЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглянуто окремі аспекти роботи з нормативними документами в підприємницькій діяльності. Наголошено на тому, що сучасне правове регулювання документування та документообігу має вирішувати питання, пов'язані з визначенням категорії "електронний документ", його типів і видів, умов надання юридичної сили, вимог до оригіналів, дублікатів і копій документів, порядку засвідчення документів (електронно-цифровий підпис), правил реєстрації, зберігання, передавання і отримання електронних документів, головних принципів юридичної відповідальності за порушення порядку їх використання, порядку доступу до електронних версій тощо.

Ключові слова: нормативні документи, підприємницька діяльність, діловодство, електронний документ, електронно-цифровий підпис.

The article examines certain aspects of working with regulatory documents in entrepreneurial activity. It emphasizes that modern legal regulation of documentation and document flow should address issues related to defining the category of "electronic document," its types and forms, conditions for granting legal force, requirements for originals, duplicates, and copies of documents, procedures for certifying documents (electronic digital signature), rules for registration, storage, transmission, and receipt of electronic documents, main principles of legal liability for violations of the order of their use, procedures for accessing electronic versions, etc.

Keywords: regulatory documents, entrepreneurial activity, document management, electronic document, electronic digital signature.

Постановка проблеми. Існуючий стан діяльності вітчизняних державних та господарських структур свідчить про необхідність удосконалення організації діловодства. Дається визнаки подекуди невисока компетентність кадрів та функціональних структур, що мають забезпечувати процеси створення документів різних видів, організації документообігу та зберігання документів в установі.

На сьогоднішній день важливим є доступ до інформаційних ресурсів і скорочення часових витрат на розв'язання задач, пов'язаних з документообігом. Саме електронний документообіг відкриває можливості для удосконалення, довготривалого збереження документів, управління електронним архівом, враховуючи процедури списання та знищення документів.

Актуальність даного дослідження також полягає у необхідності надання інформації про основи стандарту України в галузі діловодства.

Сьогодні є актуальним свідоме ставлення до питань опрацювання оптимальної моделі організації діловодства на підприємстві відповідно до чинного законодавства.

Мета статті полягає у висвітленні окремих аспектів роботи з нормативними документами в підприємницькій діяльності.

Ступінь дослідженості проблеми. Питаннями гармонізації та оптимізації організації роботи з нормативними документами в підприємницькій діяльності займалися такі провідні вітчизняні вчені як Г.В. Асєєв, Я.І. Котдієва, В.А. Блощинська та інші. Проте на сучасному етапі розвитку науки про управління багато аспектів цієї проблеми залишаються недослідженими.

Виклад основного матеріалу. Процес управління базується на підставі документаційного забезпечення, яке, у свою чергу, повинно мати нормативно-правову базу, яку можна умовно розділити на кілька груп.

Першу групу правових актів нормативної бази становлять закони, які регламентують загальні засади політики держави в галузі інформації взагалі та діловодства, зокрема.

Серед законодавчих актів України, що містять окремі терміни та їх визначення, які застосовуються в діловодстві, назвемо Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», в якому справочинство разом з архівною справою становлять єдину сферу практичної діяльності з документами. Зазначені нормативні акти стосуються загальних напрямів організації справочинства та роботи з документами, що відносяться до Національного архівного фонду та спеціалізованих архівних установ. В цьому нормативно-правовому акті можна знайти визначення понять: «діловодство», «архівний документ», «номенклатура справ», «експертиза цінності документів».

Деякі закони України наводять тлумачення певних видів службових документів («протокол», «установчий документ», «довідка про особу», «платіжне доручення» тощо).

У проекті закону (остання редакція від 10 березня 2007 року) передбачалось впровадження чітких правових засад побудови діловодства в державі з метою визначення єдиних норм створення управлінської документації та роботи зі службовими документами, що зафіксовані на папері, кіно-, відео- і фотоплівці, електронних та інших носіях, встановлення відповідальності за порушення чинного законодавства з метою запобігання втраті і несанкціонованому знищенні службових документів на підприємствах, установах і в організаціях незалежно від форми власності та організаційно-правових форм, урегулювання питань застосування української та інших мов у справочинстві.

Слід зазначити, що відсутність на теперішній час законодавчого врегулювання цих питань може призвести до безсистемного розроблення проектів нормативно-правових актів, безконтрольності в побудові системи діловодства, умисного псування, знищення, підроблення, приховання і незаконної передачі службових документів. За поданням Міністерства юстиції України розгляд цього закону було призупинено до вивчення практики застосування норм Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг». Тобто законодавче унормування процесів традиційного діловодства має ув'язуватись з реалізацією процесів електронного діловодства та електронного документообігу.

Питання створення і роботи з кадровими документами частково розглянуті в Кодексі законів про працю України, правовими – в Цивільному та Кримінальному Кодексі, бухгалтерськими – в законах України про бухгалтерський облік і так далі.

Документування звернень громадян та організування роботи з ними конкретизовані в Законі України «Про звернення громадян». Порядок роботи з конфіденційними документами, що становлять державну таємницю розглянуто в Законі України «Про державну таємницю».

Особливості роботи з електронними документами розкриваються в законах України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис» та ін. Зазначені нормативні документи та перспективні розробки зафіксовані як відповідні заходи у «Програмі впровадження електронних документів, електронного документообігу, електронного цифрового підпису, стимулювання підприємств, установ і організацій, які впроваджують електронний документообіг».

Другу групу правових актів нормативної бази становлять правові акти з діловодства, що мають міжвідомчий характер. Це насамперед:

1. Типова інструкція з діловодства у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, місцевих органах виконавчої влади (далі – Типова інструкція), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1242, яка вийшла замість Примірної, що була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1997 року № 1153 й втратила свою чинність.

Типова інструкція є важливим нормативно-правовим актом, що:

- регламентує організацію діловодства;
- установлює загальні положення організації діловодства;
- установлює вимоги до документування управлінської інформації та організації роботи з документами в установах незалежно від способу фіксації та відтворення інформації, яка міститься в документах, включаючи їх підготовку, реєстрацію, облік і контроль за виконанням.

Слід зазначити, що Постанова № 1242 зобов'язує центральні органи виконавчої влади і місцеві органи виконавчої влади у тримісячний строк розробити відповідно до Типової інструкції і затвердити за погодженням із державними архівними установами власні (індивідуальні) інструкції з діловодства й типові інструкції з діловодства для однорідних за характером діяльності підприємств, установ, організацій, що належать до сфери їх управління.

До того ж Постанова № 1242 є лише рекомендацією органам місцевого самоврядування розробити й затвердити власні інструкції з діловодства відповідно до зазначеної Типової інструкції [1, с. 34].

Зауважимо, що примірні інструкції з діловодства мають рекомендаційний характер, а типові – обов'язковий.

Таким чином, положення Типової інструкції є обов'язковими для всіх центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також для підприємств, установ і організацій, що належать до сфери управління зазначених органів влади, що, у свою чергу, не виключає можливості користування Типовою інструкцією всіма іншими юридичними особами незалежно від їх підпорядкування та форми власності.

Суб'єктам господарювання необхідно підготувати на основі зазначеної Типової інструкції, а також регламентних й національних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію власні інструкції з діловодства і ввести їх в дію наказом по своїм організаціям.

2. Інструкція про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, що затверджена Постановою КМУ від 27 листопада 1998 року №1893. Зазначену постанову необхідно брати за основу у випадку, якщо в установі наявна інформація, що

становить власність держави, їй корисна при розробці в організації внутрішньої системи захисту інформації з обмеженим доступом.

3. Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 року № 348. Вимоги цієї інструкції є обов'язковими для роботи зі зверненнями громадян навіть у тому випадку, якщо в установі взагалі не встановлено загальну систему ведення діловодства.

Окремі нормативно-правові акти також містять визначення термінів загальноділоводного характеру. Приміром, Постанова Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2007 року № 1004 «Про проведення експертизи цінності документів» тлумачить термін «експертиза цінності документів».

Третю групу нормативної бази складають різноманітні типові та примірні положення, правила та інструкції з діловодства конкретних органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, які розроблені на основі інструкцій, затверджених Кабінетом Міністрів України. Це нормативні акти, що регламентують ведення спеціального діловодства.

Сьогодні, на основі вивчення діючих у системі соціального управління законів, нормативно-правових актів, посадових інструкцій, положень та процедур прийняття управлінських рішень, виникла необхідність прийняття спеціальних нормативно-розпорядчих документів, що регулювали б порядок здійснення цього виду управлінської діяльності. У цьому документі доцільно розробити загальні вимоги до:

- системного аналізу управлінських ситуацій;
- змістовного та всебічного вивчення питань, пов'язаних з підготовкою управлінського рішення;
- організаційних форм і підготовки управлінських рішень і забезпечення їх реалізації;
- предметного і технічного розділення управлінської діяльності на різних етапах формування рішень;
- форм залучення фахівців і наукових працівників до участі у їх підготовці;
- створення обов'язкових правил документування управлінських рішень і надання їм юридичної сили [4, с. 24].

Висновки. Отже, методичну допомогу у вдосконаленні системи документаційного забезпечення державного управління і діловодства повинні надавати підрозділи Головного архівного управління, які розробляють і затверджують основні нормативні документи з відповідних питань, перевіряють і мають право вимагати від керівників організацій та установ усунення виявлених

під час перевірок недоліків, забезпечуючи таким чином сучасну нормативно-методичну базу діловодства.

Сучасне правове регулювання документування та документообігу повинно вирішувати питання, пов'язані з основними положеннями щодо: визначення поняття категорії «електронний документ», його типів і видів; умов надання юридичної сили; вимог до оригіналів, дублікатів і копій документів; порядку засвідчення документів (електронно-цифровий підпис); правил реєстрації, зберігання, передавання і отримання електронних документів з інших організацій, головних принципів юридичної відповідальності за порушення порядку їх використання, порядку доступу до електронних версій тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Банасюкевич В.Д. Новий типовий перелік. *Діловодство*. 2001. № 1. С. 32-38.
2. Блощинська В.А. Сучасне діловодство: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 319 с.
3. Карпенко О.О., Матліна М.М. Сучасне діловодство: Навчальний посібник Х.: «ХАІ», 2019. 75 с.
4. Янкова В.Ф. Нормативне забезпечення діловодства в установі, організації, на підприємстві. *Діловодство*. 2011. № 1. С. 21-25.

УДК: 331.108.1:658.3.012.23

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Віталій ШЕВЧЕНКО,

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

Науковий керівник:

Олександр ЧЕРНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри права та соціально-

економічних відносин

Центральноукраїнського інституту

розвитку людини

У статті розглянуті теоретичні аспекти адаптації працівників на підприємстві. Адаптація персоналу визначена як процес встановлення зворотного зв'язку між компанією та співробітником з метою підвищення їх професійної ефективності. Зазначено, що більшість нових співробітників, маючи професійний досвід, зазнають стресу внаслідок невизначеності. Активізація творчого потенціалу та зміцнення включеності у корпоративну культуру компанії можливі завдяки впровадженню відповідних методів та інструментів адаптації персоналу.

Ключові слова: адаптація персоналу, адаптація на робочому місці, корпоративна культура, творчий потенціал, професійна ефективність, стрес, зворотний зв'язок.

The article discusses the theoretical aspects of employee adaptation in the enterprise. Employee adaptation is defined as the process of establishing feedback between the company and the employee with the aim of increasing their professional efficiency. It is noted that the majority of new employees, despite having professional experience, experience stress due to uncertainty. Activation of creative potential and strengthening of inclusion in the company's corporate culture are possible through the implementation of appropriate methods and tools for employee adaptation.

Keywords: employee adaptation, workplace adaptation, corporate culture, creative potential, professional efficiency, stress, feedback.

Постановка проблеми. Сьогодні будь-яка організація чи підприємство прагнуть бути відкритими для всього бізнес-середовища. Це стосується як внутрішнього, так і зовнішнього оточення. Від швидкості реакції виклики цього середовища залежить конкурентоспроможність і місце над ринком. Те, наскільки швидко компанія зможе відреагувати на зміни, насамперед залежить від трудового потенціалу, компетентності персоналу підприємства, а також його внеску у розвиток виробництва.

Найважливіший чинник розвитку та функціонування виробництва – праця людини, вона є основною конкурентною перевагою у світі. Саме люди стають головним чинником успіху, а не технології та виробництво. Управління персоналом – це планування та управління людськими ресурсами організації.

Адаптація співробітників є необхідною ланкою системи управління персоналом, адже від того, як зустрінуть нового співробітника, залежать результати завдань, які ставить перед собою компанія. Будь-яка компанія зацікавлена у підвищенні конкурентоспроможності на ринку. Так як компанії прагнуть утримати персонал, проблеми найму та адаптації персоналу стають першорядними. Компанії стикаються з тим, що найм та адаптація персоналу є тривалими та дорогими процесами, тому у вирішенні цієї проблеми необхідно розробляти та впроваджувати заходи, інструменти, здатні покращити систему найму та адаптації в компанії.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти адаптації працівників на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Управління людськими ресурсами – це найважливіша складова управління виробничим підприємством. Цей підхід в управлінні персоналом визначає кожного співробітника, як ефективний ресурс, дозволяючи йому досягти задоволення від роботи. Внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства постійно змінюються, тому виникає необхідність безперервного розвитку персоналу.

Від того, як зустрінуть претендента на посаду в компанії або як приймуть нового співробітника, залежать результати завдань, які ставить перед собою компанія. Саме тому адаптація співробітників є необхідною ланкою системи управління персоналом. Кожен новий співробітник при працевлаштуванні в ту чи іншу компанію має свої потреби, цілі та норми поведінки, відповідно до яких він висуває певні вимоги до умов праці та компанії в цілому. Зіткнення позицій та вимог роботодавця та нового співробітника нерозривно пов'язане з проблемою адаптації.

В.Г. Никифорова розглядає адаптацію, як «взаємне пристосування працівника та організації, що ґрунтується на поступове входження співробітника в нові професійні, соціальні та організаційно-економічні умови праці» [4]. На

його думку, таке ефективне пристосування здатне призвести до певних соціально-економічних ефектів: зменшення нормативів виконання роботи новим співробітником і, як наслідок, скорочення стартових витрат; виникнення почуття задоволеності роботою та відносинами з колегами; включення нового працівника у спільну діяльність; ознайомлення нового співробітника з усіма своїми обов'язками, правами та правилами, цінностями корпоративної культури.

Успішність процесу взаємного пристосування чи виробничої адаптації, насамперед, залежить від цього, наскільки швидко новий співробітник прийме норми та цінності, і навіть засвоїть свою соціальну роль колективі. Найскладніше доведеться тим, хто не має трудової навички та досвіду роботи. Таким особам буде властива первинна адаптація.

Вторинна адаптація не передбачає тривалу процедуру входження працівника до компанії. Таким чином, виходячи з досвіду, посадового рівня та кваліфікації співробітників, їх можна розділити на кілька категорій:

- молоді фахівці, для яких пріоритетна професійна адаптація. З огляду на відсутність досвіду їм доводиться освоювати як особливості компанії, а й галузі загалом, тому крім професійного аспекти їм важливий організаційний;

- робочий персонал – це категорія співробітників, яка велику частину часу проводить, об'єднуючись у зміни чи бригади, тому для них важлива соціально-психологічна адаптація, щоб новий співробітник якнайшвидше освоївся в колективі;

- фахівці, для яких важливо якнайшвидше познайомитися зі специфікою роботи підрозділу та з тим, як налагоджені бізнес-процеси. З цієї причини для фахівців пріоритетною є організаційна адаптація;

- керівники середньої ланки. Для керівників середньої ланки, насамперед, необхідна підтримка безпосереднього начальника, який зможе познайомити з колективом та вказати на неформальних лідерів. Лінійному менеджеру необхідно ознайомитися як зі специфікою галузі, а й засвоїти загальноприйняті стандарти у сфері управління персоналом.

Саме з цієї причини програми адаптації лінійних керівників зазвичай відрізняються від вступного курсу для пересічних співробітників; топ-менеджери, в адаптації яких акцент робиться на звиканні колективу до керівника, а не навпаки. Перш ніж топменеджер познайомиться з колективом, службі роботи з персоналом необхідно розробити спеціальну програму адаптації [2].

Не можна сказати, що адаптація – це оволодіння фахом. Адаптація насамперед має передбачати пристосування нового співробітника до цінностей та норм поведінки, що діють у колективі. Також адаптація має сприяти встановленню відносин між новим співробітником та колективом.

Професійна адаптація передбачає освоєння трудових обов'язків, набуття професійних знань та навичок новим співробітником.

Психофізіологічна адаптація спрямовано ознайомлення співробітника з робочим простором, кабінетом, графіком роботи.

Соціально-психологічна адаптація пов'язана із соціалізацією співробітника. Це означає, що новий співробітник прагне ухвалити нові цінності, які диктує колектив. Під час соціально-психологічної адаптації співробітник знайомиться із соціальним середовищем компанії, входить у ту чи іншу соціальну роль, рольову структуру колективу.

Організаційно-адміністративна адаптація передбачає ознайомлення зі структурою компанії, пріоритетами розвитку та стратегічними цілями.

Економічна адаптація допомагає співробітнику пристосуватися до економічних умов, дозволяє ознайомитися із системою мотивації та стимулювання, заохочення та покарання.

Санітарно-гігієнічна адаптація визначається, як готовність співробітника дотримуватись вимог трудової та технологічної дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку.

Елементами позавиробничої адаптації є: адаптація до побутових умов, адаптація у період відпочинку та адаптація до позавиробничого спілкування з колегами. Усі види адаптації перебувають у постійному взаємодії, незважаючи на різницю між ними.

Успішність адаптації залежить від наявності єдиної системи адаптаційних інструментів, а також від низки інших умов:

- високого рівня роботи з виявлення професійної придатності співробітника; об'єктивності ділової оцінки персоналу;
- стабільної роботи механізму управління процесом адаптації;
- привабливості професії та престижу компанії;
- особливостей організації праці в компанії; - гнучкості системи навчання персоналу [3].

У кожній компанії розроблена своя програма адаптації, за організацію якої відповідає безпосередній начальник прийнятого працівника. Програма адаптації може бути спільною і стосуватися всієї компанії в цілому. Загальна програма дозволить співробітнику мати уявлення про компанію: тенденції її розвитку, цілі, пріоритети, традиції та норми. У рамках загальної адаптації новий співробітник зможе познайомитися із зовнішнім і внутрішнім середовищем компанії (постачальниками, потенційними клієнтами, колективом та керівництвом). Охорона праці, техніка безпеки, робота профспілки, економічні умови та умови побуту – все це також включено до загальної програми адаптації співробітника.

Висновки. Адаптація персоналу, у першу чергу, спрямована на встановлення зворотного зв'язку між компанією та співробітником. Маючи професійний досвід, більшість нових співробітників не справляються зі стресом, що породжує невизначеність. Методи та інструменти адаптації персоналу в компанії можуть суттєво активізувати творчий потенціал співробітників, що вже працюють, і посилити їх включеність у корпоративну культуру компанії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бикова А. Л. Складові ефективної адаптації персоналу. Молодий вчений. 2016. № 12.1. С. 640-646.
2. Діденко Є. О., Козуб О.В. Особливості процесу адаптації персоналу на підприємстві. Science and practice: an innovative approach: Collection of scientific articles. 2017. С. 241-246.
3. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом: Навчальний посібник. Видання друге, перероблене й доповнене. К.: Кондор. 2005. 308 с.
4. Мирошниченко Ю. В., Лобенко А. В. Адаптація персоналу: досвід зарубіжних та вітчизняних підприємств. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2015. № 1 (2). С. 27-33.
5. Никифоренко В. Г. Управління персоналом: Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене та доповнене. Одеса: Атлант. 2013. 275 с.

РОЗДІЛ 5.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ, МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ТА МЕДІАБЕЗПЕКА

УДК 342.7

ІНФОРМАЦІЙНІ ІНТЕРНЕТ-ЗАГРОЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Світлана ЄФІМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»

У статті розглянуто поняття «інтернет-загроза», охарактеризовано актуальні інформаційні загрози в інтернеті в умовах воєнного стану. Окреслено ознаки й наведено приклади інформаційних загроз. Визначено механізми захисту від них.

Ключові слова: загроза в інтернеті, інформація, воєнний стан, фейк, інтернет-шахрайство.

The article examines the concept of "internet threat" and characterizes current informational threats on the internet in conditions of martial law. It outlines the signs and provides examples of informational threats. Mechanisms for protection against them are identified.

Keywords: internet threat, information, martial law, fake, internet fraud.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану інформаційне поле інтернет-мережі слугує помічником у поширенні інформаційної зброї на інформаційному фронті. Так, в рамках російсько-української війни вмілими маніпуляторами генерується неправдива інформація, яка сприяє формуванню в суспільстві хибних суджень та дій. Сприйняте на віру неправдиве, маніпулятивне

інформаційне наповнення вебсторінок, може становити загрозу фізичному, психічному, соціальному й матеріальному благополуччю споживачів інформації.

Загроза в інтернеті – це імовірність завдання збитків, заподіяних здоров'ю людини та (або) її майну внаслідок користування Інтернетом [5, с.7]. У свою чергу, *здоров'я* – це стан повного *фізичного, психічного та соціального благополуччя*, а не лише відсутність хвороб або фізичних дефектів [4].

На сьогодні найактуальнішими загрозами в інтернеті є небезпечний контент, булінг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, небезпечне спілкування онлайн, взаємодія онлайн з російськими військовими, інтернет-шахрайство, фейкова інформація. Кожен користувач інтернет-мережі може не лише стати жертвою тієї чи іншої інтернет-загрози, а й своїми діями становити потенційну загрозу для інших та для країни в цілому.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Питання класифікації інтернет-загроз, їх вплив на здоров'я та матеріальне благополуччя людини, формування базових компетенцій безпечної поведінки в інтернеті та механізми звернення про допомогу й захист від інтернет-загроз досліджено в працях О.О.Бабкової, О.О.Барліт, О.В.Барни, В.В.Ворожбіт-горбатюк, О.А.Габорець, П.П.Грабовського, О.В.Кравченко, Є.В.Мелешко, С.І.Подмазіна, С.А.Пойди, Л.Л.Фамілярської, О.О.Черних, О.Г.Юшкевич та інших науковців. Зокрема, фейк як інструмент інформаційної війни проти України досліджують у наукових працях Р.С.Зінчук, О.П.Невельська-Гордєєва, О.А.Саприкін, Н.М.Шульська та інші. Правове регулювання інформаційної безпеки громадянина під час дії воєнного стану є об'єктом наукових досліджень таких вчених: І.І.Залевська, О.М.Капля, К.Й.Пугачевська, Д.В.Смотрич, О.Г.Турченко, Г.І.Удренас, О.Г.Ярема та інших.

Командою інформаційно-освітньої кампанії #stop_сехтинг для підлітків та дорослих створено та наповнено навчально-методичними матеріалами з безпеки в інтернеті сайт, YouTube-канал, сторінки в соціальних мережах (TikTok, Instagram, Facebook) та чат-боти в месенджерах (Viber, Telegram). Зокрема, кампанією розроблено брошури та цикл уроків з теми «(Не)безпека в час війни» для учнів 1-4, 5-8, 9-11 класів. Центром протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України розроблено ряд навчально-методичних ресурсів з проблеми інтернет-загроз в умовах воєнного стану (навчальний мультсеріал «Доброчесність онлайн», «Рекомендації для проведення уроків у 7-11 класах») та спільноту у Viber. На порталі Дія.Освіта розміщено освітні серіали, гайди, тести, симулятори з тематики «Онлайн-безпеки», «Кібербезпеки», «Медіаграмотності». Кафедрою інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя

Сухомлинського» створено сайт «Безпека дітей в Інтернеті: попередження, освіта, взаємодія», де розміщено інформацію про сутність актуальних інтернет-загроз, механізми звернення про допомогу й захист від загроз в Інтернеті (номери телефонів гарячих ліній, покрокові інструкції щодо дії керівників та педагогів закладів освіти, здобувачів освіти та їх батьків у ситуаціях виникнення інтернет-загрози). Також сайт містить відсортовані за віковими категоріями здобувачів освіти навчально-методичні кейси, розроблені автором статті, а також командами платформи цифрової освіти ДІА, ГО «МІНЗМІН», CRDF Global спільно із партнерами ГО «Смарт освіта», дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, інформаційно-освітньої кампанії #stop_сехтинг тощо за підтримки Міністерства освіти і науки України, Міністерства цифрової трансформації України, Уповноваженого Президента України з прав дитини, офісу Добročесності Національного агентства з питань запобігання корупції, Центру протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, Служби Безпеки України, кіберполіції. Складовими кейсів є посібники й брошури з правилами безпечного Інтернету, детальними інструкціями щодо дії в тій чи іншій небезпечній онлайн-ситуації, освітні серіали, навчальні курси, ігри, вправи, вебквести, відеоматеріали та готові до використання розробки уроків, виховних годин, тренінгів з відповідним методичним супроводом. На особливу увагу заслуговує навчально-методичний кейс «Інтернет-безпека під час війни», який містить розробки уроків, буклети, відеоматеріали та вебквест з окресленої проблеми дослідження.

Ціль статті – здійснити характеристику окремих актуальних в умовах воєнного стану інформаційних інтернет-загроз, окреслити механізми захисту від них.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах воєнного стану в інформаційному просторі особливої актуальності набула така інтернет-загроза як фейкова інформація.

Фейкова інформація – неповна, спотворена чи неправдива інформація, подана за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із метою поширення паніки, дезорієнтації, зниження здатності критично оцінювати ситуацію, формування певних думок та рішень з подальшим зловживанням ними для досягнення злочинних цілей маніпулятора [1, с. 6]. В рамках російсько-української війни така інформація слугує ефективною зброєю на інформаційному фронті. Прикладами фейкової інформації є інструменти інформаційної маніпуляції російської пропаганди, неправдиві/напівправдиві новини про ситуацію в країні та за кордоном, оголошення про отримання допомоги чи прохання про надання допомоги військовим/потерпілим тощо. *Фейк зустрічається в таких формах подачі інформації:*

- ✓ «пропаганда» (інформація, спрямована на поширення в суспільстві соціально-політичних та інших знань з метою їх втілення у суспільну свідомість на користь певної спільної справи чи громадської позиції);
- ✓ «упереджена новина» (інформація, яка полягає в однобічному трактуванні, оцінці й суб'єктивній інтерпретації події);
- ✓ «сатира» (інформація, яка підсилює упередження, помилки та недоліки об'єкту для того, щоб споживачі інформації звернули на них увагу);
- ✓ «інформаційний сендвіч» (інформація, в якій чергується правда з вигадкою);
- ✓ «клікбейт» (інформація, заголовок якої надто привабливий та провокує до натискання);
- ✓ «підміна понять» (інформація, в якій «чорне» подається як «біле» і навпаки);
- ✓ «інсайд» або «злив» (інформація, яка подається як розкрита таємниця);
- ✓ «чутка» (дезінформаційне повідомлення у вигляді «авторитетної експертної думки», звістки від сусідів, колег, пасажирів у транспорті, очевидців події, «знаючих осіб»);
- ✓ «неохайна журналістика» (неправильне оперування статистичними даними й дослідженнями, неправильний переклад іноземного джерела тощо);
- ✓ «теорія змови» (теорія, що пояснює певну політичну/суспільну/історичну подію як результат таємної змови групи впливових людей чи організацій).

Фейкова інформація може поширюватись в текстовому, графічному, аудіо- чи відео- форматах. Аби не стати жертвою фейку, варто завжди *критично аналізувати будь-яку інформацію*. А саме:

- здійснювати пошук підтвердження правдивості інформації у першоджерелах;
- перевіряти наявність ідентичної інформації у кількох незалежних авторитетних джерелах (ЗМІ);
- перевіряти автентичність фото й відеоматеріалів за допомогою інструментів фактчекінгу (перевірки фактів): Google Image Search, TinEye, FotoForensics, EXIF data, Youtube DataViewer тощо;
- дізнаватись та порівнювати думки всіх сторін конфлікту;
- звертати увагу на те, хто є автором інформації та кому належить видання;
- замислюватись над тим, з якою метою поширюють цю інформацію;
- звертати увагу на наявність/відсутність ознак фейку в інформації.

Ознаки фейкової інформації:

- ✓ маніпулятивний заголовок з використанням знаків оклику, CAPS LOCK, яскравих кольорів шрифту чи тла шрифту, зображення впливових осіб,

попередження про шокуючий зміст повідомлення, прохання зробити максимальний репост, терміново переглянути (доки пост/відео не видалили), заголовок не відповідає новині або є надміру емоційним;

- ✓ емоційність змісту повідомлення, акцент на емоціях провини/жалю/злості/страху, емоційне накручування в матеріалі, вживання слів, що викликають позитивні або негативні емоції, навішування ярликів («фашисти», «хунта» тощо), поширення стереотипів («ні для кого не секрет», «всім відомо» тощо), додавання емоджі від автора посту, що спрямовують емоційну сферу читача в потрібне маніпулятору русло;
- ✓ однобоке (не нейтральне) подання фактів, суб'єктивна думка чи оцінка подана як факт, використання оціночних суджень («нахабно заявив», «щиро запевнив», «підозріло»);
- ✓ загальність означеної в інформаційному повідомленні події, відсутність прив'язки до часу, місцевості тощо (наприклад, «в області», «вчора», «завтра», «нещодавно», «наразі»);
- ✓ відсутнє або розмите джерело інформації (наприклад, «знайомі волонтери», «казали», «подейкують», «думка експерта», «підтверджено очевидцями», «100% інфа»), посилення на підозрілі або маловідомі джерела інформації, замість посилення на офіційне джерело інформації (Президент, представники уряду, СБУ, ГУР, ДБР, ЗСУ, ДСНС та інші), – скріншот відповідної сторінки;
- ✓ текст інформаційного повідомлення перекладено автоматичним перекладачем (багато російнізмів, неправильно вжиті форми слів, помилки);
- ✓ аудіоповідомлення яскравого емоційного забарвлення від невідомого автора, що поширюється в соцмережах та месенджерах та викликає відчуття страху, тривоги, паніки, дезорієнтації;
- ✓ зображення містить допрацьовані елементи, простежується участь ІІІ в його генерації;
- ✓ відео з мерехтінням, нечіткими, розмитими контурами обличчя людей, що на ньому зображені, неспівпадіння міміки зі словами, помітний монтаж відео.

Наведемо приклади фейкової інформації. Приклад фейкового відео, створеного за допомогою технології deepfake: <https://www.tiktok.com/@uadj0stin/video/7075832747075308805>. У відеоматеріалі чітко простежується мерехтіння, неспівпадіння міміки зі словами, контурів та кольору обличчя з тілом Президента України, підроблений голос.

На рисунку 1 наведено приклади фейків, які було створено й поширено в рамках шахрайської схеми. *Інтернет-шахрайство* – нанесення збитків

матеріальному благополуччю інтернет-користувача шляхом незаконних операцій, заволодіння конфіденційної інформації, обману чи зловживання довірою з використанням інформаційно-комунікаційних технологій [1, с. 6].

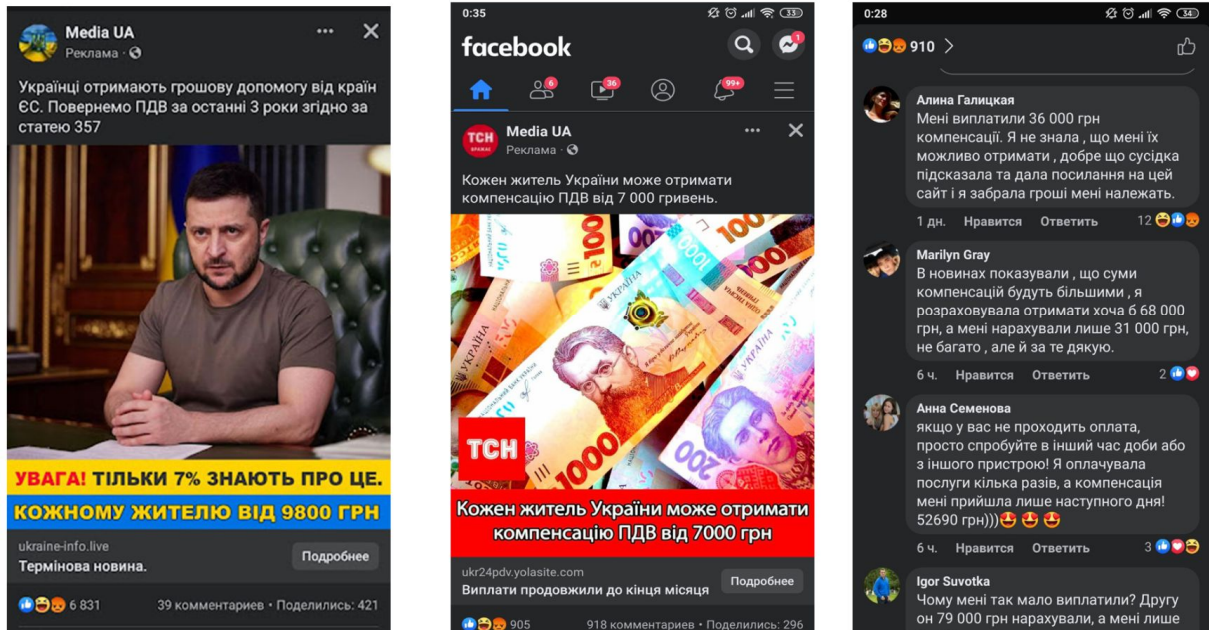

Рисунок 1 – Знімки екрану, на яких відображено приклади фейків, створених та поширених інтернет-шахраями в соціальній мережі Facebook

Заголовок інформаційного повідомлення містить наступні ознаки фейку: маніпулятивний заголовок з використанням знаків оклику, CAPS LOCK, яскравих кольорів шрифту та тла шрифту, зображення Президента України, зображення грошей, попередження про незначну кількість обізнаних в цій шокуючій новині, заклик до рішучих дій (щоб встигнути, щоб на всіх вистачило). Інтернет-шахраями використано назву й логотип відомого ЗМІ. Споживач цієї інформації може сприйняти її на віру за рахунок виключно позитивних коментарів (третій скриншот). Але коментарі ні в якому разі не можуть бути чинником підтвердження правдивості інформації, що містить допис. Коментарі під дописами можуть залишати інтернет-злочинці чи боти з фейкових облікових записів. Фейкова сторінка в соціальній мережі зазвичай має закритий доступ, нуль чи мінімум підписників (підписниками є такі ж фейкові облікові записи), нуль публікацій чи публікації виключно у форматі репостів, що наповнили сторінку за день-два до поширення інформації, для коментування якої було створено цей обліковий запис, рис. 2.

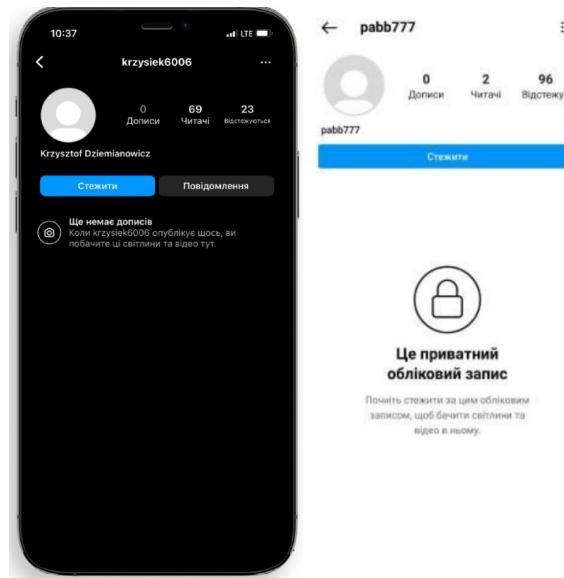

Рисунок 2 – Знімки екрану, на яких відображено приклади фейкових сторінок в соціальній мережі Instagram

З метою збагачення за рахунок інших, інтернет-шахраями від імені справжньої людини створюються й наповнюються фейкові сторінки. На цих сторінках злочинці розміщують справжні світлини постраждалих від обстрілів людей (дітей, військових ЗСУ тощо), закріплюють номери банківських карток та просять про допомогу від імені волонтерів чи близьких постраждалих. Часто фейкові прохання про допомогу можна зустріти в якості репостів, що поширюються в соціальних мережах, чи повідомлень в месенджерах. Тому слід бути максимально обачними у реалізації бажання допомогти іншим: використовувати офіційні джерела надання допомоги (наприклад, через Приват24, «Дія»), надсилати особисто лише тим, кого знаємо в реальному житті, після уточнення інформації у адресанта інформації.

Фейкову інформацію інтернет-шахраї також можуть поширювати зі зламаного облікового запису, рис. 3.

Аби захистити свій профіль від зламу, варто встановити двофакторну аутентифікацію в обліковому записі Google, Facebook, Instagram, TikTok, Telegram, Viber тощо.

Перевіряти інформацію, яка викликає сумніви, на точність та правдивість громадяни України можуть за допомогою фактчек-боту «Перевірка» (@perevir_bot) в Телеграм та Viber. Надіслати боту будь-яку новину можна в текстовому, аудіо-, відео- форматі, форматі зображення, скриншоту сторінки в соціальній мережі/месенджері, посилання на допис. Протягом 24 годин користувач дізнається, чи варто довіряти цій інформації. Також бот пропонує тести для визначення рівня розвитку власного критичного мислення та добірку актуальних фейків зі спростуваннями, яка постійно оновлюється, рис.4.

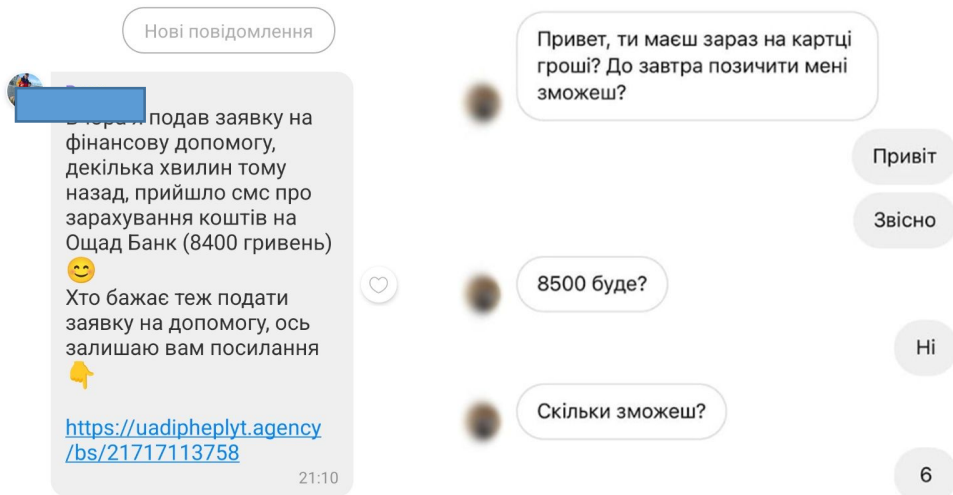
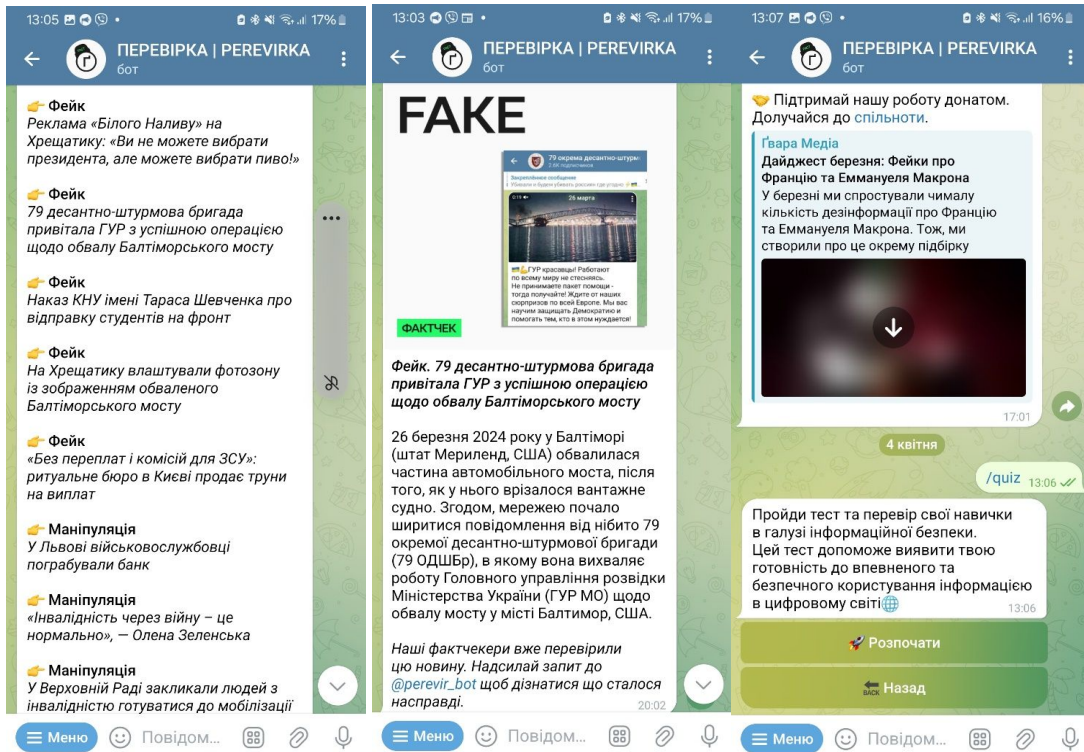

Рисунок 3 – Знімки екрану, на яких відображено приклади поширення інтернет-шахраями фейкової інформації зі зламаного облікового запису

Рисунок 4 – Знімки екрану, на яких відображено фрагменти змістового наповнення фактчек-боту «Перевірка»

Також Департаментом кіберполіції України створено та підтримується проєкт «БРАМА», спрямований на захист медіа простору від інтернет-шахрайства, російської пропаганди, протиправного та забороненого контенту в

інформаційному просторі, а також на блокування каналів поширення дезінформації, покращення медіа-грамотності українців, зменшення впливу пропаганди на суспільство та популяризацію безпечного поведіння в мережі інтернет. Кожен свідомий громадян України може допомогти проекту, повідомивши чат-боту BRAMA (@stopdrugsbot) в Телеграм про потенційно протиправний контент в інформаційному просторі чи канал поширення дезінформації.

Висновки. Перш ніж створювати власний контент, сприймати чи репостити інформацію в інтернеті, слід переконатись в її достовірності за допомогою активізації власного критичного мислення, інструментів фактчекінгу чи фактчек-боту «Перевірка». Не варто поширювати інформацію, яка не опублікована та не підтверджена офіційними джерелами (Президент, представники уряду, СБУ, ГУР, ДБР, ЗСУ, ДСНС та інші). Якщо ж користувачеві соціальної мережі/месенджеру стало відомо, що інформація, яка ним була поширена напередодні, є фейковою, варто видалити неправдивий пост/репост чи сторіз та/або повідомити своїм підписникам про спростування інформації, яку допис чи сторіз містили. На фейковий допис слід поскаржитись, обравши відповідну опцію в соціальній мережі/месенджері чи звернувшись до чат-боту BRAMA.

Слід завжди пам'ятати про те, що інформаційне поле інтернет-мережі – місце, в якому, з одного боку, на нас може чатувати та чи інша загроза в інтернеті, зокрема, фейкова інформація й інтернет-шахрайство, а з іншого боку – ми самі можемо через власну неуважність чи навмисне спричинити потенційну небезпеку для інших користувачів інтернет-мережі. Від внеску кожного з нас залежить, наскільки безпечним може бути інформаційне поле, що нас оточує.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єфіменко С.М. Організаційно-педагогічні умови формування навичок безпечної поведінки школярів в Інтернеті : навчально-методичний посібник. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 46 с.

2. Світлана Єфіменко, Олександр Колтунов. Інформаційна безпека дітей під час війни. Незламне прагнення до волі. Інформаційно-методичні матеріали для проведення Дня знань та Першого уроку в 2022/2023 навчальному році /укладачі: Юлія ФЕДОРОВА, Сергій ПЛЯКА. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2022. 184 с. (С.149-164)

3. Навчальний мультсеріал «Доброчесність онлайн». НАЗК НАСР : youtube-канал. URL: <https://youtube.com/playlist?list=PLQCyS3bbFoFfXe8AUzgGodw8SOMiEO2Ep>.

4. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004> (дата звернення: 04.04.2024 р.).

5. Черних О.О. Онлайн: навч.-метод. посібн. К.: ВАІТЕ, 2020. 108 с.

УДК 302.224:355.011.8:659.3

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ВИМОГА ЧАСУ ЧИ МОДНИЙ ТРЕНД?

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті досліджується медіаграмотність як ключовий елемент інформаційного суспільства. У сучасному інформаційному суспільстві такі поняття як медіаосвіта та медіаграмотність є основними для отримання та розуміння інформації, для протистояння дезінформації, особливо в період війни.

Ключові слова: медіаграмотність, медіаосвіта, інформаційне суспільство, гібридна війна, інформаційна війна, інформація, дезінформація.

The article explores media literacy as a key element of an information society. In today's information society, concepts such as media education and media literacy are essential for obtaining and understanding information, for combating misinformation, especially during times of war.

Keywords: media literacy, media education, information society, hybrid warfare, information warfare, information, misinformation.

Актуальність дослідження. Сьогодні в умовах жорстокої війни, розв'язаної росією проти України, інформаційний простір переповнений ворожою пропагандою, фейками та маніпуляціями. Повномасштабне вторгнення рф на територію України відбувається в двох площинах: на полі бою та на інформаційному фронті, тому інформаційне протиборство переросло в інформаційну війну. Це робить медіаграмотність – вміння критично аналізувати медіаконтент та відрізнити правду від брехні – надзвичайно важливою складовою українського суспільства.

Зростає потреба в інформаційній та психологічній стійкості аудиторії. Суспільство повинно вміти протистояти дезінформації та не піддаватися на провокації ворожих медіа.

Розуміння та глибокий аналіз медіаконтенту, його критична оцінка – ключові навички, які допоможуть українському суспільству протистояти дезінформації ворожих ЗМІ.

Сьогодні як ніколи важливо, щоб українська аудиторія мала стійкість до інформаційних та психологічних атак, адже саме від цього залежить здатність українського суспільства протистояти ворогу.

Метою дослідження є обґрунтування вироблення та дотримання засад медіаграмотності як технології протистояння інформаційній війні.

Стан дослідження проблеми. Питання інформаційної зброї та інформаційного впливу на свідомість людей та суспільні орієнтири не є новим. Багато дослідників вже вивчали механізми впливу інформації на людину та соціум. Проте, з часом ці механізми трансформуються, адже сфера масової комунікації динамічно розвивається. Це зумовлює появу нових аспектів, які потребують дослідження, виявлення, систематизації та поширення в суспільстві.

Аналіз останніх публікацій доводить, що питання медіаграмотності та інформаційного впливу не є новим, оскільки розглядаються в дослідженнях як вітчизняних, так і закордонних науковців. Питання впливу мас-медіа, масової інформації на аудиторію досліджували В. Лизанчук, А. Москаленко, В. Різун, В. Бондаренко, Г. Перепилиця, О. Литвиненко та ін.

Сутність та зміст поняття «медіаграмотність» тлумачили у своїх працях наступні вчені: М. Тимошик, Г. Онкович, І. Слісаренко, В. Шкляр, В. Шпорлюк, Л. Шультман, В. Пугач, Н. Іллік, Б. Потятник та ін.

Особливого значення набувають сучасні дослідження з тематики медіаосвіти та медіаграмотності: Н. Габор, С. Квіт, В. Різун, Л. Павлюк, Б. Потятиник, І. Михайлін, Л. Саєнкова.

Проте, питання медіаграмотності на сьогодні остаточно не досліджено, скільки воно набуло нового бачення в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Гібридна війна, яка розпочата росією проти України призвела до того, що українське суспільство переповнене інформацією різного типу та напрямку, яку по-різному подають мас-медіа.

Необмежені можливості ЗМІ у висвітленні подій призвели до трансформації інформаційного (зокрема, маніпуляційного) впливу на суспільство. «Якщо у минулому інформація носила суто інформаційний характер, то на сьогодні вона набула рис незалежної інформаційної зброї (що яскраво демонструють нам події починаючи з 2014 року війни Російської Федерації проти України)» [3, с. 75].

Оскільки військові дії не завжди висвітлюються засобами масової інформації правдиво, а часто супроводжуються неправдивою інформацією, пропагандою та ізоляцією суспільства від правдивої інформації. Тому сьогодні інформація виступає потужною зброєю в процесі ведення війни (традиційної, інформаційної та гібридної тощо), саме тому, необхідно вміти критично сприймати інформацію, аналізувати дані, відділяти правду від брехні, критично

мислити при споживанні всіх інформаційних потоків, тобто мати медійну грамотність, бути медіаграмотним.

Термін медіаграмотність нині має не одне тлумачення, найбільш поширеними серед цих визначень є наступні, згідно з якими медіаграмотність або медійна грамотність – «рівень медіакультури, досягнений медіаосвітою, що стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, відділяти реальність від її віртуальної симуляції – розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [5, с.59]. Дослідження С.Бойко про медіаграмотність тлумачать поняття медіаграмотності як «процес підготовки людини, що володіє розвиненою здатністю до сприйняття, створенню, аналізу, оцінці медіатекстів, до розуміння соціокультурного та політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі, кодових і репрезентаційних систем, використовуваних медіа; життя такої людини в суспільстві і світі пов'язані з громадянською відповідальністю» [1, с.20]. Дослідниця Катерина Трима трактує медіаграмотність як «сукупність знань, навичок та вмінь, які дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення, розуміти й аналізувати складні процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив. Від міри володіння навичками та знаннями з медіаграмотності залежить те, наскільки критично та неупереджено індивід оцінює інформацію професійного та особистого характеру, осмислює її, «переробляє» власні думки в конкретні рішення та дії» [4, с. 144].

Отже, медіаграмотність – це здатність конкретної людини, цілого суспільства аналізувати, критично оцінювати інформацію, різні типи медіа та повідомлення, які надходять із зовнішніх джерел. розуміти й аналізувати процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив на свідомість.

Виходячи із усіх наведених та сформульованих визначень, для українського сьогодення актуальним, як ніколи, є питання: медіаграмотність під час війни – вимога часу чи модний тренд? І відповідно насущними є наступні питання: яким ефективно інтегрувати медіаграмотність як інформаційний інструмент під час воєнного конфлікту; як підвищити рівень медіаграмотності серед населення України; які виклики й можливості виникають у використанні медіаграмотності як інформаційної зброї цифрової епохи; які можливі наслідки має недостатній рівень медіаосвіти та медіаграмотності на українське суспільство та національну безпеку під час воєнного конфлікту?

Відповіді на ці та інші актуальні питання, пов'язані з медіаграмотністю під час воєнного конфлікту допоможе українському суспільству усвідомити той факт, що медіаграмотність дає можливість розширити вміння та знання щодо аналізу

інформації; допомагає аналізувати та критично мислити, визначати джерело тексту та підтекст, якій містить інформація (політичний, соціальний тощо), інтерпретувати інформаційні повідомлення, здійснювати відбір інформації, виходячи із достовірних каналів поширення, змісту самої інформації і т.д.

Дослідники Юрій Горбань та Оксана Олійник у статті «Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни» окреслюють основні теорії медіаграмотності:

1. Теорія активної аудиторії. За Н. Карпентьєром, ця теорія висуває ідею, що глядачі та читачі активно сприймають медійний контент і мають власні стратегії для розуміння та інтерпретації інформації. Учасники можуть обговорювати та аналізувати медійний контент у соціальних мережах, створюючи власні тлумачення подій згідно зі своїм життєвим досвідом та переконаннями.

2. Теорія критичного мислення. Згідно з Дж. Мун, ця теорія підкреслює важливість розвитку критичного мислення для аналізу та оцінки медійних повідомлень, що допомагає виявляти маніпуляції та фейки. Йдеться про здатність аналізувати не лише зміст медійного контенту, але й розуміти, як він може бути спотворений чи маніпульований для досягнення певних цілей.

3. Теорія контекстуалізованої грамотності. Т. Бейкер та Ф. Велтер підкреслюють, що для ефективної інтерпретації інформації важливо розуміти контекст, у якому поширюється медійний контент. В зазначеному підході йдеться про вміння розрізняти інформацію, яка подається в соціальних мережах, і ту, яка надходить від авторитетних джерел під час пошуку новин [2, с. 199]

Отже, виходячи з вищезазначеного, медіаграмотність – необхідна складова сучасного українського суспільства, оскільки допомагає розуміти сутність та специфіку одержаної інформації, відрізнити правдиву інформацію від неправдивої чи фейкової. Саме медіаграмотність виступає ключовим критерієм, який показує здатність людини до вміння орієнтуватися в хаотичному потоці інформації, протистояти дезінформації.

Дезінформація – неправильна, неправдива або маніпулятивна інформація зі злочинними намірами та регулярним поширенням. Основними ознаками якої є: акцентуація на значущості; неправдивий характер даних; вибіркоче створення чи подання даних; спрямоване поширення даних з метою маніпуляції; вплив на громадську думку; завдання шкоди суспільству; спрямованість на конкретних осіб.

Під час війни російська кампанія з дезінформації ґрунтується на використанні таких методів: спотворення фактів; брехня; провокації, дискредитація українського війська, українського керівництва; часткове або повне відхилення інформації від дійсності; спотворення історичних подій тощо.

Не менш важливим складником цієї дезінформації українського суспільства є висока потужність ресурсів, широка мережа каналів поширення інформації, які дають змогу пропагандистам ефективно діяти в інфопросторі.

Дезінформація українського суспільства російськими мас-медіа є результатом певної стратегії, яка полягає в деморалізації українців, поширення розбрату між суспільством та урядом, між Україною та її західними партнерами, в виправданні позиції РФ у загарбницькій війні в Україні.

Щоб протистояти дезінформації, українському суспільству особливо під час війни потрібно бути медіа грамотним: важливо вміти фільтрувати інформацію, що надходить з різних джерел, оскільки від цього залежить і безпека самої людини, і безпека всієї країни, потрібно перевіряти інформацію на достовірність, читати новини тільки з перевірених сайтів та не розповсюджувати неперевірену інформацію. Важливим складником формування медіаграмотності також є велика кількість освітніх програм, інформаційних кампаній, тренінгів та семінарів з медіаграмотності, онлайн-ресурсів, електронних платформ з медіа безпеки, медіаосвіти та медіаграмотності, які допомагають розібратися у великі кількості інформації.

Висновки. Таким чином, формування медіаграмотності у сучасному суспільстві передбачає виховання особистої та колективної відповідальності за споживання інформації, особливо це актуально саме у період війни, оскільки медіаграмотність – це сукупність знань, умінь і можливостей, які дозволяють людям аналізувати, критично оцінювати, розуміти процеси функціонування медіа в суспільстві, та їх вплив на нього.

Завдяки медіаграмотності споживачі інформації формують уміння відбирати, осмислювати, поширювати інформацію, протистояти дезінформації, фейкам, маніпулюванню та іншим впливам на свідомість через мас-медіа.

Отже, медіаграмотність під час війни – нагальна вимога часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко, С. Медіаграмотність як основа інформаційно-психологічної безпеки особистості в сучасних умовах. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2015. № 6. С 18-23.
2. Горбань Ю, Олійник О. Медіаграмотність як чинник захисту інформаційного простору від ворожої дезінформації в час війни. *Український інформаційний простір*. 2024. №1 (13). С. 194-205.
3. Стаднік О., Ванюшина О., Полова Н. Проблема медіаграмотності при споживанні інформації в умовах війни: соціологічний аспект. .

Епістемологічні дослідження у філософії, соціальних і політичних науках. Том 5. №1. С. 73-79

4. Трима К. Медіаграмотність як феномен сучасного суспільства. *Медіаосвіта як інструмент розвитку громадянського суспільства в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 29 листопада 2019 р., ДонДУУ).* Маріуполь: ДонДУУ, 2019. С. 144-145
5. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність: Підручник для вчителів / Перекл. з англ. С.Дьома; за загал. ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк. К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017. 319 с.

УДК 343.72

ГАЗЕТНА ЖУРНАЛІСТИКА У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗМІ
НА ПРАВОЗАХИСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Вікторія ІСУПОВА,

здобувачка фахової передвищої освіти
спеціальності «Журналістика»
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Олена КРАВЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглянуто стратегічне планування управління ЗМІ в контексті правозахисної діяльності, організаційну структуру редакцій та їх роль у підтримці прав людини, управління ресурсами, спрямоване на підтримку правозахисних проєктів, а також процеси прийняття рішень, які враховують важливість висвітлення правозахисних тем у медіа.

Ключові слова: *стратегічне планування, управління медіа, права людини, редакційна структура, управління ресурсами, проєкти з прав людини, прийняття рішень, медіа висвітлення, адвокація.*

The article examines strategic media management planning in the context of human rights advocacy. It explores the organizational structure of editorial offices and their role in supporting human rights, resource management aimed at supporting human rights projects, and decision-making processes that consider the importance of covering human rights issues in the media.

Keywords: *strategic planning, media management, human rights, editorial structure, resource management, human rights projects, decision-making, media coverage, advocacy.*

Постановка проблеми. Проблема виникає у складному балансі між новими можливостями, які приносить глобалізація ринків, і швидким розвитком технологій у порівнянні зі зростаючим рівнем конкуренції. ЗМІ, намагаючись адаптуватися до цих тенденцій, постійно модернізують свої бізнес-процеси та інфраструктуру для забезпечення конкурентоспроможності та відповідності

вимогам ринку. Однак цей швидкий розвиток впливає на здатність ЗМІ змінити свою роль у сфері прав людини. Щоб пояснити це, під тиском конкуренції та стрімкого технологічного прогресу ЗМІ зосереджуються на комерційних аспектах своєї діяльності, ігноруючи свою місію об'єктивно та неупереджено інформувати громадськість про правові проблеми та порушення прав людини.

Мета роботи – розгляд та аналіз ключових аспектів газетної журналістики у сфері прав людини: аналіз впливу ЗМІ на правозахисну діяльність

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню теми прав людини в газетній журналістиці представлено низці наукових праць. Деякі з найбільш відомих науковців, які проводили дослідження у цій області, включають: Д. Гаррісон, Д. Джонсон, Ж. Марат, К. Шендеровський, Л. Василик, М. Пірошниченко, Т. Бондаренко

Виклад основного матеріалу. Газетна журналістика у сфері прав людини це фундаментальний елемент демократичного суспільства, що відіграє критичну роль у забезпеченні та захисті прав та свобод людини. Вона інформує громадськість про порушення прав та несправедливість, а також мобілізує суспільство до дій та змін, стимулює обговорення та аналіз проблем, сприяє зміцненню правової держави та підвищенню свідомості громадян.

У контексті глобалізації та постійного розвитку технологій, роль газетної журналістики у сфері прав людини є ще більш важливою та впливовою. Засоби масової інформації, такі як газети, відіграють ключову роль у виявленні, документуванні та розкритті порушень прав людини, розповсюдженні інформації про них та сприяттві мобілізації громадськості до здійснення конкретних дій.

Одним із основних аспектів роботи газетної журналістики у сфері прав людини є виявлення та документування порушень прав людини. Журналісти ретельно досліджують ситуації, в яких порушуються права та свободи людини, здійснюють журналістське розслідування, проводять інтерв'ю з постраждалими, свідками та експертами. Їхня робота полягає в тому, щоб звернути увагу суспільства на проблеми та виклики, з якими зіштовхуються люди у різних куточках світу. Газетна журналістика виступає каналом інформації, а також як інструмент мобілізації громадськості до дій. Шляхом публікації матеріалів про порушення прав людини та несправедливість, ЗМІ змушують суспільство реагувати на ці проблеми. Вони створюють платформу для обговорення, аналізу та обґрунтування власних позицій щодо правових питань. Журналістика у цьому випадку виступає як каталізатор громадської свідомості та активної громадянської позиції [1, с.21].

Газетна журналістика зміцнює правову державу та захист прав громадян шляхом викриття корупції, політичного тиску, нетолерантності та інших форм

порушень прав людини. Важливою є і роль ЗМІ у підтримці правозахисних організацій та активістів, шляхом висвітлення їхньої діяльності та досягнень, а також висловлення громадської підтримки.

Разом зі своїми можливостями, газетна журналістика у сфері прав людини стикається з численними викликами та перешкодами. Журналісти піддаються тиску з боку влади, корпорацій або навіть злочинних угруповань, що ускладнює їхню діяльність та обмежує свободу слова. Існує загроза поширення фейкових новин та маніпуляції інформацією, що підриває довіру до ЗМІ та ускладнює розуміння справжньої ситуації з правами людини [2, с.16].

Досягнення прав людини та їхній захист не є завданням лише правозахисних організацій чи урядових структур. У цьому процесі важливу роль відіграють ЗМІ, що розкривають інформацію про порушення прав та свобод людини, створюють платформу для обговорення цих проблем та стимулюють громадян до активної участі в їх вирішенні.

Велике значення має висвітлення ситуації з правами людини в країнах, де вони систематично порушуються. ЗМІ виконують роль свого роду "оку громадськості", розкриваючи факти порушень, допомагають громадськості та міжнародній спільноті зрозуміти обсяг проблеми та створюють тиск на владу для вжиття заходів щодо її вирішення.

Газетна журналістика є інструментом зміни суспільного мислення та усвідомлення важливості прав людини. Засоби масової інформації розгортають дискусії про проблеми прав людини, відкрито висвітлюють різноманітні аспекти цієї проблематики та залучають до них увагу широкого загалу. Це допомагає формувати громадянську позицію, розвивати культуру поваги до прав та свобод кожної людини [3].

Інформаційне перенасичення та поширення фейкових новин ускладнюють сприйняття громадськістю правдивої інформації про права людини та порушення цих прав. Відсутність достовірної інформації призводить до спотворення ситуації та ускладнює прийняття об'єктивного рішення щодо захисту прав людини [4].

Важливим аспектом є аналіз впливу ЗМІ на правозахисну діяльність. Засоби масової інформації висвітлюють ситуацію з правами людини, і активно впливають на формування правозахисної агенди, реагують на виклики та проблеми, що виникають у суспільстві.

Аналіз впливу ЗМІ на правозахисну діяльність включає ретельне вивчення того, які теми та проблеми з прав людини отримують найбільше медійного відображення, як ці теми висвітлюються та аналізуються, і як це впливає на свідомість та поведінку громадськості. Зокрема, досліджують, чи стимулюють ЗМІ обговорення та реакцію на конкретні події, чи вони активно залучаються до

розгляду складних та чутливих питань прав людини, чи вони забезпечують різноманітність поглядів та позицій у висвітленні правозахисних тем.

Важливо досліджувати, як впливають та які ресурси мають ЗМІ у сфері прав людини. Наприклад, чи мають провідні медіа можливість формувати агенду та впливати на прийняття рішень влади та суспільства у питаннях прав людини. Аналізувати, як ЗМІ співпрацюють з правозахисними організаціями та активістами, а також створюють сприятливі умови для їхньої діяльності та взаємодії з громадськістю.

Необхідно також враховувати потенційні негативні аспекти впливу ЗМІ на правозахисну діяльність, такі як викривлення фактів, маніпулювання громадською думкою, або зайвий комерційний аспект, що може спричинити зниження об'єктивності та достовірності інформації [5, с.182].

Газетна журналістика у сфері прав людини є важливим інструментом, що виявляє порушення прав та свобод людини, мобілізує громадян до дій та змін, а також формує об'єктивне розуміння суспільства про важливість та потребу в захисті прав людини. Однак вона стикається з різноманітними викликами та обмеженнями, які потрібно подолати для досягнення максимального ефекту у гарантуванні та захисті прав та свобод людини.

Висновки. Для ефективного виконання своїх функцій ЗМІ було б доречно активно впроваджувати сучасні методи та інструменти управління, які сприяють оптимізації процесів розкриття та висвітлення порушень прав людини, а також сприяють мобілізації громадськості та формуванню об'єктивної громадської думки.

Серед ключових напрямків розвитку системи управління ЗМІ у сфері прав людини можна виділити:

- спрямованість на досягнення цілей розвитку та постійне вдосконалення системи управління, яка дозволяє приймати ефективні рішення у важливих питаннях прав людини.
- поліпшення організаційної структури ЗМІ для більш ефективного виконання їхніх функцій у сфері правозахисту.
- використання сучасних інформаційних технологій та інформаційних систем управління для швидкого реагування на ситуації, пов'язані з правами людини.
- залучення світового досвіду та співпраця з міжнародними партнерами для подальшого підвищення ефективності системи управління ЗМІ у сфері прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біда О. А., Блага А. Б., Мартиненко О. А., Приглушені голоси: право на свободу слова в умовах збройного конфлікту на сході України Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ., КИТ, 2015. 60 с.
2. Виртос І., Шендеровський К. Права людини та мас-медіа в Україні: *Збірник конспектів* Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. 2018. 260 с.
3. Вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини URL: https://www.miyklas.com.ua/p/gromadyanska-osvita/10-klas/svit-informatciyi-ta-mas-media-365485/vpliv-mas-media-na-formuvannia-gromadskoyi-dumki-ta-vlasnoyi-pozitciyi-1_-364216/re-ff5e2d18-db29-40a9-8882-5f8e0534109b (дата звернення: 26.03.23)
4. Гапоненко В. А. Зв'язки з громадськістю: навч. Посібник. Київ: КНЕУ, 2015. 238 с
5. Конституційний Суд України URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/431-pravo-na-informaciyu> (дата звернення: 26.03.23)
6. Кравченко О., Шестакова В. Вплив на людину засобами мас-медіа. *Актуальні питання права та соціально-економічних відносин*: Збірник наукових статей. Кропивницький: Вид-во ЦІРОЛ, 2021. С. 421-423.

УДК: 070.41:77.04

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ФОТОІЛЮСТРАЦІЙ В ГАЗЕТНИХ ВИДАННЯХ

Софія ПАРХОМЕНКО,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика»

Центральноукраїнського фахового коледжу;

Олена КРАВЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи

Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Сучасний етап розвитку журналістики бачить фотографію як невід'ємну частину будь-якої медійної платформи. У журналістиці фотографія виконує широкий спектр функцій: вона служить ілюстрацією до текстового контенту, привертає увагу читача до ключових моментів тексту та допомагає технічній команді на етапі верстки газети або будь-якого іншого видання. Фотожурналістика, хоча і є відносно молодого галуззю в журналістиці, вже має достатньо теоретичної та емпіричної бази для подальших досліджень, розвитку нових теорій та формування нових класифікаційних категорій.

Ключові слова: журналістика, фотографія, медійна платформа, ілюстрація, фотожурналістика.

The contemporary stage of journalism sees photography as an integral part of any media platform. In journalism, photography serves a wide range of functions: it serves as an illustration to textual content, draws attention to key moments in the text, and aids the technical team in the layout stage of publishing newspapers or any other publication. Photojournalism, though a relatively young field in journalism, has already amassed sufficient theoretical and empirical groundwork for further research, the development of new theories, and the formation of new classification categories.

Keywords: journalism, photography, media platform, illustration, photojournalism.

Постановка проблеми. Наше дослідження було створено з метою розкриття питання функціонування фотоілюстрацій в сучасних газетних виданнях загалом. Фотоілюстрації – розповсюджене явище, знайоме кожній

людині, що читає газети та споживає новинарну інформацію з будь-яких інших джерел, проте не кожна людина замислюється над природою їхнього походження, етапами створення та особливостями підбору знімків, що потрапляють на газетні шпальти після проходження усіх етапів підготовки.

Аналіз досліджень та публікацій. Особливості функціонування фотоілюстрацій на медійних платформах досліджували С. Шебеліст, Я. Табінський, В. Шевченко. Природу фотографічних матеріалів та їхнього використання у журналістиці досліджували О. Колосов, М. Максимович та інші.

Мета нашого дослідження – розкрити сутність фотожурналістики та її функціонування на сучасному етапі; дослідити вплив фотоілюстрацій у газетних виданнях на сприйняття інформації читачем, а також дослідити місце фотоматеріалів у створенні концепту та композиції газетного видання.

Виклад основного матеріалу. Фотоілюстрації на сьогоднішній день є основним способом візуалізації інформаційних журналістських матеріалів. До їхніх переваг можна занести відносну простоту створення, мінімізацію маніпулятивного впливу, зручність розміщення. Окрім ілюстративної функції, фотоматеріали в газетних виданнях переслідують практичну композиційну мету, створюючи в газеті ритм, акцентуючи увагу читача на виділених редактором та технічною командою моментах, допомагаючи заповнювати білий простір газети на етапі верстки.

«Документальна журналістська фотографія – це отримане за допомогою фотоапарата зображення реальних героїв і подій, не організованих фотожурналістом (автором знімка), збережене в архіві чи опубліковане без будь-яких фактичних змін після зйомки (із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій) компонування кадру і композиції, які фальсифікують чи спотворюють хід, сенс і зміст події і роль кожного учасника, який опинився в кадрі» [1]. Фактична фіксація дійсності за допомогою фотографії значно обмежує можливість для ЗМІ маніпулювати інформацією та використовувати фотоілюстрацію задля власної вигоди. Тим не менш, обмеження, пов'язані з фотографіями не унеможливають можливостей ЗМІ маніпулювати текстовим контентом та створювати оманливі трактування до певних фотознімків. Саме тому при вивчання інформації сумнівного походження чи наповнення важливо проводити факт-чекінг не тільки тексту, а й зображень за допомогою призначених для цього комп'ютерних програм та сайтів.

О. Колосов виділяє кілька основних характеристик, яким має відповідати документальна журналістська фотографія:

1. Достовірність.
2. Документальність.
3. Інформативність.

Відповідаючи цим вимогам (та низці технічних вимог, таких як формат, розмір, роздільна якість, тощо), документальна журналістська фотографія має усі шанси потрапити на фінальний етап верстки. Фотографічні матеріали в газетних виданнях можуть виступати як супроводом інформаційного матеріалу, так і самостійним жанром з мінімальними поясненням журналіста або фотожурналіста. Такі фотографії називаються фотофактами, і зазвичай не потребують глибокої аналітики, оскільки засвідчують дійсність у її первинному вигляді.

Фотожурналіст має володіти широким спектром практичних навичок для того, щоб створити якісну фотоілюстрацію. Побуває думка, що кадр, який створюється з метою розміщення в газетному виданні, має розповідати цілісну історію: саме тому надзвичайно важливо володіти знаннями художньої композиції, роботи світла у кадрі, знати про технічні нюанси роботи з камерою та на етапі створення визначати жанр фотографії, які емоції вона буде викликати у реципієнта та на які думки наштовхне. «Прес-фотографія, як незалежне фото, має на меті оперативне передання адресатові інформації про подію, яка відбувається у висвітленому в кадрі фрагменті реальності. У прес-фотографії йдеться про демонстрування правдивої ситуації без жодної ретуші, а головною темою зазвичай є те, що знаходиться на першому плані, хоча часто й тло відповідає тематиці, над якою працює фоторепортер» [2]. Не зважаючи на різноманітність жанрів фотоілюстрації в газетних виданнях, їхньою спільною метою завжди залишається висвітлення об'єктивної дійсності, події, що послугувала інформаційним приводом для створення новини.

До фотоілюстрацій, як і до текстового контенту газети, можна застосувати принцип «перевернутої піраміди», де найголовнішим і найпершим, що висвітлюється, є суть новини, а другорядно розкриваються обставини, що її супроводжують та соціальне тло. В фотоілюстрації ці аспекти сприймаються більш буквально, оскільки в фотографії поняття тла, першого та другого планів є буквально. Так, технічно правильні знімки, що повно розкривають певну історію, вибудовуються саме за правилом «перевернутої піраміди», тобто висувують на перший план подію – головних героїв, яскраву деталь, динамічне явище, в той час як тло фотографії слугує для опису обставин, за яких сталася подія, або розкриває контекст зробленого знімку. «Вивчаючи візуальні та комунікативні особливості фотоілюстрації, виявлено, що на ідейно-тематичну складову створення й використання фотозображення чи не найбільше впливають вдалі композиційні вирішення» [3]. Дослідник стверджує, що зміни у сучасному сприйнятті реципієнтом інформації чинять прямий вплив на композиційні рішення фотографів, що у висновку не тільки спрощує сприйняття текстової інформації, а й ширше розкриває її контекст, наштовхує читача на певні думки та спонукає робити власні висновки.

Динамічні фотоілюстрації сприймаються читачем краще за статичні. Причиною цього є природне бажання читача роздивлятися знімок, щоб зрозуміти контекст зображеної події та обставини, які до нього призвели. Позбавлені динаміки знімки втрачають «ефект присутності» читача на місці подій,

сповільнюють сприйняття і рідко викликають таку цікавість, як динамічні знімки. Статичність притаманна декоративним фотографіям, в той час як ілюстративні матеріали, призначені для розміщення в газетних виданнях, переслідують ціль зобразити динаміку події, рух, зачепити увагу читача достовірністю кадру, секундною затримкою на життєвих обставинах, які стали інформаційним приводом.

Дослідниця В. Шевченко наголошує, що візуалізація журналістських матеріалів повинна враховувати тематичну спрямованість інформаційного матеріалу, зважати на сферу використання, точку зору, що висвітлюється та складність питань, що розкриваються [4].

На будь-яких медійних платформах не можуть бути розміщені фотоілюстрації, що порушують чинне законодавство та загальноприйняті морально-етичні норми суспільства і журналістики в цілому. Зокрема, не можна використовувати в якості фотоілюстрацій:

1. Фотознімки, що порушують авторські права.
2. Фотознімки, отримані без згоди людей, що на них зображені.
3. Фотознімки, що дискредитують особистість, принижують її честь та гідність, здійснюють наклеп.
4. Фотознімки, що можуть образити частину суспільства та поширювати мову ворожнечі (релігійні заклики, політичні гасла, образливі висловлювання щодо етнічних, релігійних, сексуальних меншин).
5. Фотознімки, що можуть викликати неоднозначну реакцію суспільства.
6. Фотознімки, що можуть викликати негативну психологічну реакцію чутливої частини суспільства (дітей, жінок, людей, що страждають психічними захворюваннями).
7. Фотознімки, що розкривають деталі кримінального слідства і не призначаються для розкриття суспільству.

Цей список не можна вважати повним, оскільки існують окремі ситуації, що потребують детального вивчення та розкриття усіх нюансів. Головним правилом у розміщенні фотоілюстрацій є зважання на ризики, та оцінювання суспільної зацікавленості у фотографіях в порівнянні з можливим ризиком публікації.

Отже, особливості розміщення фотоілюстрацій в газетних виданнях передбачають слідкування за багатьма нюансами. Для того, щоб фотографія вийшла якісною, фотожурналіст має володіти теоретичними і практичними навичками, а також розумінням того, що можна опублікувати в газетному виданні, а що – ні. Фотоілюстрації мають широкий функціонал та чинять значний вплив на сприйняття текстової інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колосов, А. Новий погляд на жанри фотожурналістики. *Relga*. 2007. № 8. С.34-41.
2. Табінський, Я. Трансформація жанрів у фотожурналістиці: теоретичний та генологічний аспекти. *Вісн. Львів. Ун. Серія : Журналістика*. 2020. № 47. С. 77-87.
3. Табінський, Я. Візуальні концепти фотоілюстрації в медіа (на прикладі «UKRAÏNER» та «Reporters»). *Вісн. Львів. Ун. Серія : Журналістика*. 2021. № 50. С. 86-95.
4. Шевченко, В. Функціональність візуального контенту в міжкультурній комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 51. С. 298-304.

УДК 070.43:82.091.3

ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ ГАЗЕТНІ ЖАНРИ: АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПЦІЇ ТА СТРУКТУРИ

Крістіна ШУРУБІН,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика» Полтавського фахового коледжу

Олена КРАВЧЕНКО, кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті розглядається поняття жанру в аналізі художньої публіцистики. Розглянуто класифікацію художньо-публіцистичного жанрів залежно від різних ознак, а також надано основні характеристики жанрів, що використовуються у ЗМІ. Висвітлено сутність теоретичних аспектів, концепцій та структури використання жанрів в газетному просторі.

Ключові слова: жанр, публіцистика, зміст, метод, інформація, контент, жанрологія, матеріали, різновид, рекомендація, стаття, вид, джерела, структура видання, журналістика, газетні жанри.

The article examines the dissemination of the concept of genre in the analysis of artistic publicism. The classification of artistic-publicistic genre is considered based on different characteristics, and the main characteristics used in the media are provided. The essence of theoretical aspects, concepts, and structure of genre usage in the newspaper space is highlighted.

Keywords: genre, publicism, content, method, information, content, genreology, materials, variety, recommendation, article, type, sources, publication structure, journalism, newspaper genres.

Постановка проблеми: На сьогоднішній день художньо-публіцистичні жанри поєднують в собі інформаційну та літературну складові, їхня мета полягає у поєднанні літературних засобів та журналістських реалій для висловлення поглядів на суспільні й культурні явища.

Дослідження художньо-публіцистичних жанрів є актуальним у формуванні громадської думки. Аналіз та розуміння специфіки жанрів сприятиме розвитку у журналістської дійсності.

Мета дослідження: Метою дослідження є визначення структурних ознак сучасного газетного тексту як художньо-публіцистичного стилю, який активно розвивається.

Для того, щоб реалізувати мету дослідження, необхідно розв'язати наступні завдання:

по-перше, розглянути роль художньо-публіцистичних жанрів в суспільному житті;

по-друге, вивчити історію вивчення художньо-публіцистичних жанрів газети;

по-третє, охарактеризувати художньо-публіцистичні жанри;

останнє, проаналізувати функціонування художньо-публіцистичних жанрів на сторінках міської газети.

Об'єкт, предмет дослідження. Об'єктом дослідження цієї праці є газетні тексти, які відображають різноманітність художньо-публіцистичних жанрів. Предметом дослідження постає будова сучасних українських міських газетних текстів, які залежать від їх жанрового поділу, співвідношення та формальних і змістовних компонентів.

Ступінь дослідженості. Темою дослідження є сучасна наука як система журналістських жанрів. Сукупність жанрів відображає систему поглядів на світ, на людину та події. Система жанрів в українських ЗМІ змінюється дуже помітно.

Аналізуючи матеріали в художній публіцистиці, можна виокремити такі жанри:

- нарис;
- фейлетон;
- памфлет;
- есе.

Питанням взаємопроникнення елементів різних родів і жанрів займалися такі дослідники, як Т. Бовсунівська, Б. Грифцов, М. Бахтін, С. Філоненко, М. Льницький.

Учені з'ясували, що дифузія жанрів сприяє їх взаємозбагаченню, що це є об'єктивним результатом ускладнення стосунків людини з навколишнім світом, оскільки відображає зміни, що відбуваються у свідомості творця, що взаємопроникнення елементів одних жанрів у інші сприяє внутрішнім перетворенням, що відбуваються у текстах.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо постановку наукової проблеми теоретичних аспектів функціонування журналістських жанрів та їхню практичну реалізацію в ЗМІ. На цьому етапі реалізація в ЗМІ є надзвичайно актуальною та доречною. Іноді практична діяльність мас-медіа саме в жанровому утворенні стрімко випереджає теоретичні осмислення поточних процесів.

Сучасні друковані ЗМІ пропонують численні тексти, які не вкладаються в межі сталої жанрової системи та потребують ретельного вивчення, ототожнювання, віднаходження свого місця в загальній структурі. Для вирішення таких головних завдань потрібно звернути всю увагу на історичний розвиток журналістської жанрології та на її основні віхи й здобутки.

Поділ жанрів на відповідні групи значною мірою ґрунтується на відмінності та ступені складності інформації. Важливий внесок у розвиток теорії жанрів зробили журналістикознавці А.Москаленко, О.Гриценко, Г.Кривошея, В.Шкляр тощо.

Жанр – це різновид художнього твору, який виділяють за деякими сталими, повторювальними, формальними та змістовими ознаками. Жанри – це комунікативні шляхи для конкретного роду інформації. Помилково пов'язувати жанр лише з формою журналістського твору, який заклався в глибинах історії і який стабілізувався в своїх структурних ознаках. Жанр – це окреслений зміст, який «знайшов» найбільш зручну форму для свого втілення. Жанр – це формально-змістове поєднання.

А. З. Москаленко зазначив, що «жанр – це предмет формотворення матеріалу, який розкриває відображення теми». Іншими словами, жанр – тематичний, технічно сталий різновид художньої творчості та є специфічним для кожного різновиду мистецтва, який характеризуються своєрідністю зображення.

До стандарту класифікації жанрів відносять:

- об'єкт відображення;
- призначення виступу;
- масштаб охоплення дійсності, масштаб узагальнення;
- особливості літературно-стилістичних засобів.

Журналіст зобов'язаний бачити реальність очима жанру, тому що з'ясувати саму дійсність можна лише у співвідношенні з певними способами її вираження. Тож журналіст не розміщує матеріал у готову площину твору, а сам жанровий погляд призначений йому для бачення, розуміння й вибору життєвого матеріалу.

Аналіз для журналіста є важливим як в оволодінні конкретними інформаційними, художньо-публіцистичними й аналітичними жанрами, так і у висвітленні структури, її особливостей, так і в загальних поняттях жанрології.

Під жанрологією розрізняємо частину теорії журналістики та літератури, що вивчає поділ текстів на роди і жанри. Слово «жанр» запозичене в українську мову з французької, де вживається у двох значеннях: «рід» і «вид». Це започаткувало певну відсутність ясності в жанрологічній термінологічній системі, де зародилося відразу кілька понятійних рядів для позначення одних і тих самих явищ.

Жанровий різновид – це складова жанру, що виділяється на основі врахування:

- своєрідності проблемно-тематичного ядра твору,
- специфіки його естетичного пафосу,
- способу організації життєвого матеріалу.

Сьогодні вже очевидно, що журналістика, зокрема на рівні художньо-публіцистичної творчості, пов'язала в собі родові ознаки літератури. Журналістика – це як епос, розповідь про певні події та про прозу як найбільш зручну форму існування епосу. Але журналістика – це й лірика, але без образу автора та конкретної особи-оповідача. І фінальне, журналістика – це драма, бо вона не мислима без конфлікту, пошуку й відкриття суперечностей, зіткнення поглядів, думок, діалогічного викладу матеріалу у формі інтерв'ю.

Унаслідок довгого історичного розвитку в журналістиці утворилося три жанрові єдності: інформаційна, аналітична та публіцистична.

Першою такою єдністю є парадигма інформаційних жанрів, до числа яких належать замітка, звіт, репортаж, інтерв'ю. Особливістю інформаційного журналістського роду є:

- предмет новини, важливої суспільної події,
- оперативне представлення її в об'єктивному повідомленні,
- зредукованість коментарів, суб'єктивних оцінок, аналізу.

Публіцистику називають літописом сучасності, по всій своїй змістовності вона відображає поточну історію, звернену до злободенних проблем суспільства – політичних, соціальних, побутових, філософських і інших, близька до художньої літератури. Всі ці компоненти зумовили своєрідність образної системи саме художньо-публіцистичного стилю.

В рамках кожного функціонального стилю існує внутрішня диференціація: підстилі, жанрові стилі. Розмежування всіх стилів на підстилі засновано на додаткових, специфічних для кожного стилю чинниках. В принцип розділення жанрів в газетно-публіцистичному стилі включають композиційно-мовні категорії, мовні жанри та комунікативні типи мови. Газетно-публіцистичний стиль зазвичай підрозділяють на три великі групи жанрів: інформаційні, аналітичні і художньо-публіцистичні жанри.

Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що специфіка проблеми теоретичних аспектів функціонування журналістських жанрів полягає в практичній реалізації ЗМІ. Засоби масової комунікації є надзвичайно актуальними і доречними. Інколи практична діяльність мас-медіа саме в жанровому утворенні стрімко випереджає теоретичні процеси.

Висновки. Узагальнюючи інформацію про жанр як літературознавчу категорію, робимо висновок, що жанр виступає як колективно-індивідуальний регулятор складного процесу людського спілкування.

Аналізуючи підхід до жанру, можна виділити три жанрові цілісності: інформаційні, аналітичні та художньо-публіцистичні жанри. До інформаційних належать жанри, завданням яких є повідомлення про подію або явище. До цієї групи зазвичай належать замітка, репортаж, журналістський звіт та інтерв'ю. Ці жанри характеризуються оперативністю, стислістю, точністю та ясністю подачі інформації. Аналітичні жанри журналістики дають широке та докладне висвітлення фактів з їхньою оцінкою, узагальненням і коментуванням. До них належать: коментарі, кореспонденція, статті, розслідування, рецензії й огляди. Художньо-публіцистичні жанри насамперед представляють авторські враження про події чи явища, думки, роздуми стосовно тих чи інших проблем. До цих жанрів належать памфлет, нарис, есе та фейлетон.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр. Харків, 2007. 75 с.
2. Михайлин І.Л. Основи журналістики. Київ : Основа, 2011. 496 с.
3. Автор П. П. Типологія жанрів інтернет-журналістики: теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету*. 2018. № 44. С. 246-253.
4. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості: Навч. посібник. – Л. : ПАІС, 2000. – 180 с.
5. Дрешпак В.М. Жанрологія журналістських творів. Дніпро, 2021. 186 с.
6. Гаврилюк І.Л. Образні мікросистеми в журналістському тексті: специфіка функціонування. Запоріжжя, 2008. 23 с.
7. Хміль-Чуприна В. В. Жанрова палітра публіцистичних матеріалів на літературну тематику. Кременчук, 2020.

УДК: 316.77:005.591.6:65.012.7

СТРАТЕГІЯ ПОБУДОВИ КОМУНІКАЦІЇ З ПАРТНЕРАМИ

Карина СТАДНІКОВА,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Центральноукраїнського інституту розвитку людини;

Олена КРАВЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У контексті зростаючої складності бізнес-середовища та загроз, які можуть призвести до кризових ситуацій питання комунікативних стратегій розв'язання конфліктних питань в управлінні є дуже актуальним. У статті розглянуто які є стратегії побудови комунікації з партнерами, переваги «людського контакту», основних принципів збереження комунікації з партнерами, правильність написання електронних листів.

Ключові слова: стратегія, «людський контакт», написання електронного листа та презентації, вдалість партнерства, «баласт».

In the context of increasing complexity in the business environment and the threats that can lead to crisis situations, the issue of communicative strategies for resolving conflict issues in management is very relevant. The article discusses communication strategies with partners, the advantages of "human contact," the basic principles of maintaining communication with partners, and the correctness of writing emails.

Keywords: strategy, human contact, email and presentation writing, partnership effectiveness, ballast.

Постановка проблеми.

Стратегія побудови комунікації з партнерами - це динамічний процес, який потребує постійного вдосконалення. Потрібно визначитись з якою цілю комунікації, потрібно вибрати правильний канал комунікації, моніторити та коригувати стратегії, також вибрати відповідальних осіб, також враховувати

фінансування та рекламу, а також всі можливі ризики, також треба враховувати, які наслідки понесе компанія, якщо співпраця буде неефективною, або ж інтереси розбіжні, тобто компанії потрібно дивитись на декілька кроків вперед і робити декілька варіантів виходу комунікації з майбутніми партнерами, адже комунікація та співпраця компанії з партнерами є дуже важливою, тому що дає досягнення спільних цілей, великої конкурентоспроможності, знижується ризики та є доступ до отримання нових знань, а також збільшується прибуток.

Мета дослідження – дослідити і проаналізувати які є стратегії побудови комунікації з партнерами.

Аналіз останніх досліджень.

Дослідженням проведення стратегії побудови комунікації з партнерами займалися М.Опанасюк, О.Пономаренко, І. Швець, О.Авраменко, В.Базилевич, Т.Коваленко та інші науковці. Проте, незважаючи на поодинокі розвідки, тема стратегії побудови комунікації з партнерами сьогодні досліджена не в повній мірі, у зв'язку зі змінами в країні, тому потребує досконалого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Ролі, обов'язки та повноваження щодо розвитку бізнесу відрізняються від компанії до компанії або можуть виконуватися різними працівниками: маркетологами, менеджерами з продажу, керівниками чи засновниками. Часто найкращі відносини, партнерство, нові ресурси та можливості для бізнесу виникають завдяки особистим стосункам між різними членами команди: кожен може принести додаткову цінність для компанії [1].

Стратегія – це планово-управлінські рішення (ПУР) в області оптимізації маркетингових комунікацій, що дозволяють демонструвати імідж, репутацію компанії в суспільстві [2].

Для реалізації комунікативної стратегії організації потрібно створити для себе план етапів створення стратегії, наприклад записати визначення цілей компанії, вибір каналів комунікації, також обов'язково поставити відповідальних осіб, також моніторинг та корегування стратегій, бюджет.

Однак, якщо стратегія розвитку або продукт значною мірою залежить від сторонніх послуг або партнерства (наприклад, ви створюєте продукт або веб-сайт, який покладається на отримання інформації від іншої компанії, або вона використовує певну рекламну мережу як основний канал для просування продуктів), компанія повинна мати контакт зі своїми представниками або менеджерами у відповідних компаніях [1].

Переваги «людського контакту»:

По-перше, це швидке вирішення проблем, пов'язаних з певними сервісами. Замість того, щоб звертатися в службу підтримки і чекати відповіді на свій запит, ви можете швидко зв'язатися з відповідним менеджером.

По-друге, це конкурентні переваги. Компанія може дізнатися про важливі зміни, оновлення та іншу пов'язану інформацію. Якщо партнерство є взаємовигідним для обох компаній, то персональний менеджер вашого партнера є вашим союзником і безпосередньо зацікавлений у вашому успіху.

І по-третє, йдеться про мінімізацію автоматизованих помилок.

Існують основні принципи підтримки та збереження довготривалих партнерських відносин: регулярність комунікації (зберігання постійного контакту з партнерами, обговорювання нових ідей та проєктів, вивчення можливостей для спільної роботи); взаємне заохочення; дотримання умов договору (це покаже партнерам серйозність намірів про співпрацю та готовність до взаємовигідної роботи); допомога партнеру (готовність допомогти партнеру у вирішенні складних питань); пошук нових спільних проєктів; використання технологій (відео-конференції, електронна пошта, месенджери, спільні документи в хмарних сервісах – це лише декілька засобів, які допоможуть зберегти відносини на високому рівні) [4].

Перше враження на майбутнього партнера дуже важливе, тому немає потреби писати довгий лист, ніхто не любить читати електронні листи, достатньо написати максимум 5 речень, щоб почати - чітко та лаконічно [1].

1. Перше речення після привітання має чітко та цікаво описувати, чим займається компанія.

2. Наступні речення мають посилювати інформацію в першому реченні конкретними досягненнями, які створюють додатковий інтерес для читача (наприклад, список клієнтів, розмір залучених інвестицій тощо). Цей зміст слід періодично переглядати та персоналізувати відповідно до одержувача повідомлення.

3. І найголовніше на завершення: необхідно вказати конкретну пропозицію або запит до одержувача. Загальна фраза «обговорити потенційне партнерство» нікого не цікавить і не дає зрозуміти намірів. Запитання чи пропозиція мають продемонструвати розуміння бізнесу партнера та потенційних вигод для обох сторін. Будьте ввічливими: ваша пропозиція має звучати як прохання, а не як ультиматум.

Презентація у вигляді вкладення до повідомлення не перевантажує його непотрібним текстом, а й дозволяє потенційному партнеру дізнатися про організацію більше.

Під час зустрічей цей інструмент допомагає структурувати інформацію та робити більш конкретні пропозиції партнерам. Якісна презентація зніме деякі питання та підвищить рівень довіри з самого початку спілкування. Завдяки цьому з'являється можливість обговорити умови співпраці, знижки, персональний менеджмент тощо [3].

Також важливо розуміти, що великий ризик отримати стратегію, яка ніколи не буде реалізована, якщо в ній немає конкретного плану дій хоча б на найближчий квартал та визначених відповідальних. Якщо ж комунікаційна стратегія завершується конкретним переліком кроків із чітким календарним планом, а навпроти кожного пункту є прізвище відповідальної людини, – висока вірогідність того, що документ запрацює, і ця робота матиме конкретний очікуваний результат [3].

Отже, в основі міцних партнерських відносин перебуває щире спілкування та взаєморозуміння, а також в сучасному бізнесі піклуються не лише про прибуток, але й про благоустрій та добробут суспільства. Довготривалі відносини з партнерами дотримуються принципів взаємної поваги, довіри та підтримки для збереження партнерства на роки. Створення чіткого та лаконічного електронного листа, доповнений презентацією, щоб справити гарне враження на майбутніх партнерів, а також регулярне спілкування з партнерами, але не переступаючи межі нав'язливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 6 порад для розвитку бізнес-партнерств – з досвіду Genesis (18 березня 2021) URL: <https://ain.ua/ru/2021/03/18/biznes-partnerstvo-porady-genesis/> (дата звернення: 01.04.23)
2. Пономаренко О.В. Стратегія управління маркетинговими комунікаціями: монографія URL: https://stud.com.ua/67173/marketing/strategiyi_upravlinnya_marketingovimi_komunikatsiyami (дата звернення: 01.04.23)
3. Міжнародна маркетингова група (2023) URL: <https://www.marketing-ua.com/> (дата звернення: 01.04.23)
4. Ділове партнерство: як створити взаємовигідні відносини, що приносять результат? (1 березня 2023) URL: <https://nt.ua/blog/how-to-create-a-mutually-beneficial-relationship-that-brings-results> (дата звернення: 01.04.23)
5. Кравченко О., Семенчук І. Telegram канали в сучасному інформаційному просторі. *Здоров'я і суспільство в умовах війни: збірник наукових статей*. Кропивницький : ЦРПЛ, 2022. С.210-213.

УДК: 659.3:004.738.5

**ЗАХИСТ ВІД ФЕЙКІВ: АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ ПЕРЕВІРКИ
ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ В ОНЛАЙН ЗМІ ТА ГАЗЕТАХ**

Руслана ЧЕРНІКА,

здобувачка фахової передвищої освіти
спеціальності «Журналістика»
Центральноукраїнського фахового
коледжу;

Олена КРАВЧЕНКО,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглядається розповсюдження поняття «фейк» у сучасному інформаційному просторі. Розглянуто класифікацію фейків залежно від різних ознак, а також надано основні характеристики фейків, що використовуються у ЗМІ. Висвітлено сутність теоретичних аспектів використання фейків в інформаційному просторі у контексті сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: «фейк», «інформаційний простір», «неправдива», «аудиторія», «інформація».

The article examines the proliferation of the concept of "fake" in the contemporary information space. It discusses the classification of fakes based on various characteristics, as well as provides the main features of fakes used in the media. The essence of the theoretical aspects of using fakes in the information space within the context of modern information society is highlighted.

Keywords: "fake," "information space," "falsehood," "audience," "information."

Постановка проблеми: На сьогоднішній день феномен фейкових новин продовжує залишати негативний вплив у свідомості аудиторії, навіть після того, як виявлено їхню неправдивість перевірки фактів. Ця тема стає особливо актуальною у зв'язку з швидким розвитком соціальних мереж і інших онлайн-платформ, де фейки поширюються з надзвичайною швидкістю та легкістю.

Проте, не зважаючи на зусилля у боротьбі з фейками, їх вплив на суспільство залишається значним. Фейкові новини можуть спричиняти паніку, впливати на рішення людей і навіть викликати конфлікти.

Мета дослідження: розглянути теоретичні особливості застосування фейків в інформаційному просторі в умові інформаційного суспільства.

Об'єктом дослідження є стратегії для перевірки достовірної інформації в онлайн ЗМІ та газетах.

Предметом дослідження захист від фейків: аналіз стратегій перевірки достовірності інформації в онлайн ЗМІ та газетах.

Ступінь дослідженості Актуалізація та популяризація проблеми спричинило перехід поняття «фейків» з поля публіцистичного дискурсу в науковий. З наукової точки зору фейки розглядають такі галузі, як журналістика, соціологія та політологія, лінгвістика. Їхня мета полягає в тому, щоб дослідити вплив фейків на суспільство.

Виклад основного матеріалу Насамперед розпочнемо з розповсюдження поняття "фейк" у сучасному інформаційному просторі.

Серед українських дослідників питанням неправдивої інформації, зокрема фейкам, присвячені публікації І. Вільчинської, М. Кіци, І. Мудрої та ін.

При трактуванні поняття фейк науковці, що найактивніше досліджують це питання, сходиться на думці, що фейк – це брехня, неправдива інформація. Однак це не зовсім так. Погоджуємось із твердженням М. Кіци, що фейк – це не синонім до поняття «неправдива інформація».

Особливістю фейків, як зазначає дослідниця, є те, що «вигадкування, перекручування чи дезінформування відбувається націлено, позаяк неправдива інформація в деяких випадках може подаватися у ЗМІ випадково у зв'язку з халатністю журналістів, їхньою неухважністю чи банально відсутністю верифікації інформації» [4].

Французький соціолог Ж.Н. Капферер взагалі вважає чутками будь-яку інформацію, яка поширюється в суспільстві, але публічно не підтверджується і яку не спростовують офіційні джерела. Також дослідник називає чутки найстарішим інтернетмедіа [6].

На схожість чуток і сучасних фейкових новин у соціальних мережах опосередковано вказує і американський соціолог Т. Шибутані, який зазначає, що чутки завжди мають колективне походження. І навіть коли вони формуються цілеспрямовано, а не спонтанно, у їхньому поширенні бере участь велика кількість людей [8].

В сучасному інформаційному просторі, такі як, соціальні мережі, інтернет, онлайн ЗМІ та газети, є таке поняття як «фейк». Фейком називають всю

неправдиву інформацію, яка призначена обманювати людей в онлайн ЗМІ та газетах.

Термін «фейк» (англ. fake – підробка) має багато значень. В найширшому значенні це будь-яка підробка, яку хтось намагається видати за справжнє. До прикладу, всі відомі знімки НЛО вважаються фейками, проте не завжди це можливо довести. І хоча термін «фейк» в українській мові з'явився зовсім недавно, таке явище існувало й раніше і називалося «качкою». Щоправда, тоді поширювати “качки” було прерогативою журналістів, зазвичай газетярів (жовтої преси, відповідно). Зараз же запустити таку ж «качку», тільки у Інтернеті, може практично кожен. Тим фейки небезпечні і важко піддаються перевірці» [4, с. 3].

«Поняття «фейк» включає в себе ряд найрізноманітніших явищ медіасередовища: від підроблених текстів, а також фото, відео або аудіозаписів до штучно створеної згідно завдання замовника» [3].

Потрібно знати як відрізнити фейк та правдиву інформацію, тому потрібно знати основні ознаки фейку. До таких ознак входять:

1. Висвітлення тільки однієї точки зору. У перевірених виданнях зазвичай використовують кілька джерел інформації. На це варто приділяти важливу увагу, щоб не бути обманутих.

2. Відсутність підтвердження. Фейк можна визначити через відсутність підтвердження або відсутністю підтримки від інших незалежних джерел. Тому відсутність джерел інформації та посилення на анонімні джерела є ознакою фейку.

3. Гучні заголовки. Фейк часто спрямований на викликання емоцій або страху, щоб вплинути на читачів, тому щоб привернути вашу увагу, шахраї пишуть гучні заголовки. Часто ці заголовки не відповідають змісту.

4. Некоректна граматики та стиль. Помітні помилки у граматиці чи стилі мовлення можуть свідчити про неправдивість інформації та несерйозні дані джерел.

5. Спотворена інформація. Фейк може містити занадто велику кількість деталей або неправдоподібну інформацію.

Фейки є різними за формами, методами передачі, змістом, тому виникла потреба їх класифікувати. «За методом поширення фейки є: масмедійні фейки (які створюють спеціально для ЗМІ і через них поширюються) і мережеві чутки (коли поширюють чиясь видумку через соціальні мережі)» [1].

За формою: фотофейк, відеофейк і фейковий журналістський матеріал. Фейками можуть бути фотографіями, які були створені штучним інтелектом чи у фотошопі, також спланові відео для розповсюдження страху та дезінформації, і написані новини, які були вигадані.

Фейкові новини слід спростовувати і висміювати, але не поширювати. Згідно з думкою О. Покальчука, обговорення та боротьба з фейками створюють «інформаційний шум», який відволікає громадян від важливої роботи та повідомлень. Це саме те, для чого створюються фейкові новини.

Фейкову інформацію можна класифікувати за різними критеріями. Після аналізування найпоширеніших прикладів фейкових новин, було виявлено такі ознаки, які можуть служити основою для класифікації: за формою подання (текст, фото, відео, голосовий запис); за змістом (агітація, пропаганда, маніпуляція тощо); за тематикою (політичні, соціальні, світські, тощо); за призначенням для певної вікової категорії (для молоді, для зрілих людей, для пенсіонерів тощо); за джерелом інформації (від першого джерела, без джерела, невідоме джерело і т. д.).

Дещо глибшу класифікацію пропонує М. Кіца [4, с. 284]. За змістом вчена розрізняє пропаганду, маніпуляцію, агітацію тощо. Втім, вона також вважає за потрібним розрізнити фейкові матеріали за формою їх презентації. Сюди відносять фото, відео, аудіо та текстові фейки.

За тематикою автор класифікації виділяє політичні, соціальні, світські фейки, тощо. М. Кіца також поділяє фейки за призначенням для вікових категорій – для молоді, зрілих людей, пенсіонерів тощо. Втім, варто зазначити, що не всі фейки можна класифікувати за віковою категорією реципієнтів.

Отже, фейки є різними, мають багато видів та класифікацій, які легко поширюються в соціальних мережах та газетах. Варто вміти їх відрізнити за класифікаціями щоб не бути обманутим. Цільове використання фейків може мати різноманітні цілі, включаючи вплив на громадську думку, здобуття вигоди чи реалізації політичних цілей.

«Люди, які проводять більшу частину свого дня в соціальних мережах, стають дедалі апатичнішими до стомлюючої реальності, і необхідність відрізнити правду від брехні усувається» [5].

Фейкові новини у ЗМІ мають кілька основних характеристик, які допомагають їм привертати увагу та впливати на аудиторію.

По-перше, це заголовки, які шокують або викликають емоції у читачів, що збільшує їхню активність. По-друге, фейкові новини можуть бути спрямовані на викликання паніки або обурення серед аудиторії, використовуючи емоційне навантаження. По-третє, вони часто не мають достовірних джерел і фактів, що робить їх неперевіреними та недостовірними. Крім того, фейкові новини можуть бути використані для маніпулювання громадською думкою або досягнення політичних цілей.

Таким чином, фейкові новини у ЗМІ можуть завдати шкоди суспільству та довірі до ЗМІ, тому важливо бути критичним до інформації, яку ми споживаємо.

До основних характеристик фейків, які застосовуються у ЗМІ, включають:

По-перше, це вигадані події та фейкові новини вони можуть містити повністю вигадані події або факти, які не мають жодного слова в реальності.

По-друге, маніпуляція інформацією, фейкові новини можуть спотворювати інформацію або використовувати неправдиві цитати, щоб створити уявлення про подію чи особу.

По-третє, використання фото та відео монтажу, фейкові новини можуть бути підроблені монтажем фотографій або відео, щоб створити вигляд правдивості поданої інформації.

По-четверте, використання заголовків-приманок, фейкові новини часто використовують сенсаційні заголовки, щоб привернути увагу аудиторії та збільшити кількість переглядів.

Та останнє, – це швидке поширення через соцмережі, фейкові новини легко поширюються через соцмережі та стають популярними завдяки швидкому поширенню серед користувачів.

«Фейкові новини також стали популярними частково через втрату інтересу до традиції та урядових ЗМІ, оскільки люди вважають, що вони зазвичай підтримують неправдиву інформацію для досягнення політичних чи соціальних цілей» [2].

Отже, фейки мають різні характеристики, тому варто вміти запобігати їх шляхом перевірки інформації, тому що фейки можуть розповсюджувати неправдиву інформацію про суспільно важливі питання, маніпулювати громадською думкою, можуть впливати на фінансовий стан ринку і поширення шкідливих програм.

Висновки. Застосування фейків у сучасному інформаційному просторі в умовах інформаційного суспільства має важливі теоретичні аспекти. Це не лише порушує достовірність інформації, але й підриває довіру громадськості до медіа. Зокрема, необхідно розглядати механізми розпізнавання та протидії фейкам, а також акцентувати увагу на цифровій грамотності для забезпечення адекватного сприйняття інформації в інформаційному просторі.

Поняття «фейк» в інформаційному просторі визначається як система виробництва та поширення недостовірної інформації з метою впливу на громадську думку або досягти конкретних цілей. Це явища викликає серйозні виклики для суспільства, вимагаючи постійного вдосконалення методів розпізнавання та протидії фейкам, а також підкреслення важливості інформаційної грамотності серед користувачів для ефективного функціонування в інформаційному просторі.

Класифікація фейків відображає різноманітні аспекти цього явища в інформаційному просторі. Ознаки, такі як джерело, мета, форма та розповсюдження, дозволяють відокремлювати різні типи фейків, включаючи

дезінформацію, маніпуляцію та вигадані події. Ця класифікація допомагає розуміти специфіку фейків і розробляти ефективні стратегії для їх виявлення та протидії в інформаційному просторі.

Основні характеристики фейків у ЗМІ включають вигадані та перекручені фейки, провокаційний тон, відсутність достовірних джерел та невідповідності етичним нормам журналістам. Ці риси сприяють створенню ефекту таємничості, але водночас порушують основні принципи об'єктивності та достовірності інформації. Протидії цим явищам вимагає уважність читачів, а також вдосконалення редакційних процесів для ефективного виявлення та виключення фейків з інформаційного простору ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк В.М. Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни. Київ.: КІНГ України, 2022. 312 с.
2. Доскіч Л. С. Фейкові новини як новітній засіб маніпуляції та дезінформації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 72–77.
3. Зацеркляний М. М. Інформаційні технології у правозастосовній діяльності. Х. : Східно-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2010. 332 с
4. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2016. № 1. С. 281-287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_37
5. Квіт С. М. Масові комунікації : підручник. Київ : ВД «КМА», 2008. 206 с.
6. Kapferer J.-N. Rumeur, le plus vieux média en ligne. SEUIL, 1987. 320 p.
7. Shibutani T. *Improvised news: A sociological study of rumor*. Indianapolis, N. Y., 1966. 262 p.

УДК 005.94:347.72

ОРГАНІЗАЦІЙНО-РОЗПОРЯДЧІ ДОКУМЕНТИ: ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ

Юлія ЩИРОВА

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини,

Науковий керівник:

Наталя МИЛЬНІЧЕНКО,

старший викладач кафедри права та
соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У дослідженні висвітлено види та вимоги до оформлення організаційно-розпорядчих документів. Проаналізовано специфіку організаційно-розпорядчої документації. У статті розглядаються загальні вимоги до оформлення документів цієї групи щодо стилю та мови, реквізитів.

Ключові слова: документ, організаційно-розпорядча документація, організаційні документи, розпорядчі документи.

The study highlights the types and requirements for the formatting of organizational and managerial documents. The specifics of organizational and managerial documentation are analyzed. The article examines the general requirements for the formatting of documents in this group regarding style, language, and details.

Keywords: document, organizational and managerial documentation, organizational documents, managerial documents.

Актуальність дослідження. Організаційно-розпорядча документація (ОРД) відіграє важливу роль у діяльності підприємств. З її допомогою фіксуються такі важливі питання, як визначення повноважень підприємства, поділ організаційних структур, встановлення та зміни організаційної структури підприємства та персоналу, організація діловодства.

ОРД відіграють важливу роль у забезпеченні організованості та ефективності діяльності будь-якої організації. Вони допомагають: фіксувати рішення керівництва, організувати роботу, контролювати діяльність.

В сучасних умовах актуальність теми організаційно-розпорядчих документів зростає. Це пов'язано з такими факторами:

- Зростаюча складність управління. У сучасних умовах управління організаціями стає все складнішим. ОРД допомагають упорядкувати процес управління та забезпечити його ефективність.
- Розвиток інформаційних технологій. Розвиток інформаційних технологій дозволяє автоматизувати процес підготовки та оформлення ОРД. Це робить їх більш доступними та ефективними.

Метою статті є дослідити види організаційно-розпорядчих документів та особливості їх оформлення.

Стан дослідження проблеми.

Тема дослідження була предметом наукових розвідок вчених різних країн, зокрема її досліджували такі вчені, як: В.Бездрабко, О.Купчинський, А. Діденко, В. Блощинська, Г. Швецова-Водка, А. Головач, В. Савицький, Ю. Палеха, С. Кулешов та інші. Проте тема залишається актуальною та малодослідженою і нині.

Виклад основного матеріалу.

Організаційно-розпорядчі документи – це письмові документи, в яких фіксуються рішення з адміністративно-організаційних питань, а також питань, що регулюють взаємодію, забезпечення та регулювання діяльності органів, установ, господарських організацій, їх структурних підрозділів і посадових осіб.

У своїй діяльності органи управління установ, підприємств і організацій керуються такими організаційно-правовими документами, як правила, статuti, інструкції та положення. Вони встановлюють функції, обов'язки та права установ на тривалі строки.

Серед різних форм організаційно-розпорядчої діяльності організацій, установ і підприємств провідне місце займає видання правових актів розпорядчого характеру, що підлягають у обов'язковому виконанню. До найпоширеніших документів цього типу належать постанови, рішення, накази, розпорядження, вказівки.

Організаційно-розпорядчі документи забезпечують процес управління та виконання діяльності, утворюють одну з підсистем управлінських документів та відіграють важливу роль у діяльності підприємств, установ та організацій. З їхньою допомогою документуються такі важливі питання:

- визначення функцій і прав підприємства в цілому, його структурного поділу;
- створення, зміна структури та штатів підприємства;

- реорганізація та ліквідація підприємства та його структурних підрозділів;
- організація діловодства;
- забезпечення апарату управління кадрами;
- організація процесу управління.

«За функціональним призначенням всі організаційно-розпорядчі документи поділяються на групи:

- організаційні (правила, посадові інструкції, положення, штатний розпис, структура, установчий договір, статут). Ці документи визначають правовий статус та основні завдання державних установ, підприємств, їх філій та окремих працівників;
- розпорядчі (постанови, розпорядження, накази, вказівки, рішення);
- довідково-інформаційні (листи, доповідні та пояснювальні записки, довідки, протоколи, акти, стенограми, списки)» [4, с. 149].

Правовою основою діяльності підприємств, установ, організацій є організаційні документи. Вони забезпечують реалізацію організаційних функцій систем і процесів управління, визначають статус і можливості установи, її структуру, штатну чисельність і посадовий склад, визначають функціональний зміст діяльності структурних підрозділів і посадових осіб. Організаційні документи вважаються чинними до моменту їх скасування або затвердження нових документів, тому вони є безстроковими.

«Розпорядчі документи – це документи, за допомогою яких здійснюється розпорядча діяльність, оперативне керівництво в установі, організації, фірмі, на підприємстві» [2, с. 67].

За способом (порядком) прийняття рішень з певного питання розпорядчі документи поділяються на:

- документи, прийняті колегією (колективне обговорення та прийняття рішень групою працівників - колегією, радою директорів, комітетом, радою, зборами тощо);
- документи, що видані на розсуд керівника. Звертаємо увагу, що орган управління може видавати спільні розпорядчі документи, які регулюють питання та є правовими актами, чинними для його учасників.

На основі колегіальної системи діють такі принципи: Уряд України, органи місцевого самоврядування, вищі органи влади, державні комітети, міністерства, міністерства, вищі органи управління підприємствами (загальні збори акціонерів, рада директорів, рада засновники та ін.). Найменуванням документів колегіальної колегії рішення та постанови. Така техніка фіксації управлінських рішень забезпечує їх якісний пошук найкращого способу вирішення проблеми, однак вона дорога за часом і коштами.

Основною функцією розпорядчих документів є регламентація діяльності управлінського органу з метою виконання поставлених завдань.

Розпорядчі документи виконують нормативні функції від суб'єкта управління до об'єкта управління, тобто від керівника організації до керівника структурного підрозділу та його персоналу, забезпечуючи безперервність і координацію процесу управління, роботу усіх органів управління та ланки.

Отже, основою документального забезпечення будь-якої підприємницької діяльності є організаційно-розпорядчі, довідкові та інформаційні документи. Організаційні документи встановлюють і регламентують перспективні завдання, обов'язки, права, завдання та відповідальність керівного органу та спеціалістів підприємства. Розпорядчі документи виконують наглядові функції від органів вищого рівня до органів нижчого рівня.

Юридичною підставою для створення нормативних документів може бути видання документа державними органами управління, конкретними завданнями вищих установ, потребами здійснення управлінської діяльності. У свою чергу, орган чи структурний підрозділ може ініціювати будь-які питання при розробці нормативних документів. Першим етапом розробки нормативного документа є визначення обсягу проблеми, яку необхідно вирішити.

Підготовка проєктів розпорядчих документів вимагає відбору необхідної інформації, для чого використовуються різноманітні довідково-інформаційні документи: звіти, довідки, рахунки, службові листи тощо.

Процедура підготовки та обробки адміністративних документів має бути детально описана в інструкції з діловодства для кожного підприємства. У ній викладено порядок роботи та вимоги до проєкту документа, дотримання яких забезпечує його юридичну силу. Складання розпорядчих документів може бути доручено одному або декільком підрозділам або окремим посадовим особам. Для розробки проєктів комплексних нормативних документів можуть створюватися робочі групи із залученням кваліфікованих спеціалістів та науковців. Основна вимога полягає в тому, щоб персонал, який виконує ці завдання, був достатньо компетентним. Чим вищий рівень документа, тим вищий культурний рівень необхідний для його підготовки.

«Організаційно-розпорядчі документи повинні бути складені відповідно до правових норм. Підготовка нормативних документів достатньо складний процес її можна поділити на наступні етапи: дослідження суті проблеми, складання документів, затвердження та погодження» [3, с. 6].

Текст більшості організаційно-правових документів складається з розділів, підрозділів, пунктів і підпунктів, які нумеруються арабськими цифрами. У процесі підготовки проєкти організаційно-правових документів повинні пройти процедуру погодження (візування) відповідними підрозділами та персоналом,

працівниками юридичної служби (юристами), заступником керівника установи або одним із представників, який курує відповідний напрямок діяльності закладу.

Документи з високим рівнем стандартизації створюють за затвердженою формою, тобто відповідно до формуляра – зразка. Кожний документ складається з окремих елементів які називаються реквізитами. Сукупність реквізитів, розташованих у певній послідовності на бланку, називається формуляром. Формуляр – зразок – це модель побудови формуляра службового документа, що встановлює сферу його застосування, формат, розміри берегів, вимоги до побудови конструкційної сітки та реквізитів.

Вимоги до оформлення організаційно-розпорядчих документів зазначені в ДСТУ 4163:2020 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Згідно цього нормативного документа існує 32 реквізити:

1 – зображення Державного Герба України, Герба Автономної Республіки Крим

2 – зображення емблеми юридичної особи або торговельної марки (знака для товарів і послуг)

3 – найменування юридичної особи вищого рівня

4– найменування юридичної особи

5 – найменування структурного підрозділу юридичної особи

6 – довідкові дані про юридичну особу

7 – код форми документа

8 – код юридичної особи

9 – назва виду документа

10 – дата документа

11 – реєстраційний індекс документа

12 – посилання на реєстраційний індекс і дату документа, на який дають відповідь

13 – місце складення документа

14 – гриф обмеження доступу до документа

15 – адресат

16 – гриф затвердження документа

17 – резолюція

18 – відмітка про контроль

19 – заголовок до тексту документа

20 – текст документа

21 – відмітка про наявність додатків

22 – підпис

23 – відбиток печатки

- 24 – віза документа
- 25 – гриф погодження (схвалення) документа
- 26 – відмітка про засвідчення копії документа
- 27 – відомості про виконавця документа
- 28 – відмітка про ознайомлення з документом
- 29 – відмітка про виконання документа
- 30 – відмітка про надходження документа до юридичної особи
- 31 – запис про державну реєстрацію
- 32 – відмітка про наявність примірника з паперовим (електронним) носієм інформації.» [1, с. 6].

До організаційних документів належать статuti, положення, інструкції, правила, договір.

Правовою основою діяльності державних установ є організаційні документи, які містять положення, що базуються на нормах адміністративного права, і є обов'язковими для виконання. Залежно від типу ці документи підлягають таким процедурам затвердження: затвердження органом вищого рівня; керівником органу; колегіальним органом (наприклад, загальними зборами акціонерів, радою директорів тощо); керівник структурного підрозділу.

Організаційні документи можуть затверджуватися безпосередньо керівниками, розпорядчими документами або колегіальними групами, датуються датою їх затвердження, розробляються керівництвом установи або керівниками структурних підрозділів за участю юридичних служб та кваліфікованих спеціалістів, які добре знаються на роботі установи і обов'язково повинні відповідати ДСТУ 4163-2020.

Розпорядчі документи регламентують і координують діяльність підприємства. Керівництву будь-якої установи надається право здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність і видавати відповідно розпорядчі документи незалежно від організаційно-правової форми, характеру і змісту діяльності установи, її компетенції, структури та інших факторів. Розпорядчі документи містять рішення, прийняті зверху вниз, від керівного органу до керованого, від керівника установи до структурних підрозділів і співробітників. З юридичної точки зору розпорядчі документи є правовими актами: вони відображають конкретні правові владні положення суб'єкта управління.

Розпорядчі документи містять постанову або розпорядження. Накази, розпорядження, постанови, рішення належать до видів розпорядчих документів які містять обов'язкову вказівку до виконання. Вибір виду документа, що використовується для фіксації управлінської діяльності, залежить від рівня керівного органу чи влади, компетенції посадових осіб, порядку прийняття

управлінських рішень. Найбільш поширеними є: накази, розпорядження, вказівки, постанови.

Отже, розпорядчі документи видаються керівниками чи їх заступниками, координують та регламентують роботу підприємства та мають відповідати загальнодержавним чи галузевим уніфікованим формам документів, встановлених державними стандартами, іншими нормативно-правовими актами, що містять вимоги до побудови форм, правил створення текстів управлінських документів та фіксації їх реквізитів.

Висновки

Організаційно-розпорядчі документи забезпечують організаційний та розпорядчий процес управління на підприємстві. З їхньою допомогою були задокументовані такі важливі питання: визначення функцій і прав всього підприємства, його структурних підрозділів; створення та зміна структури та персоналу підприємства; реорганізація, ліквідація підприємства та його структурних аспектів.

Процедура підготовки та оформлення документів має бути детально описана в інструкції для кожного підприємства. У ній викладені робочі процедури та вимоги до проекту документа, відповідність яким забезпечує його юридичну силу.

В організаційно-розпорядчих документах використовують лише офіційно-діловий стиль: логічність, точність, ясність, доступність, розбірливість, стислість тексту документа. Текст документа повинен бути повним, аргументованим, переконливим, відповідати орфографічним, пунктуаційним і граматичним нормам, мати певну змістовну і структурну цілісність, логічність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ДСТУ 4163:2020 Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів [Чинний від 2021-09-01], Київ, 2020. 37 с.
2. Корж А. В. Документознавство. Зразки документів праводілової сфери: навч. Посібник. К. : КНТ; Самміт-Книга, 2020. 372 с..
3. Скібіцька Л. Діловодство: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури. 2012. 219 с.
4. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: слов.-довід. термінів і понять: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 319 с.
5. Шкіцька І. Ю. Управлінське документознавство: навч. посіб. вид. 2-ге, оновл. та доп. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 382 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Здоров'я та суспільство в умовах війни
Збірник наукових статей

*Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори*

*Адреса редакції: м. Кропивницький, вул.. Андрія Матвієнка, 1А
Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail: institutekirol@gmail.com*